INIJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Cilt / Volume 14 Sayı / Issue 1 / YAZ / SUMMER 2025

Genel Sayı / General Issue: 27

INIJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
tarafından yılda iki defa yayınlanan
hakemli uluslararası bir dergidir.
INIJOSS is an international refereed journal
published twice a year
By Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi / Owner

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

Dr. Osman AĞIR

Baş Editör

Dr. Osman AĞIR

Editörler / Editors

Dr. Mehmet ULAŞ

Dr. Osman AĞIR

Dr. Umut Turgut YILDIRIM

Mizanpaj Editörleri

Dr. Canan KATILMIŞ

Arş. Gör. Sena ŞAHİN

Sare UZAN

Muhammed AKSU

Yayın Editörü

Muhammed AKSU

INIJOSS; TR DİZİN, EBSCO, ERIH PLUS ve DOAJ tarafından taranmaktadır.

Alan Editörleri

Dr. Ainur NOGAYEVA
Dr. Alper YILMAZ
Dr. Gamze ÜNSAL TOPÇU
Dr. Gökhan KONAT
Dr. Gökhan TUNCEL
Dr. Mehmet Barış YILMAZ
Dr. Murat ÖZTÜRK
Dr. Nazım CAFEROV
Dr. Oktay KIZILKAYA
Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Dr. Tülay AYDIN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Ali ŞEN (İnönü Üniversitesi)
Dr. Ayman HAYAJNEH, (Yarmouk University/Jordan),
Dr. Ferşîd CA'FERÎ (Universty of Zanjan/IRAN),
Dr. Ian ALMOND, (Georgetown University/Qatar),
Dr. Jamal Al SHALABİ, (Hashemite University/Jordan),
Dr. Masood KALYAR (GC University Faisalabad, Pakistan)
Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)
Dr. Mehmet ÖNAL (İnönü Üniversitesi),
Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA (İnönü Üniversitesi),
Dr. Ömer ESEN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi),
Dr. Saim KAYADİBİ (International Islamic University/Malaysia),
Dr. Şermin KALAFAT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi),
Dr. Ünal İMİK (İnönü Üniversitesi)

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office
İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,
Tel: 90 422- 377 30 70
e-mail: sobe@inonu.edu.tr
https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

INIJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / INIJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

INIJOSS'ta yer alan yayınların tümü yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır. / Publications in INIJOSS are checked for plagiarism before publication.

INIJOSS; TR DİZİN, EBSCO, ERIH PLUS ve DOAJ tarafından taranmaktadır.

DANIŞMANLAR / ADVISORY BOARD

Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharçiçek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Alhagi Drammeh (Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Amjad Hussain (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ayşe Kavuncu (Yıldırım Beyazıt University/TÜRKİYE)
Dr. Bülent Güloğlu (İstanbul Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ejaz Ahmed (Brock University/CANADA)
Dr. Elşen Memmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE) Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. İbrahim AKSU (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (Wroclaw Umiversity, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Balcılar (Eastern Mediterranean University/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE) Dr. Mustafa Koç (Ryerson University/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Naim Ürkmez (Erzurum Technical University/TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylul University/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (İstanbul Rumeli University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Göktaş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Maltepe University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Başkent University/ TÜRKİYE)
Dr. Sıdıka Akdeniz (Şırnak University/TÜRKİYE)
Dr. Südabe Salihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Gaziantep University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

INIJOSS; TR DİZİN, EBSCO, ERIH PLUS ve DOAJ tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
TÜKETİCİLERİN E-TİCARET UYGULAMALARINA YÖNELİK E- MEMNUNİYET VE E-SADAKAT EĞİLİMLERİ: "GETİR" ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA/E-SATISFACTION AND E-LOYALTY TRENDS OF CONSUMERS TOWARDS E-COMMERCE APPLICATIONS: A STUDY ON "GETİR"
Yasemin KESKİN YILMAZ & Betül ŞİMŞEK
1-27

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜNDE SOSYALLEŞME PRATİKLERİ: KULLANIMLAR VE DOYUMLAR KURAMI PERSPEKTİFİNDEN DİSCORD SUNUCULARI İNCELEMESİ/SOCİALİZATİON PRACTİCES İN DİGİTAL GAME CULTURE: AN ANALYSİS OF DİSCORD SERVERS FROM THE PERSPECTİVE OF USES AND GRATİFİCATİONS THEORY
Bilge ÇAĞLAR DEMİR
28-50

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
KAMUSAL ALAN VE SOSYAL MEDYA İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ/A BIBLIOMETRICS ANALYSIS OF STUDIES ON PUBLIC SPHERE AND SOCIAL MEDIA
Mürüvvet ÇIKIN
51-68

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
BULGAR İSYANLARINDA GEORGİ RAKOVSKİ'NİN KOMİTACILIK FAALİYETLERİ (1860-1867) GEORGİ RAKOVSKY'S COMMITTEE ACTIVITIES IN THE BULGARIAN REVOLTS (1860-1867)
Yaşar ARSLANYÜREK & Ahmet Kerem BİRHAN
69-89

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
DALGACIK YÖNTEMLERİ KULLANILARAK MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN HİSSE SENEDİ ENDEKSLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ: KATILIM30 VE BIST100 ÖRNEĞİ/ ANALYZING THE IMPACT OF MACROECONOMIC INDICATORS ON STOCK MARKET INDICES USING WAVELET METHODS: THE CASE OF KATILIM30 AND BIST100)
Recep ÇAKAR & Ahmet Eyyüp Ensari ŞAHİN
90-119

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
BALTIK DEVLETLERİ VE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA ANALİZİ/ANALYSIS OF RELATIONS BETWEEN THE BALTIC STATES AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT OF ENERGY SECURITY
Zehra AKSU
120-137

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
SEMİYOTİK CENNETTEN KOVULMAK: GILGAMIŞ DESTANININ LACANCI BİR OKUMASI/ EXPELLED FROM THE SEMIOTIC BLISS: A LACANIAN READING OF THE EPIC OF GILGAMESH
Mahinur AKŞEHİR

138-150

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi Research Article
GÜNDELİK HAYATTA DEĞİŞEN/DÖNÜŞEN İNSAN İLİŞKİLERİ:
SANAL DÜNYANIN ETKİSİ/CHANGING/TRANSFORMING HUMAN RELATIONSHIP IN EVERYDAY LIFE: THE IMPACT OF THE VİRTUAL WORLD
Murat TOPRAK

151-162

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE YATIRIMLARIN ÇEVRESEL BEDELİ: TİCARİ AÇIKLIK VE YABANCI SERMAYENİN EKOLOJİK AYAK İZİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ/ ECONOMIC GROWTH AND THE ENVIRONMENTAL COST OF INVESTMENTS IN TURKEY: THE IMPACT OF TRADE OPENNESS AND FOREİGN CAPITAL ON ECOLOGICAL FOOTPRINT
Atilla ÜNLÜ

163-183

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET STRATEJİLERİNİN ÇEVRESEL SONUÇLARI/ THE ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF TURKIYE'S INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND FOREIGN TRADE STRATEGIES
Hasan UMUTLU & Hasan HARMANCI

184-204

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
OSMANLI DÖNEMİ SAKIZ ADASI VE BATI ANADOLU EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ/ CHIOS ISLAND AND ITS PLACE IN THE ECONOMY OF WESTERN ANATOLIA DURNG THE OTTOMAN PERIOD
Mehmet TAŞ & Mevlüt Anıl FİDAN

205-221

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
AFET SONRASI KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ: 6 ŞUBAT 2023 HATAY DEPREMİ ÖRNEĞİNDE TOPLUMSAL BELLEK VE KİMLİĞİN YENİDEN İNŞASI / CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AFTER DISASTERS: RECONSTRUCTION OF SOCIAL MEMORY AND IDENTITY IN THE CASE OF THE FEBRUARY 6, 2023 HATAY EARTHQUAKE
Sonyel OFLAZOĞLU DORA& Metin DORA

222-241

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
TÜRKİYE'NİN MÜLTECİ VE SIĞINMA POLİTİKASINI YENİDEN DÜŞÜNMEK/RETHINKING TURKEY'S REFUGEE AND ASYLUM POLICY
Mehmet KOCAOĞLU

242-256

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
YEŞIL ENERJI KULLANIMININ KONAKLAMA İŞLETMELERINDE KÂRLILIĞA OLAN ETKISI: ENERJI MALIYETLERINDEN TASARRUF PERSPEKTIFI/THE EFFECT OF GREEN ENERGY USE ON PROFITABILITY IN HOSPITALITY ORGANIZATIONS: THE PERSPECTIVE OF SAVING ENERGY COSTS
Taner EKEN

257-275

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
AVRUPA'DA AŞIRI SAĞ PARTİLERİN YÜKSELİŞİ VE GÖÇ POLİTİKALARINA ETKİLERİ/THE RISE OF FAR-RIGHT PARTIES IN EUROPE AND THEIR IMPACT ON MIGRATION POLICIES
Mesut ŞÖHRET

276-304

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
SİYASİ PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİNDE YEREL KAMU HİZMETİ YAKLAŞIMI/ LOCAL PUBLIC SERVICES APPROACH IN THE ELECTION MANIFESTOS OF POLITICAL PARTIES
Tuğba YOLCU & A. Muhammet BANAZILI

305-322

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
TANZİMAT DÖNEMİ ÇOCUK EDEBİYATININ BİLİNMEYEN BİR YAZARI VE ESERİ: AHMED MEDHİ VE "SAFVET YAHUT GENÇ ÇİFTÇİ"/AN OBSCURE AUTHOR AND A NEGLECTED WORK OF CHILDREN'S LITERATURE FROM THE TANZİMAT PERIOD: AHMED MEDHİ'S SAFVET YAHUT GENÇ ÇİFTÇİ"
Esra KÜRÜM

323-337

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE BÜTÜNLEŞİK CRITIC-MAVT YÖNTEMLERİ İLE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ/PERFORMANCE MEASUREMENT IN AIRLINES WITH INTEGRATED CRITIC-MAVT METHOD
Selçuk KAYHAN

338-353

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
KIRILGAN BEŞLİ EKONOMİLERDE EĞİTİM VE SAĞLIK HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ/ THE IMPACT OF EDUCATION AND HEALTH EXPENDITURES ON ECONOMIC GROWTH IN FRAGILE FIVE ECONOMIES
Tuğçe TAŞAR YILDIRIM, İnci TAŞAR & Yavuz ÖZEK
354-369

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
CAHİDE BİRGÜL'ÜN ROMANLARINDA VAROLUŞÇULUĞUN İZLERİ: TOPLUMSAL CİNSİYET VE AİLE/ TRACES OF EXISTENTIALISM IN CAHİDE BİRGÜL'S NOVELS: GENDER AND FAMILY
Ahmet EVİS
370-389

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
TASARRUFLAR, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ THE RELATIONSHIP BETWEEN SAVINGS, FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND INDUSTRIAL PRODUCTION INDEX: THE CASE OF TÜRKİYE
Hacı Hayrettin TIRAŞ & Dilek ATILGAN
390-412

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
JUNG'UN ARKETİP TEORİSİ BAĞLAMINDA KAHRAMAN VE ANTI KAHRAMAN OLARAK "BAHAR" VE "RENGİN": BAHAR DİZİSİNDE KADIN ANLATISI/"BAHAR" AND "RENGIN" AS HERO AND ANTI-HERO IN THE CONTEXT OF JUNG'S ARCHETYPE THEORY: FEMALE NARRATIVE IN THE TV SERIES BAHAR
Özlem BOZYER & Zeynep BOSTANCIOĞLU
413-435

Yayın Dili: İngilizce/Publication Language: English
Araştırma Makalesi/Research Article
TÜRKİYE'DE STRATEJİK LİDERLİK KAVRAMI İLE YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ/BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES WRITTEN WITH THE CONCEPT OF STRATEGIC LEADERSHIP IN TURKEY
S. Mustafa ÖNEN & Serap ULUBAY İSTEK
436-452

Yayın Dili: Türkçe/Publication Language: Turkish
Araştırma Makalesi/Research Article
SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM LİTERATÜRÜNE BİBLİYOMETRİK BİR BAKIŞ: EĞİLİMLER, TEMALAR VE GELECEK YÖNELİMLER/ A BIBLIOMETRIC PERSPECTIVE ON THE SUSTAINABLE CONSUMPTION LITERATURE: TRENDS, THEMES, AND FUTURE DIRECTIONS
Arif YILDIZ
453-476

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TÜKETİCİLERİN E-TİCARET UYGULAMALARINA YÖNELİK E- MEMNUNİYET VE E-SADAKAT EĞİLİMLERİ: "GETİR" ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yasemin KESKİN YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, yasemin.yilmaz@ozal.edu.tr

0000-0001-8178-0093

Betül ŞİMŞEK

Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, betulsimsek@nevsehir.edu.tr

0000-0002-0925-5953

Atıf / Citation: Keskin Yılmaz, Y. & Şimşek, B. (2025). Tüketicilerin e-ticaret uygulamalarına yönelik e-memnuniyet ve e-sadakat eğilimleri: "Getir" üzerine bir araştırma. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 1-27.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1642539

Öz

Mobil uygulamaların tüketicilerin hayatına entegre olmasıyla birlikte işletmeler ile markalar, satış ve pazarlama stratejilerini akıllı telefonlar üzerinden yürütmeye başlamıştır. Özellikle hızlı yaşam temposuna çözüm üretmesi noktasında bireylerin ihtiyaçlarının çabuk, kolay ve kaliteli bir şekilde karşılanmasını sağlayan e- ticaret uygulamalarından biri de çevrimiçi market uygulamalarıdır. Bu çalışma, çevrimiçi market uygulamalarından biri olan "Getir"in mobil uygulama çekiciliği, işlevselliği, güvenliği, satış karşılama ve satış sonrası hizmet olmak üzere elektronik ticarette öne çıkan çevrimiçi hizmet sunumuna ilişkin kritik faktörleri belirleyerek bu faktörlerin tüketicilerin e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM algılarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket tercih edilmiş olup, basit tesadüfi örneklem tekniğiyle Getir uygulamasını kullanan 302 katılımcıdan çevrimiçi olarak veriler toplanmıştır. Araştırma bulguları, hizmet kalitesini belirleyen tüm faktörlerin e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM üzerinde güçlü ve anlamlı ilişkisi olduğunu göstermektedir. Araştırmanın temel değişkenleri (işlevsellik, çekicilik, güvenlik, satış karşılama ve satış sonrası destek) arasında da anlamlı ilişki belirlenmiş olup tüketici e- memnuniyeti ile e-sadakat ve e-sadakat ile de e-WOM arasında güçlü ilişki tespit edilmiştir. Araştırmaya göre Getir'in tüketici memnuniyetini sağlayarak tüketici sadakatine katkıda bulunduğu; bu katkının da e-WOM aracılığıyla çevrimiçi ortamda uygulamayı aktif olarak savunma ve olumlu geri bildirimde bulunma eğilimine olanak tanıdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi Market Uygulamaları, Elektronik Hizmet Kalitesi, E-memnuniyet, E-sadakat, Getir.

Received / Geliş Tarihi: 18.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 08.04.2025

E-SATISFACTION AND E-LOYALTY TRENDS OF CONSUMERS TOWARDS E-COMMERCE APPLICATIONS: A STUDY ON "GETİR"

Abstract

Businesses and brands have started to carry out their sales and marketing strategies via smartphones with the integration of mobile applications into consumers' lives. One of the e-commerce applications that enable individuals to meet their needs quickly, easily and with high quality, especially in terms of providing solutions to the fast pace of life, is online market applications. This study sought to determine the critical factors related to the online service provision of "Getir", one of the online market applications, which stands out in electronic commerce, including mobile application attractiveness, functionality, security, order fulfillment and after-sales service. Thus, the study aimed to reveal how these factors shape consumers' perceptions of e-satisfaction, e-loyalty and e-WOM. A survey was preferred as the data collection tool in the study, and data was collected online from 302 participants using the Getir application with the simple random sampling technique. Research findings show that all factors determining service quality have a strong and significant relationship on e-satisfaction, e-loyalty and e-WOM. A significant relationship was also determined between the basic variables of the research (functionality, attractiveness, security, sales reception and after-sales support), and a strong relationship was found between consumer e-satisfaction and e-loyalty, and between e-loyalty and e-WOM. According to the research, Getir contributes to consumer loyalty by ensuring consumer satisfaction; It can be said that this contribution enables the tendency to actively defend the application and provide positive feedback online through e-WOM.

Keywords: Online Market Applications, Electronic Service Quality, E-satisfaction, E-loyalty, Getir.

GİRİŞ

Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, ekonomik işleyişleri kökten değiştirerek iş yapma biçimlerini dijital temelli süreçlere dönüştürmüştür. İnternetin yaygınlaşmasıyla 1990'ların sonlarında elektronik ticaret, büyüyerek ticaretin küresel ölçekte değişimine öncülük etmiştir (Diker ve Varol, 2013). Bu dönüşümün aynı zamanda tüketici davranışlarına, ticaret modellerine ve rekabet stratejilerine de yansıdığı görülmektedir. Hız, güvenlik ve kişiselleştirme gibi konular tüketici beklentilerine karşılık gelirken işletmeler rekabet edebilmek için çevrimiçi tüketici deneyimlerini iyileştirmeye ve dijital yeniliklere daha fazla yatırım yapmaya odaklanmaktadır. Özellikle dijital platformların veriyi etkin kullanabilme imkânı sunması, işletmelerin tüketici tercihleri ile alışkanlıklarını daha iyi analiz edebilmelerini ve bu doğrultuda ürün ve hizmetlerini optimize edebilme fırsatını yaratmaktadır.

Türkiye'de e-ticaret, istikrarlı bir büyüme eğilimi gösterirken 2020'de yaşanan COVID-19 salgını e-ticaret hacmini ikiye katlamıştır. Bu artış, birçok işletmenin iş modellerini e-ticaret odaklı stratejiler doğrultusunda yeniden düzenlemesine neden olmuş; ticaret süreçleri, alışveriş alışkanlıkları ve tüketici davranışları üzerinde derin etkiler yaratmıştır (Kaya, 2021). Pandemi sürecinde insanların yaşadığı sağlık endişeleri ve karantina önlemleri, tüketicileri fiziksel mağazalardan uzaklaşarak e-ticarete yönlendirmiştir. Bu süreç e-ticaretin daha geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından da benimsenmesini sağlamıştır. Çevrimiçi alışveriş trendi birçok iş sektöründe artış gösterse de Covid-19 etkisi nedeniyle özellikle market ve gıda sektöründe belirginleşmiştir (Kamasak vd., 2024). 2023 yılında %182,71 artışla 75,09 milyar TL'lik hacme ulaşan sektörde, online market alışverişlerinin yaygınlaştığı görülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

E-ticaretin hızlı yayılımı, müşteri sadakati ve memnuniyetinin dijital ortamda nasıl sürdürüleceğini önemli hale getirmiştir. Sadakat, bir markanın yeniden tercih edilme eğilimini ifade etmektedir (Eid, 2011). Günümüzde işletmeler, sadakat sağlamak için güven inşa etmeye ve müşteri memnuniyetini artırmaya odaklanmaktadır. Oliver'ın (2014) "tanıma-etki-çaba" modeli, sadakatin bilgi edinme ile başlayarak duygusal ve davranışsal bağlılığa dönüştüğünü öne sürmektedir (Chang ve Chen, 2008). E-sadakat, çevrim içi alışveriş platformlarına yönelik olumlu tutumlarla gelişmekte ve müşteri deneyimlerinin memnuniyetiyle desteklenmektedir (Jeon, 2009). İnternet erişiminin kolaylığı, e-sadakatte beklentilerin daha yüksek ve değişken olmasına yol açmaktadır. E-memnuniyet, müşterilerin dijital alışveriş deneyimlerini değerlendirmeleriyle oluşur ve deneyimler e-sadakati doğrudan etkileyen bir faktördür (Anderson ve Karunamoorthy, 2003). Bu çalışmanın Türkçe alanyazında e-ticaret mobil uygulamaları ekseninde tüketicilerin e-memnuniyet ve e-sadakat eğilimlerini belirleme noktasında yer alan boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Getir uygulaması gibi rakip e-ticaret markalarına da çevrimiçi hizmet sağlamaları noktasında hangi kriterlerin iyileştirilebileceğine ilişkin önemli içgörüler sağlaması çalışmanın önemini göstermektedir.

1. E- TİCARET KAVRAMI

1990'lı yılların sonuna gelindiğinde bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, ekonomik faaliyetlerin yapısındaki değişimleri de beraberinde getirmiş; internet teknolojisinde yaşanan evrim bilgi sistem ağlarındaki büyümeyi etkileyerek işletmelerin etkileşimini arttırmıştır. Daha önce yazılı bir sistem ve yüz yüze yürüyen iş süreçlerinin, interneti odağına alan faaliyetlere dönüşmesiyle elektronik ticaret daha çok tercih edilir hale gelmiştir. (Diker ve Varol, 2013). Türkiye'de e- ticaret sektörü zamanla istatiksel bir büyüme göstererek ivme kazanmış; orta ve büyük ölçekli işletmeler ise bu anlamlı büyüme karşısında iş yapılarını e- ticaret sistemini merkeze alarak revize etmiştir. Özellikle 2020 yılında Covid-19 salgını, e- ticaret hacminin büyük oranda artmasına neden olurken Türkiye'de de birçok iş kolu bu değişimden etkilenmiş; ticari süreçler, tüketici algıları ve alışveriş rutinleri temelden değişmiştir (Kaya, 2021). E- ticaretin sunduğu avantajların başında tüketicinin ihtiyaç ve tercihlerine uygun hizmet ve mallara hızlı, kolay ve istediği zamanda ulaşabilme imkânını sağlaması gelmektedir. E- ticaret platformlarında farklı satıcıların varlığı fiyat avantajı sağlarken, aynı zamanda stoğu bulunmayan ürünlerin farklı platformlardan temin edilmesine de olanak tanımaktadır. Ayrıca anlaşmalı kargo şirketleri aracılığıyla ücretsiz teslimat ya da kapıda ödeme ve koşulsuz iade gibi uygulamalarla da müşteri memnuniyetini merkeze alan bir anlayış, tüketicilerin güvenini kazanmaya hizmet etmektedir (Deliçay, 2021). E- ticaretin sunduğu avantajların yanında dezavantajları da söz konusudur. Bozulmaya müsait ürünlerin nakliyesi, yüksek maliyet içeren özel taşıma yöntemleri gerektirdiğinden daha çok dayanıklı tüketim malları tercih edilmektedir. Öte yandan e-ticarette tüketiciler ürünlerin paylaşılan görselleri ile alışveriş sürecini tamamlarken mağazalarda satın almak istedikleri ürünü her açıdan inceleme imkânına sahiptir. Söz konusu dezavantajlar, tüketicilerin e-ticaret deneyimlerinde daha az risk unsuru taşıyan ve maliyeti de yine daha düşük olan ürünlere yönelmelerini beraberinde getirmektedir. (Niranjanamurthy vd., 2013).

2. E- SADAKAT

Sadakat, bir markayı yeniden satın alma davranışını ya da aynı markayı tekrar tercih etme arzusunu ifade etmektedir (Oliver, 2014). Bu davranış, geleneksel pazarlama süreçlerinden ziyade markaya karşı duyulan memnuniyet, sevgi ve güvenin bir sonucudur. Bu sebeple, markaların pazarlama alanındaki tüm çabalarına rağmen, müşterilere yönelik geliştirilen pazarlama stratejilerinden biri güven oluşturmaktır. Bu bağlamda işletmeler müşterilerin belirli bir markaya yönelik tatmin ve güven hissetmelerini sağlamak amacıyla sadakat oluşturmaya odaklanmaktadır (Eid, 2011). E-ticarete ilişkin olumlu eğilimleri içeren e-sadakat, tüketicilerin satın alma eylemlerinin tekrarlanmasını beraberinde getirmektedir. Geleneksel mecralarla kıyaslandığında web kullanıcılarının tek bir tuşla istedikleri dijital ortamlara ulaşabilme imkânı sunması e-sadakat kavramını da etkilemektedir (Jeon, 2009; Rachjaibun, 2007). Sadakat kavramı, 'tanıma-etki-çaba' modelinden hareketle farklı perspektiflerle incelenerek; nitelik ve fiyat bilgilerine yönelik sadakat (tanıma), ilgilere ilişkin sadakat (etki), yönelimlere ilişkin sadakat (çaba), eyleme yönelik sadakat (eylem) şeklinde sıralanmıştır. Söz konusu süreçte başlangıç aşamasında bilgiye yönelik bir bağlılık oluşmakta daha sonra bunu etki, çaba ve davranışsal sadakat takip etmektedir. Davranışsal aşama, eylem hacmi olarak da ifade edilmektedir. (Oliver, 2014; Chang ve Chen, 2008).

3. E- MEMNUNİYET

Memnuniyet kavramı, sunulan ürün ve hizmetin tüketicide yarattığı tatmin olma duygusuyla ilişkidir. Memnuniyet yani tatmin olma hissi, kıyas ve sonuç gibi iki uyaranı içermektedir (Oliver, 2014). E-memnuniyet kavramı müşterilerin online alışveriş tecrübelerinin fiziki mağazadaki alışveriş deneyimleriyle kıyaslanması şeklinde tanımlanmaktadır. Yani tüketicilerin çevrimiçi alışveriş davranışları sonucunda elde ettikleri deneyimler ile geleneksel perakende mağazalarda elde ettikleri izlenimlerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan farklılıklar ve avantajlar e-memnuniyet kavramına karşılık gelmektedir (Szymanski ve Hise, 2000; Oliver, 2014). Anderson ve Karunamoorthy (2003) yaptıkları çalışmada e-ticaret açısından tüketici bağlılığını e-perakendeciliğe karşı pozitif bir bilgi ve düşüncenin satın alma eylemiyle yinelenmesi durumu olduğunu ortaya koymuş; tüketicilerin e-ticaretteki memnuniyet düzeylerinin sadakat ile ilişkisini en son satın alma tecrübeleriyle şekillendirdiklerini savunmuşlardır. Alan yazındaki Murfield vd. (2017), Bakır ve Bekereci (2020), Yıldız (2020), Faiz ve Kaplan (2020), Karabıyık (2021), Cotarelo vd. (2021), Güllü vd. (2021) ile Akıl ve Ungan (2022) gibi teorisyenlerin çalışmaları bu sonucu destekler niteliktedir.

4. ÇEVRİMİÇİ MARKET UYGULAMALARINA YÖNELİK HİZMET KALİTESİ UNSURLARI

Mobil teknolojilerin yayılım hızıyla birlikte dijitalleşen tüketicilerin çevrimiçi market uygulamalarına yönelik eğilimlerini belirlemek öncelikli duruma gelmiştir. Örneğin; sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (Ar), yapay zeka, akıllı asistan, kişisel bilgisayar ve mobil sistemler gibi dijital ortamlar tüketiciye özel sundukları hizmetlerle online alışveriş deneyimlerini farklı bir boyuta taşıyarak e-ticaretin yönünü belirler hale gelmiştir (Üstünkardeşler ve Dilşad, 2023). Bu bağlamda tüm bu teknolojik evrimler çevrimiçi market

uygulamalarına yansımakta; tüketici memnuniyet ve sadakatini belirleyen işlevsellik, çekicilik, güvenilirlik, satış karşılama ve satış sonrası destek unsurlarının ele alınmasını gerekli kılmıştır.

4.1. Uygulamanın İşlevselliği

Çevrimiçi market uygulamalarının hızla yayılan bir iş modeli haline gelmesi, girişimcilerin dikkatini çekerek, rekabet ortamının yoğun olduğu bu alana yatırım yapılması gerektiği inancını pekiştirmiştir. Son dönemde çevrimiçi alışverişe olan ilginin artmasıyla birlikte çevrimiçi market uygulayıcıları bu alana yönelik hizmet modeli geliştirerek tüketicilere en kısa sürede ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri ulaştırmayı hedefleyen uygulamalar geliştirmiştir (Üstünkardeşler ve Dilşad, 2023). Zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın alışveriş imkânı sunan çevrim içi market uygulamaları; ürün çeşitliliği, indirim ve kampanyalardan yararlanma, istenilen zaman aralığında kapıya kadar teslimat gibi birçok avantaj sunmaktadır. Ayrıca geleneksel market alışverişlerinde yaşanan otopark, trafik, ulaşım zorlukları, sıra bekleme ya da satın alınan ürünlerin taşınması gibi fiziksel ve psikolojik zorlukların oluşmamasına da olanak tanımaktadır (Cop ve Oyan, 2010). Ramus ve Nielsen (2005), Walters ve arkadaşları (2005), İşcioğlu (2017), Morganosky ve Cude (2000) gibi teorisyenlerin çalışmaları çevrimiçi alışverişin; zaman ve enerji tasarrufu, bulaş hastalıklardan korunma ve fiziksel engellere sahip bireyler için kullanım kolaylığı gibi avantajlar sunduğunu ortaya koymaktadır.

4.1. Uygulamanın Çekiciliği

Çevrimiçi alışveriş uygulamalarında sunulan ve ayrıca kurumsal kimliğin de yansıması olan arayüz tasarımı, seçilen renk ve yazı karakterleri, simgeler gibi görsel unsurlar, memnuniyet ve sadakat oluşumunda etkili olabileceği gibi hem tüketicilerin alışveriş deneyimlerini etkileyebilmekte hem de uygulamayı daha tercih edilebilir hale getirmektedir. (IIENSTITU, 2021). Arayüzlerin tasarımı noktasında belirleyici olan görsel unsurlarla beraber butonların konumu, menü düzeni, kullanıcı yorumu gibi deneyimsel faktörler kullanıcı tercihini etkilemektedir. Kişiselleştirilmiş tasarımların yanı sıra renk, yazı tipi ve düzen gibi unsurların iyileştirilmesi de kullanıcıların uygulamaya ilişkin bakış açılarını olumlu etkilemektedir (Muslim vd., 2019; Lee, 2020). Mobil uygulamalarda kullanılan arayüz bileşenlerinden rengin doğru kullanımı kullanıcının estetik algısını olumlu etkilemekte ve uygulama içerisinde daha fazla zaman geçirmesini hizmet ederek tüketicinin satın alma eylemine geçmesini sağlamaktadır (Kaya, 2021). Ayrıca görsel öğelerin uyumlu kullanımı ve uygulama içerisinde doğru konumlandırılması çekiciliği arttırmanın yanı sıra kullanıcının keyif almasına da olanak sunmaktadır; bu durum tipografi, şekil, işaret, piktogram gibi görsel unsurların dikkat çekmesine ve olumlu imaj sağlamaktadır (Koca ve Baranseli, 2021). Görsel unsurların karmaşık ve uygun olmayan bir yapıda kullanılması ise memnuniyeti ve dolaylı olarak satın alma niyetini olumsuz etkilemektedir (Hansen, 2008).

4.2. Uygulamanın Güvenilirliği

Tüketicilerin çevrimiçi alışveriş tercihlerini belirleyen en temel unsur güven faktörüdür (Green, 2006). Kredi kartı bilgilerinin sızdırılmayacağına dair inanç güveni yansıtmaktadır ve bu inanç satın alma davranışının gerçekleşmesini belirlemektedir (Vijayasarathy, 2004). Güvenlik algısının niyet ve tutum üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, güvenliğin

yüksek olması ve buna ilişkin inancın pekişmesi uygulamanın kullanım düzeyine ilişkin tutumun da olumlu olmasını sağlamaktadır (Koçak Alan vd., 2018). Mevcut araştırmalar, fiziksel mağazalara duyulan güvenin sanal ortamlara duyulandan daha fazla olduğunu göstermektedir (Kumar ve Dange, 2012; Bora Semiz, 2021). Kimlik hırsızlığı, sahte mağazalar, verilerin sızdırılması, gerçek dışı yorumlar, güvensiz Wifi gibi unsurların yanında bazı e-ticaret uygulamalarının veri şifrelememesi gibi durumlar kullanıcıların güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Bu bağlamda markaların siber güvenlik önlemlerine dikkat etmesi söz konusu olumsuz durumların yaşanmasına engel olmaktadır (Kaspersky, 2024).

4.3. Uygulamanın Satış Karşılama ve Satış Sonrası Destek Hizmeti

Çevrimiçi market uygulamalarında dikkat çeken bir diğer özellik, satış karşılama ve satış sonrası hizmettir. Satın alma davranışını ve sadakati etkileyen satış karşılama tüketici davranışı üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahiptir (Cheung vd., 2005). Nguyen ve arkadaşları (2018) yaptıkları çalışmada mobil uygulamalarda tüketici davranışını etkileyen üç satış karşılama yapısı tespit etmiştir: Envanter yönetimi (ürün seçimi ve çeşitliliği, ürün bulunabilirliği, ürün durumu), teslimat yönetimi (teslimat bilgileri ve seçenekleri, nakliye ve taşıma ücretleri, sipariş takibi, teslimat) ve iade yönetimidir (iade prosedürü, iade hazırlama, iade seçenekleri, geri ödemeler ve iade işleme). Çevrimiçi market uygulamaları, müşterilerin cep telefonu, tablet gibi akıllı cihazlarla hızlı ve kolay sipariş vererek hiçbir sorun yaşamaksızın teslimatın gerçekleştirilmesine odaklanarak uygulamaya yönelik tüketici deneyiminin başarıyla sonuçlanmasına kanalize olmaktadır. Türkiye pazarında lojistik merkezi desteği, ürün çeşitliliği, teslim süresi, satın alma durumu ve kurye sistemi, hızlı teslimat esasına dayalı çevrimiçi market uygulamalarında öne çıkan iş modeli süreçleridir (Bardakcı vd., 2024). Çevrimiçi market uygulamaları ürün çeşitliliğine dikkat etmeli, doğru ürünlerin belirtilen zamanda teslim edilmesine hassasiyet göstermeli ve empatiye dayalı iletişim yöntemiyle çözüm odaklı bir hizmet sunmalıdır. Özellikle bu tür uygulamalardaki özensiz iletişim, hizmetin aksaması, gecikme, kaybolan siparişler, iadeler ve geri ödeme talepleri gibi sorunların yaşanması, tüketicilerin rakip e-ticaret uygulamalarını tercih etmesine neden olmaktadır (Santouridis vd., 2009).

5. "GETİR" MARKET UYGULAMASI

2015 yılında Nazım Salur tarafından geliştirilen Getir hem Android hem de IOS cihazlar için kullanıma olanak tanıyan mobil çevrimiçi market uygulamasıdır. Uygulama 'Bana Mutluluk Getir' sloganı ile kaliteli ve taze gıda ürünleri kısa sürede tüketiciye ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede hizmet anlayışını operasyonel mükemmeliyet, hız ve güven ilkelerine dayalı olarak şekillendirmiştir. Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerde faaliyetlerini sürdürerek küresel ölçekte genişlemiştir. (Üner vd., 2021). Uygulama misyonunu, yerel toplulukların günlük ihtiyaçlarını zamandan tasarruf sağlayacak en hızlı şekilde karşılamayı ve bu süreçte kullanıcıların alışveriş sürecinde maksimum verim elde etmelerini sağlamak olarak ifade etmektedir. (Getir, 2024).

Getir, çevrimiçi ortamda başlayan alışveriş sürecinin fiziksel ortamda teslimatla buluştuğu O2O (online to offline) pazarlama modeline başarılı bir örnek olarak gösterilebilmektedir (Barış

ve Yılmaz, 2021). Model, müşterilerin ürün veya hizmet siparişlerini çevrimiçi verdikten sonra bu siparişleri fiziksel bir ortamda teslim aldıkları bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Lee vd. 2022). Getir, sipariş tedarik süreci dağıtım merkezi tabanlı ve teslimatın doğrudan yapılması nedeniyle "Merkezileştirilmiş Genişletilmiş" (Centralized Extended) modele dayanmaktadır. Merkezileştirilmiş genişletilmiş model, yüksek teslimat maliyetleri, tüketici memnuniyeti, toplama sürecinde verimlilik ve önemli sermaye yatırımları gibi unsurları içermektedir (Boyer ve Hult, 2005).

Uygulama, kullanıcı deneyimi açısından değerlendirildiğinde menü tasarımı bakımından sade, kolay anlaşılır, basitleştirilmiş bir arayüz sunmakta ve düz menü tasarımını tercih etmektedir (Karaman, 2022). Karmaşıklıktan uzak, düzenli tasarım stili; farklı sosyo demografik özellikteki tüketicilerin Getir'i kullanımını mümkün kılmaktadır. Harita üzerinden anlık sipariş takibi imkânı, tüketicilere oyunlaştırılmış bir kullanıcı deneyimi sunmaktadır. Genel itibariyle değerlendirildiğinde Getir'in sanal market platformlarının gereklerine ve hızına uygun bir kullanıcı deneyimi olduğu söylenebilir. Üner ve arkadaşları (2021) Getir'in hızlı başarısının ardında çeşitli stratejik faktörlerin bulunduğunu ve bu faktörlerin şirketin sektördeki konumunu güçlendirdiğini belirtmiştir. Getir'in başarısına katkıda bulunan bu faktörler şu şekilde sıralanmaktadır:

Dijital Dönüşüm: Tüm iş sürecini ve akışı mobil uygulama ve gelişmiş yapay zekâ destekli bir işletim sistemi üzerinden organize eden Getir uygulaması, sahip olduğu bu altyapı sayesinde şirketin rekabet avantajı elde etmesini ve sektörde rakiplerinden sıyrılarak öne çıkmasını sağlamaktadır.

Benzersiz Konumlandırma: Ürünlerin teslimat süresini 10 dakika gibi kısa bir süreye indiren uygulama, sektörde dikkat çekici bir konum elde etmiştir. Perakende sektöründe teslimat süresinin rekabet noktasında belirleyicilik özelliği ile Getir'in bu hızlı teslimat stratejisine sahip olması uygulamayı rakiplerinden ayırmaktadır.

Kurucuların Stratejik Vizyonu: Türk kökenli bir şirket olarak Getir, bu özelliğini vurgulayarak kurucuları tarafından her pazarda lider konumda olmayı hedefleyen bir vizyonla kurulmuştur. Sahip olduğu bu vizyon, şirketin uluslararası pazarlarda büyümesine katkı sağlayan önemli bir motivasyon haline gelmiştir.

Liderlik: Getir, şirketin değişen pazar koşullarına uyum sağlamasına imkân tanıyan, geleneksel yönetim yaklaşımlarından farklı olduğunu vurgulayan, daha esnek ve hızlı karar alma becerisine sahip bir yönetim anlayışıyla faaliyetlerini yürütmektedir.

Yetenek Yönetimi: Nitelikli insan gücüne önem veren şirket Türkiye'deki genç nüfus potansiyelinden yararlanarak eğitimli ve nitelikli çalışanlarıyla sahip olduğu insan kaynağını en verimli şekilde kullanmaktadır.

İnsan Odaklı Yönetim: Getir, insanı merkeze alan bir anlayışla operasyonel faaliyetlerini yürütmektedir. Şirket çalışanların sahip olduğu motivasyon ve belirledikleri hedeflere önem veren bir yönetim yapısını benimsemektedir. Yönetimin sahip olduğu bu felsefe şirketin rakipleri arasında tercih edilen bir işveren olarak konumlanmasına katkıda bulunurken aynı zamanda

çalışanların da bağlılığını artırmaktadır. Bu stratejik faktörler Getir'in pazarda güçlü bir konum elde etmesine ve sektördeki liderliğini sürdürmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

6. YÖNTEM

Bu çalışma, açıklayıcı araştırma özelliği taşımaktadır. Olgular arasında neden-sonuç ilişkisinin belirlenmesini amaçlayan açıklayıcı araştırmada sonraki davranışlar tahmin edilmeye çalışılır (Yener, 2018). Bu araştırmalara iki ya da daha fazla olgu arasındaki ilişkileri ortaya koyduğu için ilişki araştırıcı araştırmaları da denir (Aziz, 1994). Çalışma, e-ticaret uygulamalarının tüketicilerin e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM eğilimlerini belirleyip belirlemediği problemi üzerine temellendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmada, çevrimiçi market uygulamalarından biri olan "Getir"in mobil uygulama çekiciliği, işlevselliği, güvenliği, satış karşılama ve satış sonrası hizmet olmak üzere elektronik ticarette öne çıkan çevrimiçi hizmet sunumuna ilişkin kritik faktörler belirlenerek bu faktörlerin tüketicilerin e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM algılarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın hipotezleri ise şunlardır:

1. Mobil uygulamaların çekiciliğinin tüketicilerin e-memnuniyeti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
2. Mobil uygulamaların işlevselliğinin tüketicilerin e-memnuniyeti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
3. Mobil uygulamaların güvenliğinin tüketicilerin e-memnuniyeti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
4. Mobil uygulamaların satış karşılama ve satış sonrası desteğinin tüketicilerin e-memnuniyeti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
5. Mobil uygulamaların satış karşılama ve satış sonrası desteğinin tüketicilerin e-sadakati arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
6. Mobil uygulamaların satış karşılama ve satış sonrası desteğinin e-WOM davranışı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

6.1.Katılımcıların Seçimi ve Araştırmanın Uygulanması

Bu çalışmada, Türkiye genelinde 2024 yılı Mart ayı itibariyle aktif kullanıcı sayısı 3,5 milyona ulaşan (Sensor Tower, 2024) Getir uygulamasını kullanan bireyler araştırma evreni olarak kabul edilmiştir. Bu evrenden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen katılımcılara çevrim içi anket uygulanmış ve toplam 760 kişi anketi eksiksiz olarak yanıtlamıştır. %95 güven düzeyi ve %5 hata payı esas alındığında, 15 milyonluk bir evren için gerekli minimum örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak hesaplanmaktadır (Altunışık vd., 2010). Bu doğrultuda, 760 kişilik örneklem sayısı, istatistiksel olarak yeterli düzeyde olup araştırmanın bulgularının geçerliliğini ve güvenilirliğini desteklemektedir. Çalışmanın saha araştırması 02.10.2024-30.10.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Online anketler, eksik yanıtlar olup olmadığını belirlemek için dikkatlice incelenmiştir. Çalışmada Getir uygulamasının tercih edilmesindeki gerekçelerinden birincisi, orijinal bir fikirle yola çıkarak dünyada bir ilki Türkiye'de başlatmış olmaları ve 10 dakika gibi kısa bir sürede market ürünlerini tüketiciyle buluşturmayı

amaçlamaları olmuştur. Ayrıca Getir'in süre konusunda Türkiye'de hızlı market teslimatı pazarında ilk olması da ikinci tercih sebebidir (Curry, 2024).

6.2. Soru Formu ve Ölçüm Aracı

Camilleri'nin (2021) e-ticaret web siteleri kullanıcılarına yönelik "E-commerce websites, consumer order fulfillment and after-sales service satisfaction: The customer is always right, even after the shopping cart check-out" isimli çalışmasında yer alan ölçek, araştırmacılar tarafından e-ticaret mobil uygulamalarına uyarlanmıştır. Ölçeğin orijinal formunun İngilizce olması nedeniyle Türkçe'ye çevrilme sürecinde hedef ve kaynak dili iyi bilen bir okutman ve bir akademisyen tarafından birbirinden bağımsız olarak çeviriler yapılmış ve karşılaştırmalar sonucu ortaya çıkan metin ile orijinal metnin yakın ifadeler taşıdıkları belirlenmiştir.

Soru formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, eğitim, aylık hane geliri) ilişkin sorular yer almaktadır. Sonrasında katılımcılara Getir uygulamasının hizmet kalitesi faktörleri olarak nitelendirilen uygulamanın çekiciliği, uygulamanın işlevselliği, uygulamanın güvenliği ile satış karşılama ve satış sonrası destek olmak üzere dört değişkene yönelik toplam 11 soru; tüketici e-memnuniyeti, tüketici e-sadakati ve elektronik ağızdan ağıza pazarlama ile ilgili olarak 6 soru; katılımcılara e-sadakat eğilimleri bağlamında davranışsal boyutlarını belirlemeye ilişkin araştırmacılar tarafından literatür taraması ve ilgili araştırma bulgularından yola çıkılarak bizzat hazırlanan üç soru yöneltilmiştir. Ölçekte yer alan maddeler: "1 kesinlikle katılmıyorum", "2 katılmıyorum", "3 kararsızım", "4 katılıyorum", "5 kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert olarak yer almıştır.

6.3. Etik Kurul İzni

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'nın 01.10.2024 tarih ve 29 no'lu toplantısından alınan 11 no'lu karar çerçevesinde çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna karar verilmiştir.

7. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın analiz sonuçlarına ait bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle katılımcılara ait demografik bilgiler frekans analizi ile değerlendirilmiş; sonrasında çevrimiçi market uygulamalarında hizmet kalitesini belirleyen faktörlerin (işlevsellik, çekicilik, güvenlik ile satış karşılama ve satış sonrası destek) e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM üzerinde nasıl bir ilişkisi olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Spearman Korelasyon analizleri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın analiz sonuçlarına ait bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle katılımcılara ait demografik bilgiler frekans analizi ile değerlendirilmiş; sonrasında çevrimiçi market uygulamalarında hizmet kalitesini belirleyen faktörlerin (işlevsellik, çekicilik, güvenlik ile satış karşılama ve satış sonrası destek) e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM üzerinde nasıl bir ilişkisi olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Spearman Korelasyon analizleri değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Frekans Analizi

Değişken	Kategori	N	%
Cinsiyet	Kadın	171	5.3
	Erkek	131	4.17
Eğitim	İlkokul	1	0,3
	Ortaokul	3	1
	Lise	19	6.3
	Ön Lisans	30	9.9
	Lisans	162	53,6
	Yüksek Lisans	60	19,9
	Doktora	27	8,9
Yaş	18-23	156	67.8
	24-29	66	28.7
	30-35	8	3.5
	36-41	36	11.9
	42,47	34	11.3
	48,53	14	4.6
	53 ve üzeri	6	2.0
Gelir	20.000 Altı	53	67.8
	20.001- 40.000	76	28.7
	40.001- 60.000	78	3.5
	60.001- 80.000	35	11.9
	80.001- 100.000	34	11.3
	100.001 ve üstü	26	4.6

Tablo 1'de sunulan demografik veriler, araştırma örnekleminin cinsiyet, eğitim ve yaş gruplarına göre dağılımını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Cinsiyet dağılımı incelendiğinde, kadın katılımcıların oranı %54,3 (N=171) iken erkek katılımcıların oranı %45,7 (N=131) olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, kadın katılımcı sayısının erkek katılımcılardan daha fazla olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyine göre dağılım incelendiğinde, en büyük grubu lisans mezunları oluşturmaktadır (%53,6, N=162). Bunu sırasıyla yüksek lisans (%19,9, N=60), ön lisans (%9,9, N=30), doktora (%8,9, N=27), lise (%6,3, N=19), ortaokul (%1, N=3) ve ilkokul (%0,3, N=1) takip etmektedir. Bu sonuçlar, araştırma örnekleminde çoğunluğun üniversite mezunu olduğunu ve yükseköğrenim seviyesinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Yaş gruplarına göre yapılan değerlendirmede, 18-23 yaş arası katılımcıların oranı %67,8 (N=156) ile en yüksek seviyededir. Bunu sırasıyla 24-29 yaş grubu (%28,7, N=66), 30-35 yaş grubu (%3,5, N=8), 36-41 yaş grubu (%11,9, N=36), 42-47 yaş grubu (%11,3, N=34), 48-53 yaş grubu (%4,6, N=14) ve 53 yaş ve üzeri (%2,0, N=6) takip etmektedir. Bu veriler, araştırma örnekleminde en fazla katılımcının genç yaş grubunda (18-23 yaş) olduğunu ve yaş ilerledikçe katılımcı oranının azaldığını göstermektedir. Gelir dağılımı ise katılımcıların çoğunluğunun 20.000 TL altında gelire sahip olduğunu (%67,8, N=53) ortaya koymaktadır. Diğer gelir grupları ise sırasıyla 20.001-40.000 TL (%28,7, N=76), 40.001-60.000 TL (%3,5, N=78), 60.001-80.000 TL (%11,9, N=35), 80.001-100.000 TL (%11,3, N=34) ve 100.001 TL ve üzeri (%4,6, N=26) olarak dağılım göstermektedir. Bu bulgular, düşük gelir grubunun araştırma örnekleminde baskın olduğunu

ortaya koymaktadır. Ayrıca, araştırma örnekleminin çoğunluğun düşük gelir seviyesine sahip genç ve eğitimli bir gruptan oluştuğunu ve kadın katılımcı sayısının erkeklerden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Normallik Testi

Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov[a]			**Shapiro-Wilk**		
	Statistic	Df	Sig.	Statistic	df	Sig.
e_memnuniyet	.220	302	.000	.858	302	.000
e_sadakat	.166	302	.000	.917	302	.000
e_wom	.179	302	.000	.918	302	.000
a. Lilliefors Significance Correction						

Tablo 2'de sunulan normallik testi sonuçları, verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri kullanılarak elde edilmiştir. Her iki test de örneklemin dağılımının normal dağılıma uygunluğunu belirlemek için yaygın olarak kullanılan yöntemlerdir ve sonuçlar arasında farklılıklar gözlemlenebilir. Bu çalışmada her iki testin de sonuçları dikkate alınarak verilerin dağılımı değerlendirilmiştir. Kolmogorov-Smirnov testine göre, e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM değişkenlerinin tümü için p-değerleri 0.05'ten küçüktür ($p<0.05$). Bu, her üç değişkenin de normal dağılımdan önemli ölçüde sapma gösterdiğini ve normallik varsayımının sağlanmadığını göstermektedir. Test istatistikleri sırasıyla 0.220, 0.166 ve 0.179 olarak hesaplanmış ve serbestlik dereceleri (df) 302'dir. Bu sonuçlar, verilerin normal dağılıma uygun olmadığını ve parametrik testlerin kullanılmasının uygun olmayabileceğini işaret etmektedir (Ghasemi ve Zahediasl, 2012). Shapiro-Wilk testi sonuçları da benzer şekilde normallik varsayımının ihlal edildiğini göstermektedir. e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM değişkenleri için p-değerleri 0.05'ten küçük olup ($p < 0.05$), bu durum verilerin normal dağılıma uymadığını doğrulamaktadır. Shapiro-Wilk test istatistikleri sırasıyla 0.858, 0.917 ve 0.918 olarak bulunmuştur ve bu sonuçlar Kolmogorov-Smirnov testinin sonuçlarıyla uyumlu olup normallik varsayımının reddedilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Shapiro ve Wilk, 1965).

Genel olarak, her iki testin sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM değişkenlerinin normal dağılıma uymadığı görülmektedir. Bu tür durumlarda parametrik olmayan yöntemlerin tercih edilmesi daha uygun olacaktır, zira bu yöntemler normallik varsayımı gerektirmemektedir. Örneklemin büyük olduğu durumlarda ($n>50$), Shapiro-Wilk testi daha duyarlı kabul edilmekte ve daha güvenilir sonuçlar sağlayabilmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada verilerin normal dağılıma uymadığı ve parametrik olmayan analizlerin kullanılmasının daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Sonuçları

Test	**Değer**
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0.874

Bartlett's Test of Sphericity (Approx. Chi-Square)	863.405
Df	10
Sig.	0.000

Tablo 3'te sunulan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Testi sonuçları, analiz edilen veri setinin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. KMO değeri 0.874 olarak bulunmuştur ve bu değer, örneklem yeterliliğinin "çok iyi" düzeyde olduğunu göstermektedir (Kaiser, 1974). Bartlett's Test of Sphericity ise anlamlı bulunmuştur (χ^2 = 863.405, p<0.001), bu da veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu doğrulamaktadır. Bu sonuçlar, ölçekteki maddelerin ortak faktör yapısını değerlendirmek için faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir.

Tablo 4. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek Maddesi	Faktör Yükü	Cronbach's Alpha
Çekicilik	-0.778	
İşlevsellik	-0.817	
Güvenlik	-0.756	
Satış Sonrası Destek	-0.784	
E-Memnuniyet	-0.906	
E-Sadakat	-0.809	
E-WOM	-0.782	
Genel Güvenilirlik		0.926

Tablo 4'te sunulan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, Getir uygulamasının kullanıcı memnuniyetini etkileyen faktörlerin ölçümünde kullanılan ölçeğin doğruluğunu ve güvenilirliğini desteklemektedir. Ölçeğin her bir maddesine ilişkin faktör yükleri, kabul edilen 0.30 eşik değerinin oldukça üzerinde, -0.756 ile -0.906 arasında değişmektedir. Bu yüklerin yüksek olması, maddelerin ölçülen faktörlerle güçlü bir ilişki içerisinde olduğunu göstermekte ve ölçeğin yapısal geçerliliğini sağlamaktadır (Hair vd., 2005). Cronbach's Alpha katsayısının 0.926 olarak hesaplanması, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. İç tutarlılık açısından kabul edilen alt sınırın 0.70 olduğu düşünüldüğünde (Nunnally ve Bernstein, 1994), 0.90 üzerindeki bu değer, ölçeğin oldukça güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu işaret etmektedir. Bu yüksek güvenilirlik düzeyi, ölçeğin maddelerinin homojen bir yapıyı ölçtüğünü ve kullanıcı memnuniyeti faktörlerini tutarlı bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinden elde edilen bulgular, ölçeğin Getir uygulamasının kullanıcılar üzerindeki çekicilik, işlevsellik, güvenlik, satış sonrası destek, e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM gibi boyutlarını ölçmek için uygun bir araç olduğunu doğrulamaktadır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik düzeylerinin yüksek olması, bu ölçüm aracının araştırma bağlamında güvenilir bir veri sağladığını ve elde edilen sonuçların doğru bir temele dayandığını göstermekt mjn.koedir. Bu bağlamda, araştırmanın bulgularının geçerliliği de artmakta ve ölçeğin, kullanıcı memnuniyeti analizlerinde kullanılabilecek sağlam bir araç olduğu teyit edilmektedir.

Tablo 5. Getir Uygulamasının Çekiciliğinin E-Memnuniyet Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi Sonuçlar

Değişkenler	r	n	%95 Güven Aralığı [Alt, Üst]	r^2	p	Yorum
Çekicilik ve e-memnuniyet	0.672	302	[0.591, 0.744]	0.451	< .001	Güçlü ve pozitif bir ilişki

N = 302. ***p < .001

Tablo 5'te sunulan Spearman korelasyon analizi sonuçları, Getir uygulamasının çekiciliği ile kullanıcıların e-memnuniyet düzeyi arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısı (r) 0.672 olarak bulunmuş olup, bu değer uygulamanın çekiciliğinin artışıyla birlikte e-memnuniyet düzeyinin de yükseldiğini göstermektedir. p-değerinin < .001 olması, söz konusu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve rastlantısal olmadığını ortaya koymaktadır. Analiz sonucunda elde edilen %95 güven aralığı [0.591, 0.744], çekicilik ile e-memnuniyet arasındaki ilişkinin güvenilir olduğunu ve korelasyon katsayısının sıfırdan farklı olduğu yönündeki bulguyu desteklemektedir. Korelasyon katsayısının karesi (r^2) 0.451 olarak hesaplanmış olup, bu sonuç çekicilik faktörünün e-memnuniyet değişkenindeki varyansın %45.1'ini açıkladığını ifade etmektedir. Bu, kullanıcıların e-memnuniyet seviyelerinin yaklaşık %45'inin uygulamanın çekiciliğine bağlı olduğunu göstermekte, dolayısıyla çekiciliğin e-memnuniyet üzerinde önemli bir belirleyici faktör olduğunu işaret etmektedir.

Bu bulgular, literatürdeki önceki araştırmalarla da uyum içerisindedir. Wirtz, Piehler ve Ullrich (2013) tarafından sosyal medya platformlarında yapılan bir çalışma, çekiciliğin kullanıcı davranışları üzerindeki etkisini incelemiş ve çekiciliğin kullanıcı memnuniyetini ve platforma bağlılığı artırdığını bulmuştur. Benzer şekilde, Tata, Prashar ve Sahay (2019) çevrimiçi alışveriş platformlarının estetik ve bilgi yönünden zengin web özelliklerinin e-memnuniyeti artırarak sadakati teşvik ettiğini saptamıştır. Ahmad, Rahman ve Khan (2017) ise çevrimiçi perakendecilikte kullanıcı dostu ve estetik açıdan çekici tasarımların müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırmada kritik rol oynadığını göstermiştir.

Bu bağlamda, Getir uygulamasının çekiciliğinin e-memnuniyet üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmış ve Hipotez 1 desteklenmiştir. Çekicilik, tüketicilerin e-memnuniyet düzeyini artırmada önemli bir faktör olarak öne çıkmakta olup, bu bulgu literatürdeki araştırmalarla tutarlıdır. Çevrimiçi platformların tasarım ve estetik özelliklerinin, kullanıcıların memnuniyet düzeyini olumlu yönde etkileyen belirleyici bir unsur olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuçlar, uygulama tasarımında çekiciliğe yönelik stratejilerin kullanıcı memnuniyetini ve sadakatini artırmada etkili bir yöntem olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 6. Getir Uygulamasının İşlevselliği ile E-Memnuniyet Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	r	n	%95 Güven Aralığı [Alt, Üst]	r^2	p	Yorum
İşlevsellik ve e-memnuniyet	0.719	302	[0.655, 0.772]	0.517	< .001	Güçlü ve pozitif bir ilişki

N = 302. ***p < .001

Tablo 6'da sunulan Spearman korelasyon analizi sonuçları, Getir uygulamasının işlevselliği ile e-memnuniyet arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısı (r) 0.719 olarak bulunmuş olup, bu değer işlevselliğin artışı ile kullanıcıların e-memnuniyet düzeylerinin de anlamlı bir şekilde arttığını ortaya koymaktadır. p-değerinin < .001 olması, bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve rastlantısal olmadığını kanıtlamaktadır. Bootstrapping yöntemi ile elde edilen %95 güven aralığı [0.655, 0.772], işlevsellik ve e-memnuniyet arasındaki ilişkiyi doğrulamakta ve bu ilişkinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Korelasyon katsayısının karesi (r^2) 0.517 olarak hesaplanmıştır; bu durum, işlevselliğin e-memnuniyet değişkenindeki varyansın %51.7'sini açıkladığını göstermektedir. Yani, kullanıcı memnuniyetinin yarısından fazlası, doğrudan işlevsellik faktörü ile ilişkilidir. Bu bulgular, işlevselliğin e-memnuniyet üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamakta olup, çevrimiçi platformların performans ve kullanım kolaylığı gibi işlevsel özelliklerinin, kullanıcı memnuniyeti oluşturmada kritik bir önem taşıdığını göstermektedir.

Ahmad, Rahman ve Khan (2017) web sitesi kalitesi ve işlevselliğinin müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini incelemiş ve işlevselliğin kusursuz olması durumunda kullanıcı memnuniyetinin anlamlı derecede arttığını saptamıştır. Tata, Prashar ve Sahay (2019) ise çevrimiçi alışveriş sitelerinin işlevsel özelliklerinin kullanıcı memnuniyetini artırarak müşteri sadakatini desteklediğini belirlemiştir. Bu çalışmalar, işlevselliğin kullanıcı deneyiminde belirleyici bir unsur olduğunu ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak için kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen analiz bulguları, Hipotez 2'yi desteklemekte ve Getir uygulamasının işlevselliğinin e-memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çevrimiçi platformların kullanıcı dostu ve yüksek işlevselliğe sahip bir tasarım sunması, kullanıcıların platformla olan etkileşimlerini olumlu yönde etkileyerek memnuniyet seviyelerini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu sonuçlar, işlevselliğin e-memnuniyet üzerindeki belirleyici etkisini doğrulamakta ve literatürle uyumlu bir şekilde, dijital platformların tasarımında işlevsel özelliklerin önemini pekiştirmektedir. Çevrimiçi platformlarda işlevselliğin yüksek tutulması, kullanıcıların siteyle daha rahat etkileşime geçmesine olanak tanımakta ve bu da genel memnuniyet seviyesini artırarak kullanıcı bağlılığını güçlendirmektedir.

Tablo 7. Getir Uygulamasının Güvenliği ile E-Memnuniyet Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	r	n	%95 Güven Aralığı [Alt, Üst]	r^2	p	Yorum
İşlevsellik ve e-memnuniyet	0.619	302	[0.536, 0.695]	0.383	< .001	Güçlü ve pozitif bir ilişki

N = 302. ***p < .001

Tablo 7'de sunulan Spearman korelasyon analizi sonuçları, Getir uygulamasının güvenlik düzeyi ile kullanıcıların e-memnuniyet seviyeleri arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Korelasyon katsayısı (r) 0.619 olarak hesaplanmış olup, bu değer uygulamanın güvenlik seviyesinin artışıyla kullanıcıların e-memnuniyet düzeylerinin de paralel

olarak arttığını göstermektedir. p-değerinin < .001 olması, bu ilişkinin rastlantısal olmadığını ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki taşıdığını kanıtlamaktadır.

Bootstrapping yöntemiyle elde edilen %95 güven aralığı [0.536, 0.695], güvenliğin e-memnuniyet üzerindeki etkisinin güvenilir olduğunu ve bu ilişkinin sıfırdan farklı olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısının karesi (r^2) 0.383 olarak hesaplanmış olup, bu sonuç güvenliğin e-memnuniyet değişkenindeki varyansın %38.3'ünü açıkladığını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, e-memnuniyetin yaklaşık %38.3'ü güvenlik faktörü ile ilişkilidir ve bu da güvenliğin e-memnuniyet üzerinde önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, literatürdeki çalışmalarla da uyumlu bir şekilde güvenliğin kullanıcı memnuniyeti üzerindeki etkisini desteklemektedir. Örneğin, Al-Dweeri ve arkadaşlarının (2017) çalışması, çevrimiçi alışveriş platformlarının güvenlik önlemlerinin kullanıcıların siteye olan güvenini artırdığını ve kullanıcı memnuniyetini desteklediğini ortaya koymuştur. Aynı şekilde Gounaris, Dimitriadis ve Stathakopoulos (2010) tarafından yapılan araştırma, güvenliğin sağlanmasının çevrimiçi kullanıcı deneyimini olumlu yönde etkilediğini ve memnuniyet seviyelerinin yükselmesine katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır.

Bu çalışma bulguları Hipotez 3'ü desteklemekte ve Getir uygulamasının güvenliğinin e-memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Güvenlik, çevrimiçi platformların kullanıcı deneyimini olumlu yönde etkileyen ve memnuniyet düzeylerinin artmasına katkı sağlayan kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kullanıcıların güvenli bir platformda alışveriş yapmaları, onların uygulamaya duyduğu güveni pekiştirmekte ve bu da memnuniyetlerini artırarak tekrar kullanım niyetini güçlendirmektedir. Bu sonuçlar, dijital platformların uzun vadeli başarısı için güvenlik tedbirlerinin sağlam temellere dayanmasının önemini vurgulamakta ve kullanıcı memnuniyetini artırmak için güvenliğin stratejik bir öncelik olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 8. Getir Uygulamasının Satış Karşılama ve Satış Sonrası Desteği ile E-Memnuniyet Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	r	n	%95 Güven Aralığı [Alt, Üst]	r^2	p	Yorum
Satış karşılama ve satış sonrası destek ve e-memnuniyet	0.768	302	[0.712, 0.817]	0.590	< .001	Çok güçlü ve pozitif bir ilişki

N = 302. ***p < .001

Tablo 8'de sunulan Spearman korelasyon analizi sonuçları, Getir uygulamasının satış karşılama ve satış sonrası desteğinin kullanıcıların e-memnuniyet düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Analiz bulguları, satış karşılama ve satış sonrası destek ile e-memnuniyet arasında çok güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısı (r) 0.768 olarak hesaplanmış olup, bu değer, satış karşılama ve satış sonrası desteğin artışıyla e-memnuniyet seviyelerinin de anlamlı ölçüde arttığını ortaya koymaktadır. p-değerinin < .001 olması, bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve rastlantısal olmadığını kanıtlamaktadır.

Bootstrapping yöntemi ile hesaplanan %95 güven aralığı [0.712, 0.817], ilişkiyi doğrulamakta ve satış sonrası destek ile e-memnuniyet arasındaki bağın güvenilir olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısının karesi (r^2) 0.590 olarak hesaplanmış olup, bu sonuç, e-memnuniyetin %59'unun satış karşılama ve satış sonrası destek faktöründen kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu bulgular, müşteri hizmetleri kalitesinin, kullanıcı memnuniyetinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Literatür incelendiğinde, müşteri desteği ve satış sonrası hizmetlerin e-memnuniyet üzerindeki etkisi, ilgili çalışmalarla uyumlu bir sonuç ortaya koymaktadır. Al-dweeri ve arkadaşlarının (2017) çalışması, e-hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve sadakat üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve özellikle satış sonrası destek süreçlerinin memnuniyette önemli bir role sahip olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Pham ve Ahammad (2017) tarafından yapılan araştırma, çevrimiçi alışveriş platformlarında müşteri hizmetleri kalitesinin kullanıcı memnuniyetini artıran ve platformun tekrar kullanımını teşvik eden kritik bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Bu bulgular, çevrimiçi alışveriş deneyiminde müşteri desteği ve hizmet kalitesinin e-memnuniyet üzerindeki önemli etkisini ve uzun vadeli müşteri ilişkilerinde sunduğu avantajları ortaya koymaktadır.

Bu analiz bulguları Hipotez 4'ü desteklemekte ve Getir uygulamasının satış karşılama ve satış sonrası desteğinin e-memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır. Çevrimiçi platformlarda müşteri memnuniyetini artırmada satış sonrası desteğin sürekliliği ve kalitesi kritik bir önem taşımaktadır. Kaliteli müşteri hizmetleri, kullanıcıların platforma olan bağlılık ve güvenini pekiştirerek, memnuniyet seviyelerinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Bu bulgular, çevrimiçi platformların müşteri hizmetleri ve destek süreçlerinin, kullanıcı memnuniyeti üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ve bu süreçlerin, platformların rekabet avantajını sürdürmesinde ve uzun vadeli başarı sağlamasında etkili bir stratejik unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Tablo 9. Getir Uygulamasının Satış Karşılama ve Satış Sonrası Desteği ile E-Sadakat Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	r	n	%95 Güven Aralığı [Alt, Üst]	r^2	p	Yorum
Satış karşılama ve satış sonrası destek ve e-memnuniyet	0.559	302	[0.467, 0.646]	0.312	< .001	Orta düzeyde güçlü ve pozitif bir ilişki

N = 302. ***p < .001

Tablo 9'da sunulan Spearman korelasyon analizi sonuçları, Getir uygulamasının satış karşılama ve satış sonrası desteğinin e-sadakat üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Analiz bulguları, satış karşılama ve satış sonrası destek ile e-sadakat arasında orta düzeyde güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısı (r) 0.559 olarak hesaplanmış olup, bu değer satış karşılama ve satış sonrası destek arttıkça kullanıcıların e-sadakat eğilimlerinin de arttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, p-değerinin < .001 olması, bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve rastlantısal olmadığını kanıtlamaktadır.

Bootstrapping yöntemi ile hesaplanan %95 güven aralığı [0.467, 0.646], satış sonrası destek ile e-sadakat arasındaki ilişkinin güvenilir olduğunu ve bu bağın sıfırdan farklı olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısının karesi (r^2) 0.312 olarak hesaplanmış olup, bu sonuç satış karşılama ve satış sonrası desteğin e-sadakat değişkenindeki varyansın %31.2'sini açıkladığını ifade etmektedir. Bu durum, e-sadakatin yaklaşık %31.2'sinin satış karşılama ve satış sonrası destek faktörüne bağlı olduğunu göstermektedir ve bu da müşteri hizmetlerinin, kullanıcı bağlılığı açısından önemini vurgulamaktadır. Al-dweeri ve arkadaşlarının (2017) araştırması, e-hizmet kalitesinin müşteri sadakati üzerinde doğrudan etkisini ortaya koymuş, özellikle müşteri desteği ve memnuniyet faktörlerinin e-sadakati güçlendirdiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Pham ve Ahammad (2017) tarafından yürütülen araştırma, müşteri memnuniyeti ve güveninin e-sadakati artıran temel faktörler arasında olduğunu belirlemiştir. Bu çalışmalar, e-ticaret platformlarında müşteri memnuniyeti ve sadakatin sürdürülebilir başarı için kritik bir önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Analiz bulguları Hipotez 5'i desteklemekte ve Getir uygulamasının satış karşılama ve satış sonrası desteğinin e-sadakat üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Satış sonrası destek ve müşteri hizmetlerinin yüksek kalitesi, kullanıcıların platforma olan bağlılığını güçlendirmekte ve e-sadakati artırmaktadır. Bu bağlamda, e-ticaret platformlarının sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlaması açısından müşteri hizmetleri ve satış sonrası desteğin önemi büyüktür. Kullanıcıların sadakatini kazanmak için etkili müşteri hizmetleri sunulması, platforma duyulan güveni artırarak uzun vadeli kullanıcı ilişkilerini güçlendirmektedir. Bu sonuçlar, müşteri hizmetleri kalitesinin sadakat üzerindeki kritik etkisini ortaya koymakta ve e-ticaret platformlarının sadakat odaklı stratejik uygulamalarını güçlendirmektedir.

Tablo 10. Getir Uygulamasının Satış Karşılama ve Satış Sonrası Desteği ile e-WOM Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	r	n	%95 Güven Aralığı [Alt, Üst]	r^2	p	Yorum
Satış karşılama ve satış sonrası destek ve e-WOM	0.533	302	[0.435, 0.621]	0.284	< .001	Orta düzeyde güçlü ve pozitif bir ilişki

N = 302. ***p < .001

Tablo 10'da sunulan Spearman korelasyon analizi sonuçları, Getir uygulamasının satış karşılama ve satış sonrası desteğinin e-WOM (elektronik ağızdan ağıza iletişim) üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bulgulara göre, satış karşılama ve satış sonrası destek ile e-WOM arasında orta düzeyde güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Korelasyon katsayısı (r) 0.533 olarak hesaplanmış olup, bu değer, satış karşılama ve satış sonrası destek düzeylerinin artışıyla kullanıcıların e-WOM'a yönelik olumlu eğilimlerinin de yükseldiğini göstermektedir. p-değerinin < .001 olması, bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve rastlantısal olmadığını kanıtlamaktadır.

Bootstrapping yöntemi ile elde edilen %95 güven aralığı [0.435, 0.621], ilişki gücünün güvenilir olduğunu ve satış sonrası destek ile e-WOM arasındaki ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Korelasyon katsayısının karesi (r^2) 0.284 olarak hesaplanmış olup, bu sonuç

e-WOM'daki varyansın %28.4'ünün satış karşılama ve satış sonrası destek ile açıklanabildiğini göstermektedir. Bu durum, e-WOM'un yaklaşık %28.4'ünün doğrudan müşteri desteği ile ilişkili olduğunu ve bu faktörlerin e-WOM'u teşvik eden önemli unsurlar arasında yer aldığını ortaya koymaktadır.

Alanyazında, müşteri hizmetleri ve satış sonrası desteğin e-WOM üzerindeki etkisi sıkça vurgulanmaktadır. Al-dweeri ve arkadaşları (2017) müşterilerin, memnun kaldıkları durumlarda olumlu ağızdan ağıza iletişim kurma olasılıklarının arttığını ve yüksek kaliteli müşteri hizmetleri ile destek sağlandığında e-WOM'un daha fazla teşvik edildiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Nisar ve Prabhakar (2017), müşteri memnuniyetinin ve güçlü müşteri ilişkilerinin e-WOM'u artırmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, memnuniyet sağlayan hizmetlerin kullanıcıların deneyimlerini diğer kullanıcılarla paylaşma olasılığını artırdığını ve e-WOM'un teşvik edilmesinde kritik bir etken olduğunu göstermektedir.

Sonuç bağlamda elde edilen analiz bulguları Hipotez 6'yı desteklemekte ve Getir uygulamasının satış karşılama ve satış sonrası desteğinin e-WOM üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Satış sonrası desteğin ve müşteri hizmetlerinin yüksek kalitesi, kullanıcıların deneyimlerini dijital ortamda paylaşma eğilimlerini artırmakta; bu da platformun dijital ortamda olumlu bir itibar kazanmasına ve e-WOM'un güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bulgular, müşteri desteğinin e-WOM üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamakta ve dijital pazarlama stratejilerinde müşteri desteğinin güçlendirilmesinin platformun çevrimiçi itibarını pekiştirmede stratejik bir öncelik olması gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 11. Spearman's Rho Korelasyon Matrisi Sonuçları

Değişken	Çekicilik	İşlevsellik	Güvenlik	Satış Sonrası Destek	E-Memnuniyet	E-Sadakat	E-WOM
Çekicilik	1.000	0.681**	0.597**	0.557**	0.672**	0.603**	0.630**
İşlevsellik	0.681**	1.000	0.628**	0.603**	0.719**	0.612**	0.582**
Güvenlik	0.597**	0.628**	1.000	0.595**	0.619**	0.535**	0.499**
Satış Sonrası Destek	0.557**	0.603**	0.595**	1.000	0.768**	0.559**	0.533**
E-Memnuniyet	0.672**	0.719**	0.619**	0.768**	1.000	0.678**	0.672**
E-Sadakat	0.603**	0.612**	0.535**	0.559**	0.678**	1.000	0.783**
E-WOM	0.630**	0.582**	0.499**	0.533**	0.672**	0.783**	1.000

Tablo 11'de sunulan Spearman korelasyon matrisi, araştırmanın temel değişkenleri olan çekicilik, işlevsellik, güvenlik, satış sonrası destek, e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM arasındaki ilişkileri inceleyerek bu değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Korelasyon katsayılarının tümü $p < 0.01$ düzeyinde anlamlı bulunmuş

olup, bu durum değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bulgular, değişkenler arasında pozitif yönde ve orta ile yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır.

Öncelikle, çekicilik ile diğer değişkenler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, çekiciliğin işlevsellik (r = 0.681), e-memnuniyet (r = 0.672), e-sadakat (r = 0.603) ve e-WOM (r = 0.630) ile yüksek düzeyde pozitif bir ilişki gösterdiği görülmektedir. Bu bulgular, çekici bir uygulama tasarımının kullanıcı deneyimine olumlu katkı sağladığını ve kullanım kolaylığını artırarak kullanıcı memnuniyeti ve sadakati üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çekicilik ile güvenlik (r = 0.597) ve satış sonrası destek (r = 0.557) arasındaki orta düzeydeki pozitif ilişkiler, uygulamanın görsel özelliklerinin kullanıcı güvenini güçlendirdiğini ve destek hizmetlerine yönelik memnuniyeti olumlu etkileyebileceğini ortaya koymaktadır.

İşlevselliğin diğer değişkenler ile olan ilişkileri de dikkat çekicidir. İşlevselliğin e-memnuniyet (r = 0.719) ile yüksek düzeyde güçlü bir ilişkiye sahip olması, kullanıcıların uygulamayı işlevsel bulduklarında memnuniyet seviyelerinin de arttığını göstermektedir. İşlevselliğin e-sadakat (r = 0.612) ve e-WOM (r = 0.582) ile olan pozitif korelasyonları, kullanıcıların işlevsel bir uygulamaya bağlılık gösterme ve bu uygulama hakkında olumlu geri bildirimde bulunma olasılıklarının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda, işlevselliğin güvenlik (r = 0.628) ve satış sonrası destek (r = 0.603) ile olan orta düzeydeki pozitif ilişkileri, kullanıcıların işlevsellik düzeyi yüksek olan uygulamaları daha güvenli olarak algıladıklarını ve bu uygulamalarda sağlanan destek hizmetlerinden memnun olduklarını ortaya koymaktadır.

Güvenliğin diğer değişkenlerle olan ilişkileri incelendiğinde, özellikle e-memnuniyet (r = 0.619) ve e-sadakat (r = 0.535) ile olan pozitif ilişkiler, güvenliğin kullanıcı memnuniyeti ve sadakati artırmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Güvenlik ile e-WOM arasındaki ilişki (r = 0.499), güvenli bir uygulamanın çevrimiçi olumlu geri bildirim üzerinde de anlamlı bir etkisi olabileceğini işaret etmektedir.

Satış sonrası destek ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler, kullanıcı memnuniyeti ve sadakati açısından kritik bir öneme işaret etmektedir. Satış sonrası destek ile e-memnuniyet (r = 0.768) arasındaki güçlü ilişki, satış sonrası hizmetlerin kullanıcı memnuniyetini artırmadaki önemini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, satış sonrası destek ile e-sadakat (r = 0.559) ve e-WOM (r = 0.533) arasındaki pozitif korelasyonlar, destek hizmetlerinin müşteri bağlılığını artırdığını ve olumlu ağızdan ağıza iletişimi teşvik ettiğini göstermektedir.

E-memnuniyet ile e-sadakat (r = 0.678) ve e-WOM (r = 0.672) arasındaki yüksek düzeyde pozitif ilişkiler, kullanıcı memnuniyetinin artmasının müşteri sadakati ve çevrimiçi olumlu geri bildirim olasılığına doğrudan katkı sağladığını göstermektedir. E-sadakat ile e-WOM arasındaki çok güçlü ilişki (r = 0.783), sadık kullanıcıların markayı çevrimiçi ortamda aktif olarak savunma ve olumlu geri bildirimde bulunma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Sonuç olarak, bu korelasyon analizleri kullanıcı deneyimi, memnuniyet, sadakat ve çevrimiçi geri bildirimlerin birbiriyle ilişkili olduğunu ve bu değişkenlerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, müşteri memnuniyeti ve sadakatini

artırmak için çekicilik, işlevsellik, güvenlik ve satış sonrası destek gibi uygulama özelliklerinin iyileştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca bulgular, literatürde müşteri memnuniyeti ile dijital uygulama özellikleri arasındaki ilişkileri destekleyen mevcut çalışmalarla uyumlu olup, dijital platformların kullanıcı memnuniyetini sağlamak amacıyla çok boyutlu bir strateji benimsemeleri gerektiğini göstermektedir.

SONUÇ

Çevrimiçi marketler, dijital dönüşüm sürecinde hızla büyüyerek tüketicilerin günlük yaşamlarına entegre olmuş yeni alışveriş platformları olarak dikkat çekmektedir (Kang ve Lee, 2020). Bu çalışmada, çevrimiçi market uygulamalarından Getir'in hizmet kalitesi unsurlarının e-memnuniyet, e-sadakat ve e-WOM üzerindeki etkileri incelenmiş, çevrimiçi marketlerin tüketicilerin hızla değişen alışveriş alışkanlıklarına uyum sağladığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, araştırmanın bulguları Getir uygulamasının hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi doğrulamakta; özellikle çekicilik, işlevsellik, güvenlik, satış karşılama ve satış sonrası destek gibi değişkenlerin kullanıcı memnuniyeti, sadakati ve e-WOM üzerinde belirleyici etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulguları, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş deneyimlerinde ürün bilgisine erişim kolaylığı, müşteri hizmetleri kalitesi, uygulamanın çekiciliği, güvenliği ve işlem süreçlerinin kolaylığının memnuniyet seviyelerini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Uygulamanın sunduğu teknolojik altyapı, kullanıcıların alışveriş deneyimlerini kişiselleştirmesine imkân sağlamakta; bu durum Getir kullanıcılarının 'sadık tüketicilere' dönüşmesine katkı sunarken, potansiyel tüketicilerin ise e-WOM aracılığıyla diğer kullanıcıların deneyimlerinden etkilenerek karar almalarına yol açmaktadır (Becerra ve Korgaonkar, 2011). Bu doğrultuda, çevrimiçi market işletmelerinin yapay zekâ tabanlı çözümleri iş modellerine entegre etmesi önerilmektedir. Yapay zekâ teknolojisi, veriyi toplama, işleme ve analiz etme kapasitesiyle tüketicilere kişiselleştirilmiş bir e-ticaret deneyimi sunabilmektedir. Getir'in sanal asistanı 'Getir Destek' ile kullanıcılara hızlı ve kişiselleştirilmiş destek sunması, müşteri memnuniyeti ve sadakati artırma amacı taşıyan önemli bir adımdır. Benzer hizmetleri sunan e-ticaret platformlarının yoğun rekabet ortamında müşteri memnuniyeti odaklı bir strateji benimsemeleri kaçınılmazdır. Yapay zekâ destekli chatbotlar, sanal asistanlar ve çağrı merkezleri ile müşteri ilişkileri yönetiminin etkin şekilde yürütülmesi sağlanabilir ve müşterilerin uygulamada karşılaşabileceği olası sorunlara proaktif çözümler sunulabilir.

Özellikle müşteri hizmetleri alanında faaliyet gösteren Zendesk'in 50.000 müşterisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, müşteri memnuniyeti açısından en kritik faktörlerin başında müşteri sorunlarına hızlı ve etkili çözüm sunabilmenin geldiği vurgulanmıştır (Zendesk, 2024). Dolayısıyla, e-ticaret uygulamalarında işlevsellik, çekicilik, güvenlik ve müşteri hizmetleri gibi unsurların kullanıcı memnuniyetinin en önemli belirleyicileri olduğu görülmektedir. Bu araştırma, pazarlama literatürüne çevrimiçi market uygulamaları üzerine yeni bir perspektif sunarak farklı araştırma yollarına katkı sağlamaktadır.

Araştırmacılar, bu kavramsal modelin diğer bağlamlarda kullanımını inceleyerek çevrimiçi market uygulamalarının kullanıcı deneyimlerine olan etkilerini değerlendirebilirler. Özellikle

Getir ve benzeri çevrimiçi market uygulamalarında kullanıcı deneyimlerine ilişkin derinlemesine görüş ve inançları analiz etmek, e-ticaret işletmelerinin hizmet kalitesi üzerine önemli içgörüler sağlayabilir.

Ek olarak bu çalışma, Getir uygulamasının kullanıcıların e-memnuniyet ve e-sadakat eğilimleri üzerindeki etkilerini ele alarak reklamcılık literatüründe yer alan önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Gelecekteki araştırmalar açısından, diğer çevrimiçi market uygulamaları bağlamında tüketicilerin satın alma niyetlerini ve uygulama kullanım motivasyonlarını belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Ayrıca, Planlı Davranış Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli ve Engel-Kollat-Blackwell (EKB) karar alma modeli gibi tüketici davranış modelleri çerçevesinde e-ticaret uygulamalarının tüketici davranışlarını etkileyen psikolojik, teknolojik veya toplumsal faktörlerini incelemek hem akademisyenlere hem de uygulayıcılara değerli içgörüler sağlayacaktır. Bu çerçevede, gelişen her yeni teknolojinin tüketici davranışları ve çevrimiçi market sektörü üzerindeki etkilerini analiz eden kapsamlı araştırmalar yapılması önerilmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

The rapid spread of e-commerce has made it important to determine how customer loyalty and satisfaction can be maintained in the digital environment. Loyalty refers to the tendency to re-prefer a brand (Eid, 2011). Today, companies focus on building trust and increasing customer satisfaction in order to ensure loyalty. The concept of e-satisfaction is defined as the comparison of customers' online shopping experiences with their shopping experiences in physical stores. In other words, the differences and advantages that emerge as a result of comparing the experiences consumers gain as a result of their online shopping behaviors with the impressions they gain in traditional retail stores correspond to the concept of e-satisfaction (Szymanski and Hise, 2000; Oliver, 2014). Online markets attract attention as new shopping platforms that have grown rapidly in the digital transformation process and integrated into the daily lives of consumers (Kang and Lee, 2020). With the rapid spread of mobile technologies, it is important to determine the structure and operation of the elements of functionality, attractiveness, reliability, sales reception and after-sales support in order to determine the tendencies of digitalized consumers towards online market applications. The study is based on the problem of whether e-commerce applications determine consumers' e-satisfaction, e-loyalty and e-WOM tendencies. In this context, the research aimed to determine the critical factors related to the online service delivery that stand out in e-commerce, namely the attractiveness, functionality, security, sales reception and after-sales service of the mobile application “Getir”, one of the online market applications, and to reveal how these factors shape consumers' e-satisfaction, e-loyalty and e-WOM perceptions. The hypotheses of the study are as follows:

1. The attractiveness of the Getir application has a positive and significant effect on consumers' e-satisfaction.

2. The functionality of the Getir application has a positive and significant effect on consumers' e-satisfaction.

3. The security of the Getir application has a positive and significant effect on consumers' e-satisfaction.

4. The sales reception and after-sales support of the Getir application have a positive and significant effect on consumers' e-satisfaction.

5. The sales reception and after-sales support of the Getir application have a positive and significant effect on consumers' e-loyalty.

6. The Getir application's sales fulfillment and after-sales support have a positive and significant effect on e-WOM. In this study, data was collected through an online survey, one of the quantitative research methods.

302 participants who actively use the Getir application participated in the survey and the data of these participants were analyzed. The first reason for choosing the Getir application in the study was that they started a world first in Turkey with an original idea and aimed to bring grocery products to the consumer in a short time of 10 minutes. In addition, the fact that Getir is the first in the fast grocery delivery market in Turkey in terms of time is the second reason for preference (Curry, 2024). The scale in Camilleri's (2021) study titled "E-commerce websites, consumer order fulfillment and after-sales service satisfaction: The customer is always right, even after the shopping cart check-out" for e-commerce website users was adapted to e-commerce mobile applications by the researchers. Since the original form of the scale was in English, during the translation process into Turkish, translations were made independently by a lecturer and an academic who knew the target and source languages well, and as a result of the comparisons, it was determined that the resulting text and the original text contained similar expressions. In this study, the effects of service quality elements of Getir, one of the online market applications, on e-satisfaction, e-loyalty and e-WOM were examined, and it was revealed that online markets adapt to the rapidly changing shopping habits of consumers. The findings highlight the importance of improving application features such as attractiveness, functionality, security, and after-sales support to increase customer satisfaction and loyalty. Furthermore, these results are in line with existing studies in the literature supporting the relationships between customer satisfaction and digital application features, indicating that digital platforms should adopt a multidimensional strategy to ensure user satisfaction.

In this context, the findings of the research confirm the relationship between the service quality of the Getir application and customer satisfaction; It shows that variables such as attractiveness, functionality, security, sales reception and after-sales support have decisive effects on user satisfaction, loyalty and e-WOM. The research findings show that the ease of access to product information, customer service quality, attractiveness, security and ease of transaction processes in consumers' online shopping experiences directly affect their satisfaction levels. The technological infrastructure offered by the application allows users to personalize their shopping experiences; This situation contributes to the transformation of Getir users into 'loyal consumers', while potential consumers make decisions by being influenced by the experiences of other users through e-WOM (Becerra and Korgaonkar, 2011). In this

direction, it is recommended that online market businesses integrate artificial intelligence-based solutions into their business models.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Malatya Turgut Özal Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2024 yılı 29 sayılı 11 nolu karar ile etik izin alınmıştır. / For this study, ethical permission was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Malatya Turgut Özal University with the decision numbered 2024, 29, 11.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Ahmad, A., Rahman, O. & Khan, M. N. (2017). Exploring the role of website quality and hedonism in the formation of e-satisfaction and e-loyalty: Evidence from internet users in India. *Journal of Research in Interactive Marketing, 11*, 246-267. https://doi.org/10.1108/JRIM-04-2017-0022

Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Sakarya Yayıncılık.

Akıl, S., & Ungan, M. C. (2022). E-commerce logistics service quality: customer satisfaction and loyalty. *Journal of Electronic Commerce in Organizations (JECO)*, *20*(1), 1-19. DOI: 10.4018/JECO.292473

Al-dweeri, R., Obeidat, Z., Al-Dwiry, M., Alshurideh, M. & Alhorani, A. (2017). The impact of e-service quality and e-loyalty on online shopping: Moderating effect of e-satisfaction and e-trust. *International Journal of Marketing Studies, 9*(2), 92-103. doi:10.5539/ijms.v9n2p92

Aziz, A. (1994). *Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim*, Turhan Kitabevi.

Anderson, R. E., & Karunamoorthy, S. (2003). E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework. *Psychology and Marketing,* 123-138. https://doi.org/10.1002/mar.10063

Bakır, N. O. ve Bekereci, A. E. (2020). E-Ticarette e-kullanıcı deneyiminin e-müşteri memnuniyeti ve e-müşteri sadakatine etkisi: Ayakkabı sektörü üzerine bir araştırma. *Journal of Research in Business*, 5(1), 1-27. DOI: 10.35333/JRB.2020.174

Bardakcı, A., Kantarcı, M., & Madak Öztürk, N. (2024). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Çevrimiçi Market Alışverişi Uygulamaları İş Modelleri. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, *13*(1), 1-33.

Barış, A., & Yılmaz, T. (2021). Consumers' Perceptions of Online Grocery Applications: "Getir" A Case study in Turkey. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 8*(2), 206-228.

Becerra, E. P., & Korgaonkar, P. K. (2011). Effects of trust beliefs on consumers' online intentions. *European Journal of marketing*, *45*(6), 936-962. DOI 10.1108/03090561111119921

Bora Semiz, B. (2021). Güven kaynaklarının mobil alışverişe yönelik tutum ve davranışsal niyet üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *17*(1), 278-296. http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.902228

Boyer, K. K., & Hult, G. T. (2005). Extending the supply chain: Integrating operations and marketing in the online grocery industry. *Journal of Operations Management,* 642-661. doi:10.1016/j.jom.2005.01.003

Camilleri, M. A. (2021). E-commerce websites, consumer order fulfillment and after-sales service satisfaction: the customer is always right, even after the shopping cart check-out. *Journal of Strategy and Management, 15*(3), 377-396. https://doi.org/10.1108/JSMA-02-2021-0045

Chang, H. H., & Chen, S. W. (2008). The impact of customer interface quality, satisfaction and switching costs on e-loyalty: Internet experience as a moderator. *Journal of Computers in Human Behavior, 24*(6), 2927-2944. https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.04.014

Cheung, C.M.K., Chan, G.W.W. & Limayem, M. (2005). A critical review of online consumer behavior: empirical research. *Journal of Electronic Commerce in Organizations (JECO),* 3, pp. 1–19. DOI: 10.4018/jeco.2005100101

Cop, R., & Oyan, D. (2010). Küçük yerleşim yerlerindeki tüketicilerin, internetten ürün satın alma davranışları üzerine bir uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3*(1), 98-115.

Cotarelo, M., Calderón, H. & Fayos, T. (2021). A further approach in omnichannel LSQ, satisfaction and customer loyalty. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(8), 1133-1153. https://doi.org/10.1108/IJRDM-01-2020-0013

Curry, D. (2024). Getir Gelir ve Kullanım İstatistikleri (2024). https://www.businessofapps.com/data/getir-statistics/ (Erişim tarihi: 27.10.2024).

Deliçay, M. (2021). *Perakende E-ticaretin Yükselişi Fırsatlar, Sorunlar ve Öneriler.* Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü. Yayın No: 0019. ISBN 978-625-7779-87-6

Diker, A., & Varol, A. (2013). E-ticaret ve güvenlik. *1.ISDFS |Uluslararası Dijital Adli Tıp ve Bilişim Güvenliği Sempozyumu*, 20-21 Mayıs 2013, Elâzığ, Türkiye, (ss. 29-33). Fırat Üniversitesi.

Eid, M. I. (2011). Determinants of E-Commerce Customer Satisfaction, Trust, and Loyalty in Saudi Arabia. *Journal of Electronic Commerce Research*, *12*(1), 78-93.

Faiz, E. & Kaplan, N. (2020). Online müşteri deneyiminin e-sadakat üzerindeki etkisinde e-memnuniyetin aracılık rolü. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *9*(2), 269-289.

Getir (2024). Getir. https://career.getir.com/. (Erişim tarihi: 01.11.2024).

Ghasemi, A. & Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology and Metabolism, 10*(2), 486-489. doi: 10.5812/ijem.3505

Gounaris, S., Dimitriadis, S. & Stathakopoulos, V. (2010). An examination of the effects of service quality and satisfaction on customers' behavioral intentions in e shopping. *Journal of Services Marketing, 24*(2), 142-156. https://doi.org/10.1108/08876041011031118

Green, C. (2006). *Trust based selling. Using customer focus and collaboration to build longterm relationships*, Mc Graw-Hill

Güllü, K., Uyar, K. & Sargın, S. (2021). Sanal mağaza atmosferinin e-memnuniyet, e-yapışkanlık ve e-sadakat üzerindeki etkisi: giyim sektöründe bir uygulama. *Erciyes Akademi*, *35*(4), 1643-1668. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1024469

Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E., & Tatham, R.L. (2005). *Multivariate data analysis* (6th Edition). Pearson, Prentice Hall.

Hansen, T. (2008). Consumer values, the theory of planned behaviour and online grocery shopping. *International Journal of Consumer Studies*, 32(2), 128-137. https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2007.00655.x

IIENSTITU. (2021). Kullanıcı arayüz tasarımı nedir? https://www.iienstitu.com/blog/kullanici-arayuzu-tasarimi-ui-nedir (Erişim tarihi: 25.10.2024).

İşcioğlu, T. E. (2017). Sanal market alışverişi niyetinin sürekliliğini etkileyen unsurlar ve bir model önerisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 11*(21), 99-124.

Jeon, M. (2009). Impact of perceived website service quality on customer e-loyalty on a lodging website. *Unpublished doctoral dissertation*, Iowa State University.

Karabıyık, B. K. (2021). E-ticaret pazaryerlerine yönelik müşteri e-sadakati: E-güven ve e-memnuniyetin rolü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23*(3), 967-1000. https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.902482

Karaman, M. (2022). Sanal market uygulamaları mobil arayüzlerinin kullanılabilirlik bakımından incelenmesi. F. Tufan Emini (Ed.), *Sosyal beşerî ve idari bilimler alanında uluslararası araştırmalar XV* içinde (s.259-278). Eğitim Yayınevi.

Kaspersky. (2024). Çevrimiçi alışveriş ile ilgili güvenlik riskleri ve kendinizi koruma yöntemleri. https://www.kaspersky.com.tr/resource-center/threats/how-safe-is-online-shopping (Erişim tarihi: 02.11.2024)

Kaya, H. (2021). Türkiye'deki e-ticaretin güncel durumu. https://www.researchgate.net/publication/349339434_TURKIYE'DE_KI_E-TICARETIN_GUNCEL_DURUMU. (Erişim tarihi: 28.10.2024).

Koca, H. İ. & Baranseli, E. S. (2021). Arayüz tabanlı mobil iletişim çağında üniversitelerin mobil uygulama arayüz tasarımları üzerine bir inceleme. *Yeni Medya*, 10, 63-86.

Koçak, A. & Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk iletişim*, *4*(3), 21-28.

Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E. & Topaloğlu, A. K. (2018). Tüketicileri mobil alışverişe yönlendiren faktörlerin incelenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *19*(2), 75-94.

Kumar, V., & Dange, U. (2012). A study of factors affecting online buying behavior: a conceptual model. *SSRN Electronic Journal.* https://doi.org/10.2139/ssrn.2285350

Lee, S. (2020). Müşteri katılımını geliştirmede mobil uygulamaların rolünün araştırılması. https://thisisglance.com/blog/exploring-the-role-of-mobile-apps-in-enhancing-customer-engagement (E.T: 01.11.2024).

Lee, P. T., Feiyu, E., & Chau, M. (2022). Defining online to offline (O2O): a systematic approach to defining an emerging business model. *Internet Research Internet Research This journal doesn't have a profile on ResearchGate yet. Interested in this journal? Get notified when it activates its profile, and start getting updates. I'm interested 32*(8). https://doi.org/10.1108/INTR-10-2020-0563

Morganosky, A. M., & Cude, J. B. (2000). Consumer response to online grocery shopping. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 17 – 26. https://doi.org/10.1108/09590550010306737

Murfield, M., Boone, C.A., Rutner, P. & Thomas, R. (2017), Investigating logistics service quality in omnichannel retailing. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 47(4), 263-296. DOI 10.1108/IJPDLM-06-2016-0161

Muslim, E., Moch, B. N., Wilgert, Y., Utami, F. F. & Indriyani, D. (2019, April). User interface redesign of e-commerce platform mobile application (Kudo) through user experience evaluation to increase user attraction. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 508, No. 1, p. 012113). IOP Publishing. DOI 10.1088/1757-899X/508/1/012113

Niranjanamurthy, M., Kavyashree, N., Jagannath, S., & Chahar, D. (2013). Analysis of e-commerce and m-commerce: Advantages, limitations and security issues. *International Journal of*

Advanced Research in Computer and Communication Engineering, 2(6), 2360-2370. ISSN (Online): 2278-1021

Nisar, T. & Prabhakar, G. (2017). What factors determine e-satisfaction and consumer spending in e-commerce retailing? *Journal of Retailing and Consumer Services, 39*, 135-144. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.07.010

Nguyen, D. H., de Leeuw, S., & Dullaert, W. E. (2018). Consumer behaviour and order fulfilment in online retailing: A systematic review. *International Journal of Management Reviews*, *20*(2), 255-276. DOI: 10.1111/ijmr.12129

Nunnally, J., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (2nd ed.). McGraw-Hill.

Oliver, R.L. (2014). Satisfaction: A behavioral perspective on the consumer, Second edition. Routledge, New York, doi: 10.4324/9781315700892.

Pham, T. S. H. & Ahammad, M. (2017). Antecedents and consequences of online customer satisfaction: A holistic process perspective. *Technological Forecasting and Social Change, 124*, 332-342. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.04.003

Rachjaibun, N. (2007). A study of Antecedents of e-relationship quality in hotel website. *Doctoral of Philosophy Thesis*, Oklahoma State University.

Ramus, K., & Asger Nielsen, N. (2005). Online grocery retailing: what do consumers think?. *Internet research*, *15*(3), 335-352. DOI 10.1108/10662240510602726

Santouridis, I., Trivellas, P. & Reklitis, P. (2009). Internet service quality and customer satisfaction: examining internet banking in Greece. *Total Quality Management,* Vol. 20 No.2 https://doi.org/10.1080/14783360802623084

Shapiro, S. S. & Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika, 52*(3/4), 591-611. https://doi.org/10.1093/biomet/52.3-4.591

Sensor Tower. (2024). Top food delivery apps in Turkey – Q1 2024 performance report. (E.t: 30.10.2024) https://sensortower.com/blog/2024-q1-unified-top-5-food%20delivery%20services-units-tr 63da96fbe1714cfff1c1e5a1?utm_source=chatgpt.com

Szymanski, D. M., & Hise, R. T. (2000). E-satisfaction: An ınitial examination. *Journal of Retailing*, *76*(3), 309-322. https://doi.org/10.1016/S0022-4359(00)00035-X

Tata, S. V., Prashar, S. & Sahay, V. (2019). The influence of online shopping values and web atmospheric cues on e-loyalty: Mediating role of e-satisfaction. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 14*. http://dx.doi.org/10.4067/S0718-18762019000100102

Ticaret Bakanlığı (2024). Türkiye'de e-ticaretin görünümü. https://ticaret.gov.tr/data/66506fa313b87685dc0dbce8/2023%20y%C4%B1l%C4%B1%20Tu%CC%88rkiye'de%20E-Ticaretin%20Go%CC%88ru%CC%88nu%CC%88mu%CC%88%20Raporu.pdf (E.t: 25.10.2024).

Üner, M. M., Evirgen, T. C., & Cavusgil, S. T. (2021). Getir: A remarkable example of a digital disrupter from an emerging market, california management review, innovation insight, https://cmr.berkeley.edu/ 2021/09/getir-a-remarkable-example-of-a-digital-disrupter-from-anemerging-market/. (Erişim tarihi: 02.11.2024).

Üstünkardeşler, D., & Dilşad, G. (2023). Türkiye'de çevrimiçi market alışverişinin kabulü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 106-134. https://doi.org/10.61904/sbe.1264297

Vijayasarathy, L. R. (2004). Predicting consumer intentions to use on-line shopping: The case for an augmented technology acceptance model. *Information & Management*, 41, 747–762. https://doi.org/10.1016/j.im.2003.08.011

Yener, S. (2018). Sosyal bilimlerde kuramın rolü. *SSRJ | Social Sciences Research Journal | Online ISSN: 2147-5237*, *7*(03), 102-113.

Yıldız, B. (2020). E-ticaret lojistik hizmet kalitesinin güven, memnuniyet ve sadakat üzerindeki etkisi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6*(1), 37-59. https://doi.org/10.46849/guiibd.650416

Zendeks (2024). Bilmeniz gereken 51 müşteri hizmetleri istatistiği. https://www.zendesk.com/blog/customer-service-statistics/ (Erişim tarihi: 02.11.2024).

Walters D., Toase C., Hong P., & Meckel M. (2005), A survey into consumer experiences and attitudes towards online grocery shopping in the UK. *IADIS International Conference on WWW/Internet*, ss. 236–244.

Wirtz, B., Piehler, R. & Ullrich, S. (2013). Determinants of social media website attractiveness. *Journal of Electronic Commerce Research, 14*, 11.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜNDE SOSYALLEŞME PRATİKLERİ: KULLANIMLAR VE DOYUMLAR KURAMI PERSPEKTİFİNDEN DİSCORD SUNUCULARI İNCELEMESİ

Bilge ÇAĞLAR DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Çarşıbaşı Meslek Yüksekokulu,
Bilgisayar Destekli Tasarım ve Animasyon Programı
bilgecaglardemir@trabzon.edu.tr
0000-0002-1754-2389

Atıf / Citation: Çağlar Demir, B. (2025). Dijital oyun kültüründe sosyalleşme pratikleri: Kullanımlar ve doyumlar kuramı perspektifinden discord sunucuları incelemesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* (INIJOSS), 14(1), 28-50.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1646191

Öz

İletişim, bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak ve çeşitli doyumlar elde etmek amacıyla kullandıkları dinamik bir süreçtir. Bu bağlamda Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, bireylerin iletişim araçlarını bilgi almanın dışında, kişisel doyumlarını tatmin ettikleri bir süreç olarak ele almakta ve medya kullanımını bireysel ihtiyaçlar, beklentiler ve motivasyonlar doğrultusunda şekillenen aktif bir tercih süreci olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede dijital oyunlar, oyuncuların sosyalleşme, eğlence, rekabet ve kimlik inşası gibi psikolojik gereksinimlerini karşılamalarına olanak tanıyan önemli bir medya ortamı olarak öne çıkmaktadır. Dijital oyun platformlarından biri olan Discord ise; sesli, yazılı ve görsel etkileşim imkânı sunarak oyuncuların bir araya gelmesini, ortak ilgi alanları etrafında topluluklar oluşturmasını ve oyun deneyimlerini bireysel olduğu kadar kolektif bir hale getirmesini sağlayan bir araç olarak öne çıkmaktadır. Discord platformunda yer alan dijital oyun topluluklarının sosyalleşme pratiklerini incelemek amacıyla hazırlanan bu çalışmada, dijital oyun odaklı 6 farklı Discord sunucusu örneklem olarak belirlenmiş ve bu sunucularda kullanıcı etkileşimleri, iletişim biçimleri ile topluluk dinamikleri içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İnceleme sonucunda, Discord sunucularının oyun kültürü bağlamında yalnızca oyun içi etkileşimi değil, aynı zamanda oyun dışı sosyal bağların gelişimini de desteklediği; kullanıcıların bu platformu eğlence, bilgi paylaşımı, arkadaş edinme, stres atma, toplulukla etkileşim, sosyal bağ kurma gibi farklı doyumlar sağlamak için aktif bir şekilde kullandıkları tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı perspektifinden dijital oyun kültürünün sosyalleşme süreçlerindeki rolünü anlamaya yönelik önemli veriler sunmakta ve bu yönüyle literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital oyun, oyun kültürü, kullanımlar ve doyumlar, sosyalleşme, discord.

Received / Geliş Tarihi: 24.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 14.04.2025

SOCİALİZATİON PRACTİCES İN DİGİTAL GAME CULTURE: AN ANALYSİS OF DİSCORD SERVERS FROM THE PERSPECTİVE OF USES AND GRATİFİCATİONS THEORY

Abstract

Communication is a dynamic process that individuals use to meet their psychological needs and achieve various satisfactions. In this context, the Uses and Gratifications Approach considers media use as a process through which individuals satisfy their personal satisfactions in addition to receiving information and evaluates media use as an active preference process shaped by individual needs, expectations and motivations. In this context, digital games stand out as an important media environment that allows players to meet their psychological needs such as socialization, entertainment, competition and identity construction. Discord, one of the digital game platforms, is a tool that enables players to come together, form communities around common interests and make their gaming experiences collective as well as individual by offering audio, written and visual interaction. In this study, which was prepared to examine the socialization practices of digital game communities on the Discord platform, 6 different Discord servers focused on digital games werei selected as a sample and user interactions, communication styles and community dynamics on these servers were analyzed by content analysis method. As a result of the analysis, it was determined that Discord servers support not only in-game interaction but also the development of social ties outside of the game in the context of game culture; users actively use this platform to provide different satisfactions such as entertainment, information sharing, making friends, relieving stress, interacting with the community, and establishing social ties. The findings obtained in the study provide important data to understand the role of digital game culture in socialization processes from the perspective of the Uses and Gratifications Approach and make a unique contribution to the literature in this respect.

Keywords: Digital game, game culture, uses and gratifications, socialization, discord.

GİRİŞ

Modern toplumda bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan araçlardan biri olan dijital oyunlar, eğlence amacıyla olduğu kadar, oyuncuların problem çözme becerilerini geliştirme, yaratıcılıklarını artırma ve sosyal bağlarını güçlendirme fırsatları da sunmaktadır (Gee, 2003: 21). Oyunların dinamik yapıları, oyunculara sürekli olarak yeni zorluklar sunarak onların beceri gelişimini teşvik ederken, aynı zamanda yeni sosyal deneyimlerin kapılarını da aralamaktadır. Bu bağlamda, dijital oyunlar, oyuncuların yalnızca oyun içi dünyalarda değil, aynı zamanda dijital platformlar üzerinde de bir araya gelmelerini sağlayan önemli sosyalleşme araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital oyunların bu çok boyutlu yapısı, son yıllarda oyunları sadece bir eğlence aracı olmanın ötesine geçirerek, küresel çapta topluluklar oluşturan ve sosyal etkileşim imkânları sunan yeni bir alan yaratmıştır. Bu dönüşümde, oyunlar ve oyun içi iletişim platformları, oyuncuların hem oyun deneyimlerini paylaşmalarına hem de sosyal bağlar kurmalarına mümkün hale getirmiştir. Bu platformlar, oyunculara sadece sesli veya yazılı sohbet imkânı sunmakla kalmamakta, aynı zamanda özelleştirilmiş roller ve izinler aracılığıyla daha organizasyonlu bir topluluk yönetimi sağlayabilmektedir (Özcan ve Savaş, 2020: 121). Bu sayede, dijital oyunların sosyal yönü güçlendirilerek oyunculara daha derin bir etkileşim alanı sunulmaktadır.

2020 yılında yürütülen bir e-spor anketine göre, katılımcıların yaklaşık %61'i dijital oyun oynamaya olan yüksek eğilimlerinin, -özellikle e-spor ve çevrimiçi oyunların-, pandeminin mecbur bıraktığı sosyal mesafe kısıtlamalarına rağmen insanlarla etkileşim kurma imkânı tanımasından kaynaklandığını belirtmiştir (Globe Newswire, 2021'den akt. Sepetçi, 2022). Bu bulgu, oyunların yalnızca eğlenceden ibaret olmayıp, aynı zamanda bireyler arasında sosyal

bağları kuvvetlendiren ve izolasyonu azaltan önemli bir etkileşim aracı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Dijital oyunların bir eğlence aracı olmanın ötesine geçerek, oyunculara sosyal etkileşim ve topluluk oluşturma imkânı sunduğu bir dönemde, oyun içi iletişim platformları da önemli bir rol oynamaktadır. Bu platformlardan biri olan ve kullanıcılarına sesli, yazılı ve görüntülü iletişim kurma imkânı sunan Discord, son yıllarda dijital oyun kültürünün önemli bir parçası haline gelerek kullanıcılar arasında farklı karakteristik özelliklere sahip güçlü topluluklar oluşturma amacına hizmet etmektedir. Bu topluluklar, oyuncuların oyun deneyimlerini paylaşmalarının ötesinde, onlara aidiyet, sosyal destek, bilgi paylaşımı ve eğlence gibi psikolojik ihtiyaçlarını da karşılayabilecek bir ortam sunmaktadır. Bu bağlamda, Discord'un sosyalleşme ve topluluk oluşturma açısından dijital oyun kültüründeki rolü büyük bir önem taşımaktadır. Dijital oyun kültürünün sosyalleşme dinamikleri, "Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı" çerçevesinde incelenmeye değer bir konudur. Bu yaklaşım, bireylerin medya ve teknoloji kullanımındaki motivasyonlarını ve bu kullanımlardan sağladıkları doyumları anlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, dijital oyunlar ve oyun platformları aracılığıyla oyuncuların nasıl etkileşimde bulunduklarını ve bu etkileşimlerin hangi psikolojik ihtiyaçlarını karşıladığını anlamayı hedeflemektedir. Araştırmada, bu toplulukların dinamiklerini anlamak için Discord sunucuları üzerinden içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi ile oyuncuların hangi tür içeriklerle etkileşime girdiklerini, bu içeriklerin oyuncuların psikolojik ihtiyaçlarını hangi içeriklerle karşıladığını ve toplulukların nasıl bir sosyalleşme ortamı sunduğunu ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda içerik analizi, kullanıcılar tarafından üretilen yazılı içeriklerin sistematik biçimde incelenmesini sağlayarak, topluluk dinamiklerini ve oyuncuların etkileşimini anlamada etkili bir yöntem olması nedeniyle tercih edilmiştir. Daha önce yapılan araştırmalarda dijital oyunlardaki sosyalleşme pratiklerinin sunucular üzerinden değerlendirilmemiş olması, bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Ayrıca bu çalışma ile dijital oyunlar ve oyun içi etkileşimler-oyun kültürü-konusundaki literatür eksikliklerinin giderilmesine katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

1. KULLANIMLAR VE DOYUMLAR YAKLAŞIMI

Kitle iletişim araçları, bireylerin çevrede olup bitenlerden haberdar olmasını, bilgi edinmesini ve boş zamanlarını değerlendirmesini sağlayan önemli platformlardır. Bu araçlar, aynı zamanda bireylerin toplumsal bağlarını güçlendiren, kültürel etkileşimlere zemin hazırlayan ve bireysel deneyimlerin paylaşılmasını kolaylaştıran unsurlar olarak işlev görmektedir. Bireyler, kitle iletişim araçlarını aracılığıyla ihtiyaçlarını karşılayarak, medyadan elde ettikleri doyumlarla psikolojik rahatlama yaşamakta ve gerginliklerini azaltmaktadır (Bayram, 2008: 322). Bu noktada, iletişimi psikolojik bir perspektiften ele alan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, kitle iletişim araçlarını, bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak ve duygusal doyum sağlamak amacıyla nasıl kullandıklarını anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Geleneksel medya anlayışında pasif konumda olan izleyici, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında aktif bir rol üstlenerek, sunulan içerikleri kendi amaçlarına göre seçmekte ve kullanmaktadır (McQuail 1994: 318). Bu bağlamda, izleyici artık sadece medya mesajlarını almakla kalmamakta, aynı zamanda kendi psikolojik ihtiyaçlarına ve doyum

arayışına göre içerikleri aktif bir şekilde seçip tüketerek etkileşime girmektedir. Elihu Katz'ın 1959 yılında yayınladığı makalesiyle ortaya çıkan bu yaklaşım, araştırma odağını "medyanın insanlara etkisi" yerine, "insanların medya ile nasıl bir etkileşim içinde olduğu" sorusuna kaydırarak araştırma perspektifinde önemli bir değişim yaratmıştır (Severin ve Tankard, 2001: 250; Rubin, 2002).

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde, bireyler iletişim araçlarını, kendi ihtiyaç ve isteklerine göre kullanarak, bu kullanımlarından doyum elde etmektedir (Akçay, 2011: 157-158). Bu yaklaşımda; bireysel farklılıkların ve tercihlerin iletişim sürecine sosyal ve psikolojik açıdan nasıl yansıdığı; medya mesajlarının algılanmasında, kişilik, sosyal bağlam, motivasyon, hazır bulunuşluk, kültür, ekonomik durum, politik ve sosyal yapı gibi faktörler önemli bir rol oynamaktadır (Rubin, 2002: 538-539). Bazı insanların kitle iletişim araçlarından politik bilgi ihtiyacını sağlarken, diğerlerinin aktif olarak o içeriklerden kaçmasında bu faktörler rol oynamaktadır. Öte yandan, Gerçek yaşamlarında birçok engel ve imkânsızlıkla karşılaşan bireyler, ihtiyaçlarını kitle iletişim araçları üzerinden dolaylı yoldan karşılamayı seçebilmektedir. Bu tercihin yapay bir doyum sağladığının farkında olsalar bile, yine de bilinçli bir şekilde bu yolu izlemeyi sürdürebilirler (Güngör, 2013: 125). Katz, Blumler ve Gurevitch (1974: 510), kullanımlar ve doyumlar kuramının kapsamını şu şekilde tanımlamaktadır: (1) Toplumsal ve psikolojik temellere dayanan (2) ihtiyaçlar, (3) bireylerin beklentilerini oluşturur ve (4) bu beklentiler, kitle iletişim araçları ve diğer kaynaklarla (5) farklı medya kullanım alışkanlıkları veya faaliyetlere yol açar. Sonuç olarak, bu süreç (6) ihtiyaçların doyumunu sağlarken, (7) aynı zamanda beklenmeyen diğer sonuçları da ortaya çıkarmaktadır.

İlk olarak geleneksel medya döneminde ortaya çıkan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında, bireyler medya içeriklerini kişisel ilgi ve ihtiyaçlarına göre seçmekteydi; ancak bu içerikler genellikle tek yönlüydü, yani izleyiciler televizyon ve radyo gibi geleneksel araçlarla pasif bir şekilde etkileşimde bulunuyorlardı. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, gelişen teknoloji ve çeşitlenen kitle iletişim araçları, izlerkitlenin yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiş ve daha farklılaşmış bir izlerkitle profilinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni medya ve özellikle sosyal medya platformlarının ortaya çıkmasıyla bu platformlarda, daha önce geleneksel medya tarafından doyuma ulaştırılamayan ihtiyaçlar karşılanarak, bireylere yalnızca içerikleri izlemekle kalmayıp, aynı zamanda içeriklere aktif bir şekilde katılma, paylaşma ve etkileşimde bulunma imkânı sunulmuş bu da bireylerin medya tüketiminden elde ettikleri doyumları daha dinamik, etkileşimli bir hale getirmiştir.

Bireylerin tercih ettikleri medya içerikleri aracılığıyla ihtiyaçlarını karşılayıp doyuma ulaşma sürecine odaklanan kullanımlar ve doyumlar kuramının temel çerçevesi şu şekilde özetlenebilir:

• İzleyici aktif bir konumdadır: İzleyici, medya karşısında edilgen bir alıcı değil, bilinçli bir tercih yapandır. Medya içeriklerini seçme, izleme ve tüketme sürecinde aktif rol oynar.

• Medya içerikleri, bireylerin farklı ihtiyaçlarına hizmet eder: İzleyiciler, bireysel ihtiyaçlarını karşılamak için uygun medya içeriğini seçer. Aynı medya içeriği, farklı bireyler

tarafından farklı doyumlar sağlamak amacıyla tüketilebilir. Medya üreticileri, içeriğin bu şekilde farklı anlamlar kazanabileceğini her zaman öngöremeyebilir.

• Kitle iletişim araçları tek doyum aracı değildir: İnsanların ihtiyaçlarını karşılamada medya dışında başka araçlar ve aktiviteler de tercih edilebilir. Örneğin, tatil yapmak, spor yapmak ya da sosyal etkinliklere katılmak gibi faaliyetler de bireylerin doyum sağlamasında önemli bir rol oynar.

• Medya tüketimi bireysel farklılıklara bağlıdır: İzleyicilerin kişilik özellikleri, demografik durumları, sosyal bağlamları ve motivasyonları, medya içeriklerinden nasıl doyum sağladıklarını etkiler. Bu bireysel farklılıklar, medya kullanım kalıplarını çeşitlendirir.

• Medya, bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılar: Kullanımlar ve doyumlar kuramına göre, medya yalnızca bilgi edinme değil; aynı zamanda eğlenme, sosyal etkileşim, gerilim azaltma ve kimlik oluşturma gibi ihtiyaçları karşılamak için de kullanılır (Fiske, 1996: 200).

2. DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜ

Oyun oynama, insanlık tarihiyle paralel bir gelişim göstererek zaman ve mekân değiştikçe çeşitlenmiş ve bireylerin toplumsal hayatta kendilerini ifade etmeleri için önemli bir alan yaratmıştır. Tarihsel süreç içinde, eski Mısır'daki sıçrama oyunlarını gösteren duvar resimleri, Yunan çömleklerindeki tavla benzeri oyunlar ve Girit Uygarlığı'na ait bebekler ve minyatür ev eşyaları, oyunların erken örnekleri arasında yer almaktadır. Anadolu'da ise, Genç Hitit Dönemi'ne ait çocuk oyunlarına dair örnekler bulunmuştur (Yenğin, 2010: 86-87). Tarihsel süreçte farklı formlar ve anlamlar kazanarak varlığını sürdüren oyun olgusuna dair ilk kapsamlı araştırma Johan Huzinga'nın Homo Ludens kavramsallaştırmasıdır. Huizinga (2013), oyunun insan yaşamındaki temel rolünü göstermek amacıyla "oynayan insan" anlamına gelen "homo ludens" kavramını ortaya koymuştur. Ona göre, oyun, kültür ve toplumun oluşumunda merkezi bir rol oynamakta ve hatta kültürün şekillenmesinde birincil etken olarak öne çıkmaktadır. Huizinga, oyunun yalnızca eğlence amaçlı bir etkinlik olmadığını, aynı zamanda dil, sanat, hukuk, bilim ve hatta savaş gibi birçok kültürel ve toplumsal yapının temelinde yer aldığını savunmaktadır. Ona göre oyun, insanın düşünme, yaratıcılık ve sosyal etkileşim biçimlerini şekillendiren kurucu bir öğedir. Kültür, oyun içinde ve oyun aracılığıyla gelişir; bu nedenle Homo Ludens, insanın yalnızca rasyonel (Homo Sapiens) ya da çalışan (Homo Faber) bir varlık olmadığını, aynı zamanda oynayan bir varlık olduğunu ifade eder (Huzinga, 2013: 16-20). McLuhan (1964: 259); "Bir halkın oyunları onlar hakkında çok şey anlatır. Oyunlar, Disneyland gibi bir tür yapay cennet veya günlük hayatımızın anlamını yorumladığımız ve tamamladığımız bazı ütopik vizyonlardır." McLuhan'ın bu ifadelerinden hareketle oyunlar, bireylerin toplumla ilişkilerini, arzularını ve korkularını yansıtan birer simülasyon olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda oyunlar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimlik oluşturmanın, sosyal normları test etmenin ve toplumsal değişimi anlamanın bir yolu haline gelmektedir.

Oyunla ilgili yapılan birçok tanım bulunmakla birlikte genel anlamıyla oyun, belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşen, oyunculara haz ve tatmin sağlayan, fiziksel ya da zihinsel beceriler gerektiren bir etkinlik olarak tanımlanabilir. Oyun, özgürce seçilen, belirsizlik ve kurallara

dayalı, gündelik yaşamdan farklı bir eylem biçimidir. (Caillois, 2001: 9-10). Costikyan oyunu; "oyuncuların belirli kurallar çerçevesinde belirli bir hedefe ulaşmak için karşılıklı etkileşimde bulunduğu, anlamlı bir seçim ve meydan okuma sürecidir" şeklinde tanımlamaktadır. Sutton-Smith'e (1997: 5) göre ise oyun, bireylerin hayal gücünü kullanarak katıldıkları, eğlence, öğrenme ve sosyal etkileşim gibi çeşitli amaçlara hizmet eden, yapılandırılmış ya da doğaçlama olabilen bir etkinliktir. Bu tanımlamalardan yola çıkarak oyunları, oyunculara yalnızca eğlence sunmanın ötesinde, onların sosyal ve bilişsel gelişimlerine de katkıda bulunan önemli araçlar olarak değerlendirmek mümkündür.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte oyun, dijital ortamda da kendine geniş bir yer bularak geleneksel oyun anlayışını dijitalleşen bir ekosisteme dönüştürmüştür. Dijital oyunlar; bilgisayarlar, oyun konsolları, mobil cihazlar ve sanal gerçeklik sistemleri gibi dijital platformlarda oynanan, görsel-işitsel öğelerle desteklenen etkileşimli oyun türleridir (Ryan, 2006: 24). Bu oyunlar, oyunculara daha geniş bir anlatı evreni sunarak katılım ve etkileşimi artırırken, aynı zamanda bireyler arası iletişimi ve topluluk oluşumlarını da desteklemektedir. Frasca (2001: 168) dijital oyunu; dijital yazılım üzerinde bir ya da daha fazla kişinin, oyun araçlarını kullanarak tek başına ya da çevrimiçi ağ üzerinden karşılıklı olarak fiziksel etkileşimde bulunabildiği bir eğlence etkinliği olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, dijital oyunların yalnızca bireysel eğlence değil, aynı zamanda oyuncular arasında iletişim ve sosyalleşme imkânı sunduğunu da vurgulamaktadır. Çevrimiçi oyunlar, oyunculara sanal ortamda birbirleriyle etkileşimde bulunma ve topluluklar oluşturma fırsatı tanırken, dijital oyunlar, sosyal bağların güçlenmesine ve kültürel paylaşımlarına olanak sağlamaktadır (Sherry vd., 2006: 408). Oyuncular, hiç bilmedikleri hiç tanımadıkları kişilerle oyunlar aracılığıyla etkileşimde bulunarak sanal dünyalarda sosyal bağlar kurabilmektedir. Bu etkileşimler, dijital oyunların sosyal bir platforma dönüşmesini sağlayarak, oyunculara ortak deneyimler paylaşma, stratejiler geliştirme ve karşılıklı olarak birbirlerine destek olma imkânı tanımaktadır.

Dijital oyunlar, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip oyuncuları bir araya getiren sanal gruplar oluşturmakta ve etkileşimli yapılarıyla diğer eğlence biçimlerinden ayrışmaktadır. Oyuncular, eğlenme, rekabet etme, prestij kazanma ve sanal dünyada kontrol sağlama gibi motivasyonlarla oyunlara yönelmekte ve oyun grupları içinde veya gruplar arasında etkileşimde bulunmaktadır. Bu süreçte bireyler, oyunlarını iletişimsel eylem aracılığıyla gerçekleştirmekte ve oyun içi kararlarıyla süreci şekillendirebilmektedirler (Boyalı ve Aktaş, 2023: 237). Bu etkileşim ağı, oyuncuların sanal dünyalarda sosyalleşmesini sağlayarak, çevrimdışı sosyal ilişkilerini de etkileyen bir deneyim sunmaktadır. Dijital oyun platformları, oyuncuların çevrimdışı oldukları süre boyunca da oyunla bağlantılarını sürdürerek takım çalışması, stratejik planlama gibi etkinliklere katılmalarını sağlarken, oyun dışı sohbetler, tartışmalar, film, dizi, müzik önerileri gibi forumlar aracılığıyla sosyalleşmelerini desteklemektedir. Özellikle çok oyunculu dijital oyunlar, bireylerin ortak hedefler doğrultusunda iş birliği yapmasına, sosyal roller üstlenmesine ve dijital topluluklara aidiyet hissetmesine olanak tanımaktadır (Ducheneaut vd., 2006: 281). İğit (2019: 45)'in, "Günümüzde kişi olarak beliren ve kültürlenen insanın dijitalleşmesi ile birlikte girdiği etkileşimler ve onlar üzerinden inşa edilen benlikleri sosyalleşmenin boyutunu, yönünü değiştirmiş, dönüştürmüştür" ifadesinden yola çıkarak, dijital oyun kültüründe önemli değişkenlerinden birinin oyuncunun sosyalleşme biçimlerinde

büründüğü yeni kimlik ya da rol olduğu söylenebilir. Oyuncu, oyun esnasında birden çok kimliğe bürünebilir. 10 saniye önce asker, 10 saniye sonra komutan olabilir. Dijital oyun kültürünün bu sürece en büyük katkısı ise, her iki rol arasındaki dönüşümü anlık olarak gerçekleştirebilmesidir (Altunay ve Güntürkün, 2023:12). Bu noktada, dijital oyunların oyunculara sunduğu kimlik esnekliği, geleneksel sosyalleşme biçimlerinden farklı olarak bireyin kendini farklı roller ve senaryolar içinde deneyimleyebilmesidir. Özellikle çevrimiçi çok oyunculu oyunlarda (MMORPG, FPS, MOBA vb.), oyuncular sadece oyun içi karakterleri aracılığıyla değil, oyun toplulukları içindeki etkileşimleriyle de kimliklerini şekillendirebilmekte ve yeniden inşa edebilmektedirler (Gee, 2003: 21). Bu bağlamda, oyuncunun sanal dünyada üstlendiği roller, çevrimdışı kimliğiyle örtüşebileceği gibi, ona alternatif bir sosyal varlık alanı da sunabilmektedir.

Çok oyunculu çevrimiçi oyunların yapısı, oyuncuları görevleri tamamlamak için birlikte çalışmaya ve bu süreçte diğer oyuncularla sosyalleşmeye teşvik etmektedir. Dijital oyun toplulukları içinde şekillenen alt kültürün bir diğer öğesi, oyunun oynanış tarzı, oyun sırasında verilen mücadele ve oyuncular arasındaki grup içi etkileşimdir. Dijital oyunların etrafında gelişen bu etkileşim, oyuncuları kimlikler, değerler ve pratiklerle bağlayarak teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Bu etkileşimler, farklı ve daha derin sosyal ilişkilerin oluşmasına zemin hazırlayarak dijital oyunların toplumsal bağ kurma aracı olarak kullanılmasına olanak tanımaktadır (Sepetçi, 2022). Örneğin, X bir oyunda bir takım kurarak birlikte rakip takıma karşı oynayan oyuncular, gerçekleştirdikleri mücadele sonunda birlikte zafer kazanmanın ya da kaybetmenin getirdiği duygusal paylaşımlar yoluyla daha derin ve anlamlı sosyal bağlar kurabilmekte, oyunun kritiğini çevrimiçi sohbet ya da sesli sohbet odalarına katılarak yapabilmektedir. Özellikle pandemi döneminde sıklıkla şahit olunan dijital oyun oynama, sosyalleşme ihtiyacını karşılamak adına önemli bir rol üstlenerek oyunları yalnızca eğlence aracı olmanın ötesine geçirdi ve sanal dünyada yeni arkadaşlıklar kurma, eski dostlarla iletişimde kalma ve sosyal gruplar oluşturma fırsatı sundu (Ballard ve Spencer, 2023). Ayrıca, oyunlarda geçirilen zaman, bireylerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamalarına da yardımcı oldu. Bu dönemde çevrimiçi oyunlar, insanlara daha önce fiziksel ortamda gerçekleştirdikleri sosyal etkileşimleri sanal ortamda sürdürme imkânı vererek yalnızlıklarını azaltabilecekleri bir araç olarak konumlandı (Osorio ve Patricio, 2023: 2). Pandemi döneminde yalnızlık ve sosyal yalıtılma gibi duygularla başa çıkmak isteyen bireyler, dijital oyunlar aracılığıyla topluluklar oluşturarak hem eğlenceli vakit geçirmiş hem de sanal topluluklar içinde sosyal bağlarını kurmuştur.

3. Discord' a Genel Bir Bakış

Discord, 2015 yılında geliştirilmiş, öncelikli olarak oyuncular için tasarlanmış, ancak zamanla farklı topluluklar tarafından da benimsenmiş bir çevrimiçi iletişim platformudur. Aylık 150 milyondan fazla aktif kullanıcıya sahip olan Discord; ses, video ve metin tabanlı iletişim özellikleri sunarak kullanıcıların bireysel veya topluluk düzeyinde etkileşime geçmesini sağlamaktadır (Atherton, 2023: 1). Başlangıçta oyun topluluklarının bir araya gelerek koordinasyon sağlaması amacıyla geliştirilmiş olsa da, günümüzde eğitim gruplarından profesyonel ekip çalışmasına kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir (Özcan ve Savaş, 2020: 129). Platformun en temel yapı taşı "sunucular"dır. Sunucular, belirli bir konu veya topluluk etrafında organize edilen dijital alanlardır. Belirli kurallara ve yönetim yapısına sahip olan

sunucular, içinde çeşitli metin ve sesli kanallar ve alt kanalları barındırarak üyeler arası etkileşimi desteklemektedir. Bu kanallar, kullanıcıların ilgi alanlarına göre spesifik konularda olabilmektedir. Örneğin, bir anime oyun sunucusunda, oyunla ilgili paylaşımların yanı sıra, üyelerin oyun karakterlerini çizerek bu çizimler etrafında sohbet ettiği veya ödevlerini paylaşarak hem sohbet edip hem de birbirlerine destek olabilecekleri çeşitli kanallar da yer alabilir. Ayrıca Discord'un sunduğu botlar sayesinde moderasyon, müzik yayını, oyun entegrasyonu ve farklı otomasyon süreçleri kolayca yönetilebilmektedir (URL-1). Bunun yanı sıra, bu botlar anket düzenleme, etkinlik planlama ve kullanıcı etkileşimini artırma gibi işlevler de sunarak sunucu yönetimini daha verimli hale getirebilmektedir. Özellikle büyük topluluklarda, botlar sayesinde mesaj filtreleme, otomatik yanıt sistemleri ve kullanıcı seviyelendirme gibi özellikler devreye girerek yönetici yükü önemli ölçüde hafifletilmektedir.

Discord'un en dikkat çekici özelliklerinden biri, senkron ve asenkron iletişimi bir araya getirmesidir. Kullanıcılar anlık sesli veya görüntülü görüşmeler yapabileceği gibi, forum benzeri yapılar veya uzun vadeli sohbet kanalları aracılığıyla tartışmalara katılabilmektedir (Lacher ve Biehl, 2019: 200). Yukarıda da değinildiği gibi özelleştirilebilir roller ve izinler sayesinde, kullanıcılar sunucularda farklı yetkilere sahip olabilir, böylece topluluk yönetimi ve içerik paylaşımı daha organize bir şekilde gerçekleştirilebilir. Son yıllarda, Discord özellikle dijital oyun kültürü içinde bir sosyalleşme ve topluluk oluşturma aracı olarak önemli bir yer edinmiş ve oyun meraklıları için bir araya gelme, iletişim kurma ve deneyim paylaşma platformu olarak hızla popülerlik kazanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN TASARIMI VE YÖNTEMİ

Çalışmada sosyal bilimler alanında sıklıkla başvurulan yöntemlerden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, görsel, sözel veya yazılı materyallerin içeriğinde yer alan eğilimleri ortaya çıkarmak, iletişim kaynaklarını karşılaştırmak ve mesajlarda bulunan tema ve alt temaları tespit etmek gibi alanlarda etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Akdenizli, 2012: 33). Çalışmada, dijital oyunlardaki sosyalleşme pratiklerini kapsamlı bir şekilde anlamak amacıyla nicel ve nitel içerik analizine başvurulmuştur. Nicel içerik analizi, yazılı materyallerin sistematik şekilde sayısal verilere dökülerek ölçülmesini ve karşılaştırılmasını amaçlayan bir yöntemdir. Bu yöntem, belirli kavramların ya da içeriklerin sıklığını sayarak anlamlı bulgular ortaya koymayı sağlamaktadır (Krippendorff, 2018: 22). Nitel içerik analizi ise, verilerin anlamını, temalarını ve alt temalarını keşfetmek için kullanılmaktadır. Bu yöntem, metinlerin derinlemesine analiz edilmesini sağlayarak, sayısal verilere dayalı gözlemler ve sonuçlar sunmaktadır (Bengtsson, 2016: 124). Bu iki yöntemin bir arada kullanılması, çalışmanın daha kapsamlı ve dengeli bir şekilde sonuçlar ortaya koymasına olanak tanımaktadır. Çalışmada nicel içerik analizi ile sunuculardaki kanalların sayısı, etkileşim sıklıkları ve çeşitli aktivitelerin sıklığı sayısal olarak ortaya koyulurken, nitel içerik analizi ile bu aktivitelerin arkasındaki anlamları ve sosyal bağlar üzerindeki etkilerinin anlaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, Discord sunucularındaki sohbet kanallarındaki formal ve informal yazışmaların analizi, kullanıcıların sosyal etkileşimde nasıl bir dil kullandığını, hangi tür içeriklerin daha fazla yer bulduğunu incelemeye olanak sağlamıştır. Aynı şekilde, sunucularda yer alan etkinlikler, yarışmalar, tebrik, kutlama mesajları ve diğer aktiviteler ile sosyal bağların nasıl güçlendirildiği nicel verilerle

ortaya koyulmuş ve bu veriler nitel olarak temalar altında yorumlanmıştır. Sunuculardaki yer alan büyük miktarda veri, zaman açısından sınırlı bir çerçevede inceleme yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu da araştırmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Bu kapsamda analiz sürecini daha yönetilebilir hale getirebilmek amacıyla 08.02.2025 - 17.02.2025 tarihleri arasında Discord platformu üzerinden "Oyun" filtrelemesi ile ulaşılan sunucular arasından inceleme gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreni Discord platformundaki tüm oyun sunucuları iken, araştırmanın örneklemi ise rastgele seçilen 6 oyun sunucusundan oluşmaktadır. Dijital oyun topluluklarının temsil gücünü sağlamak ve elde edilen bulguların genellenebilirliğini artırmak amacıyla rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Oluşturulan kodlama cetveli ile örneklem olarak seçilen oyun sunucularının içerikleri çeşitli parametreler doğrultusunda analiz edilmiştir. Çalışmada, kodlama cetveli araştırmanın özgün hedefleri ve kuramsal çerçevesine dayalı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan kategoriler etrafında şekillenmiştir. Bu süreçte, Discord platformu üzerinde yer alan sosyalleşme pratiklerinden ve kullanımlar ve doyumlar teorisinin temel ilkelerinden faydalanılmıştır. Kodlama cetveli, (çalışma amaçları göz önünde bulundurularak) belirli temaların, alt temaların ve bu temaların içeriğini tanımlayan açıklamaların yer aldığı bir formata dönüştürülmüştür. Bu şekilde, verilerin tutarlı ve geçerli bir şekilde analiz edilmesi sağlanmış, her bir kategori ve alt kategori net bir biçimde tanımlanmıştır. İçerikler incelenirken, belirlenen tarih aralığında sunucuların "sohbet/genel sohbet/geyik" gibi kanallarından yalnızca birinin sohbet içerikleri analiz edilmiş, her bir yazışma ayrı bir girdi olarak değerlendirilerek toplamda incelenen veri sayısı hesaplanmıştır. Verilerin analizi için Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 26.0 programı kullanılarak tüm değişkenlerin frekans analizi yapılmış, sayı ve yüzdelik oranlar tablolarla gösterilmiştir. Veri analizi sürecinde, geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak amacıyla birbirinden bağımsız doktora düzeyinde iki farklı araştırmacı tarafından kodlama yapılmış ve Cohen's Kappa uyumluluk testi sonuçlarına göre iki araştırmacı arasında %96 uyum tespit edilmiştir. Bu da, veri kodlama sürecinin güvenilirliğini ve yapılan analizlerin geçerliliğini destekler niteliktedir.

4.1 Araştırma Soruları

Bu araştırma kapsamında, dijital oyun kültüründe sosyalleşme pratiklerini kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde incelemek amacıyla aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1.Discord sunucuları, dijital oyun kültüründe nasıl bir sosyalleşme alanı sunmaktadır?

2.Discord sunucularında etkileşim ve topluluk dinamikleri nasıldır?

3.Discord sunucularında kullanılan iletişim biçimleri (metin, sesli, görsel) ve türleri (formal, informal) nelerdir?

4.Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı bağlamında oyuncular, Discord platformunu hangi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanmaktadır?

4.2 Bulgular

Bu bölümde 08.02.2025 - 17.02.2025 tarihleri arasında Discord platformu üzerinden incelenen oyun sunucularıyla ilgili verilerden elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo.1. Sunucu Üye İstatistikleri: Toplam ve Çevrimiçi Üye Sayı

	Toplam Üye Sayısı	**Sunucularda 10 günlük ortalama Çevrim içi üye sayısı[1]**	**Sunucularda 10 günlük toplam incelenen veri sayısı[2]**
Sunucu 1	2.777	406	36
Sunucu 2	1.675	58	371
Sunucu 3	4.536	487	18
Sunucu 4	5.013	183	710
Sunucu 5	8.514	216	314
Sunucu 6	4.822	156	768

Tablo 1'de örneklem olarak seçilen 6 sunucunun toplam üye sayısı ve belirlenen tarih aralıklarında ortalama çevrimiçi üye sayısı bilgisi yer almaktadır. Buna göre; Sunucu 5; 8.514 ile en fazla üyeye sahipken, çevrimiçi üye sayısının en fazla Sunucu 3'e ait olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Sunucu 1, Sunucu 4, Sunucu 5 ve Sunucu 6'dan daha az üye sayısına sahip olmasına karşın çevrimiçi üye sayısı daha fazladır. Bu durum, sunucu büyüklüğü ile çevrimiçi üyelik sayısının her zaman doğru orantılı olmadığına işaret etmektedir. Tabloya göre; 08.02.2025-17.02.2025 tarihleri arasında 6 sunucu arasında en aktif olan sunucuların sırasıyla Sunucu 6, Sunucu 4 ve Sunucu 2 olduğu görülmektedir. En yüksek çevrimiçi üye sayısına sahip olan Sunucu 3'ün ise yalnızca 18 adet yazışma sayısının olması dikkat çekmektedir. Bu da, sunucuların büyüklüğüyle çevrimiçi üye sayısının doğru orantılı olmadığını göstermektedir. Sunucu büyüklüğünün, çevrimiçi etkileşim veya üyelik sayısını tek başına belirlemediği, kullanıcıların aktiflik oranlarını etkileyen başka faktörlerin (sunucu içeriği, etkileşim biçimi, katılım teşvikleri gibi) olduğuna işaret etmektedir.

Tablo.2. Sunucu Kanallarının Detayları

	Ana Kanal Sayısı	**Kanalların Alt kanalları**	**Toplam Kanal Sayısı**
Sunucu 1	9	34	43
Sunucu 2	12	50	62
Sunucu 3	6	21	27
Sunucu 4	9	31	40
Sunucu 5	6	15	21
Sunucu 6	6	36	42

Tablo 2'ye göre; sunucuların toplam kanal sayıları ile alt kanal sayıları arasında önemli farklılıklar gözlemlenmektedir. Örneğin, Sunucu 2, 12 ana kanala sahipken, bu kanalların altında 62 alt kanal bulunmaktadır. Bu, her bir ana kanalın oldukça fazla alt kanala sahip olduğunu ve dolayısıyla sunucunun içerik çeşitliliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, Sunucu 6, sadece 6 ana kanala sahip olsa da, 36 alt kanal ile dikkat çekmektedir. Bu durum, alt

[1] 08.02.2025 - 17.02.2025 tarihleri arasında her akşam saat 21.00'de Discord platformuna girilerek, örneklem olarak seçilen sunuculardaki çevrimiçi üye sayıları not edilmiş ve bu veriler üzerinden ortalama çevrimiçi üye sayısı hesaplanmıştır.

[2] Sunucuların "sohbet/genel sohbet/geyik" gibi kanallarından yalnızca birinin belirlenen tarih aralığındaki sohbet içerikleri sayısı.

kanalların yoğunluklu olarak kullanıldığı ve ana kanalların çok sayıda içeriği kapsadığını göstermektedir.

Tablo 3. Sunucularda Kullanılan İletişim Tarzı (Dil Kullanımı)

	Formal İletişim Tarzı		Informal İletişim Tarzı			
	N	%	N	%	Toplam	%
Sunucu 1	5	13,8	31	86,1	36	100
Sunucu 2	6	1,6	365	98,3	371	100
Sunucu 3	-	-	18	100	18	100
Sunucu 4	22	3,1	688	96,9	710	100
Sunucu 5	4	1,2	310	98,7	314	100
Sunucu 6	27	3,5	741	61,3	768	100

Tablo 3'te sunucularda kullanılan iletişim tarzıyla ilgili veriler yer almaktadır. Veriler belirlenen tarih aralığında sunucuların sohbet/genel sohbet/geyik gibi kanallarında yer alan yazışma girdilerinden (üyeler arasındaki etkileşimlerden) elde edilmiştir. Sunucular arasında hakim olan iletişim şeklinin informal iletişim şekli olduğu görülmektedir. Sunucuların bu iletişim tarzlarını tercih etmelerinin sebebi; resmi iletişim tarzında daha ciddi ve düzenli bir ortam yaratılırken, gayri resmi iletişim tarzının ise üyeler arasında daha rahat, samimi ve özgür bir etkileşim alanı sunmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Sunuculardaki Formal ve Informal İletişimin Tematik Dağılımı

Tema	Alt Kategoriler	Örnek Mesajlar	İletişim Türü
Topluluk Yönetimi ve Organizasyon	Bilgilendirme	"Yeni etkinlik için kayıtlar açıldı."	Formal
	İş birliği	"Sevgili üyelerimiz, Turnuvaya katılacak ekipler listesini güncellenmiştir."	Formal
	Moderasyon	"Lütfen sunucu kurallarına dikkat edelim."	Formal
Sosyal Bağ Kurma ve Destek	Yardımlaşma	"dostlar, bu görevi nasıl geçiyorsunuz? İsyaaan, çok zorlandım."	Informal
	Oyun içi bağ kurma	"Harika bir maçtı millet, tekrar oynayalım"	Informal
	Motivasyon ve destek	"Bu oyun seni üzmesin kral, sen harikaydın"	Informal
Gündelik Eğlence ve Mizah	Gündelik sohbet	"Bugün sınavın vardı, inşallah iyi geçmiştir"	Informal
	Mizah ve eğlence	"Bu karakter tam benlik, aynı ben 😂"	Informal
	Kültürel paylaşım	"Bu diziyi izlediniz mi? Çok sürükleyici, tavsiyemdir"	Informal
Bilgi ve Deneyim Paylaşımı	Strateji ve taktik	"Bu boss'u kesmek için önce zırhı kırmalısınız."	Formal
	Teknik destek	"Sesli kanala bağlanamıyorum, bilen yardımcı olabilir mi lütfen?"	Formal
	Oyun haberleri	"Yeni güncellemede büyük değişiklikler var."	Formal

Tablo 4'te, Discord sunucularındaki sohbet kanallarında formal ve informal mesajların sayısal dağılımı verilmiş, informal iletişimin daha baskın olduğu görülmüştür. Tablo 4'te, incelenen 6 Discord sunucusundaki sohbet kanallarında gerçekleşen yazışmaların formal ve informal iletişim açısından nasıl dağıldığını bütüncül bir çerçevede ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sunucular arasında farklılıklar bulunmakla birlikte, genel eğilimleri anlamak

amacıyla veriler birleştirilerek ortak bir analiz yapılmıştır. Formal yazışmalar, daha çok kurallı dil yapıları, bilgi aktarımı ve yönlendirme içeren mesajlardan oluşurken; informal yazışmalar gündelik dilin kullanıldığı, mizah içeren veya samimi ifadelerle desteklenen mesajlardan oluşmaktadır. Formal yazışmaların büyük ölçüde; topluluk yönetimi, organizasyon ve bilgi paylaşımı içerdiği; moderasyon mesajları, etkinlik duyuruları ve strateji önerilerinin bu kategoriye girdiği belirlenmiştir. Informal yazışmalar ise üyeler arasında sosyal bağ kurma, mizahi etkileşim ve gündelik sohbetler etrafında şekillenmekte olup, oyun dışı konuların da sıkça konuşulduğu gözlemlenmiştir. Discord'un anonim veya yarı-anonim yapısı, üyelerin kendilerini özgürce ifade etmelerine ve daha samimi iletişim kurmalarına olanak tanımakta, bu da topluluk içinde aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Bu bütünleştirici analiz ile Discord sunucularında sosyalleşme pratiklerinin genel bir çerçevesinin sunulması amaçlanmıştır.

Tablo 5. Sunucu İçeriklerinde Emoji Kullanımı

	İçeriklerde Emoji Kullanılmıştır		**İçeriklerde Emoji Kullanılmamıştır**		
	N	**%**	**N**	**%**	**Toplam**
Sunucu 1	20	55,5	16	44,4	36
Sunucu 2	87	23,1	289	76,8	376
Sunucu 3	6	33,3	12	66,6	18
Sunucu 4	134	18,8	576	81,1	710
Sunucu 5	10	3,1	304	96,8	314
Sunucu 6	438	57	330	42,9	768

Sunucu içeriklerinde emoji kullanımı tablosuna bakıldığında, tüm sunucularda emoji kullanımının olduğu görülmektedir. Günlük sohbetler ve mizah içeren informal yazışmaların büyük bir kısmında emoji kullanımının daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bu, Discord sohbetlerinde samimiyeti artıran ve yazılı iletişime duygu ekleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu durumun; emojilerin, üyeler arasında daha hızlı ve etkili bir iletişim sağlamak, duygusal ifadeleri güçlendirmek ve genel olarak daha samimi bir ortam yaratmak amacıyla tercih edildiği söylenebilir. Sunucularda emoji kullanımı, topluluk üyelerinin kendilerini daha rahat ifade etmelerini sağlayarak, iletişimi daha interaktif ve sosyal kılabilir. Duyuru ve moderasyon mesajlarını içeren formal yazışmalarda ise emojilerin çok nadir kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 6. Kimlik Paylaşımı: Kullanıcıların Gerçek Kimliklerini Paylaşma Durumu

	İçeriklerde Kullanıcılar Gerçek İsimlerini Paylaşmaktadır		**İçeriklerde Kullanıcılar Gerçek İsimlerini Paylaşmamaktadır**		
	N	**%**	**N**	**%**	**Toplam**
Sunucu 1	-	-	36	100	36
Sunucu 2	12	3,1	364	96,8	376
Sunucu 3	-	-	18	100	18
Sunucu 4	2	0,2	708	99,7	710
Sunucu 5	-	-	314	100	314
Sunucu 6	6	0,7	762	99,2	768

Tablo 6'da sunucuların "sohbet" kanalında, üyelerin gerçek isimlerini paylaşma durumu yer almaktadır. Tablo 6'ya göre; Sunucu 2, Sunucu 4 ve Sunucu 6'da kullanıcıların gerçek isimlerini paylaştığı yazışmaların olduğu görülmektedir. Bu durum, bu sunucularda üyelerin kendilerini daha açık bir şekilde ifade etmeyi tercih ettiklerini ve topluluk içindeki güven duygusunun daha güçlü olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan, Sunucu 1, Sunucu 3, Sunucu 5'te kullanıcılar gerçek isimlerini paylaşmamaktadır. Bu sunucularda daha anonim bir ortamın tercih edildiğini veya üyelerin kişisel bilgilerini paylaşmak konusunda daha temkinli olduklarını göstermektedir. Anonimlik, bazı kullanıcılar için daha rahat bir iletişim ortamı sağlarken; kimi üyeler açısından ise güvenlik ve mahremiyetin öncelikli olduğunu gösteren bir tercih biçimi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 7. Sunucularda Topluluk içi Etkileşimi Teşvik Eden Kanalların Durumu (Tebrik, Kutlama, Yarışma, Çekiliş vb.)

Sunucular	Toplam Kanal Sayısı	Topluluk içi Etkileşimi Teşvik Eden Kanal Sayısı		Kanal İsimleri
		N	%	
Sunucu 1	43	8	18,6	Duyurular, gelen-giden, günlük, etkinlik, twitch, çekiliş, rehber, yarışma.
Sunucu 2	62	16	25,8	Lider tablosu, boost, duyurular, çekilişler, çekiliş, turnuvalar, anketler, hoşgeldiniz, turnuva, etkinlik, rol alma, pro-rol alma, booster ayrıcalıkları, level sistemi, bot-komut, destek.
Sunucu 3	27	9	33,3	Duyurular, etkinlikler, gelenler, oyuncu-anketi, bot-komut, destek-ticket, rehber, hile-bildirme, çekiliş.
Sunucu 4	40	16	40	Oyun duyuruları, discord duyuruları, güncelleme notları, seviye-başarı, hikâyeler, karşılama, etkinlik-link, etkinlik, çekilişler, sevgililer günü çekilişi, geri bildirim 1, geri bildirim 2, geribildirim 3, destek-ticket, bug-bildirme, destek.
Sunucu 5	21	10	47,6	Destek, çekiliş, topluluk sunucuları, valm-indir, bot-komut, lider tablosu, duyurular, kutlama, oyun-haberleri, sunucu-haberleri.
Sunucu 6	42	13	31	Duyurular, etkinlikler, güncellemeler, kurallar, bilgilendirme, web-blog, çekiliş, oylama, etkinlikler-yarışmalar, discord-vip rolü, bot-komut, rank, yardım merkezi.

Tablo 7'de sunucuların üyeler arasında tebrik, kutlama, hoşgeldiniz, karşılama, yarışma, çekiliş gibi isimlerle açılmış kanal sayısı ve kanal isimleri bilgileri bulunmaktadır. Sunucuların hepsinde çalışmanın kısıtlılığı da olan "sohbet" kanallarında da zaman zaman benzer topluluk içi ve motivasyonel etkileşim yazışmalarının yer aldığı görülmüş ancak bu tabloda yalnızca bu içeriklerle (tebrik, kutlama vb.) açılan kanal sayısına odaklanılmıştır. Tabloda yer alan veriler değerlendirildiğinde, tüm sunucularda üyelerin katılımını artırmak ve topluluk etkileşimini güçlendirmek amacıyla anket, yarışma, çekiliş ve kutlama gibi eğlenceli ve motive edici etkinliklerin düzenlendiği görülmektedir. Motivasyonel ve teşvik edici etkileşim; üyelerin hedeflerine ulaşmaları için birbirlerine yardımcı olma ve cesaret verme amacı taşıyan paylaşımlar ve sunucuların etkin yönetim ve iletişim stratejileriyle gerçekleşmekte, bu tür etkileşimler, topluluğun bağlılık duygusunu güçlendirebilmekte ve üyelerin daha aktif katılımını teşvik edebilmektedir. Ayrıca bu tür etkinlikler, üyeler arasında rekabetçi bir ortam yaratarak sunucunun genel dinamizmini de artırabilmektedir.

Tablo.8 Sunucularda Topluluk içi Etkileşimi Teşvik Eden Kanalların Tematik Dağılımı

Topluluk İçi Etkileşim ve Teşvik Temaları	Örnek Mesajlar	Kullanım Amacı
Bireysel Başarı Tebrikleri	"Harika iş çıkardın! 📣"	Üyelerin başarılarını takdir etme
Oyunda Elde Edilen Başarılar	"Tebrikler, oyunda 3. Seviyeye ulaştın"	Oyunda kazanılan ödülleri veya başarıları kutlama
Doğum Günü ve Özel Gün Kutlamaları	"İyi ki doğdun! 🎂"	Topluluk üyelerinin kişisel günlerini önemseme
Hoşgeldiniz Tebrikleri	"Aramıza hoş geldin! Umarım burada harika vakit geçirirsin".	Sunucuya yeni katılan üyeleri karşılamak için gönderilen mesajlar
Rekabet Odaklı Etkileşimler	"Liderlik tablosunda yükselmeye devam🚀"	Oyuncuların birbirleriyle yarışmasını teşvik etme ve rekabeti artırma
Ödül ve Teşvik Odaklı Etkileşimler	"Sürpriz ödüller için yorum yapmayı unutma"	Katılımı artırmak ve topluluk içi etkileşimi teşvik etme
Bilgilendirme ve Destek Etkileşimleri	"Sorularınız için destek ekibimize ulaşabilirsiniz"	Topluluk üyelerinin sorunlarını çözme ve bilgilendirme sağlama
Topluluk Geri Bildirim Etkileşimleri	"Sunucu hakkındaki fikirlerinizi bizimle paylaşın"	Topluluğun geri bildirim vermesini sağlama ve etkileşimi artırma

Tablo 8; 6 Discord sunucusundaki motivasyonel etkileşim türlerini bütüncül bir yaklaşımla analiz ederek oluşturulmuştur. Veriler, farklı sunuculardaki ortak etkileşim pratiklerini temel alarak bireysel başarı tebrikleri, oyun içi başarı kutlamaları, özel gün kutlamaları, hoşgeldiniz tebrikleri, rekabet odaklı etkileşimler, ödül ve teşvik odaklı etkileşimler olmak üzere 8 ana başlık altında kategorize edilmiştir. Bunlar, topluluk içindeki sosyal bağların güçlendirilmesine katkıda bulunarak yeni üyelerin daha hızlı adapte olmalarına yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra, yüksek etkileşim oranına sahip sunucularda, oyun içi başarıların kutlanması ve özel günlerin hatırlanması, topluluk aidiyetini pekiştiren önemli pratikler olarak öne çıkmaktadır. Daha az motivasyonel etkileşim bulunan sunucularda ise iletişimin daha resmi ve mekanik olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, motivasyonel etkileşimin dijital oyun topluluklarının sürdürülebilirliği açısından önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Sunuculardaki Sosyalleşme Odaklı Kanalların Durumu

Sunucular	Toplam Kanal Sayısı	Sosyal Aktiviteler ile ilgili Kanal sayısı[3]	
		N	%
Sunucu 1	43	29	67,44
Sunucu 2	62	36	58
Sunucu 3	27	15	55,5
Sunucu 4	40	22	55
Sunucu 5	21	7	33,3
Sunucu 6	42	28	66,6

Tablo 9'da sunucularda sosyalleşme odaklı açılan kanal sayısı bilgileri yer almaktadır. Her bir sunucunun sosyalleşme odaklı kanal sayısına büyük oranda yer verdiği ve kanal sayısının yarısı ya da yarısından fazlası kadar sosyal aktivitelerle ilgili kanalı olduğu görülmektedir. Tabloya göre; Sunucu 1 (%67,44), Sunucu 6 (%66, 6), Sunucu 2 (%58), Sunucu 3 (%55,5) ve Sunucu 4 (%55) yüksek oranda sosyalleşmeye yönelik kanallara yer vermektedir. Bu da,

[3] Sunucularda müzik, ses ve video gibi kanalların altında, müzik odası 1, müzik odası 2, müzik odası 3 gibi alt kanallar bulunmaktadır. Bu kanallar tek tek sayılarak başlığa dahil edilmiştir.

sunucuların topluluk etkileşimine ve etkinliklere verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 10. Sunucuların Sosyalleşme Odaklı Kanalları ve Doyum Kategorileri Tablosu

Çalışma kapsamında incelenen 6 sunucudan elde edilen bulguların daha etkili ve odaklı bir şekilde sunulabilmesi amacıyla sosyalleşme ile doğrudan bağlantılı olan (örneğin sunucu 1'de sosyal aktivelerle ilgili toplam kanal sayısı 29 iken tabloda doğrudan bağlantılı olan 5 kanala yer verilmiştir) kanallar bu tabloda paylaşılmıştır.

Sunucular	Kanal Adı/Alt Kanal	Kullanım Amacı	Olası Sağlanan Doyum	Etkinlik Türü
Sunucu 1	Sosyal Tesis -Geyik-sohbet	Sosyal Etkileşim: Günlük sohbet etme, eğlenme, stres atma, topluluk içinde aktif olma, sosyal bağ kurma	Sosyal aidiyet, eğlence, stres azaltma, yalnızlık hissini giderme	Yazılı/Görsel/Sesli
	Sosyal Tesis - Görsel-Video Paylaşımı	Yaratıcı içerik paylaşma, mizah yapma, duygularını ifade etme, toplulukla etkileşime girme	Takdir edilme, kendini ifade etme, ilgi görme, eğlenme	Yazılı/Görsel/Video
	Sosyal Tesis -Link Paylaşımları	Güncel içerikleri paylaşma, bilgi aktarma, tartışma başlatma, içerik önerme	Bilgilendirme, merak giderme, entelektüel tatmin, keşfetme	Yazılı/Görsel/Video
	Sosyal Tesis -İstek-Öneri	Sunucunun gelişimine katkıda bulunma, yeni fikirler paylaşma, topluluk ihtiyaçlarını dile getirme	Katılım hissi, aidiyet duygusu, topluluk tarafından önemsenme	Yazılı/Görsel
	Sosyal Tesis -Şikâyet	Olumsuz durumları bildirme, topluluk düzenini sağlama, geri bildirim verme	Güvenli bir ortam hissi, topluluk düzeninin sağlanması, rahatlama	Yazılı/Görsel
Sunucu 2	Metin Kanalları -Sohbet	Genel sohbet ve etkileşim	Sosyal bağ kurma, aidiyet hissi, yalnızlık giderme, duygusal destek	Yazılı/Görsel
	Metin Kanalları -Global-Chat	Oyunu oynayan diğer ülkelerin kullanıcılarıyla sohbet etme	Küresel etkileşim, yeni insanlarla tanışma, geniş sosyal ağ kurma	Yazılı/Görsel/Video
	Metin Kanalları -Meme[4]	Eğlenceli paylaşımlar ve mizah	Gülme, rahatlama, mizahi içerik tüketimi, stres azaltma	Yazılı/Görsel/Video
	Metin Kanalları -Yapay zeka çizim	AI destekli sanat yaratımı ve paylaşımı	Yaratıcılık doyumu, sanatsal ifade, görsel estetik zevki	Yazılı/Görsel
	Metin Kanalları -Özlü Söz	İlham verici ve düşündürücü paylaşımlar	Düşünsel doyum, motivasyon, anlam arayışı, kişisel gelişim	Yazılı/Görsel
	Metin Kanalları -Tavsiye	Oyun veya genel yaşamla ilgili tavsiyeler almak/vermek	Bilgi edinme, rehberlik, güven duygusu, problemleri çözme	Yazılı/Görsel
	Metin Kanalları -YKS 2025	Sınav hakkında bilgi ve deneyim paylaşımı	Sınav kaygısını paylaşma, moral bulma, sosyal destek, ortak hedefler	Yazılı/Görsel
	Oyun Davet -Oyuncu arama	-Oyun oynamak için diğer oyuncuları aramak, grup kurmak	-Oyun oynama isteği, sosyal bağ kurma, takım ruhu, eğlence	Yazılı/Görsel
	Oyun Davet -Arkadaş ekleme -Etkinlik Davet	-Oyuncular arasında arkadaş ekleyerek oyun oynamak - Oyun içi etkinliklere katılım çağrısı	-Sosyal bağlantılar kurma, arkadaş edinme - Etkinliklere katılma heyecanı, toplulukla etkileşim, eğlence	Yazılı/Görsel

[4] Meme; kullanıcılar arasında paylaşılan mizahi veya eğlenceli görseller, videolar, metinler veya şarkılardır. Bu memeler, popüler kültür referansları, internet esprileri veya toplulukla ilgili komik içeriklerdir. Genellikle, Discord'daki "Meme" kanalları, üyelerin eğlenmesi ve gülmesi için bu tür içerikleri paylaştığı yerlerdir.

	Oyunlar Hakkında -Oyun Sohbet Odaları	Oyun içerisindeki klanlara özel sohbet etme	Oyun bilgisi paylaşımı, oyun stratejileri, eğlenceli arkadaş sohbeti	Yazılı/Görsel/Video
	Oyun -Kelime oyunu -Adam asmaca -Cortexle sohbet	-Klasik oyunlar oynayarak sohbet etme - Yapay zeka ile sohbet etme	-Eğlence, düşünsel doyum, rekabet - Zihinsel doyum, entelektüel etkileşim, yapay zeka ile eğlence	Yazılı/Görsel
	Sesli Odalar -Sesli 1 -Sesli 2 -Sesli 3 -Hayatı Sorgulama Odası	-Sesli sohbet, grup konuşmaları, sesli oyun - Hayatın anlamı üzerine konuşmalar	- Sosyal bağ kurma, eğlenceli etkileşim, rahatlama, grup aidiyeti -Düşünsel doyum, anlam arayışı, ruhsal rahatlama, felsefi düşünceler	Yazılı/Sesli
	Müzik Odaları -Müzik -Müzik 2 -Müzik 3	Müzik dinleme ve paylaşma	- Duygusal rahatlama, toplulukla müzik dinleme, müzikle bağ kurma, rahatlama	Yazılı/Sesli
Sunucu 3	Genel -Genel -Kelime Oyunu -Görseller -Videonu Paylaş -Takım Arama	-Toplantılar, sohbetler, duyurular, genel etkileşim -Kelime oyunu oynayarak eğlenme -Görseller, sanat ve fotoğraf paylaşımı -Kullanıcıların oyun içi ya da sosyal medya platformlarında beğendikleri videolarını paylaşması -Oyun oynayacak takım arayışı	-Sosyal bağ kurma, aidiyet hissi, güncel bilgiler edinme -Zihinsel doyum, eğlence, kelime dağarcığını geliştirme, rekabet -Estetik doyum, yaratıcılık, sanatla etkileşim -Kişisel paylaşım, yaratıcı ifade, toplulukla etkileşim -Takım ruhu, grup oluşturma, sosyal bağ kurma	Yazılı/Görsel/Video
	Topluluk -İçerik Paylaşım -Çizgi-Roman -Fan-Art-Kanalı -İstek-Öneri -Discord Öneri	-Genel içerik paylaşımı, fikir alışverişi -oyunla ya da genel günlük konularla ilgili çizgi roman oluşturma ve paylaşma -Oyunlar, karakterler veya fandomlara[5] ait fan art paylaşımı -Kullanıcıların istek ve önerilerini iletmesi	-Bilgi paylaşımı, içerik yaratma, toplulukla etkileşim -Yaratıcılık doyumu, görsel ifade, sanatsal üretim -Sanatsal doyum, yaratıcı ifade, fandomla bağ kurma - Katılım, görüş paylaşma, toplulukla etkileşim	Yazılı/Görsel/Video
	Ses Kanalları -Sohbet Odası 1 -Sohbet Odası 2 -Sohbet odası 3	Sesli sohbet yapmak, grup konuşmaları, sesli oyun	Sosyal bağ kurma, rahatlama, etkileşim, kendini ifade etme	Yazılı/Sesli
	Genel -Sohbet -Medya -Takım ara -İçeriğini paylaş -Fan-art	-Genel sohbet, etkileşim, gündelik konuşmalar -Oyun içi fotoğraf paylaşımları -Oyun oynayacak takım arayışı -Oyuncuların oyun içi konulu video paylaşımı ve vidolara emeojilerle tepki vermesi -Oyuncuların kendi yaptığı çizimleri paylaşımı	-Sosyal bağ kurma, aidiyet hissi, yalnızlık giderme, duygusal destek -Görsel estetik, eğlence, yaratıcı içerik tüketimi -Takım oluşturma, grup ruhu, oyun oynama isteği -Yaratıcı ifade, kişisel içerik paylaşımı, toplulukla etkileşim -Sanatsal doyum,	Yazılı/Görsel/Video

[5] Fandom; belirli bir medya, karakter veya popüler kültür öğesini seven ve buna ilgi duyan kişilerin oluşturduğu topluluktur. Bu topluluk, içerik üretir, tartışmalar yapar ve etkinlikler düzenler.

			yaratıcı ifade, fandomla bağ kurma	
Sunucu 4	Discord Etkinlikleri -Etkinlikler -Caps yarışması	-Sunucu içindeki etkinlikleri duyurmak ve katılmak -Mizahi caps (görsel üzerine yazılan esprili yazılar) yarışması	-Etkinliklere katılım, toplulukla etkileşim, heyecan -Eğlence, yaratıcı mizah, rekabet	Yazılı/Görsel/Video
	Eğlence -Kelime Oyunu	Kelime oyunları oynayarak eğlenme	Zihinsel doyum, eğlence, rekabet	Yazılı/Görsel
	Espor Tr -Espor Sohbet	Espor ve oyun hakkında sohbet etme	Espor bilgisi paylaşımı, strateji oluşturma, eğlence	Yazılı/Görsel
	Destek -Destek -Oyun Öneri	-Yardım ve destek talepleri -Oyun önerileri ve tavsiyeleri paylaşmak	-Sorun çözme, destek sağlama, bilgi edinme -Yeni oyunlar keşfetme, oyun önerileri almak	Yazılı/Görsel
	Ses Kanalları -2 kişilik -3 kişilik -5 kişilik	İki/üç/beş kişi arasında sesli sohbet yapmak	Sosyal bağ kurma, özel sohbet, daha samimi etkileşim, grup sohbeti	Yazılı/Sesli
Sunucu 5	Genel -Sohbet -Medya -Oyuncu bul -English Chat	-Genel sohbet, etkileşim, gündelik konuşmalar -Fotoğraf, video, gibi medya paylaşımları -Oyun oynayacak oyuncu arama -İngilizce sohbet ve etkileşim	-Sosyal bağ kurma, aidiyet hissi, yalnızlık giderme, duygusal destek -Görsel estetik, eğlence, yaratıcı içerik tüketimi, beğenilme - Takım oluşturma, grup ruhu, oyun oynama isteği - Dil becerilerini geliştirme, küresel etkileşim, yeni arkadaşlar edinme	Yazılı/Görsel/Video
	Toplu Yayın Kanalı -Ses odaları	- Sesli sohbet yapmak, oyun oynarken grup içi iletişim sağlamak	Sosyal bağ kurma, eğlence, rahatlama, grup aidiyeti	Yazılı/Sesli
Sunucu 6	Metinler -Sohbet -Resimli sohbet -Öneri-Fikir -Video yayın	-Günlük konuşmalar, mizah, sosyal bağ kurma, eğlenceli içerik paylaşımı -Görsel içerik paylaşımı, duygularını ifade etme, etkileşim artırma -Fikir paylaşımı, tartışma başlatma, yeni perspektifler kazanma -Paylaşılan videolar üzerinden sohbet etme, eğlenme	-Sosyal aidiyet, eğlence, yalnızlık hissini giderme -Kendini ifade etme, ilgi görme, toplulukla etkileşim -Entelektüel tatmin, yaratıcılığı teşvik, takdir edilme -Eğlence, sosyal etkileşim, bilgi edinme	Yazılı/Görsel/Video
	Forum -Eleştiri -Ders Forumu	-Fikir ve içeriklere eleştirel bakış sunma, tartışma yürütme - Akademik destek, bilgi paylaşımı, öğrenme sürecine katkı sağlama	Bilgi edinme, problem çözme, topluluk desteği	Yazılı
	Sesli Sohbet -Sohbet 1 -Sohbet 2 -Sohbet 3 -Özel Sohbet 1 -Özel Sohbet 2 -Özel Sohbet 3	-Sesli iletişim kurma, gerçek zamanlı konuşmalar yapma -Özel konular hakkında konuşmalar	-Sosyal bağ kurma, samimi iletişim, eğlenme -Güvenli alan yaratma, bireysel etkileşim	Sesli
	Müzik -Müzik Öneri	Müzik paylaşımı, topluluk içinde önerilerde bulunma	Eğlence, merak giderme, keşfetme	Yazılı/Görsel/Video

Tablo 11'de yer alan veriler incelendiğinde; sunucuların üyelerine sosyalleşmek ve kişisel doyum sağlamak amacıyla çeşitli aktiviteler sunduğu görülmektedir. Bu aktiviteler, sosyal etkileşimi teşvik ederken, aynı zamanda üyelerin kendilerini ifade etmeleri ve grup aidiyeti duygusu geliştirmeleri için fırsat sunmaktadır. Yazılı, görsel, video ya da sesli kanallar aracılığıyla kullanıcılara çeşitli etkileşim imkânları sunarak, sunucu kanalları üyelerinin farklı ihtiyaç ve tercihlerine hitap etmeyi amaçlamaktadır. Bu çeşitlilik, üyelerin sosyal etkileşimde bulunurken farklı medya türlerini kullanabilmelerine olanak tanımakta ve topluluk dinamiğini

güçlendirebilmektedir. Sunuculardaki yer alan sohbet kanalları, medya paylaşım alanları, oyun odaları, ders notları, sınav odaları ve etkinlikler, üyelerin eğlenmelerine ve stres atmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, bilgi alışverişi ve destek temelli kanalların da üyeleraa arası sosyal etkileşimi artırarak topluluk bağlarını güçlendirdiği söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Dijital oyunlar, oyuncuya bambaşka bir dünyanın kapılarını aralayarak, içinde çeşitli dinamikler ve karakteristikler barındıran bir evren sunmaktadır (Ünal ve Zaim, 2023: 107). Bu sanal evrende, oyuncular yalnızca bireysel deneyimlerini değil, aynı zamanda diğer oyuncularla etkileşimde bulunarak kolektif bir deneyim de yaşamaktadır. Bu bağlamda, Discord sunucuları dijital oyun dünyasında sosyal bağların kurulmasına katkı sağlayan güçlü etkileşim alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sunuculardaki yer alan farklı kanallar ve aktiviteler, bireylerin oyun deneyimlerinin ötesine geçerek, daha kapsamlı bir dijital sosyalleşme deneyimi sunmaktadır.

Bu çalışmada, dijital oyunların sosyal etkileşim alanları olarak Discord sunucularındaki sosyalleşme pratikleri bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmada yer alan veriler, Discord sunucularında farklı sosyal etkileşim türlerinin ve eğlenceli etkinliklerin üyeler arasında sosyal bağlar kurma, rahatlama, eğlence sağlama ve kişisel doyum elde etme gibi işlevler üstlendiğini göstermektedir. Sunuculardaki yer alan çeşitli metin kanalları, sesli odalar, etkinlikler ve oyun odaları, üyelerin birbirleriyle etkileşime geçmelerini sağlayarak topluluk aidiyeti duygusunu pekiştirmektedir. Özellikle sohbet kanalları, medya paylaşım alanları ve etkinlikler, üyelerin hem eğlenceli vakit geçirmelerine hem de oyunla ilgili bilgi paylaşımı yapmalarına olanak tanıdığını göstermektedir. Sosyal etkileşim ve kişisel doyum sağlayan bu kanallar, topluluk üyelerinin kendilerini ifade etmelerine ve başkalarıyla ortak ilgi alanları doğrultusunda bağ kurmalarına yardımcı olmakta, sunuculardaki yer alan çeşitli sosyal aktiviteler (örneğin, etkinlikler, yarışmalar ve çekilişler) katılımcıların toplulukla etkileşime girmelerini teşvik etmekte ve bu aktiviteler üyeler arasında daha sıkı bir bağ oluşmasına katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca, farklı iletişim tarzlarının benimsenmesi, bazı sunuculardaki özgür ve samimi bir etkileşim ortamı oluştururken; bazı sunuculardaki ise daha kuralcı ve resmi bir iletişim yapısının tercih edilmesine yol açmaktadır. Özellikle üyelerin gerçek kimliklerini genellikle paylaşmamaları, sosyal etkileşimin daha kolay, doğal ve açık bir şekilde gerçekleşmesini sağlayabilmektedir. İncelenen sunucular dikkate alındığında da Discord'un sunduğu farklı kanal ve etkinlikler aracılığıyla üyelerin kendi ilgi ve ihtiyaçlarına uygun ortamlarda sosyalleşme imkânı bulduğu görülmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, dijital oyun topluluklarının yalnızca oyun oynama amacını taşımadığını, aynı zamanda üyelerin psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını da karşıladığını ortaya koymaktadır. Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı (Katz, Blumler ve Gurevitch, 1973) perspektifinden bakıldığında, Discord sunucularında sosyalleşme pratiklerinin, bireylerin farklı doyumlar elde etmelerine olanak tanıdığı görülmektedir. Özellikle oyun dışı sosyal etkileşim alanlarının (sohbet, medya paylaşımı, ödev desteği, film/dizi/müzik önerisi, etkinlikler vb.) önemli rol oynadığı, oyuncuların bu platformlar üzerinden stres atma, yeni arkadaşlar edinme ve kendilerini ifade etme fırsatları bularak farklı ihtiyaçlarını karşıladıkları görülmektedir. Ayrıca, bu platformlar, oyuncuların günlük yaşamda karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına

yardımcı olan duygusal destek ağları oluşturmalarına (YKS 2025, ödev paylaşımı, discorda söz bırak, günün sorusu vb. kanallar) da imkân tanımaktadır. Bu tür etkileşimler, bireylerin yalnızca oyun oynarken değil, aynı zamanda sosyalleşme süreçlerinde de kendilerini daha güvende hissetmelerine katkıda bulunmakta; böylece topluluk aidiyeti duygusunu da güçlendirmektedir. Oyun dışı bu tür sosyal alanlar, oyuncuların karşılıklı anlayış ve destek buldukları, sosyal becerilerini geliştirdikleri ve kişisel olarak büyüdükleri alanlar haline gelmektedir.

Sonuç olarak, Discord gibi platformlar dijital oyun topluluklarında sosyalleşme pratiklerinin önemli birer aracı olmakta ve üyelerin çeşitli ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde şekillenmektedir. Bu çalışma, dijital oyunların sosyal bağlar kurma ve bireylerin kişisel ihtiyaçlarını karşılama açısından potansiyelini gözler önüne sermektedir. Çalışma yalnızca Discord platformu üzerindeki sosyalleşme prtaiklerine odaklanmış ve belirli tarih aralığındaki veriler analiz edilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda; Discord dışındaki diğer dijital oyun platformları (örneğin, Steam, Xbox Live, PlayStation Network) üzerindeki sosyalleşme pratikleri içerik analizi, anket ya da görüşme yöntemleri ile incelenerek karşılaştırmalar yapılabilir. Bu tür karşılaştırmalar, platformların sosyal etkileşim süreçlerindeki benzerlikler ve farklılıkları belirleyerek, dijital oyunlardaki sosyalleşme kültürünün evrimini daha geniş bir perspektiften anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Extended Abstract

Today, digital communication environments are radically transforming the way individuals meet their psychological and social needs. Communication has become a phenomenon that plays an active role in the process of creating a social identity, participating in communities and obtaining different satisfactions. This process, which is shaped by the dynamics of the digital age, also affects individuals' media usage habits and popularizes the use of new media platforms as well as traditional media tools. In this context, the Uses and Gratifications Approach provides a framework for understanding how individuals choose media tools, for what purposes they use them, and what psychological or social satisfactions they obtain as a result of this usage process. This theory, which has important implications for traditional media use, also offers a valuable perspective for the study of digital gaming platforms and online communities.

Digital games not only offer players an individualized experience, but also provide opportunities for social interaction and community building. Through these platforms, players can meet their basic psychological needs such as socialization, competition, entertainment and identity construction. Gaming environments have become more interactive, especially with the development of the internet, and have come to the fore as tools that strengthen social bonds between players. Discord, which has become increasingly popular in recent years, draws attention as a platform that allows players to come together and offers audio, written and visual interaction. Discord is positioned as a social space that allows individuals to form communities around common interests and collectivize their gaming experiences. This platform not only provides its users with in-game communication opportunities, but also plays an active role in out-of-game socialization and community building processes.

This study aims to examine the socialization practices of digital game communities on the Discord platform from the perspective of the Uses and Gratifications Approach. Content analysis, which offers the opportunity to obtain both quantitative and qualitative data, was used as the research method and six different digital game-oriented Discord servers selected by random sampling method were analyzed within the scope of the study. The selected servers were analyzed based on elements such as active user interactions, channel structures, content sharing and community dynamics. In addition, the chat channels, information sharing sections and entertainment-oriented content on the servers were also analyzed, and the interaction patterns and motivations of users on the platform were discussed in detail.

The findings show that Discord servers not only support in-game interaction but also create spaces for socializing outside of the game. Players actively use the platform not only to share game strategies, build teams, organize in-game events and prepare for competitive environments, but also to discuss topics related to their daily lives, share their artistic works, and even seek academic support. It was found that participants actively used Discord to achieve different satisfactions such as entertainment, information sharing, community interaction and social bonding. Moreover, in certain gaming communities, identity building and solidarity based on shared interests were also observed to be prominent. For example, in Discord servers dedicated to a specific game, users not only talk about game content, but also share personal experiences and form deeper bonds with each other.

As a result, platforms such as Discord are becoming important tools for socialization practices in digital gaming communities and are shaped to meet the various needs of members. Digital game communities allow individuals to experience different processes such as identity construction, social bonding, and information sharing. Additionally, these communities serve as dynamic environments where users can engage in collaborative activities, form long-term friendships, and develop a sense of belonging. This study contributes to explaining how such platforms affect individuals' personal and social satisfaction by revealing the impact of digital games on social bonding processes and the formation of online communities. Furthermore, understanding the role of these platforms in fostering communication and cooperation among players offers valuable insights into the evolving nature of digital interaction and virtual socialization.

Future studies may examine how similar socializing practices occur on other digital gaming platforms other than Discord (e.g. Steam, Xbox Live, PlayStation Network). By using methods such as surveys and in-depth interviews, more comprehensive results can be obtained by comparing the ways in which gamers interact on different platforms. By identifying similarities and differences in the social interaction processes of platforms, such comparisons will provide a broader perspective on how the socialization culture of digital gaming communities has evolved over time. Furthermore, more in-depth analyses of the digital gaming ecosystem can be conducted by examining how the technical and social opportunities offered by platforms shape individuals' media usage habits. Future studies will contribute to show that digital gaming communities are not only entertainment-oriented, but also fulfill important functions such as identity construction, social support mechanisms and solidarity.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. / Ethics committee permission is not required for this study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Çalışma tek yazarlıdır. / The study has a single author.

Kaynakça

Akçay, H. (2011). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. 35, 157-158.

Akdenizli, B. (2012). Gazete haberciliğinde içerik çözümleme yöntem ve tekniği: Sunum ve temsil üzerine bir uygulama ve değerlendirme. Ö. Güllüoğlu (Ed.), İletişim bilimlerinde araştırma yöntemleri yazılı metin çözümleme (s. 133-163). Ankara: Ütopya.

Altunay, A. ve Güntürkün, E. (2023). Dijital Oyun Kültürü Üzerine. İçinde *Dijital Oyun Kültürü*, (ss. 1-23), D. Alper Altunay (Editör), Ankara: Nobel Yayın.

Atherton, A. (2023). The Rise of Virtual Communities. Apress.

Ballard ME, Spencer MT. (2023). Importance of Social Videogaming for Connection with Others During the COVID-19 Pandemic. Games Cult. Mar;18(2), 251-264. doi: 10.1177/15554120221090982. PMID: 38603156; PMCID: PMC9047596.

Bayram, F. (2008). Gazete Okurlarının Okuma Motivasyonları ve Doyumları Üzerine Bir Kullanımlar ve Doyumlar Araştırması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), 321-336.

Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis, NursingPlus Open, Volume 2, p. 8-14, https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001.

Boyalı, U., ve Aktaş, C. (2023). Dijital Oyun ve Sosyal Etkileşim. TAM Akademi Dergisi, 2(2), 226-242.

Caillois, R. (2001). Man, Play and Games. Minneapolis, USA: University of Illinois Press.

Ducheneaut, N., Yee, N., Nickell, E., and Moore, R. J. (2006). "Alone together?" Exploring the social dynamics of massively multiplayer online games. Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems, 281-290.

Fiske, J. (1996). İletişim çalışmalarına giriş. Süleyman İrvan (çev.). Ankara: Ark Yayınları.

Frasca, G. (2001). Ludology Meets Narratology: Similitude and Differences between (Video) Games and (Narrative) Stories. Game Studies, 1(1), 168-175.

Gee, J. P. (2003). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.

Güngör, N. (2013). İletişim kuram ve yaklaşımlar. (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Huzinga, J. (2013). Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme. (çev: Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul Ayrıntı Yayınları.

İğit, A. (2019). Dijital oyunlar aracılığıyla empatik iletişim inşası. Sakarya üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, (Doktora Tezi)

Lacher, L. L. & Biehl, C. (2019). Investigating team effectiveness using Discord: A case study using a gaming collaboration tool for the CS classroom. In International Conference Frontiers in Education 2019: CS and CE,15(1), 199-204.

Katz, E., Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. Public Opinion Quarterly, 37(4), 509-523. https://doi.org/10.1086/268109

Krippendorff, K. (2018). Content analysis: An introduction to its methodology (4th ed.). Sage Publications.https://www.daneshnamehicsa.ir/userfiles/files/1/9-%20Content%20Analysis_%20An%20Introduction%20to%20Its%20Methodology.pdf

McLuhan, M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man. McGraw-Hill, New York.

McQuail, D. (1994). Mass Communication Theory: An Introduction, London: Sage Publications.

Osorio, L. F., & Saavedra, P. (2025). Loneliness among gamers: Social-psychological factors that could heighten the sense of loneliness among online gamers in a post-pandemic context. https://doi.org/10.31234/osf.io/t9wxj_v1

Özcan, Z. ve Savaş, S. (2020). Sanal topluluk platformu olarak Discord. Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 7, 120-132.

Rubin, A. M. (2002). The Uses and Gratifications Perspective of Media Effects. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), Media Effects: Advances in Theory and Research (pp. 525-548). Lawrence Erlbaum Associates.

Ryan, M.-L. (2006). Avatars of Story. Minneapolis, USA: University of Minnesota Press.

Severin, W. J., & Tankard, J. W. (2001). Communication Theories: Origins, Methods, and Uses in the Mass Media (5th ed.). Addison-Wesley.

Sherry, J. L., Lucas, K., Greenberg, B. S., & Lachlan, K. A. (2006). Video game uses and gratifications as predictors of use and game preference. Playing Video Games: Motives, Responses, and Consequences, 399-423. Routledge.

Sutton-Smith, B. (1997). The Ambiguity of Play. Cambridge, USA: Harvard University Press.

Yenğin, D. (2010). Dijital oyunlarda şiddet kavramı: yeni şiddet. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

Sepetçi, T. (2022). Dijital Oyun Kültürü ve Sosyal Etkileşim. https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/dijital-oyun-kulturu-ve-sosyal-etkilesim E.T. :10.02.2025

URL-1: https://forum.donanimhaber.com/discord-da-yeni-cikan-muzik-botlari-ve-moderasyon-botlari--156021933 E.T.: 08.02.2025

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

KAMUSAL ALAN VE SOSYAL MEDYA İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Mürüvvet ÇIKIN
Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi,
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü,
oralmuruvet@gmail.com.tr
0000-0001-5581-3912

Atıf / Citation: Çıkın, M. (2025). Kamusal alan ve sosyal medya ile ilgili çalışmalar üzerine bibliyometrik analiz. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* (INIJOSS), 14(1), 51-68.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1640432

Öz

Sosyal bilimlerin disiplinler arası doğası gereği, kavramların birbirleriyle etkileşim içinde kullanımı yaygın bir durum olmasına karşın, yeni iletişim teknolojilerinin etkisiyle olguların yeniden değerlendirilmesi ve yeniden yorumlanması ihtiyacı doğmuştur. Kamusal alan kavramı da bunlardan birisidir. Literatürde kamusal alanın niteliği, yeni iletişim teknolojileri bağlamında yeniden ele alınmaktadır. Kamusal alan, bireylerin özgürce fikir alışverişinde bulundukları, toplumsal meseleler üzerine tartışabildikleri ve kolektif bir bilinç oluşturdukları alan olarak tanımlanırken; sosyal medya, bu dinamiklerin dijital platformlarda yeniden şekillenmesine sağlayan bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramların birlikte kullanıldığı çalışmalar genellikle dijital kamusal alan, demokrasi, aktivizm ve toplumsal hareketlerle bağlantılıdır. Bu çalışmada kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili çalışmaların bibliyometrik analizinin yapılması amaçlanmıştır. Nicel veriler kapsamında gerçekleştirilen araştırmada, kavramların gelişimsel eğrisi ve haritasının çıkarılması hedeflenmiştir. Web of Science veri tabanının arama motoruna "public sphere" ve "social media" anahtar sözcükleri yazılarak her iki konuyu da içeren tüm alanlardaki çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle taranmıştır. Bu kapsamda 2008-2024 yılları arasında 1079 yayın çalışmaya dahil edilmiş olup, sonrasında yayınlanan çalışmalar ve diğer veri tabanları araştırmanın dışında tutulmuştur. Nicel veriler kapsamında ele alınan 1079 doküman kaynakları, VOSviever programı ile analiz edilmiştir. Çalışmalar; yıl, alan, ülke, sürdürülebilir kalkınma amaçları, anahtar kelime, yazar atıf analizi, ülke bağlı atıf analizi, yazar ve metinlerin bibliyometrik eşleşme analizi çerçevesinde incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre en çok kullanılan anahtar kelimelerin bağlantıları incelendiğinde sosyal medyanın, kamusal alan, toplumsal hareketler, protesto, aktivizm, Orta Doğu, kitle iletişim araçları, Twitter, Çin ve Mısır gibi kelimelerle güçlü bağlantısı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, sosyal medya, bibliyometrik analiz, Web of Science, VOSviever.

Received / Geliş Tarihi: 17.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 14.04.2025

A BIBLIOMETRICS ANALYSIS OF STUDIES ON PUBLIC SPHERE AND SOCIAL MEDIA

Abstract

Due to the interdisciplinary nature of social sciences, concepts are often used interactively. However, the impact of new communication technologies has created a need to reassess and reinterpret phenomena. One such concept is the public sphere, which is being reexamined in the context of new communication technologies. The public sphere is defined as a space where individuals freely exchange ideas, discuss societal issues, and form collective consciousness. Social media, as a platform, plays a significant role in reshaping these dynamics in the digital environment. Studies that link these concepts are often associated with digital public spheres, democracy, activism, and social movements. This study aims to conduct a bibliometric analysis of research related to the public sphere and social media. Quantitative data is used to map the developmental trajectory of these concepts. The Web of Science database was used with the keywords "public sphere" and "social media" to search for relevant works. A total of 1079 publications from 2008 to 2024 were included in the study, excluding more recent works and other databases. The 1079 documents were analyzed using VOSviewer. The studies were analysed in terms of year, field, country, sustainable development goals, keywords, author citation analysis, country-linked citation analysis, bibliometric matching analysis of authors and texts. According to the results of the analysis, when the links of the most used keywords were analysed, it was seen that social media had strong links with words such as public space, social movements, protest, activism, Middle East, mass media, Twitter, China and Egypt.

Keywords: Kamusal alan, sosyal medya, bibliyometrik analiz, Web of Science, VOSviever.

GİRİŞ

Türkçeye ilk kez 1997'de Habermas'ın "Kamusallığın Yapısal Dönüşümü" başlıklı yapıtından çevrilen kamusal alan, *"kamusal topluluk olarak bir araya toplanmış özel şahısların, kamu erkini, kamuoyu önünde meşrulaştırmaya yöneldikleri forum"* şeklinde tanımlanmıştır (Habermas, 2015:90). Kamusal alan kavramı, hem mekânsal (süreçleri, yapıları ve kurumları, ilişkileri, pratikleri, kuralları ve etkileşim biçimlerini) hem de belli bir ideali (herkese açıklık, özerlik ve çoğulculuk) kapsamaktadır (Özbek, 2015: 40).

18. yüzyılda kamusal alanın oluşmasına zemin hazırlayan kahvehanelerde bir araya gelen bireyler, önce edebiyat, sonra haber ve siyaset üzerine yaptıkları tartışmalarla söylemselliğin merkezini oluşturmaktadır (Ellis, 2008: 162). Rasyonel kamusal tartışmaların yapıldığı edebi alanlarda (Goode, 2005: 7-8) ortaya çıkan bu kamusal alan yeni burjuva sınıfının çıkarlarını yansıtmaktaydı (Alario, 1994: 330). Bu sınıfın ortaya çıkışıyla kamusal alan, yalnızca devletle toplum arasındaki tartışma ve çıkarların konuşulduğu yer olmakla kalmamış aynı zamanda politik meselelerle eleştirel söylem pratiğinin de geliştiği bir yere dönüşmüştür (Calhoun, 1993: 9). Özel alanın içerinde oluşan bu kamusallığın içerisinde birde soyluların oluşturduğu "temsili kamu" vardır. Zamanla devletle kamu arasında tartışmalı konularda siyasi görevler üstlenmesiyle birlikte ise "siyasal kamu" oluşmuştur. Yapısal dönüşümde Habermas, kamusal alanın oluşumunda üç ana bileşenden bahseder; burjuvazinin aktörlüğünde oluşan özel alan, ekonomik alan ve siyasi (devlet) alanı.

Habermas (1989), kapitalist piyasanın ve merkezi güç ilişkilerinin hakimiyetiyle birlikte kamusal alanın tarihsel olarak zarar gördüğüne dikkat çekti. Ekonomiye yön veren özel kurumların oluşumu ve halkın görüşlerini dışlayarak devletle anlaşmalar yapması rasyonel kamusal alanların yitirilmesine yol açmıştır. Siyasi ve yargısal karar alma sürecinin oluşumuna

zemin hazırlama görevi olan basın, çarpıtılmış iletişim koşullarının sağlanmasında öncülük ederek manipülatif bir kuruma dönüşmüştür (Iosifidis & Wheeler, 2016). Kamusal alana yönelik bu sorunları Habermas, baskın olmayan söylemle yani hakikat, doğruluk ve normatif doğruluk ve anlaşılırlığa dayalı geçerlilik iddialarına bağlı iletişimsel eylemle çözülebileceğini ifade ederek katılımın önemini vurgulamıştır. Karar alma süreçlerine katılım; "tabandan gelen demokrasi, e-katılım, katılımcı demokrasi" gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir (Fuchs, 2007). Sosyal medya, bu katılımın sağlandığı ve demokratik süreçlerin güçlendirildiği bir platform olarak, Habermas'ın kamusal alan anlayışının modern yorumlarında önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde sosyal medya alanı (Fuchs, 2014); ekonomi, devlet ve sivil toplum alanlarındaki üç karşıtlığını tanımlamak için kullanılmaktadır. Bireylerin düşüncelerini özgürce ifade edebildiği, fikir alışverişinde bulunabildiği sosyal medya aynı zamanda yaşam dünyasının sömürgeleştirilmesine karşı siyasi direnişin de bir aracıdır.

Tsagarousianou (1999: 195-6) "yeni teknolojilerin, hem tartışmaya (vatandaştan yurttaşa iletişim) hem de 'duymaya' (vatandaştan otoriteye iletişim) olanak sağladığından, bu tür alanları [kamusal alanları] sürdürme potansiyeline sahip olduğunu" savunmuştur. Bu bağlamda, bireylerin vatandaş olarak harekete geçme, kamu işlerine aktif olarak katılma, özel çıkarlarını ortak çıkarlar ve kamu politikalarına entegre etme gereksinimlerinin karşılanabilmesine yönelik demokratik hedeflerin çevrim içi ortamların etkileşimli ve eş zamansız özelliklerinden faydalanmasıyla hem vatandaşlar arasında yatay iletişim hem de siyasi yetkililerle dikey iletişim mümkün hale gelmektedir.

Sosyal medya, Habermas'ın idealize ettiği kamusal alanı canlandırmaktan ziyade sadece söylemi değil, iyi söylemi de mümkün kılma potansiyeli gösteren çeşitli yeni araçları da desteklemektedir. Froomkin (2004)'e göre bu araçların ya da ardıllarının hayatımızın hemen her alanına nüfuz etmesinin veya yaygın bir şekilde kullanılmasının aynı şekilde en iyi pratik söylemi hayata geçirebileceğini iddia etmek için çok erken olsa da umut etmek için çok erken değildir. Nitekim internetteki alternatif kamusal alanların marjinalliğine değinen Fuchs (2007); bu ağın "toplanacak ortak yerler ve üzerinde yas tutulacak veya kutlanacak ortak alan"dan yoksun olduğunu iddia etmenin yanlış olduğunu vurgular. Çünkü sosyal medya, düşünce oluşturma ve fikirleri yayma noktasında mekândan ve zamandan bağımsız olmasıyla küresel kamuoyunun yaratılmasına aracılık etmektedir. Enformasyon bolluğu sayesinde bireysel bilinçlenmenin artması ve vatandaşlık kültürünün yayılmasıyla alternatif gruplar harekete geçerek kamusal alanda muhalif seslerin artışını sağlayacaktır (Curran, 1997: 142).

Sosyal medyanın, Habermas'ın (1989) kamusal alanının geri dönüşünü teşvik ettiğini iddia eden, vatandaşların demokratik katılım hakkını kolaylaştırdığını savunan (Batorski & Grzywinska, 2018; Belair-Gagnon vd., 2014; Bergere, 2020; Bruns, 2023; Dong vd., 2017; Lee vd., 2018; Loader & Mercea, 2011; Shirky, 2011; Smith & Niker, 2021) çalışmaların yanı sıra kamusal alanın oluşumunu engellediğini ve siyasi tartışmaları azalttığını veya devletin izin verdiği söylemler dahilinde başka bir kamusal alan yarattığını (Johannessen vd., 2016; Kruse vd., 2018) savunan çalışmalar da mevcuttur.

Yukarıdakilerden hareketle, kamusal alanın sosyal medya bağlamında araştırıldığı çalışmaların gün geçtikçe arttığını görmek mümkündür. Sosyal medyanın kamusal alanı yeniden

yarattığı, bireylerin siyasi veya kültürel tartışmalarını devam ettirebildiği bir alan sağladığı yönünde olumlayıcı bir yaklaşım söz konusuyken tam tersine sosyal medyanın kamusal alanı yıktığını veya devletin gözetiminden bağımsız alan sunmadığına ilişkin yaklaşımlar da mevcuttur. Günümüzde kavramların alan yazında bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasına yönelik bibliyometrik analizler dikkat çekmektedir. Bu yönde uluslararası alan yazına bakıldığında, Adrian Rauchfleisch (2017)'ın Scopus veri tabanını kullanarak yapmış olduğu çalışmada; kamusal alan üzerine yapılan son araştırmaların ortak atıf analizi yaparak yazarların ve konuların zaman içindeki gelişimini incelemiştir. Aynı örneklemin seçildiği bir başka çalışma ise Nugroho vd. (2022)'nin Twitter'ı kamusal alan olarak ele aldıkları araştırmadır. Yazarlar, belirlemiş olduğu 3 üniversitenin Twitter ve kütüphane kullanımına ilişkin analiz yapmıştır. Raina ve Mandal (2024) ise çalışmalarında, kamusal alanda güvenlik algısını ele almaktadır. Ulusal alan yazında ise Turhan ve Ayataç (2021)'nın Web of Science'ı örneklem aldığı araştırma, kamusal alanla ilişkili sosyal bir olgu olarak etnik çeşitliliğe uygulanan araştırma yaklaşımları ve metodolojilerinin yapıcı bir analizini sunmaktadır. Scopus veri tabanını kullanan Karaçor ve Öğçe (2023) ise çalışmalarında kamusal alanın kamusallık boyutunu ele almıştır. Bununla sosyal medya, kamusal alan, kamu, kamusal sanat alt temaları oluşturularak bu temaların birbirleri ile ilişkisi tespit edilmiş ve görsel olarak ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalar dikkate alındığında, kamusal alan konusunun disipliner bir kavram olması gerekçesiyle pek çok farklı alanlarda çalışıldığı ancak doğrudan sosyal medya kavramıyla ele alınmadığı görülmüştür. Buradan hareketle bu çalışma doğrudan "kamusal alan" ve "sosyal medya" kavramlarını ele alarak diğerlerinden farklılaşmaktadır.

Bu çalışmada, Web of Science veri tabanının arama motorunda "public sphere" ve "social media" anahtar kelimeleriyle 2008 ile 2024 yılları arasındaki yayınlar, bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma, hem kamusal alan hem de sosyal medya konularını ele alan yayınlara odaklanmıştır. Elde edilen 1079 makale, VOSviewer yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Kamusal alan ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyen bu çalışma, araştırmaların yıllık dağılımı, alanları, ülkeleri, sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilişkisi, yazar atıf analizleri, ülke atıf analizleri ve yazarlar ile metinlerin bibliyometrik eşleşme analizlerini kapsamlı bir biçimde sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, çalışmaların zaman içindeki gelişimlerini ve eğilimlerini ortaya koyarak literatüre önemli katkılar sağlamayı hedeflemektedir.

1. YÖNTEM

Araştırmada kamusal alan ve sosyal medya kavramlarıyla ilgili çalışmaların incelenebilmesi için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometri terimi ilk kez 1969'da Pritchard tarafından "matematik ve istatistik tekniklerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması" olarak tanımlanmıştır (Ding vd., 2001; Pritchard, 1969). Bibliyometrik yöntemler, makale ve dergilerdeki eğilimleri, işbirliği modellerini ve araştırma unsurlarını analiz etmek (Passas, 2024), yazılı yayınların nicel analizini sağlamak için kullanılmaktadır (Ellegaard & Wallin, 2015). Akademik çalışmalarda yoğun bir şekilde kullanılan yöntem araştırmacılara (1) konuyla ilgili bakış açısı kazanmaları, (2) alan yazındaki bilgi boşluklarını belirlemeleri, (3) araştırma için yeni fikir ve yöntemler türetmeleri ve (4) alana amaçlanan katkılarını konumlandırmaları için temeller oluşturabilir (Donthu vd., 2021).

Bu çalışmanın örneklemini oluşturan Web of Science veri tabanında "public sphere" ve "social media" anahtar kelimeleri kullanılarak 2008 ile 2024 yılları arasındaki yayınlara yönelik sistematik bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen çalışmalar, 3 Ocak 2024 tarihinde toplanmış olup, toplamda 1079 doküman erişilmiştir. Elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz ile incelenmiş ve VOSviewer yazılımı aracılığıyla analizlere tabi tutulmuştur. Bu doğrultuda çalışmada; yıl, alan, ülke, sürdürülebilir kalkınma amaçları, yazar atıf sayısı, ülke bağlı atıf analizine göre incelenmiştir. Birlikte kullanılmada anahtar kelime ağı, bibliyografik eşleşme ile yayınların ve yazarların bibliyografik eşleşmesine yönelik ağ haritası oluşturulmuştur. Niceliksel verilerle kamusal alan ve sosyal medya ile ilgili çalışmaların gelişimsel eğrisini görme ve bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara literatürdeki boşlukları fark edebilmelerine imkân sağlamaktadır. Bu durum, araştırmanın önemini ve değerini vurgulamaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Web of Science veri tabanında kamusal alan ve sosyal medya ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyometrik analizini sunmayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analizle akademik araştırmaların etkisi, eğilimleri ve gelişimsel eğrisini ortaya koyarak alana katkı sunması hedeflenmiştir.

1.2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Dünyanın en önemli bilimsel atıf arama ve analitik bilgi platformalarından biri olan Web of Sciehce, farklı disiplinlere ait geniş ve kapsamlı veri tabanı sunması (Li, Rollins & Yan, 2018) ve bibliyometrik analiz için uygun olması (van Eck & Waltman, 2009) nedeniyle araştıramada örneklem olarak tercih edilmiştir. 3 Ocak 2025 tarihinde veri tabanına “public sphere” and “social media” kavramları yazılmış olup, karşılaşılan tüm akademik çalışmalar bu sitede taranan indekslerin tümünde aranmıştır. Bundan sonraki araştırmalar, çalışmaya dahil edilmemiştir. Yıllara göre en eskisi 2008 ve en yenisi 2024 olmak üzere yapılan araştırmada 1079 veri setine ulaşılmıştır. Literatürün görselleştirilmesi ve ağ haritalarının oluşturulması aşamasında VOSviewer 1.6.20 programından yararlanılmıştır. Vosviewer, bibliyometrik verilerin oluşturulması ve görselleştirilesi için kullanılan yazılım programıdır. Araştırmada özellikle büyük bibliyometrik haritaların kolay yorumlanabilir bir şekilde görüntülenebilme işlevselliği nedeniyle tercih edilmiştir (van Eck & Waltman, 2010).

1.3. Araştırma Soruları

Web of science veri tabanından indekslenen çalışmalar incelenirken daha önceki yapılan çalışmalar dikkate alınarak aşağıdaki sorular oluşturulmuştur:

1) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınlar yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
2) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınlar alanlara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
3) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınlar ülkelere göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
4) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınlar sürdürülebilir kalkınma amaçlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

5) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınlar anahtar kelimelere göre nasıl bir dağılım göstermekte ve bunların toplam ilişki gücü nasıldır?
6) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınların yazar atıf analizi nasıldır?
7) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınların ülke bağlı atıf analizi nasıldır?
8) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınların yazarların bibliyometrik eşleşme analizi ve ilişki gücü nasıldır?
9) Web of Science veri tabanında indekslenen kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili yayınların metinlerin bibliyometrik eşleşme analizi ve ilişki gücü nasıldır

1.4. Bulgular

Web of Science veri tabanı arama motoruna "public sphere" ve "social media" anahtar sözcükleri girilerek 2008 yılından 2024 yılına kadar yapılan 1079 yayının tamamı analize dahil edilmiştir. İndekslenen yayınlar VosViewer programından faydalanılarak görselleştirilmiştir. Programın son sürümü kullanılarak 1079 yayınların yazıldığı yıl, alan, ülke, sürdürülebilir kalkınma amaçları, anahtar kelime, yazar atıf analizi, yazar ve metinlerin bibliometrik eşleşme analizi yapılmıştır.

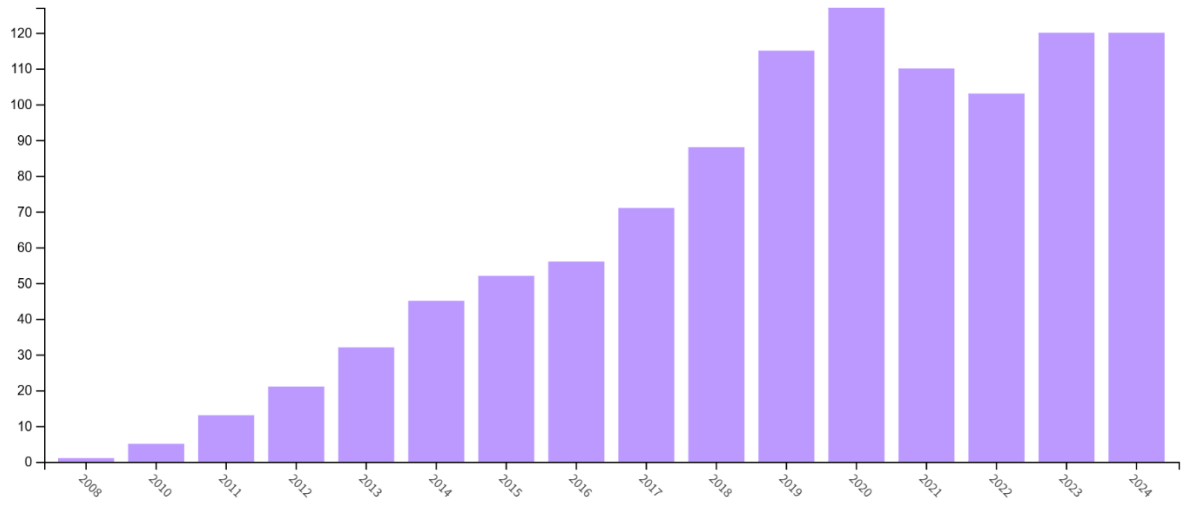

Grafik 1: Kamusal alan ve sosyal medya üzerine yapılan yayınların yıllık dağılımı (Web of Science, 2024)

Grafik 1'e bakıldığında kamusal alan ve sosyal medya ile ilgili çalışmaların 2008'den 2020'e kadar belirgin bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Kavramların birlikte çalışıldığı en düşük yıl, çalışmaların başladığı 2008'dir. 120'yi aşan bir sayıyla çalışmaların en yüksek olduğu dönem ise 2020'dir. Bu yıldan sonraki belirgin düşüş ise 2022 yılında yaşanmıştır. Sonraki iki yıl içerisinde konuyla ilgili çalışmalara olan ilgi tekrardan artış göstermiştir.

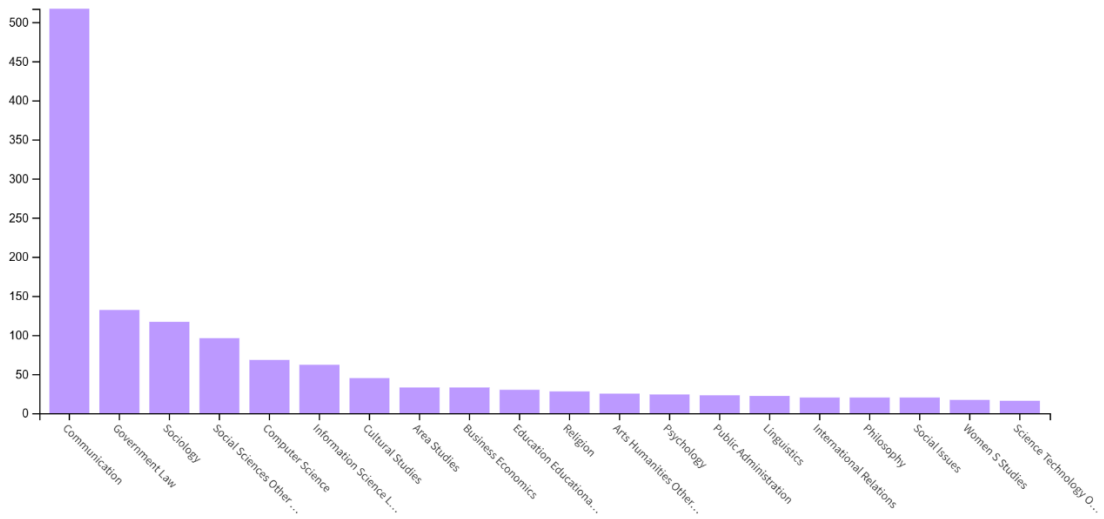

Grafik 2: Kamusal alan ve sosyal medya üzerine yapılan yayınların alan bazında dağılımı (Web of Science, 2024)

Yukarıdaki grafikte kamusal alan ve sosyal medya üzerine yapılan yayınların alan bazında dağılımı gösterilmektedir. Anahtar kelimelerin kullanılarak yapıldığı yayınların yapıldığı 60 alandan en fazla 20 alan ele alınmıştır. Alan bazlı yapılan analizde en fazla yayın iletişim alanında yapılmıştır ve bu alanda yapılan yayınlar diğerlerinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Sonrasında sırasıyla devlet hukuku, sosyoloji ve diğer sosyal bilimler takip etmektedir. Bilgisayar bilimleri, bilgi bilimi, kültürel çalışmalar, alan çalışmaları, iş ekonomisi, eğitim bilimleri, din, sanat ve beşeri bilimler, psikoloji, kadın çalışmaları ise daha az sayıda yayınların yapıldığı alanlardır.

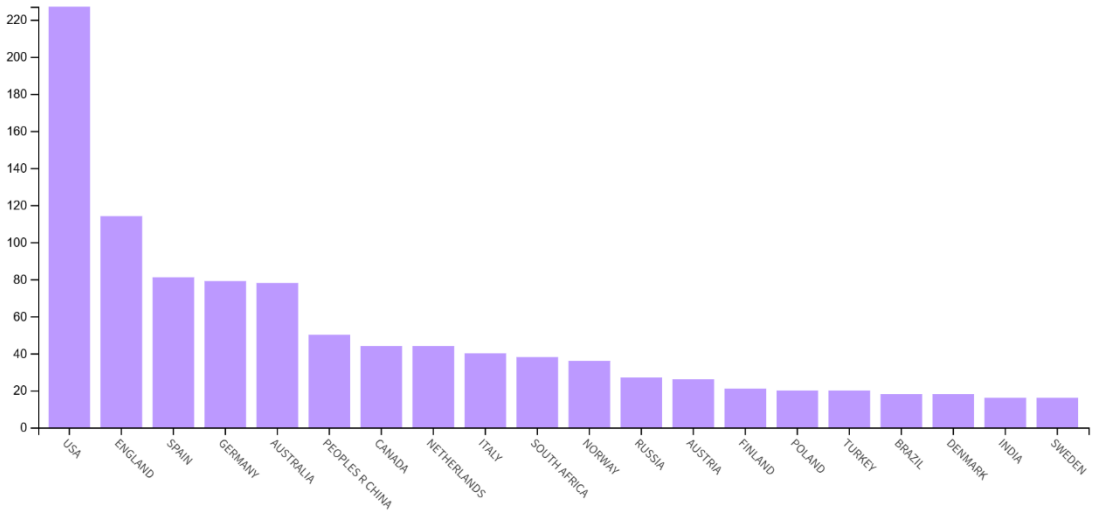

Grafik 3: Kamusal alan ve Sosyal Medyayla İlgili Yayınların Ülke Bazında Dağılımı (Web of Science, 2024)

Web of Science üzerinden örneklem dahilinde belirlenen anahtar kelimeler girilmiş olup, bu çalışmaların yoğunluk gösterdiği ülkelerden en fazla 20 ülke analize dahil edilmiştir. Grafik 3'e bakıldığında 220'den fazla yayınla birinci sırada ABD yer almaktadır. Belirgin bir düşüşün

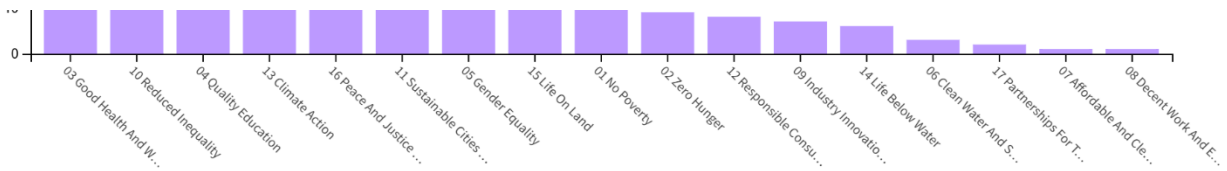

Grafik 4: Kamusal Alan ve Sosyal Medyayla İlgili Yayınların Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Bazında Dağılımı (Web of Science, 2024)

Kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili çalışmaların sürdürülebilir kalkınma amaçlarına bazında dağılımına bakıldığında en fazla Sağlık ve Kaliteli Yaşam (99) ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Sonrasında belirgin bir düşüş yaşanmış olup ikinci sırada 37 yayın ile eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik çalışma yapılmıştır. Üçüncü sırada ise 33 yayın ile nitelikli eğitim kapsamındaki çalışmalar vardır. İklim eylemi, barış, adalet ve güçlü kurumlar, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin çalışmaların oranı benzerlik göstermektedir. Sürdürülebilirlik kapsamında yapılan çalışmaların en az olduğu amaçlar ise erişilebilir ve temiz enerji (1) ve insana yakışır iş ve ekonomik büyüme (1)'dir.

Tablo 1: Kamusal Alan ve Sosyal Medya İle İlgili Çalışmaların Anahtar Kelime, Kullanım Sıklığı ve İlişki Gücü

Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı	İlişki Gücü
Sosyal medya	466	964
Kamusal alan	283	670
Twitter	133	324
Siyasal iletişim	51	162
Facebook	55	155
Demokrasi	45	134
İnternet	25	85
Siyaset	26	77
Gazetecilik	27	75
Aktivizm	24	70

Yukarıda kamusal alan ve sosyal medya ile ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen 2830 anahtar kelimeden ilişki gücü 70 ve üzeri olan sözcükler listelenmiştir. Toplam ilişki gücü üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda en yüksek ilişki gücü araştırma konu başlığıyla doğrudan ilintili olan sosyal medya (964) ve kamusal alan (670) anahtar kelimeleridir. 133 kullanım sıklığına sahip olan Twitter (324) kelimesi ise en yüksek üçüncü ilişki gücüne sahip sözcüktür. Siyasal iletişim 51 kere kullanılmış, 162 ilişki gücü göstermiştir. Bir diğer sosyal medya araçlarından Facebook ise 55 kez kullanılmış olup 155 ilişki gücüne erişmiştir. Demokrasi, internet, siyaset, gazetecilik ve aktivizm sözcükleri sırasıyla 45,25,26,27, 24 kez kullanım sıklığına sahip olmakla birlikte sırasıyla 134, 85, 77, 75, 70 ilişki gücüne sahiptir.

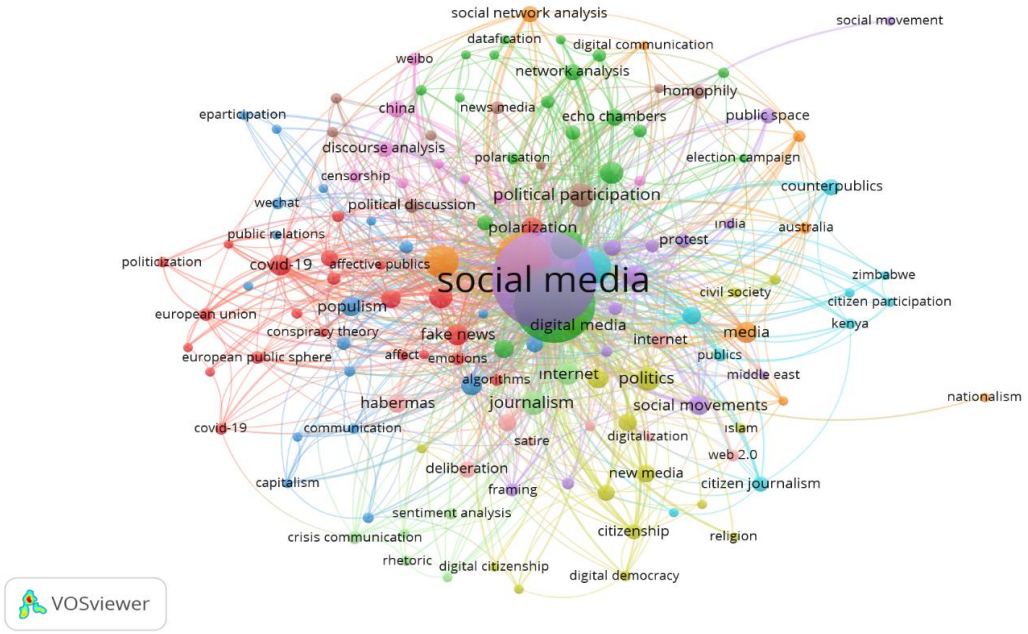

Şekil 1: Kamusal Alan ve Sosyal Medya Üzerine Yapılan Yayınlarda Yer Alan Anahtar Kelimeler Arasındaki İlişkiler

Şekil 1'de kamusal alan ve sosyal medya üzerine yapılan yayınlarda kullanılan 2830 anahtar kelimeden en az 5 ve daha fazla tekrar eden 144 anahtar kelime yer almaktadır. Anahtar kelimelerin ilişkilerine yönelik analizde en çok kullanılan sosyal medyanın kamusal alan, toplumsal hareketler, protesto, aktivizm, Orta Doğu, kitle iletişim araçları, Twitter, Çin ve Mısır gibi sözcüklerle güçlü ilişkisinin olduğu görülmektedir. Kullanılan anahtar kelime sayısı bakımından sosyal medyanın kullanım sıklığını takip eden ikinci sözcük kamusal alandır. Kamusal alan sözcüğü ise dijital kamusal alan, ağ analizi, demokrasi, siyaset, Jurgen Habermas gibi kelimelerle güçlü ilişki içerisindedir.

1.4.1.Yazarların atıf analizi

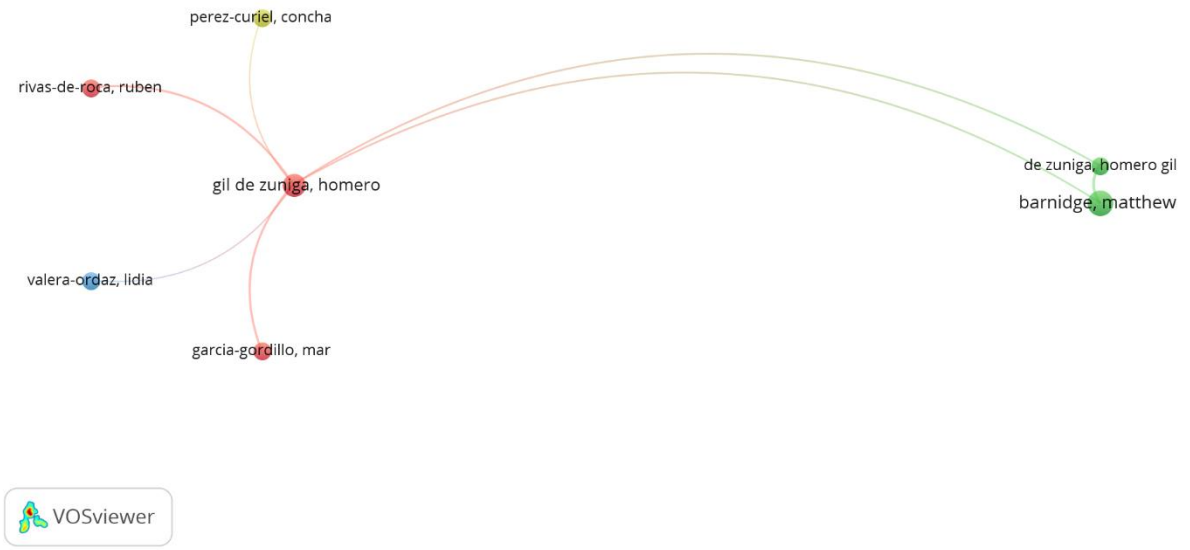

Şekil 2: Kamusal Alan ve Sosyal Medya Üzerine Yayın Yapan Yazarların Atıf Analizi

Şekil 2'de yer alan yazar atıf analizine bakıldığında; en az 4 atıf alma şartıyla sınırlandırılan 1978 yazar arasından 15 yazar ele alınmış ve ilişki güçleri analiz edilmiştir. En yüksek atıf sayısına sahip yazarlar; 631 atıf ile Axel Bruns, 353 atıf ile Matthew Barnidge, 206 atıf ile Homero gil de Zuniga olmuştur. Bu üç yazarın makale ve atıf sayıları yüksek olmasına rağmen birbirleriyle ilişki güçlerinin düşük olduğu görülmektedir. İkinci sırada yer alan Svetlana S. Bodrunova'nın makale sayısı 4 olmasına rağmen en düşük atıf sayısına (30) sahip ve ayrıca ilişki gücü hiç bulunmamaktadır. Buna karşın Paul S.N. Lee, Louis Leung ve Clement Y.K. So isimli yazarların makale (4), atıf (136) ve ilişki güçlerindeki (16) benzerlik dikkat çekmektedir. Bu noktada, en yüksek ilişki gücüne sahip olan yazarlar bu yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

1.4.2.Ülkelerin atıf analizi

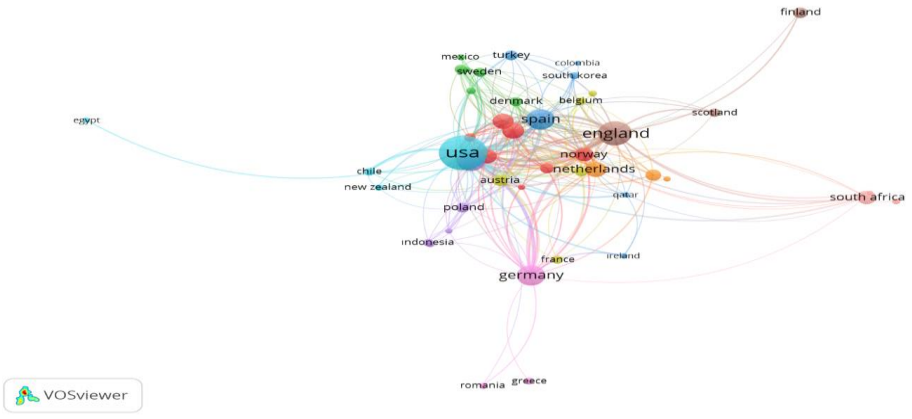

Şekil 3: Kamusal Alan ve Sosyal Medya Üzerine Yayın Yapan Ülkelerin Atıf Analizi

Kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili eserlerin menşei ülkelere göre aldıkları atıfların ağ haritası Şekil 7'de gösterilmektedir. Ağ haritası oluşturulurken bir ülkenin en az 5 eser yayınlanması ve 5 atıf alması şartı göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda aralarında ilişki bulunan 47 gözlem birimi üzerinden analiz yapılmıştır. Atıf sayısı en çok olan ülkeler 5501 atıf ile ABD, 2211 atıf ile İngiltere ve 1388 atıf ile Avustralya olmuştur. Toplam ilişki gücü açısından ABD ve İngiltere, Almanya ile birlikte ilk üçteki yerini korurken, Avusturalya yedinci sırada yer almıştır. Eser sayısı açısından değerlendirildiğinde ise ABD, İngiltere ve İspanya'nın yayınları sırasıyla 226, 114 ve 80 şeklindedir.

1.4.3.Yazarların bibliyometrik eşleşme analizi

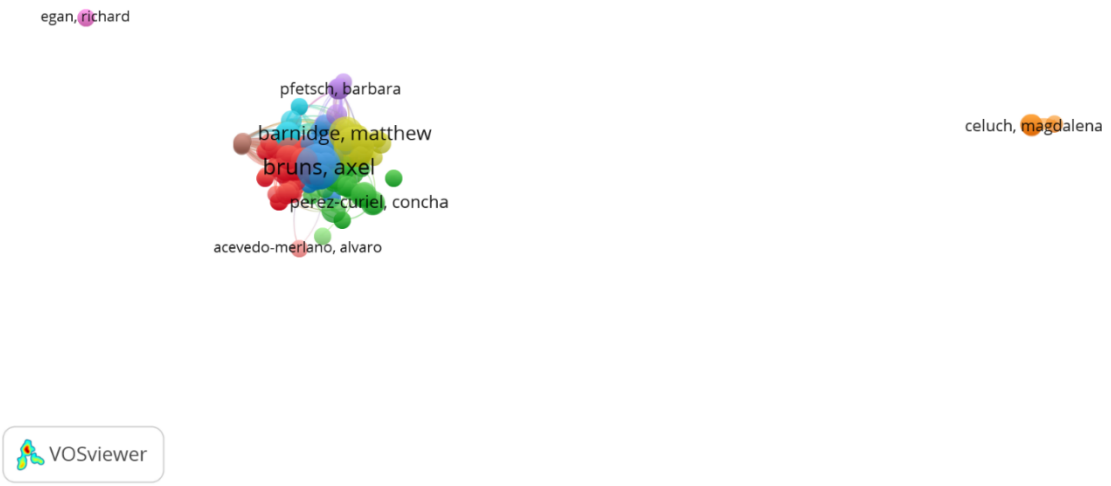

Şekil 4: Kamusal Alan ve Sosyal Medya Üzerine Yayın Yapan Yazarların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

En az 2 eser yayınlamış ve 2 atıf almış olmak kriteri ile seçilen ve aralarında ilişki bulunan 177 gözlem birimi ile yapılan analize göre 11 küme, 9090 ilişki ve 57364 toplam ilişki gücü elde edilmiştir. Şekil 8'e bakıldığında en fazla bibliyografik eşleşme olan yazarlar 631 alıntı ile Bruns, Axel (1948 ilişki gücü), 353 alıntı ile Barnidge, Matthew (3039 ilişki gücü), 321 alıntı ile gil de Zuniga, Hemoro (4714 ilişki gücü), Marcia, Dan 281 (939 ilişki gücü) olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Yazarların Bibliyometrik Eşleşme Analizi ve Toplam İlişki Gücü

Yazarlar	Atıflar	İlişki gücü
gil de Zuniga, Hemoro	321	4714
Barnidge, Matthew	353	3039

Lee, Paul S.N.	136	2708
Leung, Louis	136	2708
So, Clement y.k.	136	2009
Bruns, Axel	631	1948
Hambrick, Marion e.	33	1840
O'hallarn, Brendan	33	1840
Ridinger, Lynn	33	1840
Shapiro, stephen I.	33	1840

Tablo 2'da İlişki gücü en yüksek 177 çalışmadan, toplam ilişki gücü en yüksek olan 10 yazara odaklanılmıştır. Bruns, Axel en çok atıf almasına (631 atıf ile) rağmen toplam ilişki gücü en yüksek çalışmalar arasında altıncı sırada yer almaktadır. Bibliyografik eşleşmede dikkat çeken bir başka nokta ise Hemoro'nun atıf sıralamasında 3.sırada (321 atıf ile) yer almasına rağmen en yüksek ilişki gücüne (4714 ile) sahip olmasıdır. Barnidge, Matheww 353 atıf ile 3039 ilişki gücüne sahiptir. Lee, Paul S.N., Leung, Louis, ve So, Clement y.k. ise 136 atıf ile sırasıyla 2708, 2708 ve 2009 ilişki gücüne erişmiştir.

1.4.4.Yayınların Bibliyografik Eşleşme Analizi (Bibliographic Coupling of Documents)

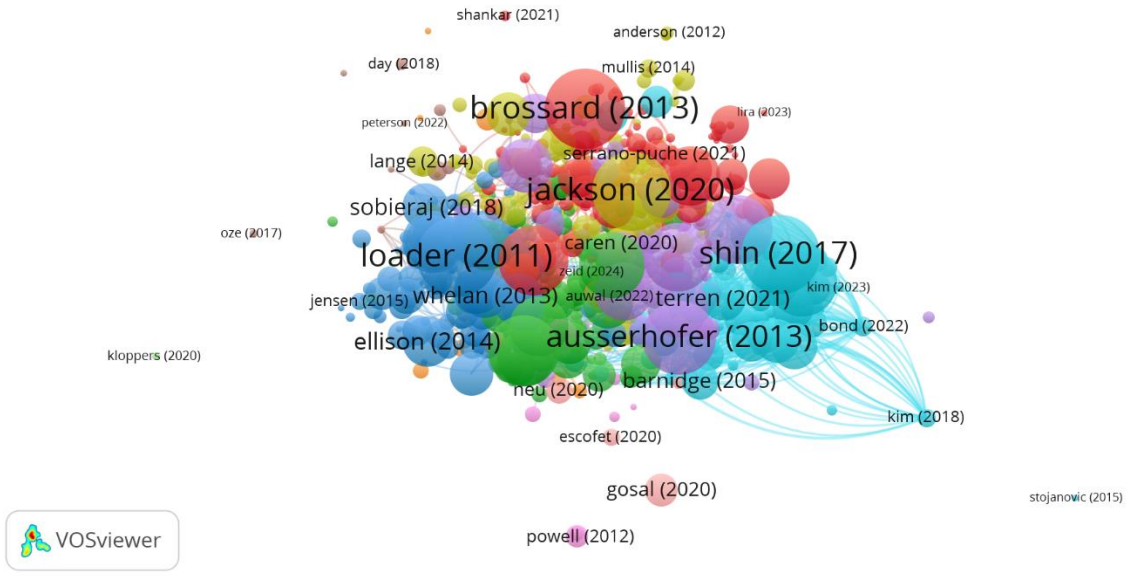

Şekil 5: Kamusal Alan ve Sosyal Medya Üzerine Yapılan Yayınların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Bibliyografik eşleşme, farklı iki araştırmacının da alıntı yaptığı ortak bir kaynağa atıfta bulunması durumunu tanımlar. Yukarıdaki görselin oluşturulmasında, en az bir atıf almış olma şartı dikkate alınarak, aralarında ilişki bulunan 792 eser analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, 11 küme, 54148 ilişki ve 80138 toplam ilişki gücü elde edilmiştir. Metinlerin bibliyografik eşleşme analizinde en fazla alıntılanan ile 747 alıntılanan Shirky (2011)'nin çalışmasıdır. Benzer alıntılanma sayısına sahip olan (280, 278, 274, 269) diğer eserler ise sırasıyla Brossard (2013),

Loader (2011), Jackson (2020) ve Shin (2017)'e aittir. Toplam ilişki gücünün en yüksek olduğu eserler Lee (2915) ve Batorski (2018)'nin çalışmalarıdır.

SONUÇ

Kamusal alanın teorik temelleri daha uzun bir geçmişe sahipken sosyal medya daha yakın bir döneme dayanır. Bununla birlikte sosyal medya, tarihsel olarak daha yeni bir olgu olmasına rağmen etkisini pek çok farklı alanda hızla ve geniş bir şekilde hissettirmektedir. Son yıllarda kamusal alanın, sosyal medya araç, yöntem ve tekniklerinden etkilendiği, bireylerin toplumsal ve politik katılım biçimlerini yeniden şekillendirdiğini ele alan çalışmaların sayısında artış gözlemlenmektedir. Ancak bu konuları bütüncül bir perspektifle ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda araştırmada, kamusal alan ve sosyal medya konularını kapsayan çalışmaların bibliyometrik analizini yapmak amaçlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda araştırmanın örneklemi olarak seçilen Web of Science veri tabanına "public sphere" ve "social media" anahtar kelimeleri yazılarak ilgili yayınlar taranmıştır. 3 Ocak 2025 tarihinde elde edilen verilerde kamusal alan ve sosyal medya kavramlarının birlikte incelendiği 2008'den 2024'e kadar olan 1079 çalışma araştırmaya dahil edilmiştir. Bu çalışmalar, VOSviewer programı kullanılarak görselleştirilip analiz edilmiştir. Veri tabanından ulaşılan yayınlar; yıl, alan, ülke, sürdürülebilir kalkınma amaçları, yazar atıf sayısı, ülke bağlı atıf analizine göre incelenmiştir. Birlikte kullanılmada anahtar kelime ağı, bibliyografik eşleşme ile yayınların ve yazarların bibliyografik eşleşmesine yönelik ağ haritası oluşturulmuştur.

Araştırma sonucunda kamusal alan ve sosyal medya konusunu içeren çalışmaların en fazla 2020 yılında yapıldığı saptanmıştır. Sonraki yıllarda belirsiz bir azalma görülmekle birlikte 2020'den önceki yıllarda yapılan yayın sayısının altına düşmemiştir. Bu durum, konuya yönelik ilginin belli bir düzende önem kazandığının göstergesidir.

Konuyla ilgili yapılan çalışmaların alanlara göre analizine bakıldığında, iletişim alanında yapılan yayın sayısının diğer alanlarda yapılandan belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. İkinci sırada ise benzer oranlarda devlet hukuku ve sosyoloji yer almaktadır. Sosyoloji biliminin konusu olan kamusal alan kavramının sosyal medya ilişkisinin en fazla iletişim bilimlerinde çalışılması, toplumsal ve politik dönüşümlerin rolünü anlamak ve gelecekteki iletişim dinamiklerini tahmin etmekle ilişkilendirilebilir. Bu çalışmaların ülkelere göre analizinde ise ABD en fazla yayına sahip ülkedir. Sonrasında İngiltere, İspanya, Avusturya ve Almanya'nın birbirine yakın bir oranda çalışmalar yaptığı tespit edilmiştir. Sıralamadaki ilk beş ülkenin toplam yayınların içerisindeki yüzdesi ise 53,834'tür.

Çalışmaların, sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında en fazla sağlık ve kaliteli yaşam amacına odaklandığı gözlemlenmektedir. 17 hedef arasında %9,208'lik bir paya sahip olan bu amacın ön plana çıkmasının nedeni, siyasal katılımın artması, özel ve iş yaşamında karşılaşılan sorunların paylaşılması, siyasilerin aldıkları baskıcı kararların vatandaşların lehine dönüştürülmesi gibi kamusal tartışmaların sosyal medya aracılığıyla olumlu sonuçlar doğurabilmesiyle ilişkilendirilebilecektir. Bu bağlamda, toplumsal yaşantılarında söz sahibi olan bireylerin avantajlı konumda olmaları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden sağlık ve kaliteli yaşam ile doğrudan bağlantılıdır.

Her iki konu ile ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen 2830 anahtar kelimeden 70 ve üzeri ilişki gücüne sahip sözcüklere bakıldığında; sosyal medyanın 964 kez ve kamusal alan 670 kez kullanıldığı görülmüştür. En çok kullanılan anahtar kelimelerin ilişkileri incelendiğinde sosyal medyanın, kamusal alan, toplumsal hareketler, protesto, aktivizm, Orta Doğu, kitle iletişim araçları, Twitter, Çin ve Mısır gibi kelimelerle güçlü ilişkisi vardır. Bu durum, sosyal medyanın günümüzde toplumsal değişim ve kamusal ifade biçimlerini şekillendiren önemli bir araç olması varsayımını güçlendirmektedir. Kamusal alan kelimesinin ise dijital kamusal alan, ağ analizi, demokrasi, siyaset, Jürgen habermas gibi kelimelerle güçlü ilişkisi tespit edilmiştir.

Axel Bruns, Matthew Barnidge ve Homero gil de Zunigabu isimli yazarların literatürde geniş bir etki alanına sahip olduklarını, ancak birbirleriyle daha az etkileşimde bulundukları saptanmıştır. Bu durum, yazarların disiplinler arası ve bağımsız çalışmalara odaklanmış olabileceklerini düşündürmektedir. Ülke atıf analizinde en fazla atıf alan ülkeler ABD (5501 atıf), İngiltere (2211 atıf) ve Avustralya (1388 atıf) sonuçları dikkate alındığında; ABD ve İngiltere'nin global ölçekte bu alanda belirleyici bir etkiye sahip oldukları söylenebilir.

Yazarların bibliyometrik eşleşme analizinde ise en yüksek atıf alan yazarların (Bruns, Axel) ilişki güçlerinin en yüksek olmaması (6.sırada) atıf sayısının her zaman ilişki gücü ile doğru orantılı olmadığını göstermektedir. Bu durum, yazarın eserleri çokça alıntılanmış olsa da işbirliği ağlarının daha dar olmasıyla ilişkilendirilebilir. Bibliyometrik eşleşme analizi sonuçlarına bakıldığında ise Shirky'nin çalışması (747 atıf ile) kamusal alan ve sosyal medyayla ilgili araştırmalarda önemli bir kaynak olarak görüldüğünün göstergesidir.

Çalışma, kamusal alan ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi ele alan literatürün bibliyometrik analizini gerçekleştirerek, bu alandaki gelişimsel eğilimleri, ülke bazında yapılan yayınları, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle bağlantıları, anahtar kelimeleri ve yazar atıflarını kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. Uluslararası ve ulusal literatür dikkate alındığında, çoğu çalışma genellikle tek bir kavram çerçevesinde yoğunlaşmış olup (Rauchfleisch, 2017; Karaçor ve Ögçe, 2023), bu çalışmaların bir kısmı kamusal alanda güvenlik algısını ele almaktadır (Raina & Mandal, 2024). Bununla birlikte, sosyal medya ve kamusal alan ilişkisini farklı bir perspektiften ele alan Nugroho vd. (2022)'nin çalışması, Twitter'ı kamusal alan olarak incelediği bir konuyu ele alırken, üniversitelerin kütüphane erişimlerini merkezine alması bakımından bizim çalışmamızla farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın, doğrudan "kamusal alan" ve "sosyal medya" kavramları bağlamında ele alınan konuları ve bu çalışmaların sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla nasıl ilişkilendirildiğini incelemesi, diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında önemli bir farklılık oluşturmaktadır. Bir diğer önemli bulgu ise kamusal alan ile sosyal medya arasında güçlü bir etkileşim olduğu ve bu etkileşimin toplumsal değişim, protestolar, aktivizm ve demokrasi gibi önemli konularla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, sosyal medyanın günümüzde toplumsal değişim ve kamusal ifade biçimlerini şekillendiren önemli bir araç olması varsayımını güçlendirmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, there has been an increase in the number of studies analysing how the public sphere is affected by social media tools, methods and techniques and how they reshape

individuals' forms of social and political participation. However, there is no study that addresses these issues with a holistic perspective and a quantitative approach. In this context, the aim of this study is to conduct a bibliometric analysis of the studies on public sphere and social media. The web of science database constitutes the scope of the research.

In the study, units related to public sphere and social media provide benefits in producing bibliometric analyses. In line with this goal, as a result of these, the selected Web of Science data were scanned using the keywords "public sphere" and "social media", and publications in all disciplines related to both subjects were scanned with the bibliometric analysis method. All of the research was taken internally and research was conducted on 1079 places. In this process, 1079 articles published between 2008-2024 were examined, and later published studies and other databases were not included. The examined documents were analyzed using the VOSviever program. The analysis results were evaluated within the scope of the studies' year, field, country, sustainable development goal, keywords, author citation analysis, country-based citation analysis, bibliometric matching analysis of authors and texts. Consisting of two parts, it allows researchers who will work in this field to see the development curves of individuals and to see their formations in the literature differently. This situation emphasizes its compression and power.

The highest number of studies on public space and social media is 2020, with more than 120 studies. The lowest year in which the concepts were studied together is 2008, when the studies started. In the field-based analysis, the highest number of publications was made in the field of communication and the publications in this field are distinctly different from the others. This is followed by state law, sociology and other social sciences. In the distribution of studies by country, the USA ranks first with more than 220 publications. The UK is in second place with around 120 publications, where a significant decline is observed. Spain, Germany and Austria have similar rankings. India and Sweden, which have the least number of publications, are close to each other.

When we look at the grouping of studies according to sustainable development goals, it is seen that most of the studies are associated with Health and Quality of Life (99). After that, there are studies on reducing inequalities with 37 publications and quality education with 33 publications. The goals with the least number of studies on sustainability are accessible and clean energy (1) and decent work and economic growth (1).

When the words with a link strength of 70 or more out of 2830 keywords obtained from the studies on both subjects are analysed, it is seen that social media is used 964 times and public space is used 670 times. When the links of the most used keywords are analysed, social media has strong links with words such as public space, social movements, protest, activism, Middle East, mass media, Twitter, China and Egypt. This strengthens the assumption that social media is an important tool that shapes social change and public expression today. The word public sphere has a strong connection with words such as digital public sphere, network analysis, democracy, politics, Jürgen Habermas.

In terms of author citation analysis, Axel Bruns with 631 citations, Matthew Barnidge with 353 citations and Homero gil de Zuniga with 206 citations. Although the number of articles and citations of these three authors are high, it is seen that their linking power with each other is low. In the analysis of the citations received by the authors according to their countries of origin with the criterion of publishing at least 5 works and receiving 5 citations; the most cited countries were USA (5501 citations), England (2211 citations) and Australia (1388 citations).

The bibliometric match analysis of the authors and the total linking power of the authors shows that Bruns, Axel (1948 linking power) with 631 citations, Barnidge, Matthew (3039 linking power) with 353 citations, gil de Zuniga, Hemoro (4714 linking power) with 321 citations, Marcia, Dan 281 (939 linking power). Although Bruns, Axel is the most cited (with 631 citations), he ranks sixth among the studies with the highest total link strength. This can be attributed to the fact that although the author's works are widely cited, his collaboration networks are narrower.

This research provides a bibliometric analysis of the literature on the relationship between public space and social media, detailing developmental trends in this field, country-specific publications, links to sustainable development goals, keywords and author citations. The results of the analysis show that the public sphere and social media have a strong interaction and that this interaction is directly related to important issues such as social change, protests, activism and democracy.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. / Ethics committee permission is not required for this study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Çalışma tek yazarlıdır. / The study has a single author.

KAYNAKÇA

Alario, M. (1994). Environmental destruction and the public sphere: On Habermas's discursive model and political ecology. *Social Theory and Practice*, *20*(3), 327-341.

Batorski, D., & Grzywińska, I. (2018). Three dimensions of the public sphere on Facebook. *Information, Communication & Society, 21*(3), 356-374. https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1281329

Belair-Gagnon, V., Mishra, S., & Agur, C. (2014). Reconstructing the Indian public sphere: Newswork and social media in the Delhi gang rape case. *Journalism, 15*(8), 1059-1075. https://doi.org/10.1177/1464884913513430.

Bergère, C. (2020). From street corners to social media: The changing location of youth citizenship in Guinea. *African Studies Review, 63*(1), 124-145.

Bruns, A. (2023). From "the" public sphere to a network of publics: Towards an empirically founded model of contemporary public communication spaces. *Communication Theory, 33*(2-3), 70-81.

Calhoun, C. (1993). *Habermas and the Public Sphere*. MIT Press.

Ding, Y., Chowdhury, G. G., & Foo, S. (2001). Bibliometric cartography of information retrieval research by using co-word analysis. *Information Processing & Management, 37*(6), 817-842.

Dong, T., Liang, C., & He, X. (2017). Social media and internet public events. *Telematics and Informatics, 34*(3), 726-739.

Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics, 105*(3), 1809-1831. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z

Ellis, M. (2008). An introduction to the coffee-house: A discursive model. *Language & Communication, 28*(2), 156-164.

Froomkin, A. M. (2004). Technologies for democracy. In *Democracy Online* (pp. 1-29). Routledge.

Fuchs, C. (2007). *Internet and society: Social theory in the information age*. Routledge. https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203937778/internet-society-christian-fuchs Retrieved on December 15, 2024.

Fuchs, C. (2014). Social media and the public sphere. *Triplec-Communicatıon Capitalism & Critique, 12*(1), 57-101.

Goode, L. (2005). Jürgen Habermas: Democracy and the public sphere. https://cir.nii.ac.jp/crid/1130282269349903616 Retrieved on December 10, 2024.

Habermas, J. (2015). *Kamusallığın yapısal dönüşümü* (13. baskı, T. Bora & M. Sancar, Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Iosifidis, P., & Wheeler, M. (2016). Social media, public sphere and democracy. In P. Iosifidis & M. Wheeler (Eds.), *Public Spheres and Mediated Social Networks in the Western Context and Beyond* (pp. 13-37). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/978-1-137-41030-6_2.

Johannessen, M. R., Sæbø, Ø., & Flak, L. S. (2016). Social media as public sphere: A stakeholder perspective. *Transforming Government: People, Process and Policy, 10*(2), 212-238.

Karaçor, E.K. & Ögçe, H. (2023). Evaluating the Publicness Dimension of Public Space with Bibliometri Analysis. *Future Cities and Environment, 9*(1): 14, 1–8. DOI: https://doi.org/10.5334/fce.192.

Kruse, L. M., Norris, D. R., & Flinchum, J. R. (2018). Social media as a public sphere? Politics on social media. *The Sociological Quarterly, 59*(1), 62-84. https://doi.org/10.1080/00380253.2017.1383143

Lee, P.S., So, C.Y., & Leung, L. (2015). Social media and Umbrella Movement: insurgent public sphere in formation. *Chinese Journal of Communication, 8*, 356 - 375.

Li, K., Rollins, J. ve Yan, E. (2018) Web of science use in published research and review papers 1997–2017: A selective, dynamic, cross-domain, content-based analysis. Scientometrics, 115, 1–20.

Loader, B. D., & Mercea, D. (2011). Networking democracy?: Social media innovations and participatory politics. *Information, Communication & Society, 14*(6), 757-769. https://doi.org/10.1080/1369118X.2011.592648.

Nugroho, P. A., Variant Anna, N. E., & Ismail, N. (2022). Twitter as Public Sphere to Connect between Librarians and Library Users: A Bibliometric Analysis of Research Topics Trend Related to Twitter Usage and Library Service. *International Journal of Media and Information Literacy*, *7*(2), 522-530. https://doi.org/10.13187/ijmil.2022.2.522.

Özbek, M. (2015). Giriş: Kamusal Alanın Sınırları. In *Kamusal Alan* (s. 21-91). İstanbul: Hil Yayıncılık.

Passas, I. (2024). Bibliometric analysis: The main steps. *Encyclopedia, 4*(2), 65.

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation, 25*, 348-349.

Raina, S., Mandal, S.K. (2024). Perception of safety in public space: A bibliometric and network analysis from 1978–2023. International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol. 19, No. 11, pp. 4331-4348. https://doi.org/10.18280/ijsdp.191122.

Shirky, C. (2011). The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign Affairs, 28*-41.

Smith, L., & Niker, F. (2021). What social media facilitates, social media should regulate: Duties in the new public sphere. *The Political Quarterly, 92*(4), 613-620.

Tsagarousianou, R. (1999). Electronic democracy: Rhetoric and reality. *Communication, 24*(2), 189-208.

van Eck, N.J., Waltman, L. Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics* **84**, 523–538 (2010). https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

BULGAR İSYANLARINDA GEORGİ RAKOVSKİ'NİN KOMİTACILIK FAALİYETLERİ (1860-1867)

Yaşar ARSLANYÜREK
Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü,
yasararslanyurek@gmail.com
0000-0002-3108-9306

Ahmet Kerem BİRHAN
Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı Bölümü,
kerembirhan4601@gmail.com
0009-0003-6093-9618

Atıf / Citation: Arslanyürek, Y. & Birhan, A, K. (2025). Bulgar isyanlarında Georgi Rakovski'nin komitacılık faaliyetleri (1860-1867). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 69-89.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1638520

Öz

Bulgar halkının bağımsızlık sürecini bazı araştırmacılar iki, bazı araştırmacılar da üç döneme ayırarak araştırmıştır. Rakovski Bulgar bağımsızlık sürecini içeren her iki dönemde de önde gelen isimlerden biriydi. Özellikle Bulgar milli bağımsızlık mücadelesinin 1860 yılı sonraki faaliyetlerinde çetecilik faaliyetleriyle ilgili olarak Rakovski, oldukça önemli bir isim olmuştur. Georgi Rakovski (1821-1867) dâhil olduğu ve örgütlediği ayaklanma eylemleri sebebiyle Bulgar tarihçileri tarafından Bulgar komitacılık hareketlerinin ilk fikir babası ve sözde Bulgar millî bağımsızlık düşüncesinin oluşmasında etkili olan ilk lider olarak görülmüştür. İstanbul Yüksek Rum Mektebinde aldığı dinî eğitimden sonra ihtilalci Yunan gençlerle görüşmek için Atina'ya gitmiştir. Atina'da Bulgarlara bağımsızlık fikrini aşılamayı amaçlayan gizli Makedon Cemiyeti içerisinde yer almıştır. Burada kısa bir süre Türkçe, Fransızca ve Yunanca öğretmenliği yaptıktan sonra yöneticisi olduğu bir Bulgar çetesiyle birlikte Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarında ayaklanma başlatmayı düşünmüş ve komitacılık faaliyetlerinden dolayı tutuklanarak ölüme mahkûm edilmiştir. Fakat kapitülasyonlar ve Yunan vatandaşı olması hasebiyle cezasını çekmek üzere Yunan Konsolosluğu'na teslim edilmiştir. Yunanistan'ın İstanbul konsolosunun girişimiyle Marsilya'ya gönderilmiş ve orada bir buçuk yıl kalmıştır. Buradan Atina ve İstanbul üzerinden Kazan'a geri dönmüştür. Kazan'da komşularının ve kasabanın huzurunu bozdukları şikâyetleri nedeniyle babasıyla birlikte tutuklanıp İstanbul'da 7 yıl hüküm cezasına çarptırılmıştır. Bu çalışmada Bulgar millî kimliğinin oluşmasında etkisinin büyük olduğu Rakovski'nin hayatı, ideolojisi ve Bulgar komitacılık faaliyetlerindeki etkisi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, İsyan, Georgi Rakovski, Osmanlı Devleti, Komita

Received / Geliş Tarihi: 12.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 17.04.2025

GEORGİ RAKOVSKY'S COMMITTEE ACTIVITIES IN THE BULGARIAN REVOLTS (1860-1867)

Abstract

The Bulgarian independence process has been analyzed by some scholars in two periods and by others in three periods. Rakovski was one of the leading figures in both periods of Bulgarian independence and became a very important figure in the Bulgarian national independence struggle, especially after 1860, in relation to gang activities. Georgi Rakovski (1821-1867) is considered by Bulgarian historians as the forefather of the Bulgarian committee movements and the first leader to have a significant influence on the formation of the concept of Bulgarian national independence, a reputation he owes to his insurrectionary activities and the organizations he founded. Rakovski was arrested by the Ottoman Empire for his activities. However, due to the capitulations and the fact that he was a Greek citizen, he was handed over to the Greek Consulate to serve his sentence. With the initiative of the Greek consul in Istanbul, he was sent to Marseille. He returned to Kazan via Athens and Istanbul. However, in Kazan, he was arrested together with his father on the complaint that they disturbed the peace of the neighbors and the town and sentenced to seven years in Istanbul. In this study, the life, ideology and influence of Rakovski, who had a significant impact on the formation of Bulgarian national identity and Bulgarian committee activities, will be discussed.

Keywords: Bulgaria, Revolt, Georgi Rakovski, Ottoman State, Committee

GİRİŞ

Bulgar halkının bağımsızlık sürecini bazı araştırmacılar iki, bazı araştırmacılar da üç döneme ayırarak araştırmışlardır. Bu süreci iki dönemde inceleyenler ilk dönemi, XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında gerçekleşen bağımsızlık hareketleri olan Paisiy Hilenderski ve Sofroni liderliğinde Bulgar halkının millî kimliğini oluşturmaya çalıştığı dönem olarak kabul ederler. İkinci dönemi XVIII. ve XX. yüzyıllar arasında gerçekleşen bağımsızlık hareketleri olarak kabul ederler. Bu dönemde Petır Beron, Vasil Aprilov, Neofit Bozveli, Nayden Gerov, Petko Slaveykov, Georgi Rakovski, Lyuben Karavelov, Dobri Voynikov, Vasil Levski, Hristo Botev, İvan Vazov, Zahari Stoyanov gibi isimlerin liderliğinde Bulgar halkının millî kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır (Vatansever, 2019, s. 77).

Bulgar halkının sözde kurtuluş mücadelesini üç aşamaya ayıran araştırmacılara göre, birinci aşamada; Bulgaristan'da ticaret kervanlarını soyan, köyleri istila eden, kişisel menfaatleri ve hırsları uğruna mücadele eden eşkıyalar bulunmaktadır. Bu kişiler, bir kısım Bulgar halkı tarafından kahraman ve yiğit gibi görülseler de eşkıyalık faaliyetleri ile bir yere varılamayacağı anlaşılmıştır. Bulgarlar arasında kendi başlarına, bağımsızlığın elde edilemeyeceği düşüncesi ağır basıyordu. Yabancı bir devletin yardımı ve desteği olmadan meselenin hiçbir şekilde çözülemeyeceği düşünülüyordu (Mevsim, 2022, s. 325).

Bulgarlar arasında millî bağımsızlık mücadelesinin çetecilik faaliyeti olarak adlandırıldığı ikinci aşamaya 1860 yılının ikinci yarısında geçilmiştir. Buna göre, Romanya'da veya Sırbistan'da 20-30 (veya 100-200) kişilik oluşturulan gruplar, Tuna üzerinden Sırbistan sınırını geçerek hızla Kocabalkan'a sığınacaktı. Böylece doğuya doğru hareket edilerek civarda bulunan Bulgarların da katılımıyla kısa sürede büyük bir ordu oluşturulmuş ve Osmanlı Devleti'ne karşı koymak amaçlanmıştı. Söz konusu tarihlerde Romanya topraklarında bilhassa Bükreş, İbrail, Kalas gibi yerleri kendilerine üs olarak seçen küçük büyük birçok çete oluşturulduğu, çete liderliğinin bir meslek haline getirildiği ve çetelerin Tuna'nın diğer tarafına geçtikleri görülmüştür. Fakat bu çetelerin bir kısmı ilk çarpışmalarda bozguna uğratılarak kendiliğinden dağılmıştır. Hatta destek bekledikleri Bulgar halkının da yardımıyla bunlar tutuklanmışlar ve mahkemeye çıkarılarak cezalandırılmışlardır. Bu dönemde halkın isyancılara yakınlık göstermediği anlaşılmaktadır. Çetecilik faaliyetlerinin geliştiği dönem olan üçüncü aşamada Osmanlı devleti ve Balkanlar üzerinde amaçları olan büyük güçlerin dikkati Bulgar meselesine çekilmek istenmiştir. Ayrıca İvan Dede (Dyado İvan) benzetmesiyle aileden biri olarak gösterilen Rusya'nın, her zaman Bulgarların yanında olacağına inanılmıştır (Mevsim, 2020, s. 325).

Bulgarların bağımsız olmalarının önündeki en büyük engel, Bulgar halkının bakış açısına göre Türklerdi. Bu bağlamda Rakovski de benzer düşüncelere sahip olup, Türkler hakkındaki kötü düşüncelerini benzer şekilde ifade etmiştir (Koyuncu, 2006, s. 202).

Bulgarlar, kendileri için engel olarak gördükleri Türklere karşı sürekli tahrikler neticesinde çeşitli hoşnutsuzlukları göstermişlerdir. Bulgar halkının eksilmeyen bu hoşnutsuzlukları, Babıali'yi her zaman kaygı içinde bulundurmuştur. Bulgar komitacılarının tahrikleri, söz konusu hoşnutsuzlukların artmasında ve devam etmesinde oldukça etkili olmuştur (İnalcık, 1992, s. 37-38).

Bulgarlar içerisinde gerçekleşen ayaklanma hareketleri genellikle mahalli girişimler olarak meydana gelmiştir. Bunun sebebi Bulgaristan'ın coğrafi olarak İstanbul'a yakın bir konumda olması ve aynı zamanda buranın Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı olarak kabul edilmesidir. Ayrıca bölgedeki Müslüman nüfusun çok olması vesilesiyle herhangi bir ayaklanma girişimi zamanında haber alınarak önlenebilmiştir (Şentürk, 1992, s. 46). Bütün bu sebepler göz önüne alındığında sözde Bulgar bağımsızlık hareketinin bölgesel bir nitelikte kalmasının nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Rakovski Bulgar millî bağımsızlık düşüncesinin oluşmasında önemi isimlerden bir tanesidir. Bulgar millî bağımsızlık düşüncesiyle birlikte Bulgarlar, zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı isyan faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu isyan faaliyetleri özellikle Rakovski gibi önemli komitacılar tarafından idare edilmiştir. Bu bağlamda Rakovski'nin Bulgar komitacıları arasında özel bir yeri bulunmaktadır. Çalışma Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen Bulgar isyanlarında Rakovski'nin ne gibi etkilerinin bulunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Georgi Rakovski'nin Eğitim Öğretim Hayatı

Georgi Rakovski'nin doğum yılı hakkında çeşitli görüşler olmasına rağmen doğum tarihi 1821 yılı olarak bilinir. Asıl ismi Sabi Stoykov Popovich olan Rakovski Bulgaristan'ın Kotel/Kazan kentinde Rusha Mamarcheva ve Stoiko Savov'un oğlu olarak doğmuştur (Vatansever, 2019, s. 84). Rakovski, Sıbi Stoykov Popoviç (Papazov) adıyla Kazan'da (Kotel) orta halli bir terzi ve aba tüccarı olan aileden gelmektedir (Mevsim, 2020, s. 326). Birçok kaynakta onun ismi Georgi Rakovski olarak kaydedilmiştir.

Georgi Rakovski'nin Narika ve Nesha adında iki kız kardeşi vardı. Rakovski'nin çocukluk dönemiyle ilgili bilgi kısıtlı olmasına rağmen ilkokul eğitimine doğduğu kasaba Kazan kentinde başladığı ve sonra Petır Beron tarafından açılan okulda eğitimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. İlkokul eğitimini Bulgaristan'da tamamladıktan sonra Rakovski, lise eğitimi için 1837 tarihinde İstanbul Kuruçeşme'de yer alan Rum okuluna gitmiştir. Rakovski, 1841 tarihinde eğitimine ara verip Braila ayaklanmasına katılmak için yola çıkmıştır. Fakat Tuna kıyısına ulaştığında ayaklanmanın bastırıldığını öğrenmiştir (Vatansever, 2019, s. 84).

Kazan'da başladığı eğitim hayatına Rakovski, daha sonra Karlıova (Karlovo) ve İstanbul Kuruçeşme'deki Yüksek Rum Mektebi'nde (1837-1841) devam etti. Osmanlı Devleti'nde üst düzey devlet görevinde bulunan yakın akrabası olan Stefan Bogoridi (İstefanaki Bey), Rakovski'nin Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmesini sağladı (Mevsim, 2020, s. 326-327).

Rakovski'nin babası, Bulgar milliyetçiliği düşüncesine sahip bir kişiydi. Rakovski'nin kişiliğinin oluşmasında dayılarının yaşam şekilleri etkili olmuştur. Rakovski'nin küçük dayısı 1821 tarihinde Eflak bölgesinde gerçekleşen ayaklanmaya katılmış, bu ayaklanma sonrasında yakalanınca İstanbul'a hapishaneye götürülmüş ve burada hayatını kaybetmiştir. Diğer dayısı ise Bulgaristan tarihinde önemli yeri olan ve Rus ordusunda görev alan Georgi Mamarchev'dir. Rakovski dayılarının intikamını alabilmek için asla vazgeçmemiş ve bu durum onun siyasi düşüncelerinin oluşmasında da etkisini göstermiştir.

Bu durum bir şiirinde şöyle belirtilmiştir:

"Ben akrabalarımdan esinlenerek örnek aldım

Ben anavatanımdan ayrılıp dolaştım

Ve ruhum ateşli intikam almak için can atıyor." (Vatansever, 2019, s. 85).

Rakovski, XIX. yüzyıl Bulgar tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Kullandığı isimlerden hareketle Rakovski'nin sürekli bir arayış içerisinde olduğu görülmektedir. Rakovski, hayatının çeşitli zamanlarında Sava Stefanidis, Georgi Bogoridi, Georgi Makedon, Georgi Sava Rakovski, Sava Papadopulos ve sonunda Bulgarların hafızasında yer edinen Georgi/Yorgi Stoykov Rakovski isimleriyle karşımıza çıkmaktadır (Yolcu, 2015, s. 17).

Rakovski, eğitim gördüğü okulda daha sonra bağımsız Bulgar kilisesinin öncülüğünü yapan Neofit Bozveli ve İlarion Makariopolski gibi ruhanilerle de yakın ilişkiler kurmuştur. İhtilalci Yunan gençlerle görüşmek için zaman zaman Atina'ya gitmiştir. Bulgarlara bağımsızlık fikrini aşılamayı amaçlayan gizli Makedon Cemiyeti (Makedonska Drujina) içerisinde yer almıştır. İbrail İsyanı'na katılmak üzere Romanya'ya geçmiştir. Burada kısa bir süre Türkçe, Fransızca ve Yunanca öğretmenliği yaptıktan sonra başında yönetici olarak bulunduğu bir Bulgar-Yunan çetesi ile birlikte Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarında ayaklanma başlatmayı düşünmüştür (Mevsim, 2020, s. 326-327). 13 Mart 1864 tarihli bir belgeye göre Rakovski, uzun boylu, kumral, kumral, sakallı, bazen de sakalsız ve bir elinin iki küçük parmakları kesilmiş olarak tasvir edilmiştir (BOA, HR.MKT., 471-88).

Georgi Rakovski, Neofit Bozveli ve İlarion Makariopolski'nin haricinde Aynaroz manastırı temsilcisi ve Hilendar Manastırı Rahibi ile İstanbul'da irtibat kurmuştur. Daha sonra Georgi Rakovski, Gavrail Krısteviç ve İvan Granitski gibi aydın Bulgarları da ikna ederek İstanbul'da bir Bulgar merkezinin oluşturulması için fikir alışverişinde bulunmak istemişlerdir. Aynı amaç doğrultusunda Aleksandır Ekzarh, Dr. Zahariy Strumski ve İstanbul'a yeni gelen Bulgar tüccarlarından Georgi Zolotoviç, Tıpçileştov Kardeşler, Dimihr Toşkoviç, Geşoğlu Kardeşler, Gavrail Moravenov gibi Bulgarları yanlarına çekmişlerdir. Kendilerine esnafın da destek vermesiyle birlikte adı geçen kişiler, Babıali'ye ve patrikliğe Neofit Bozveli, İlarion Makariopolski liderliğinde bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bu talepler şunlardır:

1. Bulgar topraklarına Bulgar doğumlu piskoposlar tayin edilsin.

2. Piskoposları ahali seçsin ve patrik tayin etsin.

3. Piskoposlara maaş bağlansın.

4. Patrikliğin bunca milyonluk borcunun nasıl oluştuğu araştırılsın ve hangi dinî bölgeler için harcandıysa, borcu sadece o dinî bölgeler ödesin.

5. İleride, dinî bölgelerin bilgisi olmadan, patrikliğin borçlanma hakkı ve yetkisi olmasın.

6. Bulgar dinî bölgelerinden, Bulgar asıllı üç ruhani meclis üyesi seçilsin.

7. Babıali dört Bulgar'ı kapı kethüdası tayin etsin; Osmanlı tebaası Bulgarların her ne konuda olursa olsun şikâyetleri ve arzuhalleri bunlara verilsin ve Rum Patrikliği aradan çıkarılarak bu Bulgarlar vasıtasıyla hükûmetin kanunları ve düzenlemeleri duyurulsun (Stambolski, 2018, s. 40-43).

2. Rakovski'nin Basın Faaliyetleri

Bulgarların uyanışında sözde millî kurtuluş hareketinin gerek fikirsel değişimi gerek siyasi bağımsızlığın kazanılmasında gazetecilerin de etkili olduğu görülmüştür (Mevsim, 2020, s. 223). Bulgar komitacıları basın faaliyetlerinin bu etkisinin farkındaydı. Rakovski'nin de Osmanlı Devleti aleyhine çeşitli faaliyet ve ilişkilerde bulunurken bir taraftan yine bu minvalde basın faaliyetleri ile de ilgilendiği ve çeşitli gazeteler çıkararak basın faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rakovski önce Sırbistan'da, (Mevsim, 2020, s. 237) sonra da Bükreş'te gazeteler çıkarmıştır. Rakovski'nin Bükreş'te çıkardığı gazetede Bulgar millî kimliğinin oluşmaya başladığı XIX. yüzyıl için şu ifadeler geçmektedir: "Yüzyıllık bir aydınlanma, yüzyıllık bir gelişme, bir yüzyıllık milliyet. Kutsal milliyet duygusu az ya çok uyanmış, hatta gelişmiş ve çiçeği patlamış, meyvesini beklemektedir: özgürlük…" (Vatansever, 2019, s. 86). Rakovski, bu düşünceleri ile tarihe atıfta bulunarak, Bulgarların kendi bakış açısına göre yeterince ilerleme kaydettiğini belirtmiştir. Ayrıca milliyet kavramını ön plana çıkarmış ve tüm bunların sonucu olarak ayrı bir devlet kurma düşüncesini vurgulamıştır.

Georgi Rakovski, Sırbistan'da bulunduğu sırada bölgedeki idari sistemle kılıç ve kalem aracılığıyla mücadele etme kararı almıştır. Rakovski, Novi Sad'da devrimci Sırplar ile temasta bulunmuş ve bu bölgede, Bulgar süreli yayıncılığının ilki olan Bılgarska Dnevnitsa (Bulgar Günlüğü) adlı gazeteyi 1857'de çıkarmıştır. Bu gazetenin yayınlanması ilerleyen süreçte Babıali'nin baskısıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından durdurulmuştur (Mevsim, 2020, s. 241).

Sırbistan'dan sonra 1858'de Odesa'ya giden Rakovski, Bulgaristan'ın bağımsızlığı için Osmanlı idarecileri ve Yunan ruhanilerine karşı birtakım eserler yazmıştır. Bu bağlamda Rakovski, "İştuplenniy Derviş İli Vostoçniy Vopros" (Körleşmiş Derviş veya Doğu Meselesi) isimli eserini 1858-1860 yıllarında Odesa'da kaleme almıştır. Söz konusu eserinde Rakovski; ahlaki ve toplumsal sorunlar üzerinde durmuştur. Bunun haricinde 1865-1867 yılları arasında "Jitiye G.S. Rakovskkago, Napisano Ot Mego Samogo" (Rakovski'nin Kendisi Tarafından Yazılmış Hayat Hikâyesi) adlı eserini yazmış fakat hastalığından dolayı bitirememiştir (Ergenç, 1996, s. 30).

Rakovski, Bulgarcanın oldukça eski bir tarihe sahip olup yaygın bir şekilde kullanıldığını ispatlamak ve düşüncelerini kuvvetlendirmek amacıyla zaman zaman gülünç etimolojik uydurmalarda bulunmuştur. O, Napolyon'u bile Bulgar olarak kabul etmiştir. Zira Napolyon'un adı "O, ovada" anlamına gelen "Na pole on" kelimelerinden gelmektedir (Mevsim, 2011, s. 42).

Bulgar ihtilallerinin gerçekleştiği dönemde Romanya basın faaliyetleri açısından önemli bir merkez olmuştur. Zira bu dönemde Bulgarlar ile ilgili basın faaliyetlerinin Romanya'da Bulgarca yapılması, 1866 tarihli Romen anayasasında basın özgürlüğü garantisinin bulunması, Rumen toplumunun sözde Bulgar kurtuluş hareketine destek vermesi ve siyasi faaliyetler bakımından Romanya'nın uygun bir yer olmasını sağlamıştır (Mevsim, 2020, 236). Rakovski, Romanya'da

çeşitli gazeteler çıkarmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını sağlamak için kendine özgür bir ortam arayan Rakovski, bu ortamı Romanya topraklarında bulmuştur. Rakovski, siyasi faaliyetlerini geniş halk kitlelerine duyurabilmek için Dunavski Lebed (Ortaylı, 2014, s. 224). Romence ve Bulgarca olarak yayınlanan Budushnot/Bıduştnost (Gelecek) ile Branitel (Savunmacı) (Mevsim, 2020, s. 237) ve Bulgarska Dnevitsa gazetelerini çıkarmıştır (Vatansever, 2019, s. 87). Ayrıca Dunavski Lebed Gazetesi, sözde Bulgar millî kurtuluş hareketinin temelinin atılmasında etkin bir rol oynamıştır. Söz konusu gazete 16. sayısı ile birlikte Fransızca olarak yayımlanmaya başlamıştır ve bu gazetenin başmuharrirliğini Rakovski yapmıştır. Rakovski, bu gazete aracılığıyla sözde Bulgar millî kurtuluş hareketini ve onların sorun olarak gördüğü meseleleri Avrupa kamuoyuna taşımıştır. Daha sonra maddi imkânsızlıklardan dolayı gazetenin yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır (Mevsim, 2020, s. 241).

Rakovski'nin çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı da yaptığı görülmektedir. Zira kendisinin 13 Mart 1864 tarihli belgeye göre Rum gazetesinde köşe yazarlığı yaptığı bilgisi haber alınmıştır (BOA, HR.MKT., 471-88).

Rakovski'nin Belgrad'da da gazetecilik faaliyetinde bulunduğu görülmektedir. 13 Mart 1864 tarihli bir telgrafa göre, Belgrad'da gazetecilik etmiş olan Kazgan'lı Yorgi Rakovski'nin Eflak ve Boğdan tarafına giderken Vidin'de tutuklandığı bildirilmiştir. Bu konu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, HR.MKT., 471-88).

Gazetecilik ve yazarlık faaliyetlerinin yanında Georgi Rakovski'nin basın faaliyetlerinin içerisinde süreli yayın faaliyetlerinde bulunduğu da görülmektedir. Bu bağlamda daha önce yayınlamayı düşündüğü Bılgarska Starina (Bulgar Mazisi) isimli dergiyi 1865 yılında yayınlamaya başlamıştır (Mevsim, 2020, s. 237).

3. Georgi Rakovski'nin İstanbul'a Gönderilmesi

Georgi Rakovski, komitacılık faaliyetlerinden dolayı tutuklanarak ölüme mahkûm edilmişti. Ancak kapitülasyonlar ve Yunan vatandaşı olması hasebiyle cezasını çekmek üzere Yunan Konsolosluğu'na teslim edilmiştir. Yunanistan'ın İstanbul'daki konsolosunun girişimiyle, oradan uzaklaştırılmak amacıyla gönderildiği Marsilya'da 1,5 yıl kalmıştır. Buradan Atina ve İstanbul üzerinden Kazan'a geri dönmüştür. Kazan'da komşularının ve kasabanın huzurunu bozdukları şikâyetleri nedeniyle babasıyla birlikte tutuklanıp İstanbul'da 7 yıl hüküm giymiştir. Rakovski, hapsedildiği İstanbul Tophane'de sürekli okuyarak kendini geliştirmiş, kanunları öğrenerek birçok mahkûmun serbest kalmasına öncülük etmiştir. Ayrıca kendisini başarılı bir şekilde savunmuştur. Rakovski, kısa sürede gümrükçülük ve panayır ağalığı sayesinde çok zenginleşse de sözde kurtuluş hareketi için mücadele etmekten geri durmamıştır (Mevsim, 2020, s. 327).

1848'de Georgi Rakovski'nin tutukluluk hali sona ermiştir. Hapishanedeki anılarını "Nepovinen Bılgarin" (Hükümsüz Bulgar) adlı eserinde anlatmıştır. Georgi Rakovski, İstanbul'da iken ticaretle uğraşmış ve avukatlık yapmıştır. Burada bulunduğu zamanlarda ayrıca Yunan ruhaniliğine karşı Bulgar kilisesinin bağımsızlığı için mücadele etmiştir (Ergenç, 1996, s. 29). Rakovski, bu mücadele doğrultusunda İstanbul'da bulunduğu sırada aynı fikirleri paylaştığı Neofit Bozveli ile tanışmıştır. Bozveli'nin Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı başlattığı mücadeleye katılan Rakovski, bu dönemdeki mücadeleden etkilenmiştir. Rakovski'nin siyasi düşüncelerinin

oluştuğu dönem ikiye ayrılmaktadır. İlk dönem lise eğitimini tamamladığı 1841 yılına kadarki dönem, ikinci dönem ise Kırım Savaşı'nın başladığı 1853 yılına kadarki dönemdir (Vatansever, 2019, s. 85).

Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Rusya için casusluk yapmaya başlayan Rakovski, İstanbul'da kurduğu gizli bir örgüt vasıtasıyla casusluk faaliyetlerine devam etmiştir. Burada Türk ordusu adına bilgiler edinip Rusya'ya iletmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin Şumnu ordusunda tercümanlık görevini yürütmüş daha sonra casus olduğu anlaşılınca yakalanarak İstanbul'a götürülmüş ve İstanbul'a giderken yolda kaçmıştır (Şentürk, 1992, s. 183).

4. Georgi Rakovski'nin Komitacılık Faaliyetleri

Bulgar bağımsızlığı için mücade edenler içerisinde ihtiyarlar ve gençler olmak üzere iki grup bulunuyordu. İhtiyarlar, daha mutedil ve muhafazakâr; buna karşın gençler ise ihtilalci bir yapıya sahipti. Rakovski'nin de ihtilalci grubun içerisindeki gençlerden olduğu görülmektedir (İrtem, 1999, s. 84). Bu grupların yanında aynı zamanda 1860'lı yıllarda bağımsız bir kilise için mücadele eden kilise bağımsızlık hareketi de bulunuyordu. Kilise bağımsızlık hareketi temel olarak iki akıma ayrılmıştı. Biri burjuvazinin menfaatlerini gözeten taraf olup, bunlar gerçekleştirilecek mücadelenin barışçıl vasıtalarla ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin desteğini kazanarak devam ettirmekten yanaydı. Diğer taraftan kilise bağımsızlık hareketinin karşı tarafı ise daha fazla taraftara sahipti. Bu kesim toplu olarak isyan etmek ve İstanbul Patrikliğinin atamış olduğu piskoposları Bulgar şehirlerinden uzaklaştırmak için çağrıda bulunuyordu. Söz konusu akımın öncüsü Georgi Rakovski'ydi (Tuğlacı, 1984, s. 63). Kilise bağımsızlık hareketine mensup burjuvazinin menfaatlerini gözeten taraf ile Bulgarların içindeki iki gruptan biri olan ihtiyarların aynı grup olduğu; diğer taraftan Kilise bağımsızlık hareketindeki ihtilalciler ile Bulgarlar içerisindeki gençlerin de yine aynı oluşum içinde olduğu değerlendirilmektedir.

Georgi Rakovski hayatının büyük çoğunluğunda ayrılıkçı komitalar kurma düşüncesine sahip olmuştur. Bu amaçla isyancı Bulgar birliklerini kurmak için çalışmalarda bulunmuştur. Bu faaliyetlerinden dolayı Rakovski, Bulgar tarihçileri tarafından Bulgar komitacılık hareketlerinin ilk fikir babası ve sözde Bulgar millî bağımsızlık düşüncesinin oluşmasında etkili olan ilk lider olarak görülmüştür (Yıldız, 2008, s. 44). Rakovski, söz konusu liderlik vasfını Tırnova'da 1835'de meydana gelen ayaklanmayı örnek alarak şekillendirmiştir. Tırnova'da gerçekleşen bu olay Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını amaçlayan ve söz konusu süreçte meydana gelen büyük isyanlardan biriydi (Aydın, 2013, s. 1072). Tırnova'da meydana gelen ayaklanma, sözde Bulgar millî kurtuluş hareketinin başladığı dönemde Bulgar aydın ve milliyetçilerinin dikkatini çekmiştir. Bu minvalde Georgi Rakovski, Pandeli Kisimov ve Hristo Daskalov, yazdıkları eserler içerisinde Tırnova'da gerçekleşen ayaklanmaya da vurgu yapmışlardır (Koyuncu, 2006, s. 214).

Rakovski, komitacılık faaliyetlerinin yanı sıra Balkanlarda gerçekleşen olaylarda iç ve dış faktörleri kullanmaya çalışmıştır. 1840 yılından başlayıp ölümüne kadar devam eden süreçte, Bulgar toprakları içerisinde gerçekleşen bütün olaylarda siyasi olarak rol almış, aynı zamanda Bulgar halkına yön verme görevini üstlenen biri olarak Bulgaristan'da gerçekleşen olaylarda yer

almıştır (Todorov, 1979, s. 70). Georgi Sava Rakovski'nin 1840 yılında bir süredir İstanbul'da ikamet ettiği görülmektedir (P. Kostandov, 2011, s. 51).

Rakovski, 1841-1843 tarihleri arasında Bralia ve Atina'da bulunduğu sırada komita kurma faaliyetinde bulunmuştur. Ancak bu faaliyette yeterli başarı gösterememiştir. Rumen tarafından bu faaliyet yüzünden idam cezasına çarptırılmış, fakat bu cezadan ülkeyi terk edince kurtulmuştur (Yıldız, 2008, s. 44).

Rakovski, her ne kadar ölüm cezasıyla karşı karşıya kalsa da Türkler aleyhine faaliyet gösterme çalışmalarından ödün vermemiştir. Kırım Savaşı öncesinde, Bulgar halkının ayaklanmasına destek veren gizli bir cemiyet kurmuştur. Savaş sırasında, Osmanlı ordusunda tercüman olarak görev yapmıştır. Ancak Rakovski'nin asıl amacı, Rusya lehine askerî casusluk yapmak olmuştur. Bu casusluğun öğrenilmesi üzerine Ömer Paşa tarafından idam edilmek istenmiştir. Ancak önceleri temasta olduğu Sadık Paşa'nın desteğiyle idam cezasından kurtulmuş ve yargılanmak için İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'a götürülürken kaçmayı başarmıştır. Ortak ticari ilişkide bulunduğu Mustafa Bey, Rakovski'yi Edirne'de karşılamış ve onu İstanbul'daki evine getirmiştir. Burada Mustafa Bey, İslam dinine geçmesi ve kızıyla evlenme şartını Rakovski'ye teklif etmiş, o da bu şartları kabul etmiştir (Mevsim, 2022, s. 327). Bununla birlikte Rakovski'nin söz konusu teklifleri, Mustafa Bey'in yardımını sağlamak, kendi hayatını kurtarmak ve mevcut şartlarda durumu lehine kullanmak için kabul ettiği fakat gerçekte bunları yerine getirmediği anlaşılmaktadır.

Rakovski, Bulgar halkının silahlar elde ederek isyana kalkışmasının Bulgaristan'ın bağımsızlığı için tek yol olduğu görüşüne sahip olmuştur. Rakovski'nin bu görüşü 1858 tarihinde Odesa'da hazırlamış olduğu plan içerisinde şu şekilde geçmektedir;

"Bulgarlar özgürlüklerini, kılıçları ellerinde yitirdiler; onu gene kılıçlarıyla geri almalılar! Onları, kendilerinden başka kimse kurtaramayacaktır; sonsuza kadar beklense de silah gücüyle zorla almaya çalışmadıkları ve bu uğurda kan akıtmadıkları sürece, kimse onlara haklarını vermeyecektir. Biz Bulgarların bu kutsal göreve sarılmamız ve atalarımızın âşık olduğu özgürlüğü geri almamız için bundan daha elverişli bir zaman bulunabilir mi? Elimize geçmiş olan bu elverişli zamanı boş yere neden geçirelim? Zaman bize şöyle sesleniyor: Bulgarlar ayaklanın, kendinizi kurtaracağınız ve ezelden beri şan ve onur dolu adınızı yeni şan ve onurlarla süsleyeceğiniz saat geldi." (Vatansever, 2019, s. 86).

Rakovski'ye göre Lejyonlar, ülke dışında Bulgaristan yakınındaki alanlarda küçük çeteler olarak kurulacak, bu çeteler uygun bir zamanda Bulgaristan'a girecekler ve halkı ayaklanmaya çağıracaklardı. Yine oluşturulan bu çeteler, Bulgar halkından kendilerinin ihtiyacının karşılanmasını isteyeceklerdi. Söz konusu çeteler, küçük birlikler olarak organize olmalarına rağmen kendi başlarına göre eylemde bulunmayacaklardı. Ülke dışında oluşturulacak bir komita tarafından idare edilecekler ve bu komitalar talimatlara uygun olarak hareket edeceklerdi (Yıldız, 2008, s. 45).

İslimiye sancağı, Kazan karyesinden ve Bulgar ayrılıkçılarından olan Georgi Rakovski, 20 Mayıs 1860 tarihli bir belgede zaman zaman Bulgar olarak adlandırılmıştır. Bu belgeye göre Rakovski'den önceki ayrılıkçılar birkaç defa Tersane-i Amire'de kürek cezasına

çarptırılmışlardır. Rakovski de Etmekçi Mustafa beyin eşya ve nakit parasını çalarak firar etmiş ve 1856'da Avusturya'da Novisad kasabasından, Bulgarların tahrik ve ayaklanmalarına dair bastırdıkları evrak ve risaleleri yayınlamak için Bulgaristan'a gitmiştir. Rakovski'nin söz konusu amaçla Bulgaristan'a gitmesi Babıali tarafından haber alınmış ve Rakovski'nin yakalanması için bölgedeki görevlilere emir verilmiştir. Ancak Rakovski ele geçirilememiş ve Belgrad'a kaçmıştır. O dönem Belgrad muhafızı bulunan Aziz Paşa, Sırp yönetimine de Rakovski'nin yakalanması için emir vermiştir. Ancak Rakovski bu sırada ele geçirilememiş, bazen sınırın karşı tarafındaki Novisad, bazen de Hocabey ve Eflak taraflarında bulunmuştur. Rakovski'nin gönderdiği adamların bir ay boyunca sınırın bu tarafında bulunarak, Bulgarca kitaplar ve risaleler bastıracakları haber alınmıştır. Fakat bu konuda herhangi bir faaliyette bulunduklarına dair kanıt tespit edilememiştir. Şayet söz konusu faaliyetle ilgili bir girişimde bulunurlarsa haklarında gereken işlemler yapılacaktı. Bu konunun incelenmesi için Bolaviç karyesi ve bölgesine tüccar sıfatıyla bazı görevliler gönderilmiştir. Bu bölge Belgrad'a 40 saat mesafede bulunmaktaydı. Bu nedenle araştırma sonuçlarının telgraf ile gönderilmesi emredilmiştir (BOA, HR.MKT., 335-32).

Rakovski, Giuseppe Garibaldi'nin güney İtalya'da kurduğu Kırmızı Gömlekliler Örgütü'nün uygulamış olduğu taktiklerin Bulgaristan'da da uygulanabileceği düşüncesinde olmuştur. 1861 senesinin sonlarında Belgrad'da bulunmaya devam eden Rakovski (BOA, HR.MKT., 471-88), Belgrad'da "Geçici Bulgaristan Hükûmeti" adında bir komita oluşturmuştur. Rakovski'nin oluşturduğu bu komitada, İvan Kasabov, D. Pavlovich, S. İvanovich, İvan Grudov, Rashko Petrov gibi kişiler yer almıştır (Vatansever, 2019, s. 85).

Rakovski, birçok kez Belgrad'a gitmiştir. Belgrad'ın onun için ayrı bir önemi olduğu değerlendirilmektedir. Rakovski, zor durumda kaldığı dönemlerde Belgrad'ı kendisi için bir kaçış noktası olarak görmüştür. 14 Mayıs 1862 tarihli Belgrad muhafızına çekilen bir telgrafa göre Yorgi Rakovski, İstanbul'da bulunan Mustafa Agâh Efendi'ye ait birçok senedi çalıp, aynı gece Belgrad'a kaçmıştır. Bu durumun haber alınması üzerine Yorgi Rakovski'nin tutuklanarak yakalanması için emir gönderilmiştir (BOA, MKT.UM., 565-20). Rakovski'nin Mustafa Agâh Efendi'ye ait senetlerin yanında kendisinden bir miktar para ve çeşitli evraklar çaldığı da anlaşılmaktadır. Rakovski'nin, bu nedenle yakalanarak yargılanmak üzere hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi Vidin valisinden talep edilmiştir (BOA, HR.MKT., 471-88). Rakovski'nin daha önce birkaç kez firar ettiği bilindiği için bu kez İstanbul'a getirilirken firar edemeyecek şekilde önlemlerin alınması bildirilmiştir (BOA, HR.MKT., 471-88).

Rakovski, Rumeli'de birçok ülkeyi dolaşmış ve burada bulunan çetecilerle iletişime geçmiştir. Buradan Belgrad'a dönen Georgi Rakovski, burada 1862 tarihinde ilk Bulgar lejyonunun kurulmasını sağlamıştır. Rakovski bu lejyonu kurmakla ileride oluşturulacak olan lejyonların nasıl kurulacağı, ne tür eylemlerde bulunacakları ve nasıl idare edilecekleri konusunda tespitte bulunmuştur (Yıldız, 2008, s. 44).

Filibe'de Rus konsolosluk görevini yürüten Nayden Gerov 18/30 Mayıs 1862 tarihinde Rus Elçisi İgnatiyef'e göndermiş olduğu telgrafta, Bulgar halkının açık bir şekilde ayaklanmasının mümkün olmadığından bahsederek, bölgede gerçekleştirilecek bir ayaklanmanın Türklere karşı yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla Türklere karşı çeteler oluşturulmasını istemiş ve

sonunda söz konusu çeteler kurulmuştur. Filibe'de bulunan Bulgar eşkıya çetelerine de bu fikir aşılanmaya çalışılmıştır. Neydon Gerov bu telgrafında, Bulgarların henüz isyana hazır olmadıklarını, eşkıya çetelerinin varlığını kabul ederek çetecilik faaliyetlerinin Bulgar köylüsünden kaynaklı olmadığını resmî bir şekilde itiraf etmiştir. Bu itirafına rağmen Gerov, Türklere karşı ihtilal çetelerinin kurulması gerektiğini, hatta bu çetelerin kurulmuş olduğunu bununla birlikte eşkıya çetelerinin de ihtilal çetelerine dönüştürülmesiyle ilgili çalışmaların olduğunu dile getirmiştir (Dinçer, 1986, s. 90). Rakovski'nin Bulgar halkını ayaklandırma düşüncesi, Rus konsolos Nayden Gerov'un düşüncesi ile benzerlik taşımaktaydı.

Rakovski'nin, Bulgar Lejyonunu kurmasına Sırp Kralı Mihailo Obrenovic de destekte bulundu ve bu destek sonrasında 1862 yılının haziran ayında Belgrad'da yaklaşık 500-600 gönüllüden oluşan grup bir araya geldi (Vatansever, 2019, s. 85).

Rakovski bir taraftan Sırbistan, bir taraftan da Rusya'nın desteğiyle çalışmalarına devam etti. Öyle ki Sırplar tarafından fesad komitelerine yardım etme konusu çok uzun bir süre Sırbistan tarafından standart bir politika olarak yürütülmüştür (Jelavich, 2013, s. 365). 25 Mart 1863 tarihli bir belgeye göre, 15 gün öncesinde Belgrad'a gelen ve burada Rus konsolosluğuyla Belgrad metropolitinin evinde görülen Bulgarlar, Sırbistan ile Bulgaristan'ın ittifakı için çaba göstermiştir. Bu arada 40 bin kadar Bulgar hazır olarak bekletilmiştir. Silahlı olarak hazır bekletilen bu Bulgar taburu, Rakovski tarafından hazırlanmıştır. Bu konuya dâhil olan Bulgarların isimleri o dönem için belgelenmemiştir. Bu isimlerle ilgili sadece duyum alındığı için Vidin valisine de herhangi bir emir gönderilmemiştir (BOA, HR.MKT., 432-41).

Sırbistan ile Bulgaristan arasında ittifak kurmak amacıyla faaliyet gösteren Rakovski, 1864'te 12 kişilik iki komita oluşturmuş ve bu komitalar, bölgede faaliyet gösteren Türk komitalarından çevreyi temizlemek, buradaki halktan bilgi toplamak, yeni gönüllüler bulmak ve Bulgar halkını isyana teşvik etmek için Bulgaristan topraklarına gönderilmiştir (Yıldız, 2008, s. 45). Bu komitacılar, Lom ve Vidin üzerinden Tuna'yı geçerek, Rila Manastırı'na gitmişler ve oradan erzak aldıktan sonra yolda Hasan Pehlivan isimli birinin komitasıyla çatışmışlardır. Bu arada bahsi geçen komita ikiye bölünüp, altı kişi evlerine dönmüş; diğer altısı kışı bir manastırda geçirdikten sonra ertesi yıl tekrar Eflak'a dönmüştür (Şentürk, 1992, s. 186).

Rakovski, Türkler aleyhindeki komitacılık faaliyetlerine her koşulda devam etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda yeri geldiğinde kişisel düşüncelerini dahi bir kenara bırakmaktan geri kalmamıştır. 2 Mart 1864 tarihli bir belgeye göre, Vidin Bulgar kocabaşılarından bazılarıyla aralarında anlaşmazlık olsa da ara sıra Eflak civarında görüşmüştür. Bu vesileyle Vidin'deki Hristiyan halkı ayaklanma için tahrik ve teşvik etmek üzere bir cemiyet kurduğu haberi alınmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin gereken tedbirleri alarak teyakkuzda bulunması ve bölgedeki emniyetin sağlanması için gerekli çalışmalara başlanmıştır (BOA, HR.MKT., 431-7).

Vidin valiliğine gönderilen 13 Mart 1864 tarihli telgrafa göre, Belgrad'da gazetecilik etmiş olan Kazan'lı Yorgi Rakovski'nin Eflak ve Boğdan tarafına giderken Vidin'de tutuklandığı rivayet edilmiştir. Bu konunun doğru olup olmadığı konusu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, HR.MKT., 471-88).

Rakovski'nin birçok belgeden anlaşıldığı kadarıyla Eflak civarında görüşmelerde bulunduğu ve Eflak taraflarında çeşitli vesilelerle görüldüğü ile ilgili konular yer almaktadır. Zira Rakovski, 1862 tarihinde Sırbistan ile bazı sorunlar meydana geldiği için Eflak'a taşınmıştı. Bu tarihten sonra Elfak'ın, Bulgar komitacılarının merkezi olduğu görülmektedir. Çünkü Eflak bulunduğu konum itibarıyla stratejik bir yerdeydi. Gerek Bükreş'te gerekse de Tuna'nın liman şehirlerinde birçok Bulgar bulunuyordu. Bunların da Eflak'taki hemşehrileriyle kolay bir şekilde irtibat olanağı bulunmaktaydı (Jelavich, 2013, s. 375). Bu doğrultuda Eflak bölgesinde Georgi Rakovski, Filip Totü ile karşılaşarak, sözde Bulgar millî kurtuluş hareketi çerçevesinde faaliyetlerde bulunmuştur. Bu arada birçok suçsuz insanı ve küçük çocukları öldüren Filip Totü, bir devrimci gibi değil çete elebaşı gibi hareket etmiştir. Totü, 1866'da Eflak'ta 12 kişilik bir çete oluşturarak Ziştovi taraflarından Kocabalkan'a gelmiş ve buradan güneye doğru hareket etmiştir. Totü, daha sonra Tırnova taraflarında dolaşarak orada bir Türk köyünü bastıktan sonra bölgedeki güvenlik görevlileri tarafından kovalanmış fakat yakalanamamıştır. 1867'de Bulgaristan'da bir ayaklanma çıkarma girişiminde bulunsa da Tuna valisi Midhat Paşa'nın aldığı tedbirler neticesinde Totü'nün teşebbüsü engellenmiş ve çetesi dağıtılmıştır (Şentürk, 1992, s. 186).

Rakovski'nin belirlemiş olduğu ilkelere göre çete kurma faaliyetlerine 1862'den sonra hız verilmiştir. Rakovski'nin 1866 tarihinde kurduğu Gizli Merkez Komitası (BGMK) bu çetelerin kurulması ve idare edilmesi için çalışmıştır. Bu komitanın vermiş olduğu görevler ile birlikte Hacı Stavri liderliğinde bir grup Dranovo, Tırnova, Elena ve Gabrova gibi yerlerde kendilerine destek olacak komitacılar bulmak ve o yerlerde halkı isyana teşvik etmek için görevlendirilmiştir. Hacı Stavri 150 kişiden oluşan bir çete kurmakta başarılı olmuştur. Ancak gerçekleştirdiği faaliyetlerin Osmanlı askerleri tarafından fark edilmesi üzerine Hacı Stavri kuvvetlerine el konulmuş ve Hacı Stavri de Romanya topraklarına kaçmak zorunda kalmıştır. Türkler aleyhine oluşturulan komitaların bazıları istenilen ölçüde Bulgaristan topraklarında etkili olamamıştır. Rakovski, 1866 tarihinde Filip Totü önderliğindeki başka bir komitayı Bulgaristan topraklarına göndermiştir. Bu komita bölgede etkili olamamasına rağmen, özellikle Türklere karşı başlatılan katliamlarda başı çekmiştir. Aynı yılda diğer bir Bulgar komitası olarak bilinen ve 20 kişiden oluşan Jelü Voyvoda Komitası da Bulgaristan'a gönderilmiştir. Bu komita da etkili olamadan Eflak'a geri dönmüştür (Yıldız, 2008, s. 45-46).

Rakovski, 1867 yılında gerçekleşen bir isyan içerisinde yer almıştır. Ancak bu isyan Rakovski'nin ihtilalci hareketinden öteye gidememiştir. Söz konusu isyan sırasında Panayot/Panyot Hitov idaresinde 30 kişiden oluşan çete, 28 Nisan 1867 yılında Tuna sınırını geçip yolda silahsız olarak görülen birçok Türk'ü öldürmüştür. Rakovski'nin görevlendirdiği kişilerden olan Filip Totü'nün önderliğinde 35 kişiden oluşan başka bir çete, 17 Mayıs 1867 yılında Ziştovi bölgesinden Tuna sınırını geçmiştir. Bu çete de diğer çetenin yaptığı gibi yolda görülen silahsız Türkleri öldürmeye teşebbüs etmiştir. Türkleri kendilerini ihbar edecek endişesiyle katletmişlerdir (Dinçer, 1982, s. 91).

Bulgaristan topraklarına 1867 tarihinde 3'ü Eflak'tan, 1'i Sırbistan'dan olmak üzere toplamda 4 komita gönderilmiştir. Bunlardan Petır Petkov Komitası 15 kişiden, Panyot Hitov Komitası 30 kişiden, Filip Totü Komitası 35 kişiden ve Sırbistan üzerinden gönderilen Yeremin Bılgarov Komitası da 160 kişiden meydana gelmiştir. Fakat bu komitaların 3'ü etkisiz hale

getirilmiş, diğer komita ise hiçbir eylem gösteremeden Sırbistan topraklarına dönmek zorunda kalmıştır (Yıldız, 2008, s.46). Bulgaristan topraklarına gönderilen bahsi geçen komitalardan Panyot Hitov Komitası ve Filip Totü Komitası'nın doğrudan Rakovski'ye bağlı olduğu bilinmektedir. Bunların dışında kalan Petır Petkov Komitası ve Yeremin Bılgarov Komitası'nın ise doğrudan yahut dolaylı olarak Rakovski'ye bağlı olduğu değerlendirilmektedir.

Her ne kadar Rakovski'nin, komitacılık faaliyetlerinde bireysel gayretleri etkiliyse de Rusya'nın, Rakovski'ye bu konudaki destekleri göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda 1867 yılı içerisinde Bulgaristan'daki komitalar eylemlere geçerken Ruslardan destek almıştır. Rusya, Filibe'de görevli bulunan Bulgar kökenli Rus Viskonsolosu Neydan Gerov ve İstanbul'da görevli Elçi İgnatief ile birlikte bu komitaların eylemlerinin yürütülmesinde etkili olmuştur. Fakat bu tarihte Tuna vilayetinde bulunan Osmanlı Valisi Mithat Paşa komitacılara karşı gösterdiği mücadele sonrasında Bulgarların hedeflerine ulaşmasını engellemiştir (Yıldız, 2008, s. 46).

Rusya'nın Rakovski'ye verdiği desteğin yanında kendisi aynı zamanda dönemin büyük devletlerinin himayesini kazanmak amacıyla çalışmalarda bulunmuştur. Bu konuda Bulgaristan'da gerçekleştirilecek bir ayaklanma Rakovski'nin temel amaçlarındandı. Rakovski, planladığı isyanın başarılı olması halinde Sırbistan ile prenslikler tarafından bir federasyon oluşturmayı amaçlamıştır. Oluşturmayı düşündüğü federasyonda Yunanistan'a yer vermemiştir (Jelavich, 2013, s. 375).

4.1. Georgi Rakovski – Vasil Levski İlişkisi ve Komitacılık Faaliyetleri (1837-1873)

Daha önceden çetecilik faaliyetinde bulunan ve bu taktiklerin yeterli olmadığını gören Vasil Levski, 1860 yılının sonlarına doğru, milletinin dış güçlerden ziyade kendi gücüne inanması gerektiğini düşünmüştür. Bu bağlamda Vasil Levski, Bulgar topraklarını dolaşarak gizli komitalar oluşturmak ve başında olduğu Dâhili İhtilal Komitası sayesinde halkı teşkilatlandırmak için çalışmıştır. "*Her kim ki bizi kurtaracak, yeni efendimiz o olacak*" sözleriyle bilinen Vasil Levski, akıl hocası olarak gördüğü ve ondan etkilendiği Georgi Rakovski'nin sözde kurtuluşun halkın genelini kapsayan bir isyandan ibaret olduğu fikrini benimsemiştir. Bu sırada Bükreş'te kurulan komita içinde Lyuben Karavelov (1834-1879) ve Hristo Betov (1848-1876) gibi şair ve yazarların da fikirlerini dile getirdikleri yazılarıyla sözde millî kurtuluşa destek verdikleri görülmektedir (Mevsim, 2022, s. 326). Bulgarlar arasında millî kurtuluş örgütlerini kurmakta başı Georgi Stoykov Rakovski çekmiştir (Yıldız, 2008, s. 44).

Vasil Levski 1862'de Georgi Sava Rakovski'nin ayaklanma hareketinden ve millî bağımsızlık düşüncesinden etkilenip Belgrad'a gitmiştir (Yolcu, 2015, s. 18). Rakovski, Belgrad'da 1 Eylül 1860 tarihinde Dunavski Lebed Gazetesi'ni yayınlayıp daha sonra Vasil Levski'nin Belgrad'a ulaştığı zamanda Birinci Bulgar Lejyonunu kurmuştur (Jelavich, 2013, s. 375). Kurulan Birinci Bulgar Lejyonu sayesinde Sırbistan ve Osmanlı arasında gerçekleşecek olan bir savaşta Bulgaristan topraklarına girilerek Bulgarların ayaklanma çıkarmasında etkili olmak amaçlanmıştır (Yolcu, 2015, s. 19). Vasil Levski yaptığı faaliyetler ile Bulgar topraklarında gizli bir örgüt oluşturmayı başarabilmiştir (Mevsim, 2022, s. 326).

Birinci Bulgar Lejyonu, Osmanlı askerlerinin Belgrad kalesinde olmasından dolayı Sırpların desteğini kaybetmiştir. 1866 tarihinde Vasil Levski, Yaş şehrine Rakovski ile buluşmak için

gitmiştir. Tuna nehri gerisinde Bulgaristan dışında ayaklanma planlarıyla uğraşan ve Eflak'taki Bulgar halkını Osmanlı Devleti yönetimine karşı ayaklanmaya teşvik eden Panayot Hitov ve Filip Totü yer almıştır. Vasil Levski, Rakovski'nin referansı ve yönlendirmesiyle Hitov'un çetesinde alemdarlık görevinde bulunmuştur (Yolcu, 2015, s. 20).

4.2. Birinci Bulgaristan Kurtuluş Planı ve Georgi Rakovski

Georgi Rakovski, yargılanmak amacıyla İstanbul'a gönderilmiş ve bu sırada kaçarak Mustafa Bey'in İstanbul'daki evinde bulunmuştu. Mustafa Bey'in evinde de rahat durmayan Rakovski, 12 kişilik bir çete oluşturarak, Kocabalkan'a doğru hareket etmiştir. Rakovski'nin buradaki hedefi Bulgar halkının millî duygularını harekete geçirerek Rus ordusuna katılımını sağlamaktı (Ergenç, 1996, s. 29). Fakat Rusya'nın savaştan mağlup ayrılmasıyla çete dağılmıştır. Rakovski daha sonra Romanya'ya geçmiştir. Rakovski, hazırlamış olduğu Birinci Bulgaristan Kurtuluş Planı'nda "Bulgar kılıçla hürriyetini kaybetti, kılıçla geri alacak" tabiri ile müttefik sağlanmasını, ülke içerisinde plan hazırlanmasını, Avrupa ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini, ayaklanma taktiğinin belirlenmesini vurgulamıştır. Bununla birlikte Bulgar halkı bu dönemde böyle bir eyleme hazır değildi. Çünkü Kocabalkan'a sığınan küçük bir çetenin kısa sürede 150 bini silahlı olmak üzere toplam 500 bin kişilik büyük bir orduya dönüşeceğine inanıyordu (Mevsim, 2022, s. 327). Ancak belirtilen dönem içerisinde böyle bir ordu oluşturulamamıştır.

4.3. Georgi Rakovski ve İkinci Bulgaristan Kurtuluş Planı

İhtilalci çete kurma fikrinin isim babası olarak bilinen Stoikov Rakovski (1821-1867), Bulgar millî bağımsızlık hareketinin düşünürü ve bu harekete liderlik eden biri olarak gösterilmiştir. Rakovski, 1858-1861 tarihlerinde Bulgaristan'ın kurtuluşu için planlar yapmıştır. Bu planlarında kurtuluşun silahlı halk isyanıyla olması gerektiğini delilleriyle beraber açıklamış ve yurt dışında da geçici süreliğine bir hükûmet kurulmasını dile getirmiştir. Rakovski, Panslavist düşünceler ile birlikte olan bir şahsiyetti. Rakovski'nin düşünce temelinde Panslavistler yer almıştır. Rakovski'nin planının Odesa'da hazırlanması bu düşünceleri kuvvetlendirmiştir. Odesa, daha öncesinde Yunan ihtilalci hareketinin merkezinde yer almış ve Bulgar ihtilalci hareketinin de merkezi olarak kabul edilmiştir. Rakovski'nin planına göre çeteler Türkiye dışında hazırlanacaklar, daha sonra Türkiye'ye girerek burada Bulgarları ayaklandıracaklardı. Bu suretle dikkatler Bulgar davasına çekilecekti. Rakovski, bütün plan ve faaliyetlerini buna göre şekillendirmiştir (Dinçer, 1986, s. 90).

Rakovski'nin, sözde kurtuluş hareketinin fikri temelleri Kırım Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Rakovski'nin sözde Bulgar millî kurtuluş hareketi çerçevesinde yaptıkları, eğitim ve kültür faaliyetlerini, bağımsız bir Bulgar Kilisesi'ni oluşturma çalışmalarını, bağımsızlık için yapılan isyan girişimlerini ve komitacılık eylemlerini kapsamaktadır (Koyuncu, 2013, s. 213). Bu fikri temeller Rakovski'ye göre Bulgarların bir araya gelerek silahlı bir mücadeleye girişmesine dayanıyordu. Hatta söz konusu fikirlerini 1857'de yayımladığı The Forest Traveller (Orman Yolcusu) (Ракобсокаго, 1857) isimli şiir kitabında belirtmiştir. Rakovski, bu kitabında Bulgarların içinde bulunduğu zorlu ve sıkıntılı olduğunu iddia ettiği siyasi ve sosyoekonomik şartları dile getirmiştir. Bahsi geçen eserin önemi ise Bulgarların sözde millî kurtuluş hareketinin ideolojik yönünü oluşturmasından ve geniş okuyucu kitlelerine ulaşmasından

kaynaklanmaktadır. Rakovski, söz konusu kitabında ve diğer çalışmalarında Romanya ve Sırbistan'da yayınladığı gazetelerde Bulgarları mücadeleye çağırmaya devam etmiştir (Tuğlacı, 1984, s. 61). Rakovski'nin söz konusu eseri Bulgar gençlerini etkisi altına alarak onların bir araya gelmesini sağlamıştır. Hatta bu gençler Rakovski'nin yazdığı ayaklanmaya teşvik edici şiirlerden etkilenmiştir (Stambolski, 2018, s. 54).

Rakovski'nin bu yüzden ihtilalci çeteler oluşturmak için Belgrad'a gitmesi tesadüf olarak görülmemiştir. Slaveykov'un Bulgar lejyonunu Belgrad'da kurması ve Rakovski'nin Belgrad'da askerî birliğini oluşturması, Rakovski'nin Bulgar millî hareketinin temsilciliğinden çok Panslavist düşüncenin kullanılan adamlarından birisi olmasını göstermiştir. Ayrıca bu bölgede Bükreş Cemiyet-i Fesâdiyesi isimli bir cemiyet kurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Bulgaristan'daki çete eylemleri, Belgrad ve Bükreş'ten yönetilmiştir. Buradaki çeteler, Sırbistan ve Romanya topraklarından Osmanlı sınırları içerisine girmişlerdir (Dinçer, 1986, s. 91).

Çalışmalarına Belgrad'da devam eden Georgi Rakovski, burada 1861 yılında Geçici Bulgar Hükûmeti Tüzüğü ve İkinci Bulgaristan Kurtuluş Planı'nı hazırladı. Bu planda, ileride gerçekleşecek olan ayaklanmanın taktiği ve stratejisi belirlenmiştir. Bu düşünceye göre, Bulgaristan'ın komşusu olan ülkelerde önceden eğitim alan silahlı grupların, Bulgaristan toprakları içerisine girmesi ön görülerek, buradaki eşkıyaya da ümit bağlanmıştır. Bu bölgede bulunan geçici hükûmetin esas amacı ileride gerçekleştirilmesi düşünülen ayaklanma ile alakalı tüm faaliyetleri uygulamak olarak belirlenmiştir. Rakovski, Belgrad'da 1862 tarihinde Sırbistan Devleti'nin desteğiyle Bulgar millî kurtuluş hareketinin önemli safhasını teşkil eden Birinci Bulgar Lejyonu'nu bir araya getirip yönetmiştir. Yaklaşık 600 kişilik gönüllüden oluşan lejyon içerisindeki grupla birlikte, daha sonra çetecilik faaliyetinde bulunacak olan Vasil Levski, Filip Totü ve Panayot Hitov gibi elebaşları yer almıştır. Ağustos 1862'de Bulgarları isyana davet etmek amacıyla yazdığı ayaklanma çağrısında Rakovski, "Kimse başkasının bizi kurtarmasını beklemesin, bizim hürriyetimiz bize bağlı" vurgusunu yapmıştır. Fakat Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar çözüme kavuşunca Rakovski'nin lejyonu dağılmıştır. Kendisi de zorunlu olarak ülkeyi terk etmiştir. Atina'da, Karadağ'da ve Bükreş'te yaptığı görüşmeler ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir Balkan ittifakının kurulmasını hedeflemiştir (Mevsim, 2022, s. 328).

Georgi Rakovski, 1867'de çıkardığı Dağ Çeteleri Geçici Kanunuyla ileride gerçekleşmesi beklenen ayaklanmanın taktiği ve stratejisine karar vermiştir. Bununla birlikte örgütlenen halk kitlesi ile silahlı direnişin gerçekleşmesi gerektiğine inanmıştır. Kişisel hırslar uğruna çetelere inanmamayı, komşu ülkelerde oluşturulan çetelere ve dış güçlerin desteğine ihtiyaç olmadığını öğrenmiştir. Rakovski, halkın sözde kurtuluş yolunun Bulgar milletinin kendi içerisinde örgütlenmesine bağlı olduğuna inanmıştır. Rakovski, halkı teşkilatlandırarak Bulgar Kurtuluş hareketinin 10 yıl boyunca temsilcisi ve fikir babası olmuştur. 9 Ekim 1867 yılında Bükreş yakınlarında bir çiftlikte 46 yaşında verem hastalığından dolayı vefat etmiştir (Mevsim, 2022, s. 328).

Rakovski'nin ölümünden sonra Ruslar, 1867 tarihinde Bulgar halkının ayaklanma için hazır olmadığını ve bu nedenle Neydan Gerov'a gönderdikleri talimatta yerel ve küçük çapta kurulan bu komitaların eylemlerinin desteklenmemesini istemiştir (Yıldız, 2008, s. 47).

Osmanlı Devleti 1868 yılından itibaren ayrılıkçı Bulgar komitalarının faaliyetlerine şiddetle karşılık vermeye başlamıştır. Rakovski'den sonra bölgedeki ihtilalcilerin başına Rusya'da eğitim gören Karovelov ve rahip Vasil Levski geçmiştir. Stoyan Karaca ve Hacı Dimitri onlara yardımcı olmuşlardır (İrtem, 1999, s. 84).

Bulgaristan'daki ve Bulgaristan dışındaki tüm komitaları bir çatı altında toplamak için Bulgar Devrimci Komitası 1870 yılında kurulmuştur. Bu komitanın amacı ya özerk yahut bağımsız bir devlet kurarak, Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın da dâhil olduğu bir federasyon oluşturmaktı. Daha önce farklı isimler altında bulunan Bulgar Devrimci Komitası'nın başkanlığını uzun süre Rakovski sürdürmüştür. Onun ölümünden sonra söz konusu komitanın başına Liuben Karavelov geçmiştir (Jelavich, 2013, s. 376).

SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bulgar halkının Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık elde etmesi amacıyla sözde Bulgar millî bağımsızlık düşüncesinin oluşmasında etkili olan ilk lider olarak Georgi Rakovski görülmüştür. Georgi Rakovski, öğretmen olarak yetişmesine karşılık 1841 yılından başlayarak 1867 yılındaki Bükreş'teki ölümüne kadar bugünkü Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya topraklarında ayaklanma için eylemlerde bulunmuş ve sözde Bulgar millî bağımsızlık düşüncesinin oluşması üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu süreç boyunca hem gazeteler yoluyla propaganda da bulunarak komitaların silahlı direniş güçlerini artırmayı, hem de Osmanlı askerî kuvvetlerine ve sivil halka karşı uyguladıkları şiddet eylemleri ile bağımsızlığı elde etme yolunda amaçlarını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Rakovski'nin eğitim hayatına bakıldığında onun görece iyi bir eğitim aldığı, bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin son döneminde azınlık okullarında yaygın olan Osmanlı düşmanlığı akımından, bağımsız Bulgar kilisesinin öncülüğünü yapan ruhanilerden, ihtilalci Yunan gençlerinden ve çevresindeki siyasi düşüncelerden etkilenmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Rakovski Romanya topraklarında iken Birinci Bulgaristan Kurtuluş Planı'nda müttefik sağlanmasını, ülke içerisinde plan hazırlanmasını, Avrupa ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini, ayaklanma taktiğinin belirlenmesini vurgulamıştır.

İhtilalci çete kurma fikrinin isim babası olarak bilinen Georgi Rakovski, Bulgaristan'ın kurtuluşu için planlar yapmıştır. Bu planlarında kurtuluşun silahlı halk isyanıyla olması gerektiğini delilleriyle beraber açıklamış ve yurt dışında da geçici süreliğine bir hükûmet kurulmasını dile getirmiştir. Rakovski'nin hazırlamış olduğu plan içerisinde Panslavist düşünceler yer almıştır.

Rakovski'nin planları içerisinde birçoğu kendi tarafından oluşturulan Bulgar komitalarının önemli bir yeri bulunmaktaydı. Buna göre söz konusu komitalar Türkiye dışında hazır bulundurularak, gerektiğinde Türkiye'ye gönderilecekti. Gönderilen bu komitaların bulundukları bölgelerde isyan faaliyetlerinde bulundukları ve bölgedeki Bulgarları da Türkler aleyhine etkilemeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu suretle uluslararası kamuoyunun dikkati Bulgar davasına çekilmeye çalışılmıştır. Rakovski'nin bütün faaliyet ve planlarını buna göre yaptığı

değerlendirilmektedir. Bu yüzden Rakovski'nin ihtilalci komitalar oluşturmak için Belgrad'a gitmesinin tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır.

Georgi Rakovski'nin siyasi faaliyetlerinde Belgrad'ın önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Bu açıdan Sırbistan, Bulgar millî kurtuluş hareketinin oluşumunda etkili olmuştur. Rakovski'nin siyasi faaliyetlerinde oldukça başarılı olduğu da söylenebilir. Zira kurmuş olduğu oluşumlarda Türkler aleyhine birçok kişiyi bir araya getirmeyi başarabilmiştir. Bunu yaparken bazen şiddet, bazen propaganda bazen de düşmanlıkları kullandığı tespit edilmiştir. Vasil Levski, Filip Totü ve Panayot Hitov gibi elebaşların da Georgi Rakovski'ye siyasi hedeflerine ulaşması için birçok yardımda bulundukları görülmüştür.

Rakovski, halkın sözde kurtuluş yolunun Bulgar milletinin kendi içerisinde örgütlenmesine inanan bir kişi olmuştur. Bu özelliğine bağlı olarak Rakovski, öncülüğünü yaptığı komitalar vasıtasıyla Bulgar Kurtuluş Hareketinin 1860'lı yıllardaki temsilcisi ve fikir babası olma özelliğini devam ettirmiştir.

Rakovski'nin komitacılık faaliyetleri araştırmanın esasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte onun hayatının kapsamlı bir çalışmayla ele alınması ve böylelikle Bulgar tarihinin son dönemi ile ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak birçok argümanı kendi fikirlerine araç olarak kullanan Georgi Rakovski, Türkler aleyhine komitalar oluşturarak siyasi hedeflerini adım adım gerçekleştirme noktasında önemli mesafeler katetmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devlet adamlarının Bulgar milletinin içerisinde meydana gelen ayrılıkçı gelişmeleri takip etme ve bu konuda gerekli önlemleri alma noktasında yeterince etkili olamadıkları görülmektedir. Bu bağlamda Georgi Rakovski'nin de Türkler aleyhindeki faaliyetlerini engellemek amacıyla dönemin yetkilileri tarafından yeterince etkili adımların atılmadığı anlaşılmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

In the field of Bulgarian history, the process of independence has been divided into various periods by researchers. The analysis of this process by researchers has varied, with some categorising it into two periods and others into three. Rakovski is a prominent figure in both periods of Bulgarian independence. His activities in the Bulgarian national independence struggle after 1860 are particularly significant, particularly in relation to gang activities. Georgi Rakovski (1821-1867) is widely regarded by Bulgarian historians as the progenitor of the Bulgarian committee movement and the inaugural leader to exert significant influence on the formation of the concept of Bulgarian national independence, a notion that can be attributed to the insurrectionary activities in which he was involved and organised. The ideological underpinnings of Rakovski's father and his relatives, which were firmly rooted in Bulgarian nationalism, played a pivotal role in shaping his ideological outlook.

Rakovski identified the Ottoman State as the primary impediment to the autonomy of the Bulgarian people, a conviction shared by the Bulgarian populace, galvanised by Rakovski and his fellow committees. The Bulgarian independence movement persisted as a regional entity for an extended period.

Born in Kotel/Kazan, Bulgaria, Rakovski's early education was received in Kazan, followed by religious education at the Higher Greek School in Istanbul for his high school education. In 1841, he interrupted his education to participate in the Braila uprising, and later travelled to Athens in connection with revolutionary ideas. During this period, he became affiliated with the clandestine Macedonian Society, an organisation dedicated to fostering a sense of independence among the Bulgarian populace. In Athens, Rakovski engaged in numerous interactions as part of his committee activities, including interactions with members of the Christian clergy.

Rakovski, who is depicted as a tall man with auburn moustache and beard, sometimes without a beard and with the two little fingers of one hand cut off, used different names in different periods of his life. These included Sava Stefanidis, Georgi Bogoridi, Georgi Makedon, Georgi Sava Rakovski, Sava Papadopulos and finally Georgi Stoykov Rakovski, a name that has remained in the memory of the Bulgarian people.

Journalists played a pivotal role in fostering the awakening of the Bulgarians, in the intellectual transformation of the so-called national liberation movement, and in the achievement of political independence. The Bulgarian committees were keenly aware of the impact of press activities; Rakovski, for instance, engaged in various activities against the Ottoman State, while also being interested in press activities, publishing various newspapers. In this capacity, he undertook journalistic endeavours in Serbia, Romania, Bucharest and Odessa, with a particular emphasis on Belgrade and Wallachia, where he played a pivotal role in the committee movement.

His oeuvre includes the newspapers Bulgarska Dnevnitsa (Bulgarian Diary), Dunavski Lebed, Budushnot/Bidushtnost (Future), Branitel (Defender) and Bulgarska Dnevnitsa. In addition, he was responsible for the publication of the magazine 'Bulgarska Starina' (Bulgarian Past), 'Ishtuplenniy Dervish ili Vostoçniy Vopros' (Blinded Dervish or Eastern Question), 'Jitiye G.S. Rakovskkago, Napisano Ot Mego Samogo' (Rakovski's Life Story Written by Rakovski Himself), The Forest Traveller (The Forest Traveller) and Nepovinen Bulgarin (The Null Bulgarian), which consists of his memories in prison, can be given as examples of some of his works related to his publishing activities. The Dunavski Lebed newspaper, which has an important place among these, played an active role in laying the foundation of the so-called Bulgarian national liberation movement. He was able to set aside his personal convictions in pursuit of his committee objectives.

He worked as a teacher of Turkish, French and Greek in Athens for a while. Afterwards, he planned to start an uprising in Bulgaria by crossing the Danube with the Bulgarian gang under his leadership. For this reason, Rakovski was first arrested and then sentenced to death for his committee activities.

However, due to the capitulations and his status as a Greek citizen, he was handed over to the Greek Consulate to serve his sentence. On the initiative of the Greek consul in Istanbul, he was sent to Marseille and stayed there for a year and a half. From there he returned to Kazan via Athens and Istanbul. However, it was not long before he and his father were apprehended and sentenced to seven years in Istanbul on account of their alleged disruption of the peace of the neighbours and the town in Kazan. It was not until 1848 that Rakovsky was released from prison.

The formation of Rakovski's political thought is divided into two distinct periods. The first period encompasses the years leading up to 1841, the completion of his high school education. The second period extends from 1853, the onset of the Crimean War, to the end of his term.

Rakovski's political involvement in the Bulgarian lands is well-documented, and he was instrumental in guiding the Bulgarian people. Prior to the Crimean War, Rakovski founded a secret society that supported the uprising of the Bulgarian people. With the outbreak of the Crimean War, Rakovski started to spy for Russia through a secret organisation he established in Istanbul. Later, when it was realised that he was a spy, he was captured and taken to Istanbul and escaped on the way to Istanbul.

Within the Bulgarian revolutionary groups, two factions were evident: one comprising the more pacifist old men, and the other consisting of the more revolutionary young men. Rakovski was a member of the younger group, and he subscribed to the opinion that the only way to achieve Bulgarian independence was for the Bulgarian people to take up arms and revolt.Rakovski drew inspiration from the activities of the Italian Red Shirts. In 1862, with the support of King Mihailo Obrenovic of Serbia, Rakovski established the first Bulgarian legion, thus marking the inception of a Bulgarian revolutionary movement. Rakovski's committee activities garnered support from both Serbia and Russia.

In the late 1850s, he developed the First and Second Bulgarian Liberation Plan and, in 1861, the Statute of the Provisional Bulgarian Government, with the aim of achieving national liberation from the Ottoman State through rebellion. For a period, Rakovski engaged in various activities with Vasil Levski and Filip Totü in Wallachia, and in 1866, he founded the Secret Central Committee. In 1867, he issued the Provisional Law on Mountain Gangs and died of tuberculosis near Bucharest later that year. His aims included the establishment of a Balkan alliance against the Ottoman State.

This study examines the life, ideology and influence of Rakovski, who played a pivotal role in the formation of Bulgarian national identity and the development of Bulgarian committee activities.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. / Ethics committee permission is not required for this study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Çalışma tek yazarlıdır. / The study has a single author.

KAYNAKÇA

BOA, MKT.,UM, Dosya No: 565, Gömlek No: 20, 15 Zilkade 1278 / 14 Mayıs 1862.

BOA, HR.,MKT, Dosya No: 471, Gömlek No: 88, 5 Şevval 1280 / 14 Mart 1864.

BOA, HR.,MKT, Dosya No: 335, Gömlek No: 32, 29 Şevval 1276 / 20 Mayıs 1860.

BOA, HR.,MKT, Dosya No: 432, Gömlek No: 41, 22 Şevval 1279 / 12 Nisan 1863.

BOA, HR.,MKT, Dosya No: 431, Gömlek No: 7, 11 Şevval 1279 / 1 Nisan 1863.

Dinçer, N.. (1986). Bulgar İhtilalinin Hazırlanmasında Dış Güçlerin Yardımı ve Kültürel Faaliyetler, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 21, ss. 69-101.

Ergenç, L. (1996). *Bulgar Edebiyat Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık.

İrtem, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, Temel Yayınları.

Jelavich, B. (2013). *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. *1*, (İ. Durdu, Çev.). Küre Yayınları.

Kostandov, P. G. (2011). *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul Geçmişten Günümüze Osmanlı Bakiyesi Bulgarlar Üzerine Bir Araştırma 1800-2000*, Kreatif Yayınları.

Koyuncu, A. (2006). Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908). *OTAM*, S. 20, ss. 197-243.

Koyuncu, A. (2013). Osmanlı Belgeleri Işığında 1835 yılında Tırnova'da Meydana Gelen Ayaklanma Teşebbüsü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kültürlerarası Kavşakta Bulgaristan ve Türkiye Uluslarası Dil, Tarih ve Edebiyat Sempozyumu II Bildiri Kitabı*, ss. 213-235.

Mevsim, H. (2011). *Bulgar Gözüyle İstanbul*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mevsim, H. (2020). Bulgarca Süreli Yayıncılığa Dair Bazı Notlar, *Kebikeç*, S. 50, ss. 223-246.

Mevsim, H. (2022). Kalemi Kılıç Eylemek: Bulgar Millî Kurtuluş Hareketinin İdeoloğu Georgi Rakovski (1821-1867), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 70, ss. 323-338.

Ortaylı, İ. (2014). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi Seçme Eserleri III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ракобсокаго, *Горски Патинкъ.* (1857). У Новми Садъ.

Stambolski, H. (2018). *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, (H. Mevsim, Çev.). Kitap Yayınevi.

Şentürk, M.H. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Todorov, N. (1979). *Bulgaristan Tarihi*, Öncü Kitabevi Yayınları.

Tuğlacı, P. (1984). *Bulgaristan ve Türk – Bulgar İlişkileri,* Pars Yayınları.

Vatansever, E. (2019). *Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)*. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne.

Yıldız, İ. (2008). *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Bulgaristan'daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908)*. Gazi Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yolcu, C. (2015). Bulgar Fesad Komitesi Reisi Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 27, ss. 15-63.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

DALGACIK YÖNTEMLERİ KULLANILARAK MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN HİSSE SENEDİ ENDEKSLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ: KATILIM30 VE BIST100 ÖRNEĞİ

Recep ÇAKAR
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü,
recepcakar@hitit.edu.tr
0000-0002-4069-7653

Eyyüp Ensari ŞAHİN
Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü,
ensarisahin@ohu.edu.tr
0000-0003-2110-7571

Atıf / Citation: :Çakar, R. & Şahin, E, E. (2025). Dalgacık yöntemleri kullanılarak makroekonomik göstergelerin hisse senedi endeksleri üzerindeki etkisinin analizi: katılım30 ve bıst100 örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 90-119.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1643855

Öz

Bu çalışma, Türkiye finansal piyasalarındaki BİST100 ve Katılım30 endekslerinin ticari borç verme faiz oranları ve döviz kurları gibi makroekonomik değişkenlere karşı duyarlılıklarını dalgacık analizi ile incelemektedir. Küresel ekonomik krizlerin ardından finansal piyasalarda oluşan dalgalanmalar, geleneksel yöntemlerle analiz edilmekte yetersiz kalırken, dalgacık analizi hem zaman hem de frekans boyutlarında değişkenler arasındaki ilişkileri daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirme imkânı sunmaktadır. Çalışmada, dalgacık güç spektrumu analizi, dalgacık uyum analizi ve kısmi dalgacık uyum analizi kullanılarak, faiz oranları ve döviz kurlarının borsa endeksleri üzerindeki kısa, orta ve uzun vadeli etkileri detaylandırılmıştır. Çalışmada yapılan dalgacık analizi, faiz oranları ve döviz kurlarının BİST100 ve Katılım30 endeksleri üzerindeki etkilerinin zaman ve frekans boyutlarında farklılaştığını ortaya koymuştur. Dalgacık güç spektrumu analizi, borsa endekslerinde belirli dönemlerde artan volatiliteyi göstermiştir. Küresel ekonomik dalgalanmalar ve Türkiye'deki faiz politikalarındaki değişimler, BİST100 ve Katılım30 endekslerinde farklı etkiler yaratmıştır. Katılım30 endeksinde uzun vadeli volatilite daha belirgin olurken, BİST100'de kısa vadeli dalgalanmalar daha baskın gözlemlenmiştir. Dalgacık uyum analizi, faiz oranlarının uzun vadede Katılım30 endeksi üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu, ancak BİST100 için bu etkinin daha sınırlı kaldığını göstermiştir. Döviz kurları açısından bakıldığında, USD/TL ve EUR/TL değişimlerinin borsa üzerindeki kısa vadeli etkileri belirginleşmiş, orta ve uzun vadede ise bu etkinin zayıfladığı görülmüştür. Kısmi dalgacık uyum analizi, faiz oranları sabit tutulduğunda döviz kurlarının borsa endeksleri üzerindeki etkisinin arttığını, döviz kurları sabit tutulduğunda ise faiz oranlarının borsa ile ilişkisini güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Özellikle faiz oranlarının Katılım30 endeksi üzerindeki uzun vadeli etkisi, faizsiz finans ilkelerine rağmen beklenenden daha yüksek bulunmuştur. Çalışma sonucunda, faiz oranlarının uzun vadeli yatırım kararlarında önemli bir faktör olduğunu, döviz kurlarının ise kısa vadeli yatırım stratejilerinde daha belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Yatırımcıların zaman ölçeklerine göre portföy stratejilerini şekillendirmeleri ve politika yapıcıların ekonomik kararlarını bu dinamiklere göre belirlemeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dalgacık Analizi, BİST100, XK030, Döviz Kurları, Faiz Oranları.

Received / Geliş Tarihi: 20.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 28.04.2025

ANALYZING THE IMPACT OF MACROECONOMIC INDICATORS ON STOCK MARKET INDICES USING WAVELET METHODS: THE CASE OF KATILIM30 AND BIST100

Abstract

This study examines the sensitivity of the BIST100 and XK030 indices in the Turkish financial markets to macroeconomic variables such as commercial lending interest rates and exchange rates using wavelet analysis. Following global economic crises, the fluctuations in financial markets are often inadequately analyzed by traditional methods, whereas wavelet analysis provides a more detailed assessment of relationships between variables in both time and frequency domains. In this study, wavelet power spectrum analysis, wavelet coherence analysis, and partial wavelet coherence analysis are used to detail the short, medium, and long-term effects of interest rates and exchange rates on stock indices. The wavelet analysis conducted in this study reveals that the effects of interest rates and exchange rates on the BIST100 and XK030 indices vary across time and frequency domains. The wavelet power spectrum analysis indicates increased volatility in stock indices during specific periods. Global economic fluctuations and changes in Turkey's interest rate policies have had different impacts on the BIST100 and XK030 indices. While long-term volatility is more pronounced in the XK030 index, short-term fluctuations dominate in the BIST100 index. The wavelet coherence analysis shows that interest rates have a strong long-term effect on the XK030 index, whereas their impact on BIST100 is more limited. Regarding exchange rates, the effects of USD/TRY and EUR/TRY fluctuations on stock indices are more evident in the short term, while these effects weaken in the medium and long term. Partial wavelet coherence analysis indicates that when interest rates are held constant, the influence of exchange rates on stock indices increases, whereas when exchange rates are fixed, the relationship between interest rates and stock indices strengthens. The long-term effect of interest rates on the XK030 index is found to be higher than expected, despite the principles of interest-free finance. The study concludes that interest rates are a crucial factor in long-term investment decisions, while exchange rates play a more significant role in short-term investment strategies. It is essential for investors to shape their portfolio strategies according to time scales and for policymakers to make economic decisions based on these dynamics.

Keywords: Wavelet Analysis, BİST100, XK030, Exchange Rates, Interest Rates.

GİRİŞ

İktisadi ve finansal piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar, birçok makroekonomik faktörün etkileşimi sonucu oluşmaktadır, özellikle faiz oranları, döviz kurları ve enflasyon gibi değişkenler ekonomik karar alma süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Türkiye ekonomisi gibi gelişmekte olan piyasalarda bu değişkenler, hem bireysel hem de kurumsal yatırımcıların portföy yönetimi stratejileri açısından belirleyici rol oynamaktadır. Geleneksel finans teorileri, bu makroekonomik değişkenlerin finansal piyasalar üzerindeki etkilerini anlamlandırmada belirli ölçüde başarılı olsalar da, zaman serilerindeki karmaşık ve çok ölçekli yapıları tam olarak ortaya koymakta yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda, zaman-frekans çözümlemesi sunan dalgacık analizi gibi modern yöntemler, finansal piyasaların dinamiklerini daha iyi anlamak adına önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Dalgacık analizi, faiz oranları, döviz kurları ve enflasyon gibi değişkenlerin finansal endeksler üzerindeki etkilerini farklı zaman ve frekans ölçeklerinde inceleyerek, geleneksel yöntemlerin göz ardı ettiği kısa, orta ve uzun vadeli ilişkileri ortaya koyma avantajı sunar.

Makroekonomik değişkenlerin finansal piyasalar üzerindeki etkileri literatürde geniş bir şekilde tartışılmaktadır. Özellikle faiz oranları, döviz kuru ve enflasyon gibi temel değişkenlerin borsa endeksleri ile olan ilişkisi, farklı ekonomik dönemlerde değişkenlik gösterebilmektedir. Türkiye ekonomisinde yüksek enflasyonist dönemlerde faiz oranlarının yükselmesi ve bunun yatırımcı davranışları üzerindeki etkisi, finansal piyasalarda oynaklığı artırabilmektedir. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar ise özellikle ithalat ve ihracata duyarlı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin hisse senedi fiyatları üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Türkiye sermaye piyasalarında gösterge niteliği taşıyan Borsa İstanbul endeksleri (BİST100 ve Katılım30) ile faiz oranları ve döviz kurları arasındaki etkileşimi zaman-frekans boyutunda incelemektir. Dalgacık analizi, bu ilişkileri sadece tek bir zaman diliminde değil, değişen ekonomik koşullar altında farklı vadelerde ele alarak kapsamlı bir analiz yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Finansal zaman serilerinin analizinde kullanılan geleneksel yöntemler, genellikle belirli bir zaman dilimi için geçerli olan ortalama ilişkileri tespit edebilmekte ve zaman içinde değişen dinamikleri tam olarak yakalayamamaktadır. Ancak finansal piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar, genellikle ani değişimler ve rejim değişiklikleri ile karakterize edilmektedir. Dalgacık analizi, çok ölçekli yapısı sayesinde kısa, orta ve uzun vadeli bağıntıları belirleyerek bu tür ani değişimleri tespit etme kapasitesine sahiptir. Bu çalışmada, faiz oranları ve döviz kuru gibi temel makroekonomik değişkenlerin BİST100 ve Katılım30 endeksleri üzerindeki etkileri dalgacık dönüşümü yöntemiyle incelenerek, Türkiye'deki ekonomik konjonktüre dair daha derinlemesine bir perspektif sunulmaktadır. Böylece hem akademik literatüre hem de yatırımcıların karar alma süreçlerine katkı sağlayacak bir analiz ortaya konmaktadır. Literatürdeki çalışmalar, finansal zaman serilerinin doğrusal olmayan ve durağan olmayan özelliklerini tespit etmek ve anlamlandırmak için dalgacık tabanlı yöntemlerin etkinliğini ortaya koymuştur (Gençay vd., 2005).

İlgili analiz, bir zaman serisini çeşitli frekans bölgelerine ayırarak detaylı bir inceleme yapılmasına imkân sunar. Dalgacık tabanlı yöntemler yardımıyla hisse senedi fiyatlarının

zamansal dalgalanmaları ve döviz kuru hareketlerinin etkileri çok boyutlu olarak değerlendirilebilir (Kriechbaumer vd., 2014).

İstanbul Borsası'nda işlem gören endeksler arasında BİST100 ve Katılım30 endeksleri, Türkiye sermaye piyasalarının genel performansını yansıtan ve yatırımcılar için önemli gösterge niteliği taşıyan iki temel endekstir (Karakuş ve Vural, 2022: 63-71). BİST100, piyasa değeri ve işlem hacmi açısından en büyük 100 şirketi kapsayarak geniş bir sektör temsil gücüne sahipken, Katılım30 Endeksi faizsiz finans prensiplerine uygun şirketlerden oluşmasıyla alternatif bir yatırım perspektifi sunmaktadır. Çalışmada BİST100 ve Katılım30'un tercih edilmesinin temel nedeni, geleneksel ve faizsiz finans piyasalarının dinamiklerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, makroekonomik değişkenlere karşı duyarlılıklarının farklı zaman-frekans ölçeklerinde nasıl değiştiğini analiz etmektir. Ayrıca, Katılım30 Endeksi'nin BİST30 yerine BİST100 ile karşılaştırılması, piyasanın daha geniş bir kesimini kapsayan bir analiz yapılmasını sağlamaktadır. BİST100, Türkiye sermaye piyasalarının genel yönelimlerini temsil ettiği için, Katılım30'un makroekonomik faktörlere duyarlılığını daha geniş bir perspektifle değerlendirmek adına daha uygun bir karşılaştırma ölçütü sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları, geleneksel ve faizsiz finans piyasaları arasındaki dinamikleri ortaya koyarak yatırımcılar ve politika yapıcılar için stratejik bilgiler sağlamaktadır. Çalışmada kullanılan dalgacık analizi yöntemi, makroekonomik göstergelerin BİST100 ve Katılım30 Endeksi üzerindeki etkilerini farklı zaman ve frekans ölçeklerinde incelemesi sağlanmıştır. Bu yaklaşım, geleneksel zaman serisi analizlerinin ötesinde, finansal piyasaların karmaşık ve dinamik yapısının daha iyi anlamlandırılmasını sağlamaktadır.

Araştırma sonucunda, Katılım30 ve BİST100 endekslerinin döviz kurlarına olan duyarlılıklarının kısa, orta ve uzun vadelerde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Dalgacık analizinin finansal modelleme açısından sunduğu bir diğer önemli avantaj ise geleneksel yöntemlerle entegre edilebilmesidir. Dalgacık tabanlı hibrit teknikler, ARIMA, GARCH veya makine öğrenimi tabanlı modellerle birleştirilerek modelin performansı daha da iyileştirilebilir (Xie ve Ranneby, 2009). Burhan ve Mohammed (2024), bu hibrit tekniği kullanarak finansal zaman serilerinin doğruluk oranlarının artırılabileceğini ortaya koymuştur. Dalgacık analizinin özellikle BİST endeksleri gibi gelişmekte olan piyasalarda uygulanması, makroekonomik faktörlerin etkilerini anlamak ve portföy yönetim stratejileri geliştirmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu analitik perspektif, çalışmanın teorik temelini oluşturarak finansal piyasalardaki karmaşık ilişkileri aydınlatmada önemli katkılar sağlar.

1. LİTERATÜR

Literatürde birçok çalışma, Borsa İstanbul (BIST) endeksleri ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kantar (2022), VAR tabanlı Granger nedensellik yöntemini kullanarak, makroekonomik faktörler içinde sadece altın fiyatlarının BİST100 endeksini etkilediğini ortaya koymuştur. İlhan ve Akdeniz (2020) ise, COVID-19 dönemi boyunca faiz oranı, döviz kuru, CDS primi, ve petrol fiyatlarının BİST 100 üzerindeki etkilerini incelemek için Esnek En Küçük Kareler yöntemini kullanmış ve faiz oranlarının belirli dönemlerde anlamlı bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Döviz kurları ile BİST endeksleri arasındaki ilişki de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Çakır (2021), Lineer ve Non-Lineer ARDL modelleri ile döviz kurlarının üç büyük BİST endeksi

üzerindeki asimetrik etkilerini incelemiş ve bu ilişkinin kısa ve uzun vadede asimetrik olduğunu tespit etmiştir. Abioğlu (2021), BEKK-GARCH modeli ile petrol ve BİST sektör endeksleri arasındaki volatilite yayılımını incelemiş, ancak dünya petrol spot piyasalarından BİST100 getirilerine herhangi bir volatilite yayılımı tespit edememiştir. Machado vd. (2012), dalgacık analizinin kaotik yapıya sahip borsa endeksleri için farklı dönemleri ayrıştırmadaki isabetini ortaya koymaktadır. Hu ve Cheng (2021) ise, iyileştirilmiş bir dalgacık koheransı yöntemi geliştirerek, değişkenler arasındaki sınırlandırılmış ilişkileri analiz etmiştir.

Kriechbaumer vd. (2014), dalgacık analizinin, hisse senedi fiyatları, döviz kurları ve emtia fiyatlarının tahmininde geleneksel modellerden daha iyi performans gösterdiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Li vd. (2006), dalgacık tabanlı özelliklerin, Finansal Genetik Programlama'da kullanılarak tahmin doğruluğunu artırma potansiyelini ifade etmiştir. Özellikle zaman serilerini farklı frekans bileşenlerine ayırarak detaylı modelleme ve analiz imkânı sunmaktadır. Bu özellik, finansal krizlerin tespiti ve tahmini gibi uygulamalarda etkili olmuştur (Kravets ve Sytienko, 2013; Yaacob vd., 2021), dalgacık dönüşüm filtrelerinin geleneksel modellerin yakalayamadığı zaman-bağımlı dinamikleri anlamada önemli bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, dalgacık tabanlı hibrit modeller, ARIMA, GARCH ve sinir ağları gibi geleneksel yöntemlerle birleştirilerek model doğruluğunu artırmaktadır (Burhan ve Mohammed, 2024; Mandrikova vd., 2021). Analizin bir diğer önemli katkısı, finansal zaman serilerindeki doğrusal olmayan ve durağan olmayan özellikleri inceleyebilmesidir. Rua (2010) ve Gençay vd. (2005), dalgacık koheransı ve kısmi dalgacık koheransı kullanarak, finansal değişkenler arasındaki ölçek-bağlantı ilişkileri ortaya koymuşlardır. Bu yöntemin, özellikle makroekonomik faktörlerin ve finansal piyasa göstergelerinin birlikte hareketini anlamada önemli bir araç olduğu söylenebilir (Tang vd., 2009). Finansal piyasalarda volatilite tahmini, portföy yönetimi ve risk analizi gibi uygulamalarda, farklı zaman ölçeklerinde daha detaylı öngörüler sunmaktadır (Ye ve Wei, 2015). Örneğin, Subbotin (2008), dalgacık analizinin, sistematik risk ve Value-at-Risk (VaR) tahmininde daha kapsamlı bir perspektif sunduğunu göstermiştir. Özün ve Cifter (2010), bu yöntemin, Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalarda makroekonomik değişkenlerin borsa endeksleri üzerindeki etkisini anlamada kritik bir araç olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, dalgacık analizi, finansal zaman serilerinin karmaşık etkileşimlerini anlamada ve geleneksel modellerin eksikliklerini gidermede önemli bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Dalgacık tabanlı analizlerin sunduğu detaylı zaman-frekans çözümlemesi, yatırımcılar, politika yapıcılar ve araştırmacılar için stratejik karar alma süreçlerinde değerli bilgiler sağlayabilir. Mandrikova ve Li'nin çalışmaları, dalgacık analizinin finansal bağlamdaki etkisini güçlendiren metodolojiler geliştirilmesine rehberlik etmektedir. Bu literatür çerçevesi, Borsa İstanbul endeksleri ve makroekonomik faktörler arasındaki ilişkileri anlamak için dalgacık analizinin uygun bir yöntem olduğunu göstermektedir. Literatür özeti Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Çalışma	Dönem	Yöntem	Örneklem	Temel Bulgular
Kantar (2022)	2000-2021	VAR tabanlı Granger nedensellik analizi	BİST100 ve makroekonomik göstergeler	Altın fiyatlarının BİST100 üzerinde anlamlı etkisi olduğu, ancak diğer makroekonomik değişkenlerin etkisinin sınırlı olduğu bulunmuştur.

İlhan ve Akdeniz (2020)	2019-2020 (COVID-19 dönemi)	Esnek En Küçük Kareler (FELWLS) yöntemi	BİST100, faiz oranları, döviz kuru, CDS primi, petrol fiyatları	Faiz oranlarının belirli dönemlerde BİST100 üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Çakır (2021)	2005-2020	Lineer ve Non-Lineer ARDL modelleri	BİST100, BİST30, BİST Sınai Endeksi ve döviz kurları	Döviz kurlarının borsa endeksleri üzerindeki etkisinin kısa ve uzun vadede asimetrik olduğu tespit edilmiştir.
Abioğlu (2021)	2010-2020	BEKK-GARCH modeli	Petrol fiyatları ve BİST sektör endeksleri	Dünya petrol piyasalarındaki volatilitenin BİST100 endeksi getirilerine doğrudan yansımadığı belirlenmiştir.
Machado vd. (2012)	1980-2010	Dalgacık analizi	Farklı ülkelerin borsa endeksleri	Dalgacık analizinin finansal piyasaların farklı dönemlerini ayrıştırmada isabetli bir yöntem olduğu ortaya konmuştur.
Hu ve Cheng (2021)	2000-2020	Geliştirilmiş dalgacık koherans yöntemi	T, ortalama sıcaklık; Bağıl nem, bağıl nem; SH, güneş saatleri; WS, rüzgar hızı	Dalgacık analizinin değişkenler arasındaki sınırlı ilişkileri daha iyi ortaya koyabildiği gösterilmiştir.
Kriechbaumer vd. (2014)	1995-2015	Dalgacık analizi	Hisse senedi fiyatları, döviz kurları, emtia fiyatları	Dalgacık analizinin geleneksel modellerden daha iyi tahmin performansı sunduğu tespit edilmiştir.
Li vd. (2006)	1990-2005	Dalgacık tabanlı Finansal Genetik Programlama	Finansal zaman serileri	Dalgacık tabanlı özelliklerin tahmin doğruluğunu artırabileceği belirtilmiştir.
Rua (2010)	1970-2010	Dalgacık koherans ve kısmi dalgacık koherans	Finansal değişkenler	Finansal değişkenler arasındaki ölçek-bağlantı ilişkilerini ortaya koymuştur.
Gençay vd. (2005)	1985-2005	Dalgacık analizi	Makroekonomik göstergeler ve finansal piyasalar	Dalgacık analizinin zaman-bağımlı dinamikleri anlamada önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır.
Tang vd. (2009)	1990-2010	Dalgacık dönüşümü	Finansal piyasalar	Dalgacık analizinin piyasa değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemede etkili olduğu gösterilmiştir.
Ye ve Wei (2015)	2000-2015	Dalgacık analizi	Finansal zaman serileri	Volatilite tahmini, portföy yönetimi ve risk analizinde detaylı öngörüler sağladığı belirlenmiştir.
Subbotin (2008)	1995-2008	Dalgacık analizi	Sistematik risk ve VaR tahminleri	Dalgacık analizinin risk ölçümünde geleneksel yöntemlerden daha kapsamlı olduğu gösterilmiştir.
Özün ve Cifter (2010)	2000-2010	Dalgacık analizi	Türkiye finansal piyasaları	Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalarda makroekonomik değişkenlerin borsa endeksleri üzerindeki etkisini anlamada kritik bir araç olduğu tespit edilmiştir.
Burhan ve Mohammed (2024)	2010-2023	Dalgacık tabanlı hibrit modeller (ARIMA, GARCH, sinir ağları ile)	Finansal zaman serileri	Hibrit modellerin doğruluk oranlarını artırdığı gösterilmiştir.
Mandrikova vd. (2021)	2005-2020	Dalgacık dönüşümü ile finansal modelleme	Finansal göstergeler	Dalgacık analizinin geleneksel yöntemlerle entegrasyonunun model performansını artırdığı gösterilmiştir.

Bu çalışma, BİST100 ve Katılım30 endeksleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi dalgacık analiziyle inceleyerek literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Mevcut çalışmalar genellikle geleneksel ekonometrik yöntemleri kullanırken, bu araştırma zaman-frekans

boyutlarını eşzamanlı değerlendiren dalgacık analizi ile finansal piyasaların dinamik yapısını daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle Katılım30 endeksinin faiz oranlarına beklenenden daha yüksek bir duyarlılık göstermesi, İslami finans ve geleneksel piyasalar arasındaki entegrasyonun sanılandan daha ileri olduğunu göstermektedir. Ayrıca, döviz kuru hareketlerinin farklı zaman ölçeklerindeki etkileri detaylandırılarak yatırımcılar ve politika yapıcılar için daha öngörülebilir bir analiz sunulmuştur. Literatürdeki mevcut çalışmalardan ayrışarak, Türkiye finansal piyasalarına özgü yeni bulgular sağlaması ve dalgacık analizi yönteminin avantajlarını ortaya koyması, araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın temel amacı, dalgacık analizi yöntemini kullanarak makroekonomik göstergelerin BİST100 ile Katılım30 endeksi üzerindeki etkilerini zaman-frekans boyutunda incelemektir. Çalışmada dünya ve Türkiye'de 2019'da Covid-19 ila başlayan son ekonomik kriz (Yücel vd., 2023: 225) sonrası dönem, günlük veriler dikkate alınarak incelenmektedir. Araştırmanın kapsamında kullanılan veri seti, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından sağlanan 16 Kasım 2021 ile 4 Aralık 2024 tarihleri arasındaki günlük verilerden oluşmaktadır. Bu veriler arasında ticari faiz oranları, döviz kurları BİST100 ve Katılım30 endeksi gösterge olarak ele alınmıştır. Ticari faiz oranları, TCMB'nin yayınladığı faiz oranları bültenlerinden; döviz kurları ise günlük piyasa kapanış değerlerinden elde edilmiştir. Katılım30 endeksi, katılım bankaları esaslı olarak faaliyet gösteren firmaların yer aldığı bir borsa endeksidir ve Borsa İstanbul (BIST) veri tabanından temin edilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler ve Açıklamaları

Değişken	Açıklama	Tarih Aralığı
XU100	BIST 100 Endeksi (İstanbul Borsası Ana Endeksi)	2021-11-16 - 2024-12-04
KTL30	Katılım 30 Endeksi (Faizsiz Borsa Endeksi)	2021-11-16 - 2024-12-04
USDTL	Dolar/TL kuru	2021-11-16 - 2024-12-04
EUROTL	Euro/TL kuru	2021-11-16 - 2024-12-04
TBFO	Faiz Oranı (Gecelik Borç Verme)	2021-11-16 - 2024-12-04

Tablo 2'de değişkenlere ait detaylı açıklamalar sunulmuştur. Söz konusu değişkenler literatürde sıklıkla kullanılmakta olup özellikle Covid-19 krizi sonrası Borsa İstanbul'da önemli iki endekse olan etkisi incelenmiştir. Çalışmada pandemi sonrası dönemin ele alınmasının temel sebebi, finansal bulaşıcılık (Borsaya bulaşma) etkilerinin krizlerin başlangıcında olabileceğini vurgulayan pek çok çalışma (Dungey ve Martin, 2007; Chopra ve Mehta, 2022; Günay ve Can, 2022) olmasına karşın, kriz sonrası süreçte durumunun nasıl geliştiğini gösteren çok az çalışma olmasıdır. Mollah vd. 2016 yılında yaptığı çalışmada, bazı piyaslarda bulaşıcılık etkisinin kriz sonrası dönemlerde devam edebileceğini öne sürmüştür. Ayrıca, pandemi sonrası dönemde küresel merkez bankalarının uyguladığı genişlemeci politikalar, ardından gelen sıkılaştırma süreçleri ve makroekonomik oynaklık, finansal endeksler üzerindeki etkilerini daha belirgin şekilde göstermektedir. Bu nedenle, çalışmamızda pandemi sonrası piyasa reaksiyonları ve bulaşıcılık etkileri öncelikli olarak incelenmiştir.

2.1 Metodoloji

Bu çalışmada, dalgacık analizi yöntemi kullanılarak Türkiye finansal piyasalarının temel göstergelerinden olan BİST100 ve Katılım30 endeksleri ile makroekonomik değişkenler(Dolar/TL, Euro/TL ve Borç Verme Faiz Oranı) arasındaki ilişkiler zaman-frekans boyutunda incelenmiştir. Bu özellik, finansal zaman serilerinin yapısal kırılmalar ve rejim değişiklikleri içermesi nedeniyle özellikle önem taşımaktadır.

Geleneksel yöntemlerin çoğu, zamana bağlı dinamiklerin ölçeklere göre değişimini ölçümleyemez. Bu noktada dalgacık analizi, özellikle çok boyutlu ve çok frekanslı analizler için önemli bir metot olarak kullanılabilir. Örneğin, ticari faiz oranlarının borsa endeksleri üzerindeki etkisi genellikle uzun vadeli olurken döviz kurları daha kısa vadeli frekanslarda etkileşim gösterebilir. Machado vd. (2012), dalgacık analizi yardımıyla bu zaman-frekans ilişkilerini anlamlandırarak finansal kriz dönemlerine ilişkin doğrulanmış tespitler yapmıştır. Dalgacık, geleneksel korelasyon yöntemlerinden farklı olarak, ilişkilerin zaman içindeki değişimlerinin tespitini sağlamakta, bir dönemde borsa endekslerinin döviz kurlarına olan duyarlılığının artmasını, bir başka dönemde azalmasını ortaya koyabilir (Rua, 2010). Bu yöntemle çok boyutlu bir finansal dinamik analizi gerçekleştirilmiştir.

Dalgacık dönüşümü, sinyalleri hem zaman hem de frekans düzleminde analiz etmeye olanak tanıyan güçlü bir matematiksel araçtır. Bir dalgacık fonksiyonunun sağlaması gereken temel koşullar şunlardır (Gallegati, 2008):

- Ortalama sıfır olmalı: Dalgacık fonksiyonu, zaman içinde ortalama sıfır olacak şekilde tanımlanmalıdır.
- Enerji sınırlı olmalı: Fonksiyonun karesi belirli bir sınır içinde olmalıdır.
- Zaman ve frekans lokalizasyonu: Dalgacıklar belirli bir zaman ve frekans bölgesine yoğunlaşmalıdır.
- Ortogonal ve türevlenebilir olmalı: Farklı ölçeklerde uygulanan dalgacıklar arasında ortogonallik sağlanmalıdır (Aguiar-Conraria ve Soares, 2011; Çıtak, 2023).

Çalışmada dalgacık güç spektrumu analizi, dalgacık uyum analizi ve kısmi dalgacık uyum analizi gerçekleştirilmiştir.

2.1.1 Dalgacık Güç Spektrumu Analizi

Dalgacık güç spektrumu analizi, finansal zaman serilerindeki volatilite değişimlerini ve kriz sonrası süreçleri analiz etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu analiz, belirli dönemlerde finansal serilerin dalgalanma yoğunluğunu belirleyerek, piyasa şoklarının etkisini ortaya koymaktadır. Dalgacık güç spektrumu, zaman serilerinin farklı ölçeklerde nasıl enerji yoğunluğu sergilediğini gösteren bir yöntem olup şu şekilde tanımlanır (Torrence ve Compo, 1998):

$$W_x(\tau, s) = \int_{-\infty}^{\infty} X(t) \frac{1}{\sqrt{s}} \psi^* \left(\frac{t-\tau}{s}\right) dt \qquad \text{Eşitlik (1)}$$

Eşitlik 1'de, $W_x(\tau, s)$, ifadesi sinyalin dalgacık dönüşümünü, $X(t)$ analiz edilen sinyali, ψ(t) ana dalgacığı, ψ∗(t)ise ana dalgacığın kompleks eşleniğini temsil etmektedir; burada s ölçekleme parametresini, τ ise kaydırma parametresini göstermektedir (Adebayo, 2020).

2.1.2 Dalgacık Uyum Analizi

Dalgacık uyum analizi (wavelet coherence), iki zaman serisi arasındaki ilişkinin zaman ve frekans ölçeklerinde nasıl değiştiğini ortaya koyan güçlü bir yöntemdir. Geleneksel korelasyon analizlerinden farklı olarak, dalgacık uyumu belirli dönemlerde değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Dalgacık uyumu şu şekilde hesaplanır (Torrence ve Webster, 1999):

$$R^2(\tau, s) = \frac{\left|S(s^{-1}W_{XY}(\tau,s))\right|^2}{S(s^{-1}|W_X(\tau,s)|^2).S(s^{-1}|W_Y(\tau,s)|^2)} \qquad \text{Eşitlik (2)}$$

Eşitlik 2'de, $R^2(\tau,s)$ ifadesi ölçek ve zaman kaymasına bağlı bir bağıntı katsayısını temsil ederken, $W_{XY}(\tau, s)$ X ve Y sinyalleri arasındaki ortak dalgacık dönüşümünü ya da çapraz spektrumunu ifade etmektedir. Ayrıca, $W_X(\tau,s)$ X ve $W_Y(\tau,s)$ Y sırasıyla X ve Y sinyallerinin dalgacık dönüşümünü göstermekte; $S(\cdot)$ ise genellikle düzgünleştirme işlemini gerçekleştiren bir işlemci fonksiyon olarak kullanılmaktadır.

Dalgacık uyum (wavelet coherence) grafiklerinde kullanılan oklar, iki zaman serisi arasındaki faz farkını temsil etmekte olup; bu fark, seriler arasındaki salınımların gecikmeli mi yoksa eşzamanlı mı gerçekleştiğine dair bilgi sunmaktadır. Buradaki 'faz', frekansa bağlı olarak zaman serisinin döngüsel hareket içindeki relatif konumunu ifade etmektedir. Grafiklerde yer alan renk yoğunluğu ise korelasyon derecesini yansıtmaktadır. Bu kapsamda, maviden kırmızıya doğru artan renk yoğunluğu, iki değişken arasındaki bağıntının gücünün arttığını göstermektedir.

2.1.3 Kısmi Dalgacık Uyum Analizi

Kısmi dalgacık uyum analizi (partial wavelet coherence- PWC), belirli bir değişkenin etkisini sabit tutarak diğer değişkenler arasındaki ilişkinin nasıl değiştiğini ölçmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu analiz, özellikle çoklu değişken ilişkilerinde, bir değişkenin diğer değişkenler üzerindeki bağımlılığı ne ölçüde etkilediğini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır.

Kısmi dalgacık uyum, dalgacık uyum formülünden türetilerek belirli bir değişkenin filtrelenmesiyle elde edilmektedir. Genel formülü aşağıdaki gibidir:

$$R^2{}_{XY/Z}(\tau, s) = \frac{|W_{XY}(\tau,s) - W_{XZ}(\tau,s)W^*_{YZ}(\tau,s)/W_{ZZ}(\tau,s)|^2}{1-|W_{XZ}(\tau,s)|^2).(1-|W_{YZ}(\tau,s)|^2)} \qquad \text{Eşitlik (3)}$$

Eşitlik 3'te, $W_{XY}(\tau, s)$ ifadesi iki değişken arasındaki dalga uyum fonksiyonunu göstermektedir. $W_{XZ}(\tau, s)$ ve $W_{YZ}(\tau, s)$, üçüncü bir değişken olan Z'nin etkisini dikkate alan çapraz dalga dönüşüm fonksiyonlarını ifade ederken; $W_{ZZ}(\tau, s)$ üçüncü değişkenin dalga güç spektrumunu temsil etmektedir. Son olarak, $R^2{}_{XY/Z}(\tau, s)$ ifadesi, Z değişkeninin etkisini ortadan kaldırarak X ve Y arasındaki kısmi dalgacık uyumunu göstermektedir.

Kısmi dalgacık uyum analizinin uygulanabilmesi için, öncelikle zaman serilerinin dalgacık düzlemine dönüştürülmesi gerekir. Bu dönüşüm, her bir serinin bileşen frekanslarına ayrılmasını ve dalgacık katsayılarının elde edilmesini içerir. PWC'nin matematiksel çerçevesi, üçüncü bir serinin etkisi kontrol edildikten sonra, bir serinin diğerinden tahmin edilme derecesini yansıtan uyum değerlerinin hesaplanmasını sağlar (Frimpong vd., 2021; Kırıkkaleli, 2019). Bu uyum değerlerinin anlamlılığı, sıfır hipotezini dikkate alacak şekilde Monte Carlo simülasyonları ile test edilebilir ve böylece gözlemlenen uyumların istatistiksel geçerliliği güvence altına alınır (Habib

vd., 2020; Frimpong vd., 2021). Örneğin, Kırıkkaleli (2019) finansal risk üzerine yaptığı çalışmada, PWC'nin ekonomik göstergelere etki eden çoklu etmenleri ayırt edebildiğini ve bu etkilerin zaman ölçeklerine göre farklı desenler sergileyebildiğini ortaya koymuştur.

PWC sonuçlarının yorumlanması, Dalgacık Uyum Spektrumunun anlaşılmasını gerektirir. Bu spektrum, iki zaman serisi arasındaki uyumun 0 ile 1 arasında değişen değerlerle temsil edildiği bir grafik sunar (Türsoy ve Mar'I, 2020). Uyumun 1'e yaklaşması, belirli bir frekans ölçeğinde seriler arasında güçlü doğrusal bir ilişkinin varlığına işaret ederken, sıfıra yakın değerler anlamlı bir ilişkinin olmadığını gösterir. Bu, üçüncü bir değişkenin etkisinin, iki esas zaman serisi arasındaki ilişkiyi nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymak açısından önemlidir. Örneğin, ekonomik zaman serileri bağlamında, enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişki, faiz oranları kontrol edilerek incelendiğinde; PWC, bu dinamiklerin iş çevrimlerine göre nasıl değiştiğini gösterebilir (Türsoy ve Mar'I, 2020; Vácha ve Baruník, 2012). Ayrıca, dalgacık temelli analizlerin sunduğu dalga benzeri yapı, zaman içinde yerelleşmiş değişimlerin tespitinde oldukça avantajlıdır. Rejim değişimleri ya da yapısal kırılmalar gerçekleştiğinde, dalgacık düzlemi bu geçişleri standart doğrusal yöntemlere göre daha kolay ortaya koyar. Örneğin, Schirmer vd., (2021), iklim değişkenlerinin etkilerini zaman içinde analiz ederken dalgacık uyumunu kullanarak bu ilişkilerin nasıl evrildiğini göstermiştir. Benzer şekilde, Frimpong vd., küresel ekonomik değişkenlerin tarımsal emtiaların dalgacık uyum yapısını nasıl etkilediğini inceleyerek PWC'nin dışsal şoklara duyarlı piyasalarda sağladığı katkıyı vurgulamıştır (Frimpong vd., 2021).

Tablo 3: Dalgacık Uyum Grafiğinde Okların Gösterdiği Anlamlar (Koncak ve Nazlıoğlu, 2024)

Ok Yönü	Korelasyon Türü	Nedensellik Yönü	Faz Durumu	Açıklama
↗	Pozitif	$x(t) \rightarrow y(t)$	Faz	$x(t)$, $y(t)$'nin nedenidir; iki seri aynı yönde hareket eder ve $x(t)$ öndedir.
↘	Pozitif	$y(t) \rightarrow x(t)$	Faz	$y(t)$, $x(t)$'nin nedenidir; seriler aynı yönde hareket eder ve $y(t)$ öndedir.
↙	Negatif	$x(t) \rightarrow y(t)$	Antifaz	$x(t)$, $y(t)$'nin nedenidir; seriler zıt yönde hareket eder ve $x(t)$ öndedir.
↖	Negatif	$y(t) \rightarrow x(t)$	Antifaz	$y(t)$, $x(t)$'nin nedenidir; seriler zıt yönde hareket eder ve $y(t)$ öndedir.
←, →, ↑, ↓	Yok	Yok	Belirsiz	İki değişken arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Kısmi dalgacık uyum analizi, faiz oranlarının sabit tutulduğu senaryoda döviz ve borsa endeksleri arasındaki bağımlılığı ölçmek için kullanılmıştır. Aynı şekilde, döviz kurları sabit tutulduğunda faiz ve borsa arasındaki ilişki incelenerek, değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkiler detaylandırılmıştır. Okların yönleri ve anlamları Tablo 3'de detaylı şekilde sunulmuştur.

2.3. Veri Analizi ve Uygulama

Veri analizi aşamaları, eksik verilerin tamamlanması ve aykırı değerlerin tespit edilmesiyle başlayan veri ön işleme adımıyla başlamıştır. Bu süreçte, verilerin logaritmik dönüşümleri hesaplanmış; ardından tanımlayıcı istatistikler çıkarılmış ve her bir zaman serisi için sürekli dalgacık dönüşümleri (CWT) uygulanmıştır. Analiz sürecinde, BİST100, Katılım30 Endeksi ile diğer makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin incelendiği Dalgacık Uyum Analizi gerçekleştirilmiş ve değişkenler arasındaki gecikme ilişkilerini tespit etmek için Kısmı Dalgacık Uyum Analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, renkli haritalar ve ok diyagramlarıyla görsellere dönüştürülmüştür. Analizler, Python 3.13.1 - Jupiter Notebook kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	25%	50%	75%	Maksimum	Mod
XU100	766	6.035,09	2.960,45	1.685,60	3.030,23	5.428,66	8.860,47	11.172,75	4.505,34
KTL30	766	6.145,20	2.901,79	1.611,99	3.055,87	5.777,29	8.846,94	10.695,51	4.911,58
USDTL	766	23,64	7,26	11,03	18,12	19,88	30,99	34,68	17,26
EUROTL	766	25,46	8,01	12,48	18,19	21,48	33,59	38,17	17,60
TBFO	766	36,12	19,23	13,55	19,27	27,09	55,76	67,42	15,00

Çalışmada yer alan beş finansal değişkenin tanımlayıcı istatistikleri, bu serilerin birbirinden oldukça farklı yapısal özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Endeks verileri (XU100 ve KTL30) geniş bir dağılıma sahip olup yüksek standart sapma değerleri, piyasa dalgalanmalarının belirginliğini yansıtmaktadır. Özellikle XU100 serisi, pozitif çarpıklık göstererek yukarı yönlü değerlerin daha baskın olduğunu göstermektedir. Döviz kurları (USDTL ve EUROTL) ise daha sınırlı bir varyasyon aralığına sahip olmakla birlikte yine de dönemsel oynaklık sergilemektedir. Ortalama ile medyan arasındaki fark, bu serilerde de pozitif çarpıklık eğilimini ortaya koymaktadır. Ticari faiz oranı (TBFO) ise hem geniş varyans hem de sağa çarpık dağılım yapısıyla, diğer değişkenlerden ayrışan bir karakter göstermektedir. Özellikle minimum ve maksimum değerler arasındaki fark, bu serinin dönemsel politika ve piyasa etkilerine açık olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Korelasyon Matrisi

	log_XU100	log_KTL30	log_USDTL	log_EUROTL	log_TBFO
log_XU100	1	0,99	0,96	0,95	0,71
log_KTL30	0,99	1	0,94	0,94	0,68
log_USDTL	0,96	0,94	1	0,99	0,83
log_EUROTL	0,95	0,94	0,99	1	0,84
log_TBFO	0,71	0,68	0,83	0,84	1

Tablo 5'te logaritması alınan verilerin korelasyon analizi incelendiğinde, değişkenler arasındaki ilişkilerin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle log_XU100 ve log_KTL30

arasında 0.997 gibi güçlü bir pozitif korelasyon bulunmakta, bu da BIST 100 ve Katılım 30 endekslerinin benzer hareket ettiğini göstermektedir. Döviz kurları ile borsa endeksleri arasında da yüksek korelasyon değerleri gözlemlenmiştir. Log_USDTL ve log_EUROTL arasındaki korelasyon 0.994 olup, bu iki değişkenin paralel hareket ettiğini göstermektedir. Döviz kurları ile faiz oranı (log_TBFO) arasındaki korelasyonlar ise 0.836 (USD/TL) ve 0.849 (EUR/TL) düzeyinde olup, döviz piyasası ile faiz oranları arasında güçlü ancak tam olmayan bir ilişki olduğunu işaret etmektedir.

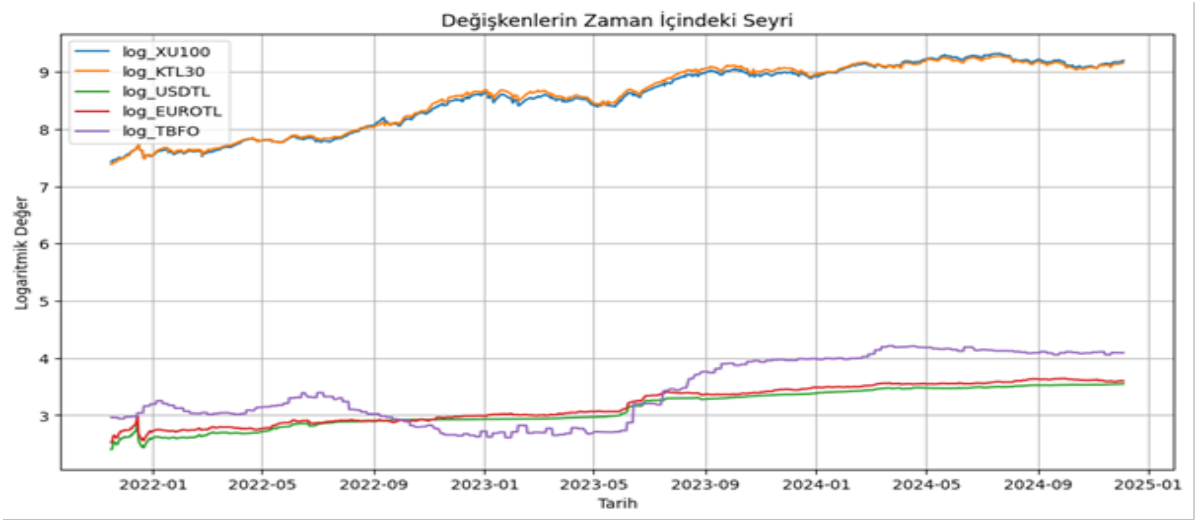

Grafik 1: Değişkenlerin Zaman Grafiği

Grafikte, logaritması alınan değişkenlerin zaman içindeki seyri görülmektedir. BIST 100 (log_XU100) ve Katılım 30 (log_KTL30) endeksleri benzer bir eğilim göstererek birlikte hareket etmektedir. Bu durum, iki endeks arasındaki yüksek korelasyonu desteklemektedir. Döviz kurları (log_USDTL ve log_EUROTL) ise zaman içinde artış eğilimindedir ve 2023 ortalarından itibaren daha belirgin bir yükseliş göstermektedir. Döviz kurlarındaki bu hareketlilik, faiz oranındaki değişimlerle ilişkili olabilir. Log_TBFO değişkeni ise daha volatil bir seyir izlemekte ve özellikle belirli dönemlerde keskin yükselişler ve dalgalanmalar göstermektedir.

Tablo 6: ADF Test Sonuçları

Değişken	Uygulanan Dönüşüm	Model Türü	Lag Kriteri	Gecikme	ADF t	p-değeri
BIST 100	Seviye	Sabit	AIC	2	- 1,32	0,59
BIST 100	Seviye	Sabit	BIC	1	- 1,18	0,62
BIST 100	Seviye	Trend (yaklaşık)	BIC	3	- 2,05	0,38
BIST 100	Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	- 1,75	0,41
BIST 100	**1. Fark (Δ)**	**Sabit**	**BIC**	**1**	**- 6,86**	**-**
Katılım 30	Seviye	Sabit	AIC	2	- 1,10	0,66
Katılım 30	Seviye	Sabit	BIC	1	- 1,04	0,68
Katılım 30	Seviye	Trend (yaklaşık)	BIC	2	- 2,13	0,34
Katılım 30	Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	- 1,91	0,39
Katılım 30	**1. Fark (Δ)**	**Sabit**	**BIC**	**1**	**- 7,20**	**-**
Dolar Kuru	Seviye	Sabit	AIC	1	- 0,84	0,77

Dolar Kuru	Seviye	Sabit	BIC	1	- 0,84	0,77
Dolar Kuru	Seviye	Trend (yaklaşık)	BIC	2	- 2,46	0,12
Dolar Kuru	Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	- 2,31	0,13
Dolar Kuru	**1. Fark (Δ)**	**Sabit**	**BIC**	**1**	**- 8,22**	**-**
Euro Kuru	Seviye	Sabit	AIC	2	- 0,96	0,70
Euro Kuru	Seviye	Sabit	BIC	1	- 0,77	0,79
Euro Kuru	Seviye	Trend (yaklaşık)	BIC	3	- 2,34	0,12
Euro Kuru	Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	- 2,11	0,14
Euro Kuru	**1. Fark (Δ)**	**Sabit**	**BIC**	**1**	**- 7,86**	**-**
Ticari Faiz	Seviye	Sabit	AIC	3	- 1,40	0,56
Ticari Faiz	Seviye	Sabit	BIC	2	- 1,27	0,60
Ticari Faiz	Seviye	Trend (yaklaşık)	BIC	2	- 2,13	0,35
Ticari Faiz	Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	- 2,02	0,37
Ticari Faiz	**1. Fark (Δ)**	**Sabit**	**BIC**	**1**	**- 6,90**	**-**

Tablo 6'da, çalışmada yer alan finansal değişkenlerin durağanlık düzeyleri, hem Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi hem de Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin (KPSS) testi ile değerlendirilmiştir. ADF testi, serilerin birim kök içerip içermediğini test eden bir yapıda olup, serinin durağan olmaması hipotezine karşı çalışırken; KPSS testi, serinin durağan olduğu yönündeki hipotezi sınamaktadır. Bu nedenle her iki test birlikte kullanıldığında, daha sağlıklı ve çapraz doğrulanmış bir durağanlık analizi mümkün olmaktadır.

ADF testinde değişkenler için sabitli, trendli ve sabit + trendli olmak üzere üç farklı model uygulanmış; ayrıca en uygun gecikme uzunluğu Akaike (AIC) ve Bayes (BIC) kriterlerine göre belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda BIST 100, Katılım 30, Dolar Kuru, Euro Kuru ve Ticari Faiz değişkenlerinin seviye düzeyinde durağan olmadıkları gözlemlenmiştir. ADF test istatistikleri anlamlılık düzeylerinin altında kalmış, p-değerleri %5 anlamlılık eşiğinin üzerinde seyretmiştir. Bununla birlikte serilerin birinci farkları alındığında ADF t-istatistiklerinin anlamlılaştığı ve p-değerlerinin sıfıra yaklaştığı görülmektedir. Bu durum, serilerin I(1) sürecinde olduğunu, yani birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini göstermektedir.

Tablo 7: KPSS Test Sonuçları

Uygulanan Dönüşüm	Model Türü	Lag Kriteri	Gecikme	KPSS Statistiği	Kritik Değer (5%)
Seviye	Sabit	AIC	2	0,42	0,46
Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	0,15	0,15
1. Fark (Δ)	**Sabit**	**BIC**	**1**	**0,09**	**0,46**
Seviye	Sabit	AIC	1	0,48	0,46
Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	0,18	0,15
1. Fark (Δ)	**Sabit**	**BIC**	**1**	**0,09**	**0,46**
Seviye	Sabit	AIC	2	0,46	0,46
Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	0,16	0,15
1. Fark (Δ)	**Sabit**	**BIC**	**1**	**0,07**	**0,46**
Seviye	Sabit	AIC	2	0,50	0,46
Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	0,15	0,15

1. Fark (Δ)	**Sabit**	**BIC**	**1**	**0,07**	**0,46**
Seviye	Sabit	AIC	2	0,49	0,46
Seviye	Sabit + Trend	BIC	2	0,16	0,15
1. Fark (Δ)	**Sabit**	**BIC**	**1**	**0,06**	**0,46**

Tablo 7 incelendiğinde KPSS testi sonuçları da bu bulguları desteklemektedir. Seviye düzeyinde sabitli model altında KPSS test istatistikleri kritik değerin üzerinde kalmış, böylece serilerin durağan olduğu yönündeki sıfır hipotezi reddedilmiştir. Trendli modellerde de benzer şekilde test istatistikleri kritik değerin üzerinde veya sınırda kalmıştır. Ancak serilerin birinci farkları alındığında, KPSS istatistiklerinin kritik değerin altında seyrettiği ve serilerin durağanlaştığı tespit edilmiştir.

Bu bulgulara göre analiz edilen tüm değişkenler düzey değerleriyle durağan değildir. Ancak birinci farkları alındığında hem ADF hem de KPSS testleri bu serilerin durağan hale geldiğini açık biçimde göstermektedir.

3. BULGULAR

Çalışmada, Dalgacık Güç Spektrum Analizi, Dalgacık Uyum Analizi Ve Kısmi Dalgacık Uyum Analizi yapılmıştır. Dalgacık güç spektrumu analizi, özellikle finansal zaman serilerinde kriz dönemleri sonrası değişimleri belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Dalgacık uyum analizi, belirli değişken çiftleri arasındaki zaman-frekans ilişkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu analiz, kriz dönemleri ve sonrasında değişkenler arasındaki bağlantının nasıl evrildiğini anlamak açısından önem taşımaktadır. Kısmi dalgacık uyum analizi ise, bir değişkenin etkisini sabit tutarak diğer iki değişken arasındaki bağımlılığı ortaya çıkarmaktadır. Böylece faiz, döviz ve borsa endeksleri gibi makroekonomik göstergelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde bağımsız değişkenlerin nasıl bir etki yarattığı belirlenmektedir.

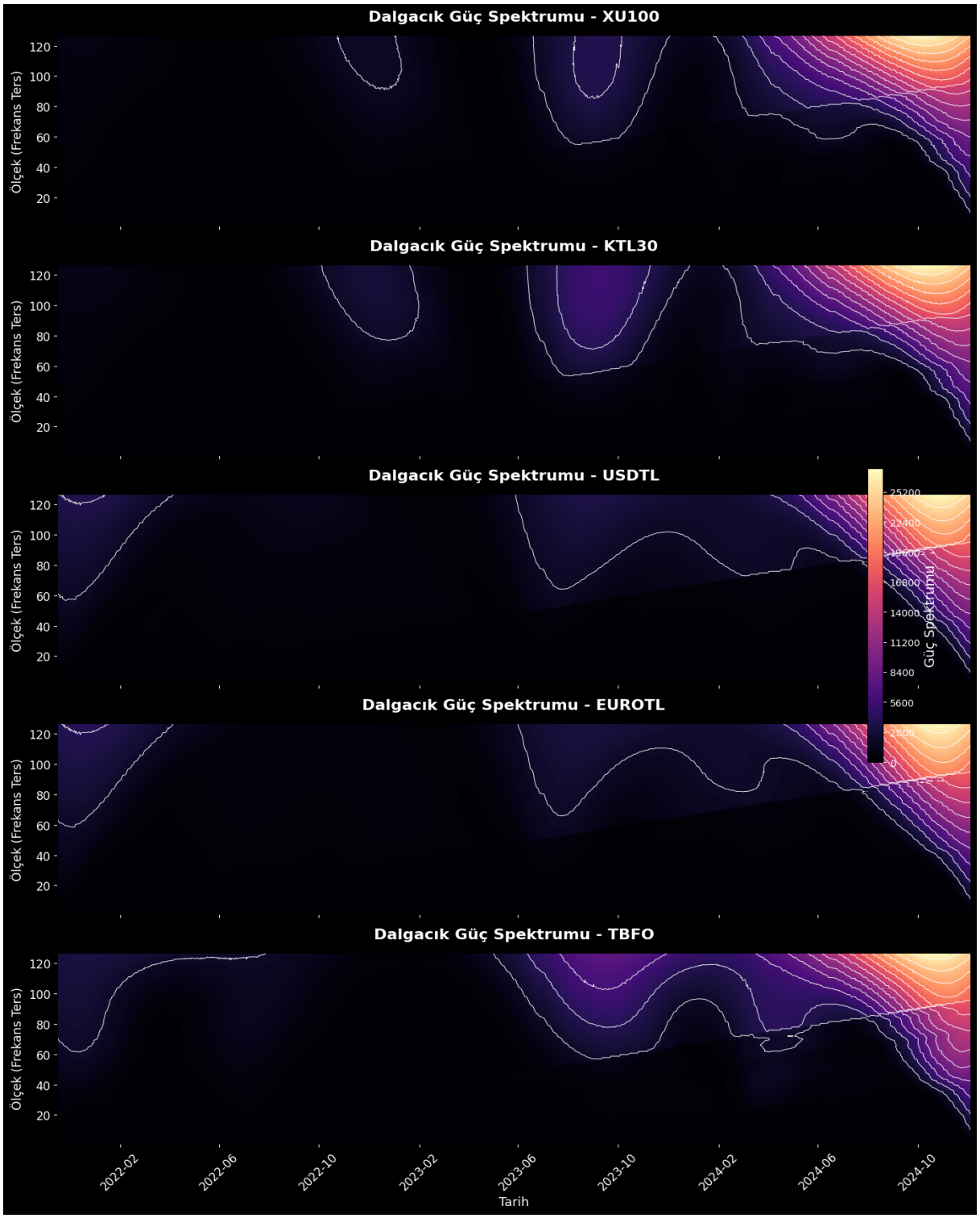

Grafik 2: Dalgacık Güç Spektrum Analiz Sonuçları

Dalgacık güç spektrumu grafikleri, her bir değişkenin zaman içindeki oynaklık yapısını detaylandırmak için incelenmiştir. Grafikte, koyu renkli alanlar düşük enerji seviyelerini, açık ve parlak renkli bölgeler ise yüksek enerji yoğunluğunu temsil etmektedir. XU100 ve KTL30 endekslerinde, belirli dönemlerde frekans yoğunluğunun arttığı ve özellikle 2023 sonrasında yüksek enerji bölgelerinin oluştuğu görülmektedir. Bu durum, piyasa oynaklığının arttığını ve

belirli zaman dilimlerinde güçlü dalgalanmalar yaşandığını göstermektedir. Döviz kurlarında ise, USDTL ve EUROTL'nin zaman içinde farklı frekans bileşenleriyle hareket ettiği ve özellikle 2023-2024 yıllarında dalgacık bileşenlerinin belirginleştiği gözlemlenmektedir. Bu da döviz piyasasında volatilitenin belirli dönemlerde arttığını ve piyasanın istikrarsızlık gösterebileceğini işaret etmektedir.

Faiz oranı için elde edilen spektrumda, belirli aralıklarla kısa vadeli oynaklıkların baskın hale geldiği görülmektedir. 2023 sonrasında TBFO değişkeninde belirgin dalgalanmalar ortaya çıkmış ve faiz piyasasında hareketliliğin arttığı anlaşılmıştır. Özellikle düşük ölçeklerdeki dalgalanmalar, faiz oranlarının kısa vadeli etkiler yarattığını ve finansal piyasalar üzerindeki değişimlerin anlık dalgalanmalara neden olabileceğini göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda Covid-19 krizi sonrasında enerji seviyelerinin yükseldiği, döviz, faiz ve borsa piyasalarının oynaklık açısından farklı tepkiler verdiği görülmektedir.

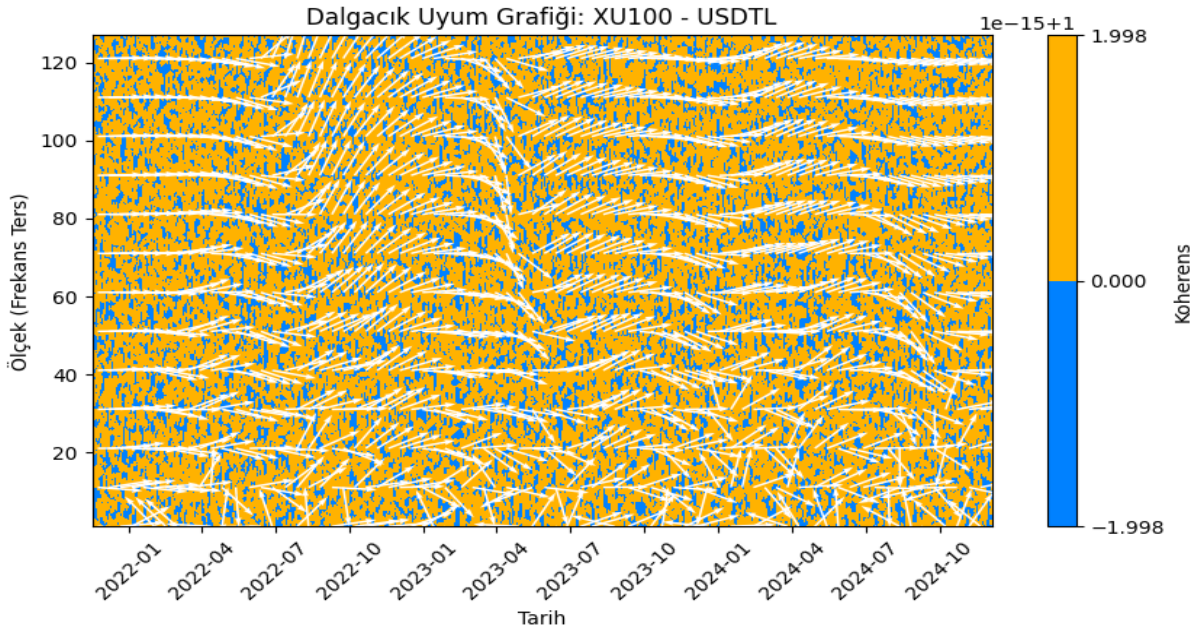

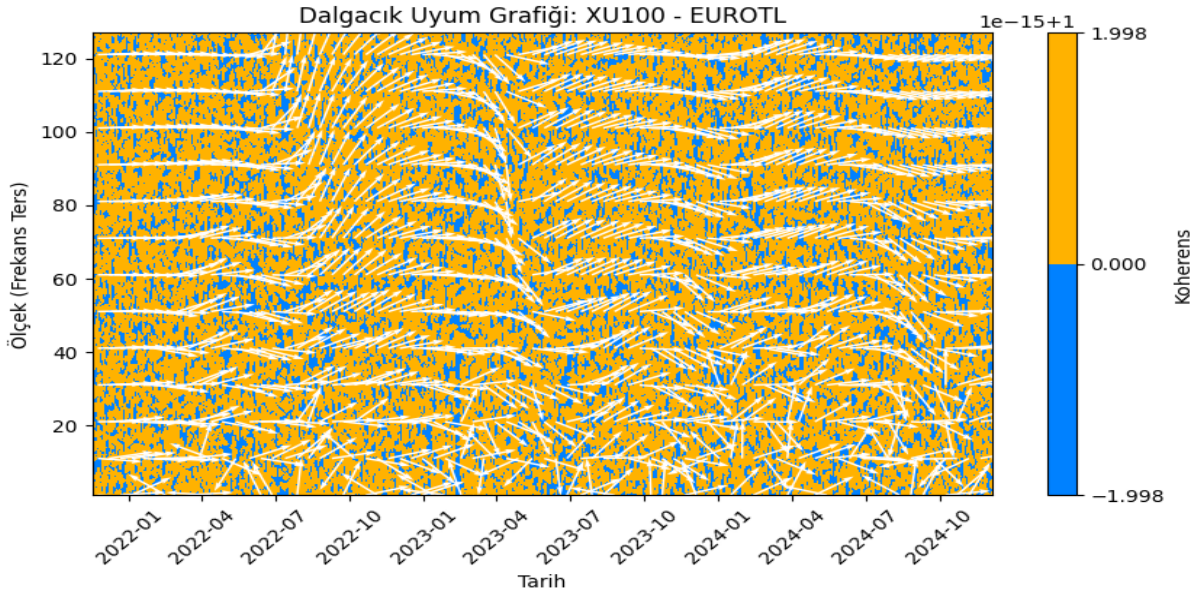
Dalgacık Uyum Grafiği: XU100 - EUROTL
1e−15+1
1.998
0.000
−1.998
Koherens
Ölçek (Frekans Ters)
Tarih
2022-01
2022-04
2022-07
2022-10
2023-01
2023-04
2023-07
2023-10
2024-01
2024-04
2024-07
2024-10

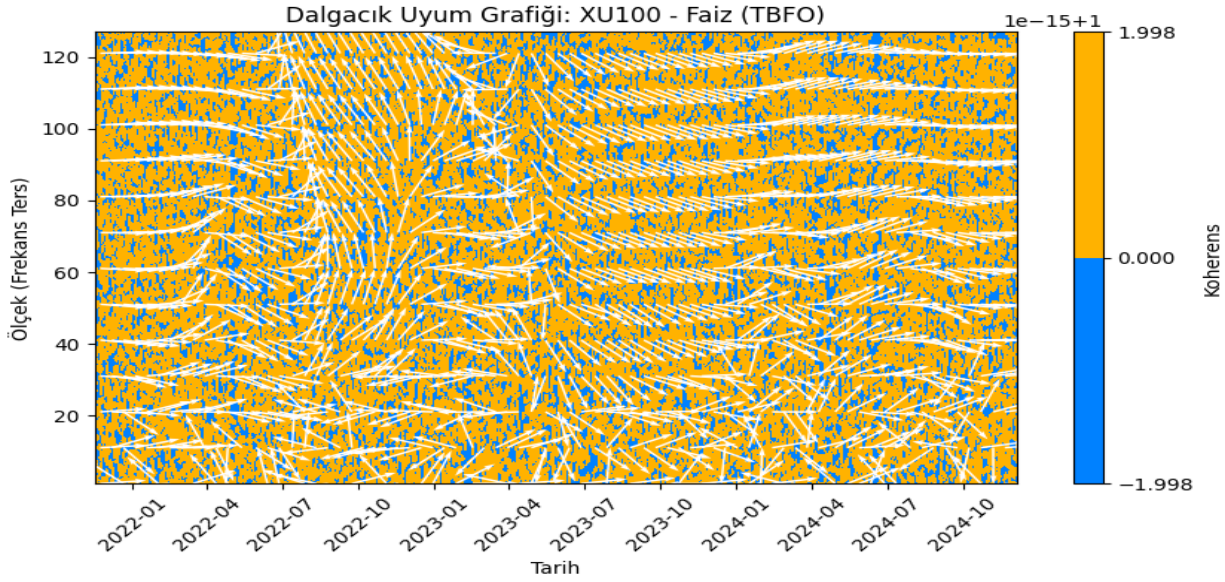
Dalgacık Uyum Grafiği: XU100 - Faiz (TBFO)
1e−15+1
1.998
0.000
−1.998
Koherens
Ölçek (Frekans Ters)
Tarih
2022-01
2022-04
2022-07
2022-10
2023-01
2023-04
2023-07
2023-10
2024-01
2024-04
2024-07
2024-10

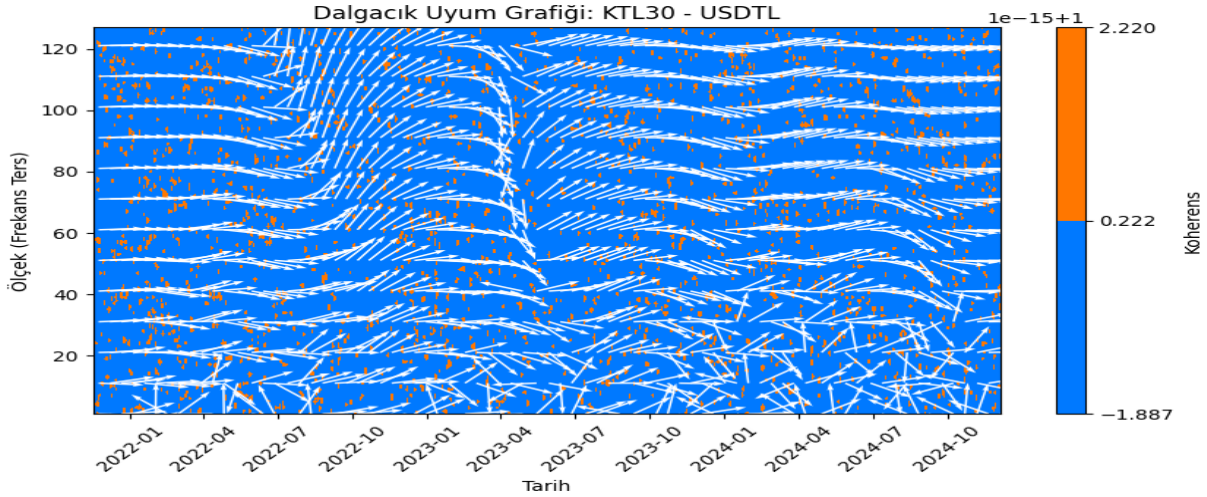
Dalgacık Uyum Grafiği: KTL30 - USDTL
1e−15+1
2.220
0.222
−1.887
Koherens
Ölçek (Frekans Ters)
Tarih
2022-01
2022-04
2022-07
2022-10
2023-01
2023-04
2023-07
2023-10
2024-01
2024-04
2024-07
2024-10

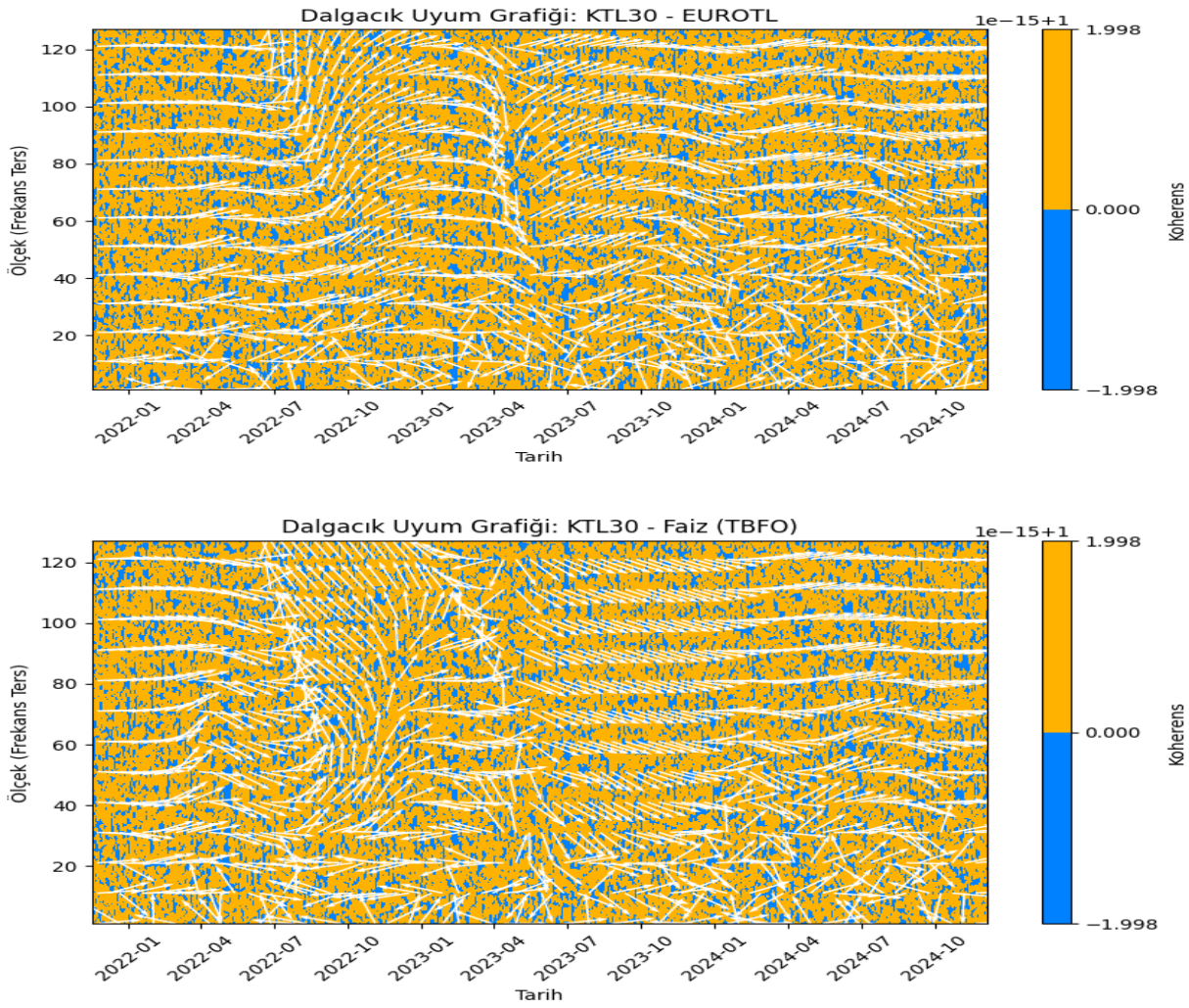

Grafik 3: Dalgacık Uyum Grafikleri

Dalgacık uyum grafikleri, belirli değişken çiftleri arasındaki zaman-frekans ilişkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu analiz, Covid-19 krizi sonrasında değişkenler arasındaki bağlantının nasıl evrildiğini anlamak açısından önem taşımaktadır. XU100 ile döviz kurları arasında yapılan analizler, borsa endeksi ile dolar ve euro arasındaki ilişkinin zamanla dalgalandığını ve özellikle kriz sonrası dönemlerde belirgin faz farklılıkları sergilediğini göstermektedir. Yön oklarının belirli dönemlerde döviz hareketlerinin borsa endeksini gecikmeli olarak etkilediğini göstermesi, piyasa reaksiyonlarının zaman içinde nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

XU100 ile faiz oranları arasındaki ilişkide ise yüksek frekanslı ölçeklerde kısa vadeli dalgalanmaların ön planda olduğu, kriz sonrası dönemlerde ise yön oklarının genellikle ters yönlü hareket ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum, faiz oranlarındaki değişimlerin borsa üzerindeki etkisini yansıtmakta ve belirli dönemlerde faiz artışlarının borsa endeksi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Katılım 30 endeksi ile döviz kurları arasındaki ilişki de benzer bir şekilde incelenmiş olup, özellikle kriz sonrası dönemde bu değişkenler arasındaki bağlantının güçlendiği tespit edilmiştir.

Katılım 30 endeksi ile faiz oranları arasındaki dalgacık uyumu analiz edildiğinde, belirli dönemlerde faiz değişikliklerinin borsa hareketlerini gecikmeli olarak etkilediği gözlemlenmiştir.

Yön oklarının belirli frekanslarda belirgin hale gelmesi, faiz ve borsa arasındaki ilişkinin zamana göre değiştiğini göstermektedir. Kriz sonrası dönemlerde dalgacık uyumu artmakta ve belirli zaman dilimlerinde daha güçlü korelasyonlar ortaya çıkmaktadır. Döviz ve faiz gibi makroekonomik değişkenlerin borsa üzerindeki etkisinin zaman içinde nasıl farklılaştığını görmek açısından bu analiz önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Analizler, finansal krizlerin piyasa dinamikleri üzerindeki etkisini değerlendirmek ve ekonomik değişkenler arasındaki etkileşimi anlamak için güçlü bir yöntem sunmaktadır.

Türkiye finansal piyasalarında Kasım 2021 ile Haziran 2024 arasındaki dönemde önemli makroekonomik gelişmeler yaşanmış ve bu süreçte faiz oranları ile döviz kurlarındaki değişimler, BİST100 ve Katılım30 endeksleri üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır. Dalgacık uyum analizi sonuçları, bu dönemde yaşanan gelişmelere bağlı olarak finansal göstergeler arasındaki ilişkilerin farklı zaman dilimlerinde nasıl değiştiğini ortaya koymuştur. Kasım 2021 ile Aralık 2021 arasında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, politika faizinde ani indirimler gerçekleştirmiştir. Bu durum, piyasalarda önemli bir dalgalanma yaratmış ve döviz kurlarında hızlı bir yükselişe yol açmıştır. Türk Lirası'nın değer kaybetmesiyle birlikte yatırımcılar risk algısını yeniden değerlendirmiş ve borsa endekslerinde oynaklık artmıştır. Dalgacık uyum analizi, bu süreçte BİST100 ve Katılım30 endekslerinin döviz kurlarına duyarlılığının kısa vadede belirgin bir şekilde yükseldiğini göstermektedir.

Şubat 2022 ile Mayıs 2022 döneminde ise küresel jeopolitik gelişmeler, Türkiye ekonomisi üzerinde doğrudan etkiler yaratmıştır. Rusya ve Ukrayna arasında başlayan savaş, küresel enerji piyasalarında büyük dalgalanmalara neden olmuş, bu durum petrol ve doğalgaz fiyatlarında keskin artışlar yaratmıştır. Türkiye gibi enerji ithalatına bağımlı ekonomilerde enflasyonist baskılar artmış, döviz kurlarında ve faiz oranlarında volatilite yükselmiştir. Dalgacık uyum grafikleri, bu süreçte döviz kuru ile BİST100 arasındaki korelasyonun arttığını, ancak Katılım30 endeksinin faiz değişikliklerine daha duyarlı hale geldiğini göstermektedir. Bu durum, faizsiz finans ilkelerine bağlı olarak hareket eden Katılım30 endeksinin bile faiz politikalarındaki değişimlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Ekim 2022 ile Ocak 2023 döneminde TCMB, faiz indirim sürecine devam etmiş ve piyasalarda artan likiditeyle birlikte finansal göstergelerde dalgalanmalar yaşanmıştır. Döviz kurları üzerindeki baskının arttığı bu süreçte, BİST100 endeksinde yüksek frekanslı hareketler gözlemlenmiştir. Katılım30 endeksi ise uzun vadeli trendlerde faiz oranları ile daha yüksek bir uyum göstermiştir. Özellikle faiz oranlarının düşüşe geçmesiyle birlikte Katılım30'daki dalgalanmaların azaldığı, ancak uzun vadede faiz oranlarındaki değişimlerle güçlü bir ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir. Haziran 2023 ile Ağustos 2023 döneminde TCMB, uzun süre sonra faiz artırımlarına yönelerek enflasyonla mücadelede yeni bir adım atmıştır. Bu süreçte borsa endekslerinde kısa vadeli dalgalanmalar yaşanmış, ancak dalgacık uyum analizine göre Katılım30'un faiz oranlarıyla olan uzun vadeli ilişkisi daha da güçlenmiştir. Döviz kurlarında ise oynaklığın azaldığı, USD/TL ve EUR/TL ile BİST100 arasındaki korelasyonun zayıfladığı gözlemlenmiştir. Bu durum, faiz artışlarının finansal piyasalardaki volatiliteyi azaltıcı bir etki yarattığını ve döviz kurunun borsa üzerindeki etkisinin kademeli olarak azaldığını göstermektedir.

Kasım 2023 ile Mart 2024 döneminde küresel ekonomik belirsizlikler ve ABD Merkez Bankası'nın (FED) faiz politikalarındaki belirsizlik, gelişmekte olan piyasalarda dalgalanmalara neden olmuştur. Türkiye'de enflasyon baskıları devam ederken, BİST100 ve Katılım30 endeksleri

bu süreçte farklı tepkiler vermiştir. Dalgacık uyum analizine göre döviz kuru ile BİST100 arasındaki ilişkinin zayıfladığı, ancak faiz oranlarının Katılım30 üzerindeki etkisinin uzun vadede daha belirgin hale geldiği görülmüştür. Bu, faizsiz finans prensiplerine dayalı bir endeks olmasına rağmen Katılım30'un faiz oranlarıyla güçlü bir etkileşim içinde olduğunu ve piyasa koşullarına duyarlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Nisan 2024 ile Haziran 2024 döneminde TCMB'nin sıkı para politikaları sonucunda döviz piyasalarında görece bir dengelenme sağlanmıştır. Bu süreçte borsa endeksleri üzerindeki volatilite azalmış, ancak faiz oranlarıyla olan uzun vadeli ilişkiler korunmuştur. Dalgacık uyum analizleri, özellikle Katılım30 endeksinin faiz değişikliklerine duyarlılığının belirgin bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, faiz oranlarının borsa üzerindeki uzun vadeli etkilerinin güçlü olduğunu ve finansal piyasaların genel dinamikleri içinde faiz politikasının belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

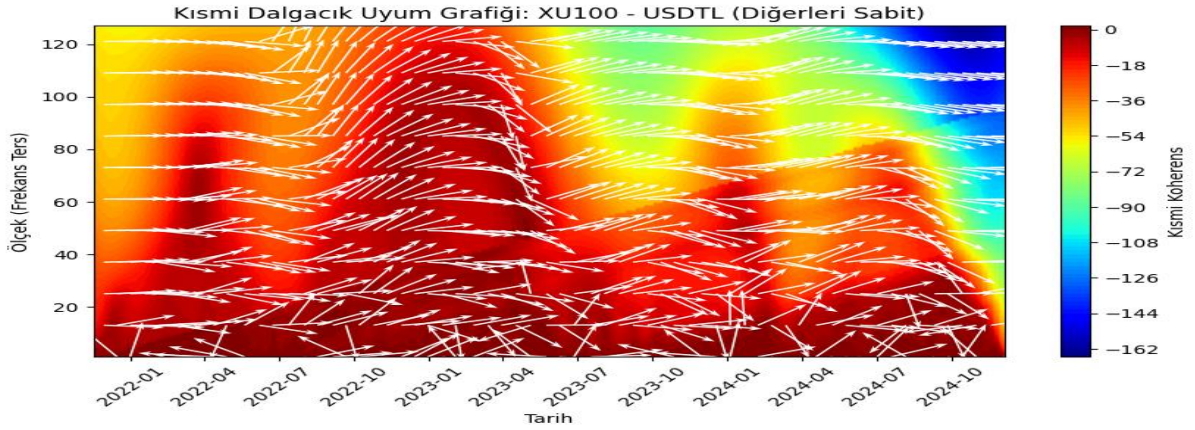

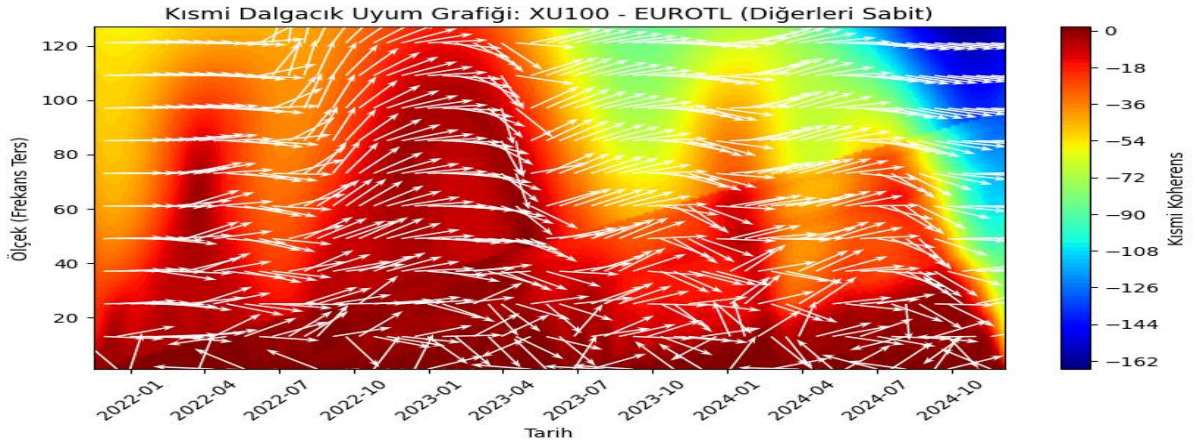

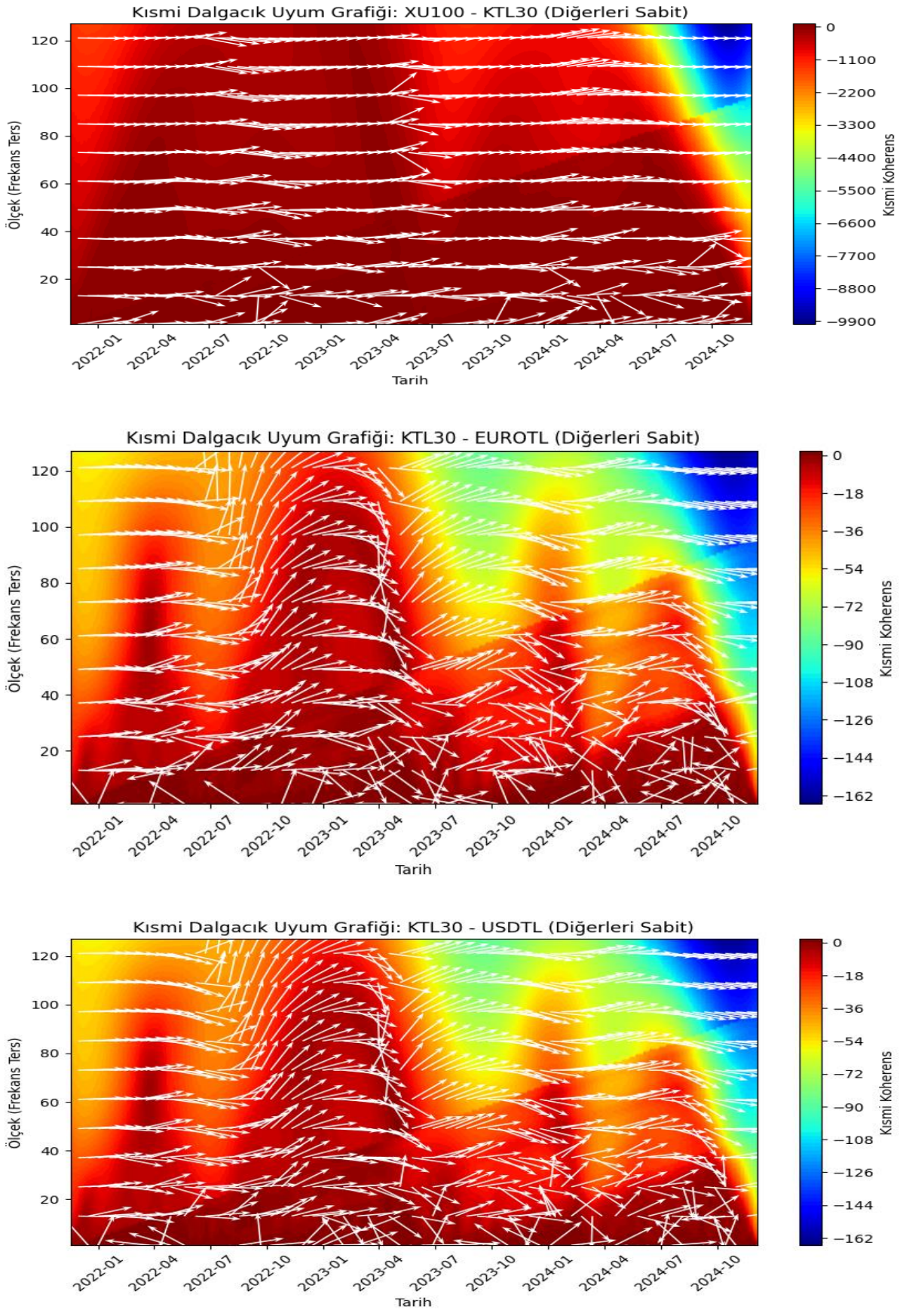

Grafik 4: Kısmı Dalgacık Uyum Grafikleri

Kısmi dalgacık uyum analizi, bir değişkenin etkisini sabit tutarak diğer iki değişken arasındaki bağımlılığı ortaya çıkarmaktadır. Böylece faiz, döviz ve borsa endeksleri gibi makroekonomik göstergelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde bağımsız değişkenlerin nasıl bir etki yarattığı belirlenmektedir. XU100 ile USDTL ve EUROTL arasındaki kısmi dalgacık uyumu analiz edildiğinde, kriz sonrası dönemlerde borsa ile döviz kurları arasındaki ilişkinin değiştiği gözlemlenmektedir. Özellikle belirli dönemlerde yön okları, döviz kurlarının borsa üzerindeki etkisini gecikmeli olarak gösterirken, bazı periyotlarda ise bu etkinin tersine döndüğü görülmektedir. Bu durum, piyasa oynaklığı ve dışsal ekonomik faktörlerin borsa endeksleri üzerindeki etkisini işaret etmektedir. XU100 ve KTL30 endeksleri arasındaki kısmi uyum, faiz ve döviz gibi faktörlerin sabit tutulmasıyla analiz edildiğinde, bu iki endeksin genel olarak benzer hareket ettiği ancak bazı dönemlerde farklı dalgalanmalar sergilediği görülmektedir. Faiz değişkeni sabit tutulduğunda, borsa endeksleri ile döviz kurları arasındaki korelasyon daha belirgin hale gelmekte ve özellikle kriz sonrası süreçte döviz kurundaki dalgalanmaların etkisinin arttığı görülmektedir. KTL30 endeksi ile faiz arasındaki ilişki incelendiğinde, yön oklarının belirli periyotlarda değişkenlik gösterdiği ve faiz hareketlerinin gecikmeli etkiler yaratabileceği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, faiz oranlarının borsa üzerindeki etkisinin doğrudan ve anlık olmadığı, bazı dönemlerde ise faiz artışlarının borsa üzerinde baskılayıcı bir etki yarattığını göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, kısmi dalgacık uyum analizi, piyasa dinamiklerini daha detaylı inceleyerek Covid-19 krizi sonrasında hangi değişkenlerin diğerlerine daha fazla etki ettiğini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Kriz sonrası süreçlerde döviz ve faiz gibi makroekonomik faktörlerin borsa endeksleri üzerindeki etkisinin arttığı görülmüş, yön oklarının hareketliliği ise bu değişimlerin zaman içinde farklı şiddetlerde gerçekleştiğini göstermiştir.

Dalgacık analizi ile elde edilen sonuçlar, geleneksel zaman serisi analizleri ile gözlemlenmesi zor olan dinamikleri daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle finansal piyasaların zaman içindeki değişken yapısı, farklı ölçeklerde nasıl etkileşim içinde olduğu ve belirli dönemlerde hangi faktörlerin baskın hale geldiği dalgacık analizi sayesinde incelenebilmiştir. Finansal piyasalardaki kriz sonrası dönemlerin, faiz ve döviz şoklarının ve makroekonomik değişkenlerin borsa üzerindeki etkisinin zaman içinde nasıl evrildiği bu yöntem ile detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Araştırma bulguları, finansal piyasaların derinleştirilmesi, yatırımcıların karar alma süreçlerinin geliştirilmesi ve makroekonomik politikaların finansal istikrar üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması açısından önemli katkılar sağlamaktadır.

Çalışmada, dalgacık analizi bulgularının mikroekonomik düzeyde nasıl bir anlam ifade ettiği de göz önünde bulundurulmuştur. Finansal piyasalardaki değişimler yalnızca makroekonomik göstergeler üzerinden değil, aynı zamanda firma düzeyinde yatırım, finansman ve risk yönetimi kararlarını doğrudan etkilemektedir. BİST100 ve Katılım30 endekslerinde gözlemlenen değişimler, büyük ölçekli firmaların kârlılığı, yatırım stratejileri ve piyasa değerleri açısından önemli sinyaller sunmaktadır. Özellikle döviz kurlarının dalgalanması, ithalatçı ve ihracatçı firmaların rekabet gücünü, maliyetlerini ve yatırım kararlarını doğrudan etkileyerek, finansal istikrar açısından kritik rol oynamaktadır. Ticari kredi faiz oranlarının yüksek seviyelerde olması, firmaların borçlanma maliyetlerini artırarak yatırım iştahlarını azaltmakta ve uzun vadede piyasa genişlemesini sınırlandırmaktadır. Tüketici kredi faiz oranlarının artması ise

hanehalkı harcamalarını kısıtlayarak perakende, otomotiv ve dayanıklı tüketim malları sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerin gelirlerini dolaylı olarak etkilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye finansal piyasalarının temel göstergelerinden olan BİST100 ve Katılım30 endeksleri ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkileri dalgacık analizi yöntemiyle incelemiştir. Bu çalışmanın sınırlılıkları arasında, incelenen zaman aralığının göreceli olarak kısa olması ve sadece belirli makroekonomik göstergelerin dahil edilmesi sayılabilir. Geleneksel zaman serisi analizlerinin ötesine geçerek, zaman ve frekans boyutlarını eşzamanlı olarak değerlendiren dalgacık analizi, finansal değişkenler arasındaki etkileşimlerin zaman içinde nasıl değiştiğini ve farklı ölçeklerde nasıl ortaya çıktığını daha ayrıntılı bir şekilde analiz etme fırsatı sunmuştur. Çalışma, Kasım 2021 ile Aralık 2024 yılları arasındaki verileri baz alarak, bu dönemde Türkiye'de yaşanan önemli ekonomik dalgalanmaların finansal piyasalar üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Araştırma bulguları, faiz oranlarının Katılım30 endeksi üzerinde uzun vadeli güçlü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İslami finans prensiplerine dayalı olarak yönetilen Katılım30 endeksinin, geleneksel faiz bazlı ekonomik göstergelerle beklenenden daha yüksek bir korelasyon göstermesi, İslami finans ürünlerinin geleneksel finansal piyasalarla entegrasyonunun sanılandan daha ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Faiz oranlarının yükseldiği dönemlerde Katılım30 endeksinde belirgin bir düşüş gözlemlenirken, düşük faiz oranlarının hâkim olduğu süreçlerde endeksin daha güçlü bir performans sergilediği görülmüştür. Bu durum, İslami finansın faizsiz bir yapıya sahip olmasına rağmen, piyasanın genel faiz politikalarına duyarlılığının göz ardı edilemeyeceğini ve yatırımcıların bu etkiyi dikkate alarak strateji geliştirmeleri gerektiğini göstermektedir. Döviz kurları ile borsa endeksleri arasındaki ilişki incelendiğinde, hem dolar hem de euro değişkenlerinin BİST100 ve Katılım30 endeksleri üzerinde orta ve uzun vadede önemli etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Özellikle dolar kurunun Katılım30 üzerindeki etkisinin BİST100'e kıyasla daha belirgin olması, katılım endeksinin döviz kuru hareketlerine daha hassas olduğunu göstermektedir. Çalışma dönemi boyunca, 2021 sonlarında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilen faiz indirimleri sonrası döviz kurları hızla yükselmiş, 2022 yılında kur şokları yaşanmış ve 2023 yılı boyunca döviz kuru dalgalanmaları devam etmiştir. 2024 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın sıkı para politikaları neticesinde döviz piyasalarında görece bir dengelenme sağlanmış olsa da, borsa endeksleri üzerindeki döviz kuru etkisinin uzun vadede daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, özellikle uluslararası yatırımcılar ve risk yöneticileri için, döviz kuru hareketlerinin borsa üzerindeki uzun vadeli etkilerinin yakından takip edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Faiz oranlarının BİST100 ve Katılım30 endeksleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu, ancak bu etkinin Katılım30 üzerinde daha güçlü olduğu açık bir şekilde belirlenmiştir. 2021 yılında politika faizinde yapılan indirimler sonrası ticari kredi faizleri düşerken, 2022 yılında faiz oranlarının hızlı yükselmesi ve 2023 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın faiz artışlarıyla birlikte kredi maliyetlerinin önemli ölçüde artması, şirketlerin yatırım ve finansman kararlarını doğrudan etkilemiştir. Çalışma bulguları, ticari kredi faiz oranlarının borsa endeksleri üzerindeki uzun vadeli etkisinin kısa vadeli etkilere kıyasla daha güçlü olduğunu göstermektedir. Borçlanma maliyetlerinin artması firmaların finansmana erişimini kısıtlamış ve sermaye piyasalarında

dalgalanmaları tetiklemiştir. Finansal istikrarın sağlanabilmesi için faiz ve döviz piyasalarındaki volatilitenin yakından izlenmesi ve özellikle reel sektör üzerindeki etkilerinin detaylı şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Dalgacık analizi ile elde edilen sonuçlar, geleneksel zaman serisi analizleri ile gözlemlenmesi zor olan dinamikleri daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle finansal piyasaların zaman içindeki değişken yapısı, farklı ölçeklerde nasıl etkileşim içinde olduğu ve belirli dönemlerde hangi faktörlerin baskın hale geldiği dalgacık analizi sayesinde incelenebilmiştir. Finansal piyasalardaki kriz dönemlerinin, faiz ve döviz şoklarının ve makroekonomik değişkenlerin borsa üzerindeki etkisinin zaman içinde nasıl evrildiği bu yöntem ile detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Araştırma bulguları, finansal piyasaların derinleştirilmesi, yatırımcıların karar alma süreçlerinin geliştirilmesi ve makroekonomik politikaların finansal istikrar üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması açısından önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları yatırımcılar ve politika yapıcılar açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Yatırımcılar, farklı zaman ölçeklerindeki ilişkileri dikkate alarak portföy yönetimi stratejilerini optimize edebilir. Özellikle uzun vadeli yatırım kararlarında ticari kredi faiz oranlarının etkisi göz önünde bulundurulmalı, kısa vadeli yatırım stratejilerinde ise döviz kuru hareketleri dikkate alınmalıdır. Politika yapıcılar açısından, faiz oranları ve döviz kurları gibi makroekonomik değişkenlerin borsa üzerindeki etkilerinin anlaşılması, daha etkin ve hedefe yönelik ekonomik politikaların oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Elde edilen bulgular doğrultusunda finansal piyasaların güçlendirilmesi, kur ve faiz politikalarının dengelenmesi ve reel sektör için finansal stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Sermaye piyasalarının derinleştirilmesi ve bireysel yatırımcıların finansal okuryazarlığının artırılması, piyasa istikrarını sağlamak adına kritik bir gerekliliktir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın faiz politikalarının finansal piyasa üzerindeki gecikmeli etkileri dikkate alınarak, döviz kuru istikrarını sağlamak için rezerv politikalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Döviz kuru dalgalanmalarından etkilenen ihracatçı ve ithalatçı firmalar, risklerini yönetmek adına hedge mekanizmalarını kullanmalı ve ticari kredi faiz oranlarının yükseliş dönemlerinde alternatif finansman kaynaklarına yönelmelidir. Gelecek araştırmalarda, daha uzun zaman serileri ve daha geniş bir makroekonomik gösterge seti kullanılarak analizin genişletilmesi önerilmektedir. Ayrıca, dalgacık analizinin diğer ekonometrik yöntemlerle (örneğin, GARCH modelleri veya VAR analizi) birleştirilmesi, bulguların sağlamlığını artırabilir ve daha kapsamlı sonuçlar sunabilir. Bu nedenle, dalgacık analizi sonuçlarının hem yatırım kararlarında hem de politika tasarımlarında dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Financial markets are influenced by a variety of macroeconomic factors, including interest rates, exchange rates, and stock indices. Understanding the dynamic interactions between these variables is essential for both investors and policymakers in designing effective financial strategies and regulatory frameworks. Traditional econometric methods, such as time-series models, often fail to capture the time-varying nature of these relationships. In this context, wavelet analysis has emerged as a powerful tool for examining the dependencies between financial variables over different time horizons and frequency domains. Unlike conventional correlation and regression

techniques, wavelet analysis provides a more comprehensive understanding by simultaneously analyzing short-term, medium-term, and long-term interactions.

This study investigates the sensitivity of the BIST100 and XK030 indices in the Turkish financial markets to macroeconomic indicators, specifically commercial lending interest rates and exchange rates (USD/TRY and EUR/TRY). The analysis is conducted using wavelet-based methods, including wavelet power spectrum analysis, wavelet coherence analysis, and partial wavelet coherence analysis. By employing these methodologies, the study aims to identify the extent to which interest rate fluctuations and currency volatility impact stock market indices, as well as to determine whether these effects vary across different time scales.

The literature on financial market dynamics has extensively explored the relationship between macroeconomic variables and stock indices. Previous research has indicated that interest rates have a direct impact on stock market performance, primarily through their effect on corporate borrowing costs, investment decisions, and overall market liquidity. Similarly, exchange rates influence stock indices by affecting the profitability of exporting and importing firms, altering foreign investment inflows, and contributing to market uncertainty. While many studies have analyzed these relationships using traditional econometric techniques such as vector autoregression (VAR) models and generalized autoregressive conditional heteroskedasticity (GARCH) models, recent advancements in financial econometrics have demonstrated that wavelet analysis can provide deeper insights by capturing time-varying dependencies. Existing literature suggests that stock markets in emerging economies, such as Turkey, exhibit stronger sensitivities to interest rate and exchange rate fluctuations compared to developed economies due to higher financial volatility and external dependency.

The dataset utilized in this study consists of daily observations of BIST100, XK030, USD/TRY, EUR/TRY, and commercial lending interest rates between November 16, 2021, and December 4, 2024. Data was sourced from the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) and the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). The selection of this period was motivated by the need to capture post-crisis financial market dynamics, particularly in the wake of significant interest rate adjustments by the CBRT and fluctuations in the foreign exchange market. The inclusion of both the BIST100 and XK030 indices allows for a comparative analysis, as XK030 represents an Islamic finance-based index that excludes interest-bearing financial instruments, whereas BIST100 encompasses a broader range of sectors.

Wavelet power spectrum analysis was applied to examine the volatility characteristics of the selected financial indicators. This approach allows for the identification of periods in which financial variables exhibit heightened fluctuations, providing insights into the temporal structure of market volatility. Wavelet coherence analysis was subsequently performed to assess the dynamic correlations between interest rates, exchange rates, and stock indices over different time horizons. This methodology enables the identification of periods in which stock market indices exhibit strong or weak relationships with macroeconomic indicators. Additionally, partial wavelet coherence analysis was conducted to isolate the effects of a third variable, thereby determining whether the observed relationships remain significant when controlling for additional macroeconomic influences.

The results indicate that the impact of interest rates and exchange rates on stock market indices varies across different time scales. Wavelet power spectrum analysis revealed that BIST100 exhibits greater sensitivity to short-term fluctuations, while XK030 is more influenced by long-term volatility patterns. This suggests that conventional stock indices are more reactive to immediate market conditions, whereas Islamic finance-based indices tend to exhibit more stable long-term trends. The wavelet coherence analysis further demonstrated that commercial lending interest rates exert a significant influence on KTLM30 over extended periods, while their impact on BIST100 is relatively weaker. This finding implies that, despite being structured according to Islamic finance principles, the XK030 index remains highly sensitive to changes in interest rates. Regarding exchange rate dynamics, USD/TRY and EUR/TRY fluctuations were found to have pronounced short-term effects on stock indices, although these effects tend to dissipate over medium- and long-term periods.

Partial wavelet coherence analysis provided additional insights by demonstrating that when interest rates are held constant, the influence of exchange rates on stock indices becomes more pronounced. Conversely, when exchange rates are fixed, interest rates exhibit a stronger relationship with stock market performance. This suggests that financial markets in Turkey are influenced by both domestic monetary policy decisions and external currency fluctuations, highlighting the interconnected nature of interest rate and exchange rate movements. The observed long-term sensitivity of KTLM30 to interest rates challenges the assumption that Islamic finance-based indices are entirely independent of interest rate fluctuations. Instead, the findings indicate that macroeconomic conditions exert indirect effects on these indices, likely through broader market sentiment and sectoral linkages.

From a policy perspective, the findings of this study have several implications. First, the strong long-term influence of interest rates on KTLM30 suggests that policymakers should consider the broader market effects of monetary policy adjustments, even when targeting conventional financial instruments. The integration of Islamic finance within the broader financial ecosystem implies that interest rate movements can indirectly affect sectors that are formally structured to avoid interest-bearing transactions. Second, the short-term impact of exchange rate fluctuations on stock indices highlights the need for effective currency risk management strategies, particularly for firms engaged in international trade. Regulatory frameworks aimed at stabilizing exchange rate volatility could contribute to reducing short-term market uncertainty and improving investor confidence.

For investors, the study underscores the importance of considering time scales when formulating investment strategies. Long-term investors should place greater emphasis on interest rate trends, as these factors exhibit more persistent effects on stock market indices, particularly for Islamic finance-based investments. In contrast, short-term investors and speculators should monitor currency fluctuations more closely, as exchange rate movements tend to drive stock market volatility over shorter periods. By incorporating wavelet-based insights into portfolio management, investors can optimize risk-adjusted returns and enhance decision-making in response to macroeconomic shifts.

Future research should explore the integration of wavelet analysis with additional financial indicators, such as inflation rates, geopolitical risk indices, and global commodity prices. Comparative studies involving other emerging and developed markets could provide a more comprehensive understanding of how macroeconomic variables interact with stock indices in different economic contexts. Furthermore, hybrid modeling approaches that combine wavelet analysis with machine learning techniques may offer enhanced predictive capabilities for financial market forecasting.

In conclusion, this study contributes to the existing literature by demonstrating the utility of wavelet analysis in capturing the time-frequency dynamics of macroeconomic variables and financial market indices. The findings highlight the interconnected nature of interest rates, exchange rates, and stock indices, emphasizing the need for a nuanced approach to financial decision-making and policy formulation. By leveraging wavelet-based methodologies, both investors and policymakers can gain deeper insights into the evolving structure of financial markets and develop more effective strategies for navigating macroeconomic uncertainties.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Abioğlu, V. (2021). Volatility Spillovers And Correlations Between Oil Prices and Stock Sectors In Turkey: Implications On Portfolio Hedging And Diversification Opportunities. *Sosyoekonomi, 29*(47), 79-106. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.01.04

Adebayo, T. S. (2020). New Insights into Export-Growth Nexus: Wavelet and Causality Approaches. *Asian Journal of Economics Business and Accounting,* 15 (2): 32-44. https://doi.org/10.9734/ajeba/2020/v15i230212.

Aguiar-Conraria, L., & Soares, M. J. (2011). Oil and The Macroeconomy: Using Wavelets To Analyze Old İssues. *Empirical Economics, 40*(3), 645-655.

Burhan, B., & Mohammed, F. A. (2024). A Hybrid Model For Financial Forecasting Based On Maximal Overlap Discrete Wavelet Transform: Evidence From Chinese Exchange Rates.

Journal of Economics and Administrative Sciences, 30(142), 476-491. https://doi.org/10.33095/hevp1268

Chopra, M. and Mehta, C. (2022). Is The Covid-19 Pandemic More Contagious For The Asian Stock Markets? A Comparison With The Asian Financial, The Us Subprime And The Eurozone Debt Crisis. *Journal of Asian Economics*, 79, 101450. https://doi.org/10.1016/j.asieco.2022.101450

Çakır, M. (2021). The impact of Exchange Rates On Stock Markets In Turkey: Evidence From Linear and Non-Linear Ardl Models. *IntechOpen*. https://doi.org/10.5772/intechopen.96068

Çıtak, F. (2023). Dynamic Linkages Between Green Finance, Environmental Responsibility, Clean Energy and Green Technology: Evidence From Partial and Multiple Wavelet Coherence. In K. Çapraz (Ed.), Academic Studies In Social, Humanities and Administrative Sciences (pp. 93–115). Livre de Lyon.

Dungey, M. and Martin, V. (2007). Unravelling Financial Market Linkages During Crises. *Journal of Applied Econometrics,* 22(1), 89-119. https://doi.org/10.1002/jae.936

Frimpong, S., Gyamfi, E., Ishaq, Z., Agyei, S., Agyapong, D., & Adam, A. (2021). Can Global Economic Policy Uncertainty Drive The İnterdependence of Agricultural Commodity Prices? Evidence From Partial Wavelet Coherence Analysis. *Complexity*, 2021(1). https://doi.org/10.1155/2021/8848424

Gallegati, M. (2008). Wavelet Analysis of Stock Returns And Aggregate Economic Activity. *Computational Statistics & Data Analysis, 52*(6), 3061-3074. https://doi.org/10.1016/j.csda.2007.07.019

Gençay, R., Selçuk, F., & Whitcher, B. (2005). Multiscale Systematic Risk. *Journal of International Money and Finance, 24*(1), 55–70. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2004.10.003

Günay, S. and Can, G. (2022). The Source of Financial Contagion And Spillovers: An Evaluation Of The Covid-19 Pandemic and The Global Financial Crisis. *Plos One*, 17(1), e0261835. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261835

Habib, Y., Xia, E., Fareed, Z., & Hashmi, S. (2020). Time–Frequency Co-Movement Between Covid-19, Crude Oil Prices, And Atmospheric Co2 Emissions: Fresh Global Insights From Partial And Multiple Coherence Approach. *Environment Development and Sustainability*, 23(6), 9397-9417. https://doi.org/10.1007/s10668-020-01031-2

Hu, W., & Cheng, B. (2021). Technical note: Improved Partial Wavelet Coherency For Understanding Scale-Specific and Localized Bivariate Relationships In Geosciences. *Hydrology and Earth System Sciences, 25*(1), 321-331. https://doi.org/10.5194/hess-25-321-2021

İlhan, A., & Akdeniz, C. (2020). COVID-19 Döneminde Makroekonomik Değişkenlerin Borsa Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 893-912. https://doi.org/10.30784/epfad.810630

Kantar, L. (2022). Testing of Macroeconomic Factors Affecting Capital Markets with Granger Causality Method: Turkey Practice. *Journal of Business Research - Turk*. https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1446

Karakuş, T. F., & Vural, G. (2022). Katılım Endeksi İle Faiz Oranı, Döviz Kuru ve BİST 100 Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *International Journal of Commerce, Industry and Entrepreneurship Studies,* 2(1), 0-2.

Kırıkkaleli, D. (2019). Time–Frequency Dependency of Financial Risk and Economic Risk: Evidence From Greece. *Journal of Economic Structures*, 8(1). https://doi.org/10.1186/s40008-019-0173-z

Koncak, A. & Nazlıoğlu, E. H. (2024). Küresel Belirsizlikler ve Türkiye Pay Senedi Piyasası Arasındaki İlişki: Dalgacık Uyum Analizinden Kanıtlar. Maliye Dergisi, 186(Ocak-Haziran), 251–274.

Kravets, T., & Sytienko, A. (2013). Wavelet Analysis of The Crisis Effects in Stock Index Returns. *Ekonomika, 92*(1), 78-96. https://doi.org/10.15388/ekon.2013.0.1133

Kriechbaumer, T., Angus, A., Parsons, D., & Casado, M. (2014). An Improved Wavelet–ARIMA Approach for Forecasting Metal Prices. *Resources Policy, 39*, 32–41. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2013.10.005

Li, J., Zhu, S., & Liu, Y. (2006). Genetic Programming With Wavelet-Based İndicators For Financial Forecasting. *Transactions of the Institute of Measurement and Control, 28*(3), 285-297. https://doi.org/10.1191/0142331206tim177oa

Machado, J., Duarte, F., & Duarte, G. (2012). Analysis of Stock Market Indices With Multidimensional Scaling And Wavelets. *Mathematical Problems in Engineering, 2012*(1), 1–10. https://doi.org/10.1155/2012/819503

Mandrikova, O., Mandrikova, B., & Rodomanskay, A. (2021). Method of Constructing a Nonlinear Approximating Scheme of a Complex Signal: Application Pattern Recognition. *Mathematics, 9*(7), 737. https://doi.org/10.3390/math9070737

Mollah, S., Quoreshi, S., & Zafirov, G. (2016). Equity Market Contagion During Global Financial And Eurozone Crises: Evidence From a Dynamic Correlation Analysis. Journal of International *Financial Markets, Institutions and Money*, 41, 151-167. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2015.12.010

Özün, A., & Cifter, A. (2010). A Wavelet Network Model For Analysing Exchange Rate Effects On Interest Rates. *Journal of Economic Studies, 37*(4), 405-418. https://doi.org/10.1108/01443581011073408

Rua, A. (2010). A Wavelet Approach For Factor-Augmented Forecasting. *Journal of forecasting, 30*(7), 666–678. https://doi.org/10.1002/for.1200

Schirmer, A., Lo, C., & Wijaya, M. (2021). When The Music's No Good: Rhythms Prompt Interactional Synchrony But İmpair Affective Communication Outcomes. *Communication Research*, 50(1), 30-52. https://doi.org/10.1177/00936502211015900

Subbotin, A. (2008). A Multi-Horizon Scale For Volatility. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.1101376

Tang, L., Ling-xiao, T., & Hu, S. (2009). Forecasting Volatility Based On Wavelet Support Vector Machine. *Expert Systems With Applications*, *36*(2), 2901-2909. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.01.047

Torrence, C., & Compo, G. P. (1998). A Practical Guide To Wavelet Analysis. *Bulletin of the American Meteorological Society, 79*(1), 61-78.

Torrence, C., & Webster, P. J. (1999). Interdecadal Changes İn The Enso–Monsoon System. *Journal of Climate, 12*(8), 2679-2690.

Türsoy, T. and Mar'I, M. (2020). Lead-lag and Relationship Between Money Growth And Inflation In Turkey: New Evidence From A Wavelet Analysis. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields,* 11(1), 47. https://doi.org/10.14505/tpref.v11.1(21).04

Vácha, L. and Baruník, J. (2012). Co-Movement of Energy Commodities Revisited: Evidence From Wavelet Coherence Analysis. *Energy Economics*, 34(1), 241-247. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.10.007

Xie, Y., Yu, J., & Ranneby, B. (2009). Forecasting Using Locally Stationary Wavelet Processes. *Journal of Statistical Computation and Simulation, 79*(9), 1067-1082. https://doi.org/10.1080/00949650802087003

Yaacob, N., Jaber, J., Pathmanathan, D., Alwadi, S., & Mohamed, I. (2021). Hybrid of The Lee-Carter Model With Maximum Overlap Discrete Wavelet Transform Filters In Forecasting Mortality Rates. *Mathematics, 9*(18), 2295. https://doi.org/10.3390/math9182295

Ye, Q., & Wei, L. (2015). The prediction Of Stock Price Based On İmproved Wavelet Neural Network. *Open Journal of Applied Sciences, 5*(4), 115-120. https://doi.org/10.4236/ojapps.2015.54012

Yücel, D., Kılıçaslan, E., & Arman Zengi, C. (2023). Siyasal İletişim Bağlamında Türkiye'de Ekonomik Kriz Süreçlerinde Liderlerin Kriz Söylemleri. *SDE Akademi*, 3(2), 217-238. https://doi.org/10.58375/sde.1269124.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

ANALYSIS OF RELATIONS BETWEEN THE BALTIC STATES AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT OF ENERGY SECURITY

Zehra AKSU

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

Uluslararası İlişkiler Bölümü, zehra.aksu@mku.edu.tr

0000-0003-1073-4086

Atıf / Citation: Aksu, Z. (2025), Analysis of relations between the Baltic States and the Russian Federation in the context of energy security. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 120-137.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1637892

Abstract

The energy relationship between the Baltic States (Estonia, Latvia, and Lithuania) and the Russian Federation is a critical factor influencing regional security. This relationship is key to understanding how energy dependency impacts national security and regional stability. Historically interconnected through shared Soviet infrastructure, the Baltic States have sought to reduce their reliance on Russian energy sources in response to security concerns, aiming to synchronise with the Continental European Network. The experiences of the Baltic States in energy security serve as a significant example of small states striving to escape the influence of major powers and develop independent energy policies. This paper aims to analyse the relations between the Baltic States and the Russian Federation within the context of energy security. The research question is which strategic orientations the Baltic States have adopted in response to the security risks arising from their historical energy dependence on Russia. The hypothesis of the study is that the energy security strategies of the Baltic States have been directly shaped by the security concerns arising from their dependence on Russian energy, and that this has functioned as a driving force accelerating their EU integration processes. The study synthesises recent policy changes and infrastructure developments affecting energy security in the Baltic region, offering original insights. By placing contemporary developments within a broader historical and geopolitical framework, it enriches the literature and provides foresight for future policy assessments. The study which examines scientific publications, policy reports, and data from government sources, concludes that Baltic-Russian energy relations are characterised by a struggle between dependence and strategic decoupling. Based on historical and contemporary evidence obtained through qualitative research methods, it is assessed that while significant steps have been taken towards diversification and EU integration, the legacy of past dependency continues to influence modern energy strategies and security assessments.

Keywords: Energy Security, Baltic States, Russian Federation, EU

Received / Geliş Tarihi: 11.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 07.05.2025

BALTIK DEVLETLERİ VE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

Öz

Baltık Devletleri (Estonya, Letonya ve Litvanya) ile Rusya Federasyonu arasındaki enerji ilişkisi, bölgesel güvenliği etkileyen kritik bir unsurdur. Bu ilişki, enerji bağımlılığının ulusal güvenliği ve bölgesel istikrarı nasıl etkilediğini anlamak için önemlidir. Paylaşılan Sovyet altyapısı nedeniyle tarihsel olarak iç içe geçmiş olan Baltık devletleri, güvenlik endişelerine yanıt olarak Rus enerji kaynaklarına olan bağımlılığı azaltmaya çalışmakta ve Kıta Avrupası Ağı ile senkronizasyonu amaçlamaktadır. Baltık Devletlerinin enerji güvenliği konusundaki deneyimleri, küçük devletlerin büyük güçlerin etkisinden kurtulma ve bağımsız enerji politikaları geliştirme çabalarına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma Baltık Devletleri ve Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin enerji güvenliği bağlamında analizini amaçlamaktadır. Araştırma sorusu, Baltık Devletlerinin Rusya karşısındaki tarihsel enerji bağımlılığından kaynaklanan güvenlik risklerine yanıt olarak enerji güvenliğini sağlamak amacıyla hangi stratejik yönelimleri benimsediğidir. Çalışmanın hipotezi Baltık Devletlerinin enerji güvenliği stratejilerinin, Rusya'ya olan enerji bağımlılığının yarattığı güvenlik kaygılarından doğrudan etkilendiği ve bu durumun, AB entegrasyon süreçlerini hızlandıran bir itici güç işlevi gördüğüdür. Çalışma, Baltık bölgesinde enerji güvenliğini etkileyen son politika değişimlerini ve altyapı gelişmelerini sentezleyerek özgün içgörüler sunmaktadır. Çağdaş gelişmeleri daha geniş bir tarihsel ve jeopolitik çerçeveye yerleştirerek literatürü zenginleştirmekte ve gelecekteki politika değerlendirmeleri için öngörüler kazandırmaktadır. Bilimsel eserlerin, politika raporlarının ve hükümet kaynaklarından elde edilen verilerin incelendiği araştırmada, Baltık-Rusya enerji ilişkilerinin bağımlılık ve stratejik kopuş arasındaki bir mücadele ile karakterize edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle elde edilen tarihsel ve güncel kanıtlara göre; çeşitlilik ve AB entegrasyonuna doğru önemli adımlar atılmış olsa da geçmiş bağımlılığın mirasının, modern enerji stratejilerini ve güvenlik değerlendirmelerini etkilemeye devam edeceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Güvenliği, Baltık Devletleri, Rusya Federasyonu, AB

INTRODUCTION

The relationship between the Baltic States and the Russian Federation has remarkable importance in the context of energy security. Although Estonia, Latvia, and Lithuania gained their independence with the dissolution of the Soviet Union in 1991, they carried the legacy of the Soviet era in their energy infrastructure and policies for many years. Due to their geographical location at a strategic crossroads in northeastern Europe, these states find themselves at the centre of geopolitical tensions, given their proximity both to Western alliances and directly to Russia. This situation influences the Baltic States' energy policies in relation to Russian influence and EU energy strategies, directly impacting their energy security. Consequently, the energy policies of the Baltic States are shaped by two fundamental dynamics: the Soviet legacy and integration with the EU.

Having been directly connected to Russia through the energy infrastructure established during the Soviet era, the Baltic States prioritised breaking free from this dependence in the post-independence period. To enhance energy diversification and prevent Russia from using its energy resources as a tool of pressure, they initiated infrastructure projects such as the Klaipėda LNG terminal. Becoming increasingly aware of the strategic risks associated with reliance on a single supplier, the Baltic States secured support from the EU to implement their energy projects. Geopolitically, the Baltic States' location has also influenced their economic strategies, prompting them to diversify their energy sources and align their policies with the EU's energy security frameworks. However, their adoption of strategies emphasising regional cooperation and integration with Western alliances to mitigate vulnerabilities has heightened the risk of tensions with their eastern neighbors. The Baltic States' pivot towards Western alliances has, in turn, reinforced Moscow's efforts to maintain control over its energy resources. In this context, Russia's development of infrastructure projects such as Nord Stream,

which bypass the Baltic States, has transformed energy security from a national issue for these countries into a broader regional concern.

This study addresses the ongoing energy security challenges faced by the Baltic States due to their historical dependence on Russia and examines the strategies they have adopted to achieve energy independence. Seeking to answer the question of how successful the Baltic States have been in reducing their energy dependence on Russia, the paper analyses the complex energy relations between the Baltic States and the Russian Federation. It aims to analyse how these relations have evolved against the backdrop of political tensions and the strategic objective of energy diversification, and it evaluates the progress made by the Baltic States towards energy independence as well as the challenges they have encountered. In this regard, the study provides an integrated analysis that links historical dependence with contemporary energy security challenges, enhancing the understanding of energy not only as an economic tool but also as a geopolitical instrument. To provide a comprehensive historical and analytical account, the paper draws on policy reports, academic articles, and official government documents, and therefore employs a qualitative research method. Its originality lies in its interdisciplinary approach, which bridges history and political economy to offer a nuanced understanding of energy dependence. While energy security is often examined through the lens of major powers, this study fills a significant gap in the literature by focusing on the energy security strategies of small states. It not only addresses current energy policies, but also takes into account the historical energy dependence inherited from the Soviet legacy, thereby revealing the impact of structural factors on present-day security strategies. In doing so, the study not only establishes a link between energy security and regional security, but also reinforces the emphasis on historical continuity within the energy security literature. By deepening the energy security literature through a regional case study, the study contributes to the field by contextualising Baltic-Russian energy relations within contemporary geopolitical discourse.

1. THE BALTIC STATES FROM A GEOPOLITICAL AND GEOSTRATEGIC PERSPECTIVE

Geographically named after the Baltic Sea, which gives its name to the region in the west and north, the Baltic countries consist of three countries: Estonia in the north, Latvia in the central part, and Lithuania in the south. Gaining independence with the dissolution of the Soviet Union in 1991, the Baltic States are located in northeastern Europe. They are bordered by Poland and Kaliningrad (a Russian exclave) to the southwest, Russia to the east, and Belarus to the southeast. These countries share historical and geographical ties and rank among the smallest five post-Soviet states in terms of both land area and population.

Table 1. Areas and Populations of the Baltic States

Country	Area (km²)	Population (million)
Lithuania	65.300	2.794
Latvia	64.589	1.92
Estonia	45.227	1.325
Total	175.116	6.039

Source: This table was prepared by the author of the study using data from the website of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye.

Among the Baltic States, Lithuania is the largest, with a land area of 65,300 km² and a population of 2.794 million. It is followed by Latvia, which has a land area of 64,589 km² and a population of 1.92 million, and Estonia, with a land area of 45,227 km² and a

population of 1.325 million (see Table 1). Although these states collectively cover a relatively small geographical area of 175,116 km², their strategic location has consistently drawn the attention of powerful neighboring countries. The history of the Baltic States has been shaped by both the ambitions of strong neighboring powers seeking to occupy the region and their own struggles for independence (Lorot, 1991: 7). Having lived under Soviet rule for many years, the three states finally achieved independence in 1991 as a result of their historical struggle. Now sovereign nation-states, the Baltic countries have often been regarded as a buffer zone or grey area due to their position as a transit corridor between two major civilisations-Russia and Europe.

For centuries, the Baltic States have been at the center of conflicts between East and West. Due to their historical ties, geographical location, and political and economic structures, they are regarded as key political, economic, and security partners for both Russia and the EU and NATO. Positioned at a crossroads between Western alliances and Russian influence, the Baltic States play a vital role in European security, energy diversification, and regional stability. In this context, they are of extreme importance to NATO, the EU, and Russia, each of which has distinct yet interconnected interests in the region.

For the EU, the Baltic States represent a frontier of European democratic values and market economies, strengthening the Union's stability and cohesion. Historically dependent on Russian gas, the Baltic region has been at the centre of the EU's efforts to reduce reliance on Russian energy and enhance energy resilience. The Baltic Energy Market Interconnection Plan (BEMIP) is one of the EU's flagship initiatives aimed at integrating the Baltic energy market with the rest of Europe. According to Aalto (2016: 219), this integration includes projects such as the Klaipėda LNG terminal in Lithuania, which allows gas imports from various global suppliers and helps reduce dependence on Russian gas (European Commission, 2020: 11).

For NATO, the Baltic States serve as a crucial buffer against potential Russian aggression toward Western Europe, making them indispensable to NATO's eastern flank. They play a critical frontline role in the Alliance's defensive posture against possible Russian hostilities. The Baltic States represent both a geopolitical challenge and a key component of NATO's eastern defense strategy. Frear (2018: 142) highlights that these states are geographically positioned on NATO's most vulnerable flank, making them central to the Alliance's collective defence strategy. In this context, according to Hyde-Price (2025: 6), the presence of the Baltic States in NATO not only deters aggression but also enables the Alliance to conduct military exercises that strengthen regional stability. NATO's Enhanced Forward Presence (EFP), launched in 2017, demonstrated the Alliance's commitment to the region's defense by deploying multinational battlegroups in Estonia, Latvia, and Lithuania.

For Russia, the Baltic States represent a region of historical and strategic importance, where it seeks to maintain its influence and counter NATO and EU expansion. Situated on Russia's western border and within its historical sphere of influence, the Baltic States are crucial to Russia's security and foreign policy objectives. Following the dissolution of the Soviet Union, the integration of these states into the EU and NATO has heightened strategic complexities in the region, creating a security dilemma for Russia. Because militarily, the Baltic States are located near key Russian assets, such as the Baltic Fleet and advanced missile systems stationed in the Kaliningrad exclave. Furthermore, the Baltic region holds significant economic importance for Russia, particularly in terms of energy transit and trade. In this context, the geopolitical position of the Baltic States is vital to Russia's strategic depth, serving as a buffer zone between Russian territory and NATO. This regional dynamic not only shapes Russia's military strategy but also influences its diplomatic and political approach towards the region.

NATO, the EU, and Russia's perspectives on the Baltic States provide a detailed understanding of their strategic significance. For NATO, the Baltic region serves as a forward defence line, strengthening deterrence against potential Russian aggression. For the EU, it is essential for energy diversification and political stability in Eastern Europe. Meanwhile, for Russia, the Baltic States are part of its "near abroad", where it seeks to maintain influence and counter Western expansion (Berg and Ehin, 2016: 51). NATO and the EU have different but interconnected interests in the region. Both organisations share a common objective in stabilising the Baltic States, enhancing their resilience against external threats, and integrating them into Western security and economic structures. For both NATO and the EU, the Baltic region represents a critical defence line and a symbol of solidarity with Eastern European allies (Kasekamp, 2018: 110). Conversely, Russia's interests largely conflict with those of NATO and the EU, as it seeks to preserve its influence in the region and prevent further Western encroachment near its borders. For Russia, maintaining a degree of influence over the Baltic States is crucial for securing access to the Baltic Sea and shielding its northwestern flank from Western influence (Palavenis, 2024: 16). Russia's approach to the Baltic States reflects its broader strategy in Eastern Europe, which involves hybrid tactics, energy leverage, and military posturing to maintain its sphere of influence.

Consequently historically, the Baltic region has been marked by fragility due to its limited strategic depth. Estonia, Latvia, and Lithuania occupy a geopolitically significant position along the eastern coast of the Baltic Sea, attracting the intense interest of major powers with strategic stakes in the region. According to Mahnken (2020: 78), the regional vulnerability of the Baltic States is further heightened by the Suwalki Gap, a narrow corridor between Lithuania and Poland that serves as a critical access route for NATO forces. Located at the intersection of Western and Russian spheres of influence, these countries have adopted strategies that emphasise regional cooperation and integration with Western alliances to mitigate their vulnerabilities (Baharçiçek and Ağır, 2015: 42-43). However, these strategies also increase the risk of rising tensions with their eastern neighbours, necessitating a careful balance between deterrence and diplomacy.

2. HISTORICAL DEPENDENCE IN ENERGY RELATIONS BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION AND THE BALTIC STATES

Known for their lack of wealth in non-renewable energy resources (see Table 2), the Baltic States are almost entirely dependent on Russia for energy. However, despite having no significant proven reserves of energy resources, these countries serve as an important transit region due to their geopolitical and geostrategic location.

Table 2. Fossil Energy Reserves of the Baltic States

Country	Coal	Oil	Natural Gas
Lithuania	-	2,49 million tonnes	-
Latvia	-	-	-
Estonia	-	1,1 billion tonnes	-

Source: Estonia's Oil Shale Industry, 2021; Central Statistical Bureau of Latvia, 2021; EIA, 2024.

The Baltic States, home to several major ports, play a key role in the transportation of oil via these ports and natural gas via pipelines. Among the most significant ports are Muuga (Estonia), Riga, Liepaja, and Ventspils (Latvia), as well as Klaipėda, Butinge (oil processing terminal), and Vievis (Lithuania). Additionally, the region hosts an oil refinery in Mazeikiai (Lithuania). The Baltic region is of great importance to Russia, as some of the most critical

routes for transporting Russian oil and gas to Europe pass through this area, as well as through Belarus, which shares a border with Latvia and Lithuania. Due to its ports, the region serves as a gateway to Europe, further enhancing its strategic significance. Given these factors, a detailed analysis of the Baltic States is essential.

The first of the Baltic States, Lithuania shares borders with Kaliningrad (Russia), Latvia, and Belarus. Lithuania's gas transmission and distribution network consists of approximately 2,000 kilometres of transmission pipelines and an 8,300-kilometre distribution network, which is connected to the gas systems of Latvia, Russia's Kaliningrad region, and Belarus (Ministry of Energy of the Republic of Lithuania, 2021). Originally constructed in 1961, these pipelines are largely a legacy of the Soviet era, as Lithuania, along with other regional countries, relied on Russia to meet its energy needs during the Soviet period. The gas supply chain was designed to transport Russian gas to Belarus, then to Lithuania, and from there to Kaliningrad, which has no direct pipeline connection to Belarus. Following Lithuanian independence, this system remained in operation. Additionally, a cross-border gas interconnection between Lithuania and Latvia has facilitated bidirectional gas transportation (Amber Grid, 2021). Since 1991, the Baltic States have prioritised the development of new energy projects to complement existing infrastructure and enhance energy security.

In the post-independence period, the Lithuanian government, with support from the EU, constructed an LNG terminal in 2014. Located in the southern section of the Klaipėda Port, this terminal was developed to provide an alternative natural gas supply source, aiming to enhance energy security not only for Lithuania but also for the other Baltic States. At the time, Lithuania's sole gas supplier was Gazprom, a Russian company with a monopoly over the country's gas market. To break Gazprom's dominance, the Lithuanian government signed a supply agreement with the Norwegian energy company Statoil following the construction of the LNG terminal. This agreement introduced Statoil as an alternative supplier to Lithuania's gas market, reducing reliance on Russian energy (Ministry of Energy of the Republic of Lithuania, 2021).

Recognised as one of Lithuania's most critical energy security facilities, the LNG terminal consists of the "Independence" floating storage and regasification unit (FSRU), as well as a quay and a gas pipeline. In addition to its structural advantages, it is noteworthy that this LNG terminal was the first in the Baltic Sea region to contribute to energy security and is located in a non-freezing port, allowing year-round operation. Another key feature of the terminal is that it enabled Lithuania to break free from Gazprom's monopoly on natural gas for the first time. Furthermore, thanks to this LNG facility, Lithuania is now capable of supplying gas to Latvia and Estonia, enhancing regional energy security. Additionally, Klaipėda, where the LNG terminal is located, is also home to an oil terminal built in 1964. Known as the Subačius oil terminal, this facility is one of the most modern and rapidly developing oil terminals on the eastern coast of the Baltic Sea. Its primary function is the handling, storage, and transportation of oil sourced from Lithuania, Russia, Belarus, and other oil refineries, as well as its transfer to customers' facilities via tankers and/or rail tank cars. As a highly significant terminal, Subačius plays a crucial role in ensuring the safe and efficient transport of oil and petroleum products (KN, 2021).

Another important oil terminal is located in Būtingė, where operations similar to those at Subačius are carried out. The construction of this terminal was driven by the aim of reducing the dependence of the Mazeikiai oil refinery on Russian oil. Equipped with modern technology, the terminal began receiving support from Western states during its project phase. The project was financed by international financial institutions and constructed by Western companies (Vardys and Slaven, 1996: 216). The Mazeikiai oil refinery in Lithuania has an

annual capacity of 12 million tonnes and holds the distinction of being the only oil refinery among the Baltic States (Sarna, 2003: 31-36).

Another Baltic country, Latvia, has a natural gas system that is connected to Lithuania, Belarus, and Russia. Latvia remains an important transit country for Russian natural gas exports. Notably, the country hosts the Inčukalns underground gas storage facility, which plays a crucial role in meeting increased European energy demand during winter months. This facility is the only gas storage site in the Baltic States (EIA, 2014). Additionally, Latvia has several key ports that house oil terminals. The most important of these is Ventspils, where large quantities of oil and other mineral resources transported via pipeline from Russia are loaded onto ships and tankers. Constructed during the Soviet era (1968), Ventspils serves as the final terminal of the Volga-Ural crude oil pipeline and has the capacity to accommodate three large ocean tankers simultaneously (Dreifelds, 1996: 137). However, Russia has sought to reduce Ventspils' importance in order to bypass the Baltic States for its energy transit routes. To this end, Russia opened its own Baltic terminal in Primorsk, aiming to eliminate Ventspils from its export supply program. Nevertheless, Russia's infrastructure and terminal capacity remains insufficient, preventing it from fully realising this objective. The opening of the Primorsk terminal has only led to a limited decline in the volume of energy transported via Ventspils. As a result, Ventspils remains strategically important for Russia, which continues efforts to regain control over the terminal, much like it had during the Soviet era (Paszyc, 2003: 25).

Following Ventspils, other key oil terminals are located in Riga and Liepaja, both of which were also constructed during the Soviet era. Similar to Ventspils, which became an integral part of the Soviet oil pipeline system, these terminals are crucial for Latvia, as they can operate year-round and are well connected to neighboring countries via an extensive railway network (Dreifelds, 1996: 136).

Among the Baltic States, Estonia is the smallest country, but it serves as an important transit hub for Russian oil exports via the Baltic Sea. Its most significant ports are Tallinn and Muuga, from which oil is exported to global markets (EIA, 2015). Oil is transported by rail (342 km) from Moscow, Russia, to Tallinn, where it is then loaded onto ships and tankers for further export. Like the other Baltic States, Estonia remains heavily dependent on Russia for energy and is actively seeking ways to reduce its reliance on Russian gas and oil. However, Russia's influence over Estonia's energy sector remains strong. Notably, Gazprom owns a 37.02% stake in Eesti Gaas, the country's only known energy company (Kalev, 2012).

In conclusion, the energy relationship between the Baltic States and the Russian Federation is a critical factor influencing regional security. The Baltic States' role as an energy transit hub was shaped during the Soviet era when infrastructure directly connected them to Russian supply networks. Their historical dependence on Russian energy has constrained policy choices and impacted their long-term energy security. Even after independence, this structural positioning continued to shape energy policies, placing the Baltic States in a complex web of dependence and strategic opportunities (Smith, 2019: 67; Andžāns, 2022: 5). While the transit of energy resources through the Baltic States has provided economic benefits and strategic leverage, it has also exposed the region to geopolitical risks, particularly from Russia. Due to their shared Soviet-era infrastructure, these states have historically been interwoven in energy networks but have since sought to reduce their reliance on Russian energy as a response to security concerns. This is because Russia's use of energy as a geopolitical tool—through periodic supply disruptions and price manipulation aimed at exerting leverage—has further exacerbated their vulnerabilities (Andžāns, 2022: 5). This dependence has been not only infrastructural but also economic, as Russia has often maintained its influence in the region by supplying energy at preferential rates (Conley et al., 2016: 19). These developments have, in turn, driven policy shifts aimed at reducing Russian influence.

Since the early 2000s, the Baltic States have prioritised energy diversification to mitigate the risks associated with dependence on Russian resources. The Baltic Energy Market Interconnection Plan (BEMIP), launched by the EU in 2008, has played a crucial role in supporting the Baltic States' transition towards energy independence. BEMIP aimed to integrate the Baltic States into the wider European energy network and develop key infrastructure projects such as the NordBalt submarine cable linking Lithuania and Sweden, as well as the EstLink cables connecting Estonia and Finland (Center for European Policy Studies, 2020: 14). Lithuania has taken the lead in decisive action, establishing the Klaipėda LNG terminal in 2014, which allowed for independent gas imports. In other words, this facility enabled LNG imports from global markets, significantly breaking Russia's near-monopoly on gas supplies to the region (Andžāns, 2022: 12). Despite the challenges of coordinating such projects at a regional level, this move underlined Lithuania's commitment to energy security (Ponars Eurasia, 2020: 16). Additional projects, such as the Balticconnector pipeline and the Poland-Lithuania Gas Interconnection (GIPL), have further diversified energy routes and enhanced regional resilience (European Commission, 2018: 24)

Indeed, these infrastructure developments have helped reduce direct dependence on Russian resources and facilitated the integration of the Baltic States into the European energy network. However, despite this progress, regional cooperation has often been hindered by diverging national interests and political fragmentation. The inconsistent coordination among the Baltic States has affected geopolitical dynamics and energy security strategies. Disagreements over joint infrastructure projects, such as the allocation of LNG terminals, have complicated unified action and exposed competing national interests. The Klaipėda LNG terminal is a notable example, as Lithuania proceeded unilaterally after failed trilateral negotiations, highlighting divisions among the Baltic States (Andžāns, 2022: 5-8). This was largely due to internal political and economic pressures in Latvia and Estonia, which slowed progress. While significant steps have been taken towards energy diversification and EU integration, it is evident that the Baltic States' historical dependence on Russia continues to shape energy policy decisions, influence security strategies, and impact economic policies.

3. THE ENERGY SECURITY DIMENSION OF RELATIONS BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION AND THE BALTIC STATES: CURRENT SITUATION AND STRATEGIC EXPECTATIONS

Energy security has long been a critical concern in the relationship between the Baltic States and the Russian Federation. The energy ties between Russia and the Baltic States are rooted in Soviet-era infrastructure and trade dependencies, where Moscow centrally controlled energy policies (Smith, 2019: 117). During the Soviet period, the energy infrastructure in Estonia, Latvia, and Lithuania was primarily designed to serve Soviet interests, integrating the Baltic States into Moscow-centred networks for natural gas, oil, and electricity (Gavrilis, 2009: 87). This structure fostered continued extensive dependence after independence, as Russian companies maintained significant control over energy resources. According to Perovic (2015: 291), this dependency also hindered the economic autonomy of the Baltic States, which lacked the necessary infrastructure to secure alternative energy sources. As a result, even after gaining independence in 1991, the Baltic States remained heavily reliant on Russia for their energy needs. According to Smith (2008: 121–123), this dependence has rendered the energy security of the Baltic States highly vulnerable to external risks.

Russian energy companies, particularly Gazprom, have continued to dominate the Baltic energy markets through ownership stakes and supply contracts (Kruk, 2014: 45). For example, Gazprom's control over gas distribution networks in Latvia and Lithuania has provided Russia with significant leverage over these countries (Locatelli, 2018: 134). This dependency has posed a security risk, as Russia has periodically used energy pricing and supply as a tool of

political influence (Galbreath, 2018: 142). Beyond restricting the foreign policy options of the Baltic States, this dependence has also limited their ability to openly oppose Russian interests (McGlynn, 2021: 96). Despite their significant reliance on Russian energy, the Baltic States have continued using Soviet-era transmission and infrastructure systems. While some EU-backed projects, such as LNG terminals, have been pursued after the Soviet period, the Baltic States have prioritised energy diversification -especially since the early 2000s- to reduce the risks associated with Russian energy dependence. Meanwhile, Russia has focused on implementing transit projects that bypass these countries.

The most notable example of Russia's bypass strategy is the Nord Stream pipeline. This pipeline begins in Vyborg, Russia, and extends under the Baltic Sea to Greifswald, Germany. Commissioned in 2011, the pipeline has reduced the role of the Baltic States and Ukraine as transit countries. Gazprom stated that this route "has made it possible to bypass unpredictable transit countries" (Gazprom, 2012). Pipelines such as the Nord Stream projects, which bypass the Baltic States, have increased the risk of regional isolation and brought energy security back onto the agenda not only as a technical issue but also as a strategic one (Hancock and Vivoda, 2014: 339–341).

One of the main reasons behind Russia's desire to bypass the Baltic States is their accession to both the EU and NATO in 2004. Concerned about EU and NATO expansion eastward, Russia has, since 2004, repeatedly violated Baltic airspace, cancelled the Russia-Estonia border treaty, imposed economic sanctions on imports from Latvia, Lithuania, and Estonia, and conducted cyber intrusions into the Baltic digital sphere (Karabeshkin, 2007: 157-161; Mankof, 2014). Viewing the Baltic States' NATO and EU membership as a threat to its "near abroad" doctrine, Russia has not hesitated to use its energy resources as a weapon against these countries, whose revenues are heavily dependent on energy transit. The most striking example of this was seen in Lithuania, which had pursued pro-EU policies and taken a leading role in decisive energy security actions. While fuel price reductions were granted to Estonia and Latvia, Lithuania was excluded from these benefits. This was largely due to Lithuania's significant steps towards energy diversification, particularly its integration of Norway as an alternative energy supplier. Moreover, Lithuania did not pursue this project solely for its own benefit but emphasised that it aimed to enable other Baltic States to benefit from it as well. According to Ponars Eurasia (2020: 16), this move highlighted Lithuania's commitment to energy security, despite the challenges of coordinating such projects at a regional level.

During the LNG project, Lithuania received support from EU countries and stated that Russian energy giant Gazprom had been abusing its market dominance to Lithuania's disadvantage, which was why it established the LNG terminal. Additionally, the Lithuanian government stated that they were punished with higher gas prices for seeking to reduce their dependence on Russian energy, claiming that Russia charged them the highest gas prices among EU countries. Prioritising the reduction of energy vulnerability, Lithuania declared itself independent from Russian gas imports by 2022. However, the synchronisation of its electricity grids with the Continental European Network (CEN) has yet to be completed. The Klaipėda LNG terminal project also highlighted regional divisions, as Lithuania ultimately acted unilaterally following failed trilateral negotiations. Meanwhile, Latvia and Estonia faced domestic political and economic pressures that slowed progress. In Latvia, Latvijas Gāze, a partially Gazprom-owned gas company, opposed cutting off Russian gas supplies due to concerns over potential economic consequences (Andžāns, 2022: 6). While such opposition highlighted the complexity of balancing economic interests with strategic necessities, it also led Estonia and Latvia to propose similar plans following Lithuania's example, aiming to ensure a stable energy future and minimise geopolitical risks.

Various projects, including the construction of new pipelines between regional states, have been proposed. Some of these projects include the establishment of new pipelines between Estonia and Finland, as well as between Poland and Lithuania, along with the expansion of pipelines between Latvia and Lithuania, extending them to Klaipėda. These initiatives, promoted by EU countries, aim to reduce the Baltic States' dependence on Gazprom. The EU's objective has been to enhance cooperation among the region's states. Recognising the importance of these projects, the EU has pledged to cover half of the costs if they are successfully implemented (Persily, 2012; Brelie and Hacısalihoğlu, 2015). However, despite all these diversification projects, Lithuania remains dependent on Gazprom. While regional states seek to end Gazprom's monopoly, Gazprom aims to maintain its advantageous position in the region (Myhre, 2012). Historical dependence continues to shape energy policy decisions, influence security strategies, and impact economic policies.

On one hand, Russia continues to manage its relations with regional states, while on the other, it is working to implement new projects that it believes could serve as alternatives to Lithuania's LNG project. One such project is the Baltic LNG project, currently under construction in Ust-Luga, in the Leningrad region.

The facility, set to be operated by Gazprom and Shell, will process ethane-containing gas extracted by Gazprom from the Achimov and Valanginian fields in the Nadym-Pur-Taz region. The agreement was signed in 2017, and construction began in 2019, with completion targeted for late 2024. The complex is expected to have the largest gas processing capacity in Russia and to become the largest LNG production facility in northwestern Europe. In addition to this project, Russia launched another initiative in 2019: a floating storage and regasification unit (FSRU) in the Baltic Sea, designed to supply LNG to the Kaliningrad region. Named Marshall Vasilevskiy, this FSRU facility was developed to enhance Kaliningrad's energy security, considering the region's geographical position. Situated at a depth of approximately 19 metres and 5 kilometres off the coast, it is Russia's only FSRU. The ship transporting LNG (with a reservoir capacity of 174,000 cubic metres) carries out regasification, converting the liquefied gas back into its gaseous form to meet Kaliningrad's energy needs. In other words, through the Marshall Vasilevskiy FSRU, Russia aims to reduce Kaliningrad's reliance on transit routes via the Baltic States and Belarus by providing an alternative energy supply project. Thus, both the Baltic LNG project and the Marshall Vasilevskiy FSRU demonstrate Russia's efforts to establish key alternative energy projects in the region (Gazprom, 2021).

The issue of strategic dependence on natural gas is not limited to this resource alone for the Baltic States; a similar situation remains valid with regard to oil supply. The Russian Federation pursues a dual strategy towards these pro-Western oriented states: on the one hand, it seeks to reduce its transit dependence in energy exports to Europe, while on the other, it aims to prevent the three Baltic countries from fully breaking away from its geopolitical sphere of influence. In line with this goal, Russia imposes punitive pricing policies on the Baltic States and maintains its strategic pressure on energy by establishing alternative routes, such as the Nord Stream projects, that bypass these countries. In doing so, Russia also uses the Kaliningrad region, located on the Baltic Sea coast, almost as a military base to safeguard its own energy infrastructure. According to Hancock and Vivoda (2014: 340–341), the military capacity of Kaliningrad serves not only as a tool of physical deterrence but also as a means of psychological and diplomatic pressure in the context of energy security.

In conclusion, energy relations between the Baltic States and Russia are not solely economic in nature but are shaped by a historical strategic dependence influenced by political crises and reform processes. Although significant steps have been taken in recent years toward diversification of energy sources and EU integration, the legacy of past dependence continues to influence contemporary energy strategies and security assessments. This historical legacy not

only increases the Baltic States' vulnerability to external threats but also limits their capacity for long-term strategic planning in the energy sector. Aware of this fragility, the Baltic countries are pursuing multifaceted policies to enhance their energy security, including legal reforms, the diversification of energy sources, and the development of international energy partnerships. However, the success of this process depends not only on technical and economic capacity but also on the alignment of national interests and the level of regional coordination. Existing data indicate that occasional political disagreements among the Baltic States have undermined efforts to transform energy security into a collective goal. The balance between securing energy resources and maintaining economic stability remains a persistent challenge. The lack of consistent coordination among the Baltic States, combined with Russia's policies aimed at maintaining its dominant position in the energy market, continues to hinder the pursuit of full energy independence. The high costs of infrastructure and the technical complexities of moving away from established systems make EU support essential.

While the EU provides significant financial and technical support, national budget constraints and various regional interests have slowed the pace of full implementation. Proximity to Russia and ongoing geopolitical tensions remain key factors shaping the Baltic States' energy policies. Cyber threats, economic pressure, and potential military risks further complicate the energy security landscape. Although the Baltic States have made substantial progress in diversifying energy sources and integrating into the EU energy network, challenges persist. Achieving long-term energy security will require continued cooperation and investment in resilient infrastructure. Ensuring long-term energy security depends not only on investments in physical infrastructure, but also on institutional alignment, regional cooperation, the transition to renewable energy, and the implementation of resilience-oriented strategic planning.

CONCLUSION

The energy relations between the Baltic States and the Russian Federation have undergone a significant transformation, shifting from historical dependence to strategic independence. The energy infrastructure inherited from the Soviet era meant that, following independence, the Baltic States remained heavily reliant on Russia for their energy needs. However, this dependence enabled the use of energy as a geopolitical tool, posing a threat to their energy security. The centralised energy infrastructure inherited from the Soviet era left these states highly vulnerable to external risks in terms of energy security. In particular, Russia's use of energy resources as a tool of foreign policy prompted the Baltic States to redefine energy security as an integral part of national security. Following independence, the Baltic States adopted a strategy based on diversification and integration to achieve energy independence.

The energy security strategies of the Baltic States have been shaped around diversification and integration into European energy markets, with the aim of reducing dependence on Russia. This strategic transformation has focused not only on diversifying supply sources, but also on reducing infrastructure dependency and enhancing resilience in decision-making processes against external influences. Infrastructure projects such as the Klaipėda LNG terminal, the Balticconnector, and the Poland–Lithuania gas pipeline have laid the physical foundations for this transition. These efforts to break Russia's gas monopoly have gradually reduced the Baltic States' dependency. Moreover, these projects have contributed not only to improving energy supply security but also to becoming part of the EU's broader energy resilience strategies.

Strategic steps supporting regional integration for energy independence have been important role for enhancing energy security in the Baltic States. The EU has supported the Baltic States' efforts toward energy independence by providing both financial and technical assistance, playing a critical role in this process. Integration into the European energy grid has been considered a key step in strengthening the energy security of the Baltic countries. However, the strategic initiatives aimed at achieving energy independence have not been implemented without difficulties. In particular, occasional coordination gaps among the Baltic States highlight the fragility of regional solidarity. For example, Lithuania's LNG infrastructure investments have not always been synchronised with those of the other Baltic States. This situation illustrates how even among small states, energy policies are shaped by national interests and underscores the challenges of institutionalising a collective energy security goal. At the same time, Russia has perceived the Baltic States' pursuit of energy independence as a threat and has continued to use energy resources as a means of pressure. Russia's energy policies toward the Baltic region have not been limited to economic coercion but have also been reinforced with military presence and security threats, creating a multifaceted geopolitical pressure. Projects such as the Nord Stream pipelines, which bypass the Baltic States, have increased the risk of regional isolation and brought energy security back onto the agenda not only as a technical concern but also as a strategic issue.

In this geopolitical climate, the Baltic States have not only focused on short-term supply security measures but have also turned toward long-term sustainable energy strategies. Investments in renewable energy, energy efficiency policies, and the integration of digital infrastructure demonstrate that energy security is not only about reducing dependency, but also about building resilience and adaptability.

In conclusion, strategically located between the major European powers and the Russian Federation, the Baltic States have long been at the centre of regional power dynamics. As they move from a position of being caught between East and West toward strategic autonomy, the Baltic States have redefined energy security not merely as a technical issue, but as one directly linked to national sovereignty, economic development, and regional stability.

Striving to balance Western integration with Eastern geopolitical pressures, the Baltic States have made significant progress on the path to energy independence. However, further efforts are required to ensure that this progress is sustainable. Strengthening regional cooperation, investing in renewable energy sources, and achieving full integration into the European energy grid stand out as key elements for enhancing the Baltic States' energy security. Nevertheless, their geographical proximity to Russia and persistent geopolitical tensions make it necessary for the Baltic States to strike a careful balance between deterrence and resilience in their energy policies. While integration into Western political and military alliances enhances their stability, it simultaneously escalates geopolitical tensions with Russia.

Indeed, the Baltic States' experience in energy security serves as a significant example of how small states can navigate great power influence and develop independent energy policies. In this context, the energy security strategies of the Baltic States are directly shaped by the security concerns arising from their dependence on the Russian Federation, and this has acted as a driving force accelerating their EU integration processes. These strategies are considered not only as efforts to ensure energy supply security, but also within the broader framework of national sovereignty, political stability, and the construction of economic resilience. The Baltic States' multidimensional strategic adaptations to energy dependence offer significant contributions to the energy security literature, both conceptually and empirically. The energy strategies of these countries offer valuable lessons not only for their own region but also for

global energy policy. Efforts to ensure energy security not only support economic development but also remain crucial as a means of reinforcing national independence. As long-term energy security can only be achieved through sustained regional cooperation, investment in innovative technologies, and international support, the Baltic States' efforts in this area clearly demonstrate that energy security must be understood not only as a technical issue, but also as a geopolitical one.

GENİŞ ÖZET

Enerji güvenliği, dış tedarikçilere bağımlı olan ülkeler için yalnız ekonomik bir mesele olmanın ötesinde, ulusal egemenliğin korunması, stratejik özerkliğin sağlanması ve sürdürülebilir kalkınmanın devamlılığı açısından kritik bir unsurdur. Enerji kaynaklarının tedarikinde dışa bağımlılık, ülkeleri küresel piyasalardaki dalgalanmalara, fiyat oynaklıklarına ve jeopolitik gerilimlere karşı savunmasız bırakırken, aynı zamanda dış politika ve ulusal güvenlik stratejilerini de doğrudan etkilemektedir. Baltık Devletleri bu konuda önemli bir örnek sunmaktadır.

Baltık Devletleri 1991'de Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Sovyet dönemi politikalarına dayanan derinlemesine birbirine bağlı bir enerji altyapısı devralmışlardır. Sovyet döneminde, Baltık bölgesindeki enerji altyapısı, Rusya'dan gelen kaynaklara dayanan merkezî olarak kontrol edilen bir sistemin parçası olarak işlev görecek şekilde tasarlanmıştı. Bu sistem, alternatif altyapı eksikliği ve ekonomik kısıtlamaların anında çeşitlendirmeyi engellemesi nedeniyle bağımsızlıktan sonra da devam etmiş; Baltık Devletlerini Rus enerji kaynaklarına, özellikle doğalgaza bağımlı bırakmıştır. Tedarik manipülasyonu ve fiyat oynaklığı gibi jeopolitik risklere maruz kalan Baltık Devletleri, zayıflıklarını azaltmak için enerji çeşitlendirmesi, bölgesel iş birliği ve AB'nin enerji piyasasıyla entegrasyon arayışına girmiştir. Litvanya'da Klaipėda LNG terminalinin kurulması ve BEMIP'ın uygulanması gibi girişimler, Baltık Devletlerinin enerji güvenliği çabalarında önemli roller oynamıştır. Bu projeler, Baltık enerji şebekesini daha geniş Avrupa sistemiyle bütünleştirmeyi, Rus enerjisine olan bağımlılığı azaltmayı ve alternatif tedarikçilere erişimi artırmayı hedeflemiştir.

Enerji güvenliği alanında geliştirdikleri projeleri AB tarafından desteklenen Baltık Devletleri, enerji bağımsızlıklarını güçlendirmek için hem finansal hem de teknik olarak teşvik edilmiştir. AB, mali ve teknik yardım sağlayarak alternatif enerji rotaları ve kaynaklarının geliştirilmesini kolaylaştırmaya ve Baltık enerji sistemlerinin dayanıklılığını artırmaya çalışmıştır. Litvanya ve İsveç'i birbirine bağlayan NordBalt kablosu ve Estonya ile Finlandiya arasındaki Balticconnector boru hattı gibi girişimler, Baltık enerji pazarının daha geniş Avrupa sistemiyle bütünleştirilmesinde önemli kilometre taşları olmuştur. Ancak enerji bağımsızlığının tam olarak gerçekleşmesi, teknik ve finansal engellerin aşılmasının yanı sıra bölgesel iş birliğini engelleyen politik parçalanmanın ele alınmasını gerektirmiştir. Bölge içi iş birliği engellerinin devam etmesi ve Rusya'nın enerji kaynaklarını siyasi amaçlar için kullanmaya devam etmesi nedeniyle enerji bağımsızlığı konusundaki zorluklar devam etmektedir. Rusya, Baltık Devletlerinin enerji çeşitliliğini ve AB ve NATO ile daha yakın entegrasyonunu, stratejik etkisine yönelik tehditler olarak görmekte, bölgedeki etkisini sürdürmek için karşı önlemler almaktadır. Rusya, Baltık enerji piyasalarında belirsizlik yaratmak için fiyat manipülasyonu ve sözleşme anlaşmazlıkları gibi ekonomik ve politik taktikler uygulamaktadır. Bu tür stratejiler, Rus enerji kaynaklarından uzaklaşmanın maliyetini arttırarak AB ve NATO ile daha fazla entegrasyonu caydırmayı amaçlamaktadır.

Batılı devletlerin politikalarına Kuzey Akım boru hatları gibi stratejik altyapı geliştirmeleriyle yanıt veren Rusya, Baltık Devletlerini atlayan transit hatlarla onların geçiş

önemini azaltmaktadır. Ust-Luga yakınlarındaki Baltık LNG tesisi ve Kaliningrad yüzen LNG terminali gibi projelerin inşası, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu sürdürme niyetini göstermektedir. Bu gelişmeler, daha geniş jeopolitik müzakerelerde bir araç olarak enerji güvenliğinin stratejik önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın enerji stratejisi, Baltık Devletleri'nin enerji bağımsızlığı için önemli bir engel olmaya devam etmektedir. Baltık Devletleri, yenilenebilir enerji teknolojilerini benimseyerek ve küresel enerji piyasalarıyla bağlantılarını genişleterek dayanıklılık gösterse de Rusya; fiyat manipülasyonu, tedarik kesintileri ve stratejik altyapı yatırımları gibi önlemlerle bölgedeki nüfuzunu sürdürmektedir. Önemli ilerlemelere rağmen, Baltık Devletleri çeşitli zorluklarla karşılaşmaya devam etmektedir. Sovyet dönemi altyapısının mirası devam etmekte ve bölgesel iş birliği farklı ulusal öncelikler ve siyasi anlaşmazlıklar tarafından engellenmektedir. Örneğin, Litvanya'nın Klaipėda LNG terminali bölgenin enerji güvenliğini artırmış ancak aynı zamanda Letonya ve Estonya ile paylaşılan altyapı projelerinde tutarlı iş birliğinin eksikliğini de vurgulamıştır. Bu gibi bölünmeler zaman zaman ilerlemeleri yavaşlatmakta ve Rus enerji hakimiyetiyle başa çıkmada birleşik bir cephe sunma çabalarını karmaşıklaştırmaktadır.

Sonuç olarak, Baltık Devletleri ile Rusya arasındaki enerji ilişkisi, tarihi bağımlılık ile stratejik bağımsızlık arasındaki daha geniş bir mücadeleyi yansıtmaktadır. Enerji güvenliğine geçiş, gelişmiş çeşitlilik ve Avrupa entegrasyonu da dahil olmak üzere önemli başarılarla işaretlenmiştir. Ancak, özellikle bölgesel iş birliğini teşvik etme ve Rusya'nın etkisini dengeleme konusunda zorluklar devam etmektedir. Baltık Devletlerinin deneyimleri, benzer bağımlılıkları yöneten diğer uluslar için değerli dersler sunmakta, iş birliğinin, dayanıklı altyapıya yatırım yapmanın ve daha geniş enerji ağlarıyla stratejik uyumun önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışma, Baltık ülkelerinin Rusya'ya olan tarihi bağımlılıkları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları devam eden enerji güvenliği zorluklarını ele almakta ve enerji bağımsızlığına ulaşma stratejilerini incelemektedir. Baltık Devletlerinin, Rusya karşısındaki tarihsel enerji bağımlılığından kaynaklanan güvenlik risklerine yanıt olarak enerji güvenliğini sağlamak amacıyla hangi stratejik yönelimleri benimsediğini araştırmaktadır. Baltık bölgesinde enerji güvenliğinin jeopolitik önemini vurgulamakta ve uzun vadeli istikrara ulaşmak için sürekli çabalara ihtiyaç duyulduğunun altını çizmektedir. Enerji bağımlılığının ulusal güvenliği ve bölgesel istikrarı nasıl etkilediğini ortaya koymakta ve bir etki aracı olarak enerjinin jeopolitik boyutlarına dikkat çekmektedir. Baltık Devletlerinin jeopolitik baskılar ortasında enerji bağımsızlığına doğru yolculuklarında elde ettikleri başarılara ve zorluklara dair içgörüler sunmayı amaçlayan çalışma, tarihi bağımlılıklar ve güncel jeopolitik baskılar zemininde enerji manzarasını yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle çalışma, Baltık Devletleri'nin karşı karşıya olduğu ikili zorlukları vurgulamaktadır: Sovyet dayatmalı enerji bağımlılığının mirası ve modern bir jeopolitik bağlamda çeşitlendirme ihtiyacı. Çalışmada hem Rusya'dan bağımsızlaşmayı hem de Avrupa enerji piyasalarına daha güçlü bir şekilde entegre olmayı hedefleyen Baltık Devletlerinin enerji altyapısını çeşitlendirme çabaları analiz edilmektedir. Çalışma Baltık Devletleri için uzun vadeli enerji güvenliğini sağlamak için sürdürülebilir bölgesel iş birliğinin ve dayanıklı altyapıya yatırım yapmanın önemini vurgulayarak sona ermektedir. Baltık Devletleri ile Rusya Federasyonu arasındaki karmaşık enerji ilişkilerini, enerji güvenliğine odaklanarak inceleyen araştırmada hükümet raporlarından, politika analizlerinden ve akademik literatürden elde edilen verileri içeren nitel bir metodoloji benimsenmektedir. Enerji güvenliği genellikle büyük aktörler üzerinden incelenirken, bu çalışma küçük devletlerin enerji güvenliği stratejilerine odaklanarak literatüre katkı sağlamaktadır. Enerji güvenliği literatürünü bölgesel bir örnekle derinleştiren çalışma, Baltık-Rusya enerji ilişkisini çağdaş jeopolitik söylem içinde bağlamlandırmaktadır. Çalışma enerjinin yalnızca bir ekonomik

kaynak olarak değil, aynı zamanda uluslararası pazarlarda bir güç unsuru ve jeopolitik bir araç olarak nasıl kullanıldığını göstermesi açısından önemli analizler sunmaktadır.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There are no potential conflict of interest regarding the research, authorship, or publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır. / No financial support was received for the research, authorship, or publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik izne gerek yoktur. / No ethical permission is required for this study.

Yazar Katkı Oranı / Author Contribution Rate: Çalışma tek yazarlıdır. / This study has a sole author.

REFERENCES

Aalto, P. (2016). Baltic energy policies and integration with the EU. Journal of European Energy Studies, 4(2).

Amber Grid. (2021). Gas transmission system in Lithuania. Retrieved from https://www.ambergrid.lt/en/t-system/gas-transmission-system-in-Lithuania.

Andžāns, M. (2022). Energy independence in the Baltic states: Challenges and achievements. Baltic Security Journal, 8(1).

Baharçiçek, A. and Ağır, O. (2015). Kırım'ın Rusya Federasyonu'na bağlanmasının Rusya'ya komşu ülkelere olası etkileri. Akademik Bakış Dergisi, (52).

Berg, E., and Ehin, P. (2016). Identity and foreign policy: Baltic-Russian relations and European integration.

Brelie, H. V. D., and Hacısalihoğlu, D. (2015, May 22). Rusya Litvanya'yı doğalgaz faturasıyla mı cezalandırıyor? Euronews. https://tr.euronews.com/2015/05/22/rusya-litvanyayi-dogal-gaz-faturasiyla-mi-cezalandiriyor

Center for European Policy Studies (CEPS). (2020). Energy market integration in the EU.

Central Statistical Bureau of Latvia. (2021). Latvia's energy balance, https://www.csp.gov.lv/en.

Conley, H. A., Mina, J., Stefanov, R., and Vladimirov, M. (2016). The geopolitical landscape of energy security. Center for Strategic and International Studies.

Dreifelds, J. (1996). Latvia. In W. Iwaskiw (Ed.), Estonia, Latvia and Lithuania country studies Area Handbook Studies.

EIA. (2014). Caspian countries are developing new oil and natural gas export capacity. Retrieved from [https://www.e.gov/international//overview/world

EIA. (2015). Regional dashboards and data. Retrieved from https://www.eia.gov/beta/international/regionstopics.cfm?RegionTopicID=CSR

Estonian Ministry of Economic Affairs and Communications. (2021). Estonia's oil shale industry. They were retrieved from Government of Estonia website.

European Commission. (2018). State of the energy union report.

European Commission. (2020). Baltic energy market interconnection plan progress report (p. 23). Brussels.

Frear, T. (2018). Hybrid warfare in Eastern Europe: Security challenges for NATO. RAND Corporation.

Galbreath, D. (2018). Energy politics in post-Soviet Europe: A focus on the Baltics. Energy and Society Quarterly, 22(3), 135–150.

Gazprom. (2012). Projects. Retrieved from http://www.gazpromexport.ru/en/projects/6/

Gazprom. (2021). Kaliningrad LNG developments. Moscow: Gazprom Press.

Gavrilis, P. (2009). Soviet energy legacies in the Baltics: Dependency and transition. Energy Policy Studies, 6(1), 80–90.

Hancock, K. J., and Vivoda, V. (2014). International political economy: A field born of the OPEC crisis returns to its energy roots. *Energy Research and Social Science, 1*, 206–216.

International Energy Agency. (2021). Energy policies of Baltic countries: Achievements and challenges. Retrieved from IEA website.

Kalev. (2012). Estonia seeks freedom from Russian gas. Retrieved from http://www.kalev.com/2012/03/17/estonia-seeks-independence-from-russian-gas/

Kasekamp, A. (2018). A history of the Baltic States. Palgrave Macmillan.

KN. (2021). LNG terminals. Retrieved from https://www.kn.lt/en/musu-veikla/sgd-terminalai/512

Kruk, M. (2014). Russian gas supplies and Baltic dependence: A security dilemma. Cambridge Review of International Affairs, 45.

Locatelli, C. (2018). Russian energy strategy: Impact on the EU and Eastern Europe. Journal of European Energy Policy, 131.

Lorot, P. (1991). Baltık ülkeleri (H. Dilli, Trans.). İletişim Yayınları.

Mankof, J. (2014). Russia's Latest land grab how Putin won Crimea and lost Ukraine, https://www.csis.org/analysis/russias-latest-land-grab-how-putin-won-crimea-and-lost-ukraine.

McGlynn, J. (2021). Russia's energy strategy: The political role of gas in Eastern Europe. International Affairs, 96.

Ministry of Energy of the Republic of Lithuania. (2021). Natural gas sector. Retrieved from https://enmin.lrv.lt/en/sectoral-policy/natural-gas-sector

Mahnken, T. (2020). The Suwalki Gap: NATO's Achilles heel.

Myhre, J. (2012, March 27). Lithuania, Russia tense over natural gas law. Foreign Policy Association. https://foreignpolicyblogs.com/2012/03/27/lithuania-russia-tense-natural-gas-law/

Paszyc, E. (2003). The Russian energy policy. In A. Labuszewska (Ed.), The resource wealth burden-Oil and gas sectors in the former USSR. Centre for Eastern Studies.

Perovic, J. (2015). Energy and power in the Soviet Union: Russian and Soviet energy power and foreign policy. Cambridge University Press.

Persily, L. (2012). Lithuania looks to LNG to break Russian hold on gas supply. Alaska Natural Gas Transportation Projects. http://www.arcticgas.gov/2012-Lithuania-looks-to-LNG-to-break-Russian-hold-on-gas-supply

Ponars Eurasia. (2020). Regional energy policies and Baltic energy independence.

Palavenis, D. (2024). NATO's enhanced forward presence in the Baltic States: Strategic implications: The nexus between the host and the framework nation. Security and Defence Quarterly, 49(1).

Hyde-Price, A. (2025). NATO and the Baltics Sea Region: Towards Regional Security Governance? https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/hyde.pdf.

Sarna, A. (2003). The oil and gas in the "transit countries" of the former USSR. In A. Labuszewska (Ed.), The resource wealth burden—Oil and gas sectors in the former USSR (pp. 31–41). Centre for Eastern Studies.

Smith, K. C. (2008). Russian Energy Politics in the Baltics, Poland, and Ukraine: A New Stealth Imperialism? Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.

Smith, K. (2019). Energy geopolitics in the Baltic region: Challenges and opportunities. Energy Security Journal, 16(2), 60–75.

Vardys, S., ve Slaven, W. (1996). Lithuania. In W. Iwaskiw (Ed.), Estonia, Latvia and Lithuania Country Studies Area Handbook Studies (1st ed.). Headquarters Department of the Army.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2024). Dış politika—Bölgeler. Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?199113bb-f534-408f-a373-64fe1946f1b7

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

EXPELLED FROM THE SEMIOTIC BLISS: A LACANIAN READING OF THE EPIC OF GILGAMESH

Mahinur AKŞEHİR
Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
mahinuraksehir@yahoo.com
0000-0002-5284-0365

Atıf / Citation: Akşehir, M. (2025). Semiyotik cennetten kovulmak: Gılgamış destanının Lacancı bir okuması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (inijoss), 14(1), 138-150.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1526300

Abstract

The Epic of Gilgamesh, has been the focus of unmatched attention since its discovery in the second half of the nineteenth century. The epic is so richly composed that it has been the object of critique of scholars from various disciplines and has been evaluated from a wide range of different perspectives some of which are Nietzschean concept of will to power, repressed incestuous desires, the representation of the ideal friendship, the establishment of an ideal state order. However, this study focuses on the linguistic codes and signs employed in the epic that symbolically project the processes of individuation and that have been instrumentalised for the establishment and reinforcement of a certain cultural order. Interpreted under a Lacanian light, Lacanian concepts such as the semiotic, the symbolic, the Big Other and the Real can be traced as represented through the characterization and action that takes place in the text. Therefore, the main argument of this study revolves around the ways in which the codes, signs and characterizations that exist in the text fit in the conceptual framework of Lacanian psychoanalysis in terms of the individuation and culturation processes that are inextricable parts of the human condition.

Key Words: *The Epic of Gilgamesh*, Jacques Lacan, The Semiotic Order, The Symbolic Order, The Big Other, The Real

Received / Geliş Tarihi: 01.08.2024 Accepted / Kabul Tarihi: 07.05.2025

SEMİYOTİK CENNETTEN KOVULMAK: GILGAMIŞ DESTANININ LACANCI BİR OKUMASI

Öz

Gılgamış Destanı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki keşfinden bu yana çok sayıda akademik çalışmanın ilgi odağı olagelmiştir. Destanın zengin dokusu ve derinliği, çok farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların çok geniş kapsamlı bakış açılarından metni değerlendirebilmelerine olanak sağlamıştır. Bunlardan bazıları Nietzsche'nin güç istenci kavramı, bastırılmış ensest dürtüler, ideal arkadaşlık kavramı ve ideal devlet yapısının kurgulanması olarak sıralanabilir. Ancak bu çalışma, destanı farklı bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada metindeki dilbilimsel kodların ve göstergelerin sembolik olarak evrensel bireyleşme süreçlerine işaret ettiği ve belli bir kültürel yapının kurgulanması noktasında araçsallaştırıldıkları ileri sürülmektedir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini ise Lacancı psikoanaliz kuramı oluşturmaktadır. Bu bağlamda destanda Jacques Lacan'ın semiyotik, sembolik, Büyük Öteki ve Gerçek gibi kavramlarının izi sürülmüş ve bu kavramların metinde yer alan karakterler ve olay örgüsü içerisindeki bağlantısal anlamları irdelenmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel argümanı, metinde yer alan kod ve göstergelerin Lacancı psikoanalizin kavramsal çerçevesine birebir uyduğu ve bu bağlamda da insanlık durumunun en temel öğeleri olan bireyleşme ve kültür inşası süreçlerini sembolik olarak yansıttığıdır.

Key Words: *Gılgamış Destanı,* Jacques Lacan, Semiyotik, Sembolik, Büyük Öteki, Gerçek

INTRODUCTION

The Epic of Gilgamesh, the oldest written document of human history, composed in 11th century BC and has survived for three thousand years, can be seen as a triumph won against the test of time. The primary reason why this three-thousand-year-old epic has managed to communicate to the modern reader after its discovery in the second half of the nineteenth century is that it is "the story of everyone" and that "it appeals to our sense of fundamental humanity" (Helle, 2021, p. vii). This is the basic reason why this study aims to trace the central concepts of the Lacanian psychoanalysis that pertains to the human condition. The epic was so richly composed that it has been interpreted in terms of the Nietzschean will to power, repressed incestuous desires, the representation of the ideal friendship, the establishment of an ideal state order among other issues. The focus of this study, on the other hand, will be the fact that the epic inevitably projects certain linguistic codes and signs that symbolically project the processes of individuation and that have been instrumentalised for the establishment and reinforcement of a certain cultural order. Especially when the text is scrutinized through a Lacanian analytical lens, it can be observed that the narrative functions as an unmatched inspiration for the mythological, cultural or the literary textualities of the following centuries on a global, transcultural scale. This influence of the text makes it an indispensable object of focus and critical attention. Therefore, the main argument of this study revolves around the ways in which the codes, signs and characterizations that exist in the text fit in the conceptual framework of Lacanian psychoanalysis in terms of the individuation and culturation processes that are inextricable parts of the human condition.

1. THE LACANIAN SEMIOTIC AND THE SYMBOLIC

Unlike Sigmund Freud, Jacques Lacan categorizes the developmental stages of a child as the semiotic and the symbolic, the threshold between which is marked by the mirror stage. Lacan evaluates the first phase of the child's development, the semiotic, which covers the first eighteen months of the child, as an existential space that is dominated by the mother. In this stage the child tends to see itself as not separate from or one with the rest of its surroundings and in this respect the child's mechanisms of identification is free from the domain of the binary oppositions. The child sees itself as one with the objects surrounding it, as an extension of its mother and a sense of self is not yet developed. Therefore, the child's first experiences in

the world take place on a rhizomatic plane, to put it in Derridean terms. Although this lack of a sense of self seems not to be an ideal situation, Lacan argues that this feeling of oneness with the rest of its surroundings, especially the mother, provides a sense of unity, comfort, security and thus peace which is yet to be disrupted by the mirror stage, when the child begins to recognize itself as a separate entity from the rest of the world (Lacan, 2001).

The mirror stage coincides with the child's integration into language and its introduction to the system of binary oppositions which is encrypted into the cultural system that is embedded in language. Therefore, when the child is integrated into this lingual structure, it is also introduced into the Symbolic set of relationships that is attributed to the father. Lacan points out that the child's transference to the Symbolic is accompanied by a feeling of anguish and a sense of 'lack' or 'loss' for the sense of unity and security that the child has in the semiotic is disrupted when the child becomes a self and everything else becomes the other (Lacan, 2007). As a result of this process the child feels like it has been, in Heidegger's terms (1996), "thrown into" the social network of hierarchical relationships, which Lacan conceptualizes as the Big Other within the discourse of which the individual is encapsulated and absorbed. The child becomes the subject of the Other's desire constantly feeling threatened and incomplete in the Symbolic order of the father and it never completely gets over its longing for the semiotic unity and security. Lacan further argues that this longing for the semiotic oneness persists for the rest of its adult life. According to Lacan this disruption that takes place in the child's experiencing of itself moving in from the semiotic to the symbolic is a symbolic castration and the rest of the child's experience from childhood into adulthood is marked by a sense of lack. The real castration complex, therefore, occurs when the child steps into the symbolic, when the bond between the child and the mother along with the rest of the world is broken with the child's integration into language, the father's realm, which is marked by the concept of lack (Lacan, 1988). The individual that goes through this disruption or division is haunted by this sense of lack for the rest of his/her life and endlessly struggles to reconstitute the primary semiotic oneness which has now become an unattainable ideal that is conceptualized by Lacan as the Real. So, the Real is inevitably outside the Symbolic and therefore unrepresentable and appears as uncanny/unheimlich, both homely and unhomely, images as a result of the sublimation process of the author. It is a purgatorial site for the lost connection for the first object of oneness, the mother, which Lacan conceptualizes as '*objet petit a*' in *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. *Objet petit a*, in this respect, becomes the object of the unattainable desire and the individual struggles for the rest of his/her life to find substitutes for this first object of desire (Lacan, 1994, p. 168).

2. *THE EPIC OF GILGAMESH* AS A LACANIAN ALLEGORY

The Epic of Gilgamesh, in which Lacanian concepts can be traced as fictionally represented, revolves around the quests of the demi-God, Gilgamesh, and his search for immortality. At the opening of the epic, Gilgamesh is represented as a despotic ruler who makes his subjects suffer. His folk calls out for the Gods to ask for help and be liberated from Gilgamesh's domination. In this respect the representation of Gilgamesh aligns with Lacan's concept of the Big Other. Lacan envisions the Big Other as inscribed into the father's symbolic order through structures such as law and language and unlike Freud he argues that the unconscious is shaped and regulated by these tools of the other (2007). Gilgamesh, therefore, as the all-mighty dominant power of the epic represents the Big Other that regulates the sociocultural structure of this fictional universe.

Upon the orisons of the common folk, the gods, in turn, create another creature, Enkidu, who is powerful enough to put an end to the people's suffering. Initially being a wild creature, Enkidu is civilized by a priestess, Shamhat. As a result of his experiences with Shamhat, Enkidu is made to become a member of the human community, and he learns what

it means to be a human. Right after he sets foot on the realm of culture, he encounters with Gilgamesh and upon a fight between the two, their rivalry evolves into a friendship that might be interpreted as one of the most widely seen archetypes, a male bond or brotherhood, and they start fighting with other opponents instead of each other. Upon the bonding between these two strong male partners, their aggression turns towards the external objects of domination and their first target is Humbaba, which is known as a fierce monster guarding the cedar forest. Upon this unmatched success in killing Humbaba, Goddess Ishtar offers Gilgamesh her hand in marriage along with promises of unmatched wealth, glory and power, but Gilgamesh, who has run after power, glory and wealth his whole life, surprisingly turns this offer down. It can be argued that the primary reason why Gilgamesh turns down Ishtar's offer is that this marriage would be a violation of the predetermined gender hierarchies which is also obvious in the specific way Gilgamesh refuses Ishtar's proposal. Gilgamesh indicates that he cannot and will not marry Ishtar because she is

... a winter too warm to freeze ice,
a half-door that blocks no wind or draft ,
a palace that crumbles and kills its heroes,
an elephant that throws off its rider,
a lump of pitch that stains the hand,
a flask of water that soaks the cloak,
a block of limestone that weakens the wall,
a ram that wrecks our walls for the enemy,
a shoe that bites the foot of its owner. (2021, p. 55)

Ishtar's power as a female figure exceeds the power of Gilgamesh and such a juxtaposed marriage is unacceptable both by Gilgamesh and the social order that he represents and sustains, in the sense that Ishtar, as a goddess, occupies a hierarchically higher place compared to Gilgamesh. As this would be a kind of relationship that would topsy-turvy the traditional gender hierarchy, this proposal is rendered unacceptable.

As the narrative proceeds, the killing of Enkidu by the Gods, devastates Gilgamesh and he sets out for another quest to look for the secret of immortality. Having overcome a series of obstacles during this journey, he finds Uta-napishti, who survived the flood and is granted immortality. Uta-napishti tells him about the plant of youth and at the end of a challenging journey, Gilgamesh manages to get to the plant but loses it to a snake and returns to Uruk without reaching the secret of immortality.

To begin with, the epic opens with the association of Gilgamesh with several concepts that can be classified as norms of true masculinity, namely ruthlessness, wisdom and power which renders him the embodiment of the symbolic father in the text.

There was a man
who saw the deep, the bedrock of the land,
who knew the ways and learned all things:
Gilgamesh saw the deep, the bedrock of the land,
he knew the ways and learned all things. (2021, p. 3)

Especially the emphasis on his ability to see and know and reveal the secrets of this world to his subjects is highlighted in the opening lines of the epic. So, as the knowing subject, he is attributed with an active agency which is complemented by his physical strength for he is referred to as "that splendid man of muscle" and a man that "surpassed all kings" (2021, p. 4).

Gilgamesh is also represented as the ruler who built the walls around Uruk, separating the outside from the inside (2021, p. 3). Judging by the fact that the image of a fortress or a

stadium is interpreted by Lacan as a symbolic "formation of the I" in "The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience", Gilgamesh's desire to construct walls around the city of Uruk also symbolizes the process of moving from the semiotic into the symbolic which will be further discussed in the following pages where Enkidu's individuation process is evaluated (2001, p. 1288). As an embodiment of the true cult of manhood he stands as the symbolic father, or the Big Other. He is represented as the idealized father and is endowed with an epic distance to the hypothetical audience as a mighty king and the protector of his people. He is, in that respect, the symbolic father in Lacanian terms, who is the initiator of the formation of the self and the construction and sustainability of the cultural space.

Adjunctly, Gilgamesh is granted the power and ability to temper with and transform his environment and nature. He is represented with the ability and power to penetrate nature and transform it to fit his needs.

Gilgamesh the great, magnificent and terrible!
He cut passes through the mountains,
he dug wells in the hillsides,
he travelled toward sunrise, crossing sea aft er sea,
he searched in all directions for life without end,
he reached, through his toils, the faraway Uta-napishti,
he rebuilt the temples that the Flood had destroyed
and established the right rituals for vast humankind. (2021, p. 4)

Within this context, as the architect of the cultural space and the binary oppositions that function as the pillars of this cultural space he represents the higher end of the most central dichotomy of this structure, the culture, whereas he sets nature to the opposite end as the lower, less reliable, less desirable and most importantly as a threat to his order. His irrepressible desire to kill Humbaba, in this respect, becomes more remarkable. The representation of Humbaba, the protector of the cedar forest as the "terror of men" when he poses no real threat to Gilgamesh and the city of Uruk becomes more sensible when evaluated from this perspective (2021, p. 25). In Lacanian terms the semiotic monster should be abolished to secure the symbolic structure.

...the savage Humbaba,
Let us kill him, crush his mind!
Let us kill Humbaba in his home,
in the Cedar Forest where he lives. (2021, p. 22)

Humbaba is defined by Gilgamesh as a fierce beast whose "howl is a flood; his voice is fire, and his breath is death. He hears every single whisper for a thousand miles around him, and despair strikes all who step into his forest." (2021, p. 26). However, it is also indicated that Humbaba is created by Enlil as "the terror of men" only "to keep the cedars safe from harm" (2021, p. 25). So Humbaba is only a semiotic image as opposed to Gilgamesh's will to power over and to dominate as the embodiment of the Big Other. The depiction of the cedar forest when Gilgamesh and Enkidu first arrive on the outskirts of the forest is also quite remarkable, in this respect:

They gazed on the Cedar Mountain,
home of gods, throne of goddesses.
Sumptuous cedars grew along the mountainside
and cast their pleasant, joyful shades.
The forest was snarled up in branches, tangled with thorns,
they blocked the path through the cedars and ballukku trees.

For six miles around the forest grew new shoots of cedar,
for four miles around it grew new shoots of cypress.
The trees were webbed with creepers a hundred feet tall,
and the resin that oozed from them fell like raindrops
to be swallowed by the ravines.
The song of a bird went through the forest,
calls came back and song became clamor.
A single cicada set off a chorus,
· · sang, · · chirped,
pigeons sobbed, doves answered.
The stork clattered, filling the forest with joy,
the rooster crowed, filling the forest with resounding joy. (2012, p. 42)

The cedar forest is obviously depicted as a space of semiotic bliss embracing a multiplicity of life forms accompanied by singing birds in a rhizomatic plane, anomalous to the expectations of the reader awaiting to walk into a gloomy space of terror along with the heroes of the epic. However, neither the cedar forest, nor Humbaba pose no further threat than offering a non-hierarchical existence of oneness, unity and security as opposed to Gilgamesh's symbolic space.

The most remarkable part of the epic in terms of its analysis through a Lacanian lens, though, is the part covering the creation and the process of maturation of Enkidu. Enkidu is created by the goddess Aruru to save the people of Uruk from the suffering inflicted by Gilgamesh, as a mediating force. "Enkidu! Born to a gazelle," (2021, p. 71) when he is first created, he is depicted as moving in perfect harmony within the natural order and he is represented as external to the dichotomies of the cultural space. He looks neither like a man nor a woman and then again both like a man and a woman. He is positively portrayed as uncontaminated by the touch of any civilizing effect. His first depiction in the epic is as follows:

All his body was covered with fur,
his hair was as long as a woman's,
and his locks curled thick like ears of corn.
He knew no people and no country.
Naked like an animal,
with the gazelles he grazed on grass,
with the herd he rushed to drink,
with the beasts he quenched his thirst.
One day by the waterhole,
he locked eyes with a hunter, a woodsman.
One day, and a second, and a third,
Enkidu and the hunter locked eyes by the waterhole.
The hunter looked at him and froze with fear,
then he headed home with his catch. (2021, p. 7)

Enkidu's existence here is depicted as in total harmony with nature, free from hierarchy, conflict and aggression. His appearance is also beyond binary standards of manhood or womanhood. As he is not classifiable within the existing cultural system, he has no place in it whatsoever. Furthermore, he is a threat to it because as the hunter protests "each pit [the hunter digs], he fills, each trap [the hunter sets] he breaks. He helps his herd escape [the hunter's] grasp, he will not let [the hunter] do the work of the wild" (2021, p. 8). Enkidu's initial mode of existence in this respect echoes the Lacanian semiotic space in which the newborn baby is not integrated into language yet and tends to conceive of itself as an extension of the mother, nature in this case. It is taken over by this feeling of completeness

and unity which in turn provides a sense of security as it is symbolized through Enkidu's initial experience within nature.

However, Enkidu goes through the Lacanian mirror stage upon his encounter with Shamhat, his opposing mirror image. Shamhat is offered to Enkidu as a civilizing influence in the sense that as a female figure she functions as Enkidu's opposite image. When the hunter reaches out to Gilgamesh about Enkidu Gilgamesh tells him to

Go, my hunter, and bring with you Shamhat, a priestess of Ishtar.

When the herd comes to the waterhole,
Make her strip and show her charms.
He will see her and run to her,
Then he will abandon the herd of his youth. (2021, p. 9)

The whole passage echoes the Lacanian passage from the semiotic to the symbolic. The moment Enkidu encounters with his other, Shamhat, he goes through the mirror stage, knows himself as a man and steps into the symbolic space of the father. It is not a coincidence in this respect that he is also integrated into language at this point. "For six days and seven nights Enkidu was aroused and made love to Shamhat" (2021, p. 10). This encounter with the opposing mirror image takes the exact same time frame for the creation of the world in several different mythological systems. William Moran also draws attention to this stretch of time arguing that it keeps recurring in different cases such as in the encounter between Shamhat and Enkidu, the mourning of Gilgamesh for Enkidu's death and Gilgamesh's sleeping through this duration of time, failing to remain awake to gain immortality. Each case, Moran argues is a transformative threshold, a mirror stage that provides passage from one state of self into another (in Helle, 2021, Dying, p. 182). Therefore, at the end of this process of symbolic rebirth/individuation/culturation Enkidu steps into the hierarchical realm of the father going through an extraordinary change. And after this, animals start running away from him seeing him as a threat to their semiotic existence. His transference from the semiotic into the symbolic is depicted in the epic through the following lines:

When he had had his fill of her delights,
he turned back to the herd.
But the gazelles saw him and ran,
the herd of the wild fled from him.
Enkidu had sullied his spotless body.
The herd was running, his knees were stuck;
Enkidu was weakened and could not keep up,
but now he could reason and think. (2021, p. 10)

This passage represents Enkidu's symbolic castration to put it in Lacanian concepts. He is cut off from the rest of the semiotic universe and losing his sense of unity through his integration into language. He becomes an "I" and everything else becomes the other. He can feel that his understanding has improved whereas his body is weakened. Shamhat consoles him with these words:

Come, I will take you to Uruk the Marketplace,
to the holy temple where Anu and Ishtar live
and where all men can ply their trade:
you, too, human as you are, will find a place for yourself.
Leave the wild that the herdsmen fear! (2021, p. 15)

As pointed out earlier Enkidu's integration into language accompanies his transposition into the symbolic realm of the father. Upon entering the hierarchical realm of the father, the

symbolic order, he loses his harmony with nature and animals and rather starts to employ an aggressive and confrontational manner and discourse as opposed to his formerly peaceful state. His very first words signify his will to challenge Gilgamesh, fight and subdue him and transcend his power.

> Come, Shamhat, take me with you,
> to the holy sacred temple where Anu and Ishtar live
> and where Gilgamesh is superb in strength,
> overbearing like an aurochs among the young men.
> I will be the one to challenge him, subdue him by force,
> I will stand in Uruk and cry out: 'I am the greatest!' (2021, p. 11)

Upon stepping into the symbolic, he becomes a projection of Gilgamesh the symbolic father as indicated by the herdsmen who resembled Enkidu to Gilgamesh: ""That man—he looks just like Gilgamesh!" (2021, p. 16). Suddenly, he wants to challenge Gilgamesh, and fight, shout and prove his power because as Shamhat tells him, he needs to find a place for himself in the hierarchical structure of the symbolic order. Therefore, he rather takes on an assertive and commanding tone and positions himself to a higher spot compared to Shamhat by choosing to walk in front of her rather than next to her.

Meanwhile, Gilgamesh dreams about Enkidu prior to his arrival in Uruk. He tells his mother Ninsun about these dreams in which Enkidu appears in the form of a meteorite and an axe and in each case, Gilgamesh wraps his arms around him, loves him like wife and declares him his equal (2021, p. 13). Goddess Ninsun interprets these dreams as the coming of a strong ally, "a friend in times of need, a man all muscle, the mightiest of the land, as mighty as a meteorite fallen from the sky" (2021, p. 13). Martin Worthington argues that Gilgamesh's two dreams metaphorically represent Enkidu's transformation. He is represented as a meteorite in the first dream and as an axe in the second which are "a raw and reworked version of the same material—iron in its natural form, iron hammered into a weapon—symbolizing Enkidu's journey from brute to urbanite" (Helle, 2021, Kings, p. 215). This transformation can also be interpreted as his irreversible contamination by the civilizing touch. Whereas Enkidu was initially protecting the natural order against the forces of the culture, after his initiation into the symbolic, after learning how to eat bread and drink beer, rubbing himself with oil, putting on clothes and turning "into a man ... he picked up his weapons to fight off lions. While the herdsmen lay down for the night, he butchered wolves and battled lions" (2021, p. 16). Enkidu's transformation from a peaceful and wholistic mindset into an aggressive and competitive one can also be observed in the part where he challenges Gilgamesh, the symbolic father. Right before Gilgamesh was about to take a bride before her husband in their wedding night as his birthright, Enkidu "went up and stood before him, /the two men locked eyes in the streets of the land./Enkidu blocked the door with his foot/ and he would not let Gilgamesh into the wedding house./ They took hold of each other, butting like bulls:/ the door broke, the walls shook" (2021, pp. 18-19). The part entailing this scene is partly lost but from what survives, the two men acknowledge each other's strength and worth at the end of the fight and shortly after this "they kissed and became friends" (2021, p. 19). Specifically, this part of the epic obviously signifies the passage from the semiotic into the symbolic as a culturation process and the process of becoming a 'man' as epitomized in the transformation of Enkidu. Therefore, the relationship between Gilgamesh, the symbolic father and Enkidu begins with a fight, but they become the closest allies in no time, which is symbolic of the completion of the culturation process.

However, the transference of the individual into the symbolic is always accompanied by a feeling of lack and loss. This feeling of loss is represented in Enkidu's designated death after he kills the bull of heaven with Gilgamesh. Enkidu is informed about his upcoming death through a coded message that comes to him in his dream, and he feels a nostalgic longing for the peace

and comfort of the semiotic, which is conceptualized as the Real in Lacanian psychoanalysis. His curses towards Shamhat accompany his deep regret for stepping into the symbolic and his longing to go back to the rhizomatic embrace of the semiotic.

He cursed the hunter till his heart was full.
It then told him to curse Shamhat as well.
"Come, Shamhat, I will fix a fate for you,
a fate that will last forever.
A mighty curse I will work on you,
may it catch you straight away!
"You will never build a happy home,
or be surrounded by your children,
or sit with the girls in their room.
...
"Because you weakened my untouched body,
my untouched body you weakened in the wild!" (2021, pp. 64-65)

He blames Shamhat for contaminating and weakening him by civilizing him representing his unquenchable will to return to the semiotic, which is the Real, an unreachable ideal as indicated by Lacan.

The Lacanian Real is also signified in Gilgamesh's will to overcome death and his quest for immortality after the death of Enkidu. Immortality is a sign of one's desire to overcome his own mortal nature above anything else in Lacanian concepts. Therefore, his quest for immortality is an unreachable ideal and a never-ending quest that is doomed to failure. In his search for immortality Gilgamesh goes through a long and challenging journey, and finally he manages to get in touch with Uta-napishtim, the only person alive who is known to have achieved immortality. Uta-napishtim tells him that he can only become immortal if he can resist sleep upon which Gilgamesh sleeps for six nights and seven days. Having failed the test, and right before he sets out for his return, Uta-napishtim's wife tells him about a plant that would bring back his youth, his *objet petit a*. He somehow manages to get the plant from the bottom of the sea but on the way back he loses it to a snake which comes out of the bottom of a pool of cold water:

Gilgamesh found a pool with cool water,
he went down to swim in the pool.
A snake smelled the scent of the plant,
it slid up in silence, it snatched it away
and shed its skin as it slithered back. (2021, p. 111)

The appearance of the snake in this scene is especially remarkable in the sense that Gönül Alpay Tekin interprets the snake as signifying Dumuzi the Sumerian god of vegetation and regeneration (2022, p. 28). As Alpay Tekin argues further Dumuzi is a divine figure representing the circularity of the natural order and its perfect harmony who is also frequently referred to as a cedar tree in ancient Sumerian hymns (2022, p. 226). In this light, just like Humbaba, the protector of the cedar forest, he can be thought to represent the semiotic. Therefore, Gilgamesh's inability to keep the possession of the plant and his losing it to Dumuzi that appears in the form of a snake represents his irreversible castration from the semiotic oneness. Sophus Helle argues that Gilgamesh is not a typical epic hero in the sense that "the most significant event in his life is not a heroic triumph but a resounding defeat: his failure to achieve immortality" (Introduction, p. ix). In this respect Gilgamesh's failure to achieve immortality can also be thought to represent the Lacanian loss, whereas his quest for immortality signifies his will to return to the semiotic, the Real.

At the very end of Gilgamesh's journey, there is rather a confusing reference to the walls of the city of Uruk. As Gilgamesh and Ur-shanabi approach the walls of the city, Gilgamesh forgets all about his failures and tells Ur-shanabi to examine the walls of the city.

"Climb the wall of Uruk, Ur-shanabi! Walk its length.
Survey the foundation, study the brickwork.
There—is it not made of oven-baked bricks?
Did the Seven Sages not lay its cornerstone?
"Look: Two thousand acres for the city,
two thousand acres for the orchards,
two thousand acres for the pits of clay,
and one thousand acres for the temple of Ishtar.
Seven thousand acres is the size of Uruk." (2021, p. 112)

The narrative is concluded with Gilgamesh highlighting the walls or borders of his territory, which is a symbolic depiction of the self as argued earlier in Lacanian terms. The city itself, in this sense, is represented as the symbolic self, castrated from the rest of the universe and doomed to a feeling of loss and an irreversible feeling of lack.

CONCLUSION

As Helle argues, that Gilgamesh is not a typical epic hero in the sense that he is not "a fully finished and completed being." He goes on to point out that the epic hero is mostly represented with a fixed fate and personality that does not change throughout the narrative. However, the representation of Gilgamesh is of a very different nature. In Helle's own words "Gilgamesh is always beside himself, always restless and changing, moved and moving, unsatisfied and unfinished. Readers experience him as a person and not as an epic hero precisely because he persistently refuses to be "equal to himself." He wants more, always more." (Helle, 2021, Dying, p. 200). In this light, this study argues that the epic represents the human condition as conceptualized by the Lacanian psychoanalysis. Whereas Gilgamesh is the representative of the symbolic father, Enkidu's transformation signifies the passage from the semiotic being with his sexual ambiguity and peaceful and harmonious coexistence with nature and animals into the symbolic order of the father after his encounter with his opposing image, Shamhat. With their disappointments, defeats, failures, losses and rebirths these epic characters represent the human condition which makes the narrative a never-ending story of the human psyche. The Epic of Gilgamesh, as one of the most enduring narratives of human civilization, presents a profound and multi-layered engagement with the processes of individuation and cultural formation that align seamlessly with the Lacanian framework of psychoanalysis. Through the epic's structural and thematic elements, one can observe the interplay of Lacan's semiotic and symbolic orders, particularly in the character arcs of Gilgamesh and Enkidu. Their respective journeys encapsulate the inevitable transition from a pre-linguistic, undifferentiated existence to one shaped by cultural codes, power structures, and an ongoing struggle with the Lacanian 'lack' that defines human subjectivity.

At its core, the epic functions as a narrative allegory for the shift from the semiotic unity of the maternal realm to the symbolic order dictated by the law of the father. Enkidu, originally existing in an unmediated, almost primordial state of nature, undergoes a transformation that parallels the entry into the symbolic order through his encounter with Shamhat. His initiation into civilization, marked by his acceptance of social norms and language, mirrors Lacan's mirror stage, wherein the subject recognizes itself as a distinct entity yet remains haunted by the fragmented loss of its former unity. This process is further reflected in Gilgamesh's own development, particularly in his evolving understanding of power, mortality, and the unattainability of absolute wholeness—a condition that Lacan conceptualizes as the Real.

Moreover, the epic's engagement with hierarchy and gendered power dynamics underscores the role of the symbolic order in maintaining sociocultural structures. Gilgamesh, as the embodiment of the symbolic father, wields authority through the codified norms of kingship and law, positioning himself as an agent of the Big Other. His rejection of Ishtar's marriage proposal, which would disrupt the established gender hierarchy, further reflects the mechanisms by which the symbolic order sustains itself through the exclusion of abject elements that threaten its coherence.

Furthermore, the epic's climax—the quest for immortality—serves as a poignant metaphor for the fundamental human struggle against the condition of lack. Gilgamesh's futile attempt to obtain the plant of youth and his ultimate acceptance of mortality epitomize the Lacanian assertion that the subject's longing for the unattainable (*objet petit a*) is what fuels the continuous drive of desire. The loss of the plant to the serpent symbolically reiterates the impossibility of reclaiming the primary unity of the semiotic; instead, Gilgamesh is left with the realization that meaning and legacy are constructed within the confines of the symbolic order rather than through transcendence of it.

Gilgamesh's journey, when analysed through a Lacanian lens, is emblematic of the subject's perpetual struggle within the symbolic order—a struggle marked by castration from the semiotic and an unattainable desire for the Real. As the architect of the cultural space, Gilgamesh embodies the power of the symbolic, imposing hierarchical structures that subdue the fluidity and multiplicity of the semiotic realm. The destruction of Humbaba and the Cedar Forest, despite their lack of direct threat to Uruk, reinforces the necessity of eliminating the semiotic to sustain the symbolic order. Humbaba's depiction as a monstrous guardian echoes the Lacanian notion that the semiotic must be cast as the "other," the abject, to secure the subject's identity within the symbolic. Yet, in doing so, Gilgamesh paradoxically reveals the very instability of his constructed reality—his relentless quest to dominate nature exposes his own latent anxieties about the limits of cultural authority and the irreversibility of symbolic castration.

Enkidu's transformation from an unmarked being in harmony with nature to an assertive agent of the symbolic order further underscores the inescapability of the father's law. His initial existence mirrors Lacan's concept of the semiotic Chora—a space of undifferentiated unity, free from hierarchical distinctions. However, his encounter with Shamhat serves as the mirror stage, propelling him into the symbolic and, in turn, forcing him to define himself through opposition. His subsequent alienation from the natural world, his newfound aggression, and his eventual rivalry with Gilgamesh signify his full integration into the hierarchical structures of culture. Yet, his symbolic entry is accompanied by an unquenchable sense of loss. His eventual lament, cursing Shamhat and longing to return to his pre-symbolic state, epitomizes the tragic realization of the Lacanian subject: once integrated into the symbolic, the semiotic becomes an irretrievable ideal, an impossible home to which one can never return.

Gilgamesh's pursuit of immortality can thus be read as the ultimate expression of the subject's desire to transcend the limitations imposed by the symbolic order. Death, in Lacanian terms, represents the ultimate lack—an absence that no signifier can fully capture. The failed quest for immortality mirrors the unattainability of the Real; no matter how relentless the pursuit, the subject remains bound to the symbolic and its inherent insufficiencies. The scene in which the rejuvenating plant is stolen by a snake is especially telling—it signifies the inaccessibility of the Real, reinforcing the notion that once the subject has been inducted into the symbolic order, the possibility of absolute wholeness is forever lost. Gilgamesh's final act—his prideful assertion of the city walls—stands as a metaphor for the subject's ultimate reconciliation with his symbolic self. The walls of Uruk, built from "oven-baked bricks" and measured with absolute precision, symbolize the rigid boundaries of the symbolic order. Even

in the face of his existential defeat, Gilgamesh clings to the constructed reality of Uruk, affirming its permanence as a counterbalance to his own impermanence.

Thus, *The Epic of Gilgamesh*, when viewed through Lacanian psychoanalysis, becomes not merely a tale of heroism but a profound meditation on the fundamental structures of human subjectivity. Gilgamesh's odyssey mirrors the trajectory of the Lacanian subject—his transition from the semiotic to the symbolic, his struggle with loss and desire, and his final resignation to the structures that define him. His tragic realization—that the Real is always out of reach—encapsulates the human condition as theorized by Lacan: the subject is always barred from ultimate fulfilment, forever caught in the web of signifiers that shape their existence. In the end, Gilgamesh's epic is not a story of triumph, but one of inevitable lack—a narrative that resonates through the very foundations of psychoanalytic thought.

Considering these insights, the Epic of Gilgamesh emerges as a timeless reflection on the foundational processes of human identity formation, social order, and existential longing. By employing a Lacanian lens, this study has illuminated the ways in which the epic encodes fundamental aspects of psychoanalytic theory, demonstrating its continued relevance in contemporary discourse on literature, philosophy, and cultural studies. The epic's narrative, rich in symbolic codes and archetypal constructs, not only bridges the ancient and the modern but also reinforces the universality of the human condition as one perpetually navigating the dialectic between presence and absence, desire and prohibition, unity and fragmentation. As such, *The Epic of Gilgamesh* remains an invaluable text for understanding the intricate dynamics of individuation, cultural inscription, and the inexorable quest for meaning in a world structured by the ever-elusive symbolic order.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There are no potential conflict of interest regarding the research, authorship, or publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır. / No financial support was received for the research, authorship, or publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik izne gerek yoktur. / No ethical permission is required for this study.

Yazar Katkı Oranı / Author Contribution Rate: Çalışma tek yazarlıdır. / This study has a sole author.

REFERENCES

Anonymous. (2021). *A New Translation of the Ancient Epic Gilgamesh with Essays on the Poem, Its Past, and Its Passion* (Trans. Sophus Helle). Yale University Press.

Heidegger, Martin (1996). *Being and Time. A Translation of "Sein und Zeit"* (Trans. Joan Stambaugh). SUNY Press.

Helle, Sophus (2021). Introduction. In *A New Translation of the Ancient Epic Gilgamesh with Essays on the Poem, Its Past, and Its Passion* (pp. vii-xxx). Yale University Press.

--- (2021). "Dying to be Read". In *A New Translation of the Ancient Epic Gilgamesh with Essays on the Poem, Its Past, and Its Passion* (pp. 182-200). Yale University Press.

--- (2021). "Kings, Women, Monsters". In *A New Translation of the Ancient Epic Gilgamesh with Essays on the Poem, Its Past, and Its Passion* (pp. 201-218). Yale University Press..

Lacan, Jacques (1988). *The Seminar, Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis* (pp. 1954-55). Norton.

--- (1994). *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Penguin.

--- (2001). "The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in the Psychoanalytic Experience." In *The Norton Anthology of Theory and Criticism* (pp. 1285-1302). Norton.

Tekin Alpay, Gönül (2022). *Simurg'un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*. Yeditepe.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.gov.tr/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

GÜNDELİK HAYATTA DEĞİŞEN/DÖNÜŞEN İNSAN İLİŞKİLERİ: SANAL DÜNYANIN ETKİSİ

Murat TOPRAK
Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü,
murattoprak88@gmail.com
0000-0002-3732-6026

Atıf / Citation: Toprak, M. (2025). Gündelik hayatta değişen/dönüşen insan ilişkileri: Sanal dünyanın etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1). 151-162.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1357662

Öz

Gündelik hayatta insanın ihtiyaçlarını karşılamada başvurduğu yöntemlerin başında alışveriş gelmektedir. Karşılıklı etkileşimin olduğu sosyal gerçeklikte insanlar sürekli bir değiş tokuş ya da alışveriş halindedir. Dolayısıyla alışverişle beraber maddi bir değiş tokuşun yanı sıra kültürel bir etkileşimin olduğunu vurgulamak gerekir. Sanal dünya insan ilişkilerini bu şekilde önemli ölçüde dönüştürmektedir. Bunun sonucunda toplumlar alışverişle değişime açık hâle gelmektedir. Buradan hareketle çalışma, insan ilişkilerinin sanal elışverişle ortaya çıkan karmaşık görünümünü tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca kitle iletişim araçlarının gündelik hayatta önemli bir kullanım nesnesi haline gelmesi, insan ilişkilerinin alışverişle şekillenmesine sebep olmuştur. Değişen toplumsal koşullar ve küresel dünyaya adapte olma "zorunluluğu" alışverişin biçimini ve yönünü etkilemiştir. Bu çalışma, gündelik hayat pratiklerinde alışverişin yeni formunu, içerik ve biçimsel değişimini ele almıştır. Çalışma, bu formu sanal alışveriş olarak nitelendirirken onu maddi ve manevi ihtiyaçların karşılandığı yapay bir alan olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca çalışma, gündelik hayatta sanal alışverişin önemini; yerel ve küresel etkilerin yanı sıra insanın mikro alandan makro alana kadar dönüşen ihtiyaçlarını saptamıştır. Sosyal gerçeklikte yüz yüze olan ilişkiler sanal alışverişle yerini zaman ve mekân sınırı olmayan bir alana bıraktığı tespit edilmiştir. Görece insanın gündelik hayatını kolaylaştırıcı ve ihtiyacı karşılamada sınırsız seçenek hakkı tanıyan sanal alışveriş, kültürel dönüşümle beraber mahremiyeti de küresel pazara sunmuştur. Teknolojik aygıtlarla insanın özel alanına ciddi anlamda nüfuz edilmiş ve insanın gündelik ilişkilerine zihinsel ve eylemsel olarak etki altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gündelik hayat, alışveriş, sanal alışveriş, değişim ve dönüşüm.

Received / Geliş Tarihi: 09.09.2023 Accepted / Kabul Tarihi: 07.05.2025

CHANGING/TRANSFORMING HUMAN RELATIONSHIP IN EVERYDAY LIFE: THE IMPACT OF THE VİRTUAL WORLD

Abstract

In everyday life, shopping is one of the primary methods that people use to meet their needs. In a social reality of mutual interaction, people are in a constant state of exchange or shopping. Therefore, it should be emphasized that there is a cultural interaction as well as a material exchange with shopping. The virtual world significantly transforms human relations in this way. As a result, societies become open to change through exchange. From this point of view, the study aims to discuss the complex view of human relations that emerges with virtual shopping. In addition, the fact that mass media has become an important object of use in everyday life has caused human relations to be shaped by shopping. Changing social conditions and the "necessity" to adapt to the global world have affected the form and direction of shopping. This study examines the new form of shopping in everyday practices, its content and formal shopping changes. The study characterizes this form as virtual shopping and points out that it is an artificial space where material and immaterial needs are met. The study also identified the importance of virtual shopping in everyday life, local and global influences, as well as the transforming needs of human beings from the micro to the macro sphere. It has been determined that face-to-face relationships in social reality have been replaced by virtual shopping in a space that has no time and space limits. Virtual shopping, which facilitates people's everyday life and provides unlimited options to meet their needs, has also offered privacy to the global market along with cultural transformation. With technological devices, people's private sphere has been seriously penetrated and people's daily relationships have been mentally and actionally influenced.

Keywords: Everyday life, shopping, online shopping, change and transformation.

Giriş

İnsanların gündelik hayatlarında yaptıkları eylemlerin başında alışveriş gelmektedir. Çeşitli amaçlarla ve biçimlerde yapılan alışveriş, toplumsallığın nasıl olduğu konusunda önemli izlekler barındırmaktadır. Ayrıca alışveriş, toplumsal değişimlerin ve dönüşümlerin etkin bir unsuru olarak işlev görmektedir. Alışveriş, çeşitli sebeplerden ötürü insan ilişkilerine etki etmekte ve gündelik hayatta önemli bir toplumsal süreç olabilmektedir. Bu minvalde çalışmanın konusu, kitle iletişim araçlarının gündelik hayata büyük oranda yerleşmesiyle beraber sanal alışverişin insan ilişkilerine sirayeti olarak belirtilebilir. Çalışmada, sanal alışverişte kullanılan kriterler, ekonomik ya da toplumsal durumlar ve tercih edilen yol ve yöntemler göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca sanal alışverişte mekânsız, yapay ve yüz yüze olmayan insan ilişkilerinin sosyal gerçeklikten fark(lar)ı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber bu çalışmada, sanal alışverişin gündelik hayatta insan ilişkilerinin rutinden karmaşığa kadar nasıl bir etkide bulunduğunu, nasıl bir dinamik alan oluşturduğunu ve ne gibi değişimlere yol açtığını irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, sanal alışverişin insan ilişkilerini önemli ölçüde değiştirdiğini iddia ederek gündelik hayatta zamanla daha da akışkan bir hale geleceğini varsaymaktadır.

Alışveriş eylemi yerine getirilirken salt bir maddi ilişki ortaya çıkmamaktadır. Bu konuda Homans'ın (1961) sosyal davranış olarak alışverişi bireysel psikoloji alanına indirgemesi ile Blau'nun (1964) alışverişi yapısal alan çerçevesinde ekonomik ve toplumsal olarak ele alması onların bu çalışma için referans olmasına sebep olmuştur. Ayrıca, alışveriş kuramcılarıyla beraber gündelik hayatın sosyolojide gelişmesinde katkıda bulunan önemli isimlerin eserleri taranmıştır. Çalışma, alışverişi sosyal gerçekliğin önemli bir etkinliği olarak görmekte ve gündelik hayatta sosyal davranış örüntüsü olarak kabul etmektedir.

Alışverişin farklı bir formu olarak sanal alışveriş, görece olumsuz bir maddi ilişkiler ağı olarak kabul edilse de içinde manevi bir alışveriş durumunu da barındırmaktadır. Önemli bir kültürel dönüşümü bu şekilde gerçekleştiren sanal alışveriş, geleneksel özelliklerden farklı bir etki alanı oluşturmaktadır. Sanal alışverişle beraber internetin insanların sosyal gerçeklerine ne denli etki ettiği görülürken onların yaşam dünyasını büyük oranda değiştirmiştir. Kültürel etkileşim, sanal

alışverişle beraber yerelden küresel alana kayarak hem daha karmaşık bir hal almakta hem de yelpazesi genişlemektedir. Kısacası, alışveriş, ister yüz yüze olsun ister siber alanda olsun maddi bir ilişki ağının yanına manevi bir özelliği de beraberinde getirdiği irdelenmektedir. Bunu yaparken söylem analizi ve yorumlayıcı yaklaşım tercih edilen yöntemlerdir. Özellikle insan ilişkilerinde sanal dünyanın etkisi farklı yaklaşımların karşılaştırmalı analiziyle gerçekleştirilmiştir.

1. İnsanın Her Anı: Gündelik Hayat

Gündelik hayat, toplumsal araştırmaların popüler olduğu günümüzde önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın hem bireysel hem sosyal eylemlerini gündelik hayat içinde ele almak mümkündür. Bu süreçteinsan ilişkileri üzerinde etkili olan farklı etmenlerin olduğu söylenebilir. Tek yönlü olmayan ilişkiler yerelden küresel olana ya da tam tersi etkiler çerçevesinde gerçekleşir. Döngüsel bağlamlar çerçevesinde inşa edilen yaşam dünyası ister rutin olsun ister gerilimli ve karmaşık olsun yeniden üretilerek dolaşıma sokulur. Verili olan ile bireysel deneyim sentezlenerek daha doğrusu iç içe geçerek ağlarla çevrili gündelik süreçler meydana gelir (Lefebvre, 2019: 140).

Gündelik hayat zaman ve mekâna bağlı olarak yapısal unsurların yanı sıra etkin olan özneyle beraber karşılıklı etkileşimin yaşandığı bir alan olarak vuku bulur (Toprak, 2022: 320). Sosyal davranışlarda ya da ilişkilerde eylemde bulunan birey, özne (aktör) konumuyla bilinçli bir faaliyet sergilemektedir. Bu konuda ele alınan düşünceler birbirinden farklı gibi gözükse de temelde bireyin bilinçli şekilde hareket edildiği kabul edilir. Sosyolojide gündelik hayat kuramcısı hangi perspektiften bakarsa baksın bu konuda hem fikirdir. Gündelik hayat konusunda Marxist çerçeveden yaklaşıldığında da böyle bir sonuca ulaşılır, Weber ve kısmen Durkheim açısından da bakıldığında aynı kanaat söz konusudur.[1] Yani bireysel irade göz ardı edilmemektedir. Toplum, mutlak belirleyen değildir.

Fenomenolojik açıdan değinmek gerekirse; gündelik etkileşimlerde bilgi stoku ile bireysel deneyim kuramsal olarak kilit kavramlardır. Weber'in önemli ölçüde etkilediği fenomenolojik düşünce, tipleştirmelerle insanlar ön yargısal tarzda gündelik ilişkilerini gerçekleştirir. İnsan verili olan bir ortamda dünyaya gelmektedir. Birey, sosyalizasyon sürecinde deneyimlenerek yaşamını sürdürürken verili olanı (bilgi stokunu) doğrudan kabul etmemektedir. Belirgin bir düşünce süzgecinden geçirerek gündelik hayatında davranışlarda bulunmaktadır (Schütz, 2018: 85).

Doğrudan bir gündelik hayat analizi amacı güdülmese de gündelik hayata katkı yapan bir diğer kuramsal yaklaşım sembolik etkileşimcilik olarak kabul edilmektedir. Bireysel bilinçliliğe önem veren sembolik etkileşimcilik sosyolojide yeni bir yaklaşımın nüvelerini atmıştır. İnsanlar arasındaki ilişkiler sembolik anlamlandırmalarla oluşurken mikro alanda bu durum yoğun olarak yaşanmaktadır (Mead, 2017; Goffman, 2016).

Marxist açıdan gündelik hayata doğrudan değinen Henri Lefebvre, gündelik hayat ve onunla ilişkili çoğu kavramsal ve kuramsal açıklamalara detaylı olarak yer vermiştir. Alışılmış Marxist geleneğin aksine bireysel öznellikten söz eden Lefebvre, yabancılaşma ve kapitalist düzenin çelişkilerinde mikro alanın önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca kent, mekân ve pratiklerin yeniden üretimi konusunda Marxist argümanlara spesifik katkıları söz konusudur. Çağdaşlarının aksine gündelik hayat ve modern toplumların bireysel önceliği üzerinde ısrarla durmuştur (Gambacorta, 1989: 122).

Bu yaklaşımların dışında, gündelik hayat konusunda önemli isimler vardır: Erving Goffman'ın dramaturji ve damga, Pierre Bourdieu'nün alan, habitus ve sermaye, Michel de

[1]Özellikle gündelik hayatın kuramsallaştırılmasında kullanılan metodolojide (anlama ve yorumlama) Weber'in etkisi önemli ölçüde belirginken ilişkisel yaklaşımda Marx'ın diyalektik anlayışının izleri görülmektedir.

Certeau'nün strateji ve taktikler ilk akla gelenlerdir. Çağdaş sosyolojiyle beraber mikro sosyoloji alanları geniş bir şekilde rağbet görmekte ve sosyolojide toplumsal önceliğin yanına bireysel belirlenim de eklenmiştir. Genel olarak kabul edilen durum birey-toplum, yapı-fail veya sistem-aktörün bir arada inceleme nesnesi olması gerektiğidir. Her iki tarafın aynı anda sosyolojik araştırmalarda göz önünde bulundurulması elzemdir.

2. Rutinleşen Tüketim: Alışveriş

Gündelik hayatın önemli etkinliklerinden biri alışveriştir. Zorunlu temel ihtiyaçlardan tüketim amaçlı keyfi olana dek insanlar neredeyse her gün alışveriş gerçekleştirirler. Söz konusu gündelik rutinler alışveriş olmanın ötesine geçmektedir. Alışveriş, içinde önemli etkileşimleri olan bir gündelik eyleme dönüşmektedir. Ampirik olarak sosyal davranışçılık biçimi olarak vuku bulan alışveriş, gizemli amaçları da açığa çıkarır. Burada insanın duyguları ve eylemleri bağımlı bir şekilde faaliyete girer (Homans, 1951/2017: 135). Karmaşıklaşan sosyal ilişkiler alışverişle beraber farklı bir boyut kazanır. Buna doğrudan toplumsal alışveriş denilebilir.

Sosyolojide toplumsal alışveriş ile ekonomik alışveriş anlamında iki farklı kuramsal analiz göze çarpmaktadır. George Homans, *Social Behavior: Its Elemantary Forms (1961)* ve Peter Blau, *Exchange and Power in Social Life (1964)* adlı çalışmalarında geliştirilen bu yaklaşımlar insanların gündelik hayatlarını inşa ederken kullandıkları örüntüler arasında alışveriş yer almaktadır. Homans, alışveriş kuramında mikro ilişkilerin davranışsal yani sosyal psikoloji alanına dikkat çekmiştir (Wallace ve Wolf, 2018: 448). Bireysel davranışların etkin olduğu sosyal alışveriş ağları akılsal seçimlerin önemli bir etkileşim örüntüsü olarak inşa edilmektedir. Etkileşimin karşılıklı olduğu toplumda insanın ve gruplarının belirgin bir yanıt arayışı/bekleyişi her zaman vardır. Olumlu bir etkileşim durumunda karşılıklı alışveriş yoğunluk kazanırken olumsuz durumlarda etkileşimin seyrek olması beklenir. Doğrudan alışverişi etkileyen olumluluk/olumsuzluk durumu bireysel olarak gündelik hayatın her anında daima yer almaktadır (Homans, 1951/2017: 36; Homans; 1961: 83). Homans, sosyal davranışın önemli formu olarak kategorileştirdiği bu durum en az iki kişi arasında yapılan bir alışveriş olarak tanımlamaktadır (Homans, 1961: 12). Söz konusu alışverişin gündelik hayatta oluşmasını bir dizi önermeyle açıklamaya çalışan Homans, bu önermeleri psikolojik perspektifle irdelemektedir.[2] Önermelerle beraber insanlar genel olarak onaylama ve toplumsal uyumu gerçekleştiren gündelik alışverişleri yerine getirirler. İster maddi yönden olsun isterse toplumsal davranışın ürünü olsun gündelik davranışlar bu yolla gerçekleşebilmektedir. Günümüzdeki tüm toplumsal ilişkilerde olduğu gibi alışverişte de toplumsal ekonomik amaçlar iç içe geçerek karmaşıklaşabilmektedir.

Homans, tümdengelimli bir yöntemle ürettiği kuramsal anlayışı alışverişin onaylama ve toplumsal uyumla beraber normların gelişmesine dikkat çeker. Resmi olmasının zorunlu olmadığı bu normatif durum her halükarda bir değere tekabül etmektedir. Karşılıklı saygıyla inşa edilen davranış, hem kültürel bir ivme kazanmakta hem de ekonomik alışveriş benzer şekilde ilerlemektedir. Psikolojik olarak güdülenen insanların geribildirim çerçevesinde istekli bir tutum sergilerken bunun sürekliliği için insanlar, aralarındaki ilişkilerde uyuma özen göstermektedir (Wallace ve Wolf, 431-432). Sosyal ağların önemi kişiden kişiye değiştiği için uyumluluk da aynı oranda farklılık gösterir. Güç ve adalet kavramlarına bu şekilde başvuran Homans, bu kavramları insan doğasının önemli bir parçası olarak görür. O, alışveriş sürecinde kişiler arasında birbirine verilen şeylerde adalet aramaktadır. Kişiler verilen emeği değerli görerek bunun ölçütünde bir yatırım yaptığı güdüsüyle hareket eder. Dolayısıyla insanlar arasında adil bir doyumun olması önemlidir (Türkkan, 2020: 201). Belirgin olarak bu alışveriş modelini psikolojik bireyciliğe indirgeyen Homans, güç yaklaşımın da bu şekilde işlediğini ve alışverişte güç odaklı bir cezanın yerine adil bir ödüllendirmenin önemine dikkat çeker. Çünkü ona göre cezalandırma karşılıklı

[2] Bu önermeler için bkz. Homans, Social Behavior: It's Elementary Forms, 1961: 51; Ritzer, Sosyoloji Kuramları, 2013: 282; Wallace ve Wolf, Çağdaş Sosyoloji Kuramlar, 2018: 419.

uyum isteğinin önüne bir set çekmekte ve uyumu arzulayanların pek başvurmayacağı bir durum olarak görülmektedir. Bu yolla, geleneksel çatışma ve işlevselci yaklaşımdan ayrılan Homans, alışveriş kuramıyla farklı bir perspektife sahip olur.

Alışveriş kuramının diğer önemli temsilcisi olarak kabul edilen isim Blau'dır. Blau, Homas'ın davranışsal psikoloji ile tanımladığı alışverişi toplumsal bir alanla açıklamaya gayret etmektedir. Toplumsal bir alışveriş toplumsal bütünleşmenin önemli bir parçasıdır. Aynı zamanda alışveriş toplumsalın yeniden üretimi açısından önemli işlevlere sahiptir. Bu yaklaşım Blau'yu yapı odaklı bir sosyoloji anlayışına doğru sürükler. Blau, Homans'la paylaştığı kuramsal temellendirme süreç olarak birbirinden farklılık gösterir.

Blau, iki farklı yoldan alışveriş kuramına değinir: toplumsal alışveriş ve ekonomik alışveriş. Yukarıda belirtilen çalışmasında metin boyunca bu iki alışveriş kuramının farklılıklarını irdelemeye çalışır. Sosyal alışveriş, öncelikle sosyal etkileşimlerin veya kişiler arası ilişkilerin acil ve anlık durumunu yönlendirir (Blau, 1964: 4). Bu durum sanıldığının aksine kompleks bir yapıya sahiptir. Gerek duygusal gerek rasyonel olsun etkileşim genel olarak bir düzenin önemli bir sosyal etkinliği olarak kendini gerçekleştirir. Buradan hareketle Blau'nun da belirttiği gibi sosyal alışveriş her yerde her koşulda kendisini gösterir. Sadece pazar alanlarında değil, arkadaşlık, duygusal birliktelik, statü ve güç ilişkilerinde de sosyal alışverişe rahatlıkla denk gelinebilir (Blau, 1964: 88). Toplumsalı oluşturan unsurlar sosyal alışverişin bizatihi ürünü olmaktadır. Alışveriş olmaksızın toplumsal değerlerin inşası kültürel süreçlerin işleyişi neredeyse imkânsızdır.

Sosyal alışveriş ile ekonomik alışveriş arasındaki en önemli fark, sosyal alışverişin belirsiz ve zorunlu sonuçlara sebep olmasıdır. Ekonomik alışverişte satın alınacak metanın değeri bellidir. Örneğin, bir evin fiyatı 1 milyondur. Ama sosyal ilişkilerde bu durum son derece belirsiz ve karmaşıktır. İnsan etkileşimlerinin ve ilişkilerinin nelere gebe olduğu önceden kestirilemez (Blau, 1954: 93). Bir başka açıdan aradaki farkı irdelemek gerekirse: Blau için (1964: 94): sosyal alışverişte güven ve şükran duygusu oluşması gerekirken ekonomik alışverişte böyle bir zorunluluk yoktur. Sosyal alışveriş karşılıklı bir kurallar bütünü oluşturmaktadır. Yani "norm" toplumsal olarak kendisini yenileyerek kişilerarası davranışlarda kendisini dayatır. Bunu toplumsal uyumu sağlamak ve ortak değerlerin geliştirilmesi olarak da okuyabiliriz (Wallace ve Wolf, 2018: 453). Kısacası "ekonomik alışveriş bir sosyal alışveriştir ama sosyal alışveriş bir ekonomik alışveriş değildir". Ayrıca spekülatif duracak ama sosyal davranış, kültürün manevi boyutunu inşa ederken ekonomik alışveriş maddi boyutuna hitap etmektedir. Son olarak hem Homans hem Blau, insanların bireysel ve topluluk olarak yoğun etkileşimi ve iletişiminin paylaşılan değerler ürettiği konusunda hem fikirdir. Bu durum çatışma haliyle ve toplumsal kurumların bir bütün olarak işlevlerini yerine getirmesiyle de mümkündür.

3. Yapayın Belirgin Alanı: Sanal Alışveriş

İnsan ilişkilerinin günümüzdeki karşılığının önemli biçimlerinden birini sanal alışveriş oluşturmaktadır. İnternet ağının 1990'lardan bu yana gelişmesiyle beraber insanlar sanal alışverişi deneyimlemektedir. Günümüzde internet, temel ihtiyaçların önemli bir sağlayıcısı olarak işlev görmektedir (Cho, Kang ve Cheon, 2006: 261). Bilgi, yemek, giyim, arkadaşlık, vs. maddi ve manevi her türlü insan ihtiyacını internet karşılayabilmektedir. Yani, internetle beraber oluşan alışveriş modeli sanal alışveriş olarak adlandırılmaktadır. Bu alışveriş biçiminde insanlar yakın temas kurmazlar, mekânsız [3] ortamda bir ilişki söz konusudur. Yapay olanın alanı belirginleşmektedir.

[3]Alışverişin mekânı olarak tanımlanan internet açıklamaları sosyal bilimlerde alışılmışın dışında mekân tanımında bulunurlar. Bu çalışma, interneti bir mekân olarak kabul etmemektedir. Çünkü mekân, içinde tarihi imgeler

İletişim araçlarının ileri bir seviyeye ulaşması mesafeleri kısaltmakta ve zamandan da kazandırmaktadır. "Zaman ve mekân sıkışması" (Harvey, 2010) olarak adlandırabileceğimiz günümüz alışveriş biçimi giderek artan bir ilgiyle gerçekleşmektedir. Bu ilginin artmasını sadece iletişim araçlarının gelişmesiyle açıklayamayız. Yerel olaylardan küresel olana dek çoklu bağlamlarla sanal alışverişin geliştiği söylenebilir. Çoğu zaman kolaylık olarak adlandırılan sanal alışverişin zorunlu halleri de söz konusudur. Örneğin, yakın zamanda Covid-19 pandemisi yaşayan küresel dünya zorunlu olarak sanal alışverişle ihtiyacını karşılamıştır. Söz konusu sanal alışveriş sadece ticari anlamda değil, insanların gündelik hayatlarını temasız bir alanda gerçekleşmesi adına ülkelerce çeşitli geçici olmak üzere düzenlemeler getirilmiştir. Sağlık alanından saoyal ve kültürel alana denk küresel ölçekte sanal ilişkiler kendisini göstermiştir (Sarpkaya ve Sağlam, 2019; Alıntaş, 2023). Dolayısıyla bu sanal alışveriş, Blau'nun da yukarıda belirttiği gibi sadece ekonomik alışverişe tekabül etmemektedir. Aynı zamanda toplumsal olanı ziyadesiyle içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla teknolojik gelişmeler hem bireyler arası hem toplumlar arası ekonomik, sosyal ve kültürel bir ilişki ağı oluşturarak geleneksel olanı dönüştürmektedir (Agcadağ, 2014: 21; Erdaş ve Ecer, 2022: 621).

Sanal alışverişin yoğunlaşmasının sebebi elbette küresel anlamda bir tüketim mekanizmasının işlemesidir. Yöresel olanın küresel olanın karşısında değişime uğrama süreci alışverişin biçimine etki etmiştir. Burada dönüşen sadece alışveriş biçimi değildir. Kültürel özelliklerin yanı sıra tarihsel öneme sahip nesnelerin bizatihi internetin gelişmesiyle beraber küreselleşmenin de etkisiyle farklı bir şekilde pazarlaması olarak vuku bulmaktadır. Buradan hareketle kuşaklar arası kültürel farklılaşmanın belirgin olarak görülebileceği söylenebilir. Küresel ölçekte yoğunlaşan iletişim ağının bu denli insan hayatına girmesinin daha doğrusu kültürel inşanın öznesi olan insanın küresele bu denli açık hale gelmesi farklılaşmayı anlaşılır kılmaktadır. Kısacası toplumsal yaşam küreselleşmenin internetiyle beraber risk altına girebilmektedir (Beyaz Özbey, 2022: 149).

Sanal alışverişin önemli problemlerimden biri tüketicinin ya da alışverişte bulunan kişilerin tereddütte olmasıdır. Ne amaçla yapılırsa yapılsın –ekonomik ve toplumsal- sanal alışverişte kurulacak ilişkide güven önemli bir şekilde rol oynamaktadır (Cho, Kang ve Cheon, 2006: 264). İletişim içinde bulunanlar güveni tahsis ettiklerinde tıpkı yüz yüze etkileşimde olduğu gibi yoğun bir alışveriş gerçekleştirebilir.[4] Şunu kabul etmek gerekir: sanal alışveriş, içinde önemli riskler barındırmaktadır. Bireysel dolandırıcılıktan kültürel yozlaşmaya kadar sanal alışveriş, bu tarz olumsuz özelliklere sahiptir. Banka hesaplarının ele geçirilmesi, evlenme vaadiyle kandırılmak gibi riskli olaylar sanal alışverişte gerçekleşebilir. Bu konuda yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda farklı değişkenlere bağlı olarak çeşitli riskler olduğu görülmektedir. Örneğini medeni hal durumu üzerinden ABD ve Türkiye'de yapılan karşılaştırmalı bir çalışmada Türkiye'deki evli ve bekâr arasında maddi kayıp riski farkı görülmezken ABD'de ise evlilierin bekârlara göre maddi kayıp riski taşıdıkları tespit edilmiştir (Özen, 2013; Salimoğlu, 2016; Angün, 2024: 161). Yukarıda bahsedilen risklerdne biri olan evlilik vaadiyle kandırılma durumu evlilik modellerinde değişime sebep olmuştur: gerek evlilik programların popüler olduğu dönemlerde gerekse sosyal mdeyanın insan hayatına girmesiyle beraber farklılaşmalar belirmiştir (Töret, 2017; Binar, 2020). Ayrıca kültürel dönüşümlerle beraber insan ilişkilerinde hatta insan bilincinde geriye doğru bir ivmenin gerçekleşmesi de muhtemeldir (Beyaz Özbey, 2022: 151).

---

barındırmakta, belirli fiziksel temasın olduğu bir alan olarak var olmaktadır. Ayrıca o tarihsel imgelere kültürel aidiyet hisseden insanların varlığı da söz konusudur.

[4]Elbette bu alışveriş biçiminin gerçeğin yerini almasının sosyolojideki yansıması sadece iyimser bir şekilde olmamıştır. Sanal ilişki ağının insan hayatına hızlı ve akışkan şekilde girmesinin çeşitli endişelere mahal verdiğini belirtmek gerekir. Baudrillard, bu endişeleri sistematik şekilde ele almakta ve teknolojik gelişmenin insan hayatına yerleşmesine sert eleştiriler getirmektedir. O, sanal dünyanın simülasyon evreninden ibaret olduğunu ve sosyal gerçekliğin yerine yerleşmiş ki hiper gerçekliğe dönüştüğünü vurgalamıştır. İnsan hayatının sanal dünya ile nasıl duyarsız ve yapay bir ilişki ağının oluşturduğunu derinlemesine anlamak için bkz. (Baudrillard, 2011; Toprak, 2022).

Son olarak insanların belirli bir mekân içinde sosyal bir etkileşim kurmamalarından dolayı yapay ve akışkan bir ilişkinin ortaya çıkması olasıdır. Sanal alışverişte iletişimde olan bireyler "yabancı" olmasının varsayımından ötürü keskin bir tutum sergileyebilir. Alışverişin gerçekleşmesi için ikna süreci kısalmak ve ikna biçimi de değişmektedir. Burada etkili olan unsur jest ve mimiklerin karşılıklı görülmemesidir. Ancak günümüzde akıllı telefonların gelişmesiyle beraber oluşturulan uygulamalarda jest ve mimiklerin "hipergerçekliğ"ine [5] denk gelen "emojiler" kullanılmaktadır. Buradan hareketle tüketim alanının giderek genişleme arzusu içinde olan neo-liberal politikalar insan hayatının yapay nesnelerle nasıl kuşatılacağının tasarlandığı söylenebilir. Bu durumun gündelik hayat ilişkilerine yansıması hem olumlu hem olumsuz olarak nitelendirilebilir.

4. Alışverişin Gündelik Hayattaki Dönüşümü

Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle beraber değişen toplumsal ilişkiler arasında alışverişin belirgin olarak etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanların hayatında artık önemli bir yer kaplayan internet, temel insan ilişkilerini değiştirdiği gibi alışverişi de farklı form(lar)a dönüştürmüştür. Günümüzde alışverişin her biçiminde internetin etkisini görmek mümkündür. İster ticari anlamda ister temel tüketim anlayış odaklı bir alışveriş olsun internetin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Ürünlerin görselleri, ödemesi, faturası, para transferi, vs. internet programları üzerinden hızlı bir şekilde gündelik hayatta yerine getirilebilmektedir. Bunlar genel olarak gündelik hayatın ekonomik ilişkilerine tekabül etmektedir. Ancak sanal alışverişin sınırları bu kadar değildir. Gündelik hayatın kültürel inşasında yeniden üretilen pratikler yani toplumsal ilişki ağının da önemli bir alanı olarak sanal alışverişin aldığını belirtmek gerekir (Armağan, 2013: 81). Sanal alışveriş toplumsal veya kültürel boyutuyla yüz yüze etkileşim kadar olmasa da içinde önemli bir etkileşim barındırdığı için gündelik hayatta ziyadesiyle kendisine yer bulmaktadır. İnsanlar gündelik hayatta hangi amaçla tüketim eyleminde bulunursa bulunsun sanal alışveriş önemli bir oranda tercih edilmektedir.

Gündelik hayatta insanın temel ihtiyaçları eklemlenerek yeniden üretilmektedir. Sanal alışverişin buradaki etkisi biçimsel olarak bir dönüşüm yaratmış olmasıdır. Bu dönüşümü gündelik hayatın tüm rutinlerinde görmek mümkündür. Örneğin, yöresel ürünün pazarlama ve kullanma şekli küresel etkilerle beraber farklı bir bağlamda tekrardan inşa edilmektedir (Toprak, 2023: 163-167). Ayrıca teknolojik aygıtlar insanın gündelik hayatı içinde merkezi bir önemde işlevselliğini arttırmakta en sıradan olayın biçimsel durumuna doğrudan etki etmektedir. Mesela, çocuklara anlatılan masalalar ve hikâyelerde sanal alışverişin etkileşim izleri pekâlâ görülmektedir. Hikâye tıpkı eskisi gibi anlatılsa da geçmişe göre hikâyeye eklenen doğaçlamalar artık görülmemektedir (Murthy, 2008: 838). Dolayısıyla teknolojik hayatın gündelik pratiklere yansımalarında sınırsızlıkların yanı sıra sınırlılıkların olduğu örnekleri mevcuttur. Çünkü fark edilmeden[6] sanal alışverişin insan hayatına belirlediği sınırlar ya da tercih hakkı gibi etkileşimler görülmektedir. Son kertede gündelik hayatın teknolojiyle beraber ciddi bir dolayımlanma seviyesine ulaştığını kabul etmek gerekir.

Sanal alışverişin ekili olduğu alanlardan biri de çalışma hayatıdır. Çalışma hayatını işleyiş, biçimsel ve teknik olarak önemli bir şekilde dönüştürdüğü artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Sanal alışveriş ile çalışma hayatı arasında iki şekilde bir ilişki olduğu belirtilebilir. Birincisi, çalışma yoğunluğundan temel ihtiyaçların karşılanması adına başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar gündelik koşuşturmadan ve yüz yüze alışverişe geniş zaman ayıramamalarından ötürü sanal alışverişe yoğun talepte bulunurlar. İkincisi, insanlar

[5]Bu kavramın sosyolojide karşılığı için bkz. (Baudrillard, 2011)

[6]Fark edilmeden kast edilen durumun tüketicinin gündelik eylemleri olduğunu belirtmek gerekir. Sanal alışveriş sisteminin arkasında önemli bir akılcılık vardır. Her şeyin önceden tüketim alanlarının genişliği, yönünü ve nasıl tüketileceği programlanarak gündelik hayatta dolaşıma sokulmaktadır.

çalışma koşullarının hızlı bir şekilde yerine getirilmesi için günlük ticareti sanal alışverişle gerçekleştirirler. Her iki kullanma şeklinde de ortak olan bazı durumlar söz konusudur. Özellikle temel uygulamaların yanı sıra sosyal medya en çok tercih edilen alanlar olarak bilinmektedir. Örneğin, e-posta, podcats, wiki, ve sosyal ağlar (facebook, whatsapp, instegram, vs.) bunlardan bazılarıdır (Yüksel, 2020: 239). Görselliğin de önemli bir şekilde yer edindiği bu alanlarda insanlar ürünlerle temas etmeden alışverişi gerçekleştirebilmektedirler. Bazı programların iade, ürün değiştirme gibi uygulamadaki kolaylığı güven probleminin de aşılmasının yolunu açmaktadır. Hızlı ve pratik olma ve zaman kazanma gayreti burada temel amaç olarak görülmektedir. Buna kentlerin kalabalıklaşması ya da karmaşıklaşmasıyla beraber fiziksel ulaşımın zorluğu da eklenince sanal alışveriş avantajlı bir alan olarak tercih edilmektedir. Ayrıca söz konusu alışverişin temel ihtiyaç boyutunu sadece maddi olana indirgememek gerekir. Sohbet etme, oyun oynama, yalnızlığın giderilmesi, boş zaman değerlendirilmesi gibi manevi ihtiyacalar için de sanal alışveriş yapılmaktadır. Spekülatif olacak mahremiyetin temel alanı cinsel ihtiyaçlar da yine sanal alışverişle gerçekleştirilmektedir (Çetinkaya, 2013: 41). Bu konuda sanal alışverişin gündelik hayatın en uç noktasında da görüldüğü kabul edilebilmektedir.

Alışverişte genel olarak ilk bakışta mikro ilişkilerin rol oynadığı düşünülse de makro oluşumların da etkisi yadsınamaz. Gündelik hayat pratiği olarak kabul edilen alışveriş toplumsallığın önemli bir parçasıdır. Toplumsallığın temel olgularından makro-mikro oluşum, alışverişte de kendisine yer bulmaktadır. Bu, toplumsal sanal ilişkileri üretmekte ve insanların gündelik hayatında yeni alanlar açmaktadır. Siber olarak kabul edilen bu alanlarda insanlar bitmek bilmeyen etkileşim ağları inşa etmektedir. Üstelik internet dışı ya da çevrim dışı hayatı da bu alana taşımaktadır. Kendini daha doğrusu tüketimi paylaşma, beğeni ve yorum bekleme gündelik hayatın bir çeşit alışverişi olarak kabul edilmektedir. Sosyal gerçeklik ile sanal gerçeklik arasındaki belirsizlik ve karmaşıklık bu şekilde daha da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır (Sili Kalem, 2022: 97).

Sanal alışverişte belirsizleşen bir diğer alan ise gündelik hayatta özel alan ile kamusal alanın ayrımıdır. İnsanlar gündelik hayatta ister ekonomik ister toplumsal bir sanal alışverişte bulunsun özel-kamusal alanın sınırlarının aşınmasına sebep olabilmektedir. Mahremiyetin önemli şekilde dönüştüğü sanal gerçeklikte bireyin özel alanı -sadece yakınlarının bileceği, göreceği, duyacağı durumlarda- sanal dünya ile beraber küresel pazara servis edilebilmektedir. Dolayısıyla sanal alışverişte mahremiyet riski söz konusudur. Buradan hareketle, sanal alışverişin bir kişinin gündelik hayatının özel alanını açığa çıkarırken alışveriş yoluyla da gözetlemektedir. Telefonların anlık kullanımları çevrim dışı hayatın dijital alana çeşitli web uygulamalarıyla hemen aktarılması mahremiyet riskinin ortaya çıkma ihtimalini arttırmaktadır (Lee, 2009: 164). Görünürde kolaylığın ve özgürlüğün alanı olarak inşa edilen sanal alışveriş ayrıca bir kontrol etme, disipline ve gözetleme alanına dönüşebilmektedir. Dolayısıyla bireyin hayatını ileriki aşamalarda tehdit edecek bir düzeye ulaşma ihtimali vardır.

Sanal alışveriş, insanların gündelik hayatına iyice yerleşirken bunu dar bir alanda gerçekleştirmez. Nüfuz alanı giderek genişleyerek gündelik hayatta daha fazla yer kaplamaktadır. Geleneksel alışverişin yerine çeşitli sebeplerden ötürü tercih edilen sanal alışveriş, insan ilişkilerini de değiştirdiği artık bilinmektedir. Sanal alışverişin gündelik hayatı kolaylaştırıcı yönü kabul edilirken kültürel bir dönüşümü de çoğu zaman negatif anlamda etkilemektedir. Sanal alışverişle bazı kültürel özellikler ortadan tamamıyla kalkerken bazıları farklı bir formatta dolaşıma sokulmakta ve özünden uzaklaştırmaktadır. Küresel piyasaya adapte olma durumu toplumsal olanın her alanına sirayet etmektedir. Meta anlamında bir üründen dinsel olana dek kültürel olanı seküler olarak dönüştürmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, alışveriş ağının insan hayatını ne şekilde etkilediği irdelenmeye çalışılmıştır. İnsanın gündelik hayatının neredeyse tamamına tekabül eden alışveriş, toplumsalın önemli bir

belirleyeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Değişimin toplumlar için kaçınılmaz olduğu düşünülürse alışverişin de değişime uğradığı doğal olarak kabul edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; bu değişimin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler ve alışverişin gündelik hayattaki yanılsamalarıdır.

Teknolojik gelişmeler insan ilişkilerini önemli bir şekilde dönüştürdüğü bilinmektedir. Bu, maddi gelişmeler elbette kültürün manevi boyutuna da sirayet etmektedir. Dolayısıyla alışverişin her açıdan değişmesinde etkili olan temel faktör teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik gelişmeler insanın temelden genele kadar ihtiyaçlarını dönüştürürken alışverişin yönüne de bu şekilde etki etmektedir. Alışveriş biçimsel olarak değişime uğramakta ve giderek akışkan hale gelmektedir. Akışkanlık, hangi şekilde yapılırsa yapılsın, alışverişin anlamını da değersizleştirmektedir. Alınan maddi ürünün yanı sıra manevi ilişki alışverişi de küçümsenebilmektedir.

Teknolojik faktörlerin belirgin olarak görüldüğü alan gündelik hayattaki alışveriş ilişkilerdir. İnternet ağının sınırsız gelişimi insanların ilgi odağını belirlemekte dolayısıyla tüketim anlayışında etkili olduğu görülmektedir. Alışverişte en önemli unsurun iletişim olduğu kabul edilirse bu doğrultuda gelişen kitle iletişim araçlarının gündelik hayata yoğun bir etkisi olmuştur. İnsanlar gündelik hayatlarında çeşitli sebeplerden dolayı sanal alışverişe yönelmekte ve alışverişin ekonomik ve toplumsal boyutunu bu yolla gerçekleştirmektedirler. Karşılıklı bir değişim bu şekilde inşa edilmektedir. Yani alışveriş biçimsel olarak sanal ortamda insanı etkilerken aynı zamanda insan tarafından değişime uğramaktadır.

Gündelik hayatta sanal alışveriş yeni tüketim modeli olarak görülmektedir. Bu alışveriş modeli hem yerel hem küresel ölçekte önemli derecede rağbet görmekte ve bu sadece ekonomik ya da sadece toplumsal şekilde gerçekleşmemektedir. İnsanın gündelik hayatında ürettiği her şey sanal alışverişten etkilenmektedir. Sanal alışveriş, yerelde kullanılan mekânlardan insan ilişkilerinin belirlenmesindeki temel nesnelerine kadar gündelik hayatın önemli bir yanılsaması olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sanal alışveriş getirdiği kolaylaştırıcı özelliğinin yanı sıra kültürel endişelere de sebep olmaktadır.

Kültürel gelişmeyi olumsuz etkileyen sanal alışveriş, insan ilişkilerini yapay bir düzlemde inşa ederek onları geleneksel bağlamlarından kopardığı söylenebilir. Toplumda doğal gelişim giderek yapay bir görüntü çizerken insanın sosyalizasyon sürecini de değiştirmektedir. Çocukları doğal ortamlarından koparark evlere tıkayan hatta mekânsız bir alana hapseden teknolojik aygıtların gelişimi kültürel ilerlemenin temel unsuru olan sosyalizasyonu bu şekilde etkilemektedir. Çocuk, sosyalizasyon sürecinde kültürel alışverişi yapay olan aygıtlardan alırken kendi sosyal gerçekliğine yabancılaşabilmektedir. Sosyalizasyon sürecinin sadece çocuklarla sınırlı olmadığı kabul edilirse sanal alışveriş, yetişkin ve yaşlı doğal yaşam sürecini de etkilemektedir. Yakın zamanda insan hayatında pek yeri olamayan teknolojik aygıtlar günümüze yaklaştıkça eğitim seviyesinin ne aşamada olduğu gözetilmeksizin her yaşta insanların hayatına girerek gündelik ilişkilerine sirayet etmektedir. Mesela, genellikle yetişkin veya yaşlı kesimin gündelik hayatlarını geçirdiği geleneksel mekânlarda bile internet ağı (wi-fi) bulunabilmektedir. Bu durum doğal olarak geleneksel insan sohbetlerine ya da ilişkilerine yansımaktadır. Küresel etkilerin yerel üzerinde belirgin değişimi olarak görülen bu durum, mekânın görünümünü fiziksel olarak değiştirmese de içerik olarak etilemektedir.

Son olarak, sanal alışverişin özel hayata ya da mahremiyete etkisi olduğu söylenebilir. İnsanların tüketim anlayışlarında sanal alışverişin önemli derecede etkili olduğu yer özel alandır. Geleneksel ilişkilerde sosyal gerçekliğe aykırı görülen özel alan eylemleri sanal alışverişle küresel olana pekâlâ yansıtılmaktadır. Gündelik hayatta yapılan her hangi bir etkinliğin hemen sanal ortama taşınması onu doğrudan küresel alana yansıması demektir. Örneğin, çocuğuna doğum günü partisi yapan bir ebeveynin onu sosyal medyada paylaşması bazı özel alanların kamusal alanda ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu, insanlar arasında bir özümseme ve özenmeye mahal vermekte tüketim mekanizmasının arzuladığı şekilde bir tüketim rekabetine yol

açmaktadır. Gösteriş burada önemli şekilde rol oynamaktadır. Sanal dünyanın kültürel alana etkisini gösteriş arzusunda görmek mümkündür. En pahalı teloafunu alma, en lüks mekânda vakit geçirme, markası en popüle elbiseyi giyme, vs. gösteriş telaşı sosyal gerçekliğin değişimini gözler önüne sermektedir. Kıacası gösteriş sanal alışverişin belirgin bir etkileşim örüntüsü olarak kendisine yer bulmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Since the popularization of everyday life in sociology, there has been a direct interest in human relationships and actions. Considering the individual as an actor, every familiar action, whether ordinary or extraordinary, has become a research object of sociology. Theoretical studies conducted with this perspective are based on various conceptual understandings. Particularly micro areas have been preferred in this regard and empirical methods have been frequently used. In everyday life studies, the micro-scale of human relations is considered. There is diversity in the forms that regulate these relationships. Conflict, competition, harmony, similarity, and exchange are some of these forms. It can be said that shopping is one of the forms that show itself clearly in everyday life as an interaction pattern. Shopping, as an important indicator of human relations in everyday life, contains regulatory functions. A materially focused shopping brings with it a cultural impact. Societies, social groups and individuals directly bear this impact in every purchase they make daily. This shows that in addition to material transformation, spiritual transformation also occurs. In other words, with shopping, society generally differentiates and undergoes cultural transformation. While shopping continues to exist as a dynamic action in everyday life, this transformation does not only affect the superficial sense but also directly affects the human habitat. The purpose for which people shop and the type of shopping they do determine the direction and form of the social impact that shopping has. For example, non-essential shopping is common nowadays. In this situation, where the consumption mechanism operates significantly, the individual performs the act of shopping by being guided.

The physical and formal change in social conditions has also directly affected shopping. At first glance, it can be said that the concentration and differentiation of the social structure in cities has caused shopping to change. Later, the integration of mass media into everyday life brought this change to a different level. In particular, adaptation to the global world emerges as one of the factors that trigger this change. Local products and human relations, which have lost or changed their importance in the face of the global market, have been transformed in form and content. The change is reflected not only in how shopping is done but also in where it is done. In other words, a spatial transformation has become inevitable. The interdependent change has begun to make itself felt more in online shopping. The product produced anywhere in the world is offered to the global market through online programs, allowing people to access the product quickly. Moreover, it was not just the transportation and exchange of material elements. Cultural fusion or transitivity has also been experienced online by integrating into the global market. Therefore, online shopping, which is the focus of the study, has become a form of interaction that people frequently use in their everyday lives for various reasons. While discussing the factors in forming this form of interaction on a local and global level, the development of mass media played an important role. People use mass media in almost most of their everyday life practices. Therefore, shopping also had to join this global network. People have started to use online shopping extensively for various reasons. In this area where an artificial relationship network is important, online shopping has been preferred for various reasons.

Online shopping, which is preferred for economic reasons as an area that makes human life easier and saves time, also includes significant cultural change. Online shopping, which is preferred for economic reasons as an area that makes human life easier and saves time, also includes significant cultural change. Online shopping, which has a role in which the boundaries between private life and public space are eliminated, takes human togetherness to a different level. In other words, online shopping, which is an area opening to the global market, functions as an important circulation network from a need for privacy by creating a spaceless environment. People do not use online shopping only as a need-oriented area. Also, their joys, sorrows, separations, togetherness, traveling, etc. They use it as a space that they share recklessly. It is possible to see in people's everyday lives how online shopping, which we encounter as a social behavioral problem both structurally and psychologically, shapes cultural corruption and how it effectively uses interactions that would not occur in face-to-face interaction. This interaction network, where sincerity and trust are extremely low, is reproduced in everyday life. It is now accepted that

technological connection is increasing daily and human relations are changing significantly. In this regard, the study has tried to examine everyday interactions with economic and cultural contexts by focusing on online shopping.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

Kaynakça

Agcadağ, İ. (2014). Sanal alışveriş. *Mediterranean Journal of Humanities,* 4(1), 22-33.

Alınta, D. (2023). Dönüştürücü etkiyi ortaya çıkarmak: Covid-19 salgını dönemindeki çevrimiçi alışveriş deneyimleri üzerine nitel bir araştırma. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 219-260.

Angün, S. (2024). Çevrimiçi alışverişte farklı toplumların riskleri algılamasına dair bir çalışma. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 10(2): 161-180.

Armağan, A. (2013). Gençlerin sanal alanı kullanım tercihleri ve kendilerini sunum taktikleri: Bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 78-92.

Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon.* Çev. Oğuz A. (6. Basım). Doğu Batı Yayınları.

Beyaz, Ö. İ. (2022). Dijitalleşme, sosyal medya ve risk toplumu. *İmgelem,* 6(10), 141-158.

Blau, P. M. (1964*). Exchange and power in social life*. John Wiley & Sons.

Binar, T. (2020). *Evlilik sürecinde sanal çöpçatanlık kurumları üzerine bir araştırma: İnstagram ve Facebook Örneği,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Bölümü, Konya (Türkiye).

Cho, C. H. Kang, J. ve Cheaon, H. J. (2006). Online shopping hesitation. *Cyber Psychology & Behavior,* 9(3), 261-274.

Çetinkaya, M. (2013). *İlköğretim öğrencilerinde internet bağımlılığının incelenmesi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikoloji Danışmanlık Bölümü, İzmir (Türkiye).

Erdaş, Y. ve Ecer, F. (2022). Covid-19 salgınında sanal alışveriş platformlarının performanslarının ölçülmesi: Ahp-Mairca modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(34), 619-641.

Gambacorta, C. (1989). Experiences of daily life. *Current Sociology*, 37(1), 121-140.

Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunumu.* Çev. Barış C. (Üçüncü Basım), Metis Yayınları.

Harvey, D. (2010). *Post-modernliğin durumu.* Çev. Sungur S. Metis Yayınları.

Homans, G. C. (1961). *Social behavior: It's elementary forms.* Harcourt, Brace &World.

Homans, G. C. (1951/2017). *The human group*. Routledge.

Lee, D. H. (2009). Mobile snapshots and private/public boundaries. *Know, Technology and Policy,* 22 (1), 161-171.

Lefebvre, H. (2019*). Gündelik hayatın eleştirisi II.* Çev. Işık E. (Üçüncü Baskı). Sel Yayıncılık.

Mead, G. H. (2017*). Zihin, benlik ve toplum*. Çev. Yeşim E. Heretik Yayınları.

Murthy, D. (2008). Digital Ethnography: An Examination of the Use of New Technologies for Social Research. *Sociology*, 42(5), 837-855.

Ritzer, G. (2013). *Sosyoloji kuramları*. Çev. Himmet H. De Ki Basım Yayım.

Sarpkaya, G. ve Sağlam, M. (2019). Covid-19 pandemi dönemi ve sonrasında tüketicilerin e-ticaret eğilimleri üzerine bir araştırma. İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 6(2): 40-60.

Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler.* Çev. Adnan A. ve Seyda K. Heretik Yayınları.

Sili Kalem, A. (2022). Gündelik hayatın dijitalleşmesi karşısında sosyoloji. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, 6(2), 95-101.

Toprak, M. (2023). *Bir Mekânın gündelik hayatı: Farklılıklarla yaşayabilmek.* Paradigma Akademi Yayıncılık.

Toprak, M. (2022). Etkin özneden edilgene olana: H. Lefebvre ve J. Baudrillard'ın gündelik hayata pratik katkıları. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(3), 318-329.

Töret, A. B. (2017). Geleneksel çöpçatanlık kurmunun günümüz sosyal medya evrimi üzerine bir değerlendirme. Ulsularası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi, 23(91): 237-250.

Türkkan, Z. (2020). Toplumsal alışverişte hakkaniyet. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23 (1), 192-222.

Yüksel, G. (2020). Medya ve eğitim. M. Çağatay Ö. ve A. Selcen B., (ed.), *Eğitim sosyolojisi* (İkinci baskı, s. 225-247). Pegem Akademi.

Wallace, R. ve Wolf, A. (2018). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları.* Çev. Leyla E. ve M. Rami A. (7. Baskı). Doğu Batı Yayınları.

İnternet Kaynakları

Özen, M.(2013). Sanal İlişkiler: Hiç Görmediğiniz Bir İnsanı Sevebilmeniz Mümkün mü? https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_11716.htm Erişim Tarihi:26.05. 2024

Salimoğlu, K.B.(2016). İnternette tanışdık. https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_16696.htm Erişim Tarihi: 26.05.2024

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE YATIRIMLARIN ÇEVRESEL BEDELİ: TİCARİ AÇIKLIK VE YABANCI SERMAYENİN EKOLOJİK AYAK İZİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Atilla ÜNLÜ
Ögr. Gör. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi,
atilla.unlu@ozal.edu.tr
: 0000-0002-4900-3144

Atıf / Citation: Ünlü, A. (2025). Türkiye'de ekonomik büyüme be yatırımların çevresel bedeli: ticari açıklık ve yabancı sermayenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 163-183.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1654115

Öz

Son yıllarda ulusların en büyük endişelerinden biri, çevresel sürdürülebilirlik ve özellikle iklim değişikliğinin ekosistemler ile insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri olmuştur. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar yaşanan ekonomik ve teknolojik dönüşümler, üretim ve tüketim alışkanlıklarını köklü bir şekilde değiştirmiş, buna bağlı olarak doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmıştır. 20. yüzyılın sonlarından itibaren hız kazanan neoliberal politikalar ise serbest piyasa ekonomisini teşvik ederken, çevresel sürdürülebilirlik konusunda çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle ekonomik büyüme ve dış ticaret politikalarının çevresel maliyetleri, ekolojik denge açısından önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu çalışmada, 1990-2022 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlık düzeyi ADF ve PP birim kök testleriyle incelendikten sonra, aralarındaki eş bütünleşme ilişkisi ARDL modeli ile sınanmıştır. Uzun dönem katsayı tahmin analizinde DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılmış, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Toda-Yamamoto yöntemiyle test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kişi başına düşen milli gelir ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı, buna karşın doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgunun, Türkiye'ye yönelen doğrudan yabancı yatırımların büyük ölçüde çevresel etkisi görece düşük olan hizmet sektöründe yoğunlaşmasından, çevre mevzuatının yabancı sermaye hareketleri üzerinde düzenleyici bir rol üstlenmesinden ve doğrudan yabancı yatırım hacminin toplam ekonomik büyüklük içinde nispeten sınırlı bir paya sahip olmasından kaynaklandığı öngörülmektedir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre, kişi başına düşen milli gelir ve ticari açıklık ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü bir ilişki bulunurken, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekolojik ayak izi arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Ekolojik Ayak İzi, Ticari Açıklık, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Sürdürülebilirlik, Çevre Politikası.

Received / Geliş Tarihi: 09.03.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 16.05.2025

ECONOMIC GROWTH AND THE ENVIRONMENTAL COST OF INVESTMENTS IN TURKEY: THE IMPACT OF TRADE OPENNESS AND FOREİGN CAPITAL ON ECOLOGICAL FOOTPRINT

Abstract

In recent years, one of the biggest concerns of nations has been environmental sustainability and especially the negative effects of climate change on ecosystems and human life. The economic and technological transformations since the Industrial Revolution have radically changed production and consumption habits, thereby increasing the pressure on natural resources. Since the late 20th century, neoliberal policies, which have accelerated since the end of the 20th century, have brought along various debates on environmental sustainability while promoting the free market economy. Especially the environmental costs of economic growth and foreign trade policies have become an important research area in terms of ecological balance. In this study, the impact of economic growth, foreign direct investment and trade openness on ecological footprint in Turkey for the period 1990-2022 is examined. After examining the stationarity level of the variables with ADF and PP unit root tests, the cointegration relationship between them is tested with the ARDL model. In the long-run coefficient estimation analysis, DOLS, FMOLS and CCR methods were used and the causality relationship between the variables was tested by Toda-Yamamoto method. According to the results of the analysis, per capita income and trade openness have a statistically significant and positive effect on ecological footprint, whereas foreign direct investments have no significant effect on ecological footprint. This finding is expected to stem from the fact that foreign direct investments in Turkey are mostly concentrated in the service sector, which has relatively low environmental impact, environmental legislation plays a regulatory role on foreign capital flows and the volume of foreign direct investment has a relatively limited share in total economic size. According to the causality analysis results, a bidirectional relationship was found between per capita national income and trade openness and ecological footprint, while no relationship was found between foreign direct investments and ecological footprint.

Keywords: Economic Growth, Ecological Footprint, Trade Openness, Foreign Direct Investment, Sustainability, Environmental Policy.

GİRİŞ

Sanayi Devrimi ve 1970'lerin sonlarında dünya genelinde yayılmaya başlayan neoliberal politikalar, insan-doğa ilişkisi üzerinde ciddi ve kalıcı tahribatlara yol açan başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte, seri üretim süreçlerinde makinelerin kullanımı yaygınlaşmış, bu da birçok ülkede üretim kapasitesini hızla artırarak ekonomik büyümeyi önemli ölçüde güçlendirmiştir. Ancak bu hızlı ekonomik büyüme, enerji talebinin artmasına neden olmuş ve üretimin temel kaynağı olan enerji büyük ölçüde fosil yakıtlardan (kömür, petrol ve doğalgaz) sağlanmıştır (Bucak ve Saygılı, 2022). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde fosil yakıtlara olan talebin artması, küresel çapta çevresel tahribatları hızlandırmıştır. Bu artan talep, atmosferdeki karbon emisyonlarının yükselmesine, hava kirliliği, su kirliliği, toprak erozyonu ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına yol açmıştır.

Neoliberal iktisat politikaları ise ülkeler arasında iktisadi faaliyet süreçlerinin hızlanmasına yol açmış ve uluslararası ticaret hacmini önemli ölçüde artırmıştır. Küresel ölçekte ticaretin artması, doğal olarak üretim seviyesinin yükseltilmesine yol açmış ve bu durum kıt olan doğal kaynaklar üzerinde daha derin sorunların oluşmasına yol açmıştır. Özelleştirme, deregülasyon ve serbest ticaret anlaşmalarının yaygınlaşması, doğal kaynakların daha hızlı tüketilmesine, çevreye daha fazla zarar verilmesine neden olmuştur (Le vd., 2016). Bu süreçler, üretim odaklı ekonomik modelin, çevresel sürdürülebilirlikten daha fazla ödün verilerek uygulanmasına yol açmış, sonuç olarak insan-doğa ilişkisinde daha derin çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sanayi Devrimi'nden 1970'lere kadar küresel düzeyde ekonomik büyümeyi sağlama olgusu başat bir amaç olarak belirlenmişti. Ancak bu dönemden sonra özellikle gelişmiş ülkelerde doğal kaynakların sınırlılığı ve çevresel krizlerin giderek derinleştiği daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır (Zeytin ve Kırlıoğlu, 2014). Bu süreç, 1970'lerde Avrupa'da ekonomik büyümenin çevresel maliyetlerine karşı sokak eylemlerinin başlamasına yol açmış ve 1980'lerde bu eylemler giderek hız kazanmıştır. Çevre temalı protestoların etkisiyle siyasi yapılar dönüşmeye başlamış, özellikle Almanya'da yeşil siyaset anlayışı temelinde ortaya çıkan Yeşil Parti, üretimin doğaya zarar vermeden gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan bir siyasal felsefe geliştirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde, Fransa ve İngiltere'de de çevre hareketleri güçlenmiş, bu ülkelerde çevreci politikalar ve partiler siyasi gündemde daha fazla yer almaya başlamıştır. Fransa'da çevre hareketleri özellikle nükleer enerji karşıtlığı üzerinden yükselirken, İngiltere'de ekolojik sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği konuları çevreci siyaset anlayışının temel taşlarından biri haline gelmiştir (Üste, 2015).

Çevre üzerinde meydana gelen ağır tahribat, insan-doğa ilişkisini olumsuz yönde etkileyerek bu ilişkinin sağlıklı bir zemine yeniden oturtulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda, küresel ölçekte adımlar atılmaya başlanmış ve uluslararası kuruluşların çevre konusundaki çalışmaları, 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı ile kurumsal bir çerçeveye oturmuştur. Bu konferansın bir sonucu olarak kurulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), küresel çevre politikalarını koordine eden en önemli kuruluşlardan biri haline gelmiştir (UNEP, 1972). Çevresel sürdürülebilirlik kavramı, 1987'de yayımlanan Brundtland Raporu ile daha geniş bir perspektiften ele alınmış, çevre politikalarının ekonomik ve sosyal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği fikri öne çıkmıştır (BM, 1987). 1988'de ise Birleşmiş Milletler ve Dünya Meteoroloji Örgütü iş birliğiyle Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulmuş ve iklim değişikliği üzerine bilimsel çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır (IPCC, 1988). 1992 yılında düzenlenen Rio Dünya Zirvesi (Yeryüzü Zirvesi) ile BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kabul edilerek çevre politikaları uluslararası hukuki bir zemine taşınmıştır (UN, 1992). Çevre politikalarının bağlayıcılığını artıran en önemli adımlardan biri ise 1997'de imzalanan Kyoto Protokolü olmuştur. Bu protokol, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik ilk uluslararası bağlayıcı anlaşma olarak tarihe geçmiştir (UNFCCC, 1997). 2015 yılında kabul edilen Paris İklim Anlaşması, küresel sıcaklık artışını 1,5-2°C ile sınırlandırmayı hedefleyen en kapsamlı uluslararası anlaşmalardan biri olarak öne çıkmıştır (UNFCCC, 2015). Günümüzde iklim değişikliği ile mücadelede daha sıkı önlemler alınması gerektiğine dair küresel farkındalık artmış ve 2021'de düzenlenen COP26 Zirvesi ile karbon emisyonlarının sıfıra indirilmesi ve fosil yakıt kullanımının azaltılması yönünde yeni taahhütler gündeme gelmiştir (UNFCCC, 2021).

Çevre üzerindeki tahribatın olumsuz etkileriyle mücadele etmek ve sürdürülebilir bir ekosistem oluşturmak amacıyla birçok bilim insanı bu alanda çalışmalar yürütmektedir. Bu araştırmacılar arasında yer alan Wackernagel ve Rees (1996), çevresel sürdürülebilirliği ölçmek için ekolojik ayak izi kavramını geliştirmiştir. Ekolojik ayak izi, bireylerin doğal kaynakları ne ölçüde tükettiğini ve çevre üzerinde ne kadar baskı oluşturduğunu değerlendiren bir gösterge olarak tanımlanmaktadır (Şimşek ve Bursalı, 2019). Bu gösterge, bireylerin ekosistem üzerindeki etkilerini niceliksel olarak analiz etmeye imkân tanırken, karbon ayak izi, tarım arazisi ayak izi,

orman ayak izi, otlak alan ayak izi, yapılaşmış alan ayak izi ve balıkçılık sahası ayak izi gibi bileşenlerden oluşmaktadır (Gülmez vd., 2021). Bu çerçevede, dünyadaki toplam GSYİH ile ekolojik ayak izinin 1961-2022 yılları arasındaki değişim seyri, ekonomik büyüme ile çevresel etkilerin nasıl paralel bir gelişim gösterdiğini ortaya koymakta olup, söz konusu değişim şekil 1'de görsel olarak sunulmaktadır.

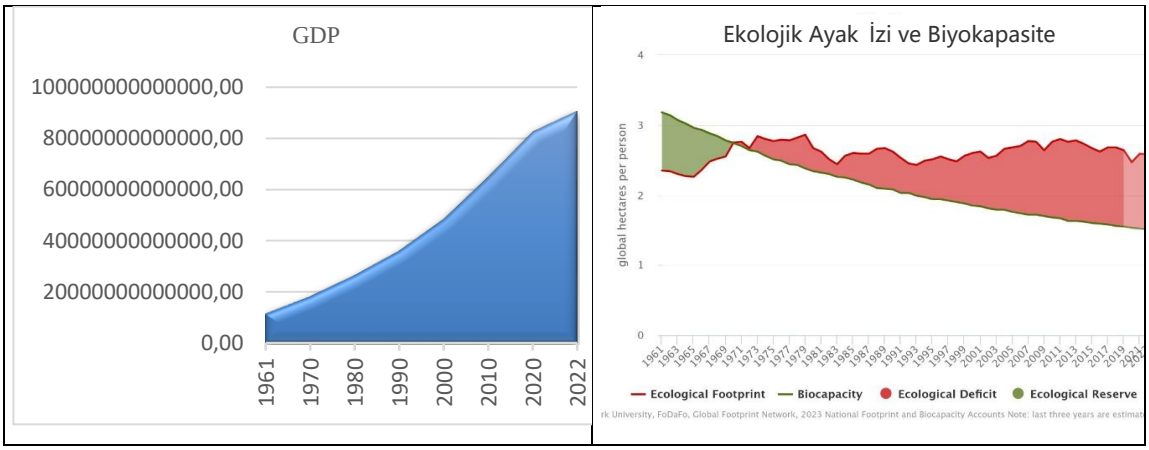

Şekil1. Dünya GSYIH ve Ekolojik Ayak İzi DeğişimTrendi

Kaynak: www.footprintnetwork.org, 2024; https://data.worldbank.org, 2024

Şekil 1 incelendiğinde, 1961-2022 dönemi boyunca dünyadaki toplam GSYİH'nın artış eğiliminde olduğu, buna paralel olarak ekolojik ayak izinin de yükseldiği görülmektedir. Bu durum, Panayotou'nun (1993) açıklamalarını destekler niteliktedir: Ekolojik ayak izinin artışı, insan faaliyetlerinin doğal kaynak tüketimini ve ekosisteme uygulanan baskıyı artırırken, aynı zamanda ekonomik refahın yükselmesiyle doğal kaynak kullanımının arttığını ve bunun da ekolojik ayak izinin genişlemesine neden olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de insan-doğa dengesinin bozulma süreci, 24 Ocak 1980'de alınan ekonomik kararlarla hız kazanmıştır. Ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla başlatılan dış ticaretin ve finansal sistemin serbestleşmesi, özellikle sanayi sektörü başta olmak üzere ekonomik yapıda köklü değişimlere yol açmıştır (Karasoy,2021; Soyyiğit, 2010). Bu süreçte, üretim faaliyetlerinin artması ve ihracata dayalı büyüme stratejilerinin benimsenmesi, doğal kaynak tüketiminin hızlanmasına ve çevresel baskıların artmasına neden olmuştur. Ancak bu hızlı gelişim, doğal kaynaklar üzerinde büyük bir baskı yaratmış; sanayileşme ve kentleşmenin ivme kazanması, çevre üzerinde kalıcı olumsuz etkiler doğurmuştur (Erdoğan vd., 2015). Sanayi üretiminin artmasıyla birlikte fosil yakıt tüketimi yükselmiş, hava ve su kirliliği yaygınlaşmış, çevresel bozulma giderek derinleşmiştir (Türkeş, 2006). Kentleşme sürecinde tarım ve orman alanlarının yerleşim ve sanayi bölgelerine dönüşmesi, doğal ekosistemlerin sürdürülebilirliğini tehdit eden başlıca faktörlerden biri haline gelmiştir (Kaya ve Kalaycı, 2021). Bununla birlikte, kontrolsüz sanayileşme ve altyapı projeleri nedeniyle su kaynakları üzerindeki baskı artmış, atık yönetimi ve çevresel düzenlemelerin yetersiz kalması ekolojik riskleri büyütmüştür. Doğal alanların tahribatı ve ekolojik dengenin bozulması, sadece yerel ölçekte değil, uzun vadede küresel çevresel sorunlara da katkıda bulunan bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Bu gelişmeler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli engeller oluşturmuş ve çevresel bozulmanın ekonomik büyümenin bir yan ürünü olarak görülmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Hüdavendigar, 2024).

Şekil 2'de Türkiye'de 1990-2022 dönemine ait GSYİH, ekolojik ayak izi ve biyokapasite verileri özetlenmiştir.

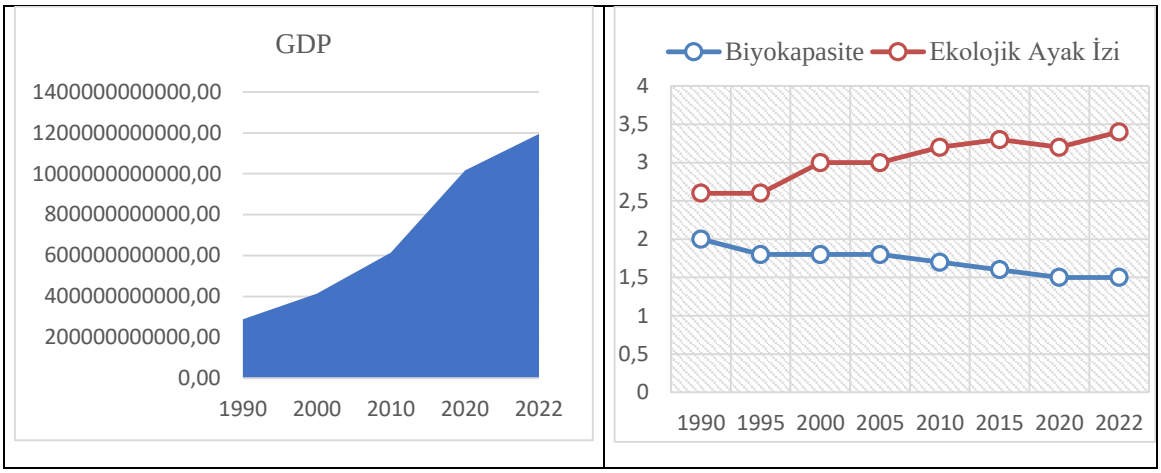

Şekil 2. Türkiye'de GSYIH ve Ekolojik Ayak İzi DeğişimTrendi

Kaynak: www.footprintnetwork.org, 2024; https://data.worldbank.org, 2024

Şekil 2 incelendiğinde, 1990-2022 yılları arasında Türkiye'de biyokapasitenin giderek azaldığı, yani doğal kaynakların kendini yenileme kapasitesinin zayıfladığı görülmektedir. Buna karşılık, ekolojik ayak izi sürekli artış göstererek biyokapasitenin üzerine çıkmış ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren bu fark daha da belirgin hale gelmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) da artış eğilimi içerisindedir ancak bu eğilim ekolojik ayak izindeki yükselişe göre daha keskindir. Kişi başına düşen ekolojik ayak izinin biyokapasiteyi aşması, tüketim biçimlerinin sürdürülebilir olmadığını ve ekonomik büyümenin çevresel maliyetlerinin göz ardı edildiğini göstermektedir (WWF, 2012). Bu çalışmada, 1990-2022 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda giriş bölümünden sonra ilk olarak ampirik literatür özeti aktarılacak sonrasında ekonometrik çerçeve sunulacaktır. Son bölümde ise ekonometrik bulgulardan elde edilen analiz sonuçları kapsamında Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ve çevresel politikalar yönelik çeşitli politika önerileri geliştirilecektir.

1. AMPİRİK LİTERATÜR

Çevresel sürdürülebilirlik ve ekolojik ayak izi üzerine yapılan akademik çalışmalar, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, kentleşme, küreselleşme ve diğer çeşitli makroekonomik değişkenlerin çevresel etkilerini incelemektedir. Literatürde, ekolojik ayak izinin artışına neden olan faktörlerin belirlenmesi ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyen unsurların ortaya konulması önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, farklı ülkelerde ve dönemlerde yapılan araştırmalar, ekolojik ayak izi üzerindeki belirleyicileri çeşitli ekonometrik yöntemlerle analiz etmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme, ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin incelenmesine yönelik literatürde derinliğin görece sağlandığı, ancak doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkisine odaklanan çalışmaların sayıca sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Yıldız ve Yıldız (2022), 1970-2018 yılları arasında Türkiye'de ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini zaman serisi yöntemleriyle incelemişlerdir ve ekonomik büyüme ile kentleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmişlerdir. Kardaşlar (2022), 1980-2017 döneminde Türkiye'de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini analiz etmiştir ve ekonomik büyüme ile enerji tüketiminin ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmiştir. Erat vd. (2023), 1961-2018 döneminde Türkiye'de ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testiyle incelemişlerdir ve araştırmalarında kısa dönemde değişkenler arasında çift yönlü, uzun dönemde ise ekonomik büyümeden ekolojik ayak izini yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Özbek (2023), 1980-2018 döneminde ASEAN-5 ülkelerinde ekonomik büyüme ve küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmiştir ve ekonomik büyüme, küreselleşme ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izini artırdığını belirlemiştir.

Koç ve Savaş (2024), 1965-2022 döneminde Türkiye'de ekonomik büyüme, ticari açıklık ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemiyle incelemişlerdir ve ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu, ayrıca ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerinde negatif bir etki oluşturduğunu tespit etmiştirler. Ülger vd. (2024), 1990-2019 yılları arasında çok yüksek insani gelişim gösteren 15 ülke özelinde kentleşme, yenilenebilir enerji, inovasyon, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir ve ekolojik ayak izi ile kentleşme ve inovasyon arasında çift yönlü, ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır.

Koçak (2024), 2000-2020 döneminde Türkiye'de yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testiyle incelemişlerdir ve yenilenebilir enerji kaynaklarının ekolojik ayak izi üzerinde azaltıcı bir etkisi oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Magazzino (2024), 1960-2019 döneminde Çin'de enerji tüketimi, ekonomik büyüme, kentleşme ve ticaretin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini zaman serisi yöntemleriyle analiz etmiştir bu kapsamda enerji tüketimi ve kentleşmenin ekolojik ayak izi üzerinde olumsuz bir etkisi oluşturduğu ancak ticaretin çevresel kaliteyi artırabileceğini tespit etmiştir.

Solarin ve Mulali (2018), 1982-2013 dönemi için 20 ülke'de doğrudan yabancı yatırımların, ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini AMG ve CCEMG tahmin yöntemleriyle analiz etmişlerdir ve araştırmalarında söz konusu değişkenler arasında bir ilişkinin mevcut olmadığını tespit etmişlerdir. Zafar vd. (2019), 1970-2015 dönemi için ABD özelinde, doğrudan yabancı yatırımların, ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini ARDL yöntemiyle analiz etmişlerdir ve araştırmada doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini azalttığı tespit etmişlerdir. Khan vd. (2019), BRI ülkeleri için 1990–2016 döneminde doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle incelemişlerdir ve araştırmada söz konusu ülkelerde yabancı yatırımların ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmişlerdir. Chowdhury vd. (2020),2001-2016 dönemi için 92 ülkede doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir ve araştırmada doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmişlerdir. Bakkal (2022),1980-2018 yılları arasında ABD ve Çin özelinde ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırmada FDI

girişlerinin ABD ve Çin'de ekolojik ayak izini azalttığı, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin her iki ülkede ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmiştir. Saqib vd. (2023), 1990-2020 dönemi için 16 Avrupa ülkesinde doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir ve araştırmada doğrudan yabancı yatırımlar ile ekolojik ayak izi arasında neğatif bir korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir.

Zhu vd. (2024), 1975-2020 döneminde Tayvan, Japonya, Çin ve Güney Kore'yi kapsayan bir panel veri analizi gerçekleştirerek, enerji tüketimi, küreselleşme ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmada bu değişkenlerin ekolojik ayak izini artırdığı, ancak yenilenebilir enerji kullanımının ekolojik ayak izini azalttığı tespit etmişlerdir. Abdullahi vd. (2024), 1980-2022 döneminde ECOWAS ülkelerinde finansal kalkınma, ekonomik büyüme, kentleşme, ticari açıklık ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığını, ancak finansal kalkınmanın çevresel etkisinin homojen olmadığını belirlemişlerdir. Damak vd. (2024), 1990-2022 döneminde Güney Kore'de ekonomik büyüme, hukuk sistemi ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yöntemiyle analiz etmişlerdir ve hukukun üstünlüğü ile yenilenebilir enerji kullanımındaki gelişmelerin ekolojik ayak izini azalttığını, ancak ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. Uzar (2024),1993-2017 döneminde E-7 ülkelerinde gelir eşitsizliği, doğal kaynaklar ve basın özgürlüğünün ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmiştir ve doğal kaynaklar ile basın özgürlüğündeki iyileşmenin ekolojik ayak izini azalttığını, ancak ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin çevresel baskıyı artırdığını belirlemiştir. Akın ve Şen (2024), 1980-2014 dönemi için 29 OECD ülkesinde ekonomik büyüme, finansal gelişme, enerji tüketimi ve ekolojik ayak izi ilişkisini panel veri yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırmada örneklem grupta yer alan ülkelerde genel ekseriyetinde artan enerji tüketimi ve finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmişlerdir. Mehmood (2024), 1990-2020 döneminde G-11 ülkelerinde eko-yenilikler, ekonomik büyüme ve kentleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada kentleşme ile ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığını, eko-yeniliklerin ekolojik ayak izi üzerinde azaltıcı etki oluşturduğunu tespit etmiştir. Shah ve Ximei (2024), 1990-2022 döneminde BRICST ülkelerinde ekolojik ayak izi, uluslararası dijital ticaret, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada dijital ticaret ile yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izini azalttığını, ancak ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu tespit etmişlerdir.

Alan yazınında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, çevresel sürdürülebilirlik ve ekolojik ayak izi alanındaki literatür, farklı mekân ve dönemlerde hem zaman serisi hem de panel veri yöntemleriyle incelenmiştir. Türkiye'ye yönelik tek ülke analizleri (Yıldız ve Yıldız, 2022; Kardaşlar, 2022; Erat vd., 2023; Koç ve Savaş, 2024; Koçak, 2024) OLS, eşbütünleşme, Granger nedensellik ve ARDL sınır testini uygulayarak ekonomik büyüme, kentleşme, enerji tüketimi, ticari açıklık ve yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri incelenmiştir ve bu kapsamda ekonomik büyüme ile tüketim odaklı değişkenlerin çevresel baskıları artırdığı, ticari açıklığın ve yenilenebilir enerjinin ise azaltıcı bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çoklu ülke grubunu kapsayan panel veri çalışmaları (Özbek, 2023; Abdullahi vd., 2024; Zhu vd., 2024; Ülger vd., 2024; Magazzino, 2024; Akın ve Şen, 2024; Mehmood, 2024; Shah ve Ximei, 2024)

ise dijital ticaret ve kurumsal kalite gibi faktörlerin ekolojik ayak izi üzerindeki olumlu etkilerine dikkat çekerken; hukukun üstünlüğü, basın özgürlüğü ve gelir eşitsizliği gibi kurumsal değişkenleri inceleyen çalışmalar (Damak vd., 2024; Uzar, 2024) bu unsurların çevresel sürdürülebilirliği güçlendirdiğini tespit etmişlerdir. Doğrudan yabancı yatırımların, ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini inceleyen sınırlı çalışmalarda ise ortak bir bulguya rastlanılmadığı görülmektedir (Solarin ve Mulali, 2018; Zafar vd. 2019; Khan vd. (2019). Bu çalışmada, ARDL sınır testi yöntemiyle dönemsel esneklik değerlerinin birlikte tahmin edilmesi ve Granger nedensellik analizleriyle değişkenler arasındaki etkileşim yönlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, 1990–2022 dönemine ait güncel ve uzun dönemli veri setinin kullanılması, elde edilen bulguların zamansal geçerliliğini ve ampirik genellenebilirliğini artırarak literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Özellikle Türkiye özelinde doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaların sınırlı olması, bu çalışmanın literatüre yalnızca nicelik değil, aynı zamanda derinlik açısından da önemli bir katkı sağlamasını mümkün kılacaktır.

2. MODEL, VERİ SETİ ve METODOLOJİ

2.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, 1990-2022 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ekolojik ayak izinin belirleyicilerini net bir çerçevede analiz etmek amacıyla kişi başına GSYİH değişkeninin yanı sıra, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklık değişkenleri de kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. 1990–2022 dönemi hem veriye ulaşım kolaylığı hem de ekonomik ve çevresel açıdan yaşanan önemli dönüşümler nedeniyle çalışmada tercih edilmiştir. Özellikle World Bank ve Global Footprint Network gibi uluslararası kuruluşların 1990 yılından itibaren sunduğu veri setlerinin daha düzenli ve karşılaştırılabilir olması, yapılan analizlerin güvenilirliğini artırmakta ve yöntemsel tutarlılığı desteklemektedir. Bunun yanında, bu dönem küreselleşmenin hız kazandığı, sermaye hareketlerinin serbestleştiği ve çevresel konuların ekonomi politikalarında daha fazla yer bulduğu bir sürece denk gelmektedir. Bu gelişmeler, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret, kişi başı gelir ve çevresel göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesine zemin hazırlamıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan modelin cebirsel ifadesi şöyledir;

$$ecofoot = f(lnGDPpc, lnTRADE, FDI) \quad (1)$$

Modelde kullanılan değişkenlere ait bilgiler tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Veri ve Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Dönem	Kaynak
GDPpc	Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	1990-2022	World Bank
ECOFOOT	Ekolojik Ayak İzi	1990-2022	footprintnetwork
TRADE	(İhracat+ithalat/GSYIH*100)	1990-2022	World Bank
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	1990-2022	World Bank

Modelin tutarlılığını ve doğruluğunu değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen ön testlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de yer almaktadır. Bu bağlamda kişi başına düşen GSYH (GDPpc) değişkeninin ortalama değeri 8.71 olup, en düşük 7.68 ve en yüksek 9.43 değerine

sahiptir. Hafif negatif çarpıklık (-0.32) ve 1.43 basıklık değeri, değişkenin normal dağılıma yakın bir yapıda olduğunu göstermektedir. Ekolojik ayak izi (ECOFOOT) değişkeni ise 2.99 ortalama değeriyle 2.40 ile 3.50 arasında değişmekte olup, çarpıklık değeri (-0.31) negatif yönlü, basıklık değeri (1.74) ise normal dağılıma yakın bir form sergilemektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) değişkeni 1.22 ortalama değeri ile 0.30 ile 3.62 arasında değişmekte, pozitif çarpıklık (1.03) ve yüksek basıklık (3.73) göstermektedir. Bu durum, değişkenin sağa çarpık bir dağılıma sahip olduğunu ve uç değerlere duyarlı olabileceğini göstermektedir. Dış ticaret açıklığı (TRADE) değişkeni ise 25.5 ortalama değere sahip olup, minimum 24.3 ve maksimum 26.3 arasında değişmektedir. Negatif çarpıklık (-0.53) ve 1.94 basıklık değeri, değişkenin sola çarpık ve normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir. Jarque-Bera test sonuçlarına göre, %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma uyumlu veriler sunduğunu gösterirken FDI serisi için bu uyum, sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde reddedilmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	S.Sapma	Max	Min	Çarpıklık	Basıklık	J-Bera
GDPpc	8.71	0.59	9.43	7.68	-0.32	1.43	3.93(0.13)
ECOFOOT	2.99	0.35	3.50	2.40	-0.31	1.74	2.70(0.25)
FDI	1.22	0.84	3.62	0.30	1.03	3.73	6.66(0.03)*
TRADE	25.5	0.65	26.3	24.3	-0.53	1.94	3.12(0.20)

Not: Parantez içindeki göstergeler olasılık değerlerini ifade etmektedir. ***, ** ve * işaretleri ise sırasıyla %1. %5 ve %10 anlam düzeylerinde değişkenlerin olasılık değerlerini göstermektedir.

2.2. Metodoloji

Araştırmanın metodolojik süreci, analiz edilen değişkenlerin istatistiksel özelliklerini belirlemek ve aralarındaki ilişkileri değerlendirmek amacıyla çeşitli ekonometrik yöntemleri içermektedir. İlk olarak, değişkenlerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile incelenmiştir. Daha sonra, uzun dönemli ilişkilere yönelik eş bütünleşme analizi, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Son olarak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Toda ve Yamamoto (1995) yöntemi uygulanmıştır. Bu çerçevede, analiz sürecine ilişkin fonksiyonel yapılar, hipotezler ve modelleme yaklaşımları aşağıda detaylandırılmıştır

2.2.1. ADF ve PP Birim Kök Testi

Çalışamada serilerin durağanlık seviyelerini belirlemek amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. ADF testi kapsamında gerçekleştirilen analiz sürecine yönelik cebirsel metot şöyledir;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \alpha Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \alpha \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_{2t} + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \alpha \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

İlk denklemde, ΔY değişkeni, otokorelasyon sorununu gidermek amacıyla gecikmeli değerler ve farklar göz önünde bulundurularak modellenmiştir. Bu model, herhangi bir deterministik bileşen içermeksizin, tamamen rastgele bir süreç olarak kurgulanmıştır. İkinci denklemde ise, ilk modelden farklı olarak bir sabit terim bulunmaktadır. Son olarak, üçüncü denklem hem sabit terimi hem de trend bileşenini içerecek şekilde genişletilmiş bir yapı sunmaktadır. Bu bağlamda, ADF testi ile incelenen seriler için hipotezler şu şekilde oluşturulmaktadır (Yıldırım vd., 2013). H0: $\alpha \geq 0$ α≥0, seri birim kök içerir ve bu da serinin durağan olmadığını gösterir. H1: $\alpha < 0$ α<0, seri birim kök içermez ve bu da serinin durağan olduğunu gösterir. Çalışmada ADF birim kök testinden elde edilen bulguların sınanmak amacıyla Phillips-Perron (PP) testi uygulanmıştır. Bu bağlamda analizde söz konusu teste yönelik aşağıdaki denklem esas alınmıştır.

$$Y_t = \alpha^*_0 + \alpha^*_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$Y_t = \tilde{\alpha}_0 + \tilde{\alpha}_1 y_{t-1} + \tilde{\alpha}_2 \left(t - \frac{1}{2}T\right) + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklemde, T gözlem sayısını, ε ise rassal hata terimini temsil etmektedir. Bu yöntem, hata terimlerinin test istatistikleri yardımıyla değerlendirilmesine dayanır ve hata terimi için beklenen değer sıfırdır (E(εt) = 0). Ayrıca, Phillips ve Perron'un (1988) geliştirdiği PP testi, veri üretim sürecinin temel varsayımlarını baz alarak oluşturulmuştur. Bu çerçevede$y_t = y_{t-1} + \varepsilon_t$ α^*_0 ve α^*_1ifadesi dikkate alınarak, katsayıların test istatistikleri analiz edilmektedir.

2.2.2. ARDL Eşbütüneleşme Testi

Araştırmada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığını analiz etmek amacıyla, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Otoregresif Dağıtık Gecikmeler (ARDL) sınır testi yöntemi kullanılmıştır. ARDL yaklaşımı hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin farklı düzeylerde durağan (I (0) ve I (1)) olmasına izin vermesi, yalnızca I (2) seviyesinde durağanlık göstermeyen serilerle uygulanabilir olması ve yapısal kırılmalara karşı daha esnek bir yapıya sahip olması bakımından geleneksel eşbütünleşme testlerine göre önemli metodolojik avantajlar sunmaktadır. Özellikle Engle-Granger ve Johansen-Juselius yöntemleri yalnızca aynı düzeyde durağanlık varsayımıyla çalışabilirken, ARDL modeli bu kısıtı ortadan kaldırarak daha geniş veri setlerine uygulanabilmektedir. Ayrıca, Narayan ve Narayan (2005) ile Narayan ve Smyth (2006) çalışmalarında da vurgulandığı üzere, ARDL yöntemi küçük örneklemlerle yapılan analizlerde dahi tutarlı ve güvenilir tahminler sağlayabilmesi açısından çağdaş yöntemler arasında öne çıkmaktadıBu yöntemin metedoloji çerçevesinde, çalışmaya yönelik oluşturulan modelin cebirsel ifadesi aşağıda yer almaktadır.

$$ecofoot = \beta_0 + \beta_1 GDPpc_{t-1} + \beta_2 TRADE_{t-1} + \beta_3 FDI_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Yukarıda verilen denklem çerçevesinde, ECOFOOT, GDPpc, TRADE ve FDI değişkenleri arasındaki uzun vadeli ilişki, aşağıdaki hipotezler doğrultusunda F-istatistiği sınır testi ile incelenmektedir. Literatürde yaygın olarak kullanılan ARDL eşbütünleşme testine ilişkin hipotezler şu şekildedir:

H_0: β1 = β2 = β3

H_1: β1 ≠ β2 ≠ β3

F-istatistiğinin kritik değerin üzerinde bir değer alması, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını gösterir ve bu durumda H_0 hipotezi reddedilir. Ancak, F-istatistiği kritik değerin altında kalırsa, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna varılır ve H_1 hipotezi reddedilmiş olur.

2.2.3. Toda Yamamota Nedensellik Testi

Zaman serilerinde nedensellik ilişkilerinin analizinde kullanılan geleneksel yöntemler, serilerin aynı düzeyde durağan (I(0) veya I(1)) olması gibi kısıtlayıcı ön varsayımlara dayanmakta ve bu durum modelin tahmin gücünü sınırlayabilmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen yaklaşım ise bu sınırlamaları aşarak, serilerin durağanlık düzeylerine bakılmaksızın nedensellik analizinin gerçekleştirilebilmesine olanak tanımaktadır. Bu yöntem, seriler birim köke sahip olsa dahi seviyelerinde tahmin edilen genişletilmiş bir VAR modeli üzerinden dönüştürülmüş Wald (MWALD) testi uygulanarak nedensellik ilişkilerinin analiz edilmesini mümkün kılar. Yöntemin temel avantajı, serilerin eşbütünleşik olup olmadıklarına veya farklı bütünleşme derecelerine sahip olmalarına ilişkin ön bilgiye ihtiyaç duymamasıdır. Tek gerekli koşul, modele dahil edilen değişkenlerin en yüksek bütünleşme derecesinin (dmax), belirlenen gecikme uzunluğunu (k) aşmamasıdır. Buna göre, VAR modeline gecikme uzunluğu k'ya ek olarak dmax kadar ek gecikme eklenmekte ve ardından yalnızca k gecikmesine ait katsayıların Wald testi ile anlamlılığı sınanmaktadır. Toda-Yamamoto yaklaşımı, ön test hatalarından kaynaklanan sapmaları minimize etmesi, model spesifikasyonu açısından esneklik sağlaması ve küçük örneklemlerde dahi istatistiksel güvenilirliğini koruması nedeniyle hem geleneksel Granger nedensellik testlerine hem de çağdaş eşbütünleşme tabanlı yöntemlere kıyasla önemli metodolojik üstünlükler sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönünü ortaya koymak amacıyla söz konusu yöntem tercih edilmiştir. Analize esas alınan Toda-Yamamoto modelinin cebirsel gösterimi ise aşağıda sunulmuştur:

$$Y_t = \phi + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{2i} X_{t-1} + \mu_{1t} \quad (8)$$

$$X_t = \phi + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{1i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{2i} Y_{t-1} + \mu_{1t} \quad (9)$$

Denklem (8) için hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0: X, Y'nin Granger nedenidir değildir.
H_1: X, Y'nin Granger nedenidir.

Denklem (9) için hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0: Y, X'in Granger nedenidir değildir.
H_1: X, Y'nin Granger nedenidir.

3. BULGULAR

3.1. Birim Kök Test Sonuçları

Tablo 3'te, çalışmada kullanılan serilerin zaman içindeki davranışlarını incelemek ve durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, GDPpc, FDI ve TRADE değişkenlerinin hem sabit terimli hem de sabit trendli modellerde düzey değerlerinde birim kök içerdiği görülmektedir. Ancak, bu

değişkenlerin birinci farkları alındığında, her iki modelde de durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Bu durum, söz konusu değişkenlerin durağanlık kazanabilmesi için birinci farklarının alınmasının gerektiğini göstermektedir. Öte yandan, ECOFOOT değişkeninin düzey değerinde birim kök içermediği belirlenmiş ve başlangıç seviyesinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testi

		Değişkenler	ADF	PP		Değişkenler	ADF	PP
Düzey	Sabit	GDPpc	-1.085(0.70)	-1.07(0.71)	Birinci Fark	GDPpc	-5.84(0.00)***	-5.84(0.00) ***
		ECOFOOT	-1.57(0.48)	-1.31(0.61)		ECOFOOT	-8.63 (0.00)***	-6.30(0.00) ***
		FDI	-2.24(0.19)	-2.12(0.23)		FDI	-5.22(0.00) ***	-8.71(0.00) ***
		TRADE	-1.44(0.54)	-1.86(0.34)		TRADE	-7.06(0.00)	-7.13(0.00) ***
	Sabit+ Trend	GDPpc	-1.41(0.83)	-1.50(0.80)		GDPpc	-5.83(0.00) ***	-5.83(0.02) **
		ECOFOOT	-4.24(0.01)**	-4.28(0.00) ***		ECOFOOT	-8.51(0.00) ***	-7.33(0.00) ***
		FDI	-2.49(0.32)	-2.38(0.38)		FDI	-5.13(0.00) ***	-9.13(0.00) ***
		TRADE	-2.04(0.55)	-1.89(0.63)		TRADE	-6.13(0.00) ***	-8.22(0.00) ***

Not: Parantez içindeki göstergeler olasılık değerlerini ifade etmektedir. *** , ** ve * işaretleri ise sırasıyla %1. %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde serilerin durağan olduklarını açıklamaktadır.

3.2. ARDL Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Tablo 4'de ARDL eş bütünleşme testi kapsamında değişkenler arasındaki uzun vadeli eş bütünleşme ilişkisinin varlığına dair test sonuçları sunulmuştur. Tablo incelendiğinde, ARDL eş bütünleşme testi kapsamında elde edilen F istatistiğinin 7.04 seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu değerin, kritik alt sınır ve üst sınırın üstünde bir değer olması, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ve Ho hipotezinin red edildiğini göstermektedir. Ayrıca Diagnostik test sonuçları değerlendirildiğinde, Breusch-Godfrey LM testi modelde otokorelasyon sorununun bulunmadığını göstermektedir. ARCH testi sonuçlarına göre modelde değişen varyans problemi tespit edilmemiştir. Jarque-Bera testi, modelin normal dağılıma uygun olduğunu doğrularken, Ramsey RESET testi ise modelin doğru bir şekilde kurulduğunu ve herhangi bir spesifikasyon hatası içermediğini göstermektedir.

Tablo 4. ARDL Eşbütünleşme Test Sonuçları

Model		F-stat
$F(ECOFOOT_t\ GDPpc_{t.}, FDI_t, TRADE_t)$		7.04
		Kritik Değerler
Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
%1	4.29	5.61
%5	3.23	4.35
%10	2.72	3.77
Diagnostics Tests Bulguları		
R-squared:0.85	F-statistic 7.04	
Adjusted R-squared:0.64	Prob:0.00	
Jarque-Bera: 0.15 (0.92)	HeteroskedasticityTest: ARCH:0.01(0.94)	
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:1.98 (0.15)	Ramsey RESET Test:1.28 (0.21)	

3.3. Parametre Katsayı Tahmin Analizi

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkiyi analiz etmek amacıyla üç farklı katsayı tahmin yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemler sırasıyla Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS), Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu (CCR) yöntemleridir. Tablo 5'te, bağımsız değişkenler olan GDPpc, FDI ve TRADE'in bağımlı değişken ECOFOOT üzerindeki etkileri detaylı şekilde sunulmaktadır.

Tablo 5. Parametre Katsayı Tahmin Analizi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-stat	Olasılık
		FMOLS		
GDPpc	0.33	0.10	3.30	0.00*
FDI	-0.02	0.02	-1.00	0.29
TRADE	0.23	0.09	2.55	0.01**
C	-6.60	1.52	-4.34	0.00
		DOLS		
GDPpc	0.29	0.11	2.63	0.01**
FDI	-0.01	0.02	-0.50	0.55
TRADE	0.28	0.09	3.11	0.00*
C	-6.68	1.67	-4.00	0.00*
		CCR		
GDPpc	0.34	0.10	3.40	0.00*
FDI	-0.03	0.03	-1.00	0.33
TRADE	0.23	0.08	2.87	0.01
C	-5.93	1.14	-4.11	0.00

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir

Tablo 5'in bulgularına göre, uzun dönemde GDPpc değişkenindeki %1'lik artış, ECOFOOT'u %0.29 ile %0.34 arasında artırmaktadır. Benzer şekilde, TRADE değişkeninde gözlenen %1'lik artış, ECOFOOT üzerinde %0.23 ile %0,28 arasında bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, FDI değişkeninin tüm yöntemlerde ECOFOOT ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

3.4. Toda-Yamamoto Nedensellik

Testi Toda-Yamamoto nedensellik testi, zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisini ve bu ilişkinin yönünü belirlemek için geliştirilen bir yöntemdir. Granger nedensellik testine benzer bir mantıkla çalışmakla birlikte, daha esnek bir yapıya sahiptir ve farklı entegrasyon derecelerine sahip serilerle uygulanabilmesi açısından önemli bir avantaj sunmaktadır. Geleneksel nedensellik testleri genellikle serilerin aynı seviyede durağan olmasını gerektirirken, Toda-Yamamoto yöntemi, serilerin farklı durağanlık seviyelerine sahip olması durumunda da güvenilir sonuçlar elde etmeye olanak tanımaktadır. Bu yönüyle, yapısal kırılmalar veya farklı uzun vadeli eğilimler içeren zaman serileri üzerinde yapılan nedensellik analizlerinde sıkça tercih edilmektedir. Ayrıca, yöntemin parametrik yapısı sayesinde modelin yanlış spesifikasyon riskini azaltarak daha sağlıklı tahminler sunması, ampirik çalışmalar açısından avantaj sağlamaktadır.

Tablo 6. Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

		Kikare Test İstatistiği	Olasılık Değeri
TRADE	ECOFOOT	5.69	0.01**
GDPpc	ECOFOOT	2.99	0.08***
FDI	ECOFOOT	0.24	0.65

ECOFOOT	GDPpc	9.74	0.00*
TRADE	GDPpc	8.12	0.00*
FDI	GDPpc	1.42	0.23
ECOFOOT	TRADE	10.71	0.00*
GDPpc	TRADE	0.89	0.34
FDI	TRADE	0.04	0.82

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir

Tablo 6'daki Toda–Yamamoto nedensellik testi sonuçları incelendiğinde, ticari açıklık (TRADE) ile ekolojik ayak izi (ECOFOOT) ve kişi başına düşen GSYİH (GDPpc) ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi; buna karşılık, ticari açıklıktan GDPpc'ye doğru tek yönlü bir etki; doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ile ekolojik ayak izi ve diğer değişkenler arasında ise anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları, kapsamında TRADE'in ECOFOOT üzerindeki anlamlı nedenselliği, uluslararası ticaretin çevresel etkilerle doğrudan bağlantılı olduğunu ve artan ticaret hacminin ekolojik ayak izini genişletebileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, GDPpc'nin ECOFOOT üzerindeki nedensel etkisi ise kişi başına düşen gelirin yükselmesiyle çevresel baskının da artabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlik açısından dikkatle yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, FDI'nin ECOFOOT ile anlamlı bir nedensellik ilişkisinin bulunmaması, doğrudan yabancı yatırımların çevresel etkilerinin belirgin olmadığını göstermekte ve yatırım türü ile sektörel dağılımın bu etkileri şekillendirebileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, ECOFOOT'un GDPpc ve TRADE üzerindeki anlamlı nedenselliği, çevresel bozulmanın ekonomik büyüme ve ticaret dinamikleri üzerinde geri besleme mekanizmaları yaratarak belirleyici bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Diğer taraftan, GDPpc ve FDI'nin TRADE üzerinde anlamlı bir nedensellik ilişkisine sahip olmaması, ekonomik büyüme ve yabancı yatırımların doğrudan ticaret hacmini belirlemede etkili olmadığını göstermekte ve ticaretin daha çok küresel arz-talep koşulları, ticaret politikaları ve bölgesel ekonomik dinamiklerden etkilendiğini düşündürmektedir. Genel olarak, elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ve ticaretin çevresel sürdürülebilirlik açısından belirleyici değişkenler olduğunu vurgularken, doğrudan yabancı yatırımların bu süreçte belirgin bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, sürdürülebilir kalkınma politikalarının ekonomik büyümeyi çevresel etkilerle birlikte ele alması ve özellikle ticaretin çevresel maliyetlerini azaltacak stratejilere odaklanması gerektiği söylenebilir.

SONUÇ

Sanayi Devrimi ile hız kazanan ekonomik büyüme süreci ve 1970'lerden itibaren küresel ölçekte benimsenen neoliberal politikalar, çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden en önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Sanayileşme ile birlikte artan enerji talebi, fosil yakıt kullanımını yaygınlaştırarak karbon emisyonlarının yükselmesine, doğal kaynakların hızla tükenmesine ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olmuştur. Ancak bu süreç, çevresel sorunların giderek derinleşmesiyle birlikte, doğaya verilen zararın fark edilmesini sağlamış ve çevresel politikaların küresel ölçekte kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. 1972 Stockholm Konferansı'ndan 2015 Paris İklim Anlaşması'na kadar uzanan süreçte, sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik dengeyi koruma hedefleri uluslararası politika gündeminin merkezine yerleşmiştir. Ekolojik ayak izi gibi göstergeler, insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkilerini bilimsel bir

temelde değerlendirme imkânı sunarken, çevresel sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, 1990-2022 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'de ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. İlk olarak, elde edilen sonuçların güvenilir ve tutarlı olmasını sağlamak amacıyla ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış ve serilerin birinci farkları alındığında durağan hale geldiği belirlenmiştir. Ardından, ARDL sınır testi yöntemiyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir ve F istatistiğinin 7.04 değerine sahip olmasıyla birlikte eş bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Katsayı analizi bulgularına göre, uzun vadede ekonomik büyüme (GDPpc) ve ticari açıklık (TRADE) değişkenlerinin ekolojik ayak izi (ECOFOOT) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilirken, doğrudan yabancı yatırımların (FDI) ekolojik ayak izi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları kapsamında ekonomik büyüme, ticari açıklık ve ekolojik ayak izi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanırken, doğrudan yabancı yatırımlarla ekolojik ayak izi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmada ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisine ilişkin elde edilen bulgular, literatürde yer alan Yıldız ve Yıldız (2022), Kardaşlar (2022), Zhu vd. (2024) ve Shah ve Ximei (2024) çalışmalarını destekler niteliktedir. Ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisine dair bulgular ise, Koç ve Savaş'ın (2024) Türkiye özelinde gerçekleştirdiği çalışmayla benzerlik gösterirken; Abdullahi vd. (2024) tarafından ECOWAS ülkelerine yönelik yapılan araştırmanın sonuçlarından ayrışmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkisine yönelik bulgular, Solarin ve Mulali'nin (2018) gelişmiş ve gelişmekte olan 20 ülkeyi kapsayan çalışmasıyla örtüşmekte; buna karşılık Zafar vd. (2019) tarafından ABD, Khan vd. (2019) tarafından BRI ülkeleri, Chowdhury vd. tarafından 92 ülke kapsamında ve Bakkal (2022) tarafından ABD ile Çin üzerine yapılan çalışmalarda elde edilen bulgulardan farklılık göstermektedir. Nedensellik ilişkisine yönelik ulaşılan sonuçlar ise, Ülger vd. (2024) tarafından 15 ülkeyi kapsayan çalışmadan ayrışmakta; ancak Erat vd. (2023) tarafından Türkiye özelinde kısa dönem için elde edilen bulgularla tutarlılık göstermektedir. Araştırmada elde edilen sonuçların literatürde yer alan çalışmalarla gösterdiği benzerlik ve farklılıkların temelinde, ilgili ülkelerdeki yapısal, kurumsal ve çevresel koşulların farklılığı yatmaktadır. Ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin genellikle benzer sonuçlar vermesi, büyümenin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisinin belirli bağlamlarda tutarlı biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Buna karşılık, ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin bulgularda gözlemlenen farklılıklar; ülkelerin uyguladığı çevre politikaları, enerji tüketim profilleri, yatırımın sektörel dağılımı ve sanayileşme düzeyleri gibi faktörlerin bu ilişkilerde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde çevresel düzenlemelerin yetersizliği, dışa açıklık ve yabancı yatırımların ekolojik baskıyı artırmasına neden olabilmektedir (Khan vd., 2019). Buna karşın, gelişmiş ülkelerde aynı süreç genellikle çevre dostu teknolojilerin transferi ve sürdürülebilir üretim yöntemleri aracılığıyla daha olumlu sonuçlar doğurmaktadır (Saqib vd., 2023; Bakkal, 2022; Zafar vd.).

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, ekonomik büyüme ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisine ilişkin literatürde genel bir uzlaşı olduğu görülmektedir. Ancak, doğrudan yabancı yatırımların çevresel etkilerine yönelik bulgular sınırlı kalmakta ve bu alandaki çalışmalar görece yetersizdir. Bu bağlamda, elde edilen bulgular Türkiye'de ekonomik büyüme ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerinde belirgin bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır ve dolayısıyla büyüme ile dış ticaret odaklı ekonomi politikalarının çevresel sürdürülebilirlik açısından ciddi maliyetler doğurduğunu işaret etmektedir. Özellikle sanayi ve ticaret hacmindeki artışın, çevresel bozulmayı hızlandırdığı ve ekolojik denge üzerinde baskı oluşturduğu söylenebilir. Öte yandan, doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi ile anlamlı bir ilişki göstermemesi, Türkiye'de yabancı sermayenin çevresel etkiler açısından nötr bir konumda olabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların ağırlıklı olarak çevresel açıdan daha az zararlı sektörlerde yoğunlaştığını (Örneğin: bankacılık ve fianans sektörü) veya çevreye duyarlı üretim süreçlerini benimseyen firmalar tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Ayrıca, Türkiye'de çevresel etki değerlendirme (ÇED) süreçlerinin yatırım izinlerinde belirleyici olması ve uluslararası firmaların küresel çevre standartlarına uyum baskısı altında hareket etmeleri de bu etkinin sınırlı kalmasında etkili olabilir. Yabancı sermayeli işletmelerin genellikle daha yüksek teknolojili, enerji verimliliği yüksek ve çevre dostu uygulamalara yönelmesi, bu yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmış olabilir. Bununla birlikte, bu ilişkinin anlamlı çıkmaması, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların toplam ekonomik ve çevresel yapı içindeki payının görece düşük olmasından da kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda bazı politika önerileri sunmak mümkün hale gelmiştir. Bu kapsamda, bankalar tarafından ticari ve KOBİ segmentinde yer alan müşterilere yönelik kredi tahsis süreçlerinde kullanılan skorlamalarda, şirketlerin insan-doğa ilişkisine yönelik politikaları da değerlendirme kriteri olarak dikkate alınmalıdır. Çevresel hassasiyet gösteren veya bu alanda yatırım yapan şirketlere, teşvik amacıyla daha hızlı ve düşük maliyetli kredi olanakları sağlanmalıdır. Bankalar aracılığıyla işletilecek bu teşvik mekanizmasına paralel olarak, çevreye duyarsız yaklaşım sergileyen şirketlerin devlet idaresi tarafından kamuoyuyla şeffaf bir şekilde paylaşılması ve bu firmalara yönelik cezai yaptırımların daha caydırıcı hale getirilmesi gerekmektedir. Eğitim kurumlarında ise yalnızca farkındalık yaratmaya yönelik geri dönüşüm etkinlikleriyle sınırlı kalınmamalı; öğrencilerin aktif katılımını artıracak ödül, hediye ve benzeri teşvik edici uygulamalara yer verilmeli ve bu uygulamaların sürekliliği sağlanmalıdır. Ayrıca, bireylerin tüketim alışkanlıklarını çevresel etkileri azaltacak şekilde dönüştürmeye yönelik, günlük yaşamla bağlantılı ve uygulanabilir bilgiler içeren eğitim programları yaygınlaştırılmalıdır. Bu bütüncül yaklaşım sayesinde, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine daha etkin ve kalıcı biçimde ulaşılması mümkün olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

The economic growth process that accelerated with the Industrial Revolution and the neoliberal policies adopted on a global scale since the 1970s are among the most important factors threatening environmental sustainability. Industrialization has increased the demand for energy and made the use of fossil fuels widespread, leading to an increase in carbon emissions,

rapid depletion of natural resources and deterioration of the ecological balance. However, the deepening of environmental problems led to the realization of the damage to nature and paved the way for the institutionalization of environmental policies on a global scale. From the 1972 Stockholm Conference to the 2015 Paris Climate Agreement, sustainable development and the preservation of ecological balance have been at the center of the international policy agenda. Indicators such as the ecological footprint provide the opportunity to assess the impacts of human activities on nature on a scientific basis and contribute to the development of strategies to ensure environmental sustainability.

This study analyzes the impact of economic growth, foreign direct investment (FDI) and trade openness on ecological footprint in Turkey using data for the period 1990-2022. In order to ensure that the results obtained are reliable and consistent, Extended Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests are applied. The results show that the series become stationary when first differences are taken. Then, the long-run relationship between the variables was analyzed using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds test method and it was concluded that there is a cointegration relationship with the F-statistic reaching 7.04. According to the coefficient analysis findings, in the long run, economic growth (GDP per capita - GDPpc) and trade openness (TRADE) variables have a statistically significant and positive effect on ecological footprint (ECOFOOT), while foreign direct investment (FDI) has no effect on ecological footprint. The Toda-Yamamoto causality test results show that there is a bidirectional causality relationship between economic growth, trade openness and ecological footprint, while there is no causality link between FDI and ecological footprint.

The findings of the study reveal that the effect of economic growth on ecological footprint is in line with the studies in the literature such as Yıldız and Yıldız (2022), Kardaşlar (2022), Zhu et al. (2024) and Shah and Ximei (2024). While the results on the impact of trade openness on ecological footprint are similar to the study of Koç and Savaş (2024) on Turkey, they differ from the study of Abdullahi et al. (2024) on ECOWAS countries. The findings on the impact of FDI are consistent with Solarin and Mulali (2018)'s study covering 20 developed and developing countries, but differ from studies such as Zafar et al. (2019) (USA), Khan et al. (2019) (BRI countries), Chowdhury et al. (92 countries) and Bakkal (2022) (USA and China). The findings on the causality relationship, on the other hand, contradict the study of Ülger et al. (2024) covering 15 countries, while they are in line with the short-term analyses of Erat et al. (2023) for Turkey. These similarities and differences stem from the differences in the structural, institutional and environmental characteristics of countries.

In the assessment for Turkey, there is a general consensus in the literature that economic growth and trade openness have significant and negative effects on ecological footprint. Especially the increase in the volume of industry and trade accelerates environmental degradation. On the other hand, the fact that foreign direct investments do not show a significant relationship with the ecological footprint may be due to the fact that these investments are generally concentrated in less environmentally harmful sectors or the adoption of environmentally friendly production processes. Moreover, environmental regulations in Turkey and the tendency of international firms to comply with environmental standards also

play a role in limiting this effect. However, the low share of foreign investments in the total environmental and economic structure in Turkey may also explain the lack of a significant result in this relationship.

In line with the findings of the research, it has become possible to offer some policy recommendations. In this context, in the scoring used by banks in credit allocation processes for commercial and SME segment customers, companies' policies on human-nature relationship should be taken into consideration as an evaluation criterion. Companies that show environmental sensitivity or make investments in this field should be provided with faster and low-cost credit facilities as an incentive. In parallel with this incentive mechanism to be operated through the banks, companies that exhibit insensitive approaches to the environment should be transparently disclosed to the public by the state administration and penal sanctions against these companies should be made more deterrent. In educational institutions, recycling activities should not be limited to raising awareness; incentive practices such as awards, gifts and similar incentive practices that will increase the active participation of students should be included and the continuity of these practices should be ensured. In addition, education programmes containing applicable and applicable information related to daily life should be made widespread in order to transform individuals' consumption habits in a way to reduce environmental impacts. Thanks to this holistic approach, it will be possible to achieve environmental sustainability targets more effectively and permanently.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Abdullahi, N. M., Ibrahim, A. A., Zhang, Q., & Huo, X. (2024). Dynamic linkages between financial development, economic growth, urbanization, trade openness, and ecological footprint: An empirical account of ECOWAS countries. *Environment, Development and Sustainability*, 1-28.

Akbulut Yıldız, G., & Yıldız, B. (2022). Çevresel sürdürülebilirlik çerçevesinde ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Sayıştay Dergisi, 33(126)*, 473-498. https://doi.org/10.52836/sayistay.1145290

Akın, F., & Şen, A. (2024). Ekolojik ayak izi ile OECD ülkelerine yönelik çevresel kuznets eğrisinin araştırılması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(2), 307-333

Bakkal, H. (2022). Ekonomik büyüme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, finansal gelişme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki: ABD ve ÇİN üzerine bir analiz. Anadolu Üniversitesi

İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(3), 366-386. https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1139809

Birleşmiş Milletler. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (A/42/427)*. Retrieved from https://www.un.org/en/documents/our-common-future

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP). (n.d.). *United Nations Environment Programme*. Retrieved from https://www.unep.org/

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC). *United Nations Framework Convention on Climate Change*. Retrieved from https://unfccc.int/

Chowdhury, M. A. F., Shanto, P. A., Ahmed, A., & Rumana, R. H. (2021). Does foreign direct investments impair the ecological footprint? New evidence from the panel quantile regression. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*, 14372-14385.

Damak, O. I., & Eweade, B. S. (2024). Do economic growth, the legal system, and energy consumption lessen the ecological footprint? Evidence from South Korea. *Energy & Environment*, 0958305X241270280.

Erat, V., Alma Savaş, D., ve Savaş, Y. (2023). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi Arasında Nedensellik İlişkisinin Analizi: Dalgacık Yöntemi Yaklaşımı. Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, 10(2), 1608-1626.

Erdoğan, İ., Türköz, K., ve Görüş, M. Ş. (2015). Çevresel kuznets eğrisi hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (44). s113-123.

Gülmez, A., Özdilek, E., & Karakaş, D. N. (2021). Ekonomik büyüme, ticari açıklık ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izine etkileri: G7 ülkeleri için panel eşbütünleşme analizi. *Econder Uluslararası Akademik Dergi, 5(2)*, 329-342. https://doi.org/10.35342/econder.969114

Hüdavendigar, M. N. (2024). Sosyal bilgiler öğretmen adayları tarafından tasarlanan değerler eğitimi temelli ekolojik ayak izi etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin çevresel farkındalıklarına etkisi (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC). (n.d.). *Intergovernmental Panel on Climate Change*. Retrieved from https://www.ipcc.ch/

Kardaslar, A. (2022). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve küreselleşme sürecinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal, 13(3)*, 385-401.

Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). Türkiye'de tarihsel süreçte tarım politikası ve planlama deneyimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13*(2), 23-34.

Koç, S., & Savaş, Y. (2024). Ekonomik büyüme, ticari açıklık ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye'den kanıtlar. *Politik Ekonomik Kuram, 8(4)*, 1063-1073. https://doi.org/10.30586/pek.1496317

Koçak, E. (2024). Yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izi üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Politik Ekonomik Kuram, 8(1)*, 256-265. https://doi.org/10.30586/pek.1411258

Kumar Narayan, P., & Smyth, R. (2006). Higher education, real income and real investment in China: Evidence from Granger causality tests. *Education Economics, 14(1)*, 107-125.

Le, T. H., Chang, Y., & Park, D. (2016). Trade openness and environmental quality: International evidence. *Energy Policy, 92*, 45-55.

Magazzino, C. (2024). Ecological footprint, electricity consumption, and economic growth in China: Geopolitical risk and natural resources governance. *Empirical Economics, 66(1)*, 1-25.

Mehmood, U. (2024). Assessing the impacts of eco-innovations, economic growth, urbanization on ecological footprints in G-11: Exploring the sustainable development policy options. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-19.

Narayan, S., & Narayan, P. K. (2005). An empirical analysis of Fiji's import demand function. *Journal of Economic Studies, 32(2)*, 158-168.

Karasoy, A. (2021). Küreselleşme, sanayileşme ve şehirleşmenin Türkiye'nin ekolojik ayak izine etkisinin genişletilmiş ARDL yöntemiyle incelenmesi. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 208-231. doi: 10.17218/hititsbd.929092.

Özbek, S. (2023). Ekonomik büyüme, küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisi: ASEAN-5 ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *14(37)*, 123-138. https://doi.org/10.21076/vizyoner.1144317

Panayotou, T. (1993). Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bound testing approaches to the analysis of long-run relationships. *Journal of Applied Econometrics, 16(3)*, 289-326. https://doi.org/10.17863/CAM.5093

Saqib, N., Ozturk, I., Usman, M., Sharif, A., & Razzaq, A. (2023). Pollution haven or halo? How European countries leverage FDI, energy, and human capital to alleviate their ecological footprint. *Gondwana Research*, *116*, 136-148.

Shah, M. A. H., & Ximei, W. (2024). Innovating for sustainability: Exploring the synergy between international digital trade, appeal mechanisms, renewable energy, and economic growth on ecological footprint in BRICST economies. *Environment, Development and Sustainability*, 1-26.

Solarin, S. A., & Al-Mulali, U. (2018). Influence of foreign direct investment on indicators of environmental degradation. *Environmental Science and Pollution Research*, *25*, 24845-24859.

Şimşek, T., & Bursalı, M. (2019). Türkiye'de ekolojik ayak izi ve biyokapasite arasındaki ilişki: Bootstrap Rolling Window Nedensellik Testi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 452-465. https://doi.org/10.21733/ibad.613865

Türkeş, M. (2006). Küresel iklimin geleceği ve Kyoto Protokolü. *Jeopolitik*, *29*, 99-107.

Uzar, U. (2024). The dynamic effect of income distribution, natural resources, and freedom of press on ecological footprint: Theory and empirical evidence for emerging economies. *Resources Policy, 89*, 104682.

Ülger, M., Uçar, M., Atamer, M. A., & Apaydın, Ş. (2024). Kentleşme, yenilenebilir enerji ve inovasyon ile ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkileri: Çok yüksek insani gelişme düzeyindeki ülkeler örneği. *Politik Ekonomik Kuram, 8(2)*, 449-462. https://doi.org/10.30586/pek.1485357

Üste, R. B. (2015). Doğanın siyaset paradigması: Yeşil siyaset. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 7(2)*, 38-54.

Yıldız, G. A., & Yıldız, B. (2022). Çevresel sürdürülebilirlik çerçevesinde ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Sayıştay Dergisi*, *33*(126), 473-498.

Zeytin, M., & Kırlıoğlu, H. (2014). Çevre yönetim sistemi ve yerel yönetimler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2014)*, 240.

Zafar, M. W., Zaidi, S. A. H., Khan, N. R., Mirza, F. M., Hou, F., & Kirmani, S. A. A. (2019). The impact of natural resources, human capital, and foreign direct investment on the ecological footprint: the case of the United States. *Resources Policy*, *63*, 101428.

Zhu, K., Ali, A., Zhang, T., & Zada, M. (2024). An empirical investigation of the impact of energy consumption, globalization, and natural resources on ecological footprint and economic growth: Evidence from China, Japan, South Korea, and Taiwan. *Energy & Environment*, 0958305X241251421

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

THE ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF TURKIYE'S INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND FOREIGN TRADE STRATEGIES

Hasan UMUTLU
Arş Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, İktisat Bölümü,
hasanumutlu@duzce.edu.tr
0000-0001-5202-2496

Hasan HARMANCI
Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, İktisat Bölümü,
hasanharmanci@duzce.edu.tr
0000-0002-5852-2667

Atıf / Citation: Umutlu, H. & Harmancı, H. (2025). The environmental consequences of Türkiye's indüstrial development and foreign trade strategies. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 184-204.

https://doi.org/ 10.54282/inijoss.1655257

Abstract

Turkiye's industrialization and foreign trade strategies have contributed significantly to economic growth but also led to environmental concerns due to rising carbon emissions. As a country heavily reliant on fossil fuel imports to meet its energy needs, Turkiye faces growing challenges in aligning its industrial development with environmental responsibilities. Especially under the increasing influence of international environmental regulations and carbon adjustment mechanisms, there is a pressing need to re-evaluate its current production structure. In this context, examining the relationship between industrial activity, trade flows, and carbon emissions becomes increasingly important. This study investigates the causal relationships between industrial output, exports, imports, and carbon emissions in Turkiye using time series data from 1989 to 2022. The empirical analysis employs a Vector Autoregression (VAR) model and Granger causality testing. The results reveal that imports significantly influence both industrial production and exports, while exports also affect industrial activity. However, carbon emissions are not found to have a direct causal impact on trade or industrial output within the studied period. These findings suggest that carbon emissions have not yet emerged as a binding constraint on Turkiye's production structure. Nonetheless, increasing investments in renewable energy is essential for ensuring energy security, environmental compliance, and long-term competitiveness. The study offers policy implications for developing countries with similar economic structures and provides both theoretical and practical contributions to the formulation of environmentally sustainable industrial strategies.

Keywords: Industrial Development, Foreign Trade, Export, Import, Carbon Emissions

Received / Geliş Tarihi: 11.03.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 16.05.2025

TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET STRATEJİLERİNİN ÇEVRESEL SONUÇLARI

Öz

Türkiye'nin sanayileşme ve dış ticaret stratejileri ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamış, ancak artan karbon emisyonları nedeniyle çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir. Enerji ihtiyacının büyük bir kısmını fosil yakıt ithalatıyla karşılayan Türkiye, sanayileşme sürecini çevresel sorumluluklarla uyumlu hâle getirme konusunda giderek artan bir baskı altındadır. Özellikle uluslararası çevre düzenlemeleri ve karbon uyum mekanizmalarının etkisiyle mevcut üretim yapısının yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, sanayi faaliyetleri, dış ticaret akımları ve karbon emisyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma, 1989–2022 dönemine ait zaman serisi verileri kullanarak Türkiye'de sanayi üretimi, ihracat, ithalat ve karbon emisyonları arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmektedir. Ampirik analizde Vektör Otoregresyon (VAR) modeli ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bulgular, ithalatın hem sanayi üretimi hem de ihracat üzerinde etkili olduğunu, ihracatın ise sanayiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak çalışılan dönemde karbon emisyonlarının sanayi ya da dış ticaret üzerinde doğrudan nedensel bir etkisi tespit edilmemiştir. Bu sonuçlar, karbon emisyonlarının henüz Türkiye'nin üretim yapısı üzerinde sınırlayıcı bir faktör haline gelmediğini göstermektedir. Buna rağmen, enerji güvenliği, çevresel uyum ve uzun vadeli rekabet gücü açısından yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılması kritik önemdedir. Çalışma, benzer ekonomik yapıya sahip gelişmekte olan ülkeler için politika geliştirmeye yönelik çıkarımlar sunmakta; ayrıca çevresel sürdürülebilirliği gözeten sanayi stratejilerinin oluşturulmasına teorik ve uygulamalı katkılar sağlamaktadır.

Keywords: Endüstriyel Kalkınma, Dış Ticaret, İhracat, İthalat, Karbon Emisyonları

INTRODUCTION

Climate change represents one of the most urgent challenges of the contemporary era, with far-reaching implications for natural and human systems. According to the United Nations Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), global warming reached approximately 1°C above pre-industrial levels, increasing at about 0.2°C per decade (IPCC, 2025). If this trend continues, the rise in global temperatures will exacerbate critical risks such as loss of biodiversity, threats to human health, and food security concerns, further complicating the management and mitigation efforts (Calvin et al., 2023).

Although industrial development has played a key role in economic growth worldwide, it has also intensified environmental challenges, making it one of the major factors contributing to climate change through greenhouse gas emissions, particularly in developing countries (Ojeaga & Posu, 2017; L.-Y. Zhang, 2011. Developing economies, whose economic activities—particularly in the industrial sector—have expanded significantly in recent years, face a dilemma between sustaining economic growth and managing rising environmental pollution, especially when this growth is driven by fossil fuel consumption that increases carbon emissions over time (Caglar et al., 2022). This is much more problematic for energy-importing countries, since the growth of industrial activities also increases energy imports while worsening countries' foreign trade figures.

As a developing country, Turkiye has the 17th largest GDP in the world and holds a significant geostrategic position due to its proximity to Europe, Asia, and Africa (World Bank, 2024c). Energy imports constitute a significant component of Turkiye's current account and foreign trade deficits (Erkılıç et al., 2019; Saçık et al., 2020), as the country's economy is heavily dependent on fossil fuel imports, which increase its carbon footprint and pose environmental sustainability challenges (Önder, 2021). Turkiye ratified the Paris Agreement in 2021, with a pledge to reduce greenhouse gas emissions by 41% by 2030 and a long-term goal of achieving net zero emissions by 2053 (Demir, 2022). Achieving the targets set by the Paris Climate Agreement requires reducing carbon emissions, aligning export and import processes with sustainability principles, and expanding environmentally friendly practices in industrial production (WEF, 2023). Moreover, international regulations, such as the European Union's (UN) Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), set to take full effect in 2026, is one the

key instrument for enforcing environmental sustainability in international trade (European Commission, 2025). Considering that the EU was Turkiye's largest trading partner in 2023—accounting for 29.3% of its imports and 40.8% of its exports (Turkish Statistical Institute, 2024b), Turkiye may face a dilemma: aligning its trade-dependent industrial sector with CBAM requirements while managing the economic impact of carbon regulations (Bayat et al., 2025; Magacho et al., 2024). In this context, examining the environmental impacts of Turkiye's industrial development and foreign trade strategies has significant implications for aligning economic growth with emission reduction targets.

In the literature review conducted at this point, many studies have explored the environmental effects of trade and its links to energy use, particularly renewable energy, in the context of Turkiye (e.g. Cetin et al., 2018; Karasoy & Akçay, 2019; Önder, 2021; Topcu, 2021). However, the interconnected relationships among carbon emissions, foreign trade (exports and imports), and industrial growth remain relatively underexplored in the Turkish context. This study aims to fill this gap by analyzing the short- and long-term dynamics among these variables using data from 1989 to 2022. This period is selected for several reasons. After adopting liberal policies and fully opening its economy to global markets after the 1980s, Turkiye expanded its role in global supply chains, increased industrial production and carbon-intensive activities, and accelerated foreign trade. The dataset covers major economic shocks such as the 1994 and 2001 financial crises, the 2008 global recession, and the 2020 COVID-19 pandemic. These events provide a valuable opportunity to examine how trade and industrial activity respond to crises and how such shocks influence emission patterns. Moreover, Turkiye's commitments to global climate agreements—particularly the Paris Agreement (2015)—have triggered notable structural shifts in its industrial policies and environmental strategies. Understanding these shifts is crucial to developing sustainable trade and industrial frameworks.

By exploring the short- and long-term relationships between these factors, it was aimed to address the above-mentioned gap in the existing research and generate original insights not only for Turkiye but also for other developing countries with similar economic structures. To achieve this objective, we first tested the stationarity properties of the variables. Then, the long-term relationships were examined using the Pantula principle, followed by the estimation of a VAR model. Within this model, we tested for autocorrelation, variance stability, and the normality of residuals. The model's stability was also assessed by checking whether the autoregressive roots lie within the unit circle. Variable ordering was determined using variance decomposition, and impulse response functions were applied after performing Granger causality analysis to examine dynamic causal relationships.

The structure of the paper is as follows: The first section presents an overview of Turkiye's trends in exports, imports, industrial development, and carbon emissions, discussing their interconnections. The second section reviews existing studies that examine the relationships among the key variables of this study, with a particular focus on findings from both developing countries and the Turkish context. The third section explains the data sources, econometric methodology, and empirical findings. Finally, the fourth section discusses the key findings derived from the analysis, highlights the study's original contributions, and offers policy implications based on these findings.

1. CONTEXTUAL BACKGROUND

Turkiye's economic development since the late 1980s has been shaped by industrial growth, trade liberalization, and global market integration. While these shifts boosted production and exports, they also increased energy use and carbon emissions. This section examines key trends in industry, trade, and energy to contextualize the link between economic activity and environmental outcomes from 1989 to 2022.

1.1.Industrial Development

Turkiye is the world's 17th largest economy with a GDP of USD 1.024 trillion as of 2023 and is among the developing countries that have risen to the upper-middle-income group due to the comprehensive reforms and high growth rates achieved between 2006 and 2017 (World Bank, 2024a). Although the country has faced economic resilience, inclusiveness, and sustainability challenges in recent years, state-led development strategies, an export-led growth model, and efforts to integrate into global supply chains are shaping industrialization and trade policies (Altay, 2024). While economic growth is a critical factor in the face of challenging post-COVID macroeconomic conditions and declining productivity shaping the country's economic outlook, dependence on high-carbon footprint processes in industry and transportation poses a significant challenge to environmental sustainability (World Bank, 2024b).

Economic growth in a country is driven by industrialization through improvements in productivity, the creation of economies of scale, and the generation of positive externalities, as posited by Kaldor's Law (Arısoy, 2013). In this regard, Figure 1 illustrates the development of the industry sector in Turkiye, measured as a percentage of GDP, for the period from 1989 to 2022.

Figure 1. Industry Value Added as a Percentage of GDP in Turkiye (1989–2022)

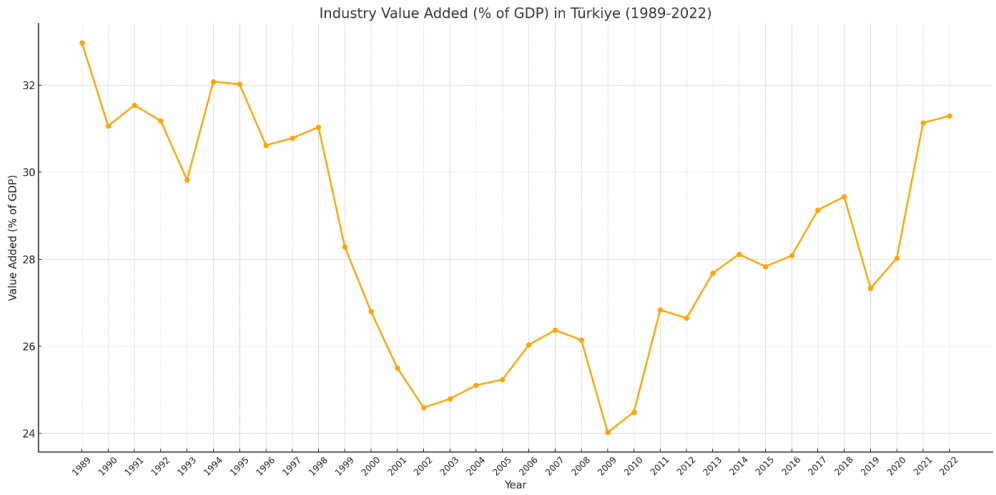

Source: World Bank (2025e)

As shown in the figure, the fluctuations across the years demonstrate the Turkish economy's sensitivity to external shocks, particularly during major crises such as those in 2001 and 2009 (Ari, 2008; Uçan & Aktakas, 2012). Industrial performance in Turkiye is closely tied to foreign trade dynamics due to the sector's high dependency on imported raw materials and intermediate goods (Varlık et al., 2024). Moreover, export markets remain vulnerable to global and regional downturns, which further amplifies the volatility of industrial output (Gokturk et al., 2013; Lo Turco & Maggioni, 2014).

Moreover, Figure 1 illustrates the structural significance of the industrial sector, with its share in GDP consistently exceeding 24% even during periods of economic contraction. In absolute terms, the industrial value added reached USD 319.47 billion in 2023 (World Bank, 2025c), reflecting a substantial increase since 1989. This upward trajectory aligns with Turkiye's broader industrial and trade-oriented development strategies. However, it also raises growing concerns regarding environmental sustainability. Notably, carbon emissions from industrial processes reached 53.1 Mt CO_2e, placing Turkiye among the highest-emitting countries in its income group (World Bank, 2025a). Against this backdrop, the present study seeks to explore the linkage between industrial development, foreign trade patterns, and carbon emissions, offering an empirical assessment of their interdependence from 1989 to 2022.

1.2.Exports and Imports

In response to the macroeconomic imbalances and external vulnerabilities that intensified during the 1970s, Turkiye transitioned to a more liberal, export-oriented economic model after 1980 to stabilize the economy and promote sustainable growth. The new policy framework contributed to financial stabilization and fostered export-led growth (Celasun, 1994). While trade openness helped increase export volumes, it also led to a growing dependence on imported intermediate and capital goods, particularly in the industrial sector. Figure 2 shows both exports and imports of goods and services as a percentage of GDP in Turkiye from 1989 to 2022, highlighting fluctuations over time.

Figure 2. Trends in Turkiye's Exports and Imports of Goods & Services as a Percentage of GDP (1989-2022)

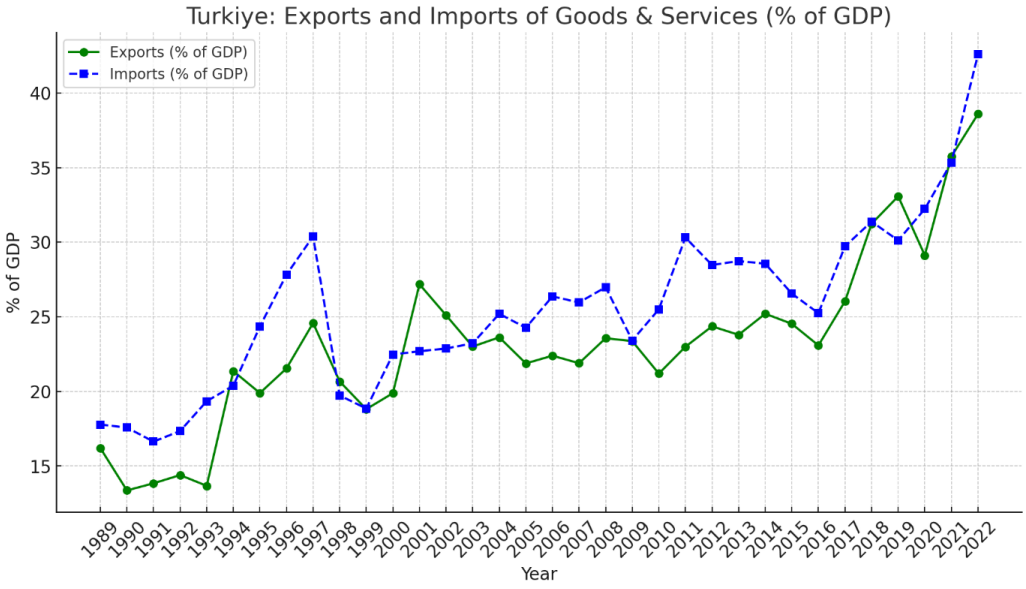

Source: (World Bank, 2025d, 2025b)

As shown in the figure, after the trade liberalization in the Turkish economy, exports gradually increased with some fluctuations, reaching 24% of GDP in 1997, and imports were more volatile and fluctuating between 17% and 30% of GDP. Following the 1996 Customs Union Agreement with the EU, trade volumes expanded markedly, but the impact on exports remained limited (Akkemik, 2011; Gullu, 2015). The country continued to experience significant trade deficits, particularly during crisis periods such as 1994–2001. Economic instability in the late 1990s negatively affected both exports and imports, as domestic currency depreciation substantially increased the overall import rate as a result of export-driven policies and a strong reliance on imported inputs (Ketenci, 2017).

Between 2010 and 2022, Turkiye's foreign trade recovered strongly, aided by global liquidity conditions and domestic monetary expansion. However, imports consistently outpaced exports, culminating in record-high trade-to-GDP ratios in 2021 and 2022. After 2019, the share of exports and imports in GDP rose rapidly—despite a short-term decline in 2020 due to the pandemic—and reached unprecedented levels in the following years. This trend, while reflecting Turkiye's deeper integration into global markets, has also been driven by the government's expansionary monetary policies and export-oriented growth strategies (Çetin, 2022; Louis-Jacques & Ay, 2023). However, due to the country's import-dependent export structure, particularly in manufacturing, rising exports have been accompanied by a parallel surge in imports, exacerbating the structural current account deficit (Engin & Konuk, 2022; Erkök, 2023). Additionally, a significant share of imports consists of energy inputs, which further deepens the trade imbalance. Turkiye's dependence on imported fossil fuels—especially natural gas and

oil—places additional pressure on the current account and exposes the economy to external energy price shocks.

1.3. Energy Use and Carbon Emissions

Turkiye's rapid industrialization and urban expansion since the 1990s have significantly increased energy demand, particularly in manufacturing and transportation sectors (Kaygusuz & Sari, 2011; Kuyuk et al., 2010). This growing demand has largely been met through fossil fuel consumption, as domestic energy production—especially from renewables—has lagged behind industrial needs. As of 2023, fossil fuels accounted for 60.6% of final energy consumption in the industrial sector, underscoring the country's dependence on non-renewable energy sources (Turkish Statistical Institute, 2024a).

This reliance on fossil fuels has led to notable environmental consequences. Carbon emissions from industrial activity and energy use have steadily increased, placing Turkiye among the 15 highest carbon-emitting countries globally (World Bank, 2025a). This situation has underscored the need to balance economic growth with environmental sustainability (Demirtaş & Baş, 2023), as industrial expansion and trade integration have often advanced without sufficient environmental safeguards. Figure 3 shows the annual carbon emissions rates for the years between 1989 to 2022.

Figure 3. Trends in Carbon Footprint Per Person in Turkiye (1989-2022)

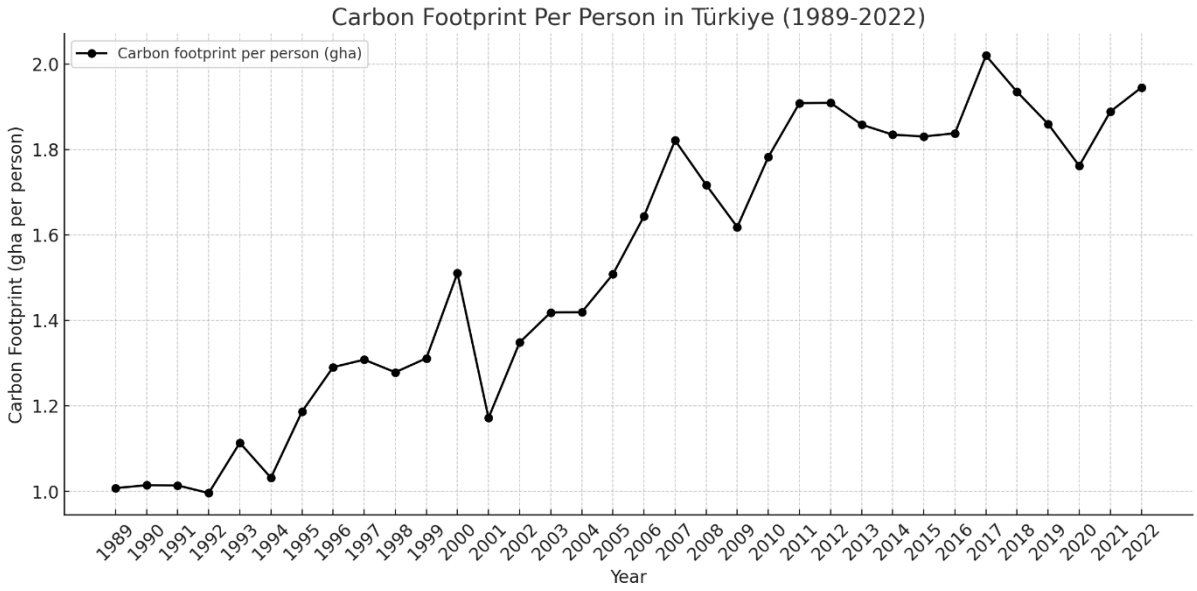

Kaynak: (Footprintnetwork, 2025)

The data reveal a clear upward trend over the period, with temporary declines in 2001 and 2009 corresponding to economic slowdowns and contractions in industrial output. Overall, per capita carbon emissions rose in parallel with GDP growth, which expanded by approximately 8.47 times during the same period (World Bank, 2025c). These trends indicate a strong correlation between economic activity and environmental degradation. The simultaneous increase in exports, imports, and industrial production (as shown in Figures 1 and 2) suggests that Turkiye's integration into global supply chains has intensified energy use and increased carbon emissions, as illustrated in Figure 3. These trends indicate a strong correlation between economic activity and environmental degradation through urbanization, tourism, industrialization, and foreign trade—key drivers of environmental pollution in developing economies (Doğanlar et al., 2021; Karaaslan & Çamkaya, 2022; Malik, 2021; Raihan & Tuspekova, 2022).

Although Turkiye has invested in diversifying its energy mix—particularly through renewables—the transition from fossil fuels remains gradual due to high investment costs, regulatory delays, and technological dependence. As a result, the environmental benefits of renewables have yet to significantly offset emissions from industrial activity.

These dynamics highlight a persistent policy dilemma: how to sustain industrial growth and export competitiveness while minimizing environmental harm. Addressing this challenge requires a more comprehensive understanding of industrialization, foreign trade (exports and imports), and carbon emissions. This study seeks to inform such efforts by empirically examining the evolving relationships among these variables over time."

2. LITERATURE REVIEW

Building on the contextual developments outlined in the previous section, this part reviews the existing literature on the linkages between industrialization, foreign trade, and environmental sustainability, with a focus on carbon emissions. While many studies have addressed these relationships individually, fewer have examined their combined impact—particularly in the case of developing economies such as Turkiye.

A broad strand of the literature confirms that in developing economies, industrial development is one of the main contributors to rising emissions due to its fossil fuel intensity and infrastructure-related inertia. While analyzing 23 developing nations in a panel study, Sikder et al. (2022) found that a 1% increase in industrialization leads to a 0.54% increase in CO_2 emissions, highlighting the prominent role of industrial activity compared to other factors such as GDP growth and energy use. Similarly, a panel study of 50 developing countries reports a statistically significant and positive relationship between CO_2 emissions and energy consumption, largely driven by industrialization and fossil fuel use (X. Zhang et al., 2019). In the case of Turkiye, a time series study (1970–2014) finds a strong positive relationship between energy consumption and industrialization, with bidirectional causality between energy use, industrial activity, and environmental outcomes (Malik, 2021). In parallel, Raihan & Tuspekova (2022) emphasize that a 1% increase in industrialization leads to a 0.24% rise in carbon emissions in Turkiye, largely due to the fossil fuel-based energy demand, pollutant-intensive production structures, and limited adoption of clean technologies.

Research on the environmental impact of trade dynamics in developing countries presents mixed findings regarding the effects of exports and imports on carbon emissions. While examining seven ASEAN countries from 1990 to 2017, exports are found to increase CO_2 emissions across most quantiles due to pollution-intensive industries, whereas imports show mixed effects—raising emissions at lower levels but slightly reducing them at higher levels (Salman et al., 2019). Hasanov et al. (2021) demonstrate that in the case of BRICS countries, a 1% increase in exports reduces consumption-based CO_2 emissions by 0.22%, while a 1% increase in imports raises emissions by 0.23%, primarily as a result of increased domestic consumption of carbon-intensive imports and the relocation of emission responsibilities through exports. Similarly, studies conducted in the context of Turkiye reveal that while exports tend to mitigate carbon emissions, imports are associated with an increase in emissions, highlighting the dual role of trade in shaping the country's environmental outcomes. Haug & Ucal (2019) analyze the asymmetric effects of trade on CO_2 emissions per capita in Turkiye and find that reductions in exports are associated with increased emissions, whereas increases in imports significantly exacerbate them. Topcu (2021) finds that exports and renewable energy consumption reduce the ecological footprint, whereas imports increase it, likely due to the country's dependence on imported resources and the environmental burden embedded in traded goods. While analyzing the impact of trade, on consumption-based CO_2 emissions in Turkiye from 1990 to 2019, it has been found that a 1% increase in exports reduces emissions by 0.84%, whereas a 1% increase in imports raises emissions by 0.43% (Mukhtarov, 2024). In this regard, studies focusing on trade openness, typically defined as the sum of exports and imports relative to GDP, reveal contrasting

findings regarding its environmental impact in the context of Turkiye. Onifade et al. (2021), focusing on Turkiye and Caspian region countries, find that a 1% increase in trade openness leads to a 0.32% rise in carbon emissions, thereby negatively affecting environmental quality. Akhayere et al. (2022) further emphasize that trade openness in Turkiye—particularly driven by increased imports—has adverse environmental impacts. However Kılavuz & Doğan (2021) report no meaningful long-term relationship between trade openness and CO_2 emissions.

Although the existing literature on trade, industrialization, and carbon emissions is extensive, many studies examine these relationships separately or over limited periods. This study addresses this gap by offering an integrated analysis of the short- and long-term effects of industrial output, exports, and imports on carbon emissions in Turkiye from 1989 to 2022. By combining these interrelated economic drivers within a single empirical framework, the study provides a clearer understanding of how growth strategies shape environmental outcomes in developing countries.

3. DATA AND METHODOLOGY

3.1. Data

This study analyzes the relationship between carbon emissions, exports, imports, and industry variables in Turkiye from 1989 to 2022. The variables used in the study and their corresponding references are presented in Table 1.

Table 1. Definitions and Sources of Variables

Variable Name	Source
Carbon Emissions	Global Footprint Network
Exports	WorldBank
Imports	WorldBank
Industry	WorldBank

3.2.Method

In this study, unit root tests were first conducted for carbon emissions, exports, imports, and industry variables to determine their stationarity levels. Since no long-run relationship was detected among the variables, a VAR model was established. In the VAR model, variance instability and autocorrelation issues were examined. Finally, the residuals of the VAR model were analyzed to determine whether they conform to a normal distribution. After reviewing the variance decomposition table, the ordering of the variables was determined. The causal relationships between the variables were then examined using the Granger causality test, followed by an impulse-response analysis to assess the direction of causality among the variables.

3.3. Empirical Findings

3.3.1. Unit Root Tests

The stationarity properties of the variables are examined using the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Ng-Perron tests, which are widely used unit root tests in time series analysis. The ADF test, introduced by Dickey & Fuller, 1981 assesses the presence of a unit root in a given time series, with the following null and alternative hypotheses:

H_0: The series is non-stationary.

H_1: The series is stationary.

The results of the ADF unit root test, presented in Table 2, indicate that the variables are non-stationary at their level values, as the null hypothesis (H_0) cannot be rejected at the 5%

significance level, confirming the presence of a unit root. However, after taking the first differences and reapplying the unit root tests, the null hypothesis (H_0) is rejected, indicating that the series become stationary at their first differences.

Ng & Perron (2001) stated that when the moving average roots of errors converge to -1, a higher-order lag length should be employed, whereas Bayesian and Akaike criteria tend to favor shorter lag lengths. As part of the Ng-Perron unit root test, new information criteria were developed, leading to the calculation of four different test statistics (Sarıkovanlık et al., 2019, p. 22). While the MZa and MZt tests adopt the same null hypothesis as the ADF test, the null hypothesis in the MSB and MPT tests is formulated as follows:

H_2: The series is stationary.

H_3: The series is non-stationary.

Accordingly, if the calculated MZa and MZt test statistics are smaller than the critical values, the null hypothesis of a unit root cannot be rejected (Ng & Perron, 2001). Similarly, if the MSB and MPT test statistics are smaller than the critical values, the null hypothesis of no unit root cannot be rejected (Göktaş, 2011, p. 54). As shown in Table 2, the results of the Ng-Perron unit root test indicate that the MZa and MZt test statistics are smaller than the critical values, leading to the failure to reject the null hypothesis (H_0), confirming the presence of a unit root in the series. Additionally, since the MSB and MPT test statistics are greater than the critical values, the H_3 hypothesis is rejected, further supporting the conclusion that the series contain a unit root.

Table 2. ADF and Ng-Perron Unit Root Tests

Variables	Lag Length	Critical Value	t-Statistics	Probability Value
ADF Test				
carbon	0	Test Critical Value	-3.184371	0.1049
		5% level	-3.552973	
carbon	1	Test Critical Value	-6.784618	0.0000
		5% level	-1.951687	
export	0	Test Critical Value	-2.280650	0.4322
		5% level	-3.552973	
export	1	Test Critical Value	-4.873408	0.0000
		5% level	-1.952066	
import	0	Test Critical Value	-2.193670	0.4773
		5% level	-3.552973	
import	1	Test Critical Value	-4.654216	0.0000
		5% level	-1.951687	
industry	0	Test Critical Value	-1.821507	0.3640
		5% level	-2.954021	
industry	1	Test Critical Value	-5.338016	0.0000
		5% level	-1.951687	
Ng-Perron Test				
Carbon	**MZ_a**	**MZ_t**	**MSB**	**MPT**
Asymptotic critical value*:	-12.7334	-2.48329	0.19502	7.37362
5% level	-17.3000	-2.91000	0.16800	5.48000
Export	**MZ_a**	**MZ_t**	**MSB**	**MPT**
Asymptotic critical value*:	-10.3186	-2.05689	0.19934	9.77459
5% level	-17.3000	-2.91000	0.16800	5.48000
İmport	**MZ_a**	**MZ_t**	**MSB**	**MPT**
Asymptotic critical value*:	-10.9388	-2.02324	0.18496	9.77519
5% level	-17.3000	-2.91000	0.16800	5.48000

İndustry	MZ_a	MZ_t	MSB	MPT
Asymptotic critical value*:	-2.48165	-1.09684	0.44198	9.77879
5% level	-8.10000	-1.98000	0.23300	3.17000

3.3.2. Cointegration Test

In the VAR model, all variables must be stationary. If a variable is non-stationary, it is transformed into a stationary series by taking its differences. Since all variables in this study are non-stationary at their level values, they are made stationary by taking their first differences.

Before conducting the cointegration test, the optimal lag length of the variables must be determined. The lag length with the smallest information criterion is selected as the optimal value. The statistical software used in this study marks the most suitable lag length with stars. However, there is an ongoing debate in the literature regarding whether the Akaike Information Criterion (AIC) or the Schwarz Criterion (SC) should be preferred, as the criterion with the most assigned stars is generally considered the best choice. As shown in Table 3, these criteria suggest a lag length of 0. However, since the minimum required lag length must be at least 1, the appropriate lag length for this study is determined as:

Table 3. Common Lag Length of the Variables

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA*	1.046725*	11.39708*	11.58212*	11.45740*
1	23.45321	1.205814	11.52730	12.45245	11.82887
2	16.95019	1.659225	11.78909	13.45437	12.33193
*The optimal lag length that minimizes the information criterion					

The Pantula Principle is applied to determine the appropriate model for Johansen cointegration analysis. According to this principle, inferences are made based on the stage at which the null hypothesis (H_0) of no cointegration is accepted (Yavuz & Zhalelkanova, 2018, p. 57). When examining the summary table of cointegration test specifications based on the Pantula Principle (Table 4), the numbers indicate the number of cointegrated vectors for each case. Since the trace statistic is smaller than the critical value at all stages, or the probability value does not allow for rejecting the null hypothesis (H_0) at any stage, it is concluded that there is no cointegration relationship between the variables.

Table 4. Pantula Principle

Hypothesis	Eigenvalue	Trace Statistics	Critical Value (0.05)	Probability Value
0	0.462629	43.70008	54.07904	0.3000
1	0.334949	23.82595	35.19275	0.4740
2	0.234678	10.77341	20.26184	0.5640
3	0.066870	2.214732	9.164546	0.7347

3.3.3. VAR Analysis

The VAR model must be free from autocorrelation and variance instability issues, and its residuals are expected to follow a normal distribution. Additionally, the estimated autoregressive roots must lie within the unit circle to ensure the stationarity and stability of the VAR model. Autocorrelation tests are conducted for variables that have been made stationary by taking their differences, as determined by the unit root test. For the second-lag autocorrelation test, the hypotheses are formulated as follows (Kakacak et al., 2020, p. 3095):

H_4: There is no autocorrelation.

H_5: There is autocorrelation.

According to the probability values in Table 5, the null hypothesis (H_4) cannot be rejected, indicating the absence of an autocorrelation problem.

Table 5. Autocorrelation Test for the VAR Model

Lag	LM Value	Probability Value
1	15.76187	0.4697
2	42.01494	0.1108

The model is analyzed for heteroskedasticity (variance instability), and the hypotheses are formulated as follows:

H_6: There is no heteroskedasticity.

H_7: There is variance instability.

According to the probability value from the heteroskedasticity test in Table 6, the null hypothesis (H_6) cannot be rejected, indicating the absence of variance instability in the model. In other words, the assumption of constant variance holds.

Table 6. Heteroskedasticity Test for the VAR Model

Chi-Square	df	Probability Value
86.19866	36	0.2979

Applying a normality test is essential for a VAR model that is free from autocorrelation and variance instability issues. Under the normality assumption, all estimated roots are expected to lie within the unit circle to ensure stationarity. If even one root is located on or outside the unit circle, the VAR model would be deemed non-stationary (Kakacak et al., 2020, p. 3097). As shown in Figure 4, since all roots of the model lie within the unit circle, the series are considered stationary.

Figure 4. Unit Root Graph for the VAR Model

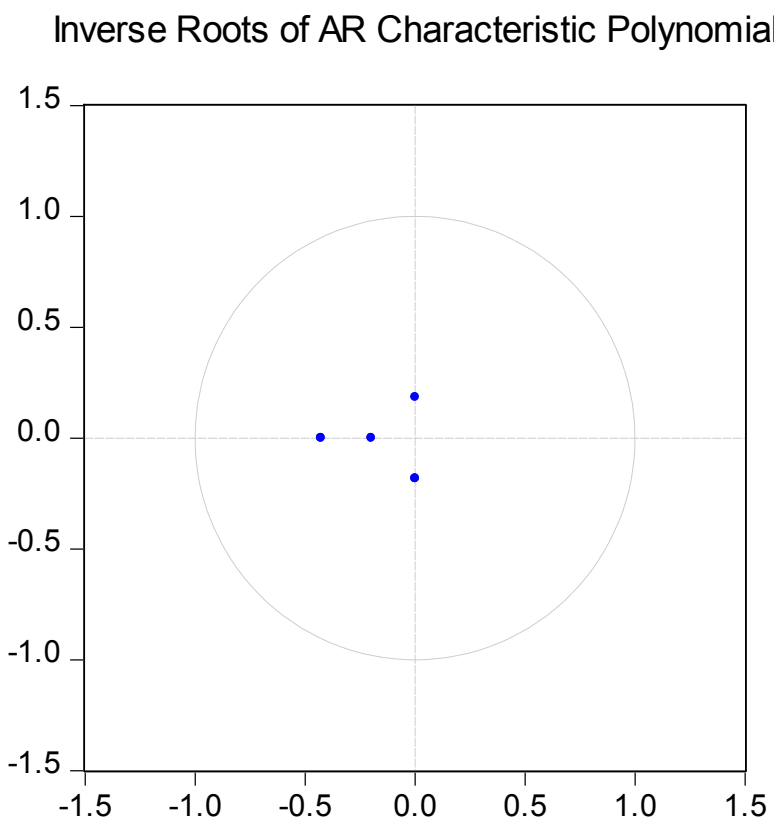

Variance decomposition analysis is a useful tool for identifying the most influential variable on a given variable within a VAR model. Therefore, this analysis should be performed in the VAR model to determine which variable has a greater impact on another variable (Özgen & Güloğlu, 2004, p. 97).

Table 7 presents the explanatory power of each variable for itself and other variables in the first period. The ranking is based on the values observed in this period. The self-explanatory power of the carbon emissions variable in the first period is 100%, making it the most endogenous variable. The second most endogenous variable is exports, with a self-explanatory power of 91.24%, followed by imports at 50.52%, and industry at 92.88%.

Accordingly, the variable ordering is determined as follows: **carbon emissions, industry, exports, and imports.**

Table 7. Variance Decomposition for the VAR Model

	carbonperson				
Period	S.E.	dcarbonperson	dexport	dımport	dındustry
1	0.114644	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.124285	92.02179	3.502807	0.335104	4.140300
3	0.124856	91.23474	3.580691	0.697269	4.487302
4	0.124895	91.17778	3.578975	0.749118	4.494125
5	0.124901	91.17030	3.578891	0.756089	4.494717
6	0.124902	91.16882	3.578898	0.757407	4.494873
7	0.124902	91.16855	3.578896	0.757659	4.494897
8	0.124902	91.16850	3.578895	0.757705	4.494900
9	0.124902	91.16849	3.578895	0.757713	4.494900
10	0.124902	91.16849	3.578895	0.757714	4.494901
	export				
Period	S.E.	dcarbonperson	dexport	dımport	dındustry

1	2.553969	8.756755	91.24324	0.000000	0.000000
2	3.139895	25.08236	60.70733	14.10519	0.105118
3	3.177161	25.09283	59.64664	14.88237	0.378158
4	3.179030	25.06351	59.57653	14.98183	0.378131
5	3.179545	25.05559	59.55839	15.00505	0.380976
6	3.179647	25.05399	59.55467	15.00980	0.381542
7	3.179665	25.05372	59.55402	15.01063	0.381635
8	3.179668	25.05367	59.55390	15.01078	0.381654
9	3.179669	25.05366	59.55388	15.01080	0.381658
10	3.179669	25.05366	59.55388	15.01081	0.381658

import

Period	S.E.	dcarbonperson	dexport	dımport	dındustry
1	3.270822	19.77274	29.70515	50.52210	0.000000
2	3.319457	21.66285	28.89483	49.14177	0.300556
3	3.330835	21.74026	28.86303	48.91415	0.482564
4	3.332123	21.72418	28.84575	48.92699	0.503072
5	3.332268	21.72235	28.84331	48.93049	0.503852
6	3.332291	21.72209	28.84294	48.93100	0.503978
7	3.332296	21.72204	28.84287	48.93109	0.504009
8	3.332296	21.72203	28.84285	48.93111	0.504014
9	3.332297	21.72203	28.84285	48.93111	0.504015
10	3.332297	21.72203	28.84285	48.93111	0.504015

industry

Period	S.E.	dcarbonperson	dexport	dımport	dındustry
1	1.213811	2.721287	2.574535	1.820400	92.88378
2	1.347910	5.424712	3.413389	13.97456	77.18734
3	1.368718	5.731144	3.362607	16.04261	74.86364
4	1.370816	5.713860	3.352450	16.29722	74.63647
5	1.371244	5.711110	3.351865	16.34228	74.59474
6	1.371331	5.710491	3.351742	16.35120	74.58657
7	1.371347	5.710382	3.351710	16.35283	74.58508
8	1.371350	5.710364	3.351705	16.35312	74.58481
9	1.371350	5.710360	3.351704	16.35317	74.58476
10	1.371350	5.710360	3.351704	16.35318	74.58475

Once the time series used in the causality test for the VAR model become stationary, the causal relationships between them can be examined (Kakacak et al., 2020, p. 3098). If a causal relationship exists among the series, the impulse response analysis can be interpreted based on the direction of causality.

In Table 8, the Granger causality test results indicate statistical significance at the 10% level for the relationship between the industry and export variables. Accordingly, a causal relationship is identified **from exports and imports to industry** and **from imports to exports**. One of the most notable findings of the Granger causality analysis is the absence of any statistically significant causal relationship between the carbon footprint variable and other macroeconomic indicators. This result may be attributable to the use of carbon footprint per capita instead of the more conventional CO_2 emissions variable. The carbon footprint variable captures a broader set of consumption-based emissions, which may exhibit weaker short-term dynamics with trade and industrial activity compared to production-based emissions. The use of this indicator was a deliberate methodological choice, reflecting its growing adoption in the recent environmental economics literature and its ability to capture cross-border emission responsibilities. Although this may have limited the detection of direct causality, it allowed the study to incorporate a more holistic measure of environmental impact.

Table 8. Granger Causality Analysis

Carbon Person	Chi-Square	Probability Value
Industry	1.546041	0.2137
Export	1.803482	0.1793
Import	0.029467	0.8637
All	2.657821	0.4474
Industry	**Chi-Square**	**Probability Value**
Carbonperson	0.716149	0.3974
Export	4.958638	0.0260
Import	3.999516	0.0455
All	6.757152	0.0801
Import	**Chi-Square**	**Probability Value**
Carbonperson	0.562420	0.4533
Industry	0.098356	0.7538
Export	0.000329	0.9855
All	0.995859	0.8023
Export	**Chi-Square**	**Probability Value**
Carbonperson	0.480858	0.4880
Industry	0.050481	0.8222
Import	6.034626	0.0140
All	12.55945	0.0057

According to the causality test results, a causal relationship is identified between exports and imports and between industry and exports. Therefore, the impulse response analysis should be interpreted in this context.

As shown in Figure 5, industry's response to a one-unit shock in imports initially increases until the middle of the second period, then decreases until the middle of the third period, rises again until the middle of the fourth period, and finally dissipates. The response starts off positive, turns negative in the intermediate periods, and displays a fluctuating pattern over time. The observed fluctuations may indicate that industrial performance is sensitive to external trade shocks, with the direction and persistence of these effects possibly influenced by factors such as global demand conditions, exchange rate volatility, and the timing of input usage. These patterns could reflect the inherent vulnerability of an import-dependent industrial structure, where responses to trade shocks vary depending on production cycles, supply chain flexibility, or temporary adjustments in inventory and procurement strategies.

Industry's response to a one-unit shock in exports initially decreases until the middle of the second period, then increases, with the shock's effect dissipating in the third period. This fluctuating response may suggest that the industrial sector does not immediately benefit from export shocks, potentially due to temporary production rigidities or adjustment lags. The delayed positive reaction could indicate a gradual alignment with external demand conditions. However, since the effect dissipates without becoming strongly positive, it is possible that such shocks generate only short-lived or uneven impacts on industrial output.

Exports' response to a one-unit shock in imports initially rises, followed by a decline until the middle of the second period, then exhibits another cycle of increase and decrease, with the shock effect dissipating in the fourth period. This oscillating pattern may point to the dual role of imports in export performance. While an initial boost could be related to improved access to intermediate inputs, the subsequent decline might reflect exchange rate fluctuations or rising import costs. The partial recovery that follows suggests a possible short-term adjustment by export-oriented firms. Overall, the effect appears temporary and may vary depending on the nature of imported goods, production cycles, and external market conditions.

Figure 5. Impulse-Response Functions of the VAR Model

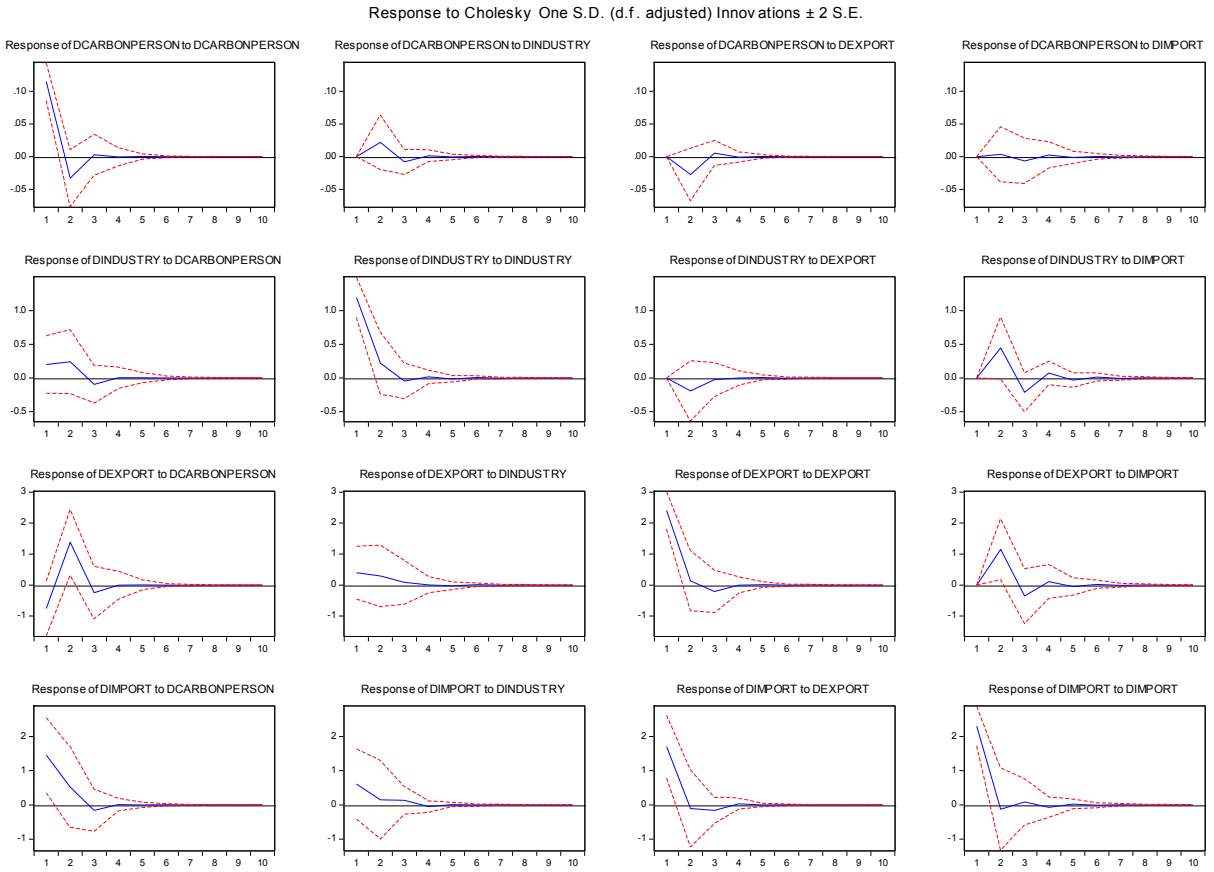

CONCLUSION

This study examined the relationship between carbon footprint, industrial activity, exports, and imports in Turkiye between 1989 and 2022, using a VAR model framework supported by unit root tests, cointegration analysis, variance decomposition, and Granger causality tests. While Turkiye has pursued an export-led industrialization strategy in recent decades, its heavy reliance on imported intermediate goods and fossil fuels has posed challenges not only for economic resilience but also for environmental sustainability. Global and regional crises, such as COVID-19 and the Ukraine-Russia war, have caused fluctuations in commodity prices, increasing Turkiye's economic vulnerability, while its reliance on fossil fuels exacerbates carbon emissions, posing further challenges with the EU's CBAM. Without a shift to sustainable energy and production, Turkiye risks not only challenges in sustaining its export-driven growth but also the potential loss of its most important trade partner, the EU, as this transition failure could lead to increased trade restrictions and costs.

The findings reveal that carbon footprint is the most dominant variable in the system, preceding industrial production, exports, and imports in terms of influence. However, contrary to expectations and much of the existing literature, no direct causal relationship was found between trade or industrial activity and the carbon footprint variable. This divergence may be attributed to the methodological choice of using carbon footprint per capita—a broader, consumption-based environmental indicator—rather than conventional production-based CO_2 emissions data commonly used in previous studies. Unlike CO_2 emissions, which measure emissions at the point of production, carbon footprint accounts for both direct and indirect emissions that occur across various stages of the supply chain, including embedded emissions in imported goods. This broader scope introduces temporal dispersion, as the environmental impact of trade activities—particularly imports—may materialize with a delay and in geographically dispersed contexts. Therefore, short-term causality tests such as the Granger analysis may not capture these lagged and diffuse effects effectively. Furthermore, although Turkiye's industrial and export structures are known to be carbon-intensive, the relatively stable pattern of emissions over the period may have limited the statistical variability required to detect

causality. This methodological shift provides a meaningful contribution by challenging traditional measures and offering new insights into the environmental consequences of trade and industrial activity in emerging economies. In this context, the study contributes to the literature by adopting an alternative environmental metric that allows for a more comprehensive evaluation of the trade–environment nexus.

The Granger causality analysis shows significant causal links from exports and imports to industry and from imports to exports, confirming that foreign trade remains a key driver of industrial performance in Turkiye. These results suggest that the industrial sector responds dynamically to changes in external demand and the availability of imported inputs, reflecting the country's reliance on global supply chains and imported intermediate goods. Complementing this finding, the impulse response functions indicate that industrial output reacts to trade shocks in a delayed and fluctuating manner, underlining the sector's sensitivity to external economic conditions.

In line with the empirical findings of this study, the following policy recommendations are proposed to support Turkiye's efforts to align industrial growth with environmental sustainability and enhance trade resilience. For Turkiye and other developing countries with similar economic structures, enhancing trade resilience requires reducing reliance on imported raw materials and intermediate goods by diversifying trade partners and strengthening local supply chains. Reducing this dependency is crucial to minimize vulnerability to external shocks and ensure more stable industrial performance. Export-oriented industries should be supported through technology-driven efficiency improvements and strategic investment in high-value-added manufacturing. Promoting environmentally friendly supply chain practices, carbon-conscious logistics, and sustainable industrial zones will be essential to mitigate the environmental impact of trade-driven industrialization and to comply with evolving global regulations. Moreover, environmental inspections should be strengthened in industrial production, particularly regarding the use of high-emission raw materials. Exporting firms that adopt low-emission technologies and cleaner production processes should be rewarded through targeted incentives such as tax reductions, subsidies, and access to green financing.

Finally, policymakers should consider developing mechanisms to monitor indirect emissions—such as those embedded in imported goods—that may not be captured in short-term economic analyses but are reflected in broader environmental indicators like carbon footprint. Establishing reliable emissions tracking systems and promoting environmental certification schemes can support more comprehensive sustainability monitoring. Additionally, strong coordination between public institutions, industry representatives, and research organizations will be essential to ensure the effective implementation and long-term adaptability of industrial and environmental policies.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

Akhayere, E., Kartal, M. T., Adebayo, T. S., & Kavaz, D. (2022). Role of energy consumption and trade openness towards environmental sustainability in Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, *30*(8), 21156–21168. https://doi.org/10.1007/s11356-022-23639-9

Akkemik, K. A. (2011). Customs Union and Competitiveness of Turkish Exports in the EU Market. *Global Journal of Emerging Market Economies*, *3*(2), 247–274. https://doi.org/10.1177/097491011100300205

Altay, S. (2024). Trade Policy Review of Turkey. *The World Economy*, *47*(9), 3861–3892. https://doi.org/10.1111/twec.13609

Ari, A. (2008). *An Early Warning Signals Approach for Currency Crises: The Turkish Case* (1045).

Arısoy, İ. (2013). Kaldor Yasası Çerçevesinde Türkiye'de Sanayi Sektörü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *8*(1), 143–162.

Bayat, T., Ozsalman, E., & Derindag, O. F. (2025). Evaluating export vulnerability through import demand elasticity in carbon border adjustment contexts: a focus on Türkiye. *Environmental Science and Pollution Research*, *32*(5), 2238–2250. https://doi.org/10.1007/s11356-024-35861-8

Caglar, A. E., Guloglu, B., & Gedikli, A. (2022). Moving towards sustainable environmental development for BRICS: Investigating the asymmetric effect of natural resources on CO 2. *Sustainable Development*, *30*(5), 1313–1325. https://doi.org/10.1002/sd.2318

Calvin, K., Dasgupta, D., Krinner, G., Mukherji, A., Thorne, P. W., Trisos, C., Romero, J., Aldunce, P., Barrett, K., Blanco, G., Cheung, W. W. L., Connors, S., Denton, F., Diongue-Niang, A., Dodman, D., Garschagen, M., Geden, O., Hayward, B., Jones, C., … Ha, M. (2023). *IPCC, 2023: Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland.* https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647

Celasun, M. (1994). Development Policy and Industrialization in Turkey. *International Journal on World Peace*, *11*(2), 41–57. http://www.jstor.org/stable/20751973

Çetin, M. (2022). Para Politikası Uygulamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisinin Vektör Otoregresif Modeli İle Analizi 2006-2022 Dönemi Türkiye Örneği. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *6*(1), 17–29. https://doi.org/10.47257/busad.1145838

Cetin, M., Ecevit, E., & Yucel, A. G. (2018). The impact of economic growth, energy consumption, trade openness, and financial development on carbon emissions: empirical evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, *25*(36), 36589–36603. https://doi.org/10.1007/s11356-018-3526-5

Demir, A. (2022). Turkey Evaluation at the Paris Agreement and the 26th Conference of the Parties (COP 26): Obligations and Responsibilities. *Biological Diversity and Conservation*, *15*(2), 162–170. https://doi.org/10.46309/biodicon.2022.1088410

Demirtaş, I., & Baş, B. (2023). An Econometric Analysis on The Determinants of Energy Consumption in Turkey. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *21*(3), 393–409. https://doi.org/10.11611/yead.1335624

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, *49*(4), 1057. https://doi.org/10.2307/1912517

Doğanlar, M., Mike, F., Kızılkaya, O., & Karlılar, S. (2021). Testing the long-run effects of economic growth, financial development and energy consumption on CO2 emissions in Turkey: new evidence from RALS cointegration test. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(25), 32554–32563. https://doi.org/10.1007/s11356-021-12661-y

Engin, C., & Konuk, T. (2022). The Relationship Between Foreign Trade and Economic Growth: An Econometric Analysis For Turkey and Policy Recommendations. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *14*(27), 324–339. https://doi.org/10.14784/marufacd.1145682

Erkılıç, T., Dinç, D. T., Gökmen, A., & Yazıcı, M. (2019). The Effect of Energy Importation from Russia on Turkey's Current Account Deficit. *International Journal of Sustainable Economies Management*, *8*(4), 29–46. https://doi.org/10.4018/IJSEM.2019100103

Erkök, B. (2023). The Effects of Globalization and Multinational Companies on Turkey's Export. *Fiscaoeconomia*, *7*(3), 1837–1855. https://doi.org/10.25295/fsecon.1281452

Footprintnetwork. (2025). *Country Trends-Turkiye*. https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.146573175.2106564863.1725874076-928719372.1725874076#/countryTrends?cn=223&type=BCtot,EFCtot

Göktaş, Ö. (2011). Türkiye Ekonomisinde Bütçe Açığının Sürdürülebilirliğinin Analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, *0*(8), 45–64.

Gokturk, M., Bostan, T., & Akın, C. (2013). The Importance of Export Market Diversification Strategy on the Overcoming Economic Crises: The Case of Turkey. *International Conference on Economic and Social Studies*, 213–214.

Gullu, I. (2015). An Application on the Efficiency of CustomsUnion Turkey EU Customs Union. *Revista Economica*, *67*(6), 158–177.

Hasanov, F. J., Khan, Z., Hussain, M., & Tufail, M. (2021). Theoretical Framework for the Carbon Emissions Effects of Technological Progress and Renewable Energy Consumption. *Sustainable Development*, *29*(5), 810–822. https://doi.org/10.1002/sd.2175

Haug, A. A., & Ucal, M. (2019). The role of trade and FDI for CO2 emissions in Turkey: Nonlinear relationships. *Energy Economics*, *81*, 297–307. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.04.006

IPCC. (2025). *FAQ Chapter 1*. https://www.ipcc.ch/sr15/faq/faq-chapter-1/

Kakacak, K., Meriç, E., & Esen, E. (2020). Altın Fiyatlarının BİST100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Modeli ile Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *9*(5), 3086–3103. https://doi.org/10.15869/itobiad.743616

Karaaslan, A., & Çamkaya, S. (2022). The relationship between CO2 emissions, economic growth, health expenditure, and renewable and non-renewable energy consumption: Empirical evidence from Turkey. *Renewable Energy*, *190*, 457–466. https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.03.139

Karasoy, A., & Akçay, S. (2019). Effects of renewable energy consumption and trade on environmental pollution. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, *30*(2), 437–455. https://doi.org/10.1108/MEQ-04-2018-0081

Kaygusuz, K., & Sari, A. (2011). Sustainable Energy Policies in Turkey. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, *6*(3), 207–219. https://doi.org/10.1080/15567240802458799

Ketenci, N. (2017). The Effect of the European Union Customs Union on the Balance of Trade in Turkey. *Foreign Trade Review*, *52*(4), 219–232. https://doi.org/10.1177/0015732516660801

Kılavuz, E., & Doğan, İ. (2021). Economic growth, openness, industry and CO2 modelling: are regulatory policies important in Turkish economies? *International Journal of Low-Carbon Technologies*, *16*(2), 476–487. https://doi.org/10.1093/ijlct/ctaa070

Kuyuk, H. S., Kayikci, R., Özkan, O., & Bayraktaroğlu, S. (2010). Modelling Turkey's Energy Consumption Based on Artificial Neural Network. *2010 Ninth International Conference on Machine Learning and Applications*, 681–685. https://doi.org/10.1109/ICMLA.2010.105

Lo Turco, A., & Maggioni, D. (2014). The micro evolution of trade and turnover in Turkey under the global crisis. *Economic Systems*, *38*(3), 397–414. https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2013.09.005

Louis-Jacques, P. R., & Ay, S. (2023). Evaluating the Efficacy of Monetary Policy in Driving Economic Growth in Turkey. *Journal of Economics, Finance and Accounting Studies*, *5*(6), 92–98. https://doi.org/10.32996/jefas.2023.5.6.9

Magacho, G., Espagne, E., & Godin, A. (2024). Impacts of the CBAM on EU trade partners: consequences for developing countries. *Climate Policy*, *24*(2), 243–259. https://doi.org/10.1080/14693062.2023.2200758

Malik, M. A. (2021). Economic growth, energy consumption, and environmental quality nexus in Turkey: Evidence from simultaneous equation models. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(31), 41988–41999. https://doi.org/10.1007/s11356-021-13468-7

Mukhtarov, S. (2024). Do renewable energy and total factor productivity eliminate CO2 emissions in Turkey? *Environmental Economics and Policy Studies*, *26*(2), 307–324. https://doi.org/10.1007/s10018-023-00377-x

Ng, S., & Perron, P. (2001). LAG Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*, *69*(6), 1519–1554. https://doi.org/10.1111/1468-0262.00256

Ojeaga, P., & Posu, S. (2017). Climate Change, Industrial Activity and Economic Growth: A Cross Regional Analysis. *Global Economic Observer*, *5*(2), 7–17.

Önder, H. G. (2021). Renewable energy consumption policy in Turkey: An energy extended input-output analysis. *Renewable Energy*, *175*, 783–796. https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.05.025

Onifade, S. T., Erdoğan, S., Alagöz, M., & Bekun, F. V. (2021). Renewables as a pathway to environmental sustainability targets in the era of trade liberalization: empirical evidence from Turkey and the Caspian countries. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(31), 41663–41674. https://doi.org/10.1007/s11356-021-13684-1

Özgen, F., & Güloğlu, B. (2004). Türkiye'de iç borçların iktisadî etkilerinin VAR tekniğiyle analizi. *METU Studies in Development*, 93–114.

Raihan, A., & Tuspekova, A. (2022). Dynamic impacts of economic growth, renewable energy use, urbanization, industrialization, tourism, agriculture, and forests on carbon emissions in Turkey. *Carbon Research*, *1*(1), 20. https://doi.org/10.1007/s44246-022-00019-z

Saçık, S. Y., Yokuş, N., Alagöz, M., & Yokuş, T. (2020). Optimum Renewable Energy Investment Planning in Terms of Current Deficit: Turkey Model. *Energies*, *13*(6), 1509. https://doi.org/10.3390/en13061509

Salman, M., Long, X., Dauda, L., Mensah, C. N., & Muhammad, S. (2019). Different impacts of export and import on carbon emissions across 7 ASEAN countries: A panel quantile regression approach. *Science of The Total Environment*, *686*, 1019–1029. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.06.019

Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H., & Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık.

Sikder, M., Wang, C., Yao, X., Huai, X., Wu, L., KwameYeboah, F., Wood, J., Zhao, Y., & Dou, X. (2022). The integrated impact of GDP growth, industrialization, energy use, and urbanization on CO2 emissions in developing countries: Evidence from the panel ARDL approach. *Science of The Total Environment*, *837*, 155795. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155795

Topcu, B. A. (2021). The impact of export, import, and renewable energy consumption on Turkey s ecological footprint. *Journal of Economics Finance and Accounting*, *8*(1), 31–38. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2021.1376

Turkish Statistical Institute. (2024a). *Statistics on Final Energy Consumption in Industry, 2023*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Final-Energy-Consumption-in-Industry-2023-53806&dil=2

Turkish Statistical Institute. (2024b). *Foreign Trade Statistics, December 2023*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-December-2023-49630

Uçan, O., & Aktakas, B. G. (2012). Transmission Mechanism of Shocks for Global Economic Crisis Preiod: Turkey Case. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 1–11.

Varlık, S., Sevgi, N. H., & Berument, H. (2024). Analyzing Türkiye's Import Dependency of Exports: A Sectoral Approach. *Fiscaoeconomia*, *8*(2), 807–824. https://doi.org/10.25295/fsecon.1448406

WEF. (2023, January 19). *Trade can help us address climate change. Here's how trade ministers are working together to make that possible*. https://www.weforum.org/stories/2023/01/trade-address-climate-change-trade-ministers-davos-wef23/

World Bank. (2024a, April 9). *The World Bank in Türkiye*. https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview

World Bank. (2024b, October 23). *The World Bank in Türkiye-Overview*. https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview

World Bank. (2024c, December 18). *Gross domestic product ranking table*. https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0038130

World Bank. (2025a). *Carbon dioxide (CO2) emissions from Industrial Processes (Mt CO2e)*. https://data.worldbank.org/indicator/EN.GHG.CO2.IP.MT.CE.AR5

World Bank. (2025b). *Exports of goods and services (% of GDP) - Turkiye*. https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=TR

World Bank. (2025c). *GDP (constant 2015 US$) - Turkiye*. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=TR

World Bank. (2025d). *Imports of goods and services (% of GDP) - Turkiye*. https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS?locations=TR

World Bank. (2025e). *Industry (including construction), value added (% of GDP) - Turkiye*. https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=TR

Yavuz, E., & Zhalelkanova, N. (2018). İkiz Açık Hipotezinin Ampirik Olarak Test Edilmesi: Johansen Eş-Bütünleşme Analizi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, *11*, 50–61.

Zhang, L.-Y. (2011). Is industrialization still a viable development strategy for developing countries under climate change? *Climate Policy*, *11*(4), 1159–1176. https://doi.org/10.1080/14693062.2011.579263

Zhang, X., Zhang, H., & Yuan, J. (2019). Economic growth, energy consumption, and carbon emission nexus: fresh evidence from developing countries. *Environmental Science and Pollution Research*, *26*(25), 26367–26380. https://doi.org/10.1007/s11356-019-05878-5

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

OSMANLI DÖNEMİ SAKIZ ADASI VE BATI ANADOLU EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ[1]

Mehmet TAŞ
Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü,
mehmet-tas@msn.com,
0000-0003-1794-9629

Mevlüt Anıl FİDAN
Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü,
mevlut.fidan@ozal.edu.tr
0000-0003-3923-7622

Atıf / Citation: Taş, M. & Fidan, M. A. (2025). Osmanlı dönemi Sakız Adası ve Batı Anadolu ekonomisi içindeki yeri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 205-221.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1639182

Öz

Sakız Adası, İzmir'e 6-7 deniz mili uzaklıkta bir ada parçasıdır. Ada, jeolojik olarak Anadolu yarım adasının Adalar Denizi'ndeki uzantısı konumundadır. Onun Anadolu'ya olan jeolojik ve coğrafi bağlılığına iklim, kültür ve ekonomik yönden bu iki yer arasındaki benzerlikler eşlik eder. Bu ada, tarihsel süreç boyunca özellikle Bizans ve Ceneviz hakimiyetinden sonra 1566'da Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Burada Türkler tarafından yapılan düzenlemeler sonucunda ada ekonomik ve ticari yönden gelişerek önemini artırmış ve Batı Anadolu'nun Avrupa'ya açılan bir penceresi hâline gelmiştir. 17.yüzyıl ortalarından sonra ise adanın ticari ağırlığı güvenlik, elverişlilik, uygunluk ve verimlilik gibi nedenlerle İzmir Limanı'na kaymıştır. Ancak bu tarihten sonra da adanın Batı Anadolu ekonomisi içindeki yeri belli bir düzeyde devam etmiştir. Adanın 347 yılı bulan Batı Anadolu'ya olan ekonomik bağlılığı, demografik ve lojistik bağlılıkla daha da güçlenmiştir. Öyle ki Sakız Adasında yaşayan insanların akrabaları İzmir, Aydın, Çeşme ve İstanbul'da yaşarken ada sakinlerinin ihtiyaç duyduğu yiyecek malzemeleri belli dönemlerde Batı Anadolu'dan karşılanmıştır. Adada yaşayan Rumlar, Türkler ve Latinler ile Yahudilerin uzun yüzyıllar boyunca birkaç istisna dışında barış ve istikrar içinde yaşamalarının sırrı gerek kendi aralarında ve gerekse Batı Anadolu ile kurdukları güçlü ekonomik ve kültürel bağlarda yatıyor. Bu çalışmada bu bağlara atıf yapılmakla birlikte işaret edilen ekonomik bağlara mercek tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakız Adası, Batı Anadolu, Osmanlı Devleti, Adalar Denizi.

1 Bu makale 17-19 Ekim 2024 tarihinde düzenlenen Uluslararası 5.Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresinde Mehmet Taş ve Mevlüt Anıl Fidan tarafından, kongrede özet olarak sunulan "Osmanlı Dönemi Sakız Adası ve Batı Anadolu Ekonomisi İçindeki Yeri" isimli bildirinin yeniden düzenlenmiş ve tam metin haline getirilmiş halidir.

Received / Geliş Tarihi: 14.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 20.05.2025

CHIOS ISLAND AND ITS PLACE IN THE ECONOMY OF WESTERN ANATOLIA DURNG THE OTTOMAN PERIOD

Abstract
Chios is an island 6-7 nautical miles from Izmir. Geologically, the island is the extension of the Anatolian peninsula in the Sea of Islands. Its geological and geographical connection to Anatolia is accompanied by the similarities between these two places in terms of climate, culture and economy. After the Byzantine and Genoese domination, the island came under Ottoman rule in 1566. As a result of the arrangements made here by the Turks, the island developed economically and commercially and increased its importance and became a window of Western Anatolia to Europe. After the mid-17th century, the commercial weight of the island shifted to the port of Izmir for reasons such as security, convenience, suitability and efficiency. However, after this date, the place of the island in the economy of Western Anatolia continued at a certain level.The economic attachment of the island to Western Anatolia, which lasted for 347 years, was further strengthened by demographic and logistical attachment. So much so that while the relatives of the inhabitants of Chios lived in İzmir, Aydın, Çeşme and İstanbul, the food supplies needed by the inhabitants of the island were supplied from Western Anatolia in certain periods. The secret of the long centuries of peace and stability of the Greeks, Turks, Latins and Jews living on the island, with few exceptions, lies in the strong economic and cultural ties they established among themselves and with Western Anatolia. In this study, while referring to these ties, the economic ties will be scrutinised.
Key Words: Chios, Western Anatolia, Ottoman Empire, Sea of Islands.

Giriş

Adalar Denizi'nin beşinci büyük adası olan Sakız Adası, Anadolu Yarımadası'ndan en dar yeri 4 deniz mili olan dar bir boğazla ayrılır. Sakız Adası, Saruhan adaları grubu içinde yer alır. Esasen bu ada gruba dâhil olan ve Adalar Denizi'nin doğu yakasında yer alan bütün adalar gibi 4. jeolojik zamanda meydana gelen çökmelerin sonucunda oluşmuş olup Batı Anadolu'nun şiddetli çökmeler sunucunda sular altına kalması ile Anadolu anakarasının sular üstünde kalan kısımlarından birisidir Dolayısıyla kuzeyden güneye doğru uzanan ada grupları Anadolu'nun topografik olarak denizdeki uzantısıdır. Bu durum, Anadolu'nun jeolojik ve topoğrafik olarak Sakız Adası dâhil olmak üzere sporad adı verilen bazı adalar üzerinden denizde devam ettiğini göstermektedir (Ak, 2014: 288).

Adaların, deniz içindeki dağılımı ve ana karadaki yerleşim yerlerine uzaklık ya da yakınlığı jeopoltik bir dengenin oluşmasına yol açmıştır. Bunun yansıması olarak Anadolu kıyıları önündeki Saruhan, Menteşe ve 12 Ada gibi ada grupları, ticari ve iktisadi olarak Anadolu'ya bağlı kalırken Yunanistan'a yakın olan Kiklad Adaları gibi adalar da Yunanistan ana karasına bağlı kalmıştır. Aynı şekilde coğrafi olarak Balkan Yarımadasına yakın olan adalar bu dengenin bir sonucu olarak Balkanlara bağlı olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında sadece coğrafyanın zorlaması değil aynı zamanda ana karaya yakınlık, ulaşım kolaylığı, yardım ve ikmal malzemesi alma imkânı, nüfus hareketlerinin yönü ve pazarlara yakınlık gibi ekonomik, sosyal, ticari ya da kültürel nedenler de etkili olmuştur (Ak, 2014: 288).

Sakız ismi aynı zamanda mastika olarak bilinen bir maddenin de adıdır. Mastika, en iyi cinsi burada yetiştirilen, ispirtolu içki ve tatlı imalatında da kullanılan, tıpta ilaç olarak değerlendirilen ve hoş kokusu sebebiyle özellikle yerel halkın ağızda çiğnediği bir maddeyi ifade eder (Örenç, 2009: 6). Bu madde Sakız Adası'nın Ceneviz ve Osmanlı tarihi boyunca en önemli ihraç malzemesi olarak adaya gelir sağlamış ve adanın iktisadi değerini artırmıştır.

Adanın güvenliği, ülke açısından taşımış olduğu değer dolayısıyla önemli olduğu için bunun riske atılması mümkün değildi. Ada merkezindeki Sakız Kalesi'nde adayı yöneten bir muhafız ile yeterli miktarda yeniçeri askeri adanın iç ve dış güvenliğini temin ediyordu. Ancak İstanbul'da tüketilen temel tüketim maddelerinin sevk yollarının üzerinde bulunması, buradaki güvenlik ve istikrarı, diğer yerlere kıyasla daha acil hale getiriyordu. Örnek vermek gerekirse İstanbul'a

Mısır'dan nakledilen kahve yüklü gemiler adada mola verdiklerinde mallarını adaya ya da İzmir'e çıkarması yasaklanmıştı[2]. Bunun sebebi piyasa fiyatı üzerinden kahvenin Sakız ve İzmir'de tüccara satarak Mısırlı tüccarların kaçakçılık yoluyla haksız kazanç edinmesine mani olmaktı. Öyle anlaşılıyor ki Sakız Adası, İzmir'le birlikte yasa dışı ticaretin gerçekleştiği yerlerden birisiydi. Bu durum doğal olarak İstanbul'da kahve fiyatlarını yükselterek görece fakir toplum kesimlerinin temel tüketim maddesi halini almış olan kahveye, erişimini zorlaştırmak suretiyle sosyal gerilimlere yol açıyordu[3]. Bu ortam ise isyan ve ihtilaller için elverişli bir ortamın kaldırım taşlarını oluşturduğu için devletçe pek de arzu edilen bir durum değildi.

1.Çalışmada Takip Edilen Usul

1.1.Yöntem

Çalışmanın yöntemi olarak, konunun tarihsel bir boyut içermesi nedeniyle Osmanlı arşiv vesikalar ile yerli ve yabancı kaynaklarda yer alan eserlerin incelenmesi yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili Osmanlı arşiv vesikaları transkribe edilerek bilgiler derlenmiş ve daha sonra analiz edilerek metne işlenmiştir. Bu vesikalar, adayı 346 yıl yöneten Osmanlı merkez bürokrasisi tarafından hazırlandığı için bunlara özel bir önem verilmiş, konuyla ilgili yabancı kaynaklar kullanılırken ise baskı tarihi olarak Osmanlı dönemine tekabül eden eserlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu eserler tercüme edildikten sonra ise nesnellik ve uygunluk yönünden elemeye tabi tutularak önyargı ve kişisel düşüncelerden arındırılmış halde metinde kullanılmıştır.

1.2.Ana Sorular

Çalışma birbiriyle ilgili birden fazla soruya cevap içermektedir. Bu sorulardan bazıları, Sakız Adası'nın coğrafi konum olarak Anadolu Yarımadası ile nasıl bir ilişki içinde olduğu, adanın Anadolu'ya coğrafi yakınlığının ekonomik ve sosyal olarak ada sosyolojisini nasıl etkilediği, Osmanlı döneminde Sakız ahalisinin kimlerden oluştuğu, bunlar arasındaki toplumsal, ticari ve iktisadi ilişkilerin yapı ve karakterinin muhtevası ve karşılıklı olarak Anadolu'daki ticari faaliyetlerin adaya etkisi ile adanın ticari kapasitesinin Batı Anadolu'ya etkisi gibi sorulardır.

1.3.Çalışmanın Hedefi

Çalışma, Anadolu'nun iktisadi sınırının farkedilmesini sağlamayı, toplumlar arası iş birliği ve dayanışma ruhunu güçlendirmeyi, uyum ve barış içinde yaşamanın bir aracı olarak ticareti ön plana çıkarmayı, Sakız Adası ile Batı Anadolu arasındaki tarihsel bağlara dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Günümüzde Sakız Adası, Osmanlı dönemindeki eski ticari öneminin çok gerisine düşmüştür. Özellikle 1950 yılından sonra ortaya çıkan Kıbrıs meselesinden dolayı adanın Anadolu ile ilişkisi oldukça zayıflamıştır. Onun yeniden ticari ve iktisadi olarak canlanması Anadolu ile kuracağı yakın ticari ilişkilerle mümkündür. Anadolu'nun ise Sakız Adası'nın ticari ve iktisadi gelişmesinden birçok yarar sağlayacağı açıktır. En azından tarihsel ön yargılar ve

[2] İzmir, 17. yüzyıl ortalarından sonra Sakız Adası'nın sahip olduğu üstünlüğe son vererek ticari anlamda onun yerini almaya başlamıştı. Burası daha 1472 yılında yalnızca ticaretiyle değil aynı zamanda sanayi ürünleriyle de tanınmış bir yerdi. Burada her türlü mücevherat itinayla işlenir, çok pahalı ve oldukça güzel kumaşlar, altın ve gümüş işlemeli tunç vazolar imal edilirdi. Savaşlar sebebiyle İran ipek ticaretini elinde bulunduran Ermeniler daha 16.yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de görünmeye başlamışlardı. Daha önce Bursa'da toplanan ve oradan Çeşme yoluyla Sakız Adası'na sevk edilen ipekliler İzmir'de toplanır oldu. Zaman içinde, ticaretin merkezi değişince önce tüccarlar ardından Sakız Adası'ndaki konsolosluklar İzmir'e taşınmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin en büyük iskelesi olan İzmir, 17.yüzyılda en çok ticareti İngiltere ve Hollanda ile yapar sonra Fransa gelirdi. Nihayet 18.yüzyılda İzmir'in dış ticaretinde üstünlüğü Fransa devleti aldı (Bkz. Pars Tuğlacı, 1985: 181).

[3] İzmir mollası ve voyvodasına hitaben Evail Şevval 1131 (Ağustos/Eylül 1719) tarihinde konuyla ilgili yazılmış olan ve konusu Mısır'dan İstanbul'a kahve taşıyan gemilerin İzmir'e kahve çıkarmasına izin verilmemesi olan hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.129, s.20).

düşmanlıkların bir kısmının ortak çıkarları ön plana çıkarak ticaret ve iktisadi ilişkiler sayesinde aşılabileceği değerlendirilmektedir. Bunun farkedilmesi yeni iş birliklerine kapı aralayacaktır.

2.Sakız Adası'nın Kısa Tarihçesi

Sakız Adası'nın tarihi oldukça eskilere dayanıp, bu adanın ilk yerleşimlerine dair izler Neolitik ve Bronz Çağ'a kadar gitmektedir. Eldeki arkeolojik bulgular, bu adanın pek çok toplumun hâkimiyetine geçerek yüzyıllar boyunca çok sayıda doğu kökenli topluma ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Nitekim M.Ö.8. yy.'da Pan-İyon Birliği'nin yedi şehrinden birisi iken M.Ö.546 yılında Pers Kralı Kiros'a tabi olmuştur. (Eckenbrecher, 1845:11). Ada Yunan hâkimiyeti sırasında M.Ö. 480'de Yunanlar ve Persler arasında gerçekleşen Salamis Deniz Savaşı sonucunda Yunanlar galip gelse de İran kökenli Persler tarafından istila edilmiştir. Sakız Adası, M.S.70 yılında bölgenin en büyük askeri gücü olan Roma İmparatorluğuna dâhil olmuştur. Romalılar, Pontus Krallığı ile yaptıkları savaşta onların verdiği desteğe karşılık olarak kendi yasa ve geleneklerine göre yaşamalarına izin verdi. Onların başına Roma'dan herhangi bir yönetici atamadılar. Ancak İmparator Vespasian, onların bu ayrıcalığını kaldırarak buraya bir konsül temsilcisi atamaya başladı. (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 1).

Ada 1346 yılında Cenevizliler tarafından işgal edildi. Cenevizliler genel olarak Sakız Adası'nda dini ve mezhepsel işlere karışmadılar. Cenevizliler kültürel olarak Sakızlılara kendilerini dayatacak iradeye sahip değilerdi. Onlar sadece adanın finansal ve ticari işletimiyle ilgileniyordu. Onların ada ahalisine muamelesini şehirde ve kırsal kesimde yaşayanlara yapılan muamele ile "mastichohoria"nın sakinlerine yapılan muamele olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Şehir ve kırsalda yaşayan Sakızlıların kendi özgür iradeleriyle adadan göç etmesine izin veriliyordu. (Goumeno,2006:22).

Osmanlıların Sakız Adası'na yönelik ilk müdahalesi 1380'de Yıldırım Bayezıt'ın Sakız şehrine ve çevre köylerine yönelik saldırısıyla gerçekleşmiştir. Bu saldırı sonrası Cenevizhâkimiyetindeki Sakız Adası, Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak vergi vermeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) döneminde İstanbul'un güvenliği için gerekli görülen Semadrek, Taşoz, Limni, Midilli ve Eğribos adalarının fethedilmesi Osmanlıların Adalar Denizi'ne hâkim olma iradesinin birer yansımasıydı. Ancak adanın Türklerce fethi, Kanuni Sultan Süleyman (1560-1566) döneminde gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, adaya sığınan kaçaklara sığınma hakkı verildiği için adayı elinde tutan Justiniani şirketine karşı tepkiliydi. Padişah, saltanatının son seferi olan Zigetvar Seferi öncesi kaptanıderya Piyale Paşa'ya adanın fethi emrini vermiştir. İstanbul'dan hareket eden Piyale Paşa, yetmiş kadırga ile Sakız Adası karşısındak Çeşme Limanı'na demirleyip kendisini ziyarete gelen Sakız idarecilerini tutuklatmak suretiyle adayı 15 Nisan 1566'da Osmanlı hâkimiyetine almıştır.(Vlasto's, 1913:57).

3.Sakız Adası'nın Osmanlı Devleti Açısından Önemi

Sakız Adası, Osmanlılar tarafından 1566 yılında fethedilmesinden sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin bir sancağı hâline getirilmiştir. Daha sonra buraya bir tane yönetici atanırken sancak farklı kaza ve köylere ayrılmış, Ceneviz döneminden kalma aristokratik yapılara son verilmiştir. Adanın güvenliği için adanın merkezi olan ve Osmanlılarca "nefs-i Sakız" olarak isimlendirilen ada merkezinde yer alan Sakız Kalesi'ne İstanbul'dan gönderilen yeniçeriler yerleştirilmiştir.

1566 yılında gerçekleşen fetihten sonra Osmanlı Devleti, Sakız Adası ahalisi üzerine vergi muafiyetleri yanında devletin diğer yerlerinden insanların buraya göçünü teşvik etti. Bu durum adanın ticari gelişimi artırırken diğer ada ve yerleşim yerlerine kıyasla daha çok önem kazanmasına neden oldu. 1567 yılında çıkarılan bir fermanla Sakızlıların Anadolu'dan satın aldıkları ürünlere vergi muafiyeti getirdi. Karadeniz'e çıkmak için bu adayı kullanan gemilere de ambarlarındaki malı bu adada satmadıkları müddetçe vergi muafiyeti tanındı. (Goffman, 2014: 193-194).

18. yüzyıla gelindiğinde Sakız Adası'nın Osmanlı Devleti'nin en aktif ipekli dokuma merkezleri arasında yer aldığı görülmektedir. Adada ipek imalatı için gerekli olan dut ağacının yetiştiği dikkate alınacak olursa bunu mümkün kılacak hammadde kaynağına adanın sahip olduğu anlaşılacaktır. Adada 18. yüzyılın başlarında üretilen ipek miktarı 300 kantar olup, bu miktarın tümü yerel dokumacıların kullanımına ayrılmıştı. 18. yüzyılın ortalarında adada yaklaşık 200 tezgâh ve şehre kumaş satan 50-60 depo mevcuttu. Ham ipeğin yeterli gelmediği durumlarda bunun ada dışından buraya getirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Selanik'ten adaya 1740'da 260 kantar ile 315 kantar arasında ham ipek ithalatı yapılırken, bu oran 1750'de 183 kantar ve 1798'de 157 kantar olarak kaydedilmiştir. (Dal, 2008: 95).

Ada, iç ticaret kadar dış ticaret açısından da önem taşıyan bir yerdi. Coğrafi konumu nedeniyle, Osmanlı Devleti ile Batı Akdeniz ve Avrupa arasında bir ara liman konumuna sahipti. Daha, 16. yüzyılın ilk yılları boyunca Batı Avrupa'nın külçe altın ve kumaşı ile Batı Anadolu'nun pamuk ve kuru meyvesi Batı Anadolu'daki Çeşme Limanı vasıtasıyla Sakız Adası üzerinden karşılıklı olarak aktı[4]. Ada, transit ticaretten ziyadesiyle istifade etmekteydi. Bu transit ticaret sayesinde Batılı tüccarlar herhangi bir imtiyaz gerekmeden Sakız Adası üzerinden Osmanlı hâkimiyeti altında olan bütün topraklarla ticaret yapma imkânına erişiyorlardı (Başaralı, 2012: 17).

1822 yılında Sakız Adası sakinlerinden birisi tarafından İstanbul'a gönderilen bir şikâyet yazısında; "*…işbu Sakız Adası, cevâhir bezzazistânı misüllü mal ile memlû ve altın ve gümüş ve inci ve nefis eşyalarla dolu ve güzel kızlar ve oğullarla dopdolu bir belde–i cesîme olup… ve reâyâsı kesret mal ve emlâkleri hatırı için raiyyetten huruç etmeyi istemezler…"* denilmektedir. Bu ifadelerde bir abartı olduğu ihtimali dikkate alınsa bile adanın bir tür cevher dükkânına benzetilip altın ve gümüş eşyalarla dolu bir yer olarak tasvir edilmesi o dönemde adanın zihinlerde nasıl bir çağrışım yaptığını gösteren önemli bir örnektir[5]. Ada halkının sahip olduğu mal ve eşyanın çokluğu nedeniyle onların ada dışına göç etmeyeceğinin düşünülmesi de ayrıca önemli bir noktadır. Çünkü 1822 İsyanı sonrası adada yaşayan Rum nüfusun önemli bir bölümü Batı Anadolu, İstanbul ve diğer Akdeniz adalarına dağılmıştı. Bu durum adanın ticari açıdan gelişmiş bir yer olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. İktisadi bir zorunluluk olarak büyük bir şehir, kendi çevresinde onu besleyen uydu yerleşim yerleri ağı olmadan fazla gelişemezdi. Bu tür ağlar tarımsal ve ticari hinterlatın verimliliğine dayanmaktaydı. Ham ya da işlenmiş tarımsal ürünler vergilendirme ve alışveriş yoluyla büyük şehirlere havale etmek amacıyla kurulan ikincil yerler vardı ki bunlar geniş bir alana yayılmış olan büyük bir ağın parçasını oluşturuyordu (Faroqhi, 2008: 51). Sakız Adası da gelişmişliğini sahip olduğu ticari ve tarımsal ağların varlığına borçluydu. Bu ağların büyük kısmı ise Anadolu'dan besleniyordu.

Adada limon, portakal, mandalina ve turunç gibi ağaçlardan oluşan narenciye tarımı yaygınlaşmıştı. Bahr-i Sefid Gazetesinin 4 Teşrinisani 1883 tarihli nüshasına göre adanın başlıca ticaret ürünleri, limon, portakal, sakız ve badem idi[6]. Adanın iklim koşulları bunların tarımını kolaylaştırıyordu. Bu durum, ada 1913 yılında Türk hâkimiyetinden çıktıktan sonra bile bazen adadan Anadolu'ya narenciye fidanı gönderilmesiyle devam etmiştir. Nitekim 1942 yılında bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanan bir kararnamede, Mehmet Aldemir, Fehmi Öz ve Kelami Ertan'ın soğuktan donarak bozulan narenciye bahçelerini yeniden kurmak

[4] 19.yüzyıl sonunda Çeşme'nin yüzölçümü 507 kilometre olup toplam nüfusu 28.570 kişiydi. Kazanın merkezi mesafe olarak Sakız Boğazı'nın doğu yakasında Kastro kentinin 9 mil güneydoğusunda, İzmir'in 70 kilometre batısında Urla'nın 35 kilometre batısında kurulmuştur. Çeşme kazası, 1840 yılında Kuşadası kazasından ayrılarak İzmir'e bağlı bir kaza haline getirildi.1865 yılında ise Çeşme, Alaçatı ve Karaburun kazaları bir idare altında toplanarak Çeşme bunlar için kaza merkezi haline getirildi .(Bkz. Tuğlacı, 1985: 87).

[5] Şikâyet yazısının konusu Sakız muhafızının haksız uygulamalarıydı. Konuyla ilgili 15 Şevval 1237 tarihli yazılı mektup sureti için (bkz. BOA.HAT.1222/47796).

[6] Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 2, Sayfa 2, 4 Teşrinisani 1883

ve yeni meyvelik yapmak üzere Sakız Adası'ndan 5000 adet narenciye fidanını bir defaya mahsus olmak üzere Çeşme Limanı vasıtasıyla ülkeye getirmelerine izin verilmişti[7].

İklim koşulları ve adanın jeolojik yapısı adanın yeterli miktarda su kaynağına sahip olamamasına neden olmuştur. Adanın su kaynakları açısından zengin bir yer olmayışı bahse konu tarımın iklim koşullarına bağımlı bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Dolayısıyla aşırı yağışlar kadar aşırı kuraklık da adadaki tarımsal faaliyetler ve çiftçilere zarar vermiştir. Bu durum adanın bütün tarihi boyunca kendini hissettiren temel bir kanun halini almıştır. Nitekim ada ahalisi, 1754/1755 yılında çetin kış koşulları nedeniyle portakal, limon, turunç ve mastika ağaçlarının neredeyse tamamen telef olduğundan vergilerin üçte birinin affedilmesini talep etmek zorunda kalmıştı (BOA.C.ML.689/28251). Şüphesiz her afet ya da beklenmedik tahripkâr doğa olayı adayı Anadolu'ya biraz daha bağımlı hale getirmekteydi. Adaya gelen küçük ve büyükbaş hayvanların geldiği coğrafya da Batı Anadolu'ydu (BOA.İ.MVL.35/631./19 Safer 1258/1 Nisan 1842). Buraya yönetici olarak atanan kişiler yanında yeniçeriler, muhassıllar, kadılar, naipler, polis ve jandarma gibi güvenlik güçlerinin büyük çoğunluğunun Anadolu kökenli olması ada ile Anadolu arasındaki kültürel bağları güçlendiren bir hususdu. Kültürün taşıyıcı aktörü olan bu insanlar adaya Türk-İslam kültürünün unsurlarıyla geliyor, adada devlet eliyle inşa edilen yeni kültüre katkı yaparak onu güçlendiriyordu.

Adaya gelen seyyahlar, Sakız Adası'nın güzelliği yanında Sakızlıların tüccarlık yönleri ile adadaki ticari faaliyetlerden bahsederler. Bunu Sakız gümrüğü kayıtlarından da görmek mümkündür. Buna göre Sakız Adası'nın ticaretinde yer tutan maddelerden birisi alkollü içeceklerdi. Bu içecekler gümrük kayıtlarında, "*hamr*" ve "*arak*" olarak isimlendirilmişti. Hamr, üzümden yapılan her türlü alkollü içeceği ifade ederken arak pirinç ve şeker kamışından imal edilen alkollü içecekleri ifade etmekteydi. İncirden imal edilen, ancak hakkında fazla bilgi bulunmayan bir tür rakı da vardı (BOA.C.ML.356/14578). Bu içeceklerin bir kısmı adada imal edildiği gibi hazır halde adaya Batı Anadolu'dan da gelmekteydi[8]. 1861/1862 yılının Mart ayında Sakız gümrüğünden 60 vukıyye (70,6 kg.) hamr ile 6080 vukıyye (7794 kg.) arak ki toplam 7140 vukıyye (9153 kg.) alkollü içki vergi olarak tahsil edilmişti. Bunun toplam değeri 6793 kuruş olup bunun 5048 kuruşu Sakız Adası mahsulündendi. Bu durum adada önemli miktarda alkollü içki üretimi gerçekleştirildiğini göstermektedir (BOA.C.ML.295/12055). Adada yaşayan Aleksandır oğlu Matyo Mortaki, Nikolo oğlu Mike Babadi ve Pandeli oğlu Aleksandri Banfelü isminde kişiler içki ticareti ile meşguldü (BOA.CML.356./14578). Ada sakinlerinden satın aldıkları içki ve şarapları ada dışındaki yerlere satıp ihraç ediyorlardı. 1861 yılında ada dışına gönderilen alkollü içeceğin miktarı ile bunu gönderildiği yerin ismi şu şekildeydi (BOA.C.ML.312/12768./29 Kanunuevvel 1276. (10 Ocak 1861);

1. Yanol oğlu Hacı Yorgi malından Kala-i Sultaniye'ye gönderilmek üzere 2 vukıyye (2,5 kg.) arak,

2. Kardamila köyünden Nikola oğlu Yorgi oğulları malından Çandarlı'ya 105 vukıyye (134 kg.) hamr,

3. Kardemila köyü Andon Yorgi oğlu Cankari malından Çandarlı'ya gitmek üzere satın alınan 120 vukıyye (153 kg.) arak,

[7] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, 97/127. Karar Sayısı: 17525.

[8] İncir ve bilhassa kuru incir ile kuru üzümün tıpkı Batı Anadolu'da olduğu gibi Sakız ahalisinin ekonomik yaşamında da önemli bir yeri vardı. Ada içi ve dışında ticarete konu olan bir maddeydi.1883 yılında Sakız kasabasında şiddetli bir yağmur yağışı görüldüğünde kasaba ahalisinin sergide bulunan üzüm ve inciri zarar görmüştü. Yağmur Lankada, Sekade ve Geryande köylerinde de 20.000 vukıyye (25.640 kg) kadar üzüm ve incirin çürümesine neden olmuştu.(Bkz. Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 35, Sayfa 2, 26/09/1883)

4. İstimatioğlu Hacı Yanni malından İskenderiye'ye gitmek üzere satın alınan 10 vukıyye (12,8 kg.) arak,

5. İstefanioğulları Kanbanala malından İstanbul'a gönderilmek üzere satın alınan 61 vukıyye (78,2 kg.) arak,

6. Nikolaoğlu Yorgi Nife malından İskenderiye'ye gitmek üzere satın alınan 29 vukıyye (37,1 kg.) arak,

7. Yorgi oğlu Andon malından İnöz'e gitmek üzere satın alınan 23 vukıyye (29,4 kg.) arak,

8. Kortintioğlu Apostol Esper malından İzmir'e gitmek üzere satın alınan 2 vukıyye (2,5 kg.) arak,

9. Yorgi oğlu Anton Afanesi malından İstanbul'a gitmek üzere satın alınan 20 vukıyye (25,6 kg.) arak,

10. Yorgi oğulları Anton Afanesi malından Girit'e gitmek üzere satın alınan 8 vukıyye (10 kg.) arak.

Alman kökenli Michael Heberer isimi seyyah, Sakız Adası'nda imal edilen şarapları, *"…Ayrıca bu adada bütün Yunanistan'ın en güzel üzümleri ve şarapları üretilmektedir. Malvasia şarapları bile bunların yanında değersiz kalır…".* diyerek metheder (Özsoy, 2010:106). Bu ifade adanın keni bölgesinde bu konuda şöhrete sahip olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Alkollü içkilerden Sakız gümrüğü tarafından 1861 yılında tahsil edilen verginin miktarı 3303 kuruştu. Bunun 441 kuruşu gümrük memur ve çalışanlarına giderken 2821 kuruşu adanın mal sandığına teslim edilmişti (BOA.C.ML.312/12768). Gümrükten çıkan alkollü içeceklerin bir kısmı İstanbul, Çanakkale, İnöz, İzmir ve Çandarlı gibi Anadolu şehirlerine giderken bir kısmı da İskenderiye ve Girit gibi Akdeniz ada ya da şehirlerine gitmişti. Ama bu kayıt suretine bakılacak olursa adanın alkollü içkilerinin en büyük alıcısı olan şehirler Anadolu şehirleriydi. Bu durum Anadolu'nun Sakız Adası ekonomisi için bir tür pazar ve tüketim yeri işlevi gördüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki Sakız Adası ve Anadolu Yarımadası arasında önemli bir iktisadi bağ vardı. Dolayısıyla bunlardan birinde ortaya çıkan bir sorun diğerini de bir şekilde etkiliyordu. Örneğin bu iki yer arasında kaçakçılık ortak bir olguydu. Avrupalı tüccarlar yerel bağlantıları kullanarak Batı Anadolu ovalarında bulunan yerleşim yerlerine giderek, ocaklık yükümlüsü ahaliden bez, yün, iplik, zeytin, kuru incir ya da buğday gibi ürünleri doğrudan üretici ya da yerel tüccardan piyasa fiyatı üzerinden satın alırken Sakız Adası'nda ise Akdeniz adalarından gelen tüccarlar adaya içki getirerek Sakız Limanı'nda Avrupalı tüccara kaçak olarak satıyordu (BOA.A.DVNS.MHM.d.112, s.61./Evahir Ramazan 1113/Ocak/Şubat 1702). Bu da Sakızlı içki üreticilerinin ellerindeki ürünün fiyatının düşmesine neden oluyordu. Adada 1881 sonrası dönemde tütün kaçakçılığı yaygınlaşmıştı[9]. Çünkü 1881'de kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresinin adada görev yapan reji memurları, ahalinin tütün üreyim ve ticareti üzerine sıkı bir denetim sistemi kurmuştu. Bu ahalinin çıkarına uygun olmayan denetim sistemi kaçakçılığı özendiriyordu. Anadolu'da yaşayan kaçakçılık olgusu hem iç piyasada kaçakçılığa konu malların fiyatının anormal biçimde yükselerek esnaf açısından hammadde maliyetinin artışına hem de devletin dilediği miktar ve zamanda bu ürünlere erişememesine neden olurken Sakız Adası ahalisi açısından onların fakirleşmesi anlamına geliyordu.

[9] Sakız sancağına bağlı Karbot Adası'nda 1313 (1897/1898) yılında ruhsatsız olarak ekilmiş olan tütünler için reji memurlarına muhalefet eden üreticiler hakkında kanuni işlemin yapılmış olduğu hakkında reji genel müdürlüğü komiserliğinden gelen tezkirenin gönderildiği hakkında Dahiliye Nezaretine hitaben 25 Cemaziyülahir 1327 (14 Temmuz 1909) tarihinde yazılmış olan arz yazısı sureti için (bkz. BOA.DH.MUİ.29./1).

Sakız Adası, ticari değeri yüksek malların Doğu Akdeniz'deki akışıyla ilgili kilit bir nokta olmasının yanı sıra 17. yüzyılın ortalarına kadar Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli merkezi iken bu sayede diğer adalara iktisadi açıdan önemli bir fark atmıştı. Ancak bu özelliğini 18. yüzyılda koruyamamış ve İzmir ticaretine bağımlı bir hale gelmiştir. Özelikle tahıl ürünleri bakımından anakaraya olan ihtiyacını her dönem izleyebileceğimiz adanın ticari bakımdan da düşüş eğilimine girmesinin en önemli nedeni, 17. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve 18. yüzyılda doruk noktasına ulaşan İzmir Limanı'nın yükselişiydi (Dal, 2008: 102). Bunun nedeni ise İzmir Limanı'nın daha derin ve korunaklı oluşu, tüccarlar tarafından korsan baskınlarına karşı daha güvenlikli bulunuşu ve iktisadi anlamda Batı Anadolu'nun zenginlik kaynaklarının iç ve dış piyasalara pazarlanmasında daha elverişli bir noktada bulunmasıydı.

4.Ticaret ve Sakızlılar

Sakız Adası, sahip olduğu refah ve zenginliği büyük ölçüde ticarete borçluydu. Ticaret, toprakları verimsiz ve dağlık bir adanın kendi sakinlerine dayattığı bir meslekti. Gemi inşası için gerekli hammadde ve işgücü kaynağına sahip olmanın verdiği avantajı kullanarak deniz ticaretinde gelişmişlerdi. Mülkiyeti onlara ya da yerli ve yabancı tüccarlara ait olan gemiler aldıkları yükleri Avrupa'nın belli başlı limanlarına taşırken daha sonra Avrupa'dan aldıkları yükü Sakız Limanı'na indirerek tüketim pazarlarına ulaşmasını sağlıyorlardı. Adanın coğrafi konumunun da etkisiyle 17. yüzyıl ortalarına kadar Batı Anadolu'nun en büyük Limanı Sakız Limanı idi. Ancak daha sonra İzmir Limanı büyüklük ve iş hacmi açısından onu geride bıraktı. Bunun sebebi İzmir Limanı'nın korsan baskınlarına karşı daha korunaklı oluşu, sert rüzgârlara karşı doğal bir korunak sağlaması ve Batı Anadolu'nun verimli ovalarına açılan geniş bir hinterlanta sahip olmasıydı.

Sakızlıların ticarete olan yatkınlığı uzun bir tarihsel geçmişe dayanıyordu. Sakız Adası eski dönemlerde de İyonya olarak isimlendirilen bölgedeki şehirler arasında en zengin ve en kalkınmış şehirlerden biri kabul edilirdi. Diğer İyon şehirleri gibi Pers işgaline uğraması onun bu zenginliğiyle ilgili olmalıdır (Örenç, 2009:6). Antik dönemde köle sayısı açısından Lace Daemor isimli şehirden sonra ikinci sırada geliyordu ki bu durum adanın ticaret için emek unsuruna ihtiyaç duyduğunu göstermekteydi. Bizans ve Ceneviz döneminde damla sakızı üretim ve ticareti ön plana çıktı. Cenevizliler, sakız ağacı tarımı, damla sakızı üretimi ve iş gücü kaynağı üzerinde tekel oluşturarak damla sakızı ticareti sayesinde önemli elir elde ettiler. Sağlık, kimya ve gıdada kullanılan damla sakızı uluslararası pazarlara Cenevizliler vasıtasıyla ulaşıyordu. Ancak köylüler üzerinde ağır vergi yükü olmasa da Avrupa'daki feodal düzene paralel şekilde angarya yükü vardı. 1566'da Osmanlı Devleti adayı fethettiğinde ada Rumları, Türklerin sağladığı istikrar ve barış ikliminde iç ve dış ticareti daha çok geliştirme şansı buldular. Kısa süre içinde Amsterdam, Leghorn, Marsilya, Trieste, Malta, İskenderiye, Moskova, Taygan, Odessa, Viyana, İstanbul, İzmir ve Suriye'nin diğer yerlerinde ticaret ofisleri açmayı başardılar. İzmir'de kumaş satan dükkânların neredeyse tamamı Sakızlıydı. Her çeşit ipek ve altın işlemeli elbisenin satıldığı dükkânlar Ermenilere ait olan birkaç dükkân dışında onlara aitti (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 97). İzmir'de komisyonculuk yapan Rumların yine çoğunu Sakızlı Rumlar oluşturmaktaydı. Böylelikle Sakızlı Rumlar gerek İngiltere'deki Manchester ve Londra gibi şehirlerde gerekse İzmir'deki faaliyetleriyle Osmanlı-İngiltere ticaretinde önemli bir aktör hâline gelmişlerdi (Başaralı, 2012: 144). 18. yüzyıl sonuna doğru Sakız Adası'ndan çok fazla göç almış olan İzmir şehri, Selanik'in geri kalması pahasına daha önemli bir merkez hâline gelmişti (Başaralı, 2012: 24).

Sakızlı Rumlar Akdeniz adalarında yaşayan diğer Rumların aksine işinin ehli ve çalışkan insanlar olarak tanınmaktaydılar. Ayrıca her türlü iktisadi faaliyetten kâr etmeye dair doğal bir kabiliyetleri bulunmaktaydı. Osmanlı topraklarındaki çok sayıda ticarethane ve bankayı işletmekteydiler. Avrupa'da yaşayan Rum tüccarlardan zengin olanların büyük kısmı Sakızlı idi (Başaralı, 2012: 160). İşlerini Avrupa'ya taşıyan Sakızlılar genelde oraya yerleşmez, zenginleştikleri ya da yaşlandıklarında işlerini çocuklarına ya da vekillerine devrederek

hayatlarının geri kalanını tamamlamak üzere Sakız Adası'na dönerdi (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 97).

Sakızlılar, Londra'da, ayrıca Moskova, Viyana ve Venedik'te ticari karteller kurarak Sakız Adası'ndaki hemşerileriyle güçlü ilişkiler tesis etmişlerdi. Fustel de Coulanges'ın ifadesiyle; "*Sakız Adası, ticaretin gelişmiş olduğu her yerde: Marsilya'da, Trieste'de, Londra'da, Odessa'da, Şira'da, İskenderiye'dedir. Diğer bir değişle Sakız, Sakız'da değildir".* Bu durum adanın ticari sınırlarının coğrafi sınırlarının çok ötesine geçmiş olduğunu göstermektedir. Ticari bir gelenek olarak iki kardeş asla aynı şehirde bulunmazdı. Örneğin, kardeşlerden biri Odessa'da, bir diğeri İskenderiye'de üçüncü kardeş de Marsilya'da olacak şekilde aileler, diğer üyelerin de birlikteliğiyle bir tür ticaret koalisyonu oluştururdu. Bu koalisyonda spekülasyonlar ortak olduğu gibi elde edilen kâr da ortak olarak paylaşılırdı. Tüm işler, aile ile yapılır, dışarıdan bir yabancıyla iş yapılmazdı. Sakızlı Rumlar, Yahudiler örneğinde olduğu gibi diğer milletlerle veya diğer ada ya da bölgelerden gelen Rumlar ile karışmazlardı. Bunun için daima kendi aralarında evlilik yapmaktaydılar. (Başaralı, 2012: 142).

Sakızlı tüccarlar, girişimci bir ruhla sadece Batı Anadolu değil Kıbrıs, Avrupa ya da Rusya gibi dünyanın her bir tarafına dağılmış ticaret yapmanın yolunu arıyordu. Örneğin Sakız Adası'nda doğmuş olan Yorgi Yanni Yerakozan isimli bir Rum tüccar Rusya'nın Taganrog şehrinde 48 yaşında vefat etmişti[10]. Sakız Adası ahalisinden Dimitrio Papazis ismindeki başka birisi ise 1881'de İspanya'da vefat etmişti (BOA.HR.UHM.314/7).

Sakızlı tüccarların Batı Anadolu'da da faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin 1779 yılında Denizli'ye gelen ve kentteki Camızoğlu Hanı'nda vefat eden Sakızlı tüccar Yorgi veledi Minol'ün terekesinde toplam 1122 kuruş değerinde Hollanda, İngiltere ve Fransa'dan gelen kumaş türleri ve diğer tekstil ürünleri yer almaktadır. Denizli'deki esnafla ticari ilişki kuran ve köylere de bu etkinliğini taşıdığı anlaşılan Minol'ün terekesinde dikkat çeken diğer bir nokta da iki adet tezgâh ve bir adet koyun makromesinin bulunmasıydı. Bu durum bu tüccarın aynı zamanda dokumacılıkla da uğraştığı izlenimini vermektedir. Terekede Minol'ün Sakız ipeklilerinin satışını yaptığına dair bir bilgi yer almamasına rağmen dokumacılığıyla ünlü Denizli gibi bir merkezde kumaş ticaretini yoğun bir şekilde yapıyor olması çok dikkat çekicidir. Bu durum Sakızlı tüccarların yalnız kendi sanayi ürünlerinin değil aynı zamanda ithal tekstil mamullerinin ticaretinde de etkin olduklarını göstermektedir. Adada yapılan ipekçilik sonucu imal edilen ipekler, Bursa, Kandiye, Şam ve İstendil Adası ipekleriyle kalite bakımından mukayese edilebilir bir özellik taşımaktaydı (Dal, 2008: 98).

Sakız Adası'nda, gelişen ticari hayata paralel şekilde 19. yüzyılda iki ticari hukuk mahkemesi kurulmuştu. Bunlar ticaret mahkemesi ve denizcilik mahkemesiydi. Adanın ticaretinin yalnızca ipek ve yerel imalatın işlemeli kumaş ticaretinden ibaret olduğu ve başlıca tüccarların İstanbul ve İzmir esnafı olduğu zamanlarda bu mahkemeler tüccarların davasını görüyordu. Ancak işlemler çeşitlenip işlerin hacmini büyüyünce mahkeme işlerini görmek üzere beş hâkim "protomaster" olarak seçildi. Bu hâkimlerden birisi İstanbul esnafından, bir diğeri İzmir esnafından, bir başkası Avrupa ile ticaret yapan tüccardan ve diğer ikisi ise adanın tüccarları arasından seçilmişti. Mahkemelerin görevi ticari faaliyetlerden kaynaklanan tüm anlaşmazlıkları çözmek ve gümrük emini ile birlikte ithalat vergilerinin tarifesini belirlemekti. Bir Rum tüccar ticarette başarısız olursa hesaplarını, varlık ve borçlarıyla birlikte promasterlere gönderirdi. Onlar da alacaklıları çağırır ve onun başarısız olmasının nedenlerini araştırarak bunun dürüst mü yoksa hileli bir iflas mı olduğunu incelerdi. İflas dürüst ve gerçekse borçluya onu alacaklılarına karşı koruyan bir belge verirlerdi. Bu belgede borçlunun ödeyeceği miktar ve ödeme tarihi düzenlenirdi. Hileli iflasta ise

[10] Nüfus-ı Umumiye Müdüriyetine 3 Teşrinisani 1306 (15 Kasım 1890) tarihinde gönderilen ilmühaber suretine göre adı geçen kişi intihar sonucu vefat etmişti. (Bkz. BOA.HR.UHM.274./3).

borçlunun beyanı kabul edilmez ve alacaklılar tarafından dava edilip hapsedilebilirdi (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 128-129).

5.Sakız Limanı

Sakız Adasının Avrupa ve ada dışına açılan kapısı Sakız Limanı'ydı. Adaya mal getiren ya da adadan mal götüren gemiler bu Limanı ve liman içinde bulunan iskeleyi kullanmak zorundaydı. Liman İzmir Limanı'na göre daha sığ bir derinliğe sahip olduğu için büyük tonajlı gemilerin yaklaşması güçtü. Üstelik Limanı kullanan tüccar, ekâbir ya da rençber gemilerinin kum ya da taş gibi safralarını dökmesi Limanı iyice sığ hale getirerek kullanımını zorlaştırıyordu. Bu sorun 1584 yıllarından beri devam eden bir sorundu. Limanın kara tarafından kum ve suların taşıdığı alüvyonlarla dolmaması için 1584'de 150.000 akçe sarf olunarak kara tarafı sağlamlaştırılmıştı[11].

Evliya Çelebi, meşhur seyahatnamesinde Sakız Limanı ile ilgili bilgi verirken limanın bin gemi alacak genişlikte olduğunu, bir uçtan diğer uca 1800 adım olduğunu, liman ağzının açık olduğunu, kıble ve gün doğusu rüzgârlarına açık bir liman olduğu için bunun bazen gemi sahipleri için felakete neden olduğunu, limanın kumsal olduğunu, tabanının demir tutmadığını ve bu yüzden gemilerin demirleri deniz tabanını tutmadığı için karaya sürüklenip battığını bildirir (Kahraman, 2011: 129). Bütün bunların etkisiyle limana gelen gemiler diğer nedenlerin de etkisiyle İzmir Limanı'na yönelerek burayı kullanmayı terk etmeye başlamışlardır.

Liman içinde bulunan gümrük iskelesi 1841'de harap olmuş bir vaziyetteydi. Ada muhassılı Tahir Efendi vasıtasıyla 334 kuruşa bu gümrük iskelesi tamir edilmişti (BOA.C.ML.252./10408.(10 Cemaziyülevvel 1257/30 Haziran 1841). 1871 yılında limanın rıhtımını tamir etmek amacıyla yeniden bir inşa faaliyeti başlamıştı. Tamir masraflarını karşılamak amacıyla ise adanın Aşağı Balu olarak isimlendirilen mevkiinde han ve dükkânlar inşa edilmesi kararlaştırıldı. Bunların inşa edileceği yerdeki arazinin mülkiyeti devlete ait olduğu halde ada sakinleri tarafından tasarruf olunmaktaydı. Bu arazilerden birisi Sakızlı Yorgaki üzerinde olup arazinin uzunluğu 15 ziraa (11,3 metre) genişliği ise 12 ziraa (9 metre) olup değeri 19,980 kuruştu. Diğer bir arazi ise Mikenolos isminde başka bir Rum'a aitti. Arazi 13,458 kuruş değerindeydi (BOA.ML.EEM.74/3).

Bu yıllarda "nefs-i Sakız" şehri önünde yeni bir liman, bu limanda gerek yolcu ve mal nakli ve gerekse mal ihracına mahsus bir rıhtım inşa ve işletilmesi hususunda Yenidünya Dimitraki ile Telloğlu Atnaş ve Sakız ahalisinden Yanni Caluocorossi Efendilerle bir imtiyaz sözleşmesi yapılmıştı. İmtiyaz sözleşmesine yer alan hükümlerden bazıları şunlardı;

1. İmtiyaz süresi bu konuda çıkacak ferman tarihinden itibaren 55 sene olacaktı.

2. İmtiyaz sahipleri sözleşmenin taraflarca kabulünden sonra masraf, zarar ve hasarı kendine ait olmak üzere bir sene zarfında işe başlayacak ve oluşturulacak haritanın tasdikinden itibaren 4 sene zarfında bu işi tamamlayacaktı.

3. İmtiyaz sahibi, fermanın yayınlanma ve sözleşmenin değişimi tarihinden itibaren altı ay zarfında şartnamede beyan olunduğu gibi kesin keşif üzerine üçer nüsha olmak üzere mükemmel harita ve raporu bunların takdiminden sonra üç ay zarfında inceleyerek aynen ya da düzelterek tasdik edecek.

[11] Sakız beyine ve kadısına hitaben 21 Cemaziyülevvel 992 (31 Mayıs 1584) tarihinde yazılan ve konusu limana kum ve taş gibi atık malzemeler döken gemilerin ne tür gemiler olduğunun tespiti ile bunların isim ve resimleriyle yazılarak İstanbul'a bildirilmesi olan hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.55).

4. Nafia Nezareti işletme faaliyetlerini sözleşmede öngörüldüğü biçimde yürüyüp yürümediğini denetlemek maksadıyla bir ya da birkaç komiser görevlendirebilecektir. Bu komiserlerin masrafını imtiyaz sahibi karşılayacaktır.

5. İmtiyaz sahipleri liman ve rıhtıma gerekli gayrimenkullerin satın alınması hususunda hak sahipleri ile anlaşmazlığa düşerse istimlak kanununa göre hareket edilecektir. Geçici olarak istimlak edilmesi gereken yerler, ücreti imtiyaz sahiplerince ödenmek şartıyla mahalli hükümet tarafından istimlak edilerek imtiyaz sahiplerine teslim edilecektir.

6. Gerek ülke içinden ve gerek ülke dışından tedarik olunacak demir, maden kömürü, makine ve diğer malzemeler gümrük vergisinden muaf olacak ancak imtiyaz sahipleri tarafından kullanılacak arazi ve üzerlerine inşa edilecek her tür bina ve sair müştemilat vergiye tabi olacaktı.

7. Limanın derinliği inşa olunacak muhafaza setleriyle birlikte derinliği en az 4 metre olacaktı. İmtiyaz sahipleri liman, rıhtım ve inşa edilmesi halinde tramvay ve bunların eklentilerini, demirbaşlarını imtiyaz süresi boyunca masrafı kendilerine ait olmak kaydıyla daima tamir ve iyi halde bulunduracaktır (BOA.A.DVN.MKL.30/26).

Sakız Limanı'nın 1877/1878 yıllarında serbest liman ya da Porto Franko haline getirilmesi için Sakız ahalisinin önde gelen isimlerinden talep gelmişti. Liman Porto Franko statüsü kazandığında buradan yapılacak ithalat ve ihracat vergisiz hale gelecek ve gümrük vergisinden muaf tutulacaktı. Bu talebin bir nedeni Sakız Adası'naaltmış yetmiş deniz mili mesafede bulunan Şire Adası'nın ticaret yönünden büyüyerek Sakız Adası'na karşı üstünlük kazanmakta oluşuydu. Şire vasıtasıyla Anadolu ve diğer sahillere yapılan kaçak ticaret iki ada arasındaki gelişmişlik makasının Sakız Adası aleyhine daha fazla açılmasına neden olmaktaydı. Ancak Osmanlı maliyesi bunun Sakız gümrüğünde yıllık 1.300.000 kuruş kayba neden olacağını ileri sürerek buna karşı çıkmıştı. Sakızlılar bu kaybın limanın Porto Franko statüsü kazanması sonucu elde edilecek kazanç ile telafi edileceğini ileri sürmelerinin yanında ticaret potansiyelinin Şire adasına kayması sonucu kaçakçılık nedeniyle denetimin mümkün olmayacağı, ancak Porto Franko haline gelmiş olan Sakız Limanı'ndan yapılacak ithalat ve ihracatın kolayca denetlenebileceğini ifade etmişlerdi. Şayet Limanı bu statüye getirmek mümkün olmazsa porto franko yerine bir antrepo binası inşa edilmesini talep etmişler ise de bundan da bir olumlu sonuç alamamışlardı. (BOA.Y.PRK.BŞK.4/86).

6.İktisadi ve Sosyal İlişkiler

Batı Anadolu kazaları ve Sakız Adası arasında coğrafi yakınlığın da etkisiyle zorunlu bir bağımlılık ilişkisi oluşmuştur. Bu durum güvenlik ve asayiş konuları söz konusu olduğunda daha barizdi. Sakız Adası, 1694 yılında Venedikliler tarafından işgal edildiğinde buranın kurtarılması için teşkil olunan askeri birlikler Batı Anadolu'nun şehir ve kasabalarından toplanmıştı. Yine 1821 yılında Mora'da başlayan Yunan isyanından sonra 1822'de isyan Sakız Adası'na sıçradığı zaman adayı yeniden kontrol altına almak amacıyla teşkil olunan 10 bin kadar asker İzmir, Aydın ve Saruhan sancaklarından toplanmıştı[12]. 1914 yılında Sakız Adası'nda Rumların çete teşkil ederek Aydın tarafında karışıklık çıkaracağı bilgisi alınmıştı (BOA.DH.ŞFR.427/82.(11 Mayıs 1330/24 Mayıs 1914)).

Bu bağımlılığın nesiller boyu süren aktarımının bir sonucu olarak Sakız Adası'ndaki gelişmeler cumhuriyet döneminde de Türk yerel yöneticiler tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Özellikle sel ya da deprem gibi doğal afetlerde adanın durumu İzmir valileri tarafından Ankara'daki hükümete rapor ediliyordu. Nitekim 1949 yılında Sakız Adası'na yine bir deprem olduğunda bu deprem İzmir'e bağlı Çeşme ilçesinde beş saniye kadar hissedilmişti. İzmir valisinin 16 Ağustos

[12] Adı geçen sancaklardan toplanan askerlerin adadaki düzensizliğe mani olmak için terhis edilmesini emreden 5 Şaban 1237 tarihli emir sureti için (bkz. BOA.C.AS.1027/45033).

1949 yılında hazırlayarak hükümete gönderdiği raporda, Sakız Adası'ndaki rıhtımının baştan sona kadar beş santim açılmış olduğu, eski kale duvarının çöktüğü, mevcut kuyulardaki suların çekildiği, adanın kuzeyindeki Kaldamila köyünde bir kadının öldüğü, 30 kadar yaralı olduğu ve adı geçen köyde binaların % 80'inin yıkılmış olduğuna dair ayrıntılı bilgiler mevcuttur . 1941 yılında Sakız Adası, Almanlar tarafından işgal edildiğinde ada sakinleri İzmir'e bağlı Çeşme ilçesine akın etmişti. Yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelerin ışığında görülen bütün bu örnekler, Sakız Adası ile Batı Anadolu arasındaki tarihsel ve iktisadi bağların gücünü ve mevcudiyetini göstermektedir.

Tarihsel ve coğrafi koşulların dayatmasıyla ortaya çıkan bu bağımlılığın bir sonucu olarak Sakız Adası'nın tahıl ve hububat ihtiyacı Batı Anadolu'da yer alan şehir ve kasabalardan karşılanıyordu. Sakız Adası sancağı sınırları içinde kalan Andre Adası'nda da buğday ve arpa yetişmekte ise de buradaki tahıl üretimi de ahalinin ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı[13]. Sakız Adası'nın taşlık ve dağlık yapısı nedeniyle tarımsal üretim kapasitesi yetersiz ve iklim koşulları istikrarsız olduğu için kuraklık sonrası gelen açlık ve kıtlık ada tarihinin ayrılmaz bir parçasıydı. Osmanlı Devleti, bu durumda Sakızlı tüccarlara ihtiyaç duydukları hububatı Çandarlı, Kuşadası ve Ayvalık'a bağlı Ayazmend ya da Aydın gibi yerlerden satın almalarına izni veriyordu. Nitekim 1772 yılında Aydın Eyaletinden 25,128 kile buğday Sakız Adası sakinlerinin çekmiş oldukları şiddetli kıtlık ve zorluk nedeniyle kilesi 100 paraya ada ahalisinin tüketimine sunulmuştu. Bu buğday devletin diğer kurumları için toplamış olduğu 50.000 kile buğdaydan ayrılarak adaya sevk edilmişti[14]. Hububatın Batı Anadolu'dan temini ada ahalisinin ihtiyacını karşılamada hem daha hızlı hem de daha pratikti. Çünkü Selanik'ten buraya sevk edilmek istense aradaki mesafe 500-600 deniz milini bulduğu için epey büyüktü ve bu uzaklık nakliye masrafını artırdığı için ada sakinlerinin daha yüksek bir fiyat düzeyinden hububata erişmesine neden oluyordu[15]. Bazen de devlete ait olan Anadolu'daki buğday ambarlarından Sakızlı tüccara piyasa fiyatı altından buğday satıldığı olurdu. Bu buğday, savaş ve sefer gibi durumlar için devletin ocaklık usulüyle ve miri fiyat rejimine göre ahaliden satın aldığı buğdaydı. Miri fiyat rejimi bir tür narh fiyatı olduğu için Sakızlılar daha düşük bir fiyat düzeyinden ihtiyaçları olan buğdayı satın alabiliyordu.

İki yer arasında mevcut olan bu yakınlık bazen aynı konuda faaliyet gösteren işletmelerin tek elden yönetilmesi sonucunu doğuruyordu. Örneğin Sakız Adası ve Batı Anadolu'da bulunan bazı madenlerin işletme imtiyazının bazen aynı kişilere verildiği görülüyordu. Nitekim 1852 yıllarında Kütahya sancağının Kula kazası ile İzmir muhassıllığı sınırları içinde kalan Söke ve İneabad kazaları yanında Sakız Adası'na bağlı Karyot Adası'da çıkarılan zımpara madenlerinin de bir senelik işletme imtiyazı Çamiç Ohannes isminde bir tüccara verilmişti (BOA.A.AMD.32/130).

Adada harir destar, sof ferace, çuka şal, sim, entari ve havlu gibi pamuklu ve yünlü dokumalar imal edilmekteydi[16]. Pamuklu dokumalar için gerekli olan pamuğun ham maddesi de tıpkı tahıl ve hububatta olduğu gibi ada dışından geliyordu. 1721 yılında adada bir tane kumaş

[13] Andre Adası sakinleri, 1713 yılında Ordu-yu Hümayuna yazdıkları bir dilekçede adada yetişen buğday, arpa, zeytin, incir ve üzüm gibi ürünlerden dolayı devlete aşar vergisi ödediklerini ancak adayı yöneten yerel yöneticilerin kanuni oranların üstünde aşar vergisi tahsil etmeleri sebebiyle ahalinin bulundukları yerden göç etmek zorunda kaldığını bildirmişlerdi. Konuyla ilgili Sakız naibine hitaben Evail Ramazan 1125 (Eylül/Ekim 1713) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.121. , s.87).

[14] Sakız muhafızı Mustafa Paşa'ya Sakız kadısına, Sakız muhassılı bostancı Mehmet'e hitaben yazılıp konusu Sakız Adası'na sevk olunduktan sonra satın alınan 12.532 kile buğdayın bedeli olan 31.331 kuruşun 20.000 kuruşunun tahsili olan 21 Cemaziyülevvel 1186 (20 Ağustos 1772) tarihli hüküm sureti için (bkz. BOA.C.BLD.103/5123).

[15] Sakız ve Ayazmend naibi ile Sakız muhassılına hitaben Evail Rebiyülevvel 1142 (Eylül/Ekim 1729) tarihinde gönderilen hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.135, s.229).

[16] Sakız muhassılı olup daha sonra vefat eden Zekeriya Ağa'nın devletçe haczedilen malları defterdar Sadullah Efendi ve muhasebe-i evvel Mehmet Efendi tarafından Bâb-ı Hümayun hazinesine aktarıldığında terekesi içinde 470 kuruş değerinde bir entari, 1100 kuruş değerinde bir harir destar, 240 kuruş değerinde bir havlu, 1200 kuruş değerinde bir sof ferace, 1800 kuruş değerinde bir çuka şal, 260 kuruş değerinde bir çift harar ve 2500 kuruş değerinde 5 çift kadife yastık vardı (bkz.BOA.D.BŞM.MHF.d.12499.

imalathanesi (Akmişe mengenehanesi) bulunmaktaydı. Bu imalathane 1156 ziraa (875 metre) genişliğinde bir arsa üzerinde ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı olarak kurulmuştu (BOA.TK.GM.d.48./29 Zilhicce 1133/21 Ekim 1721). 1847 yılında bir arz yazısında; "…*Sakız Adası pişgâhında Babadağı'ndan Kuşadası'na kadar mümted olan mahallerin zira'at ve mâ'muriyetine kâbiliyeti derkâr ve suret-i i'marına bakılması her vechle fayda ve muhsenâtı mucib olacağı aşikâr olub…"* ibaresine tesadüf edilmesi devlet bürokrasisinin Sakız Adası'nı Batı Anadolu'dan ayrı düşünmediği onun bir parçası olarak gördüğünü göstermektedir (BOA.MVL.18./49.(15 Şevval 1263/26 Eylül 1847). 1862/1863 yıllarında adada boz ve kıraç yerler olmadığı için pamuk tarımının yaygın olmadığı ancak bazı çiftçi ailelerin, 6,4 kg..-12,8 kg.. (5-10 vukıyye) kadar pamuk çekirdeğini tarla kenarına kişisel ve ailevi ihtiyaçları için ektiği bildirilmişti[17]. Sakız muhafızı, yeniçeriler, kadı ve naip ile ada Türklerinin yoğun biçimde yaşadığı Sakız kalesinin ambarına satın alınarak konulan buğday İzmir'den gelmişti. Bunlar üç senede bir değişmesi gerektiğinde başvurulan yer yine İzmir ya da Batı Anadolu'nun diğer şehir ve kazalarıydı[18].

Gümrük eminlerine gönderilen emirnamelerde Sakız Adası ve bitişiğindeki kazalarda yaşayan ahalinin imal ettiği pamuk bezinden Manisa ve Tire'deki pamuk tezgâhlarında imal olunan bezler gibi vergi alınmasının emredilmesi Sakız Adası ve Batı Anadolu'da geçerli olan mali rejim açısından önemli bir benzerlik yanında imal edilen bezlerin nitelikçe de benzer özellik taşıdığını göstermektedir (BOA.C.ML.644/26404./9 Recep 1201/27 Nisan 1787). Anadolu'dan Sakız Adası'na gelerek ticaret yapan tüccarlar vardı. Bunların bir kısmı aynı etnik kökenden geldiği için iletişim kurması diğer tüccarlara göre daha kolay olan Rum tüccarlardı. Nitekim Kayseri sancağına bağlı Talas köyü sakinlerinden olan Yuvanaki ismindeki kişiydi. Ticaret amacıyla Sakız Adası'nda iken vergi ve askerlik bedeli konusunda borçlu duruma düştüğü için 1891 yılında bu borcun ondan tahsili için Cezayir-i Bahri Sefid vilayeti valiliğine resmi yazı gönderilmişti[19].

Sonuç

Sakız Adası jeolojik olarak Anadolu'nun Adalar denizindeki bir uzantısı ve coğrafi konum olarak ona yakın bir mevkide bulunduğu için tarih boyunca iktisadi olarak Anadolu anakarasına bağımlı bir görünüm sergilemiştir. Anadolu'yu kontrolü altına alan siyasi ve askeri güçler bu adanın öneminden dolayı bir süre sonra bu adayı kontrolü altına almaya yönelirken Sakız Adası'nı kontrol eden yabancı bir güç de bir süre sonra Anadolu'ya yönelmeye başlamıştır. Pers işgali ve Osmanlı fethi birinci duruma örnek teşkil ederken Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu ikincisine örnek teşkil etmekteydi. Coğrafyanın dayattığı bu zorunluluk iki farklı bölgenin aynı gelişmeler ışığında ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Jeopolitik bir dengenin sonucu olan bu gerçek geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. Günümüzdeki siyasi karar vericilerin Batı Anadolu ve Sakız Adası ile ilgili alınacak karar ya da tedbirlerde bu gerçeği dikkate alması elzemdir.

Adanın hububat dâhil yer üstü doğal kaynaklarının kendine yetmeyen karakteri buraya Osmanlı döneminde Anadolu'dan tahıl, tarım ürünleri, yiyecek maddeleri ya da hayvan

[17]Pamuk, Avrupa'da ve dünyanın farklı noktalarında meydana gelen savaşlar nedeniyle ülkeler tarafından talebi artan bir maddeydi. Uluslararası talep arttığı için dış piyasalarda fiyatı yükselen pamuk, devletin teşvikiyle Batı Anadolu ovaları, Çukurova ve Mısır gibi yerlerde yaygınlaştırmaya çalışılıyordu. Sakız Adası'nda pamuğun yetişmez derecede az olduğuna dair 10 Kanunuevvel 1278 (22 Aralık 1862) tarihli resmi yazı sureti için (bkz.BOA.MVL.409/23).

[18] Sakız kanunnamesi olarak bilinen ve 11 Muharrem 1277 (30 Temmuz 1860) tarihinde çıkarılan bir kanuna göre kaleye yerleştirilen 2 bin kile İstanbuli buğday İzmir eyaletinden satın alınmıştı. Bu tarihte kalede bulunan 12 bin kile buğdayın yıl sonuna kadar parça parça değiştirilmesi öngörülmüştü. Değiştirilmesinin sebebi üç sene içinde buğdayın nem ve sıcaklığın da etkisiyle çürümeye yüz tutmasıydı (bkz. BOA.A.MKT.MHM.189., s.80).

[19] Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine konu ile ilgili olarak gönderilen resmi yazının tarihi 2 Haziran 1307'dir. (14 Haziran 1891) (bkz. BOA.DH.MKT.1843/5).

nakledilmesine neden olmuştur. Bu sayede adanın iklim koşullarına bağımlı tarımsal üretiminden kaynaklanan kıtlık ve açlıkla başa çıkılabilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki temel tüketim maddesi kaynağı olarak Anadolu'nun destek ve himayesi olmasa Sakız Adası'nın nüfusu azalacak ve burada ticaret dâhil olmak üzere iktisadi faaliyet yeterince gelişme imkanı bulamayacaktı. Buna karşılık Sakızlı tüccarlar olmasa batı Anadolu'nun gözde şehri İzmir, 17. ve 18. yüzyılda yakalamış olduğu gelişme ivmesini yakalayamayacaktı. Bu gerçekten çıkarılacak sonuç günümüzde karşılaşılan ekonomik, ticari, ekolojik, zirai ya da insani sorunların çözümünde Yunan ve Türk hükümetlerinin işbirliği ve yardımlaşma zemininde hareket etmesi her iki yer için de olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Günümüzde Sakız Adası'nda yaşayan nüfusun içinde eskiden olduğu gibi azımsanamayacak büyüklükte bir bir Türk nüfusu yoktur. Bunlar çeşitli sebeplerle Anadolu'ya göç etmişlerdir. Ancak onların çocukları ve torunlarının adaya olan ilgisi devam etmektedir. Turizm sektörü vasıtasıyla her sene başta bu ada olmak üzere çok sayıda Yunan adasına yönelen Türk turist akını bunun bir göstergesi sayılabilir. Aynı coğrafi potada birleşmenin ve iyi-kötü, acı-tatlı anıların hayat verdiği ortak bir hafıza, kuşaktan kuşağa aktarılarak hâlen varlığını sürdürmektedir. Bu itibarla Türk ve Rum halkları arasında hâlihazırda aşılamayacak büyük sorunlar yoktur. Geçmişin ortak mirası ve yaşanmışlıkları bu iki halk arasında başta ticaret, sanayi ve tarım olmak üzere pek çok yeni işbirliği ve ortak çalışmanın mayasını oluşturmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Chios Island, a stunning extension of Western Anatolia in the Aegean Sea, is separated from the Anatolian peninsula by a narrow canal just 2 miles wide. This unique geographical position has profoundly influenced its history, culture, and economy over the centuries. The island's strategic location made it a crossroads of civilizations, connecting the East and the West. According to Gustav von Eckenbrecher, a notable observer of the region, Chios enjoys a temperate climate that is neither too dry nor too humid, making it an ideal place for habitation. The weather strikes a perfect balance, unlike the extreme dryness of Athens or the excessive humidity of Rhodes. For example, in Rhodes, an unprotected piece of iron can rust within a day or two, even without rain, while in Athens, the same piece of iron remains unaffected throughout the summer. Similarly, the winters in western Anatolia are mild, rarely requiring heating, whereas further north, near the Dardanelles, harsh frosts create ice thick enough to support the weight of people and horses.

This favorable climate made Chios a habitable and attractive place for settlement, allowing its population to thrive for centuries. During the Ottoman period, the island was predominantly inhabited by Greek non-Muslims. However, with migrations from Anatolia, the Turkish population gradually increased, becoming the second-largest ethnic group on the island. Despite its natural beauty and strategic location, Chios faced significant challenges due to its limited natural resources. The island lacked sufficient underground and above-ground wealth, which led to periodic famines during droughts. To address this, grain had to be imported from nearby regions in Western Anatolia, such as İzmir, Çandarlı, Aydın, Ayvalık, and Manisa. The geographical proximity of these settlements made it easier and more cost-effective to transport essential supplies to the island, ensuring the survival and prosperity of its inhabitants.

The scarcity of natural resources on Chios compelled its inhabitants to specialize in trade, particularly maritime commerce. By the 18th century, Chios had become a hub for maritime trade, with its merchants playing a pivotal role in the regional economy. They purchased grain from the Crimea region in the northern Black Sea and transported it to Europe, amassing considerable wealth in the process. Chios merchants established shops and stores across Europe, as well as in major Ottoman cities like Istanbul and İzmir. In İzmir, they monopolized the cloth trade, while also exporting goods such as rugs, carpets, and yarns from Isparta and Burdur to European markets via the ports of İzmir and Chios. This trade network not only enriched the

merchants but also integrated Chios into the broader economic systems of the Mediterranean and Europe.

The commercial activities of Chios merchants significantly contributed to the economic development of Western Anatolian cities. At the same time, the growth and enrichment of Chios and its merchants were deeply intertwined with the prosperity of Western Anatolia. Farmers, weavers, shepherds, and blacksmiths in these regions played a crucial role in supplying the raw materials and goods that Chios merchants traded internationally. This mutual dependence created a cycle of positive development for both regions. For example, the agricultural products of Western Anatolia—such as wheat, cotton, figs, and tobacco—gained value in global markets thanks to the efforts of Chios merchants. Conversely, the success of these merchants in Europe and beyond brought prestige and economic benefits to Western Anatolia. The relationship between Chios and Western Anatolia was not just economic but also cultural, as the exchange of goods often led to the exchange of ideas, traditions, and innovations.

This symbiotic relationship between Chios and Western Anatolia exemplifies the win-win principle in trade. The island's merchants acted as intermediaries, connecting the agricultural wealth of Anatolia with the demands of European markets. In doing so, they not only enriched themselves but also fostered economic growth and cultural exchange between the two regions. The story of Chios is a testament to how geography, climate, and human ingenuity can come together to create a thriving and interconnected community. Despite its limited natural resources, Chios leveraged its strategic location and the skills of its people to become a vital link in the trade networks of the Eastern Mediterranean, leaving a lasting legacy of cooperation and mutual benefit.

The island's history also highlights the resilience and adaptability of its people. Faced with the challenges of limited resources, they turned to trade and maritime commerce, transforming Chios into a bustling hub of economic activity. The merchants of Chios were not just traders but also cultural ambassadors, facilitating the exchange of goods, ideas, and traditions between the East and the West. Their success was not just measured in wealth but also in the lasting impact they had on the regions they connected. The story of Chios is a reminder of the power of human ingenuity and the importance of cooperation in overcoming challenges and achieving prosperity. Through their efforts, the people of Chios turned a small island with limited resources into a vital player in the Mediterranean trade network, leaving a legacy that continues to inspire to this day.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

Kaynakça

1.Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Defteri Tasnifi Başmuhasebe Kalemi Fonu:(D.BŞM.d.):5792.

Bâb-ı Defteri Tasnifi Başmuhasebe Kalemi Muhallefat Defteri Fonu (D.BŞM.MHF.d.):12499.

Sadaret Tasnifi Mühimme Evrakı Fonu (A.DVNS.MHM.d.): 55, 112, 121, 129, 135.

Cevdet Tasnifi Askeriye Fonu (C.AS.):1027.

Cevdet Tasnifi Belediye Fonu(C.BLD.):103.

Cevdet Tasnifi Maliye Fonu(C.ML.): 252, 312, 356, 644, 689.

Dâhiliye Tasnifi Mektubi Fonu(DH.MKT.):1843.

Dâhiliye Tasnifi Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Fonu:29.

Dâhiliye Tasnifi Şifre Fonu (DH.ŞFR.):427.

Haritalar Tasnifi (HRT.h.):424.A. , 722-1.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.):1222.

İrade Tasnifi Meclis-i Vâlâ Fonu (İ.MVL.):35

Hariciye Nezareti Tasnifi Umur-ı Hukukiye Muhtalita Müdiriyeti Fonu(HR.UHM.): 274, 314.

Maliye Nezareti Tasnifi Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti Tasnifi(ML.EEM.):74.

Sadaret Tasnifi Amedi Kalemi Defterleri Fonu (A.AMD.):32.

Tapu-Kadastro Tasnifi Genel Müdürlük Defterleri Fonu (TK.GM.D.):48.

Meclis-i Vâlâ Tasnifi Meclis-i Vâlâ Fonu:(MVL.):18.

Sadaret Tasnifi Mühimme Kalemi Evrakı Fonu(A.MKT.MHM.):189.

2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(COA)

Kararlar Daire Başkanlığı 97/127. Karar Sayısı:17525.

Muamelat Genel Müdürlüğü 4/5375.

3.Araştırma-İnceleme Eserler

Ak, G.,(2014). Tarih, Deniz ve egemenlik: Egenin ısporadları menteşe adaları' nın dünü ve bugünü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, s.283-313.

Başaralı, H. (2012), XIX. Yüzyılda Sakız Adası ticareti**,** *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dal, D., (2008.), XVIII. Yüzyılda Sakız Adası**,** *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Faroqhi, S. (2008). *Osmanlı şehirleri ve kırsal haya*t**,** Çeviren: Sonnur Özcan, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.

Goffman, D., (2014), *Osmanlı dünyası ve Avrupa, 1300-1700***,** Çeviren: Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.

Güran, T. (2017), *Resmi istatistiklere göre Osmanlı toplum ve ekonomisi*, I. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kafoid Charles A. & Kafoid Prudence W. (1822). *A history of the island of Chios*. Califonia University.

Kahraman, S.A. , (2011), *Günümüz Türkçesi ile evliya çelebi seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine,* 9. Kitap, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Konstantinos, G., Nikolaos, P., Didaskon G., Mpelabilac, N, (2006), *Ta kastrohoria tis xion, idimiourgia tous domi tous*, Atina.

Örenç, A. F., (2009), Sakız Adası, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, s.6-10.

Özsoy, E. (2010), XVI. Yüzyıl Alman seyahatnamelerine göre Akdeniz, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tuğlacı, P. (1985), *Osmanlı şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Vlasto's, A. M. (1913), *A history of the island of Chios, AD.70-1822*, Davy and Sons at the Dryden Press, London.

Von Eckenbrecher, G., (1845),*Die ınsel chios*, Bei G.Betge, Berlin.

Yalçın, Ş. (2018), Evliya Çelebi ile bazı seyyahların gözlemlerinden yeniçağ'da Sakız Adası, *Social History, Economic and Social History of the Ottoman Empire.* (https://www.academia.edu/42860464/Evliya_%C3%87elebi_ile_Baz%C4%B1_Seyyahlar%C4%B1n_G%C3%B6zlemlerinden_Yeni%C3%A7a%C4%9Fda_Sak%C4%B1z_Adas%C4%B1).

4.Gazeteler

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 2, Sayfa 2, 4 Teşrinisani 1883

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 35, Sayfa 2, 26Teşrinisani 1883

5.İnternet Kaynakları

(http:www.archive.org./details/historyof islandoblasrich, (Erişim Tarihi:10.09.2024).

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

AFET SONRASI KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ: 6 ŞUBAT 2023 HATAY DEPREMİ ÖRNEĞİNDE TOPLUMSAL BELLEK VE KİMLİĞİN YENİDEN İNŞASI

Sonyel OFLAZOĞLU DORA
Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
İşletme Bölümü,
oflazoglu@mku.edu.tr
0000-0002-9133-1686

Metin DORA
Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
Arkeoloji Bölümü,
metindora@mku.edu.tr
0000-0001-9623-8598

Atıf / Citation: Oflazoğlu Dora, S. & Dora, M. (2025). Cultural heritage management after disasters: Reconstruction of social memory and identity in the case of the february 6, 2023 Hatay earthquake. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 222-241.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1642521

Öz

6 Şubat 2023 tarihinde Hatay'da meydana gelen deprem, bölgenin zengin kültürel mirasını derinden etkilemiştir. Bu çalışma, deprem sonrasında kültürel mirasın, toplumsal belleği canlandırma ve kimliği yeniden inşa etme potansiyelini incelemeyi amaçlamaktadır. Zengin bir kültürel çeşitliliğe ev sahipliği yapan Hatay'ın deprem öncesi farklı dinsel ve etnik kökenlere ait ritüellerin ve somut kültürel miras öğelerinin bir temsili olması, felaket sonrası yaşanan göç, kurtulanların eski normale olan uzaklıkları, kolektif kimliğin zedelenmesi ve kaybolan bellek-mekan ilişkisi bu çalışmayı gerekli kılmıştır. Çalışmada kültürel miras öğelerinin deprem sonrasında geçmiş ve gelecek arasında bir köprü görevi görerek toplumsal bellek ve kimliğin yeniden inşasındaki rolü ve toplumsal iyileşmedeki katkısına ilişkin değerlendirmeler; saha gözlemleri, katılımcı gözlem, yayınlanmış raporlar ve akademik çalışmalar ile teorik bir tartışma çerçevesinde sunulmuştur. Bu kapsamda somut/soyut kültürel miras değerlerinin deprem sonrası genel durumu değerlendirmiş ve toplumsal iyileşme sürecindeki kritik rolü ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, somut/soyut kültürel miras değerlerinin toplumsal belleğin korunması ve kimlik inşası sürecinde önemli bir araç olabileceği, ancak bunun için kapsamlı bir koruma ve yönetim stratejisine ihtiyaç duyulduğu ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda afet sonrası kültürel miras yönetimi politikalarının geliştirilmesine ve kültürel miras değerlerinin toplumsal iyileşmedeki rolünün afet sonrası toparlanma stratejilerine entegre edilmesi yönünde alternatif önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmanın bulguları, afet sonrası toplumsal iyileşme süreçlerinde kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasının, sadece fiziksel yapıların restorasyonu değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin ve kolektif belleğin yeniden inşası için de hayati önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Somut-soyut kültürel miras, Toplumsal bellek, Kimlik inşası, Afet yönetimi, Toplumsal İyileşme.

Received / Geliş Tarihi: 18.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 12.06.2025

CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AFTER DISASTERS: RECONSTRUCTION OF SOCIAL MEMORY AND IDENTITY IN THE CASE OF THE FEBRUARY 6, 2023 HATAY EARTHQUAKE

Abstract

The earthquake of February 6, 2023, in Hatay deeply affected the rich cultural heritage of the region. This study aims to examine the potential of cultural heritage to revitalize social memory and reconstruct identity after the earthquake. The fact that Hatay, which hosted a rich cultural diversity and was a representation of rituals and tangible cultural heritage items belonging to different religious and ethnic origins before the earthquake, experienced migration after the disaster, distanced survivors from their old normal, damaged the collective identity, and lost the memory-space relationship, necessitated this study. In the study, evaluations on the role of cultural heritage items in the reconstruction of social memory and identity by acting as a bridge between the past and the future after the earthquake and their contribution to social recovery are presented within the framework of field observations, participant observation, published reports, academic studies, and a theoretical discussion. In this context, the general situation of tangible/intangible cultural heritage values after the earthquake was evaluated, and its critical role in the social recovery process was revealed. As a result of the study, it is revealed that tangible/intangible cultural heritage values can be an important tool in the process of preserving social memory and identity construction, but a comprehensive protection and management strategy is needed for this. In this context, alternative suggestions have been made for developing post-disaster cultural heritage management policies and integrating the role of cultural heritage values in social recovery into post-disaster recovery strategies. The findings of this study demonstrate that preserving and sustaining cultural heritage in post-disaster social healing processes is vital not only for the restoration of physical structures but also for the reconstruction of social identity and collective memory.

Keywords: Tangible-intangible cultural heritage, Social memory, Identity construction, Disaster management, Social Recovery

INTRODUCTION

Cultural heritage is the totality of tangible and intangible elements that reflect the past, identity, and values of a society (Smith, 2006: 11). This heritage is not limited to historical buildings or archaeological finds but plays a critical role in preserving social memory and identity. However, destructive events such as disasters not only threaten the physical existence of cultural heritage but also profoundly affect social memory and identity. Although Hatay has been home to many civilizations throughout history and has a rich cultural heritage, the earthquake of February 6, 2023, caused serious damage to this heritage.

The protection of cultural heritage and its role in post-disaster recovery processes has become a research area of increasing interest in recent years. UNESCO's (2015) 'Strategy for Disaster Risk Reduction in World Heritage Sites' document emphasizes the importance of cultural heritage protection in the social recovery process after disasters. Harrison (2013: 14) analyzed the role of cultural heritage in sustaining social identity and memory in detail and stated that this role becomes more important, especially in post-disaster periods.

Although the existing literature provides important information on the role of cultural heritage in the protection and post-disaster recovery processes, studies conducted specifically in Turkey are limited. When evaluated through Nora's (1989: 7) concept of 'places of memory' (lieux de mémoire), the importance of the function of cultural heritage in revitalizing and preserving social memory becomes more evident. This study aims to analyze the impact of tangible and intangible cultural heritage elements on the processes of social memory and

identity construction in the aftermath of the Hatay earthquake that occurred on February 6, 2023. Within the framework of Hatay's multicultural structure and historical layers, concepts such as post-disaster collective memory, space-identity relationship, and social resilience have been examined; the contributions of cultural heritage to social recovery beyond physical restoration have been evaluated with theoretical and practical examples. In this context, the study aims to develop recommendations for post-disaster cultural heritage management policies and to fill the gap in the literature through the case of Turkey.

In particular, the study aims to evaluate the impact of the Hatay earthquake on cultural heritage and the traces left by this impact on social memory. In this context, the roles that cultural heritage elements can play in the revitalization of social memory and the reconstruction of identity after the earthquake are examined. The research also aims to identify the strategies to be followed in the post-disaster period for the protection and management of cultural heritage and to reveal the policies and practices necessary to strengthen the role of cultural heritage in the process of social memory and identity construction. This comprehensive assessment aims to provide important contributions to both academic literature and policymakers. The findings of the study provide recommendations for the development of post-disaster cultural heritage management strategies and the planning of social recovery processes. In addition, this study aims to bring a new perspective to post-disaster cultural heritage studies in Turkey and to provide a basis for similar studies to be conducted in the future.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK AND LITERATURE REVIEW

1.1. The Relationship Between Cultural Heritage and Social Memory

The concept of cultural heritage refers to the totality of material and immaterial values that societies have inherited from the past. As Smith (2006: 11) states, cultural heritage is not only composed of physical assets but is also the carrier of social memory and identity. Assmann (1995: 125-133) emphasizes the role of cultural memory in sustaining social identity and explains how this memory is kept alive through tangible cultural heritage items.

Nora's (1989: 7-24) concept of 'sites of memory' provides an important theoretical framework for understanding the impact of cultural heritage on social memory. According to this approach, historical buildings, archaeological sites, and cultural landscape elements function as spaces where social memory is embodied and intergenerational transmission takes place. Harrison (2013: 18-22) examined the role of these places in the construction of social identity and emphasized that this role becomes more important, especially in times of crisis. Connerton (1989: 6-40), in his study titled 'How Societies Remember', examined how social memory is formed and maintained, and emphasized the role of tangible cultural heritage items in this process. Similarly, Lowenthal (1985: 185-259), in his work 'The Past is a Foreign Country', elaborated on the central role of cultural heritage in societies' relationship with the past.

The relationship between cultural heritage and social memory becomes more evident, especially after traumatic events. Holtorf (2007: 15) states that while societies go through difficult periods, cultural heritage elements function as a 'handle' that increases social resilience.

Halbwachs' (1992: 37-53) theory of collective memory is particularly important in this context. By emphasizing the relationship between social memory and physical spaces, Halbwachs theorized the role of cultural heritage in the maintenance of social identity. After disasters, not only tangible but also intangible cultural heritage elements play a role in social memory. Commemoration ceremonies and religious/cultural rituals are also effective in mobilizing social memory. While disasters damage memory, cultural heritage elements such as rituals offer a tool to restore social cohesion and preserve memory in the face of loss and trauma. Post-disaster rituals such as commemoration ceremonies and prayer gatherings provide survivors with a space for collective mourning, honoring the dead, and reflecting on shared experiences. For example, in the aftermath of the February 6, 2023 earthquake, ethnic communities in Hatay participated in various local rituals that helped them reconnect with their cultural heritage despite widespread devastation, and even reported returning to the city during ritual times and commemoration days just to attend these events, despite their forced displacement from the city after the earthquake. They stated that this temporary return to the city and participation in events kept their collective memory and identity alive, and that they believed that this common feeling and memory healed them (Oflazoğlu and Dora 2024). In the literature, it is possible to see these examples in different geographical and cultural communities.

The scope of the study focuses on finding answers to research questions such as: How does cultural heritage contribute to social memory and identity construction in the post-disaster process? What strategies can be developed for the protection and reconstruction of cultural heritage? What roles do tangible and intangible cultural heritage play in the social recovery process? In this context, the study evaluated the post-earthquake condition of Hatay's tangible and intangible cultural heritage through field research and expert opinions, conducted participant observation of various religious and cultural rituals to assess local communities' connections with cultural heritage and its contribution to recovery processes, and carried out discussions within the relevant theoretical framework by evaluating published reports from secondary data prepared after the earthquake.

1.2. Cultural Heritage and Social Identity Construction

Re-engaging with pre-existing social and cultural contexts is crucial to community recovery. While it is valuable to examine the impact of disaster and reconstruction on 'heritage sites' for the benefit of international heritage management practice, it is also crucial to better understand the meaningfully constituted places that make up cultural heritage in the context of post-disaster reconstruction. Local cultural heritage in communities, such as sites and places, are part of the fabric of everyday social life and elements of the landscape that people turn to in times of trauma and disorientation (Daly, Rahmayati 2012). The importance of culture and cultural heritage for dealing with situations such as possible social repair and recovery after a disaster is often underestimated. Post-crisis reconstruction and recovery processes should not aim to return to the pre-crisis situation, but to include improvements to reduce previous vulnerabilities. The role of culture and cultural heritage is not limited to recovery efforts after a crisis, but also helps to strengthen community or societal resilience in order to be better prepared in the event of a new crisis. Both tangible and intangible culture should be integrated as assets and resources to build a better structure (Garcia 2021). In this context, cultural

heritage (intangible and tangible) can be an important resource for local communities to cope with uncertainties and the future. Cultural heritage can be conceptualised as 'embedded local knowledge'. For example, many symbols such as flood warning stones, earthquake monuments, museums, etc. actually provide support to the community in terms of memory, space, and giving meaning to that space. Cultural heritage can help people to understand their past and recent past as a source of income and tourism as well as a source of local identity and belonging for societies experiencing disasters. In this context, cultural heritage has an important role in the formation and maintenance of cultural identities of societies.

The role of cultural heritage in the construction of social identity becomes even more pronounced in the context of the complex relationship between archaeological findings and social memory. Within the framework of this relationship Renfrew and Bahn (2016: 11-28) emphasise that archaeological finds function as material evidence of social memory and constitute a fundamental source in the process of identity construction. In this context, archaeological finds are not only objects of the past but also cultural reference points that shape the identities of contemporary societies. Meskell (2002: 279-301), while examining the relationship of archaeological heritage with identity politics, draws attention to the potential of this heritage to ensure social integration, especially in times of crisis. Similarly, Hodder (2012: 32-58), in his study 'Entangled: An Archaeology of the Relationships between Humans and Things', discusses the transformative effect of material culture on social identity and memory.

Trigger (2006: 15-42), in his work 'A History of Archaeological Thought', examines the historical development of the role of archaeological finds in the construction of social identity. According to Trigger, archaeological finds are not only relics of the past but also cultural elements that play an active role in shaping contemporary social identities. Jones (2007: 44-67), in his study 'The Archaeology of Ethnicity', analyses in detail the role of archaeological finds in the formation of ethnic and cultural identity. Shanks and Tilley (1987: 83-117), in their study 'Social Theory and Archaeology', emphasise the critical importance of the interpretation of archaeological finds in the processes of social memory and identity construction. Especially in post-disaster periods, they draw attention to the role of archaeological finds in coping with social trauma and in the reconstruction of collective identity. Graves-Brown et al. (2013: 15-38), in 'The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World', examine the relationship of contemporary societies with archaeological heritage. This study reveals the potential of archaeological heritage to increase social resilience and ensure identity continuity, especially in times of crisis. Furthermore, González-Ruibal (2019: 22-45), in his study 'An Archaeology of the Contemporary Era', emphasises the increasing importance of the role of archaeological finds in the construction of social memory and identity in modern societies.

1.3. Disasters and the Protection of Cultural Heritage

Protection of cultural heritage after disasters is a very important and controversial area. UNESCO (2015) has developed comprehensive strategies to mitigate the impacts of disasters on cultural heritage. These strategies aim not only at physical protection but also at the maintenance of social memory and identity. Jigyasu (2016: 1-15), while emphasising the importance of disaster risk management for cultural heritage, draws attention to the critical role

of risk reduction and preparedness phases. The ICOMOS (2019: 4-28) 'Risk Preparedness Guidelines for Cultural Heritage' report also emphasises the necessity of a holistic approach in the protection of cultural heritage against disasters. This report provides important principles on how traditional risk management approaches should be adapted to cultural heritage in particular. The World Bank's (2017: 15-42) 'Cultural Heritage and Disaster Resilience' report addresses the economic and social dimensions of cultural heritage in post-disaster recovery processes.

Many studies in the related literature also draw attention to this issue. For example, Shaw et al. (2008: 32-45) emphasise that local knowledge systems and cultural practices play an important role in increasing social resilience and the identity construction process after disasters. An important example supporting this view is the cultural heritage studies in the Kathmandu Valley after the 2015 Nepal earthquake. Tiwari (2016: 170-172) analysed the role of cultural heritage restoration in the social recovery process in Nepal after the 2015 Gorkha Earthquake and revealed that restoration works carried out with the participation of local communities were effective in strengthening social ties. In 'Risk Preparedness: A Management Manual for World Cultural Heritage', Stovel (1998: 7-22) developed a systematic approach for cultural heritage sites to be prepared against disasters. Jigyasu et al. (2013: 28-32), while emphasising the importance of implementing disaster risk management strategies in cultural heritage sites, drew attention to the critical role of risk reduction and preparedness phases. Of course, it is possible to increase these examples and studies, but within the scope of the study, the most appropriate ones for the structure of the region will be emphasised. Within this theoretical framework, in the next section, we will examine cultural heritage values in the context of urban memory and identity in the case of Antakya.

2. CULTURAL HERITAGE VALUES OF ANTAKYA IN THE CONTEXT OF URBAN MEMORY AND IDENTITY

Antakya is one of the most important settlements of Anatolia in terms of historical continuity. Founded by Seleucus I in 300 BC, the city served as the capital of the Seleucid Kingdom, whose borders extended from Samarkand in the east to Sardis in the west, and during the Roman Empire, it became the administrative centre of the Syrian Province in the east and one of the three major metropolitan cities of the period (Pamir & Nishiyama, 2002: 298).

One of the most important features of the city, which constitutes its cultural heritage value, is its 'multi-layered' structure that contains the traces of different civilisations in the historical process. This structure reflects a rich stratification starting from the Hellenistic period to the Roman, Byzantine, and Islamic periods. Especially the monumental structures of the Roman period, the religious architecture of the Byzantine period, and the elements added to the urban fabric by the Islamic period (Umayyad, Seljuk, and Ottoman) constitute the unique historical layering of Antakya (Downey, 1961: 72-75). This multi-layered structure has left deep traces not only in the physical fabric of the city but also in its social and cultural life.

The Church of St. Pierre, a UNESCO World Heritage Site, stands out as one of the important centres of the early Christian period. In addition, the world-famous mosaic collection of the

Antakya Archaeological Museum contains the most important mosaic artefacts from the Roman period (UNESCO, 2015: 45-52). An important part of the physical heritage values of the city is the traditional urban texture. The city, which was established with regular urban planning on the flood plain between the western ridges of Habib Neccar Mountain and the Asi River, has a characteristic texture with its unique street system and building islands (insula) (Demir, 2004: 221-238). The backbone of Antakya's historically continuous street system is Herod Street, known as Kurtuluş Street today and Herod Street in Roman times.

Houses that have survived from the Ottoman period have an important place in the traditional urban fabric of Antakya. These houses generally exhibit an architectural character unique to Antakya with features such as an inward-oriented courtyard plan scheme, ground floor stone masonry, and upper floor mostly bagdadi wooden frame construction system (Rifaioğlu, 2012: 670-672). The cultural heritage value of Antakya does not only consist of physical structures. The city has a multicultural structure where different beliefs and cultures have lived together for centuries. An examination of 1929 cadastral plans reveals the diversity of foundations in the city: mosque foundations, church foundations, community foundations, family foundations, tekke-zawiye foundations, and foundations related to Alevi visits are important indicators of this diversity (Rifaioğlu & Şahin Güçhan, 2008: 4-5).

This multicultural social structure has also deeply affected the spatial organisation of the city. The centuries-long coexistence culture of different communities has been decisive in shaping the public spaces used in common. Especially the bazaar and trade districts stand out as important spaces where different communities interact, while social relations at the neighbourhood scale have been among the basic elements that form the unique character of the city. Dead-end streets of the city are also an important part of social life. These streets function as spaces that strengthen neighbourhood relations, strengthen social ties within the neighbourhood, and create common areas of use (Rifaioğlu, 2014: 961-962). The urban memory of Antakya exhibits a complex structure in which physical and social layers are intertwined. When evaluated through Nora's (1989: 7-24) concept of 'memory spaces', the city's historical buildings, archaeological sites, and cultural landscape elements function as spaces where social memory is embodied and intergenerational transmission takes place. This spatial continuity, as Assmann (1995: 125-133) states, plays a critical role in the construction and maintenance of social identity. Connerton (1989: 6-40) emphasises that the memory of societies is transmitted not only through written and oral traditions but also through spatial practices and rituals.

Lowenthal (1985: 185-259), while examining how the relationship with the past is established through physical space and the role of this relationship in the formation of urban identity, draws attention to the importance of stratification, especially in historical cities. In Antakya, as Harrison (2013: 14) states, this layering is not only a physical overlapping but also reflects the coexistence of social and cultural practices of different periods. The historical layers of Antakya reflect a rich cultural accumulation dating back to the foundation of the city in 300 BC. During this stratification process, as Kondoleon (2000: 146) states, the city was equipped with monumental structures such as the hippodrome with a capacity of 80 thousand people, the imperial palace, and the large-sized podium temple, especially during the Roman period. Herod

Street, which forms the spine of the urban fabric and is known as Kurtuluş Street today, is known to have been the most important public axis of the city with its colonnaded galleries and porticos dating from the Hellenistic Period to the Justinian Period, as documented by Lassus (1972).

Within the traditional texture of the city, especially the Ottoman period residential architecture exhibits a unique character with its courtyard plan typology and construction techniques. Demir's (2004: 221-238) research reveals that the distribution of these houses within the city and their relationship with the street texture reflect the social structure of the period. As Downey (1961: 78) states, the neighbourhoods formed in different periods in the city formed the spatial projections of the coexistence culture of ethnic and religious groups. As Maas (2000: 13) emphasises, this multi-layered structure enabled different communities to create their own living spaces in the city, while at the same time allowing them to come together in common public spaces. As Todt (2004: 171) points out in his research, the public spaces that developed especially around the bazaar and religious buildings functioned as spaces of interaction and cultural exchange between different communities.

Antakya's multi-layered cultural heritage has left deep traces not only on the physical fabric of the city but also on its social structure. As Harrison (2013: 14-22) points out, this multi-layered character of the city has been one of the main pillars of social resilience and cultural continuity, especially in times of crisis. The relationship between the buildings and spaces of different periods in the city is the result of a continuous process of transformation and adaptation, as Pinon (2004: 191-219) reveals in his research. As Rifaioğlu (2018: 161-175) emphasises in his studies, the traces of stratification in the traditional urban fabric show the changes the buildings have undergone over time and how they have transformed according to social needs. This transformation process gained a new dimension with the interventions made in the urban fabric, especially during the French Mandate Period, but did not completely change the historical character and multicultural structure of the city.

Pamir and Sezgin's (2016: 247-280) archaeological research reveals how the layers formed in different periods of the city were related to each other and how each period developed its own spatial practices. This layering process reflects not only a physical overlapping but also the coexistence of social and cultural practices of different periods. The preservation and sustainability of Antakya's multi-layered cultural heritage are of great importance for the city's future as well as its past. As emphasised in UNESCO's (2015) 'Strategy for Disaster Risk Reduction in World Heritage Sites', the protection of cultural heritage should include not only the preservation of physical structures but also social and cultural sustainability. As Jigyasu (2016: 1-15) states, a holistic approach is required for the protection of cultural heritage, especially in historic cities at risk.

As Shaw and Ahmed (2010: 25-42) argue in their research, the preservation of cultural heritage plays a role in increasing social resilience and strengthening identity construction. In the case of Antakya, this conservation approach should take into account all components of the city's multi-layered structure. As stated in ICOMOS' (2019: 4-28) risk preparedness guidelines,

conservation strategies should include a holistic approach that combines traditional knowledge and local practices with modern conservation techniques.

Another important point for the sustainability of cultural heritage is the active participation of local communities in conservation processes, as Meskell (2002: 279-301) emphasizes. The preservation of the multi-layered cultural heritage in Antakya is critical, especially for different ethnic and religious groups to preserve their own cultural values. In this context, as Holtorf (2007) argues, cultural heritage should not only be considered as relics of the past but as an active part of contemporary social life. At the same time, cultural heritage also ensures the preservation of social capital as an element that forms and sustains the collective identity of society (Assmann, 1995).

In the protection of the physical fabric of the city, the risk preparedness approach proposed by Stovel (1998: 7-22) gains importance. This approach envisages the development of preventive conservation strategies against the risks that may be encountered, especially in historical city centers. The World Bank's (2017: 15-42) studies on cultural heritage and disaster resilience emphasize that the economic and social dimensions of conservation planning should also be taken into consideration. Tiwari's (2016: 172-174) study on post-disaster cultural heritage restoration emphasizes the importance of collaboration between local governments, civil society organizations, and academic institutions. This collaborative approach has been particularly effective in preserving traditional construction techniques and craft knowledge in the post-earthquake restoration experience in Nepal. The research reveals the role of sustaining local knowledge systems and social practices in the conservation of cultural heritage, in order to pass it on to future generations as a living value.

In terms of current conservation approaches, a holistic management model needs to be developed for the preservation of Antakya's multi-layered cultural heritage. As Graves-Brown et al. (2013: 15-38) emphasize in their contemporary archaeology approach, the relationship of contemporary societies with archaeological and historical heritage has the potential to increase social resilience and ensure identity continuity, especially in times of crisis.

As González-Ruibal (2019: 22-45) notes, the role of archaeological finds and historical buildings in social memory and identity construction has become increasingly important in modern societies. In this context, strategies for preserving Antakya's cultural heritage should aim to sustain collective memory, aligning with Assmann's (1995: 125-133) theory of cultural memory. As Renfrew and Bahn (2016: 11-28) argue, it is crucial to preserve not only the physical presence of archaeological finds and historical buildings but also their role in social life. Shanks and Tilley (1987: 83-117) emphasize that the interpretation and presentation of archaeological heritage play a critical role in the processes of social memory and identity construction.

The challenges in preserving Antakya's multilayered cultural heritage and their proposed solutions take on a particularly striking dimension at the urban scale. As Jones (2007: 44-67) points out, preserving cultural and ethnic identity in historic cities is as important as physical

preservation. In this context, Antakya's main challenges arise from the coexistence of buildings from different periods and their adaptation to contemporary needs.

As Trigger (2006: 15-42) emphasizes in his study on the historical development of archaeological thought, preserving and integrating urban archaeological sites into contemporary life is a complex process. In Antakya's case, this complexity is heightened by the need to preserve the city's layers, from the Roman period through the Ottoman period. Harrison (2013: 14-22) notes that conservation work in such historic cities should be conducted in harmony with local communities' daily life practices.

As Hodder (2012: 32-58) emphasizes in "The Archaeology of the Relations between People and Things," one of the most significant practical challenges is maintaining the complex relationship between material culture items and social life. In this context, preserving traditional buildings' original values while adapting them to contemporary needs emerges as a crucial challenge. In light of this information presented about Antakya's multi-layered cultural heritage, we can now proceed to evaluate the damage sustained by this heritage and its current status following the February 6, 2023 earthquake.

2.1. Assessment of Tangible/Intangible Cultural Heritage Status After the Earthquake

The Mw 7.7 and Mw 7.6 earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023, followed by the Mw 6.4 and Mw 5.8 earthquakes centered in Hatay on February 20, 2023, caused irreversible damage to Hatay's rich cultural heritage. Among Antakya's 150 archaeological sites, 5 natural sites, and 1 urban site, many buildings comprising the city's historical fabric were either completely destroyed or severely damaged. The retaining wall of St. Pierre Church, a UNESCO World Heritage Site, collapsed, and cracks in its walls threatened the building's stability. The world-renowned mosaic collection and exhibition halls of the Antakya Archaeology Museum were also affected, rendering portions of the museum unusable.

Religious buildings throughout the city suffered significant damage. The dome and walls of the Habib-i Neccar Mosque, one of Anatolia's oldest mosques, collapsed. The historic Sarımiye Mosque lost its minaret, while the nearby Antakya Synagogue and Antakya Turkish Catholic Church were completely destroyed. The Greek Orthodox Church of Saints Peter and Paul in Antakya was largely destroyed, and the Great Mosque on the banks of the Asi River was completely demolished. In Iskenderun, the Greek Orthodox Church of St. Nicholas was partially destroyed by the earthquake and subsequent fire, while the Armenian Church of Karasun Mangants sustained significant damage. These losses have jeopardized the sustainability of religious buildings that symbolize the city's multicultural structure.

The city's administrative and public buildings were also severely impacted. The building constructed in 1927, which served as the parliament building of the Hatay State in 1938-1939 and later as a cultural center, collapsed entirely. The February 20 earthquake caused the collapse of the Hatay Governor's Office building, while the Antakya Post Office building, Antakya High School, the old municipality building, and the historic Hatay Handicrafts Exhibition and Sales Center all sustained significant damage.

Antakya's characteristic street pattern and its historical buildings suffered extensive destruction. Most of the narrow streets, dead-end alleys, and traditional courtyard houses were either destroyed or damaged beyond repair. The courtyard houses, which symbolized the introverted life culture, were particularly significant as they reflected the city's unique architectural character. Their loss represents not only physical destruction but also the erasure of the spatial framework that supported centuries-old lifestyle patterns and neighborhood relations.

The earthquake also affected the city's archaeological layers, dating from the Hellenistic period to the present day. The damage or destruction of buildings constructed atop ancient ruins caused additional harm to these archaeological layers. This situation poses serious challenges for preserving the city's multi-layered structure, which developed through historical continuity. Assessing these damages reveals the need for a holistic approach to reconstructing and conserving Antakya's cultural heritage. Conservation and renovation strategies must be developed with careful consideration of the interrelationship between the city's tangible and intangible cultural heritage values.

The February 6, 2023 earthquake in Hatay profoundly impacted the region's rich cultural heritage, affecting both tangible and intangible elements. Beyond the physical destruction, intangible cultural heritage values hold critical importance for preserving social memory, identity, and collective memory. Intangible cultural heritage encompasses a society's oral traditions, rituals, music, dance, festivals, and traditional knowledge. These elements help communities maintain their identity and sense of belonging while playing a vital role in post-disaster recovery processes. For Hatay, protecting and revitalizing these intangible heritage elements in the earthquake's aftermath is crucial for enhancing social resilience and rebuilding collective identity. Throughout history, Hatay has hosted various civilizations, developing a multicultural character that has shaped the region's intangible cultural heritage. The coexistence practices of different ethnic and religious groups, shared rituals, religious festivals, traditional music, and dances are integral to Hatay's cultural fabric. However, the earthquake has created a severe rupture threatening the transmission and sustainability of these heritage elements. The trauma, displacement, and weakening of social networks experienced by local communities particularly challenge the transmission of these cultural practices to future generations.

In this context, preserving and revitalizing intangible cultural heritage in post-earthquake Hatay represents a critical step not only for preserving cultural values but also for accelerating social recovery. For instance, the revival of traditional rituals and festivals by local people can strengthen social bonds and support post-traumatic psychological recovery. Additionally, oral traditions and traditional knowledge can enable local communities to develop solutions based on their own resources during post-disaster reconstruction.

However, preserving and sustaining intangible cultural heritage poses significant challenges in post-disaster contexts. The displacement of local communities, fragmentation of social networks, and declining interest among younger generations are primary factors hindering heritage transmission. Therefore, comprehensive strategies for preserving intangible cultural heritage must be developed in the earthquake's aftermath. These strategies should ensure local

communities' active participation and include steps such as documenting traditional knowledge, transferring it to younger generations through educational programs, and revitalizing cultural practices.

In conclusion, preserving and revitalizing intangible cultural heritage values following the Hatay earthquake is crucial for social recovery and identity construction processes. This effort is critical not only for preserving cultural values but also for enhancing local communities' resilience and maintaining collective memory. Therefore, holistic and participatory approaches should be adopted for protecting intangible cultural heritage in the post-disaster period, ensuring these values are transmitted to future generations. Considering the identified damage and losses, examining the role of cultural heritage in the social recovery process becomes increasingly important.

3. THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE IN THE SOCIAL RECOVERY PROCESS

When cities become repositories of memories, they facilitate the reproduction of urban memory that is both recalled and imbued with specific meaning. This cycle repeats and transfers through time via the forgetting/remembering dichotomy, enabling the continuous accumulation of urban memory. However, urban destruction can interrupt this process, causing either a discontinuity in urban memory or altering its trajectory to become the source of an entirely different historiography (Boyer, 1994: 186-190). In Hatay's case, this context heightens the significance of cultural heritage in the post-earthquake social recovery process.

Cultural heritage's role in Hatay's post-earthquake social recovery can be evaluated through Harrison's (2013: 14-22) concept of "the anchor function of cultural heritage in times of crisis." Harrison argues that during crises, societies view cultural heritage not merely as physical assets but as guarantors of social continuity and identity. In Hatay, cultural heritage elements such as the Long Bazaar, religious buildings, and traditional housing fabric that constitute the city's historical texture serve as tangible reference points, enabling residents to maintain connections with their past while preserving hope for the future. These structures, which spatially embody centuries of multicommunal coexistence, are essential for reconstructing social memory. As Harrison emphasizes, cultural heritage elements function as "handholds" during crises, allowing societies to redefine and strengthen their identities and values. Thus, Hatay's cultural heritage serves as a crucial fulcrum enabling residents to maintain their connection to a shared past while creating a collective vision for the future during the post-earthquake social recovery process.

Smith's (2006: 11) approach, defining cultural heritage as "the carrier of social values and practices," provides a guiding framework for Hatay's post-earthquake social recovery process. Smith argues that cultural heritage not only embodies and transmits societal identities and values across generations but also serves as a dynamic process through which social practices and relations are reproduced. In this context, revitalizing Hatay's multicultural structure requires both the restoration of physical structures and the reconstruction of social relations and practices sustained through them. This approach gains additional significance when considered alongside Nora's (1989: 7-24) concept of "spaces of memory." According to Nora,

memory sites are places where social memory and identity crystallize and materialize. In Hatay, the historical bazaar and places of worship, shared by diverse ethnic and religious groups for centuries, exemplify these memory spaces. Their restoration and revitalization represent not merely physical improvement but a fundamental aspect of reconstructing social memory and identity, as these spaces embody "living memory" that reflects and sustains different communities' coexistence culture, commercial relations, social interactions, and shared values.

When examined through these theoretical approaches, the protection and management of Hatay's cultural heritage assumes multidimensional significance. Particularly in the post-earthquake period, cultural heritage protection should extend beyond physical restoration. This process encompasses revitalizing the urban spirit and collective living practices that have emerged from centuries of interaction among different civilizations, beliefs, and cultures.

The city's multi-layered cultural heritage serves as the foundation for social healing and urban identity reconstruction. Cultural heritage protection and management should therefore be approached as a process that strengthens residents' connections to their shared past, nurtures future aspirations, and enhances social solidarity. The revitalization of historical buildings and areas, which spatially represent different communities' coexistence culture, is particularly crucial for sustaining urban identity.

This perspective demonstrates that cultural heritage protection in the post-earthquake reconstruction process transcends technical considerations to become a fundamental component of social recovery and resilience. Consequently, protecting and managing Hatay's cultural heritage demands a holistic approach that extends beyond the city's physical fabric to encompass the reconstruction of social memory, identity, and coexistence culture.

Cultural heritage functions as a vital catalyst for post-disaster recovery. According to UNESCO's 2008 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, cultural heritage provides a source of resilience and pride that enables communities to unite during difficult times. Following disasters, intangible heritage elements such as oral traditions, traditional knowledge, and rituals play a crucial role in rebuilding social structures and psychological well-being. These practices strengthen social cohesion while creating a sense of continuity that helps disaster survivors cope with trauma and loss. Beyond physical destruction, disasters inflict deep psychological impacts on individuals and communities. By maintaining connections to cultural heritage during crises, communities can mitigate their sense of loss and support psychological recovery (Holtorf, 2007).

The concept of social resilience is crucial for understanding cultural heritage's role in disaster victims' recovery process. Cultural heritage can enhance psychological resilience by providing individuals with a sense of belonging through memory and identity. Following the February 6, 2023 earthquake, Hatay's communities employed centuries-old religious and cultural rituals to maintain continuity and process their losses. These rituals prove essential for addressing collective trauma and strengthening community consciousness.

A comparable example emerged after the 2008 Sichuan earthquake in China, where local communities utilized traditional rituals and cultural practices to contribute to both physical and

emotional rebuilding. Specifically, long-standing rituals such as ancestor worship enabled disaster victims to commemorate lost loved ones and reconnect with their cultural roots. Such practices strengthened communities' ties to the past while helping them develop a new sense of collective resilience. The region's rich cultural diversity, including its distinctive traditions and rituals, served as the foundation for local recovery. Despite significant material losses, Hatay's communities have maintained traditional rituals and practices that help preserve their identity and reaffirm their sense of belonging (Oflazoğlu and Dora, 2024).

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In this study, firstly, the theoretical relationship between cultural heritage and social memory was examined, and the role of cultural heritage in identity construction was revealed. The effects of disasters on cultural heritage and protection strategies were evaluated. In the specific case of Antakya, the multi-layered structure of the city and the function of its cultural heritage in the formation of urban memory and identity were assessed. The status of tangible and intangible cultural heritage elements after the February 6, 2023 earthquake was examined, and the role of cultural heritage in the social recovery process was demonstrated. The February 6 earthquake profoundly impacted the city's unique cultural heritage, causing significant damage to the multi-layered urban fabric developed over centuries. This study's findings demonstrate that cultural heritage protection and management are critical for post-disaster social recovery. The tangible elements of Antakya's millennia-old historical accumulation constitute the foundational pillars of urban identity and social memory. Historical buildings and spaces that reflect the coexistence of different civilizations, beliefs, and cultures hold particular potential for strengthening social integration and solidarity. Effectively utilizing this potential in the post-earthquake period is crucial for sustaining urban identity and ensuring social recovery.

The protection and management of the city's multilayered cultural heritage should be viewed not merely as physical restoration but as a fundamental component of reconstructing social memory and identity. The restoration and revitalization of cultural heritage sites should ensure local community participation and facilitate the continuation of traditional living practices. Future studies should focus on developing post-disaster cultural heritage management strategies and examining cultural heritage's role in social recovery processes in greater detail. Investigating cultural heritage's function in enhancing social resilience and creating sustainable conservation models is particularly important in multicultural cities.

Global examples offer valuable insights into post-disaster cultural heritage protection and revitalization. The 9.0-magnitude earthquake off Japan's Tohoku region's Pacific coast on March 11, 2011, and the subsequent tsunami provide important lessons for cultural heritage management (Suppasri et al., 2013: 993-1018; Güler et al., 2018: 8605-8630). This disaster claimed approximately 20,000 lives and destroyed or partially damaged 128,530 single or low-rise buildings, 230,332 multi-storey buildings, and 78 bridges (Mori et al., 2012). Japanese society has consciously constructed numerous museums, exhibitions, and monuments in the disaster area, incorporating debris and symbols, and opened these spaces to visitors. For instance, the "Great East Earthquake Memorial" in Sendai depicts the losses through the

metaphor of a seed, while a sprouting flower symbolizes rebirth. This approach could serve as a valuable model for preserving Hatay's cultural heritage and maintaining social memory.

The conservation and management of Hatay's cultural heritage are essential for maintaining urban identity and social memory. Beyond physical restoration, this process's success will depend on social participation and cultural value preservation. The city's future rests on the strength of its connections to its past and the sustainability of its cultural heritage.

EXTENDED ABSTRACT

Cultural heritage represents a crucial element reflecting society's identity, history, and collective memory. Disasters can negatively affect social memory and identity through cultural heritage loss, beyond causing physical destruction. The February 6, 2023 earthquake in Hatay inflicted massive destruction on the region's historical buildings, religious sites, and cultural fabric. In this context, cultural heritage protection and reconstruction play critical roles in the social recovery process. This study examines how cultural heritage can be preserved and social memory rebuilt after a disaster.

The earthquake has not only caused physical damage to the tangible cultural heritage of Hatay but has also disrupted the social fabric and the intangible cultural practices that have been passed down through generations. The loss of historical buildings, traditional neighborhoods, and public spaces has left a profound impact on the collective memory and identity of the local communities. In the face of such devastation, the question of how to protect and revitalize cultural heritage becomes paramount for the social recovery and resilience of the affected population.

Research Question and Objective

This research evaluates cultural heritage's effects on social memory and identity following the Hatay earthquake. The study addresses the following questions:

How does cultural heritage contribute to social memory and identity construction after disaster?

What strategies can be developed for cultural heritage protection and reconstruction?

What roles do tangible and intangible cultural heritage play in social recovery?

How can cultural heritage's impact on post-disaster social resilience be measured?

The study aims to reveal how cultural heritage can serve as a tool in post-disaster processes from theoretical and practical perspectives. Specifically, it examines cultural heritage's role in strengthening social solidarity and preserving collective memory in Hatay's case.

Literature Review

Academic studies on post-disaster cultural heritage protection demonstrate that cultural heritage extends beyond historical buildings to encompass social memory and identity (Smith,

2006). While Assmann (1995) emphasized collective memory's role in social identity construction, Nora (1989) addressed cultural heritage's importance for memory sustainability through the concept of "memory spaces." International organizations such as UNESCO (2015) and ICOMOS (2019) have developed post-disaster cultural heritage protection strategies. Restoration efforts, particularly after the 2015 Nepal earthquake and 2011 Japan tsunami, proved critical for communities rebuilding their identities (Tiwari, 2016). However, studies on post-disaster cultural heritage management in the Turkish context remain limited. This research addresses this gap through Hatay's case study.

The literature review highlights the multifaceted nature of cultural heritage and its significance in post-disaster contexts. It goes beyond the mere protection of physical structures and encompasses the social and psychological dimensions of recovery. The concept of "memory spaces" (Nora, 1989) is particularly relevant in understanding how cultural heritage sites function as anchors for collective memory and identity. The international guidelines and case studies provide valuable insights into the strategies and approaches for safeguarding cultural heritage in the aftermath of disasters.

Methodology

This research employs qualitative research methodology. Data collection involved analyzing field observations, published reports, and academic studies. Additionally, participant observation methods assessed local communities' cultural heritage connections and their contribution to recovery processes.

The research specifically evaluated post-earthquake conditions of Hatay's tangible and intangible cultural heritage through field research and expert opinions. The analysis encompassed tangible heritage (religious buildings, historical buildings, and public spaces) and intangible heritage (rituals, traditions, and practices constituting social memory).

The methodology section outlines the comprehensive approach taken in this study to assess the impact of the earthquake on Hatay's cultural heritage and its role in social recovery. The combination of field observations, participant observation, and expert opinions allows for a nuanced understanding of the complex interplay between tangible and intangible heritage in the post-disaster context. By examining both the physical damage to historical sites and the disruption of cultural practices, the study aims to provide a holistic picture of the challenges and opportunities for cultural heritage protection and revitalization.

Conclusion and Recommendations

Research findings demonstrate that cultural heritage plays a vital role in post-disaster recovery. Cultural heritage extends beyond physical assets to function as an element that facilitates psychological and social recovery processes by preserving communities' collective memory. In Hatay's case, preserving heritage shared across different ethnic and religious groups emerged as a crucial factor supporting community recovery. Post-disaster cultural heritage conservation transcends the mere rebuilding of historical buildings. It demands a holistic approach encompassing the reconstruction of social memory, preservation of identity, and

enhancement of community resilience. As evidenced by the Hatay earthquake, sustainable cultural heritage management should be recognized as a key component of social recovery.

The conclusion and recommendations underscore the central role of cultural heritage in post-disaster recovery processes. The findings suggest that cultural heritage is not merely a passive victim of disasters but an active agent in rebuilding social cohesion and resilience. The case of Hatay highlights the importance of preserving the shared heritage of diverse communities as a unifying force in times of crisis. The recommendations call for a comprehensive approach to cultural heritage conservation that goes beyond physical restoration to include the revitalization of social practices and the strengthening of community bonds. By integrating cultural heritage into post-disaster recovery strategies, policymakers and practitioners can harness its potential for fostering social healing and identity reconstruction.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Assmann, J. (1995). Collective memory and cultural identity. New German Critique, 65, 125-133. https://doi.org/10.2307/488538

Boyer, M. C. (1994). *The city of collective memory: Its historical imagery and architectural entertainments*. MIT Press.

Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.

Daly, P., & Rahmayati, Y. (2012). Cultural heritage and community recovery in post-tsunami Aceh. In P. Daly, R. M. Feener, & A. Reid (Eds.), *From the ground up: Perspectives on post-tsunami and post-conflict Aceh* (pp. 57-78). Institute of Southeast Asian Studies.

Demir, A. (2004). *Çağlar içinde Antakya*. Akbank Yayınları.

Downey, G. (1961). *A history of Antioch in Syria: From Seleucus to the Arab conquest*. Princeton University Press.

Garcia, B. M. (2021). Integrating culture in post-crisis urban recovery: Reflections on the power of cultural heritage to deal with crisis. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 60, Article 102277. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102277

Graves-Brown, P., Harrison, R., & Piccini, A. (Eds.). (2013). *The Oxford handbook of the archaeology of the contemporary world*. Oxford University Press.

Güler, H. G., Özer Sözdinler, C., Arıkawa, T., & Yalçıner, A. C. (2018). Tsunami afeti sonrası yapısal ve sosyal planlama, yapılanma aşamaları ve farkındalık: Japonya örneği. *Teknik Dergi*, 29(5), 8605-8630.

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.

Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical approaches*. Routledge.

Hodder, I. (2012). *Entangled: An archaeology of the relationships between humans and things*. Wiley-Blackwell.

Holtorf, C. (2018). Embracing change: How cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology*, 50(4), 639-650. https://doi.org/10.1080/00438243.2018.1510340

Holtorf, C. (2007). *Archaeology is a brand! The meaning of archaeology in contemporary popular culture*. Left Coast Press.

ICOMOS. (2019). *Risk preparedness guidelines for cultural heritage*. ICOMOS.

Jigyasu, R. (2016). Reducing disaster risks to urban cultural heritage: Global challenges and opportunities. *Journal of Heritage Management*, 1(1), 1-15. https://doi.org/10.1177/2455929616662188

Jigyasu, R., Murthy, M., Boccardi, G., Marrion, C., Douglas, D., King, J., O'Brien, G., Dolcemascolo, G., Kim, Y., Albrito, P., & Osihn, M. (2013). *Heritage and resilience: Issues and opportunities for reducing disaster risks*. Global Platform for Disaster Risk Reduction.

Jones, S. (2007). *The archaeology of ethnicity: Constructing identities in the past and present*. Routledge.

Kondoleon, C. (2000). *Antioch: The lost ancient city*. Princeton University Press.

Lassus, J. (1972). *Les portiques d'Antioche*. Princeton University Press.

Lowenthal, D. (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge University Press.

Meskell, L. (2002). Negative heritage and past mastering in archaeology. *Anthropological Quarterly*, 75(3), 279-301. https://doi.org/10.1353/anq.2002.0033

Mori, N., & Takahashi, T. (2012). Nationwide post event survey and analysis of the 2011 Tohoku earthquake tsunami. *Coastal Engineering Journal*, 52(1), Article 1250001. https://doi.org/10.1142/S0578563412500015

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24. https://doi.org/10.2307/2928520

Oflazoğlu, S., & Dora, M. (2024). The role of rituals and cultural heritage in post-disaster social resilience: The case of Antakya. *Gender & Development*, 32(3), 821-840. https://doi.org/10.1080/13552074.2024.2424625

Pamir, H. (2009). Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da kentleşme süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 258-288.

Pamir, H., & Sezgin, N. (2016). The sundial and convivium scene on the mosaic from the rescue excavation in a late antique house of Antioch. *Adalya*, 19, 247-280.

Pamir, H., & Nishiyama, S. (2002). The Orontes Delta survey: Archaeological investigation of ancient trade stations/settlements. In G. R. Tsetskhladze & J. G. De Boer (Eds.), *Ancient West & East* (pp. 294-314). Brill.

Pinon, P. (2004). La transformation d'Antioche à l'époque romaine. *Syria*, 81, 191-219.

Renfrew, C., & Bahn, P. (2016). *Archaeology: Theories, methods, and practice* (7th ed.). Thames & Hudson.

Rifaioğlu, M. N., & Şahin Güçhan, N. (2008). Understanding and preserving spirit of place by an integrated methodology in historical urban contexts. In *16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible* (pp. 1-10). ICOMOS.

Rifaioğlu, M. N. (2014). The significance of traditional commercial areas in Turkey within the context of relationship between urban conservation and development: A case of Antakya historical commercial district. In *Proceedings of REHAB 2014 – International Conference on Preservation, Maintenance and Rehabilitation of Historical Buildings and Structures* (pp. 957-966).

Rifaioğlu, M. N. (2012). Reference to the past: Understanding traditional commercial areas in Antakya, Turkey. *International Journal of Architectural Heritage*, 6(6), 665-685. https://doi.org/10.1080/15583058.2011.577777

Shanks, M., & Tilley, C. (1987). *Social theory and archaeology*. Polity Press.

Shaw, R., Uy, N., & Baumwoll, J. (2008). *Indigenous knowledge for disaster risk reduction: Good practices and lessons learned from experiences in the Asia-Pacific Region*. United Nations International Strategy for Disaster Reduction.

Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.

Stovel, H. (1998). *Risk preparedness: A management manual for world cultural heritage*. ICCROM.

Suppasri, A., Shuto, N., Imamura, F., Koshimura, S., Mas, E., & Yalçıner, A. C. (2013). Lessons learned from the 2011 Great East Japan Tsunami: Performance of tsunami countermeasures, coastal buildings, and tsunami evacuation in Japan. *Pure and Applied Geophysics*, 170(6-8), 993-1018. https://doi.org/10.1007/s00024-012-0511-7

Tiwari, S. R. (2016). Post-disaster reconstruction of cultural heritage: Challenges in Nepal after 2015 Gorkha Earthquake. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 6(2), 164-178. https://doi.org/10.1108/JCHMSD-03-2016-0017

Todt, K. P. (2004). *Region und griechisch-orthodoxes Patriarchat von Antiocheia*. Franz Steiner Verlag.

Trigger, B. G. (2006). *A history of archaeological thought* (2nd ed.). Cambridge University Press.

UNESCO. (2015). *World heritage and disaster risk reduction strategy*. UNESCO World Heritage Centre.

World Bank. (2017). *Cultural heritage and disaster resilience*. World Bank Group.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

RETHINKING TURKEY'S REFUGEE AND ASYLUM POLICY[1]

Mehmet KOCAOĞLU
Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
mehmet.kocaoglu@selcuk.edu.tr
0000 0002 1104 4223

Atıf / Citation: Kocaoğlu, M. (2025). Rethinking Turkey's refugee and asylum policy. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 242-256.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1649123

Abstract

The Syrian Civil War led to an explosion of asylum seekers, the largest seen in the 21st century. The number of persons fleeing, coupled with the rate at which they crossed international borders, have earned this outflow the title of a crisis. Although the current crisis is distinct from the one produced during the World War II, the international reaction to it is disturbingly familiar. In the wake of this crisis, many states introduced new or altered existing refugee or asylum policies. The pattern of policies, though seemingly outside the framework of international law on refugees and asylum seekers, falls well within it. In the context of the recent crisis, the uncaring reactions from governments not only stem from several self-interested policies but also from the international refugee and asylum legal system. This article explores how Turkey's refugee and asylum policy evolved. Turkey has recently introduced a new comprehensive policy that establishes an institutional framework for dealing with refugee and asylum seekers flows. The focus of the article is on laws and regulations that the Turkish government has passed in recent years. First, it explains how the international refugee and asylum system is based on national security concern. It suggests that the shortcomings within the current international refugee and asylum system pave the way for states to neglect human security. Second, it addresses the steps taken by the Turkish government regarding refugees and asylum seekers. It argues that the Turkish laws and regulations are in line with the current refugee and asylum system that gives priority to national security over human security.

Keywords: Refugee, Asylum Seeker, Human Security, National Security, Türkiye

[1] I am deeply grateful to Dr. Natasha Duncan for her invaluable insights, particularly regarding the dual lens of human security and national security in understanding refugee issues, which enriched this paper.

Received / Geliş Tarihi: 28.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 12.06.2025

TÜRKİYE'NİN MÜLTECİ VE SIĞINMA POLİTİKASINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Öz

Suriye İç Savaşı, 21. yüzyılda görülen en büyük sığınmacı patlamasına yol açmıştır. Kaçan kişilerin sayısı ve bunların uluslararası sınırları geçme hızı birleştiğinde, bu durum bir krize evrilmiştir. Mevcut kriz, İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan krizden farklı olsa da buna yönelik uluslararası tepki büyük ölçüde tanıdıktır. Bu krizin ardından birçok devlet mülteci ve sığınma politikalarını değiştirmiştir. Bu politikalar, mülteci ve sığınmacılara ilişkin uluslararası hukuk çerçevesinin dışında görünse de aslında uluslararası hukuka uygun görünmektedir. Devletlerin bu tepkileri yalnızca kendi çıkarlarına yönelik politikalardan değil, aynı zamanda mültecilik ve sığınmaya ilişkin uluslararası hukuk mevzuatından kaynaklanmaktadır. Bu makale, Türkiye'nin mülteci ve sığınmacı politikasında yaşanan dönüşümü analiz etmektedir. Türkiye son yıllarda mülteci ve sığınmacı akınlarını düzenlemeye yönelik kurumsal bir çerçeve oluşturan yeni ve kapsamlı bir politika uygulamaya koymuştur. Türk hükümetinin son yıllarda çıkardığı yasalar ve düzenlemeler çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. İlk olarak çalışma, uluslararası mülteci ve sığınmacı sisteminin ulusal güvenlik kaygısına dayandığını açıklamaktadır. Bu noktada çalışma, mevcut uluslararası mülteci ve sığınmacı sistemindeki eksikliklerin, devletlerin insan güvenliğini ihmal etmesinin önünü açtığı iddia etmektedir. İkinci olarak çalışma, Türk hükümetinin ulusal güvenliğe öncelik verirken mülteciler ve sığınmacılara yönelik attığı adımları analiz etmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki hukuki düzenlemelerin ulusal güvenliğe öncelik veren mevcut uluslararası mülteci ve sığınmacı sistemiyle uyumlu olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Sığınmacı, İnsan Güvenliği, Ulusal Güvenlik, Türkiye

INTRODUCTION

In the face of over 108.4 million refugees globally (UNCHR Global Trend Report, 2022) and a declared global responsibility to protect, governments continue to reject persons seeking asylum. The most glaring recently has been the difficulty Syrian refugee's encounter in their attempt to receive asylum. Governments' closed-door policies toward asylum seekers today are reminiscent of states' refusal to accept Jews fleeing Europe in the years of the war (Carens, 2013, p.193). The international community underperformed then and continues to do so in this current iteration. These crises demonstrate the national interest imperative of states that leaves little room for asylum seeking across borders despite the international legal framework to protect those whose governments cannot or will not protect as codified in the 1951 Convention on the Protection of Refugees. The whole international refugee and asylum system is based on the idea of controlling the refugee's right of movement (Behrman, 2018, p.44).

In the wake of this crisis, many states (neighboring or more distant destinations) introduced new or altered existing refugee or asylum policies. The popular reaction of rich, Northern governments and the Gulf States, geographically situated far away from the refugee and asylum seekers producing countries, has been largely restrictionist (Chatty, 2021, p.1285). For frontline countries, open borders began to close as domestic systems were overwhelmed (Berti, 2015, pp.47-48). The pattern of responses, though seemingly outside the framework of international law on refugees and asylum seekers, falls well within it. The 1951 Convention Relating to the Protection of Refugees sets minimum standards for state party's obligations to asylum seekers and refugees. The minimum standards, however, give way to grey areas that states willfully exploit in their national interest, defined in terms of national security and the security of their nationals (Edwards, 2009, p.783).

Refugees and asylum seekers straddle a thin security line with regard to states' security interests. They are non-nationals who themselves pose potential threats (real or perceived) to the receiving state. Yet, refugees or asylum seekers are products of an insecure environment, whose human security hang in the balance. This contradiction produces a tension between human and national security wherein states elevate the latter at the expense of the former. The subordination of human security takes place in an international legal environment on refugees and asylum seekers. In this paper, we examine state behavior in a climate of heightened human

security needs against a backdrop of law meant to address these needs. It can be asked to what degree does the 1951 Convention effectuate human security for asylum seekers or refugees. Moreover, it can be asked how does the legal framework of the 1951 Convention undermines aspirations for human security. It can be argued that states take an instrumentalist approach to compliance with refugee law. In doing so, they fulfill minimal obligations under the law. The absence of deeper commitments to rights provision and embedded national security claims in refugee and asylum law undermine human security provision. In other words, the inherent flaws of legal framework erode prospects for human security provision by states, which circumvent expectations through the loopholes pervasive in the law. In the context of the recent crisis, the uncaring reactions from governments not only stem from several self-interested policies but also from the international refugee and asylum legal system.

This studys also analyzes Turkey's response to the recent refugee and asylum seeker crisis to show how states give priority to national security over human security when it comes to rights of refugees and asylum seekers. It serves as an ample case study of state behavior in response to refugees and asylum seekers as Turkey is a frontline country to the current refugee and asylum seeker crisis and a party to the 1951 Convention Relating to the Protection of Refugees and its Protocol. Turkey is also party to the European Convention on Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the Convention against Torture. Since the advent of the crisis, Turkey has introduced a new, comprehensive immigration policy that, among other things, establishes an institutional framework for dealing with refugee and asylum seekers flows. It examines the development of Turkish refugee and asylum policy with close attention to the most recent policy reforms. It compares the policy approaches that the Turkish government enacted against the 1951 Convention to analyze compliance and the place of human security concerns. The paper is divided into three sections. Following the introduction, it examines the flaws of the 1951 Convention and international refugee and asylum system. Next, it discusses the Turkish case with a critical eye toward its compliance to the law and interests in security. It ends with a discussion and conclusion to study.

1.INTERNATIONAL REFUGEE AND ASYLUM SYSTEM: A COVER TO HIDE NATIONAL SECURITY CONCERNS

Over the course of fifty years, the international community's commitment to human security and the limits of the 1951 Convention have been tested. Human security is an unconventional understanding of the security referent—that is, what is to be protected—threats and the absence thereof. It is people-centered, as opposed to state-centric. It understands that threats to human life, dignity, and safety come from within and without and from state or non-state actors (Waisová, 2003). Importantly, as a concept rooted in liberal doctrine, the provision of human security is not only a national imperative but also a universal one. Human security is an umbrella term that includes several elements such as economic security, food security, health security, environmental security, personal security, community security, and political security (UNDP Human Development Report, 1994: 23,24).

Traditional conceptualizations of security narrowly define security in terms of national security, with the state and its sovereignty as the referent objects. Threats are external and originate in the behavior of other states and the structure of the international system. The means for confronting or deterring these threats is military force. Whereas, a national security framework subordinates the security of the individual to that of the state, human security stresses the security of the individual, whose protection is threatened by deleterious politico-economic or environmental conditions within states. A more encompassing view of security suggests a symbiosis between human and national security, in that the security of the state is contingent on the security of peoples, both internally and externally to the state (Waisová, 2003).

Conscientious efforts toward protecting human security are still wanting despite the institutionalization of human rights occurring since the end of the Second World War. The architecture for human security is embedded in the international human rights regime. Persons fleeing persecution are concerned, recognition of and commitments to a universal understanding of human security has long been established. The 1951 Convention Relating to the Protection of Refugees and particularly the 1967 Protocol reflect this obligation toward human security universally, though arguably in a limited sense.

The 1951 Convention is rights-based legal instrument that also defines the status of displaced persons as refugees. It establishes a set of minimum standards to which state parties are accountable. Based on the law, states are to practice "non-discrimination, non-penalization, and *non-refoulement*" toward persons fitting the definition of a refugee in the interest of universal principles of human security. Refugee rights cover extend to the areas of the practice of religion, non-discrimination on the basis of race, religion, and country of origin, employment, association in civic or labor groups, primary education, and movement. The level of provision of these rights vary—some to the extent as those afforded to citizens (the range in this category is limited), others (the majority) to the degree as those afforded asylum seekers. Going above and beyond these protections relies on non-instrumentalist compliance to the law.

Alongside these human security underpinnings of refugee law, there are inclusions, that is, exceptions to the provision of human security, for national security in the 1951 Convention. The duality of refugees—and security for that matter—is reflected in the law as expressed in Articles 9, 32.1, and 33.2. Even with the foundational principle of *non-refoulement* (Art.33.1), this protection is invalidated when it comes to national security threats. After all, the refugee protection framework was negotiated in the usual context of national interest and international relations (Edwards, 2009).

States' national security imperative is not only present in the law but also in the agencies tasked with implementing or monitoring compliance with these laws. For example, the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) was created as the principal body charged with aiding Europeans who were displaced because of the war. Its geographical purview expanded in tandem with the 1967 Protocol. While still preserving the principle of *non-refoulement*, the agency emphasizes repatriation (Adelman, 2001).

Moreover, the 1951 Convention is also problematic in its conceptual and normative framework to protect vulnerable people. It employs a very narrow definition of refugee, emphasizing only a person fleeing from his or her country for fear of persecution due to race, religion, social, or political membership qualifies as a refugee—a left over from the original intent of the designation after WWII (Singer & Singer, 1988, p.114). This definition makes it easy for governments to reject granting refugee status to persons running away from their country and seeking asylum for other non-included reasons. It impedes granting refugee status during complicated times when the state cannot protect the fundamental human rights of its own people (Shacknove, 1985, p.276). According to Carens (2013, pp.200-201), the definition of the Convention paves the way for granting refugee status for those fleeing their country because of their political views, but it makes it very difficult to get refugee status for those fleeing civil war. Furthermore, persons escaping political violence are not regarded as refugees unless they cross international borders (Matthew, 2013, p.650).

Although the 1951 Convention is legally binding, enforcement is weak, compliance is largely instrumentalist, and mechanisms for more expansive human security protections are absent. For instance, while the *non-refoulement* principle sets a strict standard against governments' removal or premature repatriation of refugees, the same stringent framework regarding the rights and freedoms governments should guarantee refugees and asylum seekers is weak. There is no enforcement mechanism to ensure the social and economic rights to refugees and asylum

seekers. In practice, there is substantial room for governments to deny refugees'and asylum seekers' rights and place them in camps (Ferracioli, 2014, p.130). Encampment itself is oxymoronic: a supposed place of safety, permissible under the refugee protections regime, is often a source of insecurity for refugees and asylum seekers (Berti, 2015, pp.47-48).

The *non-refoulement* principle results in unintended consequences for the population it meant to protect. Many asylum seekers end up resigned to the first country in which they arrive and the third countries are reluctant to resettle them (Carens, 2013, p.207). The 1951 Convention is a foundational legal instrument for many regional agreements. From it, the principle of *non-refoulement* has been adopted widely, such as in the case of the Dublin Regulation. The first country principle—derived from *non-refoulement*—produces an unfair distribution of refugees and asylum seekers among states since the first countries for the bulk of refugees are neighboring countries (Moore & Shellman, 2007). These receiving countries resemble the countries of origin of refugees and asylum seekers: developing states—refugees tend to come from poorer, less democratic states. It follows that the disparity among countries hosting refugees and asylum seekers is huge. Poor countries host more refugees and asylum seekers than rich countries (Dummet, 2001, p.35). No Western country is near the top of the list of countries that hosts refugees and asylum seekers (UNCHR Global Trend Report, 2022). The duty of helping refugees and asylum seekers is not only the preserve of neighboring countries but also a global responsibility. The first-country principle of the current refugee and asylum system creates a shield around the rich North (Gibney, 2015, p.449).

Altogether, these shortcomings within the current refugee and asylum system give states the leeway to neglect human security while keeping within the parameters of the law; thus ineffective (non-people-centered) responses to the refugee crisis. The policies and the practices engaged in by governments during the asylum seeker crisis demonstrate the loopholes of the refugee and asylum system that are all too often exploited to keep asylum seekers beyond frontiers or provide anemic protections (Agier, 2011, p.18).

States to prioritize national security have also enhanced some implementations in recent years. In the midst of refugee and asylum seeker crisis, the policy responses to the cross-border movement of displaced persons fall into five main categories (Hurwitz, 2009, pp.18-19). The first set aim to stop refugees and asylum seekers in the source or transit country: fining transportation agencies for transporting persons without proper entry documents, requiring visas, and interdicting vessels in territorial waters. The second category relate to the processing of refugee status: limiting application times, requiring the application process begin in the first safe country, and designating international zones at airports. The third type of policies weakened forms of refugee and asylum seeker protection by confining it to temporary or subsidiary protection. The fourth category of policies involved "trading protection" through deal-making: governments created safe heavens abroad in another country. The EU-Turkey negotiation is a case in point. Finally, some government policies related to refugee and asylum seeker reception: limiting welfare benefits for refugees/asylum seeker and/or retaining refugees/asylum seekers in detention centers or encampments for extended periods. Encampment, one of the solutions for dealing with a refugee and asylum seeker crisis, has become the de facto solution for any refugee and asylum seeker crisis. These policies are generally restrictionist, deemphasizing the security of persons in search of safety and a life of dignity. In other words, the human security of refugees and asylum seekers was met minimally or not at all.

The Convention and international refugee and asylum seeker system make it easy to prioritize national security concerns over human security. In the context of Turkey, it can be found evidence of a state that not only carries a large burden of refugees and asylum seekers but takes a state-centric approach to the crisis. Even when human security is privileged in policy, it is subordinated to national security concerns. Turkey's conflictual response to the current crisis, and its traditional responses to refugees and asylum seekers for that matter can be explained by

the purported antagonism between human and national security and the weakness of the international refugee regime that facilitates this ordering preference.

2. STEPS TAKING BY TURKEY ELEVATING HUMAN SECURITY OF REFUGEES AND ASYLUM SEEKERS

As of 2022, forcibly displaced people numbered 108.4 million globally, 35.3 million of whom were refugees. These people fled their countries for an array of reasons such as escaping totalitarian regimes, internal or interstate wars, poverty, racial-, gender- or religious-based violence, and environmental disasters. More than half of the refugees and asylum seekers came from Syria, Afghanistan and Ukraine (UNCHR Global Trend Report, 2022). The Syrian case is particularly egregious and gives rise to the largest flows of displaced persons moving internationally. According to the UNHCR (2023), over six million people were internally displaced; overall 15.3 million Syrians within the country are in need of humanitarian assistance. Externally, more than six million Syrians sought asylum in neighboring countries, with Turkey hosting the largest share of Syrians. Nearly one million have filed asylum applications in European countries. Besides Syrians, other populations settled within Syria became displaced including Palestinians and Lebanese (Berti, 2015, pp.47-48).

Several factors have an impact on the refugee and asylum policy of a country. Past experiences with asylum seekers are influential factors (Kleist, 2017; Gatrell, 2017). Turkey is a case for which the volume of refugees and asylum seekers is a major driver of policy preferences. Its past experience with refugees and asylum seekers—dating back hundreds of years—and the current crisis have had substantial impacts on its refugee and asylum policies.

Turkey was the one of the first signatories to the 1951 Convention Relating to the Protection of Refugees. Based on the geographic and temporal provisions of the 1951 Convention, Turkey only recognized persons coming from Europe due to the incidents occurring before January 1, 1951 as refugees. While Turkey lifted the time limitation in 1967, it kept the geographic limitation. Turkey's decision to impose geographic and time limitations on the convention demonstrates a prioritization of national security concerns over human security concerns.

At the close of the 20th century, Turkey's refugee and asylum policy became even more restrictive as the volume of non-Convention (that is, non-European) asylum seekers increased. Even European asylum seekers were denied refugee status but were given temporary protection instead (Kirişçi, 2013, p.173). In 1994, following an influx of Iraqi asylum seekers escaping the Gulf Crisis, Turkey took an important step that would affect its refugee and asylum policy (Kirişçi, 1996, pp.297-298). Driven by security concerns, Turkey passed the 1994 Regulation on Refugees (İçduygu & Keyman, 2000, p.386). This was Turkey's first legal framework to deal with designating refugee status.

The 1994 Regulation remained the framework for asylum and refugee matters for almost 20 years until it was replaced by the Law on Foreigners and International Protection in 2013. Before then, the flow of refugees and asylum seekers was low—between 1997 and 2007 Turkey received 31,000 applications for refugee status (İçduygu &Yükseker, 2012) This changed with the Syrian Civil War. Once again, large scale flows of non-Convention refugees and asylum seekers ushered in policy changes.

In 2011, thousands of Syrians crossed the border into Turkey, which shares a 911 km border with Syria. The border was relatively porous until fortifications increased in the wake of the heightened volume of border-crossings (discussed below). Besides the geographic proximity, family ties were a major draw for some Syrians to Turkey. For many Syrians, Turkey is home to their relatives. Numerous people in southern Turkey have Arab heritage and speak Arabic.

Moreover, Turkey is a Muslim majority country with cultural similarities with Syria—features that make it easier for Syrians to adjust to the host country and thus an attractive destination.

When the Syrian Civil War reached its peak and the number of Syrians fleeing into Turkey grew, the 1994 regulation became incapable of coping with the influx. In short order, when the number of Syrian asylum seekers climbed into the millions, Turkey enacted a new law and several regulations related to refugees and asylum seekers. In 11 April 2013, the 2013 Law on Foreigners and International Protection was introduced. The law is followed by the 2014 Temporary Protection Regulation, The 2016 Regulation of the Law on Foreigners and International Protection, The 2016 Regulation on Work Permits of Foreigners under Temporary Protection, The 2016 Regulation on Work Permit of International Protection Applicants and International Protection Status Holders and the 2016 Law on International Labor.

Hailed by observers as promising in many ways, the 2013 Law entails many positive changes that emphasize human security. It reinforces early sentiment expressed by the Turkish foreign minister, Davutoğlu (2012), that "it was Turkey's responsibility as a neighbor to help Syrians fleeing to Turkey. … 'This is our ethical and human responsibility to our brothers and sisters in Syria'". Fundamentally, the article 4 of the 2013 Law on Foreigners and International Protection confirms the *non-refoulement* principle. What elevates human security is the expanded scope of protections of asylum seekers—broader than the international refugee legal framework requires. According to the article 63 of the 2013 Law on Foreigners and International Protection, Non-Convention asylum seekers are still only afforded temporary protection but this now includes provisions for conditional refugee status and subsidiary protection.

The 2013 Law also reduces the ambiguities and complexities from the asylum application process. The 2013 law enhances human security when dealing with refugee influx. For instance, although applicants are supposed to present paperwork proving their identity, if such documents are missing, applicants' statements would be acknowledged as the truth by authorities. Also, it explicitly declares that asylum seekers would not be punished for illegal entry into Turkey and be subjected to the administrative detention procedures. Priority in the evaluation process of the applications is given to people who were tortured or experienced physical, psychological or sexual violence. Another new development is that applicants could apply for any status given in the 2013 Law on behalf of their family members. Finally, applicants receive detailed information about the application process, their rights, and provided with an interpreter, if necessary. Applicants can appeal decisions if applications are denied.

It is stated in the article 68 of the 2013 law that a person who is under administrative detention because of the reasons in accordance with the law would be notified in writing about the reason why she is under administrative detention and she has the right to meet with her lawyer, legal representative, and officials from the UNCHR. The law rigorously declares that the time period of the administrative detention cannot exceed 30 days and the person under the administrative detention could appeal this administrative action in the penal court of peace and the court has to reach a decision regarding the appeal within 5 days. All of these improvements point out that Turkey's Refugee Policy have been moving away from the swirl based on security reasons and evolving to more human security.

Another sign for giving priority to human security is that opportunities for employment are extended to asylum seekers. As stated in article 4 of refugees or subsidiary protection status holders, a person with either status may start a business or find a job, except for some jobs and businesses that the 2013 Law specifies foreigners are disallowed to work. Persons who have been living in Turkey for three years and are married to Turkish citizens or have Turkish children are exempted from these restrictions, however, and have some added advantages (Art. 18). However, as stated in the article 6 of the Regulation on Work Permit of International Protection Applicants and International Protection Status Holders, applicants for international protection

and conditional refugee status may apply for work permits six months after they apply for international protection. Whereas international protection or conditional refugee status holders may be subject to restricted access to the labor market for persons due to changes in the labor market and the economy, refugees or conditional refugees with the aforementioned family ties are not.

Some rights of asylum seekers are ensured by the law (Ineli-Ciger, 2017). The Article 89 of the 2013 (Foreigners and International Protection Law, 2013) law emphasizes that asylum seekers would benefit from free education, health services and also that asylum seekers in need should receive public assistance services. Although all of these steps taken by Turkish government can be seen measures to elevate human security, there are some drawbacks causing a return to national security in Turkey's refugee and asylum policy.

3. THE RETURN TO NATIONAL SECURITY

Turkey ran its refugee and asylum regime with the 1994 Regulation for a long time. The percentage of asylum seekers wasn't a substantial part of people flow to Turkey until the Syrian Civil War. Turkey received 31,000 applications for refugee status from 1997 to 2007 (İçduygu &Yükseker, 2012, p.449). The Syrian Civil War caused Turkey to change its policy and laws dealing with the refugee and asylum crisis.

Turkey was the one of the first states that signed the Convention in 1951. While ratifying the Convention, Turkey held geographic and time limitations. As a result, Turkey, complying with the geographic limitation in the Convention, announced that a person coming from Europe would be regarded as a refugee in Turkey. Also, according to the time limitation in the Convention, people coming from Europe due to the incidents that happened before January 1, 1951 would be able to benefit from refugee status in Turkey. Having land and maritime borders with Europe, Turkey is an important temporary stop for refugees and asylum seekers to reach Europe. While Turkey lifted the time limitation in 1967, it kept the geographic limitation. The main purpose of this policy is to prevent Turkey from becoming a buffer zone between Europe and the rest of the world. Turkey's decision to impose geographic limitation on the 1951 Convention demonstrates a prioritization of national security over human security.

Having a look at some aspects of the legal statute of Turkey as to international protection, it is easy to realize how Turkey is prioritizing national security as a main incentive of its refugee and asylum policy. The general principles of international protection in the 2013 law indicate concerns about human rights; however, the protection of the nation-state before people (non-nationals in particular) remains. Put differently, although human security concerns are salient, national security concerns are still pervasive. This pattern is most apparent with the maintenance of the geographic limitation—the main barrier to the granting of refugee status to non-Convention asylum seekers in Turkey. Keeping the geographic limitation means that regardless of need, non-Europeans are not afforded refugee status in Turkey. Due to Turkey's geographical limitations, it has opted to grant temporary protection status to Syrians rather than refugee status. While Turkey might be denying refugee status with the geographical limitation, it is in line with the standards set out in the international law. The international legal framework allows for this and other limits on rights, if it is deemed necessary for national security.

Aspects of the 2013 Law exemplify this contradiction (and inherent flaws of the 1951 Convention) wherein features of the law limit rights and freedoms of asylum seekers. Take for instance, the confining of asylum seekers' mobility as stated in Articles 71 and 77 of the 2013 Law. Applicants for international protection have to live in the city, camp, or assigned asylum-seeker reception center. According to the article 91 of the 2016 Regulation of the Law on Foreigners and International Protection, if asylum seekers intend to leave the assigned place, even temporarily, they must obtain permission from the officials, without which a rejection of

the application would result. Article 31.2 of the 1951 Convention says, "The Contracting States shall not apply to the movements of such refugees restrictions other than those which are necessary and such restrictions shall only be applied until their status in the country is regularized or they obtain admission into another country. …" The interpretation of "which are necessary" can be so broad as to give room for the stipulations set out in the Turkish policy, and thus infringe on rights.

This restriction limits free movement for the purposes of maintaining national security. In this regard, asylum seekers are treated differently and framed as threats to public safety. Citizens in a democratic country have freedom of movement even though there is a possibility that they could commit a crime or undermine public safety using this freedom. If they do so, the security forces would get involved and the transgressor of the law would be tried and punished according to law. If the freedom of movement of all citizens is not restricted although there are some possibilities that any citizen poses some risks for national security, arguably the movement of asylum seekers should not be confined for the same reason.

Further still, the residential confinement of asylum seekers violates their freedom of association. It ignores the fact that asylum seekers are human beings and are embedded in a social environment. Asylum seekers exist in social relations and have family members, relatives and friends across the country. Forcing asylum seekers to live in a certain city restricts them from associating with their family members, relatives and friends. This restriction leads to a negative impact on refugees and asylum seekers. Rather, asylum seekers without any residency restriction would easily blend into local society and overcome the negative impacts that are caused by the horrible situation in their home country. In this case, human security protection could lend to national security provision.

Compliance with international refugee law, while simultaneously promoting the national interest, is evident in the 2013 Law on Foreigners and International Protection. It serves to allay public fears and reassert the centrality of citizens as the state's interest. It also functions to assert the bounds of the asylum seekers' rights claims—asylum seekers are entitled to no more than what the state grants its own citizens in rights and services. Article 88 of the 2013 Law on Foreigners and International Protection declares "that the rights of asylum seekers and the services that are provided by the government cannot be interpreted more broadly than the rights of citizens and the services that the citizens get. The 1951 Convention acknowledges that states will at times unevenly afford privileges or rights based on citizenship status. From a human rights perspective, there is no moral ground that justifies why citizens should get priority over asylum seekers in this regard. From an instrumentalist perspective, protections (though minimum standards) are met; so are concerns for the national interest.

Article 91 in the 2013 Law on Foreigners and International Protection entitles people who have fled their country and arrived in Turkey in large numbers, temporary protection status to those who aren't regarded as refugees but can be considered conditional refugees and beneficiaries of subsidiary protection. According to this article "the entry process into the country and the rights and obligations of these persons will be determined in a regulation that will be passed by the cabinet of ministers."

The 2014 Temporary Protection Regulation that arranges the temporary protection was published in the Official Gazette of Turkey in October 22th 2014 and came into force. The regulation was enacted after the influx of people from Syria to Turkey in order to respond to the influx and to show the procedures of temporary protection and the rights and obligations of the people that are the beneficiaries of the temporary protection status. But it isn't explicit what sort of differences there are between the temporary protection status and other types of international protection status. One of the differences is that the people who want to benefit from the temporary protection status are supposed to have fled from the country in mass.

Another difference is that according to article 14 of the Temporary Protection Regulation, the individual application of international protection of people benefiting from this status wouldn't be put in process. However, the UNCHR is getting applications from people with the temporary protection status and are resettling them in a third country.

People with the temporary protection status may benefit from the same procedures and rights as other international protection status provide. Article 6 of the 2014 Regulation categorically declares that people with this status cannot be returned to their home country and fined because they have entered the country via illegal methods.

The most important drawback of this regulation is that it is not evident when this status would end or persons with this status may benefit from another sort of international protection status. Therefore, people won't have any idea how long they would be hosted in the country and cannot plan their life. People who are forced to be in this position and this state of precariousness are inflicted with some serious emotional damage.

Article 14 of the 2014 regulation emphasizes that repatriation is inevitable after the temporary protection ends. But, because there is no time limit for this status, a person with this status could stay in the country providing the problems in their home country still exist. If it is taken into consideration that it would take a long time to solve the problems caused by a complicated trouble such as civil war, international war etc., the repatriation of people with the temporary protection status would lead to some serious problems for them. People during their stay in the host country build a new social environment. They start a new life that includes getting married and getting a job, having kids and acquiring property. Thus, not setting a time limit for the temporary protection status in the regulation points out an understanding that is in line with the international protection system and is based on a concern of dispositioning asylum seekers as soon as possible.

Article 29 of the 2014 regulation states that people with the temporary protection status may apply to the ministry of Labor and Social Security for work permits that are valid in certain regions of the country and fields. Though this article declares that getting a work permit for people with that status is possible, a new regulation that was enacted in January 15th 2016 made getting a work permit very difficult (Regulation on Work Permits of Foreigners under Temporary Protection, 2016).

Article 4 of the 2016 Regulation on Regulation on Work Permits of Foreigners under Temporary Protection states that people with this status aren't allowed to start a business and be employed without the necessary permission. In the 2016 Law on International Labor that was enacted in the later date, Article 23 states that anyone or any company that employs a foreigner without a work permit would be fined 6,000 Turkish Lira for each foreigner without the work permit and any foreigner who works without a work permit would be fined 2400 Turkish lira. Also, any person with this status and starts a business would be fined 4800 Turkish Lira.

There is another method called the quota system in the 2016 Regulation on Work Permits of Foreigners under Temporary Protection that makes it difficult to get a job for people with this status. Article 8 in the regulation sets a condition that the number of people with the temporary protection status cannot exceed 10 percent of the total employees.

The restriction on work permits for people with temporary protection status violates their right to labor. In fact, these restrictions hurt people with this status in many ways because they have left everything they had in their home country. Poverty and preclusion from getting a job leads to negative impacts on their psychological and physical health as well as their social life.

The drawbacks of these restrictions on work permits for people with the temporary protection status violate not only their right to labor and freedom of trade but also damage

people who would trade or employ these people. Thus, these restrictions violate the rights of both the people with temporary protection status and citizens with ordinary rights and freedoms. Without these restrictions both citizens and people with the temporary protection status would be better off.

The most troublesome aspect of the 1951 Convention relates to the room given states to take precautions because of threats to national security. Article 9 of the 1951 states, "Nothing in this Convention shall prevent a Contracting State, in time of war or other grave and exceptional circumstances, from taking provisionally measures which it considers to be essential to the national security in the case of a particular person…." Amorally, the preservation of the nation-state is the utmost purview of leaders. Where human security is concerned, this approach is problematic when persons are in search of protections for their lives. In the age of transnational terrorism, Islamophobia, and rising populism, the already meager space for asylum seekers is further narrowed as states "close borders" in the name of national security, exploiting the loop holes of international refugee and asylum system.

Turkey invoked national security claims and closed its borders in times of acts of terror, whether or not the terror attacks were related to the asylum seekers. The most significant problem is that it is sometimes difficult for people fleeing to Turkey to cross the border. Amnesty International reported that people were stopped at the borders in some cases because they did not possess a passport or did not need any emergency medical attention. Indeed, there were some shooting incidents at people that were trying to cross the border. In 2014, there were 17 fatalities (www.amnesty.org, 2024). On multiple occasions, Turkey temporarily shut down its borders in the wake of attacks in Turkey or when the intelligence community gave warnings about a possible terror attack or entry of ISIS members among refugees (Al Khatieb, 2015; www.hrw.org.tr, 2014). Take the terror attack in Reyhanlı, Hatay in 2013 for instance. Forty-nine people were killed. After this attack the borders were closed temporarily. Similarly, in 2015, another terror attack was carried out in Suruç, Şanlıurfa in which 31 people died. Consequently, the borders were completely shut down again (www.bbc.com, 2013; www.hurriyet.com.tr, 2015). After these attacks Turkey decided to build a wall along its border with Syria to prevent terrorists from infiltrating the country (Babacan, 2017). Undoubtedly, this wall would also make it difficult to reach Turkey for people fleeing for their life. Persons will be funneled through check points which may mean traveling longer distances to reach the check points before reaching safety.

After 34 soldiers were killed in attack in Idlip in February of 2020, the Turkish Government opened its western borders and announced that people with different types of international protection status could travel towards Europe. This decision represents the mindset that regards refugees and asylum seekers as a weapon that can be used at the international politics.

At times, states make tradeoffs between national and human security. When this occurs, as discussed in the case of Turkey, it gives priority to security concerns over refugee's and asylum seeker's rights in the implementation of the refugee policy. The decision of closing borders to asylum seekers violates their (human) right to seek asylum and the right to life. The decision of shutting down the borders brings about irrevocable damages for people that are in need of protection. Turkey becomes morally responsible for this damage. Ironically, at the same time, closing the border because of a threat to national security skirts the spirit and stretches the boundaries of international refugee and asylum system but does not outright violate the law.

CONCLUSION

The universalism demanded by human security is theoretically the bedrock of the international refugee and asylum regime. Moreover, the Declaration of Human Rights, Article 14.1 enshrines the right to "seek and enjoy" asylum in other countries to all. Alas, although

codified in international law, praxis, especially in times of crisis, suggests an antagonism between the national security and human security of a state's and its citizens and the human security of the other. In practice, self-preservation dominates despite commitments to human security articulated in the international refugee and asylum law. The legal framework itself makes room for subordination of human security. It would be a mistake to blame individual states and accuse them of flouting the rules and principles of the international refugee and asylum regime without considering the flaws of the protections system. Turkey's refugee and asylum policy, in line with the international refugee and asylum system, is a proof of how human security is subordinated to national security. Even when human security is privileged in Turkey's refugee and asylum policy, it is subordinated to national security concerns. Turkey's conflictual response to the current crisis, and its traditional responses to refugees and asylum seekers for that matter can be explained by the purported antagonism between human and national security and the weakness of the international refugee and asylum system that facilitates this ordering preference.

The framework of the 1951 Convention is incapable of solving this crisis since its design is state-centric—placing the interests and sovereign rights of state parties before their moral obligations to persons seeking refuge or human security. States have real security concerns with large inflows of refugees and asylum seekers—social services are stressed, labor markets are stretched, housing costs rise, overall politico-economic pressures aggravated—. The weak enforcement of international protections incentivizes non-compliance or reluctance to comply. Avoidance of protections is made possible through national security claims accommodated by refugee law. Movement toward greater protections and an elevation of human security is possible with stronger mechanisms for global burden-sharing.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

Adelman, H. (2001). From Refugees to Forced Migration: The UNHCR and Human Security. *International Migration Review* 35(1), 7-32.

Agier, M. (2011). *Managing The Undesirables*. Translated by David Fernbach, Polity Press.

Al Khatieb, M. (2015). *Turkey Suriye Sınırındaki Kapıları Niçin Kapattı?[Why did Turkey shut down its border check-points?]* (Almonitor, 18 March 2015), http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/03/syria-turkey-close-border-bab-al-salam-security-measures.html.

Behrman, S. (2018). Refugee Law as a Means of Control. *Journal of Refugee Studies*, 32(1), 42-62.

Berti, B. (2015). The Syrian Refugee Crisis: Regional and Human Security Implications. *Strategic Assessment* 17(4), 41-53.

Carens, J. (2013). *The Ethics of Immigration*. Oxford University Press.

Chatty, D. (2021). Introduction to Special Issue: Displaced Syrians. *The Journal of Refugee Studies* 34(2), 1284-1290.

Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (adopted 10 December 1984, entered into force 26 June 1987), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms' (adopted 4 November 1950, entered into force 3 September 1953) https://www.eods.eu/library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedoms_1950_EN.pdf

Convention relating to the Status of Refugees (adopted 28 July 1951, entered into force 22 April 1954) https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees

Davutoğlu, A. (2012). Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, http://www.mfa.gov.tr/speech-delivered-by-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu_-minister-of-foreign-affairs-of
-the-republic-of-turkey-at-the-un-security-council_30-august-2012_-new-york.en.mfa

Dummet, M. (2001). *On Immigration and Refugees*. Routledge.

Edwards, A. (2009). Human Security and the Rights of Refugees: Transcending Territorial and Disciplinary Borders'. *Michigan Journal of International Law*,30(3), 763-807.

Ferracioli, L. (2014). The Appeal and Danger of a New Refugee Convention. *Social Theory and Practice* 40(1), 123-144.

Gatrell, P. (2017). Refugees-What's Wrong with History. *The Journal of Refugee Studies* 30(2), 170-189.

Gibney, M. J. (2015). Refugees And Justice Between States. *European Journal of Political Theory* 14(4), 464-480.

Hurwitz, A. (2009). *The Collective Responsibility of States to Protect Refugees*. Oxford University Press.

İçduygu, A. & Deniz Yükseker (2012). Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon. *Population, Space and Place*, 18, 441-456.

İçduygu, A. & Keyman, F. (2000). Globalization, Security, and Migration: The Case of Turkey. *Global Governance* 6(3), 383-398.

Ineli-Ciger, M. (2017). Protecting Syrians in Turkey: A Legal Analysis. *International Journal of Refugee Law,* 29(4), 555-579.

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

Kirişçi, K. (1996). Is Turkey Lifting the Geographical Limitation? The November 1994 Regulation on Asylum in Turkey. *International Journal of Refugee Law* 8(3), 297-298.

Kirişçi, K. (2013). Turkish Asylum Policy and Human Rights. In Z. F K. Arat (Eds.), *Human Rights in Turkey*, (pp.170-184). University of Pennsylvania Press.

Kleist, J. O. (2017). History of Refugee Protection: Conceptual and Methodological Challenges. *The Journal of Refugee Studies* 30(2), 161-169.

Matthew, L. (2013). Who are Refugees?. *Law and Philosophy* 32(5), 645-671.

Moore, W. H. & Shellman S. M. (2007). Whither Will They Go? A Global Study of Refugees' Destinations, 1965–1995. *International Studies Quarterly* 51(4), 811-834.

Nuray Babacan, *Turkey builds 700 kilometers long wall on Syrian Border* (hurriyetdailynews 15 June 2017) http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-builds-700-kilometer-long-wall-on-syrian-border-114336

Protocol Relating to Status of Refugees (adopted 16 December 1966, entered into force 4 October1967). https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-relating-status-refugees

Regulation of the Law on Foreigners and International Protection (17 March 2016), <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=5747fb7a4&skip=0&query=Regulation%20of%20the%20Law%20on%20Foreigners%20and%20International%20Protection

Regulation on Work Permit of International Protection Applicants and International Protection Status Holders (26 April 2016), https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=582c6ff54&skip=0&query=Law%20on%20International%20Labor%20&coi=TUR

Regulation on Work Permits of Foreigners under Temporary Protection (15 January 2016), https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=582c71464&skip=0&query=Work%20Permits%20for%20Persons%20with%20the%20Temporary%20Protection%20Status&coi=TUR

Regulation on Work Permits of Foreigners under Temporary Protection (15 January 2016), https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=582c71464&skip=0

&query=Work%20Permits%20for%20Persons%20with%20the%20Temporary%20Protection%20Status&coi=TUR

Reyhanlı Saldırıları [Attacks in Reyhanlı] (BBC, 13 May 2013), http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130513_reyhanlida_ne_oldu.

Şanlıurfa Suruçta Büyük Patlama [A Big Explosion in Suruç, Şanlıurfa] (Hürriyet, 20 July 2015), http://www.hurriyet.com.tr/sanliurfa-suructa-buyuk-patlama-29591017

Shacknove, A. E. (1985). Who Is a Refugee?. *Ethics,* 95(2), 274-284.

Singer, P. & Singer, R. (1988). The Ethics of Refuge Policy'. In M. Gibney (Eds.), *Open Borders? Closed Societies? The Ethical and Political Issues*, (pp.111-130), Greenwood Press.

Struggling to Survive: Refugees from Syria in Turkey (Amnesty International, 20 November 2014), https://www.amnesty.org/en/documents/EUR44/017/2014/en/

Temporary Protection Regulation (22 October 2014), https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=56572fd74&skip=0&query=Temporary%20Protection%20Regulation

Türkiye: Suriyeliler Sınırda Geri İtiliyor [Turkey: Syrians pushed back at the border] (HRW, 23 November 2015), https://www.hrw.org/tr/news/2015/11/23/283650.

UNCHR Global Trend Report (2022), https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022.

UNCHR Operational Update-Syria (2023), https://www.unhcr.org/sy/wp-content/uploads/sites/3/2023/09/UNHCR-Syria-Operational-update-August-2023-1.pdf

UNDP Human Development Report (Oxford University Press 1994) 23, 24 https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994

Waisová, Š. (2003). Human Security: The Contemporary Paradigm?. *Perspectives*, 20, 58-72.

6458 Numbered Law on Foreigners and International Protection (2013) https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=5a1d828f4

6735 Numbered Law on International Labor [Uluslararası İş Gücü Kanunu] (28 July 2016) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6735.pdf

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

THE EFFECT OF GREEN ENERGY USE ON PROFITABILITY IN HOSPITALITY ORGANIZATIONS: THE PERSPECTIVE OF SAVING ENERGY COSTS

Taner EKEN
Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi,
Adilcevaz MYO, Muhasebe ve Vergi
Uygulamaları Bölümü,
teken@beu.edu.tr
0000-0003-2132-0591

Atıf / Citation: Eken, T. (2025). The effect of green energy use on profitability in hospitality organizations: The perspective of saving energy costs. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 257-275.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1650197

Abstract
Although profit is often regarded as the primary reason for the existence of businesses, sustainability is, in fact, the most critical factor ensuring their long-term survival. With the growing environmental awareness worldwide, businesses are placing greater emphasis on environmental protection initiatives and aligning their production processes accordingly. In this context, efforts to use limited resources efficiently have led to the widespread adoption of practices aimed at environmental protection and energy conservation in daily life. These efforts have also resulted in the implementation of more effective energy efficiency solutions in the accommodation sector, as in many other industries. The primary objective of this study is to demonstrate the potential savings that can be achieved by reducing energy consumption and resource waste through environmentally friendly practices. To this end, scenarios were developed for the installation of 200 Wh, 250 Wh, and 1000 Wh solar panels on the roof of an accommodation facility. The results of these scenarios indicate that installing 200 Wh solar panels on the roof can meet approximately 7.46% of the energy consumed; installing 250 Wh solar panels can meet approximately 9.32% of the energy consumed; and installing 1000 Wh solar panels can provide 37.3% of the average energy consumption.

Keywords: Environmental Management Accounting, Renewable Energy, Energy Efficiency

Received / Geliş Tarihi: 03.03.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 12.06.2025

YEŞIL ENERJI KULLANIMININ KONAKLAMA İŞLETMELERINDE KÂRLILIĞA OLAN ETKISI: ENERJI MALIYETLERINDEN TASARRUF PERSPEKTIFI

Öz

İşletmelerin varlık nedeni olarak kâr gösteriliyor olsa da aslında en önemli faktör işletmelerin varlıklarının devamlılığını sağlayan sürdürülebilirliktir. İşletmeler tüm dünyada artan çevre duyarlılığını göz önünde bulundurarak çevre koruma faaliyetlerine daha fazla önem vermekte ve buna uygun üretim gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda sınırlı kaynakların verimli şekilde kullanılmasına yönelik çabalar, çevreyi korumaya ve günlük hayatımızda enerji tasarrufuna yönelik uygulamaların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Enerji tasarrufu ve çevre koruma çabaları, birçok farklı sektörde olduğu gibi konaklama sektöründe de enerji verimliliği açısından daha etkili çözümlerin benimsenmesine yol açmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, çevre dostu uygulamalar ile kullanılan enerji miktarını ve kaynak israfını azaltarak, sağlanabilecek tasarrufu ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda çalışmada bir konaklama işletmesinin çatısına 200 wh, 250 wh ve 1000 wh güneş paneli kurulmasına yönelik senaryolar geliştirilmiştir. Bu senaryolarla elde edilen sonuca bakıldığında, çatıya 200 wh güneş paneli kurulduğunda tüketilen enerjinin yaklaşık %7,46'sını karşılayacak, 250 wh güneş paneli kurulduğunda tüketilen enerjinin yaklaşık %9,32'si karşılanacak ve en son 1000 wh güneş paneli kurulduğunda ise ortalama tüketilen enerjinin %37,3'ü sağlanmış olacağına dair bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Yönetim Muhasebesi, Yenilenebilir Enerji, Enerji Verimliliği

INTRODUCTION

Energy conservation, the integration of smart technologies into daily life, and growing concerns about environmental protection have become increasingly prominent in recent years, particularly in the context of maximizing the efficient use of limited resources. These concerns have significantly reshaped the environment in which organizations operate, both in domestic and international markets. Furthermore, consumer preferences across all sectors have shifted toward more environmentally friendly products and services, leading to heightened public awareness and sensitivity on these issues. Consequently, society, governments, and stakeholders now demand that companies address ecological problems and take substantial measures to protect the biophysical environment. It is evident that environmental issues have become a focal point of attention for the international community. This is further demonstrated by the increasing number of companies, particularly in developed countries, that engage in environmentally friendly activities to gain a competitive advantage and strengthen their financial positions.

Economic development and growth, coupled with technological advancements, rapid industrialization, and population growth, have contributed to environmental problems such as water, air, and soil pollution. These escalating environmental challenges have fostered greater environmental awareness. In response, environmental awareness has driven significant advancements in environmentally friendly management practices and environmental management accounting. By leveraging the benefits of environmental management accounting, businesses can minimize their negative impact on the environment. For a sustainable future, environmental management accounting is particularly crucial for accommodation businesses and other industries. Through environmentally friendly management practices and environmental management accounting, businesses can monitor and mitigate the environmental damage they cause, while simultaneously generating profits and reducing their negative environmental impact.

The tourism sector is one of the most significant contributors to national economies. The desire of individuals working in today's demanding business environments to fulfill both their basic needs, such as food and drink, and their social needs, such as travel and entertainment, has increased the importance of this sector. Accommodation establishments play a vital role in meeting these social needs. The desire of individuals to travel to different locations to satisfy

these needs often results in increased spending. Accommodation establishments that provide high-quality and safe services to their guests are consistently preferred and generate profits. However, another way to increase profitability is by reducing costs without compromising customer expectations. While personnel and food and beverage costs are among the most significant expenses for accommodation businesses, energy costs also represent a substantial cost item. In this regard, energy consumption plays a critical role in the services provided to customers staying in accommodation establishments.

The realization of basic needs such as lighting, ventilation, heating, cooling, and cleaning in accommodation establishments directly impacts energy consumption. As energy consumption increases during these service activities, so do costs. Therefore, to ensure the sustainability of services in accommodation establishments and to obtain energy more cost-effectively, renewable energy sources should be utilized. Renewable energy sources, which do not require raw materials, involve only an initial installation cost. The fact that renewable energy systems can amortize their costs in a relatively short period highlights the importance and necessity of their use. Accordingly, accommodation establishments should invest in renewable energy sources to conduct their operations more economically.

This study examines the contribution of solar energy, as a renewable energy source, to energy conservation. The aim is to evaluate the issue from an economic perspective by analyzing the current situation. To this end, the economic contributions of solar energy investments to the sustainability of tourism have been explored, focusing on efficient and low-cost energy use, which is one of the key goals of sustainable tourism. The study investigates the economic benefits that can arise from the effective use of solar energy by accommodation establishments and provides recommendations. In this context, the study emphasizes the importance of understanding the impact of energy savings on business profitability and fostering awareness on this issue. Therefore, this research paper aims to evaluate the current state of the hospitality sector in terms of sustainability through an in-depth analysis of environmentally friendly practices and efforts to reduce energy consumption and resource waste.

1. THEORETICAL FRAMEWORK

Although environmental studies have predominantly focused on manufacturing companies, the hospitality sector within the service industry also warrants special attention in this context. Examining the green business practices of the hospitality sector is particularly critical due to the significant environmental impact of its operations. Hospitality businesses typically consume substantial amounts of resources, such as electricity, water, and fossil fuels, which can have detrimental effects on the environment. Moreover, these businesses must consider the ecological aspects of the products and services they offer to ensure customer satisfaction. To remain competitive and compliant, they are also required to integrate more sustainability-focused elements into their operations in response to increasingly stringent environmental regulations imposed by local, regional, and national governments (Alvarez-Gil et al., 2001).

In this regard, this study examines key topics such as environmental management accounting, energy management in accommodation enterprises, the effects of energy savings in accommodation enterprises, the efficient use of energy in accommodation enterprises, and environmental assessment in accommodation enterprises.

1.1. Environmental Management Accounting

Environmental management accounting is an accounting system that enables managers to make more informed decisions regarding product design, pricing, and other business activities by reporting and clarifying the costs and benefits associated with environmental protection, cleaning, and recycling (Yereli & Yakın, 2009). In brief, environmental management accounting

is defined as a set of processes that include profit and loss calculations made by enterprises while considering all environmental factors. It also describes a sustainable program within the financial budget of the institution, allowing for final accounting adjustments by evaluating changes observed as a result of the implemented program. These adjustments are made through inventory calculations within the framework of the enterprise's balance sheets (TÜSİAD, 2005).

While management accounting generally involves the use of a broad set of cost and performance data by managers to make decisions about the business, environmental management accounting specifically focuses on the use of data related to environmental costs and performance for decision-making regarding the business's activities (Özbirecikli, 2000). Environmental management accounting supports business management by preventing managers from making decisions that could harm both the business and the environment (Sendroiu et al., 2006). According to Bennett and James (1998), environmental management accounting collects, compiles, and analyzes environmental information, presenting it to managers in meaningful reports, thereby contributing to the decision-making process of business management. Environmental management accounting is increasingly important not only for making environmentally conscious managerial decisions but also for routine management activities such as product design, cost control and allocation, capital budgeting, purchasing, supply chain management, product pricing, and performance evaluation (Sendroiu et al., 2006).

Accommodation management, as one of the fundamental components of tourism, interacts with the natural environment in various ways. For this reason, when the accommodation sector is poorly managed, as in many other sectors, the natural environment suffers as a result of this interaction. Today, environmentally friendly management practices play a crucial role in ensuring a sustainable future. In this context, the application of environmental management accounting in accommodation enterprises can significantly minimize negative impacts on the environment (Büyükipekçi & Şimşek, 2018).

1.2. Energy Management in Accommodation Businesses

Energy management plays a crucial role in transforming industrial energy systems to enhance sustainability and energy efficiency. The serious adoption of energy management practices reflects a comprehensive management perspective and serves as an effective indicator of future profitability. Effective energy management leads to reduced energy consumption and costs, improved company image, and minimized environmental impact. In hospitality organizations, achieving a high level of energy management requires monitoring energy use, conducting energy audits, and involving both staff and guests by providing information on how they can contribute to energy management and the potential impact of their participation (Mardani et al., 2016).

In many accommodation establishments in Turkey, operations are particularly intensive during the summer season. During this period of high energy consumption, urgent issues such as energy maintenance, repairs, and breakdowns may arise. These situations must be resolved promptly to avoid negatively affecting customer service quality. Therefore, it is essential for accommodation establishments to have an expert team in place to address such challenges effectively.

According to data from the Turkish Statistical Institute (TUIK), approximately 56,693,837 tourists visited Turkey in 2023, with around 30 million of them preferring accommodation establishments during the summer season (May–September) (TUIK, 2023). Given the intense activity during the summer season, accommodation establishments must make quick and accurate decisions regarding energy management to maintain perceptions of comfort and quality while staying competitive. The primary reasons for making such decisions can be summarized as follows:

a. Preservation of leadership in tourism: Reducing energy consumption in accommodation establishments within the tourism sector, which significantly contributes to the national economy, can yield substantial economic returns. This, in turn, can position the sector as a leader in terms of economic performance. Effective energy management in accommodation businesses can have a profound impact, potentially making them leaders in the industry (Ünlüel, 2019).

b. Uncertainty of energy prices: Energy in Turkey is not used efficiently or in a planned manner, and the country is among the most expensive in the world in terms of electricity costs. High energy prices negatively affect the cost structure, service quality, and competitiveness of accommodation establishments. Therefore, businesses must take proactive measures to mitigate the risks associated with energy price fluctuations (Öztürk, 2004).

c. The necessity to increase profits: With the emergence of new competitors, accommodation businesses are increasingly reviewing their costs to minimize them. Although energy costs account for approximately 12% of the total costs of accommodation businesses during a season, savings in this area can have a significant impact on overall profitability (Ünlüel, 2019).

A significant portion of energy consumption in hospitality businesses results from unnecessary losses and waste. This is because customers typically have full control over energy consumption units and adjust them without concern for energy conservation. Many rooms remain unoccupied for extended periods (approximately 60–65% of the day), yet heating, ventilation, and air conditioning systems are often left on or in standby mode. As a result, energy in guest rooms is frequently consumed 24 hours a day throughout the year, regardless of occupancy (HES, 2011). To prevent such unnecessary losses and waste, a successful energy management program must be implemented. The key elements of a successful energy management program are outlined in Table 1 below.

Table 1. Basic Managerial and Technical Elements of A Successful Energy Management Program In Accommodation Businesses

Basic Administrative Elements	Technical Elements
Energy management should be fully integrated into the overall management framework of a hotel and treated as a management function as important as others such as human resources and financial management.	Authorize a portion of the total annual operating budget for the refurbishment of existing building energy system installations, with particular emphasis on the refurbishment/replacement of energy-intensive equipment such as water chillers, cooling towers, or air handling units and lighting installations.
An environmental manager or energy manager must be appointed to the hotel's management team.	Education and training of technical staff, so that each staff member is aware that everything they do can have a significant impact on the energy consumption in a hotel.
There should be a clearly defined energy management and utilization policy and action plan; responsibility for implementation should be assigned to a senior manager or, if appointed, an energy manager.	A well-defined operation and maintenance program should be established for technical staff to follow in order to avoid wastage due to oversupply and to reduce low operational efficiency through good maintenance work. Preventive maintenance should also be considered before an operational problem arises.
Where possible, hotel guests should be encouraged to participate in the hotel's energy management program, for example, by adjusting the indoor air temperature to a higher but comfortable level, switching off interior lights as necessary, etc.	High-efficiency, technically advanced equipment should be used, including energy-saving lamps, variable-speed water chillers, low-energy consumption motors, etc.

Source: Adapted from Deng & Chan, 2018: 861.

According to HES (2011), accommodation businesses have the potential to save at least 10 to 15 percent of the energy they consume, depending on their age and size. Additionally, the

primary motivations for energy savings in accommodation businesses include reducing operating costs, meeting customer demand, improving the business's image, and minimizing environmental impact. Hospitality managers have access to a variety of tools and practices to reduce energy consumption, which can be easily implemented depending on the specific circumstances of the hotel.

Space conditioning is the largest energy consumer in hospitality establishments, accounting for approximately half of total energy consumption. Outdoor weather conditions and floor surfaces are widely recognized as key factors influencing energy consumption in accommodation establishments. Hot water usage is typically the second-largest energy consumer, accounting for up to 15 percent of total energy demand. Lighting contributes between 12–18 percent and, in some cases, up to 40 percent of total energy consumption, depending on the category of the establishment. Other services, such as catering and laundry, also represent significant portions of energy consumption, while sports and health facilities are generally large energy consumers (HES, 2011).

1.3. Effects of Energy Saving in Accommodation Businesses

Tourism enterprises have an energy-saving potential of over 40 percent. Considering that customer satisfaction can be achieved alongside providing guests with a safe, peaceful, and comfortable environment, energy savings should be ensured without compromising the comfort offered (Öztürk et al., 2018). The effects of energy savings in accommodation businesses can be examined from two perspectives: environmental impacts and financial impacts.

1.3.1. Environmental impacts of energy saving

As environmental degradation continues to increase globally, the adoption of environmentally friendly practices to mitigate these impacts is also on the rise. Since the environment is a critical factor in the tourism sector, environmentally friendly practices hold significant importance. Tourism businesses, particularly accommodation establishments, operate in close proximity to natural and cultural attractions and require intensive energy use to meet customer demands and needs. The use of fossil fuels, starting from the construction phase of accommodation businesses and continuing throughout their operation, results in carbon and greenhouse gas emissions. These emissions harm local biodiversity and quality of life on a micro level and contribute to global warming on a macro level.

Accommodation businesses are increasingly seeking to reduce their dependence on fossil fuels while meeting their energy needs. They are also exploring alternative ways to lower energy costs. Additionally, tourists are showing a preference for socially responsible and environmentally conscious accommodation businesses, which further compels the sector to adopt renewable energy sources. To reduce the damage caused by fossil fuels and ensure the sustainability of the natural environment, it is essential to save energy and promote sustainable energy use (Aydın & Aydın, 2016). Energy-saving and resource management practices in accommodation businesses aim to achieve advanced environmental sustainability (Sert, 2017). By implementing energy management programs, accommodation businesses can reduce resource consumption and costs, improve customer loyalty and public image, avoid environmental sanctions, and enhance their competitiveness in global markets. In this respect, energy saving and management have become vital requirements for sustainable development (Ali et al., 2008).

1.3.2. Impact of energy saving on financial structure

Cost determination and reduction are critical for all businesses. For accommodation establishments, which often operate on a large scale, it is essential to accurately calculate costs and take necessary measures to manage them effectively. The costs of operating an accommodation facility can be divided into three components: energy costs, operating costs, and maintenance costs. An efficient cost management system is required to reduce these components. Through an energy management program, costs and potential savings can be identified, and employees can be involved in an action plan to achieve these savings (Önüt & Soner, 2006).

While measures to protect the environment may initially increase costs, such as the installation of renewable energy systems, they offer long-term benefits. For example, the Green Star project in Turkey and energy efficiency practices have highlighted the importance of renewable energy in the accommodation sector. Public institutions have introduced initiatives to encourage private sector investments in renewable energy systems. In the European Union, the transition to net-zero energy buildings is mandatory under the 2020–2050 project framework. Within the accommodation sector, projects are underway to transition to renewable energy sources as part of the "Almost Zero Energy Hotels" initiative. Zero-energy buildings, which require no net fossil-based energy and produce no carbon emissions, reduce long-term operational and maintenance costs for accommodation businesses. Pilot projects under this initiative aim to demonstrate the feasibility and profitability of achieving near-zero energy hotel standards (Aydın & Aydın, 2016).

1.4. Efficient Use of Energy in Accommodation Businesses

Accommodation businesses, like other enterprises, are significant energy consumers. To provide guests with comfortable and high-quality services, energy consumption in these establishments tends to be high. Therefore, it is crucial for accommodation businesses to focus on using energy efficiently rather than excessively.

Three primary energy sources—electricity, gas, and diesel fuel—are required for the efficient operation of hospitality businesses. In accommodation establishments, energy is primarily consumed for temperature control, which accounts for an average of 69 percent of total energy consumption (63 percent for heating and hot water, and 6 percent for air conditioning) (Vadam, 2015). Electricity is often the primary energy source for building systems, domestic hot water heating, and cooking. Diesel and gas are used for specific purposes, such as producing steam, heating buildings, or cooking in kitchens. Electricity typically accounts for over 50 percent of total energy consumption in accommodation establishments. However, the share of energy used for air conditioning or space heating depends on the climatic conditions of the hotel's location. For instance, in cold climates, space heating may dominate energy consumption, while in temperate regions, air conditioning may account for the largest share (Deng and Chan, 2018).

To use energy efficiently, it is necessary to access real-time energy data. This involves monitoring different buildings and floors within the establishment, measuring consumption in each room, and collecting energy data for specific areas such as laundry, kitchens, and activity rooms. With this data, managers can make more informed and feasible decisions about energy consumption and efficiency. Passive consumption areas, such as heating, ventilation, air conditioning systems, and lighting, should also be identified and controlled. These areas are often the largest sources of uncontrolled expenses in accommodation establishments (Ünlüel, 2019).

To address these issues, the following measures should be implemented:

- Staff responsible for changing and repairing lamps should be trained on where and what types of lamps to use. Poor-quality lamps that consume excessive energy should be replaced with energy-efficient alternatives.

- Lobbies, corridors, and support areas, which require extensive lighting, should prioritize energy-saving solutions.

- Air conditioners, refrigerators, washing machines, and dishwashers should be regularly maintained and repaired. Outdated and inefficient machines should be replaced with energy-efficient models (Öztürk, 2004).

On average, a room in an accommodation business remains unoccupied about 70 percent of the time during a day. Energy consumed during these periods is wasted. Measuring such consumption data accurately and taking appropriate measures can significantly reduce energy waste (Ünlüel, 2019). Additional steps to reduce energy consumption in accommodation businesses are outlined by KİTOB (2021).

- Switching off devices in standby mode,
- Using devices with low energy consumption,
- Utilization of solar energy in lighting,
- Paying attention to corridor lighting, using photocells if necessary,
- Insulation is made to provide heat saving.

In the light of this information, the actions that will increase energy efficiency in accommodation enterprises and the cost level that the enterprise will incur as a result of these actions are given in Table 2.

Table 2. Actions For Increasing The Energy Efficiency of An Accommodation Organization

Actions to increase energy efficiency	Level of cost to be incurred
An efficient building form	Average
Effective insulation	Average
Room thermostat	High
Cooling temperature drop	Low
Reduced cooling in the absence of guests	Low
Windows that let in natural light	High
Motion sensors	High
Low-consumption bulbs	Average
Energy-saving minibar, TV	High
Conversion of edible oils into biodynamic fuel	Average
Low-energy devices	High
Energy-Efficient Laundry Equipment	High
Limited use of electronic devices	Low
Energy-saving ventilation system	High
Staff awareness	Low
Awareness of hotel guests	Low
Energy monitoring	Low

Source: Adapted from Vadam: 2015, p.3.

1.4.1. Barriers affecting accommodation business İnvestments in energy efficiency

Lack of knowledge about energy efficiency systems is recognized as a significant barrier to investment in the hospitality sector. Additional obstacles include unskilled personnel working in existing energy installations, confusion arising from measures and costs, and poor building designs that lead to energy losses. According to the International Energy Agency (IEA) report, *"Energy Efficiency Requirements in Building Regulations: Energy Efficiency Policies for New Buildings"* (2008), the following barriers to energy efficiency in new buildings were identified:

a. Focusing on incremental costs without considering the operating costs of a building and a lack of awareness among decision-makers regarding best practices for whole-life cost or energy efficiency;

b. Limited awareness among decision-makers about energy efficiency issues, potential benefits, and best practices;

c. Challenges in implementing energy efficiency measures in specific markets due to the unavailability of specialized equipment or skills;

d. Divided responsibilities and interests between building owners, who must pay for efficiency investments, and building occupants, who benefit from reduced energy operating costs;

e. The perception among hotels that high energy consumption is necessary to ensure guest comfort;

f. Misunderstandings caused by slogans such as "energy-efficient buildings" or "low-energy buildings," which are often associated only with new buildings meeting minimum energy standards;

g. Reluctance to implement energy efficiency measures that exceed the minimum standards set in building codes, even though these standards rarely represent the best efficiency practices.

1.5. Environmental Assessment in Accommodation Businesses

It is evident that environmental awareness is growing within the global hospitality industry. In addition to stricter legal regulations, increasing demand for environmentally friendly practices from customers is a key driver of this trend. Green tourists, in particular, are more likely to choose accommodations that demonstrate an environmentally conscious attitude. However, despite this growing demand, factors such as location, service quality, and price remain the primary determinants of customer choice. As a result, environmental concerns are often considered secondary to these factors.

To address this issue, Deng and Chan (2018) note that an increasing number of hospitality managers have recognized the importance of environmentally responsible actions. Consequently, many have begun implementing environmental management systems, adopting green practices, and observing their benefits. However, hospitality managers often struggle to find objective and systematic approaches to measure the effectiveness and profitability of their green initiatives.

In this context, Sanchez-Ollero et al. (2021) identify three main reasons for the increasing environmental awareness among tourism businesses:

1. The idea that consumers are willing to pay more for environmentally friendly services, prompting businesses to explore the relationship between environmental actions and economic performance;

2. The need to control and optimize operational costs while providing services that meet consumer expectations;

3. The guilt associated with tourism activities due to the significant use of water and material resources, some of which are not environmentally friendly (e.g., non-disposable plastic containers, non-recyclable packaging).

These factors are closely linked to the environmental actions of businesses. It is concluded that reducing energy consumption not only results in cost savings for companies but also demonstrates greater respect for the environment.

2. LITERATURE REVIEW

In today's world, where renewable energy sources have become increasingly important for countries, research on this topic has accelerated. In recent years, Turkey has made significant progress in the energy sector, with numerous studies conducted to improve the industry. Given Turkey's substantial potential in renewable energy resources, particularly solar energy, this potential has become a focal point. A review of the literature reveals several studies examining the impact of solar energy, as a form of green energy, on the savings achieved by businesses:

Şenol (2012) analyzed the amount of water that could be pumped using solar energy-assisted pumps instead of diesel pumps for agricultural irrigation, based on regions and total dynamic heights. A life-cycle cost analysis revealed that the system's payback period was six years, with an investment savings rate of approximately 4.6% compared to diesel systems.

Yılmaz et al. (2016) installed a solar energy system to replace electrical energy for irrigation water in an orchard. The system's investment cost was calculated at 9,029 TL, and it was estimated to produce 2,071.8 kWh of electricity annually, excluding irrigation. The surplus energy could be used for other purposes or sold to the grid, generating an additional income of 621 TL at 2014 prices.

Güven (2017) examined the optimization and cost analysis of meeting the energy needs of the Istanbul Bahçelievler municipal building using solar and wind systems. It was determined that 16% of the building's annual energy needs could be met with a solar energy system, with a payback period of approximately six years. A net present value analysis calculated the payback period to be around nine years.

Şanlı and Dilsel (2018) designed an absorption cooling system using a solar energy-assisted single-effect water-lithium bromide mixture to cool a 40-bed hotel in Mersin. The system was designed based on August data, when temperatures are highest. It was determined that a 359.5 m² vacuum tube collector with 61.5% efficiency was required to meet the hotel's cooling needs.

Özbay and Sarıışık (2020) investigated the use of solar energy systems to meet the energy needs of blue flag yachts, a key component of marine tourism. They concluded that solar energy systems increase environmental awareness and recommended state support and privileges for yachts using renewable energy sources.

İnce (2021) examined the production of electrical energy required by SMEs in Istanbul and Izmir using solar energy systems, with surplus energy transferred to the grid. Although the initial installation cost of the solar energy system was high, it was found to provide long-term financial

benefits, reduce foreign dependency, and serve as an environmentally clean energy source. The gain after 20 years was calculated to be substantial, depending on sunshine duration.

Şahin et al. (2022) simulated a grid-connected solar energy system to meet the daily energy needs of a four-person household. The system produced 3,167 kWh/year, with 2,920 kWh used for self-consumption and 247 kWh sold to the energy distribution company.

Maka and Alabid (2022) emphasized the role of solar energy in achieving sustainable energy solutions. They highlighted that solar energy applications meet energy needs, create job opportunities, and contribute to sustainable development by enhancing environmental protection.

Sezen (2024) conducted a technical and economic feasibility study for a solar garage at Kocaeli University Uzunçiftlik Nuh Çimento Vocational School. The system was projected to generate approximately 55 MWh of electricity annually, resulting in a total income or savings of 183,967 TL.

Martin (2024) simulated the installation of a rooftop solar energy system at Kahramanmaraş İstiklal University Elbistan Vocational School. The system was estimated to produce 225,459 kWh of electricity annually, with a payback period of approximately seven years.

Bağrıaçık and Altınoluk (2024) designed and simulated a solar house in Muğla using the PvSol program. The system met the house's average daily energy requirement of 6.4 kWh using 14 half-cut monocrystalline panels.

When we look at the literature, it is seen that solar energy system installation makes a significant contribution to savings in the medium and long term for businesses. In our study, we focused on determining the probability of solar panel installation to meet the energy consumed with various scenarios and compared it with the electricity costs previously consumed by the enterprise.

3. MATERIAL AND METHOD

In this section, information on the research of the saving effect of the solar energy system to be installed in an accommodation business in terms of environmental management accounting application is included.

3.1. Purpose and Importance of The Research

The purpose of this study, within the framework of environmental management accounting practices, is to determine the extent to which investments in green energy and the resulting energy savings will impact the profitability of an accommodation business. The scarcity of energy resources has driven businesses to focus on energy savings. Green energy management has emerged as a management approach that not only encourages businesses to adopt a green business model but also aligns with social responsibility principles.

In this context, the findings of this study aim to serve as a guide for academics conducting research on green energy in the hospitality sector and to provide significant contributions to the industry by demonstrating the importance and positive returns of green energy investments. The results will highlight how such investments can enhance both environmental sustainability and financial performance in the accommodation sector.

3.2. Research Methodology

The study employs the case study method, a quantitative research approach, and the data used pertain to an accommodation business located in the Kemer district of Antalya, Turkey. Due to commercial ethics, the specific details of the business are not disclosed.

The case study method, which is one of the quantitative research methods, is a technique that aims to analyze a specific phenomenon in depth and systematically. In this method, the researcher usually focuses on a limited number of case and analyzes these cases through quantitative data (Yıldırım & Şimşek, 2021).

4. APPLICATION

The accommodation business analyzed in this study is a five-star facility operating in the Kemer district of Antalya. The roof area of the facility, which is designated for the solar energy system installation, is 1,000 m². Solar panels with capacities of 200 Wh, 250 Wh, and 1,000 Wh will be installed on this roof.

Solar energy, which serves as the foundation for many renewable energy sources, is the radiant energy produced by the fusion process occurring in the sun's core. The energy production of a solar module depends not only on its structural design but also on external factors. Key factors influencing the efficiency of solar modules include solar radiation, cell temperature, and shading values (Çelikdemir & Özdemir, 2023). These factors must be carefully considered during the design phase to optimize energy production.

The table below presents the solar radiation values for the Kemer region in Antalya, which are critical for evaluating the potential efficiency of the solar energy system.

Table 3. Solar Radiation Values of The Region

Installed power	200 kWp-250 kWp-1000 kWp
DNI (Direct Normal Irradiation)	1782.8
GHI (Global Horizontal Irradiation)	1764.5
DIF (Diffuse Horizontal Irradiation)	660.9
GTI_opta (Global Tilted Irradiation at optimum angle)	1989.7

Based on the values in the table, the amount of energy to be obtained annually from a solar module is estimated using the following equation (Çelikdemir and Özdemir, 2023: 102).

$$E_e = A_{tp} \cdot A_v \cdot \eta_f \cdot P_R \cdot GHI$$

Here is the annual electricity production of the solar module (kWh/year), te total area of the solar module (m2), the vailability of the solar module, the effciency of the solar module, the losse (tmperature, shading, transmission, etc.), and the annualglobl horizontal radiation (kWh/m2). The annual efficiency of solar modules varies regionally. The hourly variation of the direct normal irradiation value per unit square meter of the operating location examined in the study was obtained as shown in Table 4. Three different scenario situations were analyzed for the determined location. The calculated data in this table are important in determining the amount of energy to be produced by solar panels.

Table 4. Hourly Variation of Direct Normal Irradiation Per Unit Area (Wh/M2)

Hour/Month	January	February	March	April	May	June	July	August	September	October	November	December
0 - 1												
1 - 2												
2 - 3												
3 - 4												
4 - 5												
5 - 6				11	86	150	85	17				
6 - 7			39	182	286	374	343	255	190	64	6	
7 - 8	66	145	278	335	411	509	496	448	445	348	218	78
8 - 9	303	349	407	424	494	606	603	564	560	475	404	313
9 - 10	402	429	473	464	540	660	679	638	621	534	485	409
10 - 11	447	453	492	483	544	677	720	677	642	555	507	441
11 - 12	447	451	482	479	530	669	729	686	633	537	498	439
12 - 13	421	434	460	464	507	640	712	665	609	520	488	416
13 - 14	393	415	433	445	496	620	682	637	581	495	456	388
14 - 15	361	388	411	410	470	590	647	597	536	453	401	349
15 - 16	296	338	352	359	428	539	594	545	472	371	285	214
16 - 17	63	198	288	293	354	467	513	451	362	114	30	6
17 - 18			55	156	249	366	389	285	59			
18 - 19					36	102	105					
19 - 20												
20 - 21												
21 - 22												
22 - 23												
23 - 24												

Using the data in Table 4, the amount of energy to be produced in the region using solar panels with different installed power values is calculated. In this context, 3 different scenario situations were analyzed for the location determined in the study. These scenario situations were determined as (Scenario 1- S1) 200 kWp, (Scenario 2- S2) 250 kWp, and (Scenario 3- S3) 1000 kWp, respectively. In this case, the amounts of energy to be produced in the region for each scenario are given in Figure 1, Figure 2 and Figure 3 according to the months, respectively.

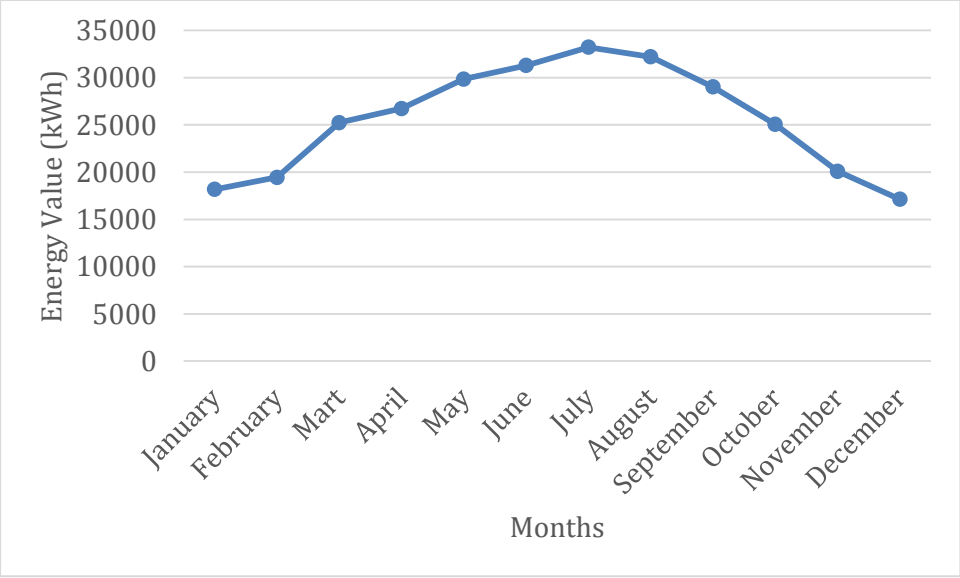

Figure 1. Graph of monthly average energy produced (S1-200Wh)

According to Scenario 1 (S1), the lowest direct normal radiation value is 17121.8 kWh in December and the highest energy production is 33217.8 kWh in July.

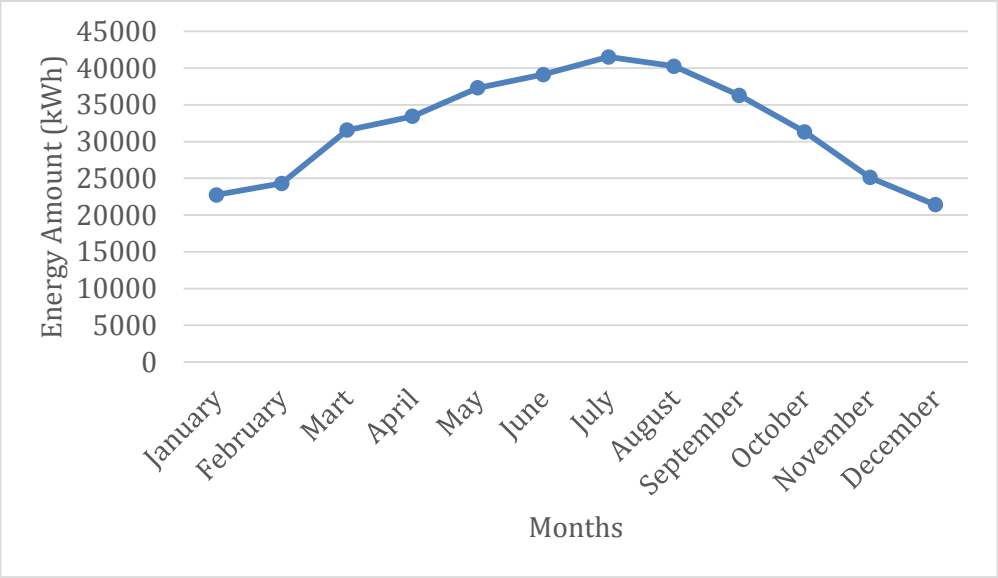

Figure 2. Graph of monthly average energy produced (S2-250Wh)

According to Scenario 2 (S2), the lowest direct normal irradiation value is 21402.3 kWh in December and the highest energy production is 41522.3 kWh in July.

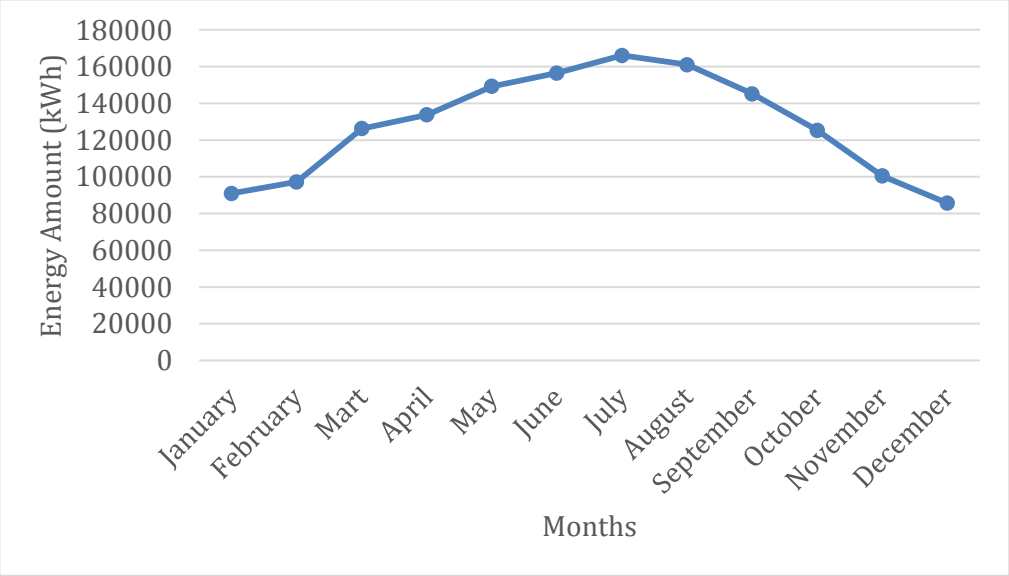

Figure 3. Graph of monthly average energy produced (S3-1000Wh)

According to Scenario 3 (S3), the lowest direct normal irradiation value is 85609.2 kWh in December and the highest energy production is 166089 kWh in July. The total realised electricity consumption amounts and amounts for the months of June, July and August between 2018-2022 are given in Table 5.

Table 5. Realized Electricity Consumption Values of The Enterprise By Years

Years	Months	Total Consumption Amount (Kwh)	Total Amount (TL)	Number of Accommodation (Person)
2018	June	808,920	356.978	45.118
	July	1.002.960	442.460	51.199
	August	1.038.240	498.409	51.691
2019	June	834.120	579.405	46.091
	July	982.800	670.039	51.764
	August	1.027.368	666.983	52.787
2020	June	56.991	47.021	0
	July	342.358	281.280	4.228
	August	843.551	602.154	25.150
2021	June	589.419	546.992	27.627
	July	990.046	1.032.635	40.721
	August	1.026.017	1.100.499	37.383
2022	June	773.931	2.538.169	39.081
	July	948.447	3.164.664	44.228
	August	998.604	4.267.029	45.604

In Table 5, consumption values are given by year, and this information was obtained from the electricity invoices for the months of June, July, and August between 2018 and 2022, and the information obtained from the company and added to the table. According to Table 5, it is seen that there has been an increase in invoice amounts over the years. In the 2020 pandemic year, it was observed that there were serious decreases in consumption values compared to the same months of the previous year. This is due to the serious decrease in the number of accommodation during the pandemic period.

The investment costs related to the solar energy modules to be installed on the roof of the existing accommodation business are calculated as follows. The Turkish Lira equivalent of this calculated investment cost was calculated based on the dollar exchange rate on 7 October 2024 (1$ = 34.25 TL).

Table 6: Solar Module Investment Cost

Module	Amount (Dollar)	Amount (TL)
S1- 200wh	13.000	445.250
S2- 250wh	16.250	556.562,5
S3- 1000wh	65.000	2.226.250

After calculating the total production amounts to be obtained from the solar modules to be installed in the enterprise, the ratios to the energy amounts consumed in the holiday seasons in 2018-2022 were calculated. These calculated values are given in column 4 and TL equivalent in column 5 of Table 7 for S1, similarly in column 7 and TL equivalent in column 8 of Table 7 for S2 and finally in column 10 and TL equivalent in column 11 of Table 7 for S3.

Table 7. Coverage Values of Realized Energy Consumption According to Scenarios

Years	Months	S1	Ratio	TL	S2	Ratio	TL	S3	Ratio	TL
2018	June	31428,1	3,89	13869,28	39285,1	4,85	17336,59	157140	19,42	69346,37
	July	33276,7	3,32	14680,16	41595,8	4,147	18350,16	166383	16,58	73400,69
	August	32331,5	3,11	15520,80	40414,4	3,89	19401,01	161658	15,57	77604,07
2019	June	31428,1	3,77	21830,91	39285,1	4,70	27288,62	157140	18,83	109154,5
	July	33276,7	3,39	22686,90	41595,8	4,23	28358,58	166383	16,92	113434,4
	August	32331,5	3,15	20990,10	40414,4	3,93	26237,65	161658	15,73	104950,6
2020	June	31428,1	55,15	25930,07	39285,1	68,93	32412,57	157140	275,72	129650,3
	July	33276,7	9,72	27340,01	41595,8	12,14	34174,95	166383	48,59	136699,9
	August	32331,5	3,83	23079,27	40414,4	4,79	28849,11	161658	19,16	115396,5
2021	June	31428,1	5,33	29165,87	39285,1	6,66	36457,32	157140	26,66	145829,3
	July	33276,7	3,36	34708,17	41595,8	4,20	43385,13	166383	16,80	173540,6
	August	32331,5	3,15	34678,55	40414,4	3,93	43348,22	161658	15,75	173393
2022	June	31428,1	4,06	103070,98	39285,1	5,07	128838,6	157140	20,30	515354,6
	July	33276,7	3,51	111033,69	41595,8	4,38	138791,9	166383	17,54	555167,8
	August	32331,5	3,24	138152,31	40414,4	4,04	172690,5	161658	16,18	690762,4
Average			**7,46**			**9,32**			**37,3**	

For Scenario 1, approximately 7.46% of the energy consumed by the enterprise during the holiday season (2018–2022) can be met through solar power plants. This corresponds to a cost saving of 636,737.1 TL. Similarly, for Scenario 2, 9.32% of the energy consumed during the same period can be met through solar power plants, resulting in a saving of 795,920.9 TL. Finally, for Scenario 3, 37.3% of the energy consumed during the holiday season can be met through solar power plants, corresponding to a saving of 3,183,685 TL. These results demonstrate that significant savings can be achieved by the enterprise when these rates are taken into consideration.

CONCLUSION AND DISCUSSION

Businesses incur various environmental costs during their operations, which place an additional burden on their operating budgets. These costs, particularly those associated with mitigating the negative environmental impacts caused by the business, can adversely affect profitability. As a result, businesses have sought ways to reduce environmental costs. Efforts to use limited resources more efficiently have led to the widespread adoption of energy-saving practices. In this context, businesses have increasingly participated in green energy programs. Through these programs, enterprises aim to reduce energy costs and minimize resource waste.

In the tourism sector, environmental activities hold greater importance compared to other industries. Neglecting environmental practices in this sector can result in significant economic damage. If environmental concerns are not prioritized, accommodation businesses are likely to suffer the most.

This study aimed to evaluate the potential savings from meeting the energy needs of an accommodation business in Antalya's Kemer district using solar energy systems. Additionally, the applicability and cost analysis of the solar energy system were conducted. The energy

consumption data required for the calculations were obtained from the enterprise, and the calculations were performed and modeled using the Matlab 2023a program.

The study evaluated the installation of solar energy panels, a renewable energy source, on the roof of an accommodation business and analyzed the resulting savings. Scenarios were developed for installing 200 Wh, 250 Wh, and 1000 Wh solar panels on the roof of the business. The cost savings achieved under these scenarios were compared with the electricity costs previously incurred by the enterprise. Based on the findings, the following results were obtained:

- The average percentage of energy consumption covered during the holiday season (2018–2022) was calculated as approximately 7.46% for the 200 Wh solar panel installation, 9.32% for the 250 Wh solar panel installation, and 37.3% for the 1000 Wh solar panel installation.

- In monetary terms, the savings achieved from 2018 to 2022 were approximately 636,737.1 TL for the 200 Wh solar panel, 795,920.9 TL for the 250 Wh solar panel, and 3,183,685 TL for the 1000 Wh solar panel.

The results indicate that the installation of solar energy panels can provide significant cost savings for the enterprise. In this context, the use of such renewable energy resources is expected to yield substantial savings in the short and medium term. Therefore, it is recommended that accommodation establishments take full advantage of this resource and that senior managers adopt a more proactive and sensitive approach to this issue.

Furthermore, when similar studies are conducted using more precise data, it is anticipated that even greater savings can be achieved. For instance, the integration of smart systems or hybrid renewable energy systems (e.g., wind turbines combined with solar panels) is predicted to result in higher levels of energy efficiency and cost savings. It should not be overlooked that solar energy efficiency can vary depending on geographical location, climatic conditions, and the duration of sunlight throughout the year. Therefore, the results obtained from applications in different climates and regions may differ.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

AKTOB (Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği). (2014), 2023'e doğru Türkiye'de turizmin 100 yılı, turizm sektörünün yapısı, büyüklüğü ve ekonomiye katkısı, turizm ve konaklama sektörünün sosyo – ekonomik etkileri, 1 – 95.

Alexander, S., (2002), "Green hotels: opportunities and resources for success", zero waste alliance, edited by carter kennedy. https://docplayer.net/14204743-Green-hotels-opportunities-and-resources-for-success.html.

Ali, Y., Mustafa, M., Al-Mashaqbah, S., Mashal, K., & Mohsen, M. (2008), Potential of energy savings in the hotel sector in Jordan. *International Journal of Energy Conversion and Management. 49*, 3391-3397.

Arıkan, E., Kahyaoğlu, M. (2020). *Otel işletmelerinde enerji yönetimi.* Ercan Karaçar (ed.), turizm alanında güncel konular ve araştırmalar, Konya Çizgi Kitabevi Yayınları, ss. 95-110.

Aydın, Ç., Aydın, C. (2016). *Konaklama sektöründe enerji kullanımı ve sıfır enerjili binalar kavramı,* 8. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Konferansı.

Aydın, S., (2012). Konaklama işletmelerinde çevre muhasebesi uygulamaları ve çevresel maliyetlerin yaşam döngüsü değerlemesi: Türkiye – Birleşik Krallık örneği, *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, *4,* 99-120.

Bohdanowicz, P., Churie – Kallhauge, A. & Martinac, I., (2001), *Energy – efficiency and consevartion in hotels – towards sustainable tourism,* 4. International Symposium on Asia Pasific Architecture.

Canbay, N., (2011). "Rising Trend in Tourism Sector: Green Hotels", https://www.yesilbinadergisi.com/yayin/703/turizm-sektorunde-yukselen-trend-yesil-oteller_21183.html,

Çelikdemir, S., & Özdemir, M.T. (2023). Türkiye's offshore hybrid energy potential and cost estimation in the eastern mediterranean. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, *12*(1), 99-107. https://doi.org/10.46810/tdfd.1186573

Ekoyapı.,(2014).Green energy applications in accommodation businesses, https://www.ekoyapidergisi.org/konaklama-isletmelerinde-yesil-enerji-uygulamalari,

Graci, S., (2002). *The greening of accommodation: a study of voluntary enviromental ınitiatives in the hotel industry.* Toronto: University of Toronto.

HES., (2011), Analysis on energy use by european hotels: online survey and desk research, hotel energy solutions project publications. https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284414970,

KİTOB., (2021), 7 Recommendations for Saving Energy Management in Hotels, https://www.kitob.org/tr/kaynaklar/yayinlar/49-otellerde-enerji-verim,

Mardani, A., Zavadskas, K.E., Streimikiene, D., Jusoh, A., Nor, M.D.K. & Khoshnoudi, M. (2016), Using fuzzy multiple criteria decision making approaches for evaluating energy saving technologies and solutions in five star hotels: a new hierarchical framework, *International Journal of Energy. 117*, 131-148.

Önüt, Semih., Soner, S. (2006). Energy efficiency assessment for the antalya region hotels in Turkey: I*nternational Journal of Energy and Buildings.* 38, 964-971.

Öztürk, H.K., Öztürk, H.M. ve Dombaycı, Ö.A. (2018). Turizm sektöründe enerji tüketimi ve enerji tasarruf olanakları. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2*(1), 17-28.

Öztürk, M. (2004). Efficient water, lighting and heating energy use in hotels and motels, ministry of environment and forestry, https://docplayer.biz.tr/17231606-Otellerde-motellerde-verimli-su-aydinlatma-ve-isitma-enerjisi-kullanimi.html,

Punithal, S. and Mohd Rasdi, R. (2013). Corporate social responsibility: adoption of green marketing by hotel industry. *Asian Social Science*, *9*(17):79-93.

Sert, A.N., (2017). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamaları: doğa residence otel örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 1*(1):1-20.

Suamir, I. N., Ardita, I. N., Wirajati, I. G. A. B., (2018). Waste heat recovery from central ac system for hot water supply; a case study for hotel building application in ındonesia. *Advanced Science Letters*, *23*(12), 12206–12210.

TUIK (Turkish Statistical Institute). (2022), tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072

TUROB (Hoteliers Association of Turkey), (2013). Green hotel conditions, http://www.turob.com/haber.aspx?id=16774

Ünlüel, S. (2019). https://medium.com/@senaunluel/hotels-energy-y%C3%B6netimi-3863576b92f1,

Yazgan, S. Ö., ve Koçak Soylu, S., (2022), Otellerde enerji verimliliğini iyileştirmeye yönelik çeşitli yaklaşımların tasarruf ornalarına etkisinin karşılaştırılması: Antalya örneği, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 10*(4), 1375-1388.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılı. Ankara.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

AVRUPA'DA AŞIRI SAĞ PARTİLERİN YÜKSELİŞİ VE GÖÇ POLİTİKALARINA ETKİLERİ

Mesut ŞÖHRET
Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Uluslararası İlşkiler Bölümü,
sohretmesut@yahoo.com
0000-0003-4052-9286

Atıf / Citation: Şöhret, M. (2025). The rise of far-right parties in Europe and their impact on migration policies. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* (INIJOSS), 14(1), 276-304.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1656027

Öz

Göç, son yıllarda Avrupanın siyasi gündeminde giderek daha belirgin bir yer edinmiştir. Bu durum, özellikle aşırı sağcı partilerin yükselişiyle doğrudan ilişkilidir; bu partiler, Avrupa genelinde göç politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Fransa'da Ulusal Birlik ve Almanya'da Alternatif için Alternatif (AfD) gibi partiler, medyada göçmen karşıtı söylemler kullanarak, ciddi bir seçim başarısı elde etmiştir. Hollanda, Avusturya ve İtalya'nn yanın da neredeyse tüm önemli üleklerde bu eğilimi destekleyen örnekler arasında yer almaktadır. Bu durum Avrupa siyasetinde göçmen karşıtı söylem ve politikaların toplum üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Aşırı sağın yükselişi, Avrupa'da sınır kontrollerinin sıkılaşmasına ve göçmenlere karşı güvenlikleştirici politikaların artmasına neden olmaktadır. Bu süreç, Avrupa vatandaşlarının ekonomik ve güvenlik kaygılarıyla beslenmektedir. Örneğin, düşük ücretler ve iş bulmada rekabet, yerel vatandaşların endişelerini artırmaktadır. Ayrıca, terör saldırları gibi güvenlik tehditleri, halkın göçmenlere yönelik olumsuz tutumunu pekiştirmekte ve bu durum, siyasi arenada göç konusunun daha da ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Aşırı sağcı partiler, göç konusunu sürekli gündeme getirerek ana akım partilerin politikalarını şekillendirmekte ve bu partilerin sağa kaymasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu 'kayma', çoğu durumda, göçmenlere yönelik daha sert ve kısıtlayıcı politikaların benimsenmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu çalışma Avrupa'daki aşırı sağ partilerin göç politikaları üzerindeki etkisini ve bu etkinin ülkelerin iç politikaları üzerindeki dinamik değişimleri detaylı bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aşırı sağcı partilerin seçmen tabanındaki büyüme, toplumsal kamplaşmayı artırmakta ve mevcut politikaların yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, bu süreçlerin, Avrupa'daki sosyal dokunun ve siyasi iklimin nasıl değiştiğini anlamak için derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Sağ Partiler, Avrupa'da Aşırı Sağ Partiler, Avrupa'da Göçmen Karşıtlığı, Avrupa'da Popülist Partiler, Aşırı Sağ Partilerin Göç Politikaları.

Received / Geliş Tarihi: 12.03.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 12.06.2025

THE RISE OF FAR-RIGHT PARTIES IN EUROPE AND THEIR IMPACT ON MIGRATION POLICIES

Abstract

Migration has gained an increasingly prominent place on the European political agenda in recent years. This is directly related to the rise of far-right parties, which play an important role in shaping migration policies across Europe. Parties such as the National Union in France and the Alternative for Alternative (AfD) in Germany have achieved significant electoral success by utilising anti-immigrant rhetoric in the media. In addition to the Netherlands, Austria, and Italy, almost all major countries support this trend. This situation clearly shows the impact of anti-immigrant discourse and policies in European politics on society. The rise of the far right has led to tighter border controls in Europe and increased securitising policies against migrants. This process is fuelled by the economic and security concerns of European citizens. For instance, low wages and competition for jobs increase the concerns of local citizens. Moreover, security threats, such as terrorist attacks, reinforce the public's negative attitude towards migrants, which leads to the issue of migration becoming more prominent in the political arena. By constantly raising the issue of migration, far-right parties shape the policies of mainstream parties and play a decisive role in shifting them to the right. This 'shift', in most cases, results in the adoption of harsher and more restrictive policies towards migrants. This study aims to analyse in detail the influence of far-right parties in Europe on migration policies and the dynamic changes this influence has on the domestic policies of countries. The growth in the electoral base of far-right parties increases social polarisation and leads to a reshaping of existing policies. Therefore, these processes need to be analysed in depth to understand how the social fabric and political climate in Europe are changing.

Keywords: Far-Right Parties, Far-Right Parties in Europe, Anti-Immigration in Europe, Populist Parties in Europe, Migration Policies of Far-Right Parties

INTRODUCTION

Far-right groups deliberately present themselves as defenders of the privileged, using social media tools to reach people dissatisfied with their lives and the governance of their country and bypass established media outlets. The collapse of traditional political groups and fragmented party systems has provided an ideal backdrop for the rise of the far right, offering an alternative to individuals who feel ignored by established political structures.

The influence of far-right parties (FRPs), which have gained immense popularity worldwide in the last 25 years, in European politics varies from country to country. While far-right electoral victories have been achieved in Austria, Belgium, the Netherlands, and Switzerland, in Spain and the United Kingdom, there is still no far-right presence in national legislatures as a candidate for power or active opposition.

Case studies on the impact of the far right on migration policy reveal mixed results. For example, the Alternative für Deutschland (AfD) has largely shaped the debate in Germany, resulting in tougher refugee policies and increased border restrictions. Likewise, the Austrian Freedom Party has influenced international relations by calling for stronger border controls and fewer refugees during the coalition government.

The position of the far right on migration is characterised by a specific rejection of strict border restrictions, cultural preservation and an emphasis on national identity. This nativist position distinguishes them from traditional political groups and their influence is growing as migration becomes more prominent in political debates in Europe.

The growth of far-right parties and their impact on migration concerns are seen as a harbinger of a new era in European politics. The electoral victories of these parties show a shift in political rhetoric fuelled by anti-immigrant anger. While their impact on migration policies varies, the challenge for European democracies is to navigate the complex dance between citizens' concerns and inclusive governance. Understanding the growth of the far right requires a

critical appraisal of historical, social, and political conditions and reveals the threads that weave this complex story in Europe's political fabric.

In European countries, the Far Right's approach to migration is characterized by a fundamental opposition to immigration and is based on a strong advocacy for strict border controls, the preservation of national identity, and the preservation of cultural homogeneity. This nativist ideology contrasts sharply with more traditional political positions that often balance migration with economic, humanitarian, and international obligations. The rise of far-right parties across Europe has significantly impacted the political landscape, largely due to increased migration and the subsequent backlash from segments of the population concerned about economic competition, cultural change, and security issues.

This approach focuses not only on reducing the number of migrants but also on questioning the integration of migrants into European societies. For far-right groups, migration is often framed as a cause of social tension, job loss, and even crime, creating fear in their voter base.

In this study, the literature review method was used and countries such as Germany, France and Italy, where far-right parties are rapidly rising, were selected as examples. The similarities and differences of these countries in the rise of far-right parties are presented in detail. In addition, considering that far-right parties are on the rise not only in these three countries but also in Europe in general, examples from other European countries are also included to support this situation. The reasons behind this situation, how far-right parties affect the general political atmosphere in Europe and how other mainstream parties and even more moderate left parties are shaped by the changes in the discourse on immigration policies are emphasized.

The study first presents the factors that paved the way for the electoral success of far-right parties in Europe. By revealing what these factors are, it also analyses in detail the impact of these parties on migration policies. In particular, it focuses on the concerns of far-right parties about migration and how these concerns have transformed the discourse of other mainstream parties in Europe. It also analyses how the phenomenon of migration has turned into a security issue through the perspectives of far-right parties and how the debates across Europe have been shaped in this context. In this framework, it can be said that the study provides important findings in terms of both understanding the current situation and predicting possible future developments. This holistic approach will make an important contribution to understanding the place of far-right parties in the political spectrum and the profound effects of their policies on social dynamics in Europe

1. GENERAL OUTLOOK OF FAR-RIGHT PARTIES IN EUROPE

Far-right groups often exploit populist sentiment by presenting themselves as protectors of the people against perceived threats posed by globalization, immigration, and political elites. They use social media and online platforms alongside traditional media outlets to successfully communicate their ideas, gain sympathy, raise awareness, or advertise. The disintegration of established political blocs and the fragmentation of party structures have created opportunities for far-right forces to win elections. They can appeal to disaffected voters who feel unrepresented by mainstream groups (Anderson, 2019: 323).

The political success of the French National Rally, formerly known as the National Front, can be attributed to its ability to appeal to populist instincts. The organization capitalized on anti-establishment sentiment by presenting itself as the voice of the “forgotten” French people. They used social media to reach a wider audience and rally support. The National Rally’s victory came at a time when traditional groups in France were facing internal divisions and a lack of public trust (Csanyi, 2020: 13). Immediately after its establishment in 1972, the National Rally first called for a reduction in immigration due to the economic and social problems caused by the

1973 Oil Crisis. However, the theme of excluding non-European immigrants was included in the party in 1978. Although it developed a more moderate image on immigration and Islam after the split in 1999, it continued to support the deportation of illegal, criminal, or unemployed immigrants. (Shields, 2007: 395).

Following the Arab Spring in 2011, Marine Le Pen, especially in France, actively campaigned to stop the immigration of Tunisian and Algerian immigrants to Europe, a former colony, and constantly kept this issue on the agenda by criticizing France's acceptance of immigrants (Squires, 2011). On the other hand, Marine Le Pen put forward the idea of ending "family reunification" rights for foreigners with residence permits in 2022. He also called for a referendum on immigration policy in France. In addition, he proposed ending automatic citizenship for children born in France to foreigners living in France. He also supported a referendum on immigration policy (Samuel, 2022).

The National Rally stands out not only for its anti-immigration stance but also for its anti-Islam rhetoric. For example, in a speech in 2011, Marine Le Pen said that wearing the veil was the "tip of the iceberg" of the Islamization of French culture and re-proposed banning the wearing of the hijab (which covers the head but not the face) in public. However, Le Pen developed a very interesting discourse by saying, "I am against the visibility of Islam, but not against Islam itself." In contrast, the National Rally associates immigration with Islamist terrorism and is therefore considered an Islamophobic political movement (Belgacem, 2022).

While far-right groups have won elections in some European countries, they have faced opposition in others. In countries such as Germany and the Netherlands, strong democratic institutions, strong party systems, and commitment to liberal ideas have hindered the growth of far-right movements. The scope of far-right support varies considerably depending on the political and social conditions of each country (Lutz, 2019: 530).

For instance, the German Far Right party AfD has focused on interrelated concepts such as immigrants, asylum seekers, and refugees within the framework of its strong political discourse on German culture and the "local" that it generally seeks to "reawaken". The AfD began its political life in September 2012 when a group of CDU members, including Konrad Adam (b. 1942), Alexander Gauland, and Bernd Lucke, founded a political action group called "Wahlalternative-Electoral Alternative 2013".

Considering the votes it received in the elections it participated in as a party founded in 2013 – 4.7% in the 2013 general elections and 7.1% in the 2014 European Parliament (EP) elections – it is seen that it has grown steadily in the regions and has also organized rapidly (Berbuir, Lewandowsky and Siri, 2015, pp.154-155). In this context, it became the main opposition party after the CDU/CSU by receiving 20.8% of the votes in the parliamentary elections held on February 23, 2025, and won 152 seats in the 630-seat German National Assembly (Bundestag). Moreover, the AFD came first in the eastern states of Thuringia with 38.6%, in Saxony with 37.3%, in Saxony-Anhalt with 37.1%, in Mecklenburg-Vorpommern with 35%, and in Brandenburg with 32.5%. (Başay, 2025)

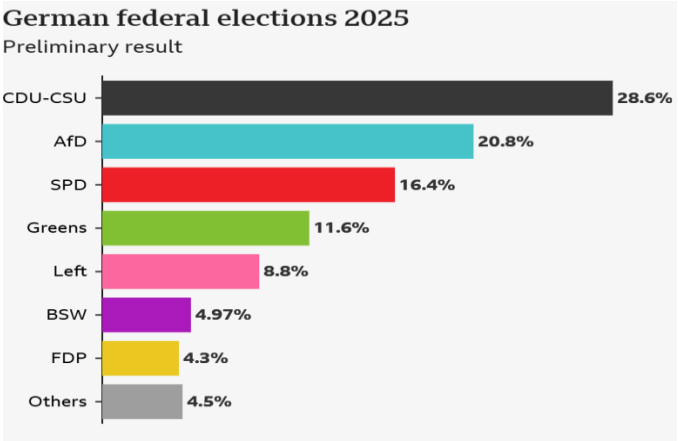

Source: Kirby, 2025 https://www.bbc.com/news/articles/cx29wlje6dno

Despite being the second party, the AfD is prevented from taking part in the next government by a "firewall" - or Brandmauer - operated by Germany's main parties, which have not cooperated with any party considered extremist since the end of World War II. (Kirby, 2025).

While the AfD states that it is against "migration to welfare systems", it stands out as the most conservative group in terms of immigration and social policies. In addition, the party constitutes an alternative to almost all political parties in terms of discourse (Berbuir, Lewandowsky, & Siri, 2015, p. 167). It is seen that anti-refugee sentiment is also at the forefront of the AfD's discourse. The party stated that new rules were needed for refugees, that Germany needed educated refugees who wanted to integrate, and that the mass influx of people into the country should be stopped (Öner, 2016, p. 197). In this context, the party considered immigrants and refugees as a single category. As a result of the events that occurred in the context of the "refugee crisis" in 2015, the party shifted its discourse from economic themes to identity themes. It stands out with its approach centered on the perception that refugees coming to Germany pose a threat to "German values" and "core culture" (Rommel, 2017, pp. 137-138).

Although the current leader of the AfD, Alice Weidel, insists that it is a liberal, conservative movement, not a racist one, the statements and events that led to the huge increase in public support coincided with a series of attacks in the last nine months, all of which were allegedly carried out by immigrants. The AfD has adopted a rather broad policy called "return," which it defines as the deportation of immigrants who have committed crimes. However, this period could also refer to the mass deportation of immigrants and their descendants.

Polls show that AfD votes increased due to widespread concerns about the 2015 refugee crisis, Merkel's "open door policy," and terrorist attacks in France, Belgium, and Germany (Patton, 2017, p. 172). The party's success is also based on the public reaction to Merkel's "welcome" policy, especially for immigrants from Syria and other Arab countries. In the 2017 European election poll, voters in favor of restrictive immigration showed a strong tendency to favor the AfD. Public dissatisfaction plays a significant role in the AfD's electoral success. In the current situation, a sense of loss of control and the idea that the major players in German politics are not interested in the public's concerns are seen as important factors (Aras and Sağıroğlu, 2020: 38).

The far-right parties attempt to win support and mobilize their base by portraying migration as a danger to the values and security of society. In turn, the media plays a critical role in amplifying and disseminating these views to a larger audience. However, to discover any biases and agendas at work, it is vital to scrutinize the material provided by the media. To get a comprehensive understanding of the complicated issue of migration and to avoid the effects of populist speech, media literacy and a diverse variety of sources are essential (Csanyi, 2020: 15).

Gessler and Hunger's empirical study of immigration-related discourses from 120,000 press releases from all major parties published between 2013 and 2018 is significant in showing that the Migration Crisis has led mainstream parties to address the issue of immigration, regardless of its previous party-specific importance. Refugee numbers in Europe seem to have increased for all parties with the onset of the crisis. Consistent with previous research, it shows that radical right parties were the parties that addressed the issue of immigration the most during the crisis period. However, the increase in the importance of radical right parties is related to the immediate increase in the interest of mainstream parties in the issue of immigration. However, the same cannot be said for positions in mainstream parties, where the changes are not driven by radical-right parties (Gessler and Hunger, 2022: 525).

Far-right parties with an explicitly nationalist and anti-immigration stance have achieved varying degrees of success in different countries and over time, but have received significant electoral votes in Austria, Belgium, Switzerland and the Netherlands and are therefore important in political contests within parties. In contrast, no member of the far-right party family has been elected to the national parliament in Spain or the United Kingdom (Meyer, 2015: 8).

Unlike the countries mentioned earlier, far-right parties have no representation in the national legislatures of Spain or the United Kingdom. Despite the recent successes of far-right anti-immigration movements such as the British National Party (BNP) and the United Kingdom Independence Party (UKIP) at local and European levels, the UK's majority vote system benefits mainstream parties. Alongside Brexit, immigration is a major issue on their political agenda, with a particular emphasis on economic justifications for nationalist sentiment (Halikiopoulou et al., 2010). Similarly, far-right anti-immigration groups in Spain have recently become strong at the municipal level. Scholars believe that one factor contributing to their poor performance was their inability to separate themselves from the ideology of the Franco regime. The material also highlights the capacity of the popular Party (PP) to attract far-right followers (Ros & Morales, 2012).

2. THE RISE OF FAR-RIGHT MOVEMENTS IN EUROPE: AN ANALYTICAL PERSPECTIVE

Center-right parties have long been seen as carriers of stability and economic development in European democracies. However, multi-layered developments such as the economic effects of globalization, waves of migration, and the expansion of the European Union have shaken the legitimacy of these parties built on a homogeneous national identity and welfare state balance (Vieten & Poynting, 2016). Populism, along with the disintegration of this ground, has weakened the ideological coherence and political leadership of the center-right. Center-right parties have been dragged into an identity crisis as they have tried to approach the discourse framework of the far right, especially on issues such as nationalism, sovereignty, and immigration. This situation has led to fragmentation of the parties not only in the eyes of the voters but also within their own organizations (Mair, 2013).

The rise of far-right movements across Europe is driven by a complex interplay of economic, social, and political factors. These groups often express concerns regarding migration, economic insecurity, cultural preservation, and national sovereignty. Their rhetoric and policy proposals reflect deep-seated anxieties about globalization, demographic change, and the perceived failure of traditional political establishments to address public grievances. By analyzing these factors in depth, we can better understand the broader context in which far-right movements have gained traction.

2.1. Economic Concerns and the Impact of Globalization

Far-right parties have increasingly capitalized on economic insecurity as a central theme in their rise, particularly in the contexts of migration and globalization. This connection is particularly evident in their criticisms of immigration, which they argue exacerbates competition within the labor market. Many far-right groups contend that an influx of migrants creates unfair competition for low-skilled jobs, leading to job losses and stagnating wages for native workers (Csanyi, 2020: 17). This narrative is especially resonant in regions that have experienced deindustrialization, where local economies have been significantly impacted by global trade shifts and technological advancements such as automation.

In these areas, the effects of economic decline are acutely felt as traditional industries diminish and job opportunities dwindle. The resulting economic dislocation not only exacerbates feelings of insecurity but also fosters a perception that immigration is a primary driver of these challenges. This perception is further fueled by incidents of economic downturns, which can easily be linked to the presence of newcomers in the job market, regardless of the broader structural factors at play.

Beyond labor market dynamics, globalization has further deepened economic inequalities. The rapid expansion of free trade agreements, offshoring practices, and deregulation has often resulted in wage stagnation and job precarity, especially for working-class citizens. Many individuals feel marginalized by an economic system that appears to reward multinational corporations and the affluent while neglecting the needs of ordinary workers. This sentiment breed's resentment towards political elites—perceived as out of touch and more concerned with the interests of global capital than the struggles of their constituents.

Far-right parties have adeptly harnessed these grievances by promoting a platform centered on economic protectionism. They advocate for a range of policies designed to insulate domestic workers from the perceived threats posed by globalization, including trade restrictions that aim to shield local industries from foreign competition, stricter immigration controls to limit labor supply, and welfare programs that prioritize assistance for native citizens over migrants. Through this rhetoric, far-right movements position themselves as champions of economic justice for the "ordinary people," framing their agenda as a necessary response to a globalized economic order that they assert disproportionately benefits elites and foreigners. This resonates especially with voters who feel overlooked by mainstream politics and disenfranchised by the forces of globalization (Rodrik, 2018).

In summary, the rise of far-right parties is intricately linked to economic insecurity rooted in migration and globalization. Economic discontent, particularly in deindustrialized regions, creates fertile ground for these parties to gain traction by presenting themselves as defenders against an economic landscape perceived as unfavorable to native workers. By leveraging economic protectionism and tapping into feelings of exclusion and resentment, far-right groups effectively craft a narrative that appeals to those yearning for security and a return to a more insular economic framework. The challenge for more moderate political forces lies in addressing these economic concerns comprehensively, offering solutions that acknowledge the complexities of globalization while ensuring that the benefits of economic integration are shared more equitably across all segments of society.

2.2. Cultural and Demographic Fears

Cultural anxieties are a fundamental component in the ideological framework of far-right movements, complementing the economic concerns that often dominate discussions around their rise. These movements frequently articulate immigration as a significant threat to national and religious identity, positing that the presence of culturally diverse groups undermines

traditional values and societal cohesion. This narrative is particularly potent in the context of demographic changes, where fears surrounding the loss of a dominant ethnic or religious identity are prominently featured.

Far-right ideologies often hinge on the premise that high birth rates among immigrant communities, juxtaposed with declining birth rates among native populations, will precipitate a profound transformation of national identity (Anderson, 2019: 323). This framing not only amplifies fears of cultural displacement but also invokes a sense of urgency among supporters, suggesting that immediate action is necessary to safeguard the nation's future. The notion of demographic change is frequently manipulated to evoke a sense of impending crisis, compelling individuals to align with far-right narratives that promise to restore and protect a perceived threatened identity.

The rhetoric employed by far-right leaders often escalates these cultural anxieties into existential threats. They warn of a so-called "replacement" of native populations, a concept that has gained traction in various political discourses across Europe and beyond. This narrative serves to galvanize nationalist sentiments and anti-immigrant attitudes, fostering a collective identity rooted in the preservation of an imagined homogeneity. By framing immigration as a zero-sum game, far-right movements effectively position themselves as defenders of the nation against an encroaching, culturally alien force.

Moreover, the concerns surrounding cultural integration are particularly pronounced in discussions about Muslim communities within Europe. Many far-right groups argue that migrants from non-Western backgrounds bring with them values that are fundamentally incompatible with the secular, liberal frameworks of Western societies. This perspective is often steeped in Islamophobic rhetoric, which portrays Muslim communities as not only unwilling to assimilate but also as actively seeking to undermine societal norms. Such arguments are strategically employed to justify the implementation of restrictive immigration policies, as well as assimilationist measures aimed at preserving a national identity that is perceived to be under siege.

The interplay between cultural anxieties and far-right ideologies is further complicated by the broader context of globalization. As societies become increasingly interconnected, the rapid pace of cultural exchange can provoke backlash from segments of the population that feel threatened by these changes. Far-right movements exploit this backlash, framing their narratives in a way that resonates with those who perceive themselves as losing control over their cultural and national identity (Taggart and Szczerbiak, 2004).

In summary, cultural anxieties are integral to the rise and persistence of far-right movements, shaping their ideologies and influencing their political strategies. By framing immigration as a threat to national and religious identity, these movements tap into deep-seated fears of cultural displacement and demographic change. Their rhetoric often escalates these fears into existential threats, further entrenching nationalist sentiments and justifying restrictive policies. As societies grapple with the challenges of integration and cultural diversity, addressing these anxieties constructively and inclusively becomes crucial to countering the narratives propagated by far-right groups and fostering social cohesion.

2.3. The Role of Political Disillusionment and Anti-Establishment Sentiment

Disillusionment with mainstream political parties has further contributed to the rise of the far right. Many voters perceive traditional political elites as detached from the struggles of ordinary citizens, accusing them of being overly bureaucratic, corrupt, or complicit in policies that undermine national interests (Georgi, 2019: 187). This perception has led to increasing support for far-right parties, which position themselves as populist, anti-establishment alternatives.

By framing political struggles as a conflict between "insiders" (native citizens) and "outsiders" (immigrants, elites, and international institutions), far-right parties cultivate a strong sense of group identity. This rhetoric not only strengthens their electoral base but also deepens societal divisions by promoting the idea that traditional political institutions have failed to protect the interests of native populations. Scandals and instances of corruption among mainstream parties further erode public trust, making far-right movements appear as more transparent, honest, and responsive to voter concerns.

2.4. National Sovereignty and Euroscepticism

Far-right movements have surged in recent years, driven by a complex interplay of social, economic, and political factors. A significant aspect of this rise is the opposition to supranational governance, with the European Union (EU) often in the crosshairs. Many far-right parties articulate a critique of the EU, arguing that its policies encroach upon national sovereignty and enforce regulations that are misaligned with the specific interests of individual nations. This sentiment resonates particularly in Central and Eastern European countries like Hungary and Poland, where far-right groups have capitalized on discontent towards EU-mandated migration policies, economic directives, and judicial oversight (Csanyi, 2020: 15).

The far-right's call for a restoration of national sovereignty reflects deeper anxieties about the loss of control over domestic affairs in an increasingly globalized world. These parties portray supranational entities as intruders that undermine the nation-state's authority and autonomy. Their rhetoric often emphasizes the perceived risks associated with globalization and European integration, portraying them as threats that dilute national identity and cultural homogeneity.

This anti-globalist perspective not only focuses on political sovereignty but also intertwines with economic concerns, particularly for voters who feel economically marginalized or threatened by international competition. Far-right movements champion the idea of reclaiming control over borders, legislation, and economic policies, appealing to those who fear that their livelihoods are jeopardized by external forces and economic migrants. Moreover, this rejection of EU influence serves as a rallying point. It fosters a sense of unity among supporters, who are encouraged to view themselves as part of a collective effort to protect their culture and way of life. The far-right's narrative often invokes a dichotomy between "us" (the native population) and "them" (foreigners, migrants, or bureaucrats in Brussels), simplifying complex issues into a battle for survival of the national identity against perceived external threats.

In essence, the rise of far-right movements can be understood as a reaction to the challenges posed by supranational governance, blending nationalism with an anti-globalization agenda. This combination not only mobilizes voters but also reflects a broader crisis in how citizens relate to national and international institutions, raising critical questions about the future of democracy, governance, and identity in the context of globalization.

2.5. Implications and Challenges for Mainstream Politics

The ongoing ascent of far-right movements poses a formidable challenge to mainstream political parties and democratic institutions across Europe. This phenomenon is not merely a fleeting trend; it signifies a profound and widespread dissatisfaction with current economic policies, cultural integration efforts, and the overall political representation afforded to various segments of society. To effectively counter this trend, a nuanced and multidimensional approach is essential—one that transcends mere denunciation of far-right ideologies.

At the core of this challenge lies a palpable economic discontent. Many individuals feel left behind by globalization, which has often benefited a select few while exacerbating inequality and job insecurity for others. Mainstream parties must respond to these economic grievances by

advocating for policies that not only aim to reduce inequality but also enhance job security and ensure that the benefits of globalization are equitably distributed. This could involve implementing progressive taxation, investing in education and vocational training, and supporting local industries to create sustainable jobs. By addressing these economic concerns, mainstream parties can begin to reclaim the narrative and demonstrate their commitment to the welfare of all citizens (Kriesi, 2014).

In addition to economic factors, social cohesion is another critical area that requires attention. Far-right movements frequently exploit cultural anxieties, framing issues of immigration and integration in a divisive manner that resonates with voters who feel their identities are threatened. To counteract this divisive rhetoric, mainstream parties must foster inclusive policies that promote social cohesion and constructive dialogue on cultural integration. This involves not only addressing the legitimate concerns of citizens regarding immigration but also actively promoting the benefits of diversity and multiculturalism. Initiatives that encourage community engagement and intercultural exchange can help to mitigate fears and build a more cohesive society.

Furthermore, the erosion of public trust in democratic institutions is a significant factor contributing to the rise of far-right movements. Many citizens perceive mainstream political parties as disconnected from their needs and concerns, leading to a growing disillusionment with the political process. To rebuild this trust, democratic institutions must prioritize transparency and responsiveness. This includes engaging citizens in decision-making processes, addressing political corruption vigorously, and ensuring that government actions are accountable to the electorate. By demonstrating a genuine commitment to democratic principles and the rule of law, mainstream parties can help restore faith in the political system (Pappas, 2019).

In conclusion, the rise of far-right movements in Europe is a complex phenomenon rooted in a combination of economic distress, cultural anxieties, political disillusionment, and nationalist sentiments. Their ability to garner widespread support underscores the urgent need for policymakers to confront the underlying socioeconomic and political issues that drive voter discontent. Ignoring these challenges risks further legitimizing far-right narratives, which could lead to deeper polarization and significant obstacles for democratic governance. Ultimately, a proactive and inclusive approach is essential for mainstream parties to effectively address the concerns of their constituents and safeguard the democratic values that underpin society

2.6. Separation of Mainstream Right-wing Parties and Far-Right Parties

The distinction between “right” and “left” on the political spectrum is one of the most fundamental ideological categories that has historically existed since the French Revolution. This distinction has gained various layers of meaning over the centuries and has been the subject of multidimensional analyses in political science literature. In this context, the conceptual scale developed by political philosopher Norberto Bobbio on the right-left axis is an important reference source, especially in understanding the ideological foundations of right-wing politics. The conceptual scale developed by political philosopher Norberto Bobbio on the right-left axis is an important reference source, especially in understanding the ideological foundations of right-wing politics. Norberto Bobbio's work Right and Left: The Significance of a Political Distinction, published in 1994, is one of the most important studies that systematizes the right-left distinction at a philosophical level. According to Bobbio, the fundamental difference between the right and the left is shaped by the importance given to equality. According to Bobbio:

“While the left advocates progress towards equality, the right has an approach that accepts and legitimizes natural or social inequalities” (Bobbio, 1996, p. 60). On the other hand, in this approach, the basis of right-wing ideology is:

- The idea that inequality is inevitable and even desirable,
- The belief in hierarchical orders,
- The preservation of traditional values and authority.

Bobbio's right-left scale offers a framework that can be redefined in variable historical contexts rather than a fixed ideological alignment. In this respect, the positions of the political actors to be analyzed should be evaluated not only with economic policies but also with their stances on cultural and social issues.

Center-right parties represent the "moderate" and "modernized" forms of right-wing thought described by Bobbio. These parties:

- Freedom of individual initiative,
- Free market economy,
- They tend to protect the traditional elements of the social structure (family, religion, nation).

However, today's center-right parties do not directly defend the absolute inequality stance of the classical right; instead, they adopt more moderate policies such as the ideal of equal opportunities and the limitation of social assistance (Mair, 2007). For example:

- The Christian Democratic Union (CDU) in Germany,
- The Republicans (Les Républicains) in France,
- The Justice and Development Party (AK Party) in Turkey,

parties such as these take pro-establishment, traditionalist but not radicalized positions on Bobbio's right scale. Center-right parties can shift to a more conservative rhetoric by taking into account public sensitivities on issues such as immigration, security, and national sovereignty, but they maintain their commitment to the fundamental principles of the democratic order (Aydın-Düzgit & Keyman, 2020).

On the other hand, far-right parties carry the principle of inequality that Bobbio points out in his definition of the right to a normative ground, reinforcing it with social exclusion, ethnic discrimination, and authoritarian nationalism. The far-right does not only accept inequality; at the same time, it sees the demand for equality as a "danger". This understanding is reflected in the discourses of many parties today:

- National Rally (formerly FN) in France
- Alternative for Germany (AfD) in Germany
- Lega Nord in Italy
- Fidesz in Hungary

These parties reproduce Bobbio's "anti-equality right" principle by combining it with cultural superiority, xenophobia and security policies (Wodak, 2015). The rise of the far-right coincides with the demand for the re-enforcement of the inegalitarian order as envisioned by Bobbio.

Although the line between center-right and far-right parties blurs from time to time, commonalities are striking in some political reactions. Although these reactions are in different tones on Bobbio's right-wing scale, the basic orientation is the same:

- Anti-immigration: The idea that social rights should only belong to citizens,
- Cultural protectionism: Homogenization of national identity,
- Regaining the sovereignty of the state: Anti-EU, criticism of globalization, etc.

These reactions can be considered as 21st century variations of the principle of "inequality is normal" in Bobbio's right-wing thought. While center-right parties develop more pragmatic and conciliatory policies in this vein, far-right parties come to the fore with their discourses that deepen inequality and polarize society. Although both groups are located on different planes on

Bobbio's right-wing scale developed against the concept of equality, they reproduce the principle of "natural inequality", which is the basic ideological core, in various ways. In this context, Bobbio's right-left distinction offers a vivid and explanatory frame of reference not only in terms of history but also in terms of contemporary politics.

3. APPROACHES AND DISCOURSES OF FAR-RIGHT PARTIES ON IMMIGRATION

The expansion of far-right movements across Europe is rooted in concerns about immigration, national identity, security, and socioeconomic challenges. Far-right groups advocate for stricter immigration policies, emphasizing national culture and ethnic homogeneity while portraying migration as a threat to social cohesion (Lutz, 2019: 520). Their rhetoric often combines nationalism, populism, and economic protectionism to appeal to a broad electorate disillusioned with mainstream politics. By analyzing their strategies, policy proposals, and impact on political dynamics, we can better understand the rise and consolidation of far-right forces in Europe

3.1. Far-Right Opposition to Immigration: National Identity and Welfare Chauvinism

A defining characteristic of far-right politics is staunch opposition to immigration. These groups argue that large-scale migration erodes national identity, disrupts traditional values, and weakens social cohesion. Far-right movements portray migration as a cultural invasion, warning against the dilution of national traditions and the rise of multiculturalism, which they see as a threat to societal unity (Lutz, 2019: 520).

Beyond cultural concerns, far-right parties emphasize "welfare chauvinism," a policy approach that prioritizes the well-being of native-born citizens over migrants. Welfare chauvinism argues that social benefits should be restricted to the indigenous population while excluding immigrants, regardless of their economic contribution (Chen, 2022: 251). This perspective resonates particularly with working-class voters who perceive migrants as competitors for jobs, housing, and public services. By exploiting these fears, far-right parties strengthen their voter base, attracting disillusioned members from leftist and centrist parties.

Far-right rhetoric often exaggerates the economic burden of migration, claiming that immigrants strain social services and contribute to unemployment. While empirical studies indicate that migration can stimulate economic growth and alleviate labor shortages, far-right parties persistently frame immigration as a zero-sum game where benefits to migrants come at the expense of native citizens. This narrative fuels anti-immigrant sentiment, particularly during periods of economic stagnation and crisis

3.2. Law and Order: Linking Migration to Security and Terrorism

Another critical component of far-right ideology is the emphasis on law and order. These groups argue that immigration leads to increased crime rates, social unrest, and terrorism, portraying migrants—particularly those from Muslim-majority countries—as security threats (Anderson, 2019: 326). The far-right frequently capitalizes on terrorist attacks and violent incidents involving individuals of migrant backgrounds, using these cases to advocate for stringent border controls, deportation policies, and national security measures.

The securitization of migration, where immigration is framed as a security risk rather than a demographic or economic issue, has contributed to the growing appeal of far-right parties. Many far-right movements argue that weak border controls and inadequate vetting procedures have allowed extremists to infiltrate European societies. This fear-mongering strategy has been particularly effective in mobilizing support in the aftermath of high-profile terrorist attacks.

Moreover, far-right narratives frequently merge crime, terrorism, and migration into a single discourse of threat. By presenting migrants as potential criminals or radical elements, these parties justify policies such as border fortification, refugee bans, and increased surveillance. While statistical evidence does not support the claim that immigration leads to higher crime rates, the emotional appeal of security fears makes such narratives politically effective.

3.3. The Far-Right's Electoral Strategy: Populism, Nationalism, and Crisis Exploitation

Far-right parties employ a populist strategy that pits "ordinary citizens" against "corrupt elites" and "foreign outsiders." They claim that mainstream political establishments have failed to protect national interests, accusing traditional parties of being complicit in the decline of national sovereignty and identity (Mudde, 1999). This anti-establishment rhetoric has helped far-right movements attract voters disillusioned with traditional politics, particularly during periods of economic and social crisis.

The rise of far-right parties in the 1990s marked a shift in political competition. During this period, working-class voters, historically aligned with socialist and social democratic parties, began defecting to far-right parties due to concerns about immigration and economic inequality. This shift led to the development of what scholars describe as the far-right's "winning formula": a coalition of working-class anti-immigration voters and middle-class neoliberal sympathizers (Chen, 2022: 251).

As far-right parties gained electoral momentum, mainstream political parties, particularly center-right groups, began adopting more restrictive immigration policies to compete for votes. This process, known as the "contagion effect," has led to a broader normalization of anti-immigrant rhetoric in European politics. Even some center-left parties have adjusted their stance on migration to prevent further voter defections. This shift underscores the far-right's ability to influence mainstream discourse, even when they are not in power.

3.4. Mainstream Responses: Balancing Immigration and National Cohesion

In contrast to the far-right's rigid anti-immigration stance, mainstream European political parties generally adopt a more nuanced approach. They recognize the economic and demographic benefits of migration, such as filling labor shortages and mitigating aging population challenges, while also acknowledging the necessity of effective integration policies and border management (Anderson, 2019: 321).

Mainstream parties, particularly those aligned with liberal and social democratic traditions, emphasize policies that facilitate migrant integration, including language education, labor market access, and anti-discrimination measures. However, growing public pressure and electoral losses to far-right parties have compelled some mainstream parties to harden their stance on immigration, particularly concerning asylum policies and border controls. Despite these efforts, mainstream parties face challenges in countering far-right narratives. The far-right's simplistic framing of migration as a national threat is often more politically effective than complex policy discussions about integration and economic benefits. Consequently, mainstream parties must find ways to engage with public concerns about migration while promoting inclusive and evidence-based policies that do not concede ground to far-right extremism.

The rise of far-right parties in Europe is not merely a reaction to immigration but a broader response to economic uncertainty, political disillusionment, and security concerns. These movements have successfully leveraged anxieties about migration, national identity, and crime to expand their electoral base. By positioning themselves as defenders of the "native population" against external threats—whether migrants, elites, or international institutions—they have reshaped European political landscapes. Addressing the factors fueling far-right support requires a multi-dimensional approach. Economic policies that reduce inequality, strengthen labor

protections, and ensure fair access to social benefits can mitigate some of the economic grievances that far-right parties exploit. Similarly, fostering social cohesion through well-designed integration policies and combating misinformation about migration can help counter cultural fears.

Moreover, restoring public trust in democratic institutions is essential. Political corruption, bureaucratic inefficiency, and detachment from public concerns create fertile ground for far-right populism. Transparent governance, citizen engagement, and responsive policymaking can help rebuild confidence in mainstream political parties and weaken the far right's appeal. Ultimately, the far-right's growth serves as a warning signal about the failures of traditional political systems to address voter anxieties. Tackling these underlying issues directly—rather than merely condemning far-right ideologies—will be crucial in safeguarding democratic stability and social cohesion in Europe.

3.5. Security Concerns and the Politics of Fear

The rise of far-right movements in Europe has been fueled by concerns about security, economic competition, and national identity. These movements advocate for stricter immigration policies, tighter border controls, and the preservation of cultural homogeneity, positioning themselves as defenders of national interests. However, their rhetoric and policy proposals are deeply contested as they often rely on exaggerated fears and exclusionary narratives that risk stigmatizing entire communities. A more nuanced approach to these issues requires balancing legitimate security concerns with the principles of inclusivity, integration, and economic pragmatism (Lutz, 2019: 526).

Far-right groups often frame immigration as a security risk, arguing that increased migration leads to higher crime rates, social instability, and even terrorism. They promote a "tough on crime" stance, portraying themselves as the only political forces capable of restoring order and protecting citizens (Lutz, 2019: 526). This message resonates with voters who perceive rising crime levels or feel that existing governments have failed to ensure public safety. A core aspect of this narrative is the alleged link between migration and crime. Far-right parties frequently highlight isolated incidents involving migrants and use them as evidence of a broader pattern of lawlessness. While crime statistics do not consistently support the claim that migrants are responsible for increasing crime rates, the perception of insecurity—often shaped by selective media reporting—creates fertile ground for far-right rhetoric.

Additionally, far-right groups argue that weak border controls facilitate the entry of extremists, increasing the risk of terrorism. Following terrorist attacks in Europe, such as those in Paris (2015), Berlin (2016), and Vienna (2020), far-right parties have intensified their calls for restrictive immigration policies, linking migration to national security threats (Anderson, 2019: 326). However, research suggests that radicalization is often a domestic issue involving second- or third-generation migrants rather than newly arrived refugees. By focusing narrowly on immigration as the primary security threat, far-right narratives overlook the complex sociopolitical factors that contribute to radicalization, such as social exclusion and marginalization.

While security is a legitimate concern, an exclusive focus on restrictive policies may undermine social cohesion. Effective counterterrorism and crime prevention strategies require a balanced approach that includes integration policies, intelligence-sharing, and law enforcement measures targeting criminal networks rather than entire migrant populations.

3.6. Economic Anxiety: Job Competition and Wage Suppression

Economic concerns are another major theme in far-right discourse on migration. These groups argue that migrants, particularly low-skilled workers, create job competition for native

workers and drive down wages, leading to economic insecurity among the working class (Lutz, 2019: 525). This fear is particularly strong in countries experiencing high unemployment rates or economic stagnation. The Alternative for Germany (AfD), for example, has consistently expressed concerns about job market competition and wage suppression due to migration. The party argues that an influx of low-skilled workers limits employment opportunities for German citizens and depresses wages in key sectors (Csanyi, 2020: 17). In response, AfD advocates for stricter immigration controls to protect domestic labor markets.

However, economic research presents a more complex picture. While certain low-skilled jobs may face competition, migration also has positive economic effects. Migrants often fill labor shortages in industries that struggle to attract native workers, such as healthcare, agriculture, and construction. Moreover, immigration can stimulate economic growth by increasing consumer demand, entrepreneurship, and innovation. Studies indicate that, in the long term, migration tends to have a neutral or even positive effect on wages and employment for native workers, particularly in highly developed economies with aging populations.

Despite these findings, far-right parties continue to use economic anxiety as a mobilization tool. Their emphasis on "welfare chauvinism"—the belief that social benefits should be reserved for native citizens—resonates with voters who feel economically vulnerable. This approach enables far-right parties to attract support from both working-class voters who fear job competition and middle-class voters concerned about welfare expenditures on migrants. Addressing economic concerns related to migration requires policies that ensure fair labor conditions, invest in skills training for both migrants and native workers, and strengthen social safety nets to reduce economic insecurity. Simply restricting immigration is unlikely to resolve underlying economic inequalities.

3.7. National Identity and the Fear of Cultural Erosion

One of the most persistent themes in far-right ideology is the defense of national identity. These movements argue that globalization, multiculturalism, and mass migration threaten the cultural and historical fabric of their nations (Frieman et al., 2019: 529). They claim that increasing diversity leads to the erosion of traditional values, social fragmentation, and a loss of collective identity. The French National Front (now National Rally) has been one of the most vocal proponents of these ideas. The party has long advocated for tougher immigration laws, asserting that mass migration endangers social cohesion and undermines French national unity (Grande et al., 2019: 1446). To "protect French culture," the party calls for strict border controls, assimilation policies, and limitations on multicultural policies that promote diversity.

Far-right parties often frame their stance on national identity as a defense of social cohesion. They argue that a shared cultural background is necessary for social harmony and political stability. However, critics point out that these arguments often lead to exclusionary policies, discrimination, and the marginalization of ethnic and religious minorities (Günther et al., 2021: 3). Policies aimed at enforcing cultural homogeneity can create divisions rather than unity, as they often target specific communities and portray them as "outsiders" who must either assimilate or leave. A critical issue in this debate is the distinction between integration and assimilation. While integration policies aim to help migrants participate in society while maintaining elements of their cultural identity, assimilation policies demand complete cultural conformity. Far-right parties generally favor assimilation, insisting that newcomers adopt the dominant national culture while rejecting practices they deem incompatible. This rigid approach often ignores the dynamic nature of cultural identity and the historical reality that societies have always evolved through cultural exchange.

Promoting a cohesive society does not require cultural exclusion. Policies that encourage intercultural dialogue, mutual adaptation, and inclusive national identities can strengthen social

bonds without resorting to divisive rhetoric. Recognizing that national identity is not static but adaptive allows for a more constructive approach to the challenges posed by globalization and migration. Far-right narratives on security, economic competition, and national identity have gained traction by exploiting public anxieties and framing migration as a fundamental threat to European societies. However, these narratives often rely on oversimplification, fear-mongering, and exclusionary rhetoric that stigmatizes entire populations. While legitimate concerns about security and economic stability exist, addressing them requires evidence-based policies rather than reactionary measures.

A balanced approach to migration should incorporate both effective border management and humane integration policies. Governments must ensure that migration policies do not exacerbate social divisions but rather foster inclusion and economic contribution. Security strategies should target actual threats rather than scapegoating migrant communities. Economic policies should focus on job creation, fair labor practices, and education rather than merely restricting immigration.

The challenge for European democracies is to counter the rise of far-right extremism without dismissing the concerns that fuel its growth. By addressing security fears, economic anxieties, and identity debates through inclusive and pragmatic policies, mainstream political forces can provide viable alternatives to far-right solutions. This approach is essential for maintaining social cohesion, democratic integrity, and a forward-looking vision of European societies in an era of global mobility and change.

4. THE IMPACT OF FAR-RIGHT PARTIES ON EUROPE'S MIGRATION POLICIES

Case studies of right-wing organizations and their influence on immigration laws in various European nations offer profound insights into the effectiveness and implications of their strategies. These case studies reveal how far-right movements not only shape public discourse surrounding immigration but also impact legislative processes and policies at national levels.

One notable example is the rise of the National Front (now National Rally) in France, which has significantly transformed the immigration debate over the past few decades. The party's platform has centered on national sovereignty and the perceived threats posed by immigration to French culture and identity. Their persistent advocacy for stricter immigration controls and the prioritization of national citizens in welfare provisions has forced mainstream political parties to adopt more hardline stances on immigration. This shift has resulted in legislative changes, such as more stringent border controls and immigration policies that align more closely with the party's rhetoric.

With its anti-immigrant attitude and populist message, the Alternative for Germany (AfD) has profoundly affected the national conversation on migration in Germany. As a result, the German government enacted tighter asylum procedures, including faster deportations and increased border restrictions. This policy shift has consequences for both migrants and society as a whole, resulting in a more rigorous approach to immigration and integration (Günther et al., 2021: 3).

Similarly, in Italy, the Lega Nord party has effectively utilized anti-immigration sentiment to gain political traction. After the 2018 elections, the party entered a coalition government and subsequently implemented policies that included increased border security, the closure of ports to rescue ships carrying migrants, and measures that targeted the regularization of undocumented migrants. The party's strong rhetoric against migration has not only influenced public opinion but has also led to a significant alteration in Italy's immigration policy, showcasing how right-wing organizations can achieve their objectives when they gain political power.

In Austria, the Freedom Party of Austria (FPÖ) has also played a crucial role in shaping immigration laws. The FPÖ's influence peaked during its coalition with the Austrian People's Party (ÖVP), which allowed it to push through policies that restricted asylum applications and tightened laws against undocumented migrants. The party's framing of migration as a security issue has resonated with a substantial segment of the Austrian populace, leading to greater acceptance of restrictive policies that may have previously been considered too extreme by mainstream parties.

These case studies illustrate that right-wing organizations often utilize a combination of grassroots mobilization, strategic messaging, and political opportunism to influence immigration laws. They effectively capitalize on public fears and anxieties regarding cultural dilution, economic competition, and national security. By framing immigration not just as a policy issue but as a threat to national identity and social cohesion, these organizations succeed in steering the political narrative and setting the agenda for mainstream political discourse. Moreover, the outcomes and consequences of their strategies extend beyond immediate legislative changes. The normalization of far-right rhetoric within mainstream politics contributes to a broader societal shift in attitudes toward immigrants and immigration. This shift often results in increased stigmatization of immigrant communities and can lead to detrimental social consequences, including heightened xenophobia and discrimination.

The examination of case studies from various European nations highlights the significant impact that right-wing organizations have on immigration laws and policies. These organizations adeptly leverage cultural anxieties to reshape public discourse, influence legislative outcomes, and ultimately redefine the relationship between national identity and immigration. The implications of their strategies are profound, as they not only affect immigration policies but also contribute to shaping societal attitudes towards diversity and inclusion. These findings underscore the necessity for policymakers to address the root causes of public concern surrounding immigration and to engage in constructive dialogue that counters far-right narratives while advocating for fair and humane immigration practices.

Far-right Parties with a populist agenda have evolved into a permanent fixture in most party systems in Western Europe during the previous years. Their anti-immigrant, anti-multiculturalism position is essential to their electoral success (Lutz, 2019: 525). Their main issue is immigration, which is opposed by practically all far-right populist parties. Because the majority of European voters favor fewer immigrants and stricter immigration controls. When it comes to altering the migration restrictions in a more constrictive path, far-right populist parties possess enormous power. Even when the extreme right joins governing coalitions, many believe its policy effectiveness is limited (Muis et al., 2017: 919). Regardless of the far-right's political success, immigration and integration rules have tended to become more liberal during the previous three generations (De Haas et al., 2016: 342). The current research takes its conclusions mostly from subjective case studies and gives contradictory data on how far-right populist parties influence governments' migration policies (Mudde, 2013).

Scholars discuss the link of causality between far-right populist parties and restrictive immigration policies, arguing that restrictive immigration policies may have existed before forming far-right populist parties (Money, 1999). The impact of far-right populist parties' Migration policy differs per policy area; when in power, they effectively enforce stricter integration regulations; nevertheless, they have minimal influence on the broader liberalization trend in immigration policy. As a result, far-right populism is more likely than the overall number of immigrants to threaten immigrants' rights. The first element of FRP parties is populism. This concept is defined by Mudde as a "thin-centered ideology". Moreover, populism is almost always combined with one or more other ideological features. When populism is combined with nativism and authoritarianism, populist radical right parties emerge (Mudde & Kaltwasser, 2011).

In this respect, the most important common feature of far-right populist parties is their nativist stance and desire for restrictive immigration policies. According to nativists, constant immigration weakens the homogenous nation-state. The party's strong anti-immigrant attitude sets it apart from others (Arzheimer, 2009: 262). In terms of immigration admission and integration, far-right populist groups advocate for stricter rules than are already in place (Akkerman, 2015: 58). Because migration policy is so important to the extreme right, assessing its overall success requires analyzing its influence on policy results in this area. With far-right populism electoral success as rivals to mainstream parties, as well as their presence in government in several European countries, one might anticipate their political agenda to affect policy. A party gains success in policy when it can modify public policies to its desired agenda as a result of its political dominance. As a result, as compared to the policy's absence, the far-right gains migration policy succeeds via its ability to enforce legislative constraints or avert policy liberalizations.

There are two fundamental pathways that political parties might use to ensure the success of policy. A party's effect on the government's decisions could be indirect, such as changing the main parties' policy aims, or direct, such as Acquiring authority as a member of the government. Any evaluation of policy effectiveness should evaluate both indirect and direct ways of policy effectiveness. Far-right populist parties have a considerable influence on electoral competitiveness by making immigration a key political issue and generating sentiments against immigrants (Davis, 2012: 26). The strong engagement of far-right populist parties opposing migrants prohibits mainstream parties from dismissing the constraining choices of the average voter, making liberal migration policies more electorally risky for them. As a result, to prevent losing supporters to the far-right opponent, major parties embrace more restrictive policies, and Mainstream parties support more restricted policy ideas and practices.

In addition to contesting elections, far-right populist parties showcase their alliance capability by joining governments as minor collaborators or supporting minority administrations in several European nations (Mudde, 2013; De Lange, 2012: 906). By boosting the size of the right-wing block as a whole, the political achievement of far-right populist ideologies presents a strategic chance, enabling mainstream-right parties to win positions in government. To establish a political coalition, mainstream-right parties may adopt increasingly restricted immigration policies.

Regardless of growing concern about the political ramifications of populist far-right parties' electoral victory, current research on policy achievement in their primary topic remains ambiguous. However, it is often assumed that they have minimal influence. The existing research relied almost entirely on descriptive research projects of individual parties, such as the Front National in France, the FPÖ in Austria, the Lega Nord in Italy, the Sweden Democrats in Sweden, or the Swiss People's Party in Switzerland, to make observations on the policy effects of far-right populist parties. These publications provide a detailed analysis of several far-right populist parties in various national contexts.

However, they provide contradicting evidence under the same conditions. Furthermore, case studies seek to assess if those few policy changes would have happened without the presence of a far-right populism. Researchers studying party policy perspectives underline that, in the absence of a far-right political danger, mainstream-right parties have a political electoral motive for adopting a more restrictive posture on migration (Akkerman, 2015: 56).

Similarly, some scholars believe that mainstream parties are to blame for the politics of immigration and that the far right's ability to establish agendas is restricted (Van der Brug et al., 2015: 2). This position contends that changes in limited migration policy may be the product of mainstream-right cabinet members and their preset policy aim rather than the co-optation of far-right adversaries (Money, 1999). In this respect, Far-right parties use populist rhetoric to

position themselves as defenders of "the common people" against elites, often framing their opponents as out-of-touch or corrupt. This populist approach appeals to people frustrated with traditional political discourse

5. THE DISCOURSES OF FAR-RIGHT PARTIES IN EUROPE ON IMMIGRATION

Far-right political parties are entities that uphold nationalist, populist, and frequently anti-immigration doctrines. They frequently argue for tighter border controls and the protection of cultural heritage. Far-right groups are distinguished from other political groupings by their emphasis on ethnonationalism, which prioritizes the welfare and identity of a certain ethnic or national faction. This mindset can lead to restrictive policies and language that target minority populations and generate a sense of "us versus them" (Cohen, 2020: 663).

In this respect, globalization is seen as one of the main reasons for the rise of FRP parties in Europe. They were able to gain support because of the growing unrest in a pluralist, confrontational, multicultural, and globalizing society (Ignazi, 2003: 217). It is possible to argue that "one of the most striking features of globalization is the persistence of difference and the continuing centrality of 'us and them' in the construction of identity" (Beeson and Bellamy, 2003: 344). Similarly, PRR parties rely on the notions of 'us and them' or 'good and evil' in the construction of identity, values, interests, norms, and actions. For example, after the Nice attack, PVV leader Geert Wilders said, "This is a war. It will not stop until we close our borders to Islam and de-Islamize our societies. No more terror. No more Islam!" (New York Times, 2016a).

They believe that globalization has led to the transfer of traditional economic and political powers of states to international institutions, transnational corporations, and other non-state actors (Liang, 2016: 9). According to these parties, globalization threatens the purity and sovereignty of the nation-state. Immigration is associated with globalization by most FRP parties (Mudde, 2007: 189-197). Immigration, which has become an important issue in European politics since the 1980s, is said by FPR parties to lead to unemployment and economic stagnation. Immigrants have become the target of xenophobic accusations such as stealing jobs by these parties. For example, according to Marine Le Pen, French workers should be favored in the labor market. Le Pen argues that France's prosperity depends on ending globalization and replacing free trade with a "new patriotic model" of "smart protectionism" that radically reduces unemployment (Smith, 2017).

Traditional political groups, on the other hand, tend to incorporate a broader range of ideologies and prioritize a broader range of interests, such as social welfare, economic strategy, and international partnerships. While far-right groupings may agree on certain legislative positions, their specific concentration on ethno-nationalism, as well as their usually combative and inflammatory rhetoric, distinguishes them (Lutz, 2019: 527). This trait is particularly prominent in party propaganda, both in party newspapers and election pamphlets, rather than in electoral and party programs, which are more 'ideological'. Xenophobia means fear of 'foreigners' or anything that is 'foreign', and in practice, it is not only directed against 'foreigners', i.e., people who come from (or whose parents come from) other countries. Almost all ERPs fear the 'invasion of foreigners'. They associate them with all kinds of scourges (unemployment, crime, loss of values, traditions, etc.). However, their xenophobia is not limited to foreigners; anything related to their way of life and values is xenophobic. (Mudde, 1999: 188).

In recent years, a growing consensus has emerged among scholars on the essential elements of populism. As Canovan (1981: 294) observes, 'all forms of populism, without exception, involve in some way the glorification and appeal to the people, and all are anti-elitist in one sense or another'. This underpins Mudde's (2004: 544) oft-quoted definition of populism: 'an ideology that holds that society is ultimately divided into two homogeneous and hostile groups, the 'pure people' and the 'corrupt elites', and that politics should be an expression of the volonté

générale (general will) of the people'. While this serves as a good minimum definition of populism, we would add that for right-wing populists, 'the people' are not only attacked from above by elites but also by the presence of 'others' in society (e.g. immigrants, welfare abusers, Indigenous citizens with special rights) who do not share the values of the people (Albertazzi and McDonnell 2015: 5).

Whatever the ideological differences between populist parties, they all share the claim that democracy has been stolen from the sovereign 'people' by corrupt elites. Populists, therefore, present themselves as 'true' democrats. (Bowler et al., 2016: 72-73). However, in Europe, there are numerous notable far-right parties. Illustrations encompass the National Rally (National Front) in France, the Freedom Party of Austria (FPÖ), and Alternative for Germany (AfD) in Germany (Anderson, 2019: 325). These parties have garnered attention and backing by tapping into populist sentiments, addressing economic and immigration apprehensions, and challenging the conventional political landscape.

Table 1: Votes and Power Status of Far-Right Parties in Europe

Country Name	Name of Far-Right Party	Year with the Highest Number of Votes	Vote Share in the Elections	Forming a Government or Being in a Coalition
Austria	Freedom Party of Austria (FPÖ)	2024	28.8 %	Yes
Belgium	Flemish Interest (VB)	2024	13.8 %	No
Denmark	Denmark Democrats (DP)	2022	8.1 %	No
France	National Rally (NFP)	2024	29.3 %	No
Germany	Alternative für Deutschland (AfD)	2025	20.8 %	No
Italy	Fratelli d'Italia (FDI)	2022	26.0 %	Yes
Netherlands	Party for Freedom (PVV)	2023	23.5 %	Yes
Norway	Progress Party	2009	22.9 %	No
Spain	Vox (VOX)	2019	15.1 %	No
Switzerland	Swiss People's Party (SVP)	2023	27.9 %	Yes
Sweden	Sweden Democrats (SD)	2022	20.5 %	No
United Kingdom	Reform UK (REFORM)	2024	14.3 %	No

Source: Compiled by the author from Parties and Elections in Europe http://www.parties-and-elections.eu/countries.html (09.10.2025)

During World War 2, Europe, which experienced far-right ideologies such as National Socialism and Fascism and faced great destruction, saw far-right parties that came to the forefront with anti-refugee rhetoric as saviors responsible for the economic and political crises caused by the influx of refugees, especially after 2015.

As seen in Table 1 above, the recent preference for far-right parties by ordinary Europeans in many European countries, which have gained a reputation for emphasizing democratic values and universal human rights, poses an interesting dilemma. Far-right parties, based on an ideology that once set Europe on fire, are now partners in coalition governments in Austria, Italy, the Netherlands, and Switzerland. Moreover, as long as the political crises and economic depressions in Europe continue, it would not be surprising if these parties came to power on their own soon.

The loss of ground by the center-right has brought about serious changes not only at the institutional level but also in voter behavior. Voters are losing faith in the policies of the center-right, especially on issues such as economic uncertainty, unemployment, security

concerns, and immigration, and they believe that the far-right offers clearer, more radical, and more appealing solutions (Inglehart & Norris, 2016).

This situation is creating a "politics of oscillation" on the right spectrum. While voters are looking for stability and institutionality in traditional right-wing parties on the one hand, they are finding identity, belonging, and protectionist economic promises in far-right parties on the other. Therefore, voter loyalty has weakened, and the fluidity within the right itself has become high (Eatwell & Goodwin, 2018).

It is striking that especially young male voters, those in rural areas, and low-educated segments are turning to far-right parties. These groups do not find the "elitist" and "compromising" identity of center-right parties sufficiently representative; instead, it turns to more aggressive and determined actors (Rooduijn, 2018).

While the overall increase in salience is intriguing, it is also important to note that the salience of most major parties not only increased considerably but also declined virtually completely following the crisis. This suggests that once the immediate crisis strain eased, the parties may have altered their strategies and sought to downplay immigration. Contrary outcomes are dependent on media reports, such as during election seasons. (Grande et al., 2019: 1449) Suggests that, despite the parties' efforts to avoid the matter, the media may have over-reported the parties' immigration-related statements.

CONCLUSION

The emergence and growing influence of far-right parties across Europe since the late 1980s and early 1990s have significantly reshaped the continent's political landscape. Once considered fringe movements, these parties have gained electoral success, influenced policy decisions, and even entered government coalitions in various countries. Their appeal is rooted in a combination of economic anxiety, cultural backlash, and political disillusionment, which have intensified in the wake of global crises such as the 2008 financial collapse, the Arab Spring (2011), and the 2015 refugee influx.

The rise of these parties presents a critical challenge for European democracies, as they promote nativist and authoritarian ideologies that conflict with core democratic values such as pluralism, human rights, and the rule of law. This paper critically examines the key drivers behind the success of far-right populist radical right (PRR) parties, their political strategies, and their broader implications for European politics.

Far-right parties share several defining ideological traits, with nationalism, populism, and authoritarianism at their core. While there are national variations in their rhetoric and policies, they generally advocate for:

- **Nativism:** The belief that a nation should be preserved for its "native" population, often leading to hostility toward immigrants, ethnic minorities, and multiculturalism.
- **Populism:** The portrayal of politics as a struggle between the "pure people" and the "corrupt elite," where far-right parties position themselves as the true representatives of the ordinary citizen.
- **Authoritarianism:** A strong emphasis on law and order, strict immigration policies, and centralized control over national identity and culture.

These ideological foundations shape far-right parties' policies, including restrictive immigration laws, opposition to European Union (EU) governance, and a rejection of progressive social policies. They also fuel the creation of a binary distinction between "us" (the native population) and "them" (immigrants, minorities, and political elites), reinforcing social and political divisions.

One of the primary concerns regarding these parties is their challenge to liberal democratic principles. Empirical evidence suggests that where far-right parties gain influence, democratic norms such as judicial independence, media freedom, and minority rights are often undermined. Their rhetoric frequently targets marginalized communities, contributing to a climate of exclusion and polarization.

The electoral rise of far-right parties cannot be attributed to a single factor but rather to a confluence of economic, political, and cultural grievances. The global financial crisis of 2008 played a crucial role in accelerating support for far-right parties. The subsequent austerity measures, economic stagnation, and deindustrialization disproportionately affected working-class populations, creating widespread disillusionment with mainstream political parties. In addition to the economic crisis, the Neoliberal economic policies, including privatization and deregulation, deepened socioeconomic inequalities, leading many voters to feel abandoned by traditional left-wing and center-right parties. Far-right parties capitalized on these grievances by offering protectionist economic policies, including opposition to free trade agreements, job protections for native workers, and restrictions on foreign labor. For example, Germany's Alternative für Deutschland (AfD) has argued that immigration depresses wages and increases job competition, particularly for low-skilled workers. Although economic research suggests that migrants can contribute positively to national economies by filling labor shortages and driving innovation, far-right rhetoric consistently frames migration as an economic burden rather than a benefit.

Beyond economic concerns, the far-right's rise is also driven by cultural anxieties about globalization, immigration, and shifting societal norms. Many far-right movements argue that mass migration—particularly from the Middle East and North Africa—threatens national identity, traditional values, and social cohesion. The 2015 European migrant crisis catalyzed far-right mobilization, reinforcing fears of demographic change and cultural erosion. In France, the National Rally (formerly the National Front) has positioned itself as a defender of French culture, advocating for stricter immigration controls and assimilation policies. Similarly, in Hungary, Viktor Orbán's Fidesz party has promoted an ethno-nationalist vision of Hungarian identity, rejecting multiculturalism and EU-imposed migration policies. This emphasis on cultural preservation manifests in policies that oppose multicultural initiatives, restrict religious freedoms (particularly for Muslim communities), and reinforce assimilationist narratives. Far-right parties argue that diversity undermines social cohesion, despite evidence suggesting that well-managed integration policies can enhance economic and cultural dynamism.

The weakening of mainstream parties—both center-left and center-right—has created a political vacuum that far-right parties have successfully exploited. The inability of traditional parties to address voter concerns about economic inequality, migration, and political corruption has eroded public trust in democratic institutions. Far-right movements present themselves as anti-establishment forces, claiming to be the voice of the "forgotten masses." They criticize mainstream politicians as detached elites who prioritize corporate interests, international organizations, and foreign aid over their citizens. This populist framing resonates particularly in regions experiencing economic stagnation and social discontent. Moreover, internal divisions within mainstream parties—such as the fragmentation of social democratic movements—have further weakened their ability to counter far-right narratives. Many center-right parties have also adopted stricter immigration policies in an attempt to regain voter support, inadvertently legitimizing far-right rhetoric and strengthening their appeal.

The rise of far-right parties represents a fundamental shift in European politics, challenging long-standing democratic norms and reshaping policy debates on migration, national identity, and governance. Their ability to capitalize on economic insecurity, cultural fears, and political disillusionment has enabled them to gain significant electoral ground. However, their success also raises critical concerns about the future of liberal democracy in Europe. The normalization

of far-right rhetoric has already influenced mainstream political discourse, leading to stricter immigration policies and nationalist economic agendas across the continent. If left unchecked, the continued rise of these movements could erode democratic institutions, weaken social cohesion, and heighten polarization.

To counteract this trend, mainstream political forces must address the root causes fueling far-right support. This includes implementing economic policies that reduce inequality, strengthening social integration efforts, and restoring public trust in democratic institutions. Rather than simply condemning far-right ideologies, policymakers must offer viable alternatives that address voter concerns while upholding democratic values. The trajectory of European politics will largely depend on how effectively mainstream parties respond to these challenges. Failure to engage with the grievances driving far-right support may result in their continued expansion, further altering the political and social fabric of Europe.

The rise of far-right populist parties in Europe has been driven by a combination of economic anxieties, cultural insecurities, and political disillusionment. At the core of their political rhetoric is a strong opposition to immigration, which they portray as a threat to national identity, economic stability, and social cohesion. By positioning themselves as the only political forces willing to challenge the political establishment, these parties have successfully mobilized public discontent, particularly among voters who feel left behind by globalization and marginalized by mainstream politics.

While far-right parties have gained electoral traction across Europe, their impact on actual migration policies remains a subject of debate. Despite their success in shifting political discourse toward stricter immigration controls, their ability to enact fundamental policy changes varies depending on national political contexts and institutional constraints. Understanding the broader implications of far-right populism on migration policies requires an in-depth exploration of its ideological foundations, electoral strategies, and policy influence.

Far-right parties' opposition to migration is rooted in three primary concerns: economic insecurity, cultural preservation, and demographic fears. These elements are central to their broader political appeal, allowing them to present themselves as defenders of national interests against perceived external threats. A major argument in far-right discourse is that migration exacerbates economic insecurity by increasing competition for jobs, particularly in low-skilled sectors. Many far-right parties claim that immigrants, especially those from non-European countries, depress wages and take jobs away from native workers. This fear is particularly strong in post-industrial regions that have experienced deindustrialization and labor market restructuring, where working-class voters feel abandoned by mainstream political parties.

Although economic research indicates that immigration can contribute to economic growth by filling labor shortages, stimulating innovation, and addressing aging population challenges, far-right rhetoric simplifies the issue into a zero-sum competition between "natives" and "outsiders." By doing so, these parties exploit economic grievances to strengthen their electoral appeal. Beyond economic anxieties, far-right movements frame migration as a fundamental threat to national identity and cultural homogeneity. They argue that multiculturalism weakens social cohesion and that large-scale immigration, particularly from Muslim-majority countries, challenges European cultural traditions. This cultural dimension of anti-immigration rhetoric is closely linked to the broader concept of nativism—the belief that a nation's culture should be preserved in its "original" form without external influence.

European politics, especially after the 2015 refugee crisis, has focused on the issue of the "other". This crisis was not only a foreign policy or humanitarian aid issue; it also served as a cultural, sociological and ideological rupture. The fact that center-right parties were squeezed between both humanitarian responsibility and internal security during this process made them

more profligate. The far-right, on the other hand, turned this situation into an opportunity; positioned the figure of the "other" as a threat and produced new areas of polarization through national identity, language, religion and culture. This line of contact deepened polarization in the political arena; and triggered reactions that threatened pluralism in the social arena. Thus, the political and social balance was damaged. The move away from multiculturalism and the desire for "cultural homogeneity" brought the center-right of Europe closer to the far-right.

Far-right leaders frequently use terms such as "cultural dilution" and "Islamization" to mobilize fears about demographic change. Their opposition to multiculturalism is not just about migration policy; it is also about resisting what they perceive as a broader ideological shift toward diversity and pluralism. By presenting themselves as defenders of traditional values, these parties appeal to voters who feel alienated by progressive social changes.

Demographic change is another major factor in far-right hostility toward migration. Many far-right groups argue that declining birth rates among native Europeans, combined with high immigration rates, will lead to the erosion of majority ethnic and religious identities. Some far-right politicians have openly promoted conspiracy theories such as the "Great Replacement", which suggests that European elites are intentionally replacing native populations with migrants to weaken national sovereignty.

While demographic shifts are a natural aspect of globalization and economic mobility, far-right parties manipulate these trends to justify their calls for stricter border controls, deportations, and the prioritization of native-born citizens in social policies. These narratives are particularly effective in mobilizing voters who already feel that their national identity is under threat.

Far-right parties have successfully embedded themselves within European political systems, using migration as a focal point for mobilizing electoral support. Their ability to shape public discourse and exert pressure on mainstream parties has led to important shifts in migration policies across Europe. Far-right parties have moved from the political margins to the mainstream by capitalizing on public discontent with traditional parties. Their electoral victories have forced even centrist and leftist parties to adopt stricter stances on immigration to remain competitive. This process, known as the contagion effect, has led to a broader rightward shift in Europe. For example, in countries such as France, Germany, and Italy, mainstream political parties have toughened their migration policies in response to far-right electoral gains. Even governments that do not include far-right parties have introduced more restrictive asylum laws, increased deportations, and implemented border security measures to counter far-right narratives.

Despite their success in shaping political discourse, far-right parties face significant institutional barriers when it comes to directly implementing their migration policies. In countries with strong constitutional protections and independent judicial systems, extreme anti-immigration measures often face legal challenges. The European Union's legal framework on human rights and refugee protection also acts as a constraint, preventing member states from adopting policies that violate international agreements. However, in countries where far-right parties have gained executive power—such as Hungary and Poland—migration policies have become increasingly restrictive. These governments have implemented border fortifications, refused to comply with EU refugee relocation programs, and pursued nationalist policies that prioritize "ethnic homogeneity" over multiculturalism. The impact of far-right migration policies is therefore uneven across Europe, depending on institutional checks and balances, coalition politics, and the extent to which mainstream parties resist or accommodate far-right demands.

Beyond policy influence, far-right parties have played a critical role in shaping public attitudes toward migration. Their framing of migration as a security crisis, economic threat, and

cultural invasion has contributed to the growing politicization of immigration in Europe. A key feature of far-right rhetoric is the claim that political elites, international organizations, and the media are betraying the interests of ordinary citizens by allowing mass migration. They present themselves as the "voice of the voiceless," standing against an out-of-touch establishment that allegedly prioritizes migrants over native citizens. This populist narrative strengthens their anti-establishment appeal and allows them to attract voters across different social classes.

The rise of far-right populist parties has fundamentally altered the European political landscape, making immigration one of the most contested issues of the 21st century. While their influence has led to stricter migration policies in some countries, their ability to implement extreme measures is limited by institutional constraints and international legal frameworks.

The clear rhetoric of far-right parties and the harsh solutions they offer in times of crisis attract the attention of center-right voters; this creates a serious oscillation dynamic on the right wing of the political spectrum. On the other hand, it is seen that the relationship established with the "other" on issues of immigration and identity leads to radicalization at the political level. This process is pushing the boundaries of democratic pluralism in Europe; it threatens the legitimacy and continuity of center politics. Therefore, it is of vital importance for the political stability of Europe that center-right parties develop policies that are resistant to populism, participatory and innovative.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Albertazzi, D & McDonnell, D. (2015). Populists in Power, London: Routledge.

AfD (2017). The Political Program of the Alternative for Germany, https://www.afd.de/wp-content/uploads/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogramm-englisch_web.pdf (01.11.2024).

Akal, D. (2024). Almanya'da aşırı sağın yükselişi: Çoğulcu demokrasi tehlikede mi?, https://www.bbc.com/turkce/articles/cj62063je5go (01.11.2024).

Akkerman, T. (2015). Immigration policy and electoral competition in Western Europe: A fine-grained analysis of party positions over the past two decades. Party Politics, 54-67. https://doi.org/10.1177/1354068812462928

Anderson, B. (2019). Towards a new politics of migration? In Celebrating 40 Years of Ethnic and Racial Studies (pp. 321-331). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781351171489-22

Aras, İ, and Sağıroğlu, A. (2020). Almanya İçin Alternatif Partisi'nin Göçmen Karşıtlığı, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(46), 33-54.

Arzheimer, K. (2009). Contextual factors and the extreme right vote in Western Europe, 1980-2002. American Journal of Political Science, 53(2), 259-275. https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2009.00369.x

Aydın-Düzgit, S., & Keyman, E. F. (2020). The politics of populism in Turkey: From the fringes to the mainstream. Palgrave Macmillan.

Başay, E. (2025). Almanya'da AfD, ülkenin doğusundaki eyaletlerde birinci parti çıktı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanyada-afd-ulkenin-dogusundaki-eyaletlerde-birinci-parti-cikti/3491785 (10.03.2025).

Beeson, M. and Bellamy, A. J. (2003) "Globalisation, Security and International Order after 11 September", Australian Journal of Politics and History, 49(3), 339-354.

Belgacem, A. (2022). Islamophobia is the driving force of the French election – for Muslims like me, there is no 'choice' https://www.independent.co.uk/voices/french-elections-le-pen-macron-islam-hijab-b2063222.html (21.10.2024).

Berbuir, N., Lewandowsky, M., Siri, J. (2015). The AfD and its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany? German Politics, 24(2), 154-178.

Bobbio, N. (1996). Right and left: The significance of a political distinction (A. Cameron, Trans.). University of Chicago Press.

Boukala, S. (2021). Far-right discourse as legitimacy? Analyzing political rhetoric on the "migration issue" in Greece. Studies in Communication Sciences, 21(2), 329-341. https://doi.org/10.24434/j.scoms.2021.02.014

Bowler, S., Denemark, D., Donovan, T. and McDonnel, D. (2016) "Right-wing populist party supporters: Dissatisfied but not direct democrats," European Journal of Political Research, 56(1), 70-91, https://doi.org/10.1111/1475-6765.12166

Canovan, M. (1981). Populism, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Chen, D. (2022). The conflict between left and right on the policy of immigration, Highlights in Business, Economics, and Management, 2, 248 – 254

Cohen, D. (2020). Between strategy and protest: How policy demand, political dissatisfaction, and strategic incentives matter for far-right voting. Political Science Research and Methods, 8(4), 662-676. https://doi.org/10.1017/psrm.2019.21

Csanyi (2020). Impact of Immigration on Europe and its Approach Towards the Migration (European Union States VS Visegrad Group Countries). Journal of Comparative Politics, 13(2), 4-23.

Çakır, A. (2022). Avrupa'da Aşırı Sağ Korkusu Artıyor,

https://www.voaturkce.com/a/6752496.html (03.11.2024)

Davis, A. (2012). The Impact of Anti-Immigration Parties on Mainstream Parties' Immigration Positions in the Netherlands, Flanders, and the UK 1987-2010: Divided electorates, left-right politics and the pull towards restrictionism (Doctoral thesis). European University Institute.

De Haas, H., Natter, K., & Vezzoli, S. (2016). Growing restrictiveness or changing selection? The nature and development of migration policies. International Migration Review. https://doi.org/10.1177/0197918318781584

De Lange, S. L. (2012). New alliances: Why mainstream parties govern with radical right-wing populist parties. Political Studies, 60(4), 899-918. https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00947.x

Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). National populism: The revolt against liberal democracy. Pelican Books.

Frieman, C. J., & Hofmann, D. (2019). Present pasts in the archaeology of genetics, identity, and migration in Europe: a critical essay. World Archaeology, 51(4), 528-545. https://doi.org/10.1080/00438243.2019.1627907

Georgi, F. (2019). The Role of Racism in the European 'Migration Crisis': A Historical Materialist Perspective. In Racism after apartheid: Challenges for Marxism and anti-racism (pp. 96-117). https://doi.org/10.18772/22019033061.9

Gessler, T., & Hunger, S. (2022). How did the refugee crisis and radical right parties shape party competition on immigration? Political Science Research and Methods, 10(3), 524-544. https://doi.org/10.1017/psrm.2021.64

Grande, E., Schwarzbözl, T., & Fatke, M. (2019). Politicizing immigration in Western Europe. Journal of European Public Policy, 26, 1444–1463. https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1531909

Greven, T. (2016) "The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States," Friedrich Ebert-Stiftung.

Günther, W., Kurrek, D., & Töller, A. E. (2021). The impact of partisan politics on migration policies: the case of healthcare provision for refugees by German states. Comparative Migration Studies, 9, 1-22. https://doi.org/10.1186/s40878-021-00240-6

Halikiopoulou, D., & Vasilopoulou, S. (2010). Towards a "civic" narrative: British national identity and the transformation of the British National Party. Political Quarterly, 81(4), 583-592. https://doi.org/10.1111/j.1467-923x.2010.02129.x

Hutter, S., & Gessler, T. (2019). The media content analysis and cross-validation. In S. H. & H. K. (Eds.), Restructuring European Party Politics in Times of Crises (pp. 53–72). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108652780.003

Inglehart, R., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash. Harvard Kennedy School Working Paper Series, RWP16-026.

Kirby, P. (2025). Five key takeaways from the German election, https://www.bbc.com/news/articles/cx29wlje6dno (10.03.2025).

Kriesi, H. (2014). "The Political Economy of Populism in Europe and the United States." American Behavioral Scientist, 58(12), 1621-1641.

Ignazi, P. (2003) Extreme Right Parties in Western Europe, Oxford: Oxford University Press.

Liang, C. S. (2016) "Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right", in C. S. Liang (eds.), Europe for the Europeans: the Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right, New York: Routledge.

Lutz (2019). Variation in policy success: radical right populism and migration policy. West European Politics, 42(3), 517-544. https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1504509

Mair, P. (2007). Political opposition and the European Union. Government and Opposition, 42(1), 1–17.

Mair, P. (2013). Ruling the void: The hollowing of Western democracy. Verso Book

Meyer, S., & Rosenberger, S. (2015). Just a shadow? The role of radical right parties in the politicization of immigration, 1995–2009. Politics and Governance, 3(2), 1-17. https://doi.org/10.17645/pag.v3i2.64

Money, J. (1999). Fences and Neighbors: The Political Geography of Immigration Control. Cornell University Press. https://doi.org/10.7591/9781501744693

Mudde, C. (1999) The single-issue party thesis: Extreme right parties and the immigration issue, West European Politics, 22(3), 182-197, https://doi.org/10.1080/01402389908425321

Mudde, C. (2007). Mudde, C. (2007) Populist Radical Right Parties in Europe, Cambridge: Cambridge University Press.

Mudde, C. (2013). Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what? European Journal of Political Research, 52(1), 1-19. https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2012.02065.x

Mudde, C. and Kaltwasser, R. (2011) "Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America Compared", Working Paper, Kellogg Institute, 1-43.

Muis, J., & Immerzeel, T. (2017). Causes and consequences of the rise of populist radical right parties and movements in Europe. Current Sociology, 65(6), 909-930. https://doi.org/10.1177/0011392117717294

New York Times (2016b) "Angela Merkel Calls for Ban on Full-Face Veils in Germany", 6 December 2016, https://www.nytimes.com/2016/12/06/world/europe/merkel-calls-for-ban-on-full-face-veils-in-germany.html (01.11.2024)

Öner, S. (2016). Avrupa'da Mülteci Krizi ve Aşırı Sağın Yükselişi: Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ), Almanya için Alternatif (AfD) Partisi ve PEGIDA Hareketi Örnekleri. Gulcan, Y., Akgüngör, S., Kuştepeli, Y. (Ed.), Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni Bir Konu: Mülteci Sorunu ve Türkiye-AB İş birliği, (ss. 185-210). İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Pappas, T. (2019). "Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis, Oxford: Oxford University Press.

Pınar, Ö. (2024). Aşırı sağcı Ulusal Birlik nasıl Fransa'nın en büyük partisi haline geldi?, https://www.bbc.com/turkce/articles/cqv5257275po (02.11.2024)

Rodrik, D. (2018). "Populism and the Economics of Globalization." Harvard Kennedy School.

Rooduijn, M. (2018). What unites the voter bases of populist parties? Comparing the electorates of 15 populist parties. European Political Science Review, 10(3), 351–368.

Rommel, I. (2017). We are the People." Refugee–' Crisis,' and the Drag-Effects of Social Habitus in German Society. Historical Social Research, 42(4), 133-154

Ros, V., & Morales, L. (2012). Political opportunity structure: Country report "Spain." Unpublished manuscript.

Samuel, Henry (24 April 2022). "Who is Marine Le Pen and what are her French election 2022 policies?". The Telegraph. Retrieved 26 June 2023. https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/04/24/who-marine-le-pen-what-policies-french-presidential-election/ (21.10.2024)

Shields, J (2007). The Extreme Right in France: From Pétain to Le Pen. Routledge

Smith, P. (2017) "What Marine Le Pen's 144-point presidential plan for France says", 13 February 2017, https://theconversation.com/what-marine-le-pens-144-point-presidential-plan-for-france-actually-says-72910 (01.11.2024)

Squires, N. (2011). Marine Le Pen planning Italy trip to condemn North African refugees, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8369131/Marine-Le-Pen-planning-Italy-trip-to-condemn-North-African-refugees.html (21.10.2024)

Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2004). "Contemporary Far-Right Parties in Europe." Party Politics, 10(4), 345-368.

Tidey, A. (2024). Fransa'da erken seçimleri kaybeden aşırı sağ, gözünü 2027 cumhurbaşkanlığı seçimlerine dikti, https://tr.euronews.com/my-europe/2024/07/08/fransada-erken-secimleri-kaybeden-asiri-sag-gozunu-2027-cumhurbaskanligi-secimlerine-dikti (01.11.2024)

Van der Brug, W., D'Amato, G., Ruedin, D., & Berkhout, J. (2015). The Politicization of Migration. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315723303

Vieten, U. M., & Poynting, S. (2016). Contemporary far-right racist populism in Europe. Journal of Intercultural Studies, 37(6), 533–540.

Westlake, D. (2018). Multiculturalism, political parties, and the conflicting pressures of ethnic minorities and far-right parties. Party Politics, 24(4), 421-433. https://doi.org/10.1177/1354068816678881

Wodak, R. (2015). The politics of fear: What right-wing populist discourses mean, SAGE Publications Ltd

Yarımbaş, F. (2024). Hollanda'da ırkçı lider Wilders'ın gölgesinde aşırı sağ-merkez sağ koalisyon hükümeti kuruldu, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-irkci-lider-wildersin-golgesinde-asiri-sag-merkez-sag-koalisyon-hukumeti-kuruldu/3263828 (02.11.2024)

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

SİYASİ PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİNDE YEREL KAMU HİZMETİ YAKLAŞIMI

Tuğba YOLCU
Prof. Dr., Tarsus Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
tugbayolcu@tarsus.edu.tr
0000-0002-7131-7545

A. Muhammet BANAZILI
Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
muhammetbanazili@tarsus.edu.tr
0000-0002-5088-9587

Atıf / Citation: Yolcu, T. & Banazılı, A. M. (2025). Siyasi partilerin seçim beyannamelerinde yerel kamu hizmeti yaklaşımı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 305-322.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1651264

Öz

Kamu hizmeti kavramı kamu yararını esas alarak kamu otoritesi tarafından sunulan hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Yerel kamu hizmeti kavram ve olgusu ise kamu hizmetlerinin belirli ve geniş bir mekânda yerel birimler tarafından sunulması ile ortaya çıkan kent hizmetlerinin yerel yönetim birimleri olan belediyeler veya büyükşehir belediyeleri tarafından sunulmasını ifade etmektedir. Yerel düzeyde sunulan hizmetler toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmasında kritik bir role sahiptir. Bu hizmetler, bireylerin ve toplulukların yaşam kalitesini artırmak, sosyal adaleti sağlamak, toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmek ve yerel ihtiyaçlara uygun çözümler üretmek için vazgeçilmezdir. Bu nedenle yerel kamu hizmetlerinin siyasi partiler tarafından nasıl ele alındığı vatandaşların ihtiyaçların karşılanması noktasında önemlidir. Çalışma bu önemden hareketle 2024 yerel seçim beyannamelerinde kamu hizmetlerine yönelik bir analizi hedeflemektedir. Seçim beyannameleri siyasi partilerin politika önerilerini sundukları en temel belgelerdir. Bu noktada siyasi partilerin yerel seçim beyannameleri MAXQDA programı ile yerel kamu hizmeti temaları ile içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda siyasi partilerin yerel kamu hizmetlerine dair vaatlerinde ekonomik temelli kamu hizmetlerinin yoğun bir şekilde ele alındığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seçim beyannameleri, Yerel yönetimler, Yerel kamu hizmeti.

Received / Geliş Tarihi: 04.03.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 12.06.2025

LOCAL PUBLIC SERVICES APPROACH IN THE ELECTION MANIFESTOS OF POLITICAL PARTIES

Abstract
The concept of public service is defined as services provided by the public authority on the basis of public interest. The concept and phenomenon of local public service refers to the provision of urban services by municipalities or metropolitan municipalities, which are local government units, resulting from the provision of public services by local units in a specific and wide area. Services provided at the local level have a critical role in the social, economic and cultural development of societies. These services are indispensable to improve the quality of life of individuals and communities, to ensure social justice, to strengthen social integration and to produce solutions appropriate to local needs. For this reason, how these services are handled by political parties is important for meeting the needs of citizens. Based on this importance, this study aims to analyse public services in 2024 local election declarations. Election manifestos are the most basic documents in which political parties present their policy proposals. At this point, local election declarations of political parties were subjected to content analysis with local public service themes using MAXQDA programme. As a result of the study, it is concluded that economic-based public services are intensively addressed in the promises of political parties on local public services.
Keywords: Election manifestos, Local governments, Local public services.

GİRİŞ

Günümüzde demokrasinin en temel kurumları arasında olan yerel yönetimler halka en yakın birimlerdir. "Belediye", "belediye yönetimi", "kent", "yerel yönetim", veya "komün" denildiğinde yerel topluluğa kamu hizmeti sunan siyasal, ekonomik, sosyal ve yönetsel kuruluşlar akla gelmektedir (Keleş, 2000, s. 29). Yerel yönetimlerin siyasal olarak var olma nedenleri antik sitelerde başlamakla birlikte demokrasi, eşitlik, özgürlük ve katılım gibi kavramlarla ayrılmaz bir bütün içerisinde yer alması uzun soluklu tarihsel ilerleme sonucunda mümkün olmuştur. Bu bağlamda yerel yönetim-demokrasi-yerel siyaset üçlüsü birbirlerini tamamlayan kavram ve olgular haline gelmiştir (Görmez ve Yaylı, 2018, ss. 42-43).

İçerisinde bulunduğumuz yüzyılda kentleşme ve demokratikleşme atılımlarına bağlı olarak kentler, siyasal yetki paylaşımı için yapılan mücadelelerin odak noktası haline gelmiştir. Bunun neticesinde kent-siyaset ilişkisi bir potada eriyerek yerel/kentsel siyaset kavramını doğurmuştur. Bu nedenle yerel düzeyde iktidar olmayı arzulayan siyasi partiler, yerelde yürütecekleri seçim kampanyaları ile kentlerin sorunları ve ihtiyaçlarını mevcut kaynaklarla karşılamaya girişmektedirler (Keleş, 2019, ss. 133-137). Bunun yanında yerel seçimlerin, gelecekte yapılacak olan genel seçimlerin sonuçlarına potansiyel etki edebilmesi bakımından da yerel siyasetin önemi bir kez daha ön plana çıkmaktadır (Şahin, 2021, s. 234). Türkiye'de hızlı nüfus artışıyla birlikte kent nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oranı da artmaktadır (Toprak, 2021, s. 189). Buna paralel olarak ihtiyaçlar ve hizmetler çeşitlenmekte; belli bir alanda yaşayan nüfusa daha hızlı ve nitelikli kamu hizmeti sunma gerekliliği ortaya çıkmakta (Acar ve Akman, 2021, s. 1) ve dolayısıyla yerel kamu hizmetlerini kimin sunacağı konusu kritik önem taşımaktadır.

Yerel kamu hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulması, toplumların sosyal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir role sahiptir. Etkili yerel yönetim, toplumun genel refahı ve yaşam kalitesi için temel unsurlardan biridir. Demokratik yerel siyasette bu hizmetlerin kimler tarafından verileceği seçimlerle belirlenmektedir. Bu noktada yerel siyasette siyasi partiler önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasi partiler ülke genelinde örgütlenerek genel veya yerel seçimlerde merkezi yönetim ya da yerel yönetimler üzerinde idare yetkisi almaya çalışmaktadırlar. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bir siyasi partinin iktidara gelebilmesi demokratik seçimlerle gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle vatandaşın desteğini almak, sorunlarını doğru analiz edebilmek ve ihtiyaç duyulan hizmet alanlarını stratejik olarak saptayabilmek siyasi partiler için önem arz etmektedir. Bunun için siyasi aktörler programlar, politika belgeleri ve bildirgeler hazırlayarak vaatlerini, projelerini ve odak noktalarına aldıkları hizmet alanlarını

seçmen kitlesiyle paylaşmaktadır. Doğal olarak, siyasi partilerin sayılan bütün bu belgelerde kamusal ihtiyaç, sorun ve beklentilerin nasıl ele aldıkları siyasi partilerin başarısını etkilemektedir (Zeyrekli-Yaş, 2022, s. 287). Seçim beyannameleri, siyasi partilerin ve adayların seçmenlere sunduğu politika belgeleri olduğu için politika yapım sürecinde kritik bir role sahiptir. Bu beyannameler, hükümetin ve parlamentonun politika ve programlarına yön verir, demokratik katılımı teşvik edebilmekte, toplumsal farkındalığı artırabilmekte ve hükümetin halka karşı sorumluluğunu güçlendirebilmektedir. Dolayısıyla seçim beyannamelerinin demokratik bir toplumun işleyişi için önemli bir araç olduğunu öne sürmek mümkündür.

Bu kapsamda çalışmada siyasi partilerin yerel seçimlerde yerel kamu hizmetlerini nasıl ele aldıkları incelenmiştir. Bunun için Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) grubu olan siyasi partilerin 31 Mart 2024 yerel seçimlerde kamuoyuyla paylaştıkları yerel seçim beyannameleri incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak yerel yönetim ve yerel kamu hizmetlerine ilişkin kavramsal ve kuramsal açıklamalar yapılarak yerel kamu hizmeti ile siyasi parti ilişkisi irdelenmiştir. Akabinde mecliste grubu bulunan altı siyasi partinin yerel seçim beyannameleri içerik analizine tabi tutulmuştur. Analize yönelik bulgular değerlendirilerek çalışmanın temel problemi çerçevesinde sonuca dair çıkarımlar ele alınmıştır.

1.KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: YEREL YÖNETİMLER VE YEREL KAMU HİZMETİ

19. yüzyılda dünyada yerel kamu hizmetlerine ilişkin vurgular artmıştır. Yerel kamu hizmetlerinin öneminin anlaşılmasında yönetimde planlı ekonomi taleplerinin olması; bilgi-iletişim teknolojileri alanında olumlu gelişmelerin yaşanması; farklı uluslardaki siyasi partilerin büyümesi ve çoğunun sosyal refahı artırmaya yönelik hedefler ortaya koyması; yerel hizmetlerin karşılanması gerektiğine dair genel kanının gelişmesi; modern kamu hizmetlerinin geleneksel yöntemlerle yalnızca merkezden yerine getirilmesinden ziyade merkezle uyumlu yerel birimlerce planlı olarak karşılanması düşüncesi ve yerel güvenlik ve savunma ihtiyaçlarının önem kazanması gibi dinamikler oldukça etkili olmuştur (Britannica.com., 2024). Benzer şekilde sanayileşme, göç hareketleri, nüfusdaki artışlar, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında atılan devasa adımlar gibi değişkenlere bağlı olarak kentler daha fazla büyüyerek kamusal hizmetlerdeki ihtiyaçlar da çeşitlenmektedir. Bundan dolayı yalnızca yerel yönetimlerin görev ve sorumluluk alanlarındaki foksiyonları değil aynı zamanda bu kuruluşlarla ilgili yasal düzenlemelerin de yeniden gözden geçirilerek iyileştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur (Alıcı, 2020, s. 49).

Türkiye'de kentli nüfusu 1940'lı yıllardan sonra ivme kazanarak bu kitlenin yaklaşık %80'i kentlerde ikamet etmeye başlamıştır. Artan kentli nüfusun ihtiyaçlarının giderilmesi için belediyelerin de sorumlulukları artarak 1980'li yılların başlarında kamusal hizmetlerin giderilebilmesi için büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. 2000'li yıllarda ise yerel yönetim alanında bir takım yasal reformlar gerçekleştirilmiştir. Buradaki amaç yerel yönetimlerin sorumluluk ve yetki alanlarının genişletilerek idari vesayeti daraltmak olmuştur. Nitekim 6360 sayılı kanunla birlikte küçük belediyeler kapatılarak, belediye yetki alanları il/ilçe sınırlarına kadar genişlemiş ve büyükşehir belediyeleri yerel nüfusun yaklaşık %75'ine hizmet götürür hale gelmeye başlamıştır (Kavas-Urul ve Sertesen, 2015, s. 2). İl özel idareleri, belediyeler ve köyler olmak üzere üç kademeli yerel yönetim sisteminin uygulandığı Türkiye'de; belediye yönetimleri il ve ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyelerinden oluşmaktadır. İl ve ilçeler 2005 senesinde yürürlüğe giren "5393 Sayılı Belediye Kanunu'yla" yönetilmekte iken büyükşehir belediyileri ise 2004 senesinde kabul edilen 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile büyükşehir yönetimlerde bütünleşmeci politika yaklaşımı kapsamında hazırlanan 2012 senesinde kabul

edilen "6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"dur (Kızılboğa Özaslan vd., 2014, ss. 218-219). 5216 sayılı kanunundaki düzenlemelere rağmen büyükşehir ile alt belediyeleri arasında yetki ve görev paylaşımı hususunda dengenin sağlanamaması ve büyükşehir belediyesinin alt belediyeler üzerinde geniş vesayet yetkisine sahip olması nedenleriyle 6360 sayılı kanun hazırlanmıştır. Mezkûr kanunla birlikte hem bu vesayetin bir nebzede olsa yumuşatılmaya çalışılması hem kırsal ve kentsel yerleşkelerdeki yerel kamusal ihtiyaçların giderilmesi hem de verimlilik ve etkinlik ilkeleri çerçevesinde demokratik yönetim yaklaşımının tesis edilebilmesi hedeflenmiştir (Kızılboğa ve Alıcı, 2013, ss. 359-360).

Yerel yönetimler *decentralization* (yerinden yönetim) ilkesi gereği kamu hizmetlerinin vatandaşla buluşturulmasında görevli mercilerdir. Yöre halkının idare edilmesinde ve karar organlarının yine yöre halkının iradesiyle belirlendiği demokratik kuruluşlardır (Keleş, 2020, s. 46). Türkiye Cumhuriyeti'nde yerel yönetimler, merkezi yönetimin egemen olduğu ve yerel yönetimler üzerinde idari vesayet uyguladığı bir devlet geleneğinden gelmektedir. Türkiyede, merkezi yönetimin baskınlığı altındaki âdem-i merkeziyetçiliğin iki türü bulunmaktadır. Birincisi işlevsel olarak örügütlenmiş olan üniversite ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri gibi özel konular üzerinde hizmet sunan birimler iken ikincisi sınırlı bir coğrafi alanda birden fazla konuda hizmet veren yerel yönetimlerdir (Kartal vd., 2015, s. 9). Bu çalışmada ise adem-i merkeziyetçiliğin olgunlaşmasına katkıda bulunan ikinci unsur, yani yerel yönetim kuruluşları üzerinde durulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 127. maddesinde yerel yönetimler il, belediye ve köylerde yaşayan halkın mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kanunla belirtilen ve görev, yetki ve sorumlulukları yine kanunda açıkça belirtilmiş olan; karar organları seçmenler tarafından demokratik yollarla tayin edilen; kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlar (T.C. Anayasası, 1982, md. 127) olarak tanımlanmıştır. Kanundan hareketle yerel kamusal ihtiyaçların karşılanmasında en asli sorumluluğun yerel yönetimlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de belediyelerin, yerel yönetim sistemi içerisinde birincil organ olduklarını belirtmek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde temel kentsel hizmetler belediyeler eliyle yerine getirildiği için halk nezdinde yüksek bir görünürlük ve farkındalık düzeyine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla Türkiye'de insanlar yerel yönetimlerden bahsederken aslında belediyelere atıfta bulunmakta, kentlerin ve kentlilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında sorumlu yerel yönetim organının belediyeler olduğu algılanmaktadır (Şengül, 2010, s. 69). Halk düzeyindeki ve halkla doğrudan bağı olan yerel yönetimler il, ilçe ve köylerdeki gündelik ihtiyaçların karşılamasında en asli idarelerdendir. Bu kapsamda yerel yönetimlerin birtakım özellikleri taşıması gerekmektedir. Bunlar (Onuoha ve Ufomba, 2019, s. 233); özel yargılama yetkisine sahip olunması, yerel nüfusun bulunması, kalıcı kuruluşlarının olması, yasal statüsünün olması, kendisine ait personelinin bulunması, bütçe hazırlama yetkisinin olması, vatandaşların temsil edildiği mekanizmaların oluşturulması ve yerel özerkliğe haiz olmasıdır. Özellikle federal yapıdaki ülkelerde sıklıkla karşılaşılan özel yargılama yetkisinde yerel yönetimler, kendi hizmet alanları içerisinde ve kendilerine ait organlarıyla vatandaşlara yargılama hizmetleri vermektedirler. Ancak bu özel duruma Türkiye Cumhuriyeti gibi üniter yapıdaki ülkelerde rastlamak pek mümkün değildir (Çağdaş, 2019, s. 173).

Yerel popülasyonun olmasından kastedilmek istenen yerel yönetimlerin kendilerine özgü nüfusunun olması ve hizmet vereceği kitlenin ihtiyaçlarının doğru bir şekilde analiz edilmesidir. Yerel yönetimlerin kendilerine ait gelirleri ve bütçeleri bulunmaktadır. Yerel yönetimler bu kaynaklarını gerek kamu hizmetlerinin karşılanması için gerek bu hizmetleri gerçekleştirecek insan kaynağının temin edilmesinde kullanmaktadır (Reddy vd., 2015). Bu çerçevede, yani yerel yönetimlerin kendilerine ait bütçelerinin ve insan kaynağının olması, özerkliklerinin tesis edilebilmesindeki en önemli unsurlar olmakla beraber yine bu özerkliklerini vatandaşların katılımıyla serbest ve demokratik seçimlerle birlikte sürdürmesi önemli diğer bir faktördür.

Genel anlamıyla kamu hizmeti kavramı toplumun ihtiyaç duyduğu mal veya hizmetlerin kamu kurumunun bizzat kendisi tarafından veya gözetimi altındaki özel bir teşebbüs aracılığıyla karşılandığı hizmetlerin bütünüdür. Yerel kamu hizmeti ise belli bir yöredeki kimselerin ihtiyaçlarının merkezi yönetim yerine yerel yönetim kuruluşları tarafından yerine getirilmesidir (Usta ve Bilgiç, 2016, s. 251). Kamu hizmetlerini sunacak olan aktörlerin kimin olduğu belli iken bu hizmetlerden hangilerinin kamu hizmeti olarak değerlendirileceği konusu tartışılmakta olan konulardan biridir. Diğer bir ifadeyle hangi hizmetlerin yereli ilgilendirdiği hangilerinin ulusal (milli) düzeyde olduğu konusu sorunlu bir alan olarak değerlendirilmektedir (Ökmen ve Çağatay, 2014, s. 90). Genel olarak ulusu ilgilendiren hizmetlerin merkezi idare tarafından; yerel ve belli bir bölgeyi ilgilendiren hizmetlerin ise o bölgede seçilmiş olan yerel yönetim kuruluşu tarafından yerine getirileceği ilke olarak benimsenmiştir (Sezer ve Vural, 2010, s. 208). Ancak belirtilmesi gerekir ki kamu hizmetlerinin kapsamı ister yerel isterse ulusal nitelikte olsun asıl amaç kamu yararını tesis etmek, kaynakları hakkaniyetle pay etmek ve bunları toplumun her kesimindeki bireylerin eşit olarak istifade edebileceği şekilde faydalanabilmesini sağlayabilmektedir.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127. maddesinde yerel yönetimlerin mahallin ortak gereksinimlerini karşılamakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Anayasadaki bu ibareden hareketle yerel yönetimlerin söz konusu kanunun ilgili maddesine aykırı olmamak koşuluyla kendi hizmet alanı içerisindeki kamu hizmetini yerel hizmete dönüştürebilecektir (Banazılı, 2018, s. 114). Aynı şekilde yerel nitelikteki bir kamu hizmetinin ise aslında ülkenin bütününü ilgilendiren ulaşım, sağık, iletişim, temiz su arzı türündeki hizmet alanlarının olması nedeniyle bunların ulusal nitelikteki birer kamu hizmetleri olduklarının değerlendirilmesinin yanlış olmayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda genel hatlarıyla kamusal hizmetlerin türleri ve ihtivası aşağıdaki tabloya aktarılmıştır:

Tablo 1: Kamusal Hizmetlerin Türleri ve İhtivası

Yönetsel Kamu Hizmetleri	Ekonomik Kamu Hizmetleri	Sosyal Kamu Hizmetleri	Bilimsel, Teknik ve Kültürel Kamu Hizmetleri
Eğitim, sağlık, güvenlik, çevre	Endüstriyel ve ticari faaliyetler, alt/üst yapı yatırımları	Emeklilik, sosyal güvenlik, dezavantajlı grupların desteklenmesi, göç, temiz su arzı, toplu taşıma	Bilim, teknik, sanat, sinema, tiyatro, bale, gastronomi ve şehir tanıtım fuarları

Kaynak: (Denek, 2019, s. 420'dan yararlanılarak araştırmacılar tarafından düzenlenmiştir).

Kamu hizmetlerinin türü ve kapsamı her ne olursa olsun taşımış oldukları belli başlı ortak ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler şöyle belirtilmiştir: "Kesintisizlik (süreklilik) ve düzenlilik", "uyarlama (değişkenlik)", "nesnellik ve eşitlik" ve "meccanilik (bedelsizlik)" ilkelerinden oluşmaktadır. *Kesintisizlik ve düzenlilik* ilkesi kamu hizmetlerinin belli bir plan ve program dahilinde nizami olarak yürütülmesi gerektiğini ve sunulacak olan kamusal hizmetlerin sürekliliği anlamına gelmekle birlikte bu iki ilke birbirinden ayrılamamaktadır (Bağrıaçık, 2018, s. 158; Atasayın, 2012, s. 67; Onar, 1966). *Uyarla(n)ma (değişkenlik) ilkesi değişen ve dönüşen çevresel şartlara adapte olabilme ve sunulacak olan kamu hizmetlerinin yöntem ve tekniklerinin de bu durum göz önünde bulundurarak uyarlanmasıdır* (Kılıçel, 2024, s. 61). *Nesnellik ve eşitlik* ilkesi idarenin kamu hizmetlerini yerine getirirken bireylere karşı nesnel olması, hizmetlerden tüm kesimlerin yararlanılmasının sağlanması ve yöre halkının yönetime katılma yönünde eşit hareket etmesidir (Albal, 2020, s. 216). *Meccanilik (bedelsizlik)* ilkesi ise kural olarak kamu hizmetlerinden yararlananlardan bir bedel alınamayacağı anlamına gelir. Fakat günümüzde

kamu hizmetleri sunumunun belli bir ücret karşılığı yapılması bu ilkenin kamu hizmetlerinin bedelsiz olduğu fikrini yanlışlamaktadır (Özkaya-Özlüer, 2022, s. 294).

2.YEREL KAMU HİZMETİ- SİYASİ PARTİ İLİŞKİSİ

Belediyelerde karar alma ve dolayısıyla kamu hizmetlerinin sunum süreçlerine vatandaş katılımın sağlanmasının tarihi eskilere dayanmaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren hem akademik literatürde hem de yerel yönetimler alanında "belediye siyaseti" kavramının önemi daha çok artmaya başlamıştır (Tausanovitch ve Warshaw, 2014, s. 606). Bu durumun ortaya çıkmasında genel olarak şu üç gelişme oldukça etkili olmuştur (Sutcliffe, 2008, ss. 59-60):

Bunlardan ilki 1980'lerde Birleşik Krallıkta Thatcher ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Reagan yönetimleri döneminde kök salmaya başlayan liberal tezlerle birlikte "tüketici/müşteri/vatandaş odaklı" yaklaşımın benimsenmeye başlanmasıdır. Böylece idare, hizmet sunarken vatandaşlara, özel sektörde olduğu gibi müşteri gözüyle bakarak her bir vatandaşın kamu hizmetlerine yönelik faydasını maksimum seviye çıkartmaya ve sunulan hizmetlere ilişkin geri bildirimlerin alınması hedeflenmeye başlanmıştır. Bu noktada aslında yerel vatandaşların, belediyeler tarafından sunulan hizmetlerin tüketicileri oldukları vurgulanmaktadır. Nitekim bu yaklaşıma göre vatandaşların kamu hizmet süreçlerine katılmaları hem yapılacak olan hizmetlerin niteliğini artıracağı gibi hem de yerel karar alıcıların vatandaşların istek ve taleplerine karşı daha duyarlı hale gelmesine imkân tanımaktadır.

Belediye siyaseti kavramını ön plana çıkartan ikinci etken, vatandaş nezdinde politika yapıcıların yerel topluluklar için hangi kamu hizmetinin götürüleceği ve hangilerinin yerel için en iyi olduğunu bilme becerilerine olan inancın azalmasına bağlı olarak halkın kamu hizmeti sunum süreçlerine katılımına yönelik ilginin artması olmuştur. Bir nevi öz-yönetim modelini teşkil eden bu etkende vatandaş yönetime ve karar alma süreçlerine dahil edilerek kendilerine sunucalak olan hizmetlerin doğru, yerinde ve ihtiyaçlara uygun bir şekilde karşılanmasını olanaklı hale getirecektir. Başka bir deyişle, yerel kamu politikaları oluşturulurken yukarıdan aşağıya (*top-down*) bir yaklaşımdan ziyade aşağıdan yukarıya (*down-top*) doğru bir modele geçmek arzusu vardır. Bu bakış açısına göre yerel siyasetçiler ve yöneticiler etkili kamu politikaları oluşturan aktör konumunda değillerdir. Bunun yerine yerel halkla yakın temasta bulunularak, onları dinleyerek ve halkla ilişkiler kurarak yerelin talep ve şikâyetleri dinlenip yerel topluluğun desteğini alarak yerelin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Üçüncü ve son etken ise vatandaşın yönetime katılımının değerine olan inançla ilgilidir. Bu görüşe göre, yerel seçimlere katılım oranının azalması, temsili demokrasinin geleneksel araçlarına olan güvenin sarsıldığı anlamına gelmektedir. Halkın demokratik kurumlara olan inancını yeniden tesis etmenin yolu ise, vatandaşla istişare etmek ve katılımcı mekanizmalar yoluyla halkın karar alma süreçlerine daha fazla eklemlenmesinin sağlanmasından geçmektedir. Dolayısıyla ulusal ve yerel siyasetteki tüm bu eğilimler belediyelerde karar alma süreçlerinde vatandaş katılımını zorunlu kılıp yerel siyasetçilerin vatandaşın istek, talep ve ihtiyaçlarına göre yerel politikalar oluşturulmasını stratejik bir öncelik haline getirmiştir.

Yerel yönetim kuruluşları içerisinde en önemlilerinden birisi olan belediyeler endüstrileşme, küreselleşme, kentleşme, hızlı nüfus artışı, iç ve dış göç hareketliliği başta olmak üzere dinamik çevresel şartlardan etkilenmektedir. Bu etkileşime bağlı olarak hizmet çeşitliği ve vatandaşların taleplerinin artmasıyla bu kuruluşların hizmet edecekleri alanlar da genişlemiştir. Bu nedenle yerel yönetimler daha çok kaynağa ihtiyaç duymakta ve dolayısıyla halkla daha fazla temas halinde olması gerekmektedir (Ökmen ve Çağatay, 2014, s. 88). Demokrasinin en önemli kaldıraçlarından birisi olan siyasi partiler ise yerel ve ulusal siyaset arasında bütünlüğü sağlayarak (Negiz ve Akyıldız, 2012, s. 177), yerel idareler ve kamu hizmeti alıcıları arasında önemli bir köprü işlevi görmektedir. Öte yandan Türkiye'de uzun yıllardır tartışılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş süreci 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği

referandumuyla birlikte gerçekleşmiştir. Böylece yeni hükümet sisteminde de siyasi partilerin yerel yönetimler için nasıl bir yol izleyecekleri, nasıl bir yerel yönetim modeli öngürdükleri, hizmet alanlarında ne tür somut adımlar atacakları ve yeni sistemde hangi temel alanları önceledikleri konuları daha fazla önem kazanmaya başlamıştır (Kavas, 2018, ss. 1-2).

İkamet edilen beldelerin veya mekânların yönetiminden sorumlu kademeler genel olarak kent yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda kent yönetimlerinden, kentin yönetiminde görevli olan merkezi yönetim ve yerel yönetimlerden sorumlu aktörler kastedilmektedir. Ancak *subsidiarite* (yerindenlik) ilkesi gereği kentsel hizmetlerin vatandaşla buluşturulmasında yerel yönetimler birincil derecede sorumlu kuruluşlardır. Dolayısıyla vatandaşlara en yakın yönetim kademesi olan belediyelerin kamu hizmetlerini doğrudan sunan taraf olması gerekmektedir (Uçar ve Eryiğit, 2020, s. 181). Bu açıklamalardan yola çıkarak gerek büyükşehir belediyelerinde gerekse klasik belediyelerde olsun, kamusal hizmetlerden yararlanan nüfusun fazla olması nedeniyle bu hizmetlerin kimin sunacağının belirlenmesi siyasi partilerin seçim yarışları sonucunda vatandaşların oylarıyla belirlenmektedir.

Yöre halkının müşterek ihtiyaçlarını karşılayarak yerel kamu hizmeti sunmakla yükümlü olan belediyeler yerel siyasetin en önemli aktörleri olarak görünmektedir (Kavas, 2017, s. 75). Kent ve kent yönetimi kavramları yerel siyasetin merkezinde yer almaktadır. Yerel siyaset, yereldeki vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla, yine yerel ölçekteki imkanların ve kaynakların kullanılarak sürdürülen yerel iktidar mücadelesidir (Özel vd., 2009, ss. 35-36). Yerel siyaset ve kentsel hizmetler arasındaki ilişkiyi gerek fiziki ve fonksiyonel gerekse politik bağlamda ele alan çalışmalar olsun bütün değerlendirmelerdeki amaç yaşanabilir bir kent oluşturma gayesidir (Sezik, 2019, s. 705). Zira yerel siyasetin direkt ilgilendiği alan kent ve kente ait olan olmasından dolayı, yerel hizmet kavram ve olgusuyla ayrılmaz bir bütün içerisindedir. Bundan dolayı siyasi partilerin yerel kamu hizmeti yaklaşımlarının kavranabilmesi için öncelikle yerel siyasetin doğasınının kavranmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Siyasi partiler hem vatandaşların gereksinim duydukları kamusal hizmetlerin karşılanmasında hem de temsili demokrasilerde vatandaşların yönetime katılmalarına katkı sağlamaktadırlar. Bu nedenle siyasi partiler yerel seçimlerde demokratik katılım politikalarını ön plana çıkartarak hazırlamış oldukları seçim beyannameleriyle seçmen davranışını kendi lehlerine çevirme amacı gütmektedirler (Gürcüoğlu, 2020, s. 1047). Yerel seçim beyannameleri siyasi partiler tarafından oyunu istedikleri hedef kitleye yönelik hayata geçirmeyi arzuladıkları kamu hizmetlerine ilişkin vaatlerini ve projelerini içeren bir tür sözleşme niteliğindeki metinlerdir. Ancak söz konusu metinlerde ortaya konulan vaatler ve projeler, aday partinin seçimi kazanmasının akabinde yerine getirip getirmemesi konusunda bir zorunluluğu bulunmamaktadır. Yani yerel seçim beyannamelerin siyasi partiler nezdinde herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte (Kavas ve Düşündere, 2019, ss. 1-2) bu metinlerin daha ziyade bir yerel hizmet strateji bildirimleri olduğunu öne sürmek mümkündür.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır. Bu yöntem, sosyal bilimler alanında kullanılan çok işlevli ve giderek gelişen bir teknik olarak nitelendirilmektedir. İçerik analizi sosyal gerçekliği araştırmak için önceden belirlenmiş ölçütlerle kavramları, metinleri ve diğer materyalleri tümdengelim temelli bir okuma aracı olarak tanımlamaktadır. Bu metodolojik araç ve teknikler, planlama aşamasında zayıf görünse de uygulamada etkili ve ilginç sonuçlar sağlayabilmektedir. Metinden nicel ve nitel verilere dönüşüm yapabilme yeteneğiyle, yazılı metinlerden yazılı olmayan mesajlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır (Tavşancıl ve Aslan, 2001,

s. 21-22). Bu yöntem ile ele alınan materyaller içeresindeki kavramların anlamları teorik kısımda açıklanan bilgiler ile uyumunu da sağlamaya çalışmaktadır.

İçerik analizi nitel verilerin nicele dönüştürülmesine de olanak sağlamaktadır. Sayısallaştırma çalışmaların güvenirliğini artırabilmektedir. Bu bağlamda güvenirlik, veri analizi sonuçlarının tekrarlanabilir olması veya aynı verileri analiz eden farklı araştırmacılar arasında uyum ve tutarlılık sağlanması anlamına gelmektedir. Ayrıca, analizin temelini oluşturan kategorilerin belirli standartlar dahilinde yapılması da güvenirliği artırabilmektedir. Başka bir amaç ise yanlılığı azaltmaktır. Yansızlık hedeflendiğinde tamamen nesnel veriler elde etmek değil, analizlerde yorumlamaların daha adil bir şekilde yapılmasını sağlamaktır (Metin ve Ünal, 2022: 277). Bununla birlikte nitel verilerin sayısal olarak temsil edilmesiyle kategoriler arasında karşılaştırma yapılabilir hale gelebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s. 162). Nitel içerik analizi çalışmalarında betimleyici ve açıklayıcı sorular kullanılmaktadır. Betimleyici sorular bir durumun veya olgunun nasıl tanımlandığını veya ne olduğunun anlaşılmasına yardımcı olurken, açıklayıcı sorular neden veya niçin gibi sebep-sonuç ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik soruları içermektedir. Bu tür analizlerde içeriğin gözle görünen yönlerinden ziyade, derinlemesine gizil mesajlar ve iletiler keşfedilmeye çalışılmaktadır. Yani, yüzeysel olarak görünmeyen ancak önemli olan altta yatan anlamları ve mesajları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır (Yüksel, 2019, s. 142). Çalışmada yerel seçim beyannamelerinde kamu hizmetlerine yönelik betimleyici bir içerik analizi yapılmıştır.

İçerik analizinin ilk aşaması araştırma probleminin tanımlanmasıdır. Çalışma yerel seçimlere yönelik bir analizi hedeflediğinden "*Yerel kamu hizmetlerinin siyasi partilerce nasıl ele alındığı*?" araştırmanın temel problem cümlesidir. Bu temel problem cümlesi bağlamında "*Hangi kamu hizmetlerinin yerel seçim kampanyalarında ön plana çıkarıldığı*?" da araştırma içinde cevaplanması hedeflenen sorulardan biridir.

Analizin ikinci aşamasında ise örneklem belirlenmiştir. Bu amaçla iki kısıtlama yapılmıştır. Birincisi zaman kısıtlamasıdır. Buna göre 2024 yerel seçimleri örnekleme dahil edilmiştir. Diğeri ise siyasi partilere yönelik kısıtlamadır. Burada ise TBMM grubu bulunan altı siyasi partinin[1] seçim beyanname/bildirgeleri araştırmaya dahil edilmiştir. Buna göre aşağıda yer alan tablodaki partiler ve bu partilere ait seçim beyannameleri araştırma kapsamında içerik analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 2: İçerik Analizine Tabi Tutulan Seçim Bildirge/Beyannameleri

Parti	**Seçim Bildirge/Beyannameleri**
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	Türkiye Yüzyılı Şehirleri İçin Gerçek Belediyecilik
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	İşimiz Gücümüz Türkiye
İyi Parti	Türkiye İçin En İyisi
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	Üretken Belediyecilik
Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti)	Yerel Demokrasi ile Özgür Kentlere
Saadet Partisi	Daha İyi Bir Yaşam Senin Hakkın Türkiye

İçerik analizinin üçüncü aşaması ise yukarıda belirlenen örneklemi analiz edecek çözümleme birimlerinin belirlenmesidir. Bu aşamada tema ve kodlar belirlenmiştir. Kategori ya da tema,

[1] Türkiye Büyük Müllet Meclisinde grubu olan partiler şunlardır: Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İyi Parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) ve Saadet Partisi'dir.

içerik analizinde elde edilen kavramlardan daha soyut, genel ve kapsayıcı olmalıdır. Araştırmacı, analiz edeceği verileri anlamlı bütünler halinde nasıl parçalara ayıracağını önceden planlamalıdır. Verilerin çözümlenmesi sürecinde araştırmacının neyi aradığını belirlemesi için kodlama aşamasında çalışmanın temel sorularını ve kavramsal çerçeveyi göz önünde bulundurması önemlidir. Araştırmacı, veri setini birkaç kez okuyarak veya çıkan kodlar üzerinden tekrar tekrar çalışarak farklı kategorilerdeki verileri benzer kodlarla analiz edip edemeyeceğini anlamaya çalışır ve belgelerden anlamlı parçalar oluşturur. Böylece, kategori sınırları net bir şekilde çizilerek planlama süreci tamamlanmaktadır. İçerik analizinde kodlama, zihinsel açıdan oldukça yorucu ve meşakkatli bir süreçtir (Yıldırım ve Şimşek, 2000, ss. 163-164). Bu amaçla oluşturulan kategoriler/temalar literatürden faydalanılarak; kategoriler/temalara ait alt kodlar da hem literatür hem de seçim beyannameleri taranarak oluşturulmuştur.

Tablo 3: Kodlama Cetveli

Ketgori/Tema	Kod
Yönetsel Kamu Hizmetleri	Eğitim, sağlık, güvenlik, çevre
Ekonomik Kamu Hizmetleri	Enerji, Alyapı/Ulaşım/Kentsel Dönüşüm/İmar, İstihdam, Tarım/Hayvancılık, Kaynak/Finans/Bütçe/Ekonomi, Kalkınma/Yatırım/Maaliyet
Sosyal Kamu Hizmetleri	Nüfus, Göç, Barınma/Konut, Dezavantajlı gruplar, Sosyal Politika
Bilimsel, Teknik ve Kültürel Kamu Hizmetleri	Spor, Teknoloji, Kimlik/İnanç, Tarih, Dijitalleşme, Sanat/Kültür

Örneklem olarak seçilen beyannameler belirtilen kodlama cetveli dikkate alınarak içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde tekrarlanma sıklığı dikkate alınarak nitel veriler nicele dönüştürülmesi sağlanmıştır. Sonrasında sayısallaştırımış tablolar metinlerde dikkate alınarak yorumlanarak araştırma soruları çerçevesinde tartışılmıştır.

4.ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada mecliste grubu bulunan siyasi partilerden CHP'nin 46 sayfa, DEM'in 108 sayfa, AK Parti'nin 162 sayfa, İYİ Parti'nin 41 sayfa, MHP'nin 28 sayfa ve Saadet Partisi'nin 108 sayfa

bildirgesi incelemeye alınmıştır. Bildirgelerin geneli değerlendirildiğinde aşağıdaki kelime bulutu ortaya çıkmıştır.

Şekil:1 Kelime Bulutu

Kelime bulutu oluşturulurken bağlaçlar hariç tutulduğunda tekrarlanma sıklığına sahip kelimelerden faydalanılarak kodlar oluşturulmuştur. Bu kodlar Maxqda24 programıyla analiz edilerek nicel kod frekansı ortaya çıkarılmıştır. Bunlara ait bulgulara aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 4: Bilimsel, teknik ve kültürel yerel kamu hizmetleri çapraz tablosu

BİLİMSEL, TEKNİK VE KÜLTÜREL KAMU HİZMETLERİ	CHP	DEM	AK PARTİ	İYİ PARTİ	MHP	SAADET PARTİSİ	Toplam
Spor	7	28	9	1	3	34	82
Teknoloji	5	2	35	12	15	29	98
Kimlik/İnanç	7	34	17	10	8	10	86
Tarih	8	3	38	4	9	10	72
Dijitalleşme	11	6	53	3	11	25	109
Sanat/Kültür	13	48	73	21	9	35	199
TOPLAM	**51**	**121**	**225**	**51**	**55**	**143**	**646**

Bilimsel, teknik ve kültürel alanları kapsayan kamu hizmetleri idarenin, genel olarak özel faaliyetleri ilgilendiren bilimsel ve teknik hizmetlere; tiyatro, bale, resim ve müzik gibi sanatsal ve kültürel etkinlikleri kendi eliyle karşılası neticesinde ortaya çıkmış olan kamu hizmetleri arasında yer almaktadır. Bu türden kamu hizmetlerinin salt olarak merkezi yönetim tarafından karşılanmasını zorlaştırdığından dolayı yerel yönetimler gibi özerk kuruluşlar tarafından görülmesini zorunlu kılmıştır (Günday, 2002, ss. 292-293). Yukarıda yer alan tabloda bilimsel, teknik ve kültürel kamu hizmetlerine yönelik olarak belirlenen kodlarda en fazla tekrarlanma sıklığına sahip olan kod "sanat ve kültür" kodu olmuştur. Siyasi partiler bildirgelerinde sıklıkla sanat ve kültür alanında yapacakları faaliyetlere yer vermişlerdir. Bazı siyasi partiler, örneğin Saadet Partisi gibi, bildirgelerinde konuyu özellikle ayrı bir başlıkta ele almışlardır. Bunun yanı sıra dijital çağın gereklerine uygun olarak dijitalleşmenin kamu hizmetlerine uyarlanması partilerin seçim beyannamelerinde sıklıkla işlenen konular arasında yer almıştır. Kimlik ve inanç unsurları parti ideolojileri çerçevesinde farklı partilerce farklı şekillerde bildirgelerde yer alan bir

unsur olarak işlenen konular arasında yer almıştır. Ortak inançlar ve değerler, topluluğun üyeleri arasında bir bütünleşme ve dayanışma duygusu yaratır. Bu da topluluğun yerel kimliğinin güçlenmesine ve bireylerin o topluluğa aidiyet duygusunu artırmasına yardımcı olur. Bu durum partilerce yerel kamu hizmetlerinin sunumunda özellikle dikkate alınan konular arasında yer almıştır.

Tablo 5: Sosyal yerel kamu hizmetleri çapraz tablosu

SOSYAL KAMU HİZMETLERİ	CHP	DEM	AK PARTİ	İYİ PARTİ	MHP	SAADET PARTİSİ	Toplam
Nüfus	5	5	6	10	2	2	**30**
Göç	3	23	7	14	0	1	**48**
Barınma/Konut	13	12	39	16	12	7	**99**
Dezavantajlı gruplar	23	98	54	36	13	26	**250**
Sosyal Politika	8	32	28	15	22	33	**138**
TOPLAM	**52**	**170**	**134**	**91**	**49**	**69**	**565**

Sosyal nedenler yerel yönetimlerin varlık gerekçelerinden birisidir. Çalışmanın önceki kısımlarında bahsedildiği üzere demokrasi ile yerel yönetimler arasından ayrılmaz birliktelik bulunmaktadır. Bu nedenle yerel yönetimler hem bireysel özgürlüklerin hem de yerel özgürlüklerin koruyucusu olmakla beraber yerel kitlenin kendi geleceklerini kendilerinin tayin edebilmesine imkân tanıyan siyasal katılım zemini hazırlamaktadır (Ökmen, 2015, s. 16; Parlak ve Ökmen, 2010, s. 23). Sosyal kamu hizmetleri arasında göç, nüfus, barınma/konut, dezavantajlı gruplar ile sosyal politika konuları yer almaktadır. Bu konular içinde dezavantajlı gruplar partilerce en fazla dikkate alınan konular arasında yer almıştır. Analizler yapılırken kadınlar ve engelli ve bakıma muhtaç bireyler dezavantajlı gruplar arasında değerlendirilmiştir. Partiler özelinde bir değerlendirme yapıldığında DEM partisinin bildirgesinde tekrarlanma sıklığının diğerlerine göre daha fazla olduğu görülmektedir. Parti bildirgesinde özellikle kadın konusu sıkça işlenmiştir. Dezavantajlı gruplara yönelik faaliyetlerin sosyal politika ile doğrudan bağlantılı olması bu alandaki hizmetlerin sosyal politikaya dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun yanı sıra analizde özellikle dikkat çeken diğer bir durum da göç konusunda ortaya çıkmaktadır. Göç, parti ideolojileri çerçevesinde bir taraftan tehdit olarak algılanırken diğer taraftan ise çok kültürlülük olarak ele alınmıştır. Dolayısı ile bu alanda yürütülecek olan yerel kamu hizmetleri de partilere göre farklılık gösteren bir vaad olarak seçim bildirgelerinde işlenmiştir.

Tablo 6: Ekonomik yerel kamu hizmetleri çapraz tablosu

EKONOMİK KAMU HİZMETLERİ	CHP	DEM	AK PARTİ	İYİ PARTİ	MHP	SAADET PARTİSİ	Toplam
Enerji	10	4	28	19	4	8	73
Alyapı/Ulaşım/Kentsel Dönüşüm/İmar	41	39	94	51	29	60	314
İstihdam	6	22	27	11	7	10	83
Tarım/Hayvancılık	16	20	31	6	2	4	79
Kaynak/Finans/Bütçe/Ekonomi	20	56	44	27	10	37	194

Kalkınma/Yatırım/Maaliyet	13	4	48	6	3	6	80
TOPLAM	**106**	**145**	**272**	**120**	**55**	**125**	**823**

Ekonomi faktörü açısından yerel yönetimlerin varlık sebebi bu birimlerin merkezden yönetime kıyasla kamusal nitelikteki hizmetlerin karşılanabilmesi amacıyla halka en yakın kuruluşlar olmaları, ihtiyaçların yerinde ve doğru bir şekilde tespit edilerek kıt kaynaklarla optimum etkinliğe ulaşılabileceği düşüncesidir (Nadaroğlu, 2001, s. 31). Ekonomik yerel kamu hizmetleri diğer yerel kamu hizmetleri kategorileri ile karşılaştırıldığında tekrarlanma sıklığı en fazla olan kategoridir. Partiler özellikle altyapı konusuna seçim bildirgelerinde sıklıkla yer vermişlerdir. Yerel yönetimlerin temel hizmetleri arasında yer alan bu konu içine ulaşım, imar ve kentsel dönüşüm hizmetleri de dahil edilmiştir. Bu konuda partiler özelinde bir değerlendirme yapıldığında AK Parti en fazla tekrarlanma sıklığına sahiptir. Diğer partiler ile kıyaslandığında AK Parti seçim bildirgesinde öncelikle mevcut yapılan kamu hizmetleri açıklanmış daha sonra ise planlanan yerel kamu hizmetleri sıralanmıştır. Kaynak/Finans/Bütçe/Ekonomi kodları da yine tekrarlanma sıklığı fazla olan kodlar arasındadır. Enerjiye yönelik kamusal faaliyetler özellikle çevre unsuru göz önünde tutularak değerlendirilmiştir. Bu konu özellikle merkezi idarenin faaliyeti kapsamında olması dolayısı ile AK Parti tarafından en fazla tekrarlanan konular arasında yer almıştır.

Tablo 7: Yönetsel yerel kamu hizmetleri çapraz tablosu

YÖNETSEL KAMU HİZMETLERİ	CHP	DEM	AK PARTİ	İYİ PARTİ	MHP	SAADET PARTİSİ	Toplam
Çevre/Ekoloji	40	51	127	33	9	41	301
Eğitim	26	45	30	21	11	26	159
Sağlık/Beslenme	53	53	29	38	9	18	200
Güvenlik	5	21	14	6	9	6	61
TOPLAM	**124**	**170**	**200**	**98**	**38**	**91**	**721**

Yerel yönetimlerin varlık sebebi nedir? sorusuna verilebilecek ilk yanıtlardan birisi belkide yönetsel nedendir. Çünkü kamusal hizmetlerin hepsinin merkezden yürütülmesi rasyonel değildir. Bununla birlikte kamusal nitelikteki ihtiyaçların, kamusal hizmetleri üretecek kuruluşların hizmet alanlarının daraltılmasıyla yerel kamu hizmetleri doğru tespit edilerek hem merkezi yönetim üzerindeki yük hafifletilmekte hem de yönetimde etkinliğin sağlanması mümkün hale gelebilecektir (Görmez ve Yaylı, 2018, s. 54). Dolayısıyla yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında optimum hizmet bölüşümü yapılmasını zorunlu kılmakta ve bu durum yerel kamu hizmetlerinin sunumunun asli aktörünün başta belediyeler olmak suretiyle doğrudan yerel yönetim kuruluşlarının alanına girmektedir (Tortop, vd., 2014, ss. 113-115). Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak yerel yönetimlerin mevcudiyet gerekçesi ister siyasal ve ekonomik olsun isterse sosyal ve yönetsel olsun yerel müşterek kamu hizmetlerinin karşılanmasının direkt muhatabının, karar organları genel oy hakkıyla belirlenen özerk yapıdaki demokratik kuruluşlar olan yerel yönetimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Yönetsel kamu hizmetleri içinde ele alınan çevre, eğitim, sağlık ve güvenlik konuları arasından çevre partilerce en fazla ele alınan konular arasında yer almıştır. Özellikle iklim değişikliği ve iklim krizi parti bildirgelerinde sıklıkla işlenen konular arasında yer almıştır. Kamu hizmetlerinin sunumunda iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz

sonuçların partilerce dikkate alındığı ve bu durumun sağlık ve diğer kategorilerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Eğitim ve güvenlik merkezi idarenin temel görevleri arasında yer almakla birlikte özellikle temel eğitimi destekleyici kurslar parti bildirgelerinde eğitim kodunda yer almıştır. Güvenlik ise hizmet sunumundan ziyade yerelde sunulan diğer kamu hizmetlerinin sunumu ile ilişkilendirilmiştir.

SONUÇ

Çalışma yerel seçim beyannamelerinde yerel kamu hizmetlerine yönelik bir analizi amaçlamıştır. Yerel seçim beyannamelerinde yerel kamu hizmetlerinin nasıl ele alındığı sorusuna cevap arayan bu çalışmada genel olarak partilerin ekonomik temelli kamu hizmetlerine öncelik verdiği ve bunların başında ise altyapı hizmetinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan ve örnekleme dâhil edilen partiler özelinde yola çıkarak yerel kamu hizmetlerinin sunumunda ekonomik temelli bir yaklaşımın ön plana çıktığı ifade edilebilir. Özellikle altyapı, ulaşım, imar konuları yerel kamu hizmetlerinin temel konularıdır. Dolayısı ile bu durum beyannamelere de yansımıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçlardan bir diğeri de parti ideolojilerinin yerel kamu hizmelerine bakış açılarına göre farklılık gösterebildiğidir. Özellikle göç ile inanç ve kimlik konusunda bu durum ortaya çıkmaktadır. Göç bir yandan tehdit olarak algılanırken diğer yandan ise kültürel çeşitlilik olarak algılanmaktadır. Bu durum inanç ve kimlik ile de bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Partiler genel itibari ile yerel kimlik konusuna yerel kamusal hizmetler bağlamında özellikle yer vermişlerdir. Bu durumu kültür ve sanat çalışmaları ile tarihi yapının korunmasıyla ilişkilendirmişlerdir.

Beyannamelerde dikkat çeken diğer bir konu ise dezavantajlı gruplardır. Özellikle kadınlar ve kadın istihdamı yerel kamu hizmetlerinin bir parçası olarak görülmüştür. Bu durum sosyal politikanın da bir parçası olduğundan özellikle sosyal politika konusu partilerin yerel seçim beyannamelerinde yer alan önemli konular arasında yer almıştır.

Yönetsel kamu hizmetleri merkezi idarenin temel görevleri arasında olduğundan seçim beyannamelerinde özellikle merkezi idarenin hizmetlerine yardımcı önerilerin geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Bu kategori içinde özellikle çevre konusu sıklıkla tekrarlanan konular arasında yer almıştır. İklim değişikliği krizi tüm beyannamelerde yer alan konular arasındadır. Bu durumla ilgili yerel düzeyde geliştirilen politika önerileri seçim beyannamelerinde dikkat çeken konular arasındadır. Ayrıca partiler seçim beyannamelerinde yer verdikleri önerilerde, çağın gereklerini gözardı etmedikleri görülmektedir. Dijitalleşmenin yerel kamu hizmetlerinin sunumunda önemli bir araç olduğu ortaya çıkan diğer bir sonuçtur.

Çalışma yerel düzeydeki kamu hizmetlerinin seçim beyannamelerinde ele alınmasına yönelik olmakla birlikte ortaya çıkan sonuç yerel düzeydeki sorunlara da ışık tutmaktadır. Özellikle sürdürülebilir bir yaşam ve ekonomi önerileriyle çevresel felaketlere vurgu yapılırken; kentsel dönüşüm ve altyapı hizmetleriyle ise mekânsal düzeydeki sorunlara ışık tutulmaktadır. Bunun yanı sıra dezavantajlı gruplar ve bilhassa kadınlara beyannamelerde yer verilmesi, bu gruplara yönelik sorun alanlarının olduğuna ve bunlara ilişkin ivedi olarak çözüm önerilerinin ortaya konulmasına işaret etmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

The political existence of local governments is associated with concepts such as democracy, equality, freedom and participation. This has been possible as a result of long-term historical progress. In this context, local government, democracy and local politics have become complementary concepts and phenomena. Democracy and local governments are inseparable. For this reason, local governments are the protectors of both individual and local freedoms and provide a platform for political participation that enables the local population to determine their own future.

By narrowing the service areas of the institutions that will produce public needs and public services, local public services will be determined correctly, and the burden on the central administration will be alleviated and it will be possible to ensure efficiency in administration. Therefore, it necessitates an optimum service distribution between local governments and the central government, and this situation falls directly within the sphere of local government institutions, with municipalities being the main actors in the provision of local public services. Based on all these explanations, it is understood that local governments are autonomous democratic organisations whose decision-making bodies are determined by universal suffrage and which are the direct addressees of meeting local common public services, whether the reason for their existence is political and economic or social and administrative.

Political parties are organised throughout the country and try to gain administrative authority over the central government or local governments in general or local elections. As in many other countries, the way to come to power in Türkiye is through democratic elections. For this reason, it is important for political parties to get the support of citizens, to analyse their problems correctly and to strategically identify the service areas in need. This study analyses how political parties address local public services in local elections. For this purpose, the local election declarations of the political parties with a group in the Turkish Grand National Assembly (TBMM), which were shared with the public in the local elections of 31 March 2024, are analysed.

Political parties aim to turn voter behaviour in their favour through election manifestos they have prepared by bringing democratic participation policies to the forefront in local elections, both in meeting the public services that citizens need and in contributing to citizens' participation in governance in representative democracies. Local election manifestos are a kind of contractual texts containing the promises and projects regarding the public services that political parties wish to realise for the target group they want to vote for. The promises and projects set forth in the said declaration are not obligatory for the candidate party to fulfil or not after winning the election. In other words, although local election declarations are not binding on political parties, it is possible to argue that these texts are rather local service strategy declarations.

Content analysis method was utilised in the study. This method is characterised as a multifunctional and developing technique used in the field of social sciences. Content analysis is defined as a deductive reading of concepts, texts and other materials with predetermined criteria to investigate social reality. These methodological tools and techniques may seem weak at the planning stage, but they provide effective and interesting results in practice. With its ability to transform from text to quantitative and qualitative data, it makes it possible to reach unwritten messages from written texts. With this method, the meanings of the concepts in the materials handled are tried to be harmonised with the information explained in the theoretical part. Since the study aims to analyse local elections, "*how are local public services handled by political parties?"* is the main problem statement of the research. In the context of this basic problem statement, "*which public services are prioritised in local election campaigns?"* is one of the questions to be answered in the research.

As a result of both theoretical research and qualitative analyses, the following conclusions were reached: I) In the study, the 46-page declaration of CHP, 108-page declaration of DEM, 162-page declaration of AK Party, 41-page declaration of İYİ Party, 28-page declaration of MHP and 108-page declaration of Felicity Party were analysed. II) The arts and culture code was the code with the highest frequency of repetition among the codes identified for scientific, technical and cultural public services. III) Social public services include migration, population, housing, disadvantaged groups and social policy. Among these issues, disadvantaged groups were among the issues that were taken into consideration the most by the parties. IV) Economic public services is the category with the highest frequency of repetition compared to other public services categories. Parties have frequently included the infrastructure issue in their election manifestos. V) Among the environmental, education, health and security issues addressed within the administrative public services, the environment was among the most frequently addressed issues by the parties. In particular, climate change and climate crisis were among the issues frequently addressed in party manifestos.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Etik Kurul Kararı gerekmemektedir. / No Ethics Committee Decision is required for this study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Acar, İ.A., & Akman, Ç. (2021). Dünyada yerelleşme ve mali yapıda gelişmeler. (ss. 1-16). Ed. Çiğdem Akman, İbrahim Attila Acar. *Dünyada yerel yönetimler ve mali yapıları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

AK Parti (2024). Türkiye yüzyılı şehirleri için gerçek belediyecilik. https://www.akparti.org.tr/media/ms2bfyi0/2024beyanname.pdf

Albal, H. (2020). Kamu hizmetlerinden yararlanmada kadın-erkek eşitliği. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 11*(1), 213-227.

Alıcı, O.V. (2020). Yerel yönetimlere dair muhalefet partilerinin vermiş oldukları kanun tekliflerinin değerlendirilmesi. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives. 8*(1), 48-60.

Atasayın, M.G. (2012). *Kamu hizmetlerinin süreklilik ve düzenlilik ilkesi*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.

Bağrıaçık, A. (2018). Kamu hizmetinin uyarlama ilkesi üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 26*(3), 155-183.

Banazılı, A.M. (2018). Yerel kamu hizmeti sunumunda "yeniden belediyeleştirme (remunicipalisation)": OECD ülkeleri ve Türkiyeden uygulama örnekleri. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi. 3*(6), 111-132.

Biritannica (2024). *Local government*. https://www.britannica.com/topic/cabildo-local-government (Erişim Tarihi: 13.03.2024).

CHP (2024). İşimiz gücümüz Türkiye. https://chp.org.tr/yayin/2024-yerel-secim-bildirgesi

Çağdaş, T. (2019). Federal ve üniter devletlerin yerinden yönetim birimlerinin benzerlik ve farklılıkları açısından incelenmesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 6*(1), 162-179.

DEM (2024). Yerel demokrasi ile özgür kentlere. https://drive.google.com/file/d/1cb1nw0nt41hyVw49F0cvgikyIYrIN-0g/view?pli=1. (Erişim Tarihi: 24.01.2024).

Denek, S. (2019). Yeni kamu hizmeti düşüncesi: Değişen kamu hizmeti anlayışı. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 4*(1), 418-439.

Görmez, K., & Yaylı, H. (2018). *Yerel yönetimler.* (İkinci Baskı). Ankara: Orion.

Günday, M. (2002). *İdare hukuku*. (Altıncı Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.

Gürcüoğlu, S. (2020). Türkiye'de siyasi partilerin yerel katılım politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 22*(4), 1046-1066.

İyi Parti (2024). Türkiye için en iyisi. https://iyiparti.org.tr/storage/img/content/jqwz/iyiparti-2024-secim-beyannamesi-a4.pdf. (Erişim Tarihi: 20.01.2024).

Kartal, N., Tuncel G., & Göktolga, O. (2015). Local governments and government of cities in Turkey. *Journal of Public Administration and Governance*. 5(1), 1-22.

Kavas, A. (2017). Belediye hizmetleri ve seçmen davranışı ilişkisi üzerine bir araştırma: Ankara Yenimahalle ve Altındağ ilçe belediyeleri örneği. *Mülkiye Dergisi. 41*(4), 75-112.

Kavas, A. (2018). 24 haziran seçimlerine doğru siyasi partilerin seçim beyannamelerinde; "yerel yönetimler". *TEPAV.* 201823. 1-11.

Kavas, A., & Düşündere, A.T. (2019). Yerel yönetimler için siyasi partilerin seçim beyannameleri neler vaat ediyor? *TEPAV.* 201908. 1-45.

Kavas-Urul, A., & Sertesen, S. (2015). Siyasi partilerin seçim beyannamelerinde yerel yönetimler. *TEPAV.* 2015111, 1-10.

Keleş, R. (2000). *Yerinden yönetim ve siyaset*. (Dördüncü Basım). İstanbul: Cem Yayınevi.

Keleş, R. (2019). *Yerinden yönetim ve siyaset.* (Onbirinci Basım). İstanbul: Cem Yayınevi.

Keleş, R. (2020). Yerel demokrasiyi merkeziyetçilik virüsünden arındırmak. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi. 2*(1), 45-58.

Kılıçel, M.M. (2024). Türkiye'de yerel yönetimlerde kamu hizmeti sunma yöntemleri. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi. 7*(1), 56-67.

Kızılboğa Özaslan, R., Akıllı, H., & Özaslan, K. (2014). 6360 sayılı kanun çerçevesinde gümüşlük belde belediyesinin kapatılmasına ilişkin yöre halkının algısı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi. 36*(2), 215-235.

Kızılboğa, R., & Alıcı, O.V. (2013). Türkiye'de kırsal alan belediyeciliği ve büyükşehir belediyelerinde il mülki sınırı uygulaması. *Türk İdare Dergisi. 476*, 353-381.

Metin, O., ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 22*(2), 273-294.

MHP (2024). Üretken belediyecilik. https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/kitaplar/uretken_belediyecilik_web.pdf. (Erişim Tarihi: 23.01.2024).

Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli idareler*. (Yedinci Basım). İstanbul: Beta Yayınları.

Negiz, N., & Akyıldız, F. (2012). Yerel seçimlerde seçmenin tercihi üzerinde aday imajının etkisi: Uşak örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15*, 171-199.

Onar, S.S. (1966). *İdare hukukunun umumi esasları*. (3. Cilt). İstanbul: Hak Kitabevi.

Onuoha, C.B., & Ufomba, H. (2019). Local government fiscal autonomy and its impact on the performance of small and medium scale enterprises in Nigeria. *International Journal of Research and Innovation in Social Science. 3*(3), 231-241.

Ökmen, M. (2015). *Yerel yönetimlerde güncel gelişmeler: Kuramdan uygulamaya*. Bursa: Ekin Yayınları.

Ökmen, M., & Çağatay, U. (2014). Kamu hizmeti-yerel hizmet ilişkisi ve açılımları üzerine notlar. *Yerel Politikalar.* Temmuz-Aralık, 77-104.

Özel, M., Eren, V., & İnal, M.E. (2009). Yerel siyaset ve yerel halkın belediye hizmetlerine bakışı: Yerel hizmetlerden memnuniyet düzeyi üzerine bir araştırma. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi. 1*(1), 33-50.

Özlüer-Özkaya., I. (2022). Kamu hizmetinin temel ilkeleri bağlamında elektrik hizmeti. *Ankara Barosu Dergisi. 2* (Nisan), 279-316.

Parlak, B., & Ökmen, M. (2010). *Kuramdan uygulamaya yerel yönetimler-ilkeler, yaklaşımlar ve mevzuat*. İstanbul: Alfa-Aktüel Yayınları.

Reddy, P., Nemec, J., & De-Vries, M.S. (2015). The state of local government. *Public Policy and Administration. 14*(3), 160-176.

Sezer, Ö., & Vural, T. (2010). Kamu hizmetlerinin sunumunda devletin değişen rolü ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yetki ve görev paylaşımı. *Maliye Dergisi. 159*(Temmuz-Aralık), 203-219.

Sezik, M. (2019). Türkiye'de yerel yönetimlerin yaşanabilir kent oluşturma politikaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 16*(2), 703-716.

Sutcliffe, B.J. (2008). Public Participation in local politics: The impact of community activism on the Windsor-detroit border decision making process. *Canadian Journal of Urban Research*. 17(2), 57-83.

Şahin, Y. (2021). *Yerel yönetimler.* (Altıncı Basım). Bursa: Ekin Yayıncılık.

Şengül, R. (2010). *Yerel yönetimler*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

T.C. Anayasası (1982). https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2021/TC_Anayasasi_ve_TBMM_Ic_Tuzugu.pdf (Erişim Tarihi: 14.03.2024).

Tausanovitch, C., & Warshaw, C. (2014). Representation in municipal government. *American Political Science Review. 108*(3), 605-641.

Tavşancıl, E., & Aslan, E. A. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epilon.

Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H., & Özer, M.A. (2014). *Mahalli idareler*. (Üçüncü Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Uçar, A., & Eryiğit, B.H. (2020). Vatandaşların belediyelerin ürettiği kentsel hizmetlere erişebilirliğinin değerlendirilmesi: Karaman belediyesi örneği. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi. 16*(2), 175-188.

Usta, S., & Bilgiç, E. (2016). Yerel yönetimlerde hizmet sunumu: Kamu özel ortaklığı modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1*(23), 250-268.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Yüksel, E. (2019). Türkiye'de iletişim araştırmalarında içerik analizi uygulamaları, sorunlar ve çözüm önerileri. *International euroasia congress on scientific researches and recent* (s. 134-152) içinde. Bakü: Hazar Üniversitesi.

Zeyrekli-Yaş, S. (2022). Siyasi partilerin yerel yönetim politikalarının karşılaştırmalı analizi. (ss. 286-304). Ed. Gamze Yıldız Şeren, Osman Geyik, Dilek Akbaş Akdoğan, *Yerel yönetimler üzerine siyasi, mali ve sosyal tartışmalar*. Ankara: Gazi Kitapevi.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TANZİMAT DÖNEMİ ÇOCUK EDEBİYATININ BİLİNMEYEN BİR YAZARI VE ESERİ: AHMED MEDHİ VE "SAFVET YAHUT GENÇ ÇİFTÇİ"

Esra KÜRÜM
Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ekurum@beu.edu.tr
0000-0002-8420-7505

Atıf / Citation: Esra, K. (2025). Tanzimat dönemi çocuk edebiyatının bilinmeyen bir yazarı ve eseri: Ahmed Medhi ve "Safvet yahut Genç Çiftçi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 323-337.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1666918

Öz

Tanzimat Dönemi, Türk edebiyatı içinde en karakteristik dönemlerden biridir. Bu dönem sadece edebiyatın değil, devletin ve toplumun bütün algoritmasını baştan sona değiştiren bir süreci içermektedir. Bugünkü edebî anlayışın ilk adımları da bu dönemde atılmıştır. Türk aile yapısı ve Türk eğitim sistemi, yepyeni bir oluşumla şekillenmeye başlamıştır. İslami ilimlerle birlikte "usul-i cedit" denilen tarzda eğitim veren eğitim kurumlarınının açılmasıyla eğitimin ve eğitim materyallerinin de nitelikleri değişim göstermiştir. Bütün bu yeniliklerin ateşleyicisi ise büyük oranda matbuat olmuştur. Türk aydını, adına Batılılaşma denilen bu yeni medeniyet algısının yerleşmesi için Batı edebiyatını ve fikir dünyasının ürünlerini yaymaya, böylelikle aydınlanma çağını getirmeye çabalamışlardır. Bu bakımdan birçok gelişmenin ilk adımının yeri ve tarihi Tanzimat Dönemi'ne işaret etmektedir. Modern Türk çocuk edebiyatı için de ilklerin tarihi Tanzimat yıllarına denk gelmektedir. Çevirilerle başlayan çocuk edebiyatının ilk ürünleri, uyarlamalar ve telif çocuk eserleri ile bugünü hazırlamıştır. Değişim ve dönüşüm devrini en az hasarla atlatmış, aydınlanma ve Batılılaşma fikrini doğru özümsemiş yeni bir nesil yaratma çabası içinde iken millî, ahlaki, toplumsal ve inançla igili değerlerin korunabilmesi için yerli kalemlerin elinden çıkmış edebî eser ihtiyacı da oldukça fazladır. Ahmed Medhi, usul-i cedit tarzında eğitim verme amacıyla kurulmuş olan Feyzi Sıbyan Mektebi muallimi olarak bu ihtiyacın farkındadır. Bu yüzden Safvet yahut Genç Çiftçi adlı eseri kaleme almıştır. Ahmed Medhi hakkında bugüne kadar herhangi bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte Saffet yahut Genç Çiftçi adlı eserinin günümüz Türkçesine dahi kazandırılmamış olmasından kaynaklı olarak bu araştırmada mezkûr eser üzerine yoğunlaşılmıştır. Bu araştırma ile günümüz Türkçesine kazandırılan Safvet yahut Genç Çiftçi, Türk çocuk edebiyatı açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Edebiyatı, Çocuk Yazını, Ahmed Medhi, Değerler Eğitimi, Safvet.

Received / Geliş Tarihi: 27.03.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 12.06.2025

AN OBSCURE AUTHOR AND A NEGLECTED WORK OF CHILDREN'S LITERATURE FROM THE TANZİMAT PERIOD: AHMED MEDHİ'S *SAFVET YAHUT GENÇ ÇİFTÇİ*[1]

Abstract

The Tanzimat Period is one of the most defining eras in Turkish literature. This period includes a process that entirely changed not only literature but also the entire algorithm of the state and society. The first steps of today's literary understanding were taken in this period. The Turkish family structure and the Turkish education system took their first steps to take their new shape with a brand-new formation. The character of education and educational materials also changed with the opening of educational institutions that provided education in the so-called "usul-ı cedit" style along with Islamic sciences. The igniter of all these innovations was largely the printing press. Turkish intellectuals tried to spread Western literature and the products of the intellectual world in our country to establish this new perception of civilisation, which we call Westernisation, and thus to bring our age of enlightenment. In this respect, the location and history of the first step of many developments point to the Tanzimat period. The history of the firsts in modern Turkish children's literature coincides with the Tanzimat years. The first products of children's literature, which started with translations, prepared the present day with adaptations and copyrighted children's works. To create a new generation that has correctly assimilated the idea of enlightenment and Westernisation with the least damage in the era of change and transformation, there is a great need for literature written by local authors to preserve national, moral, social, and faith-related values. Ahmed Medhi was aware of this need as an instructor at the Feyzi Sıbyan School, which was established to provide education in the usul-ı cedit style. This is why he wrote Safvet yahut Genç Çiftçi. In this study, Ahmet Medhi's works, which have not been studied before and have never been transferred from the old script, will be analysed in terms of Turkish children's literature by focusing on Safvet yahut Genç Çiftçi.

Keywords: Tanzimat Literature, Children's Literature, Ahmed Medhi, Values Education, Safvet.

GİRİŞ

Çocuk edebiyatı, çocuklara yönelik içeriklerin yer aldığı edebî eserleri kapsamaktadır. Çocuklar için hazırlanan edebî eserler, onların gelişim düzeylerine uygun olarak ve kazandırılmak istenen davranış odağa alınarak oluşturulmaktadır. Bu bakımdan çocuk edebiyatı, "temel kaynağı çocuk ve çocukluk olan; çocuğun algı, ilgi, dikkat, duygu, düşünce ve hayal dünyasına uygun; çocuk bakışını ve çocuk gerçekliğini yansıtan; ölçüde, dilde, düşüncede ve tiplerde çocuğa göre içeriği yalın biçimde ve içtenlikle gerçekleştiren; çocuğa okuma alışkanlığı kazandırması yanında, edebiyat, sanat ve estetik yönünden gelişmesine katkı sağlayan, çocuğu duyarlı biçimde yetişkinliğe hazırlayan bir geçiş dönemi edebiyatıdır" (Şirin, 2016: 17). Çocuk ve çocukluk insan yaşamının en kritik dönemlerinden biri olduğu için çocuk edebiyatı da edebiyat bilimi içinde önemli bir yeri haizdir. Tarihsel süreç içinde çocuk kavramının öneminin artması ve çocuklara yaklaşımın daha bilimsel bir düzeye yaklaşması ile çocuk edebiyatı da yazın içinde teorik ve kuramsal altyapı bakımından zenginleşmektedir. "Çocukların toplum yapısı içerisinde öne çıkmasıyla ve değerli olduğunun bilinmesiyle edebiyat alanında da, çocuk edebiyatı olarak yerini aldığı görülmektedir" (Koyuncuoğlu, 2021: 13). Çocukların toplumsal yapının temeli ve geleceğin belirleyicileri olduğu kanaati çocuk eğitiminin dolayısıyla çocuk edebiyatının önemini arttırmış, bu alanda yapılan çalışmaların sayısında da artış gözlenmiştir. Bu bakımdan çocuk edebiyatı ve pedagoji paralel bir yol izlemeye başlamıştır. Çocuk eğitimi için kullanılan birçok yöntem ve teknikten biri olarak karşımıza çıkan çocuk edebiyatı, çocuk eğitimi için öne sürülen kuramlar ışığında yol almaya başlamıştır. "Çocuk edebiyatı edebi niteliklerle beraber eğiticilik nitelikleriyle de öne çıkmaktadır. Amacı doğrudan eğitmek değil, çocuğun dil becerisini, hayal gücünü ve yaratıcı zekâsını geliştirmektir. Çocuk yazınının en temel ilkesi 'çocuğa görelik' prensibine uygun hareket etmektir" (Şimşek, 2014: 15). Bu bakımdan çocuk edebiyatı yazarlarının diğer yazarlardan farklı olarak aynı zamanda çocuk eğitimi konusunda altyapı sahibi olması beklenmektedir.

Türk edebiyatında çocuk yazınının ilk ürünleri sözlü edebiyat döneminde karşımıza çıkmaktadır. "Tanzimat öncesine uzanan tekerlemeler, ninniler, şiirler, masallar, destanlar, efsaneler, kıssalar, halk hikâyeleri, Karagöz oyunları, Nasreddin Hoca fıkraları hep bu sözlü geleneğin içinde yer almış olan birer anlatı türleridir" (Çıkla, 2005: 94). Yazılı türlere bakıldığında ise Türk edebiyatında çocuklar için kaleme alındığı bilinen ilk eser şair Nabi tarafından verilmiştir. Ancak çocuk edebiyatının Türkiye'deki başlangıcı olarak sayılan eser, Kayserili Doktor Rüştü tarafından yazılan *Nuhbet'ül Etfal* isimli eserdir (Koyuncuoğlu, 2021: 13). Tanzimat Dönemi'nde çocuk eğitimi üzerine ilk bilinçli adımlar atılır ve Türk çocuk edebiyatı bu birikim üzerine inşa edilir. Bu dönemde ilk önce çocuk eğitiminin özel ve uzmanlık gerektiren bir süreç olduğu farkındalığı gelişir, çocuk düzeyine uygun süreli yayınlar ve telif eserler üretme ihtiyacı hissedilir ve bu konuda daha ileride olduğu varsayılan Batılı eserlerden tercüme ve uyarlama yoluyla ilk eserler üretilmeye başlanır (Şimşek, 2014: 30). Tanzimat Dönemi, birçok alanda olduğu gibi eğitim konusunda yeni bakış açılarının ortaya çıktığı ve çalışmaların yoğunlaştığı bir dönemdir. Tanzimat aydınlarının telkin ettikleri yeni medeniyet algısına uygun insan tipi yetiştirmenin en etkili yolu eğitimdir. Bu eğitim, toplumun tamamını kapsayan yaygın bir eğitim politikası ile mümkün olacaktır (Sınar, 2018: 576). Tanzimat Dönemi'nin ilk çocuk yazını ürünleri çeviriler yoluyla edebiyatımıza girmiştir. "Tanzimat'la birlikte Batı'ya özgü edebiyat türlerinin ülkemizde kendini göstermesiyle 1800'lü yılların ortalarına doğru 'çocuk edebiyatı' örneklerinde belirgin bir artış olmuştur. Bu dönemde çocuk edebiyatı kapsamına girecek örnekler Batı edebiyatından yapılan çevirilerle başlamıştır" (Çelik, 2012: 310). Ancak bu çevirilerin bir kısmı aslında yetişkinler için yapılmış, daha sonraları çocuk edebiyatı içinde değerlendirilmiştir.

Tanzimat Devri, Türk medeniyet tarihinde bütün yaşamsal mekanizmaların deveranını kökten değiştirmiş bir dönemdir. Siyasi, sosyal, askerî, eğitim vs. bütün toplumsal dinamiklerin bir süre yenisiyle birlikte varlık göstermiş, ardından birçoğu yerini yenisine bırakarak tarihteki izlerinin ardına saklanmışlardır. Türk edebiyatı da bu büyük medeniyet dönemecinden yepyeni bir kimlik ve karakterle çıkmıştır. Batı'daki gelişmelerin yön verdiği bu gelişmelerden en önemlisi eğitim alanındadır. Çocukların geleceğin inşasındaki önemine binaen devlet de eğitim yatırımlarını ve politikalarını geliştirmiştir. "Modernleşmeyle birlikte siyasi ve sosyal hayatta görülen yenilikler çocukluk ve yetişkinlik sınıflarını belirginleştirmiş, çocukların hayatında birçok değişikliği de beraberinde getirmiştir"(Karaca, 2013: 41). Eğitimin kazandığı bu yeni bakış açısı çocuk eğitiminin en önemli materyallerinden biri olan çocuk edebiyatının temellerini atmıştır. "Türk edebiyatı sahasında çocuk edebiyatının sınırları içine girebilecek ilk eserlerin tarihi Tanzimat'ın ilanından 20 yıl sonraya rastlar. 1859 yılında üç farklı çalışmayla Türk çocuk edebiyatının bir nevi temelleri atılmıştır. Bu üç çalışma şunlardır: a) Şinasi'nin La Fontaine'den yaptığı fabl çevirileri, 1859'da şairin *Tercüme-i Manzume* adlı kitabında yayımlanmıştır. b) Kayserili Doktor Rüştü'nün 1859'da yazdığı *Nuhbetü'l-Etfâl* isimli Arapça alfabe kitabının sonuna eklediği çocuk hikâyeleri, fabl tercümeleri ve kısa hayvan hikâyeleri bu türün Tanzimat sonrası Türk edebiyatındaki ilk örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. c) Yusuf Kamil Paşa'nın Klasizmin zevk vererek eğitmek prensibini dikkate alarak François de Salignac de la Mothe Fenelon'dan 1859'da çevirdiği *Telemak* (*Tercüme-i Telemak*) adlı roman da önemli bir çalışmadır" (Çıkla, 2005: 94).

Tanzimat aydını, edebiyatı halkı bilinçlendirmek için bir okul ve eğitim aracı olarak kullanmıştır. Edebî eserlerde yaratılan rol model kimliklerle inşa edilmek istenen yeni toplum düzeninin temelleri bilinçlere nakşedilmeye çalışılır. Gelenekten aşina olunan kıssadan hisse çıkarmak mantığı ile oluşturulan hikâye ve romanların tamamı tezli anlatılardır. Çocuk yazını için de benzeri bir yol izlenir. İlk önce Batılı örneklerinden çeviriler ardından millî ve medeni değerlerimize uygun olarak yapılan uyarlamalar ve daha sonra telif eserlerle çocuk eğitimine katkı sunan eserler görülmektedir. Bu anlayış erken Cumhuriyet dönemine kadar da sürmüş, Devrin Fuat Köprülü başta olmak üzere A. Cevat Emre, Peyami Safa gibi aydınlarını Maarif Vekâleti'nin önerisiyle hazırlanan "İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonunun" raporu ışığında kıraat kitapları yani okuma seçkileri hazırlamaya yöneltmiştir (Gökçe, 2012:3). Bu, Tanzimat'tan

beri süregelen okuma oranının düşüklüğünün aydınlanmanın önündeki en büyük engel oluşuna öngörülen çözümün uygulama sahasına yansıması ve gelişimidir.

Tanzimat Dönemi, okuma oranının ve eğitimli birey sayısının artırılmasını odağa almış bir dönemdir. Batı'daki okuma oranları ile Osmanlı arasındaki derin uçurum, Osmanlı bürokrasisini de eğitim konusunda tedbirler almaya yöneltmiştir. Yurt dışına eğitim için gönderilen genç bireylerin dışında ülkede topyekûn ilerleme için yeni eğitim kurumları ve eğitim anlayışları benimsenmiştir. Açılan yeni okullarda verilen yeni tarzda eğitim, referans olarak Batı'yı görmektedir. Usul-i cedit üzere eğitim veren okulları ilkini Selim Sabit, Süleymaniye'de bir taş mektepte kendisinin açtığını ve yeni tarz eğitimi de ilk defa kendisinin uygulamaya koyduğunu ifade etmiştir (Akyürek, 1998: 61). Bu okulların eğitmenleri, Batılı tarzda eğitim dokümanları hazırlayarak sürece katkı sunmaktadır. Bu materyaller çoğunlukla Batılı örneklerinden çeviriler ya da uyarlamalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. "Usûl-i cedit" anlayışına uygun olarak farklı düzeylerde açılan okullardan biri de 1885 yılında Selanik'te eğitim öğretime başlayan Feyzi Sıbyan Mektebi'dir (Aliy, https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/feyziye-mektepleri/ Erişim: 22.03.2025).

Selanik, Tanzimat asrının üçüncü çeyreğine doğru coğrafi konumunun da sunduğu avantajla ticari hareketliliğin yoğun olduğu bir bölge hâline gelmiş, bu vesile ile de sosyal ve kültürel açıdan gelişerek kozmopolit bir yapı kazanmıştır. Asrın sonlarına doğru yüz yirmi bin nüfusa ulaşan şehir, İmparatorluğun en modern eğitim kuruluşlarına da sahiptir (Mehmetefendioğlu, 2010: 144). Selanik'te Feyzi Sıbyan ve diğer birçok mektebin de açılmasına ilham kaynağı olan ilkokul, 1873 yılında Selanik'in ilk Müslüman-Türk okulu olarak eğitim öğretime başlayan Şemsi Efendi Mektebidir. Yeni usul eğitim veren bu okul oldukça ilgi görmüştür (Mehmetefendioğlu, 2010: 145). Araştırmaya konu olan Ahmed Medhi Bey'in muallimlik yaptığı Feyzi Sıbyan Mektebi ise Selânik Vilâyeti Mektûbi Kalemi Mümeyyizlik vazifesinde bulunan Mustafa Tevfik Efendi'nin önderliğinde 1883 yılında eğitime başlamıştır (Kazancıoğlu, 2019: 924).

Eğitim açısından da büyük bir ikilemin ve kafa karışıklığının olduğu on dokuzuncu asırda eski ve yeni usul eğitim de önemli bir tartışma konusudur. Feyzi Sıbyan Mektepleri bu anlamda her iki tarafı da tatmin edecek bir eğitim öğretim profili sunmaktadır. "Osmanlı Devleti'nde özel İslam mekteplerinin açılış gayelerinden en önemlisi Osmanlı coğrafyasında sayıları hızla artan yabancı ve azınlık mektepleri ile rekabet edebilmek ve Müslüman gençlere modern eğitimin fırsatlarını sunarak onları çağdaş medeniyetlerin gerisinde bırakmamaktır. Bir diğer gaye de Müslüman çocukların daha iyi bir eğitim almak gayesiyle yabancı mekteplere gidip millî, dinî değerlerinden uzaklaşmasına engel olmaktır. Bu gayeyle başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarında çok sayıda özel İslam mektepleri açılmıştır" (Kazancıoğlu, 2019: 923).

Araştırmaya konu olan *Safvet yahut Genç Çiftçi* adlı çocuk hikâyesi de Feyz-i Sıbyan Mektebinde muallimlik yapan Ahmed Medhi tarafından 1308/1891 tarihinde yayımlanmıştır. Bu araştırmada, nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Metindeki değerler ise içerik analizi ile tespit edilmiştir.

1. FEYZİ SIBYAN MUALLİMİ MUHARRİR AHMED MEDHİ, ESERLERİ, EĞİTİM ANLAYIŞI VE ÜSLÛBU

Safvet yahut Genç Çiftçi adlı eserin muharriri muallim Ahmed Medhi hakkında eserlerinin ön sözünde verdiği malumat dışında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bu ön sözden yazarın eğitim anlayışı ve çocuk yazınına bakışı hususunda çıkarımlarda bulunulabilmektedir. Ahmed Medhi kendisi gibi, çocukları eğitmek maksadıyla oldukça sade dille hikâyeler yazan ve bu hikâyelerde ahlaki bir endişe güden Mehmed Şemseddîn (İstanbullu) (Arslan,2020: web), ile aynı dönemlerde yaşamış ve eser vermiş olmasına rağmen hakkında Feyzi Sıbyan muallimi olduğu dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgiyi de eserlerinden edinmekteyiz. Bununla birlikte *Safvet yahut Genç Çiftçi* eserinin önsözünde bu eserin aslının Fransızca olduğunu belirtmektedir.

Bu durum Ahmed Medhi'nin bir eserin aslından uyarlama yapacak derecede Fransızca bildiğini de göstermektedir.

Yazarın *Safvet* dışında bu eserin ön sözünde de belirttiği *Rehnümâ-yı Etfal* adında bir ders kitabı bulunmaktadır. *Rehnümâ-yı Etfal*, isminden de anlaşılacağı üzere ilköğretim seviyesindeki çocuklar için hazırlanmış yol gösterici bir kaynak niteliği taşımaktadır. Eserin mukaddimesine içinde bulunulan asrın ilimde ilerleme çağı olduğunun bilinci ile padişaha şükran arzı ile başlanmaktadır. Vatanın atalet denilen düşmanın ellerinden kurtulabilmesi için marifet silahı ile kurtuluşa hizmet edecek askerler olarak da vatanın yavrularına işaret edilmektedir. Ahmed Medhi, istikbalin aydınlığını da yine gençlerin çalışmalarıyla mümkün görmektedir: "İstikbal, nasiyelerinde pertev-i zekâvet rünûma olan etfalin gayreti, sa'yi ve sebatı ikdamıyla şa'şâsını arttıracak ve terakkiyat-ı maddiye ve maneviyemiz, o gençlerin müktesebatının bir tabaka-i ulyâya suuduyla bir kat daha tezâyüd eyleyecektir" (Ahmed Medhi, 1307: 2).

Ahmed Medhi, hem aydını hem de önemli bir okulun muallimi olarak ülkesinin geleceği ile ilgili sorumluluk hissetmekte ve üzerine düşeni yerine getirmeye çalışmaktadır. Bunun için de en doğru ve kestirme yolun neşriyattan geçtiğinin farkındadır. Genç zihinlere yol gösterecek neşriyatta bulunmanın bütün vazifelerden daha kutsal olduğunu belirtmektedir (Ahmed Medhi, 1307: 2). Aslında çocuk eğitimi için şimdiye kadar birkaç eser neşredilmiştir. Ancak binlercesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yazar bu bilinçle Batı ile aradaki ilerleme açığına da vurgu yapmaktadır. Zira çocuk eğitimi için hazırladığı kitabını da bu eksikliği gidermek için bir adım olarak neşretme ihtiyacı duymuştur. Nitekim yazar, öğretmenlik tecrübesinin de bu eserin telifini zorunlu kıldığını vurgulamaktadır.

Ahmed Medhi hakkında sadece Feyzi Sıbyan Mektebi muallimi olduğu bilinmekle beraber eserlerinin mukaddimeleri ve içeriklerinden devrin eğitim anlayışı, öğretim yöntem ve teknikleri hakkında sınırlı da olsa bilgi edinilebilmektedir. Özellikle *Rehnümâ-yı Etfal*'in "İfade-i Mahsusa" başlıklı kısmı bu konuda oldukça fikir vermektedir. Bu bakımdan eserin bu kısmının buraya alınması uygun olacaktır:

"Çocuklarım! Oyundan hazzedersiniz değil mi? Oyun ders kadar faideli değildir. Derslerinizi dikkat ederseniz oyundan ziyade eğlenirsiniz. Derslerinizi bildikten sonra oyun sizin için bir mükâfat olur. Bu kitap sizin gibi mini mini yavruların ilerlemesi için yapılmıştır. Bu kitabı yazan sizi sever. İyiliğinizi ister. Ufacık fikrinize güzel güzel dersler girerse az bir zamanda hem zekânız parlar ve hem de fikriniz genişler. Kitaplarınızı dikkatle muhafaza eder ve derslerinizi güzel okursanız hocanız, pederiniz, valideniz ve herkes sizden memnun olur.

Sizi seven bir adamı gördüğünüz zaman niçin gülersiniz? Çalışkan çocuğu gören adam da niçin bir tatlı nazarla bakar? Bunun esbabını büyüdükçe anlayacaksınız.

Zamanıyla gayret eden çocuk her vakit sevinçle yaşar. Her vakit güler yüz görür. Böyle çocuklar vatanın solmaz çiçekleridir. Yazınıza dikkat edin. Defterlerinizi kirletmeyin. Çocukların bir vazifesi de kitapları ile defterlerini temiz tutmaktır. Her türlü hareketiniz onlardan görülür. İyi okumak, güzel yazmak isteyen çocuklar sınıfında bulundukları zaman asla gürültü etmezler. Derslerinden başkaldırmazlar arkadaşlarını taciz etmezler.

Bu kitapta bilmediğiniz çocukların huylarından, terbiyelerinden size bahsedeceğim. Bundan maada hayvanattan nebatattan söz söyleyeceğim. Derslerinize çalışmadan oyun oynamayacağınızı bana vadedersiniz değil mi çocuklarım?" (Ahmed Medhi, 1307: 4).

Rehnümâ-yı Etfal, pedagojik bir eserdir. Devrinin eğitim anlayışını yansıtması bakımından da oldukça dikkate değer bir konumdadır. Bugünün pedagoji biliminin sunduğu formasyon açısından bakıldığında aradaki kıyaslama önemli veriler sunacaktır.

Bu rehber kitaptaki ilk bölüm, "Sabah Vazifesi" ismini taşımaktadır. Çocukların sabah kalkıp okula gelene kadar ve okulda yapmaları gerekenleri, uymaları gereken kuralları nasihat eden bir dille sıralamaktadır. Sabah kalkınca yapmaları gereken kişisel temizliği detaylıca anlatmaktadır. Bu kısımda çocukların ebeveyn desteğine başvurmaları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Çocuklar bütün okul hazırlığını kendileri yaparlar. Bugünün çocuklarının sorumluluk bilinci ile karşılaştırıldığında aradaki büyük fark dikkate çarpmaktadır. Bu metinlerde eğitim anlayışının henüz çocuk merkezli olmadığı da dikkate çarpmaktadır. Çünkü eserin mukaddimesinde de görüleceği üzere çocuklardan anne baba ve hocalarının memnuniyetini öncelemeleri beklenmektedir. Yine bu metinlerden okullardaki disiplin tedbirleri hakkında da fikir sahibi olunmaktadır. Bugünün pedagojik formasyonu ile taban tabana zıt olan bu eğitim anlayışı o dönemde oldukça yaygın ve meşru görünmektedir. "Mektebe girdiğiniz zaman hoca efendiye kemal-i edeb ile selam vererek yerinize oturun. Bir terbiyeli çocuğu hoca dövmez, tekdir etmez, hapsetmez, her zaman sever, okşar, mükâfat verir, tahsin eder" (Ahmed Medhi, 1307: 5).

Dayak ve tekdirin meşru bir öğretim yöntemi olarak kullanıldığı görülen bu telkinlerde, dikkat çeken bir diğer husus ebeveynin eğitim öğretim sürecinin dışında bırakılmasıdır. Çocuk, eğitimi için bütün sorumluluğu kendi üstlenir. Evdeki hazırlığı, öz bakımı ve öğrenme süreçlerinin tamamı öğrencinin iradesine bırakılmıştır. Yazar, kitaptaki ilk yazısında öğrencilere okuldaki eşyalara zarar vermemeleri ve çakı taşımamaları gerektiğini anlattıktan sonra öğretim süreci ile ilgili olumsuzlukların ebeveynle paylaşılmaması hususunda da onları uyarmaktadır "Mektepte bir tekdir işitirseniz akşam pederinize veya validenize söylemeyiniz. Hocanız duyarsa sizden nefret eder" (Ahmed Medhi, 1307: 6).

Rehnümâ-yı Etfal, bugünün medya ve iletişim araçlarından yoksun olan o dönemin çocukları için ufuk açıcı bir eserdir. Önemli bir ihtiyacı karşıladığı için kısa zamanda ikinci baskısını da yapmıştır. Eserin musavver bir ansiklopedi vasfı da taşıması; anlattığı hayvanların, bitkilerin, coğrafi şekillerin ve diğer bazı kavramların isimleri ile resimlerinin de verilmiş olması o dönem için oldukça önemlidir. Bu resimler çocukların oldukça dikkatini çekmiş olmalıdır. Bununla birlikte yazar ara ara eğitici küçük çocuk hikâyeleri ile olumlu rol model davranışları pekiştirmektedir. "Ahmed ve Servet" hikâyesi buna güzel bir örnektir. Ahmet ve Servet iki kardeştir. Ahmet, on bir yaşında takdir edilen bir çocuktur. Kız kardeşi Servet ise yaramazdır. "Her ne görse ister. Her zaman ağlar" (Ahmed Medhi, 1307: 7). Ahmet, kız kardeşini çayırda gezdirmektedir. Servet, ilk önce bir kelebek görüp merak eder ve onu eline almak ister. Ahmet güç bela onu tutup getirir ancak Servet eline alınca kanatlarını koparır. Ahmet onun merhametsizliğine kızarken Servet bu sefer bir arıyı görmek ve ağzından bal yemek ister. Ahmet'in uyarılarına aldırmayan Servet eline aldığı arının sokması ile ağlar ve yazar, Ahmet'in diliyle çocuklara mesajını verir: "Hayvanlara mihnet veren, kendinden büyüğün sözünü dinlemeyen insan daima böyle ceza görür." Ardından da Ahmet gibi olmanın onları muhataradan koruyacağını ve büyüklerin sözlerinin küçükler için büyük ders olduğu vurgusu ile hikâyesini bitirerek başka bir konuya geçer (Ahmed Medhi, 1307: 9).

2. SAFVET YAHUT GENÇ ÇİFTÇİ

Ahmed Medhi Bey'in gördüğü eksikliğe binaen kaleme aldığı bir çocuk hikâyesidir. Yazar eserini, "Ahlak ve âdât-ı milliyemiz nazar-ı dikkate alınarak Fransızcadan lisanımıza naklolunan işbu kitap ile aslı beyninde hayli fark vardır. Bundan maada Fransızcası yalnız ziraat mekteplerine mahsus iken bunda öyle bir inhisar da görülemez" (Ahmed Medhi, 1308: 4) şeklinde tarif etmektedir.

Ahmed Medhi, bu eserin ön sözünde iki sene evvel neşrettiği ve "Evlad-ı vatanın terakkiyatına müteallik asar hakkında günden güne tezâyüd eden rağbet sayesinde" ikinci baskısını yapan Rehnümâ-yı Etfal isimli eserinden sonra bu eserinin neşrini duyurmaktadır. Yazar, bu eserin hitap ettiği yaş grubu olarak ilkokul son sınıf ve ortaokul öğrencilerine ve ayrıca genel okuyucuya işaret eder.

Ahmed Medhi, Safvet'ten önce tercüme edilmiş hikâyelerin kimisinin ifade tarzını kimisinin ise içeriğini çocuklara uygun bulmamaktadır. Oysa çocuklar hikâyeleri severek okumakta, öğrenmekte ve içindekileri örnek almaktadırlar. Bu bakımdan yazar, "Bu zevk-i tabii ile ihtiyac-ı hazırı nazar-ı dikkate alarak ve mümkün olabildiği kadar sade bir tarz-ı ifadeyi iltizam ederek şu küçük hikâyeyi de tahrir ve neşre ictisar eyledim" (Ahmed Medhi, 1308: 5) demektedir.

Safvet yahut Genç Çiftçi, ortaokul ve üstü yaş seviyesindeki çocuklar dikkate alınarak kaleme alınmış bir eserdir. Yazar, her ne kadar eseri ahlaki ve millî değerleri gözeterek Fransızca bir başka hikâyeden uyarlamış ise de bu hikâye aslından hayli uzaklaşmıştır. Zira eserin aslı ziraat mekteplerinde okutulmakta iken bu hikâyenin zirai eğitim vasfı yok denecek kadar azdır. Eserin kısa bir bölümünde kahramanlar bahçelerin düzen ve intizamından bahisle gezerler. Ancak buradaki bilgiler mektebî bilgi olamayacak zayıflıktadır. Bu bakımdan eser, uyarlama değil başka bir hikâyenin konusundan ilhamla telif bir eser olarak değerlendirilmelidir.

Yaklaşık 70 sayfalık bu hikâyenin konusu şöyledir: Selanik taraflarında yaşayan ve güzel bir çiftliğe sahip olan Ahmet Bey, gezinti esnasında yolunu kaybedip yolda gördüğü çobana yolu sormak üzere yaklaşınca çobanı elinde "Telemak" olduğu hâlde uyurken bulur. Bu şaşkınlıkla tahminen on altı yaşlarında olduğunu düşündüğü gencin uyanmasını bekler ve ona sorular sormaya başlar ancak bu gençten adının Safvet olduğu ve çobanlık yaptığından başka malumat edinemez. Bir süre yanına gide gele onun güvenini kazanan Ahmet Bey, durumu Safvet'in çalıştığı çiftlik sahibinden öğrenmeye çalışır ancak sadece bir kış gecesi kapıyı çalarak aç olduğunu ve bir parça ekmek istediğini, karşılığında ise çalışmayı teklif ettiğini öğrenir. Çiftlik sahibi de hâlihazırda bir çobana ihtiyacı olduğu için genci geri çevirmemiştir. Ahmet Bey, ona yanında çalışmasını teklif eder. Hem bahçesi ile ilgilenecektir hem de çocuklarının derslerine yardım edecektir. Safvet, Ahmet Bey ve ailesi ile gerçekten mutlu ve huzurlu bir ortama kavuşmuş gibi görünse de onu mutsuz eden bir hikâyesi olduğu aşikârdır. Delikanlı, bir gün artık yeterince güvendiği Ahmet Bey'e hikâyesini anlatır. Safvet'in babası, çok önemli bir memuriyette çalışan bir beydir. Annesi o henüz üç aylıkken vefat edince babası da bir iki sene sonra yeniden evlenmiştir. Bu evlilikten bir müddet sonra bir çocuk daha dünyaya gelir ve Safvet üvey annesinden eski muameleyi görmediği için üzülmektedir. Bu üzüntüyle yavaş yavaş sebep olarak gördüğü üvey kardeşine yönelen genç, gitgide hırçınlaşmıştır. Bu durum üvey annenin de ona kötü davranıp hakaret etmesine sebep olur. Babası bu durumları öğrenince iltifatından mahrum bırakarak delikanlıya hiddet göstermeye başlamıştır. Safvet, çocuğa oldukça nefretle davranmış, üvey anne ise bu durumu babasına aktarmıştır. Evde oluşan huzursuzluktan dolayı yatılı okula gönderilen Safvet, giderken üvey annesine ve kardeşine de öfkelidir. Babasının telkinine rağmen annesinin elini öpüp af dilemeden, kardeşinin yüzüne bakmadan öfkeyle evden çıkıp gider. Yatılı okulda üç sene geçirmesine rağmen bu süre zarfında aileden hiçbir mektup almayan genç, üzüntü içindedir. Son bir mektup daha yazmayı ve cevap alamazsa okuldan kaçmayı tasarlar ve bunu gerçekleştirir. Delikanlı Ahmet Bey'in çiftliğinde üç sene kadar çalıştıktan sonra bir gün Ahmet Bey yan çiftliğe taşınan Mehmet Bey'den bahseder. Safvet, o adamın babası olduğunu anlar ve bunu Ahmet Bey'e söyler. Ahmet Bey Mehmet Bey'i ziyaretinde ihtiyacı olan bahçıvanı gönderebileceğini söyleyerek planladıkları üzere Safvet'i gönderir. Safvet, babasının evinde bir süre kimliğini gizleyerek ve ailenin takdirini toplayarak yaşar. Ahmet Bey, Mehmet Bey'e Safvet'in asıl kimliğini açıklayacakken Mehmet Bey, sonradan asıl kabahatin üvey annede olduğunu, bunu da çok geç anladığını da anlatır. Üvey annesi, Safvet'in mektuplarını Mehmet Bey'e ulaşmadan yakmış, babasının onun hakkında menfi düşünceler beslemesine neden olmuştur. Ancak üst üste hastalık ve musibetler yaşayınca üvey anne Mehmet Bey'e yaptıklarını itiraf ederek af dilemiş ve Safvet'e karşı kin beslemeyeceğine dair söz vermiştir. Ancak delikanlı, onları terk etmiş, bir daha da dönmemiştir. Ahmet Bey, ona bir an evvel gerçek kimliğini açıklaması telkininde bulunmuştur. Mehmet Bey ise artık Safvet'i yanından ayırmak istemez bu bakımdan onu ailesi ile birlikte çiftliğe davet etmek isteyince genç, babasından af dileyerek Safvet olduğunu söyler. Üvey annesi, kardeşi ve babasıyla yeniden, bütün kırgınlıkları unutarak bir araya gelen Safvet, ailesi ile ilk defa huzur ve sükûn içinde bir hayata kavuşur. Üzüntüsünden

hastalandığı için görevinden ayrılmış olan Mehmet Bey tekrar görevine döner, çiftliği ise Safvet'e bırakır. Kardeşi Sami Bey ise tahsilini tamamlayarak babasının mesleğine yönelir.

Olay örgüsü ve kişi kadrosu oldukça sade olan bu hikâyede bütün kurgu ana karakter olan Safvet'in etrafında şekillenmektedir. Hikâyenin ana karakteri dışındaki kişiler pasif konumdadır. Bu durum, okurun ana kahramana odağını arttırarak yazarın amacını desteklemektedir.

2.1. Değer Kavramı ve Safvet yahut Genç Çiftçi Hikâyesinde Vurgulanan Ahlaki Değerler

Değer, Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011: 607) "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet" anlamına gelmektedir. Değişik araştırmacılar tarafından yapılan değer tanımları incelendiğinde değer; arzu edilen, ilgi duyulan ve ihtiyaç duyulan şeydir. Olması gerekeni ifade eden değer kavramı; kuramdan/teoriden çok, uygulama/amelî/pratik bir karakter özelliği gösterir. Başka deyişle ideal olan ile eyleme yönelik olan değer, bir insanın türlü durumlarda sürekli olarak gösterdiği, davranışlarını yönlendiren köklü bir inanç olarak ifade edilebilir (Oğuzkan, 1991). Değer üzerine yapılan tanımları inceleyen Aydın (2021: 8) ise değerin; olay veya durumlarla alakalı insan tutumu, uygun davranış şekilleri veya hayat amaçlarına dair inançlar, davranışlara yön veren ölçüler; nesne, varlık veya faaliyete birey ve toplumun verdiği önem veya tanıdığı üstünlük; bir şeyin önemini tespit etmeye yarayan, olan ile olması gereken arasındaki ayrımını içine alan ölçü olduğunu belirtmektedir.

Değerler; bireylerin amaç, tercih, tutum ve davranışlarını belirlemede ölçüt olarak kullandıkları düşüncelerdir. Bir toplumsal gruptan ötekine hatta kişiden kişiye değişebilmekle birlikte bazı millî, ahlaki ve dinî değerlerin toplumdaki bireylerin çoğunluğu tarafından benimsendiği söylenebilir. Bireyler, davranış ve tutumlarını sergilerken genellikle bu değerlerin etkisindedir (Onan, 2013: 68-69). Değerler üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında değerlerin belli sınıflandırmalara tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu sınıflamalardan biri de insan hayatının belli bağlı varlık sahalarından yola çıkılarak yapılmıştır. Buna göre değerler; estetik, iktisadi, siyasi, teorik, sosyal, dinî ve ahlaki biçiminde sınıflandırılmıştır (Güngör, 2000). Ahlaki değerler; en sade biçimiyle bir şeyi iyi veya kötü olarak nitelendirmenin imkân dâhilinde olduğu şeyler veya davranışlarla ilgili değerlerlerdir. Bu yönüyle ahlaki değerler, öteki değerlerle bir araya gelerek insanın değer evreninin bir parçasını oluşturmaktadır. Diğer yandan hiçbir değer alanı başka alanlarla olan ilişkisi temel alındığında ahlaki değerlerdeki kadar derin ve yaygın değildir. Zira insanın iyi veya kötü şeklinde sınıflandırmadığı düşünce veya eylem azdır. Bu kapsamda bir kavramı ahlaki değerler kapsamında değerlendirmek için o kavramın ilgili literatürle (felsefe, din vb.) ilgili olması gerekmektedir (Arslan, 1996: 18-19; Güngör, 2000: 73-95; Sarıçam ve Biçer, 2015: 111).

Değerler, birey ve toplumların değer profillerini belirlemede yol gösterici olması düşüncesiyle sınıflandırılmaktadır (Aslan, 2012: 1462). Bu bağamda Türkiye'de değerlerin sınıflandırılması hakkında yapılan çalışmalara değinmek yararlı olacaktır. Bu sınıflandırmalar arasında dinî, geleneksel ve demokratik değer (Dilmaç ve Ulusoy, 2012); objektif ve subjektif değerler (Öztürk, 1991: 5) başlıklarına rastlanmaktadır. Bunlara ek olarak Ay (2016: 17-40), okulda değerler eğitimi adı altında şu temel değerlere yer vermiştir: adil olma, bağımsızlık, aile birliğine önem verme, dayanışma, barış, çalışkanlık, dürüstlük, bilimsellik, hoşgörü, sağlıklı olmaya önem verme, estetik, duyarlılık, misafirperverlik, özgürlük, sorumluluk, temizlik, sevgi, vatanseverlik, saygı ve yardımseverlik. Bunların dışında Dilmaç (2002); değerleri insanları sevme, kendini kontrol etme, uyumlu olma, hırsları kontrol altına alma, iyi insan olma, başkalarının mutluluğunu isteme, yardımsever olma, dost edinme, evlat yetiştirme, tecrübeli ve bilgili olma, eser oluşturma ve manevi değerlere inanma olmak üzere on iki temel değerde toplamaktadır. Bu çerçevede değer kavramına bakarken söz konusu eserin yazıldığı dönemin tarihî şartlarını da göz önünde bulundurmak gereklidir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ikilemli geçiş dönemi bütün yaşamsal dinamikler gibi ahlaki, eğitimsel, ailevi bilgi birikimi ve kültürel altyapıyı da sarsmıştır. Osmanlı Devleti on dokuzuncu asrın başlarına kadar kendi ahlaki, kültürel ve inanç sistemini bir arada yaşadıkları gayrimüslim toplumların yaşam algısından uzak tutmuş bu yüzden Batı'nın ilerlemesinden dahi bihaber kalmıştır. Ancak on dokuzuncu asrın başlarında Batı'nın gösterdiği aydınlanma ve ilerlemeyi fark edince Osmanlı Devleti, bütün kurumları ile onun ardından gitmeye mecbur kalmıştır. Kimi aydınlar topyekûn bir değişimi; kimisi ise sadece ilim ve fende değişimi öngörmektedir. Bu durum eğitim için de geçerlidir. Ülkede farklı tarzda okullar açılmaya başlanmıştır. Bunlar, gayrimüslim okulları, Batılı tarzda da eğitim veren Müslüman okulları ve eski usul tedrisatı sürdüren okullardır. Bütün bu kafa karışıklığının gelecek nesilleri yozlaştırma ihtimali, aydınları dikkatli hareket etmeye sevk etmektedir. Bu bakımdan tedrisatta okutulacak kitaplar da doğru seçilmelidir. Ancak matbaanın neredeyse üç yüz yıl geç girdiği ülkede telif eser sıkıntısı da had safhadadır. Bu bakımdan hızlıca tercüme edilen eserler, tercümelerden hareketle Türkçeye uyarlanan eserler ve millî ahlak ve normlara uygun olarak aydınların kaleminden eğitim amacıyla çıkan telif eserler, bu dönemde karşılaşılan eğitim materyalleridir.

Ahmed Medhi, Tanzimat'la birlikte yaşamsal dinamiklerin tümünü etkileyen değişim ve dönüşümlerim farkındadır. Eserinin başında değindiği üzere çocuk eğitiminde en etkili yöntemlerden biri olan hikâye ederek, rol model karakteri aracılığıyla iyi davranışları kazandırmayı görmektedir. Bunun için Fransızca bir hikâyeyi Türk millî kimliği ve ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürerek katkısını sunmuştur.

Safvet hikâyesi, baştan sona Safvet karakterinin davranışları üzerinden ilerlemektedir. Karakterin yanlış davranışları, yanlışlarını kendisinin fark etmesi ve doğru davranmaya başlayarak mutlu sona ulaşması ana izlektir.

Hikâyede ahlaki ilkeler; aile, büyüklere saygı, sevgi, sebat, çalışkanlık, kanaat, sabır, okumak ve eğitim gibi eğitsel değerler doğru ve yanlış davranışlar gösterilmek suretiyle kavratılmaya çalışılır. Aşağıda, metnin içerik analizi sonucunda ulaşılan değerler yer almaktadır.

2.1.1. Aileye Bağlılık/ Aile Bütünlüğü

Safvet hikâyesinin temel çatışma noktası ailedir. Mutlu, huzurlu ve birbirine samimiyetle bağlı bireylerden oluşan ailelerin insanların yaşamına etkisi, bu hikâyede bozulan aile düzeni üzerinden anlatılır. Annenin vefatı ile sarsılan aile birliği üvey anne ile eski düzene yaklaşmış ise de aileye yeni katılan bebek bu düzeni yeniden bozmuştur. Ailenin huzuru ve sürekliliği için bütün aile fertlerinin üzerine düşen fedakârlığı göstermesi gerektiği bu hikâyenin en önemli vurgusudur. Hikâyenin aile değerini sorgulamaya yardımcı bir diğer husus üvey anne meselesidir. Hikâyenin sonuna kadar bütün olanlara Safvet'in öfkesi neden olmuş gibi görünse de aslında olanlarda önemli pay üvey annenin yanlış davranışıdır. "Asıl kabahat çocukta değil öge validesinde oldu. Her nasılsa öge validesi kendisini sevmedi, darılttı. Zannetti ki Safvet çocuğundan müteneffirdir, oğlumun gösterdiği hiddet ve şiddet bu zannı takviye etti. Bir de eğer Safvet benim muhabbet ve teveccühüme mazhar olursa kendi çocuğu o şereften mahrum kalacak zu'munda bulunuyordu. Ve kıskançlığı hasebiyle Safvet'in o kadar aleyhinde bulunuyordu ki nihayet çocuğu tard ettirdi. Buna da kani olmayarak mektebten gönderdiği mektupların çoğunu bana göstermeden yakmak gibi harekât-ı garazkâranede bulunurdu" (Ahmed Medhi, 1308: 61). Ancak üvey anne de hatasını anlayarak itiraf ve tövbe etmiştir. Burada hata yapmanın her yaşta mümkün olduğu, önemli olanın hatayı fark edip telafisine çalışmak olduğu vurgulanmaktadır. Hikâyenin sonuna gelindiğinde doğru iletişim biçimini hatalardan sonra keşfeden aile bireylerinin mutlu aileleri içinde huzurla yaşadıkları anlaşılmaktadır.

2.1.2. Saygı/Sevgi

Toplumsal yaşamın da ailenin de en önemli dayanakları saygı ve sevgidir. Bir arada yaşamayı mümkün kılan bireylerin birbirlerini sevmeleri ve saygılı yaklaşımlarıdır. Safvet yahut Genç Çiftçi hikâyesinin en önemli izleklerinden biri de aile içinde ve dışında bireylerin birbirlerine sevgi ve saygı çerçevesinde yaklaşma/ma/larıdır. Üvey annenin sevgisizliği, Safvet'in üvey kardeşine öfke ve nefret duymasına, bu huzursuz ortamın nedeni olarak Safvet'i gören Mehmet Bey'in ise Safvet'e nefret ve öfke duymasına neden olmuştur. Ailenin mutsuzlukla geçirdiği yıllara mal olan bu sevgisizlik ve saygı eksikliği herkesin kendi içinde yaptığı iç hesaplaşmalarla sonunda çözüme kavuşturulur. Babasının kendisinden nefret ettiğini düşünen Saffet, yıllarca hayatın hiçbir anından lezzet almamıştır: "Artık hiçbir şeyle müteselli olamıyor idim. Bu teessür ile badema mütalaa ve tahsilden de haz alamaz oldum. Teneffüs zamanlarında bahçenin bir köşesine çekilerek muttasıl düşünüp ağlar idim" (Ahmed Medhi, 1308: 38).

2.1.3. Büyüklere Saygı ve Sözlerine Riayet

Bu hikâyenin yazıldığı yüzyıl; bugünkü medya, iletişim ve bilişim imkânlarının henüz olmadığı bir yüzyıldır. Bundan dolayı eğitim için kullanılan etkili yol, yaşı büyük olanların tecrübelerini şifahen aktarmaları şeklindedir. Bu yüzden toplumsal yapının yozlaşmadan devamı, yaşı büyük olanların normları doğru aktarımına bağlıdır. Bu da ailenin, toplumun büyüklerine bilgelik rolü atfetmektedir. Bu bilge ruhların sözlerini dikkatlice dinlemek, uyarılarını dikkate almak ve tecrübelerine kıymet vermek en önemli toplumsal ahlaki kurallardan biridir. Hikâye boyunca Safvet'e büyükleri tarafından sık sık nasihatler edildiği görülmektedir. Ayrıca babası, sütannesi, Mehmet Bey ve okul müdürü, Safvet ile tecrübelerini paylaşarak ona nasihatler eder. Buna riayet etmeyenlerin edepsiz olarak nitelendirilip toplum dışına itilerek ıslahına çalışılır. Söz konusu hikâyede de aslında oldukça saygılı ve büyük sözü dinleyen biri olarak yetiştirilmesine rağmen büyüklerinin sözlerine karşı gelen Safvet de ailenin dışına itilir. Bu ceza beklenilen sonucu verir. "Dünyanın her türlü meşakkatini görerek kendi aklıyla hareket etmekte ne kadar büyük mazarratlar bulunduğunu böyle acı tecrübelerle anlamıştı" (Ahmed Medhi, 1308: 42). Zira Safvet, aileden uzakta geçirdiği yıllarda nedamet getirir ancak bunu anlamak için geç kaldığını düşünmektedir. "Felaket-i hâlime en birinci sebep mütehallik olduğum kibir ve inat ve adem-i itaattir. Bugün her ne kadar bu sıfatların mezmum bulunduğunu ve bunlardan tamamıyla nefret ettiğimi his ve teslim eylemiş isem de bu hissiyatın pek geç olarak peyda olduğunu dahi görüp anlamaktayım" (Ahmed Medhi, 1308: 25). Fakat daha sonra da babası ve annesinden özür dileyerek hatasını telafi etmiştir. "Safvet artık evvelki Safvet değil idi. İnatçı, hasud, mütekebbir, serkeş olan Safvet bugün tashih-i ahlak ederek ıslah-ı nefs eylemişti" (Ahmed Medhi, 1308: 42). Babasının sözünden çıktığı için kendisini yıllarca suçlamıştır. Af dilemeye bile cesaret edememiştir. Hikâyede bu anlamda vurgulanan bir diğer değer yargısı büyüklerin küçüklere merhametli ve iyimser yaklaşımlarıdır. "Safvet, pederin senden nefret etmez ve zannettiğin gibi vefatına ihtimal verse bile seni tekrar gördüğü zaman müteessir olmaz. Vakıa mazideki kabahatlerin pek büyüktür. Lakin bir pederin kalbinde de tükenmez bir merhamet hazinesi mevcuttur. Felaket sizin tabiatlarınızı büsbütün tebdil eyledi! İtaatsiz, asi, söz anlamaz Safvet bugün gerek terbiye ve gerek akıl ve zekâca bir numune-i imtisal addolunabilir" (Ahmed Medhi, 1308: 45).

Hikâyenin sonunda Safvet'in ağzından verilen öğüt de yine ebeveyne saygı ve riayete ilişkindir: "Ebeveyninizi seviniz; daima muti'âne ve namuskârane harekât ile kendilerine hürmet ve riayette bulununuz. Ahlak-ı fazîle ve fezâil-i ma'neviyenin menba'ı ebeveyne edilecek muhabbet ve hürmetten başka bir şey değildir" (Ahmed Medhi, 1308: 68).

2.1.4. Sabır, Sebat ve Çalışkanlık

Hikâye Safvet'in sabretmeyip öfkesine kapılarak yaptığı yanlış hareketlerin ve verdiği kararların ona yaşattığı üzüntü üzerine kuruludur. Her şeyin yoluna girmesi ise ancak onun

sükûneti ve sabretmeyi öğrenmesi ile mümkün olmuştur. Sabırsız davranışı yıllarca mutsuzluğuna, ailesine özlem duymasına ve kendisini suçlamasına neden olmuştur.

Kararlılık anlamına da gelen sebat, çalışkanlık ile bir araya geldiğinde başarıyı getirir. Hikâyenin başkahramanı Safvet, çalışkan ve sebatkâr bir çocuktur. Bu durum onun büyükleri ve etrafındaki herkes tarafından takdir edilmesini, kendinden küçüklerin onu örnek almasını sağlamaktadır. Safvet, özellikle Mehmet Bey'in çiftliğinde çalıştığı müddette oldukça disiplinli ve istikrarlı bir çalışma içerisindedir. Bu durum herkesin takdir ve hayranlığını kazanmasını sağlar. Hatta Safvet, babasının affını da çalışkanlığı ile takdirlerini kazanarak elde edeceğini düşünmektedir. "Gayret, hilm, hüsn-i hareket sayesinde ailemiz efradının tahsin ve hüsn-i takdirlerine mazhar olduğum zaman pederimin ayaklarına kapanarak "Ben sizin oğlunuz Safvet'im." diyeceğim" (Ahmed Medhi, 1308: 50).

2.1.5. Okumak ve Eğitim

Safvet yahut Genç Çiftçi hikâyesinin en önemli vurgularından biri de okumak ve eğitim almak üzerinedir. Hikâyenin kahramanı, başına gelen bütün zorluklarla sıkıntılarla merakı, eğitime olan eğilimi ve okumayı sevmesi sayesinde başa çıkmıştır. Hatta Ahmet Bey'in dikkatini de okuduğu kitap sayesinde çekmiştir. Safvet, çobanlık yaparken de sürekli okumaktadır. Ancak o dönemde bir çobanın kitap okuması üstelik Telemak gibi Batı tarzında bir eser okuması Ahmet Bey'i şaşırtmıştır "Bu kitabı okuyup anlamaya muktedirseniz demek ki oldukça mükemmel bir tahsil ve terbiye görmüşsünüz. O hâlde nasıl oluyor da çobanlık gibi tahsilinizle mütenasip olmayan bir hizmetle meşgul oluyorsunuz?" (Ahmed Medhi, 1308: 9). Safvet okuldan ayrıldıktan sonra da okumaya ve kendisini yetiştirmeye devam ederek etrafındaki herkesin takdirini toplar. Hatta bütün endişeleriyle bu kitaplar sayesinde başa çıkar. "Çekdiğim manevi meşakkat ve mihnetleri ta'dil eden, önümde gördüğünüz Telemak kitabı ile yanımda getirmiş olduğum diğer bazı kitaplar idi. Telemak kitabının mütalağasından ettiğim istifade muallimlerimin nesâyihinden eylediğim istifadeden kat kat ziyade idi. Bana me'yusiyetten halâsı, mütehammil olmayı talim eyleyen o kitaptır" (Ahmed Medhi, 1308: 42). Yazar hikâyede birkaç kere "Telemak" isimli eserden bahsederek okuyucunun dikkatini de bu esere çekmek istemektedir. Ayrıca kahramanın bu kitabı okuması ve çok sevmesi de bilinçli olarak öğrencileri bu kitaba ve diğerlerine yönlendirmek içindir. Safvet, sadece kendisi okuyup öğrenmez bildiklerini de kendisinden küçüklere anlatarak onlara öğretmenlik yapar. "Safvet'in kemal-i hilm ve ikdam-ı tam ile terbiye ve talim eylediği çocuklar günden güne terakki ediyorlar ve bu cihetle gerek peder ve gerek valide çocukları hakkında sarf edilen bu ciddi ikdamdan derece-i gayede memnun oluyorlardı" (Ahmed Medhi, 1308: 23). İlk önceleri Ahmet Bey'in çocuklarına ardından da kendi kardeşine öğretmenlik yaparak mutlu ve huzurlu aile ortamına katkı sunmaktadır. "Ve bu günden itibaren ekser evkâtını bahçede geçirerek eğleniyor ve bahçıvanlığa merak ederek ara sıra Safvet'ten bu sanata dair malumat almakla telezzüz ediyordu"(Ahmed Medhi, 1308: 56).

SONUÇ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti içinde yaşayan herkesin ve bütün kurumların değişim ve dönüşüm sürecine girdiği bir dönemdir. Sadece siyasi ve askerî değil toplumsal, sosyal ve sanatsal anlamda da büyük bir medeniyet değişiminin izleri görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümü sağlayan en önemli vasıtalardan biri olan edebiyat ve eğitim de dönüşümden etkilenerek yeni yüzyılı yeni vizyonlarıyla karşılamıştır. Tanzimat aydınının sanat eserleri ile de telkinine çalıştığı en önemli konu, eğitim ve okuma üzerinedir. Okuma oranının oldukça düşük olduğu İmparatorluk coğrafyasında bu dönemin en önemli icraatları arasında, açılan ve yeni usulle eğitim veren okullar vardır. Bu okulların ilk ve en önemlilerinden biri, Selanik'te açılan Feyzi Sıbyan Mektepleridir. İslami ilimlerin yan ısıra pozitif ilimlerin de okul müfredatında yer aldığı bu okulların en önemli sıkıntısı, henüz matbuatın yeterince gelişmediği ülkede ders materyali

eksikliğidir. Her ne kadar Batı dillerinden yapılan çevirilerle bu eksiklik giderilmeye çalışılıyorsa da bu eserlerin bazıları ifade ve içerik olarak çocuklar için uygun değildir. Bu bakımdan ülkedeki aydın, bu eksikliği gidermek için ihtiyacı olan eserin neşrini uhdesine alarak çözüm yolu bulmaya çalışır.

Ahmed Medhi, Feyzi Sıbyan Mektebi muallimi olarak söz konusu eksikliği gidermek için eserler neşretmiştir. Daha önce ne Ahmed Medhi ne de eserleri herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu araştırma ile on dokuzuncu asrın sonlarına doğru Ahmed Medhi tarafından neşredilmiş, yekûnu yaklaşık yetmiş sayfa tutan bir çocuk hikâyesi olan "Safvet yahut Genç Çiftçi" eseri, yazarı ve yazarın diğer eseri incelenerek çocuk eğitiminde dün ve bugün bulunduğumuz seviye kıyaslanmıştır. Bu çalışmadan hareketle çocuk eğitimi ve çocuk edebiyatı noktasında Tanzimat'tan bugüne bakış açımızda büyük değişimler olduğu değerlendirilmiştir. Ebeveyn ve yetişkin merkezli bir eğitim anlayışından bugün çocuğu odağa alan bir eğitim anlayışı ile gelecek tasavvuru şekillendirilmektedir. Bununla birlikte Ahmed Medhi hem Rehnümâ-yı Etfal'de hem de Safvet hikâyesinde nasihat eden bir dille ve örnekler vererek çocukları eğitmeye çalışmaktadır. Öte taraftan o dönemde görsel, işitsel materyallerin ve medya olanaklarının bugünün çok gerisinde olduğu düşünülürse, resimli bir okul kitabını hazırlama fikrinin oldukça yerinde ve ihtiyaç dâhilinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden kısa sürede baskısı yenilenen bu çalışma ile Ahmed Medhi ve o dönemde bu tarz çalışmalar yapmış bütün aydın ve eğitimcilerin literatüre kazandırılarak yeni çalışmalara konu edilmesi beklenmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

The Tanzimat Period is a period in which everyone living in the Ottoman Empire and all institutions entered a process of change and transformation. The traces of a great civilisation change can be seen not only in political and military but also in social, social and artistic terms. Literature and education, one of the most important means of this change and transformation, were also affected by the transformation and welcomed the new century with new visions. The most important issue that the Tanzimat intellectuals tried to inculcate through their works of art was education and reading. In the geography of the Empire, where the reading rate was quite low, among the most important actions of this period were the schools that were opened and provided education in a new way. One of the first and most important of these schools was the Feyzi Sıbyan Schools opened in Thessaloniki. The most important problem of these schools, where Islamic sciences as well as positive sciences were included in the curriculum, was the lack of teaching materials in a country where the printing press was not yet sufficiently developed. Although translations from Western languages were used to overcome this deficiency, some of these works may not be suitable for children in terms of expression and content. In this respect, the intellectuals in the country try to find a solution to this deficiency by taking the publication of the work they need under their responsibility.

Tanzimat intellectuals used literature as a school and educational tool to raise public awareness. With the role model identities created in literary works, the foundations of the new social order to be built are tried to be engraved in the consciousness. All of the stories and novels created with the logic of drawing a moral from the parable familiar from tradition are narratives with a thesis. A similar path is followed for children's literature. Firstly, we see translations from Western examples, then adaptations made in accordance with our national and civilised values, and then works that contribute to children's education with copyrighted works.

The Tanzimat period centred on increasing the reading rate and the number of educated individuals. The deep gap between the reading rates in the West and the Ottoman Empire pushed the Ottoman bureaucracy to take measures in the field of education. In addition to the young individuals sent abroad for education, new educational institutions and educational approaches were adopted for total progress in the country. The new style of education provided in the new schools opened took the West as a reference. The instructors of these schools

contributed to the process by preparing educational documents in Western style. These materials are mostly translations or adaptations of Western examples.

In the nineteenth century, when there was a great dilemma and confusion in terms of education, old and new style education was also an important subject of debate. In this sense, Feyzi Sıbyan Schools offer an educational profile that satisfies both sides.

Ahmed Medhi, as a teacher at the Feyzi Sıbyan School, published works to fill this gap. Neither Ahmed Medhi nor his works have been the subject of any study before. In this study, the work 'Safvet Yahut Genç Çiftçi', a children's story published by Ahmed Medhi towards the end of the nineteenth century, which is approximately seventy pages in length, its author and the other work of the author are analysed and the level we were at yesterday and today in child education is compared. This study has evaluated that there have been great changes in our perspective on children's education and literature since Tanzimat. From a parent and adult-centred education understanding, today we are shaping our future with an education understanding that focuses on the child. However, in both Rehnümâ-yı Etfal and Safvet story, Ahmed Medhi tries to educate children with a language that gives advice to children and by giving examples. Safvet Yahut Genç Çiftçi is a work written for children of secondary school age and above. Although the author adapted the work from another story in French by considering our moral and national values, this story is quite far from the original. Because, while the original work was taught in agricultural schools, this story has almost no agricultural education. In a short part of the work, the protagonists visit the gardens, talking about the order and regularity of the gardens. However, the information here is too weak to be school knowledge. In this respect, the work should be considered not as an adaptation but as a work inspired by the subject of another story. On the other hand, considering that the possibilities of audio-visual media were far behind today, the idea of preparing an illustrated school book was quite appropriate and necessary. Therefore, it was reprinted in a short time. In this respect, it is expected that this study will introduce Ahmed Medhi and all the intellectuals and teachers who made such studies at that time to the literature and be the subject of new studies.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik izin gerekli değildir. / Ethical clearance is not required for this study

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Ahmed Medhi. (1307). *Rehnümâ-yı etfal*. İstanbul: Âlem Matbaası.

Ahmed Medhi. (1308). *Safvet yahut genç çiftçi*. İstanbul: Âlem Matbaası- Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Akyürek, S. (1998). *Tanzimat dönemi ilköğretim okullarında usul-i cedid hareketi.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Aliy, A. (2022) "Feyziye mektepleri". *Türk Maarif Ansiklopedisi*, https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/feyziye-mektepleri/, Erişim Tarihi: 22.03.2025.

Arslan, A. (1996). *Felsefeye giriş*. Ankara: Vadi Yayıncılık.

Arslan, A. (2009). *Felsefeye giriş.* Ankara: Adres Yayınları.

Arslan, M. (2020). "Mehmed Şemseddin (İstanbullu)" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-semseddin-istanbullu /Erişim Tarihi: 29.04.2025.

Ay, T. (2016). Okulda değerler eğitimi. R. Turan ve K. Ulusoy, (Ed.), *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* içinde (17-40). Ankara: Pegem Akademi.

Aydın, M. Z. (2021). "Kavramsal çerçeve: Karakter, kişilik, değer, erdem, ahlak, huy, mizaç vd.", *Karakter, Değer ve Ahlak Eğitimi*. (Ed.) Mehmet Zeki Aydın. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Çelik, E. (2012). "Cumhuriyet dönemi öncesi Türk çocuk edebiyatına kısa bir bakış", *Türk Dili*, (CII)/724, s.310-313.

Çıkla, S. (2005). "Tanzimat'tan günümüze çocuk edebiyatı ve bazı öneriler". *Hece, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*. 104-105, s. 89-107.

Dilmaç, B. (2002). *İnsanca değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Gökçe, B. (2012). "1925 yılında yayımlanan "küçük mektebliye: yeni millî kıraat" kitabının incelenmesi ve değerlendirilmesi". *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2 (1), s. 1-39.

Güngör, E. (2000). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Karaca, Ş. (2013). *Türk edebiyatında çocuk*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Kazancıoğlu, H. (2019). Selânik Feyz-i Sıbyân mektebi 1311-1312 (1895-1896) eğitim-öğretim yılına ait tevzî-i mükâfât cedveli, *III. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi: 25-27 Haziran 2019, s. 939-961.

Koyuncuoğlu, A. (2021). "Çocuk edebiyatının dünyadaki ve Türkiye'deki tarihsel gelişimi". *Spor, Eğitim ve Çocuk*. 1 (1), s. 1-16.

Mehmetefendioğlu, A. (2010). "Fevziye mektebi'nin 25. yıl kutlamalarında okunan bir şiir üzerine". *ÇTTAD*, IX/20-21, s. 143-156.

Oğuzkan, F. (1991). *Eğitim terimleri sözlüğü*. (1. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öztürk, H. E. (1991). *Batı çocuk klasiklerinde temel değerler*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Sarıçam, H. ve Biçer, B. (2015). Affedicilik üzerinde ahlaki değer ve öz-anlayışın açıklayıcı rolü. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), s. 109-122.

Sınar, A. (2018). Türkiye'de çocuk edebiyatının gelişimi. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* içinde. Ed. Ramazan Korkmaz. s. 575-598.

Şimşek, T. (2014). Çocuk edebiyatı tarihine ön söz. *Türk Dili*. CVII (756), s. 15-58.

Şirin, M. R. (2016). Edebiyat ve çocuk edebiyatı edebiyatın amacı ve işlevi. *Türk Dili Dergisi. CX (780), s.*12-31.

TDK (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2012). *Değerler eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

PERFORMANCE MEASUREMENT IN AIRLINES WITH INTEGRATED CRITIC-MAVT METHOD

Selçuk KAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi,
Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı,
selcuk.kayhan@ozal.edu.tr
0000-0001-9291-4528

Atıf / Citation: Kayhan, S. (2023). Performance measurement in airlines with integrated critic-mavt method. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 338-353.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1676914

Abstract
Airline transportation has a great importance in promoting economic growth, trade, and tourism through the fast and efficient services it offers globally. Airlines have to provide this service in the face of fluctuating fuel prices, volatile demand and intense competition. These volatile and challenging external conditions require airlines to constantly monitor their own and their competitors' performance. This study analyzes the operational and financial performance of global airline companies using multi-criteria decision-making (MCDM) methods. In this context, the criteria determined by CRITIC method are weighted and the airlines are ranked by MAVT method. The criteria consist of operational parameters such as Available Seat-Miles, Revenue Passenger-Miles and financial parameters such as Operating Profit Margin, Yield, Market Value, Return on Assets, Total Debt to Total Capitalization ratio. The analysis covers 12 major international airlines with large and extensive flight networks. According to the findings, the criterion with the highest weight is market value on average, while the criterion with the lowest weight is return on assets. Market value is the criterion with the highest weight in all years, but the relative weights of other criteria vary over the years. Overall, the results reveal that North American airlines exhibited the strongest performance during the 2019–2023 period. The study is expected to provide valuable insights for decision-makers and policy-makers in areas such as investment and employment strategies.
Keywords: Airlines, CRITIC, MAVT, Performance, MCDM.

Received / Geliş Tarihi: 15.04.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 14.06.2025

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE BÜTÜNLEŞİK CRITIC-MAVT YÖNTEMLERİ İLE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ

Öz

Havayolu taşımacılığı küresel anlamda sunduğu hızlı ulaşım hizmeti ile ekonomik büyüme, ticaret ve turizmin gelişmesinde büyük öneme sahiptir. Bu hizmeti veren havayolu işletmeleri dalgalı yakıt fiyatları, değişken talep, yoğun rekabet karşısında bu hizmeti vermek durumunda kalmaktadır. Bu değişken ve zorlayıcı dış koşullar havayolu işletmelerinin kendilerinin ve rakiplerinin performansını sürekli takip etmeyi gerektirmektedir. Bu çalışmada havayolu işletmelerinin operasyonel ve finansal performansları çok kriterli karar verme yöntemleri ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda CRITIC yöntemi ile belirlenen kriterler ağırlıklandırılmış, MAVT yöntemi ile de havayolu işletmeleri sıralanmıştır. Kriterler Arz Edilen Koltuk-Mil, Ücretli Yolcu-Mil gibi operasyonel parametreler ile Faaliyet Kar Marjı, Birim Gelir, Piyasa Değeri, Aktif Karlılığı, Toplam Borcun Toplam Sermayeye oranı gibi finansal parametrelerden oluşmaktadır. Havayolu işletmeleri ise dünya çapında faaliyet gösteren büyük ve geniş uçuş ağına sahip 12 havayolu işletmesidir. Elde edilen bulgulara göre en büyük ağırlığa sahip kriterin ortalama olarak piyasa değeri olduğu, en düşük ağırlığa sahip kriterin ise aktif karlılığı olduğu ortaya çıkmıştır. Piyasa değeri tüm yıllarda en yüksek ağırlığa sahip kriterdir ancak diğer kriterlerin göreli ağırlıkları yıllar içerisinde farklılık göstermektedir. Araştırma sonucunda Kuzey Amerika menşeili havayolu işletmelerinin 2019-2023 dönemi için en iyi performansı gösteren havayolu işletmeleri olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın karar verici ve politika yapıcılara yatırım, istihdam gibi alanlarda katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu, CRITIC, MAVT, Performans, ÇKKV.

INTRODUCTION

Airline transportation is a critical industry for global economic growth and trade development. Airline businesses have a major economic impact around the world as they provide fast transportation, increase the integration of international trade and support the tourism industry (Yaşar, 2024). However, airlines operating in the industry operate in an environment characterized by high operational costs, fluctuating fuel prices, volatile demand conditions and intense competition (Cento, 2009, p. 13). This situation necessitates airlines to continuously evaluate their financial and operational performance and guide their strategic decisions based on data (Pineda et al., 2018).

Performance analysis of airline businesses is of great importance in understanding their efficiency, profitability and competitive advantages (Nasir et al., 2017; Lee, 2019). While operational performance is determined by factors such as fleet management, passenger capacity, flight efficiency and service quality, financial performance is evaluated through indicators such as profitability ratios, debt management, market capitalization and financial sustainability (Teker et al., 2016; Bakır et al., 2020). Recent studies show that changes in the financial structure of airlines are directly related to their operational efficiency (Kao et al., 2022, Nyugen et al., 2022). However, the economic fluctuations and crises experienced in the industry require a more detailed examination of the effects on the performance indicators of the enterprises.

In this study, the operational and financial performances of airlines between 2019 and 2023 will be evaluated using multi-criteria decision making (MCDM) methods. In particular, in line with the criteria determined by CRITIC (The CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) and MAVT (Multi-Attribute Value Theory) methods, the performances of the enterprises will be compared and their changes over time will be analyzed. The main objective of the research is to determine how the operational and financial indicators of airline companies interact and to reveal the industrial trends.

The scope of the study includes 12 airlines operating on an international scale and performance indicators such as ASM (Available Seat Miles), RPM (Revenue Passenger Miles), OPM (Operating Profit Margin), ROA (Return on Assets), TD/TC (Total Debt/Total

Capitalization), MV (Market Value) and YIELD (Unit Revenue) will be considered in the analysis process. The results of the study will contribute to developing strategic recommendations for airlines to improve their financial and operational efficiency.

The reminder of the paper is structured as follows. First, a literature review on the subject is conducted and performance analysis studies on airlines are discussed in this section. Then, in the Methodology section 2, the data set and the methods used are explained and then the findings are interpreted. Finally, the study is completed with conclusion, discussion and recommendations.

1. LITERATURE REVIEW

Performance measurement of airline businesses has been addressed in a wide range of perspectives, from traditional financial indicators to operational and sustainability-based measures. Performance assessments cover not only financial profitability but also operational efficiency, customer satisfaction and sustainability criteria.

The information content of non-financial performance measures in the airline sector reveals that the industry requires an assessment based on operational indicators in addition to traditional financial measures (Liedtka, 2002, p. 1105). Studies examining the impact of operational performance on financial results show that traditional performance measures need to be expanded (Schefczyk, 1993). Research analyzing the efficiency and productivity of airlines emphasizes the need to adopt various approaches to performance analysis by elaborating both the conceptual framework and measurement methods (Yu, 2016).

The use of performance measurement techniques in airline businesses has been widely examined and it has been stated that financial and operational indicators should be considered in a balanced manner (Francis et al., 2005, p. 208). In particular, sustainability-oriented performance evaluations are among the important factors affecting the long-term success of airlines (Alemayehu and vom Brocke, 2010). Methods such as network DEA, which combine operational and financial analysis, provide an important framework for performance evaluation (Zhang et al., 2021).

Multi-criteria decision-making models that include airline financial, operational and environmental sustainability measurements suggest the adoption of a holistic approach in performance evaluations (Tanrıverdi et al., 2023). Analyses of passenger expectations and satisfaction reveal that big data sources such as online reviews are increasingly used in performance evaluations (Dike et al., 2024). Moreover, the relationship between sustainable corporate reputation and financial performance has emerged as an important factor in understanding the long-term competitive advantage of airlines (Batrancea et al., 2022). In this context, instead of focusing only on financial indicators when measuring the performance of airlines, a holistic approach should be adopted that also takes into account criteria such as operational efficiency, customer satisfaction and sustainability.

There are many studies in the literature on operational and performance analysis of airlines. Some of these studies focus only on operational performance (Kiracı and Yaşar, 2020; Bakır et al., 2020), while others focus only on financial performance. In some prominent studies, both operational and financial performance analyses have been conducted (Yaşar and Gerede, 2023). In addition to multi-criteria decision-making methods and econometric analyses, forecasting methods such as regression are also preferred in these studies. Some of the related studies are given in the rest of the section.

Davila and Venkatachalam (2004) examine the role of non-financial performance metrics in influencing CEO compensation within the airline industry. The research indicates that

industry-specific non-financial indicators, such as passenger occupancy rate, positively correlate with CEO cash compensation. The relationship remains significant even when accounting for conventional financial performance indicators, including return on assets (ROA) and stock returns. The findings indicate that non-financial measures offer supplementary insights into the CEO's actions beyond financial metrics, thus holding positive significance in compensation contracts. This study investigates the influence of CEO power and financial performance volatility on the correlation between non-financial performance measures and cash compensation.

Bhadra (2009) performed a performance analysis of US-based airlines. Data envelopment analysis was employed to assess intertemporal and peer group efficiency among airlines. The findings for the United States from 1985 to 2006 indicate a convergence in airline performance over time. The intertemporal inefficiency of airlines reached its peak earlier and converged subsequently. Additionally, Tobit specifications indicate that demand intensity plays a lesser role in influencing the intertemporal inefficiency of airlines, while its impact is more pronounced in relation to peer group inefficiency.

Mahesh and Prasad (2012) examined the performance of Indian Airlines following the consolidation of the airline industry in 2007-08. This study aims to assess the financial performance efficiency of Indian Airlines in the post-merger period, focusing specifically on profitability, leverage, liquidity, and capital market standards. A paired sample t-test was performed to determine significant differences in financial performance metrics two years prior to and two years following the merger activity. The merger of airlines in India does not significantly impact post-merger financial performance. This study's findings indicate that the surviving company's return on equity, net profit margin, interest coverage ratio, earnings per share, and dividends per share show no improvement following mergers and acquisitions.

Min and Joo (2016) examined the influence of strategic alliances on the comparative performance of airlines by assessing the efficiency of these alliances among global carriers. Yaşar et al. (2018) assessed the operational performance of airlines on a route-specific basis. The analysis included the 16 largest city-pair markets based on passenger volume among international routes originating from Turkey between 2015 and 2017. The analysis utilized the number of passengers carried and occupancy rate as output variables, while the number of seats offered and the number of flights operated on the relevant line served as input variables. The DEA and Malmquist TFP methods were employed to distinguish between efficient and inefficient lines. Kiraci and Yaşar (2020) examined the factors influencing operational performance among major airlines globally. The study's results indicate that passenger numbers, load factors, flight operations, aircraft utilization rates, and cargo volumes substantially influence airlines' operational performance.

Bakır et al. (2020) utilized a multi-criteria decision-making (MCDM) model to evaluate the operational performance of airlines in emerging economies. This study advocates for a hybrid multi-criteria decision-making model that amalgamates the PIPRECIA (PIvot Pairwise RElative Criteria Importance Assessment) and MAIRCA (MultiAttributive Ideal-Real Comparative Analysis) methodologies. The suggested model applies the PIPRECIA approach to determine criteria weights and utilizes the MAIRCA method for ranking alternatives. This paper provides a practical case analysis of the operational performance of 11 airlines in emerging economies to demonstrate the applicability of the suggested methodology. Furthermore, after the installation, a sensitivity analysis was conducted to validate the application's resilience, which was subsequently affirmed. The study highlighted operating expenses as the principal performance metric.

Özdağoğlu et al. (2022) performed an examination of Pegasus's performance spanning five years, from 2016 to 2020. To attain this goal, the chosen criteria comprise “number of seats,”

"number of aircraft," "load factor," "average daily aircraft utilization," "number of passengers transported," and "number of landings." The research assessed Pegasus's performance over time using modern multi-criteria decision-making techniques, such as CRITIC, MEREC, MAUT, and PSI.

Yaşar and Gerede (2023) assessed the factors influencing the financial and operational performance of airlines within the framework of competitor pairs. The study's findings demonstrate that the relative market share increase of airlines is positively affected by company maturity, relative size, financial resources, total flight volume, and fleet homogeneity, however it is negatively impacted by resource allocation capability. The research demonstrates that the relative size of airlines, comparable business models, and occupancy rates positively affect RPC, whereas resource allocation capabilities and intra-alliance competition have a detrimental impact.

Sarıgül et al. (2023) aimed to evaluate the financial performance of six European airline businesses from 2019 to 2021 utilizing CRITIC-based MAUT and MARCOS techniques. Eight financial metrics were employed for performance evaluation: current ratio, cash ratio, financial leverage ratio, equity multiplier, asset turnover ratio, equity turnover ratio, return on equity, and return on assets ratio. The outcomes of the CRITIC approach reveal that the asset turnover ratio in 2019 and the financial leverage ratio in both 2019 and 2020 were recognized as the most critical criteria. The application of the MAUT method indicated that Air France exhibited the highest financial performance in the years 2019, 2020, and 2021. The MARCOS method findings indicate that Pegasus Airlines exhibited the highest financial performance in 2019, while EasyJet achieved this distinction in 2020 and 2021.

Yaşar (2023) assessed the performance of airline companies according to their line and business model. The study utilizing the DEA method indicated that Pegasus Airlines exhibited superior performance in line-based comparisons as per the CCR model, while THY demonstrated better performance according to the BCC model in concurrently operated markets.

Asker (2024) examined the impact of the COVID-19 pandemic on the financial performance of traditional and low-cost airlines. This study examines the financial performance of 32 traditional airlines and 14 low-cost airlines across different worldwide areas, utilizing the Merec-based Cobra technique for the periods before and during the pandemic (2018-2021). The Cobra method results demonstrate that Ryanair (FR) displayed the most robust financial performance in 2018 and 2020. The data reveals that low-cost carriers, such as Southwest Airlines (WN), Wizz Air (W6), Allegiant Air Travel (G4), and Ryanair (FR), surpassed numerous conventional airlines before the onset of the COVID-19 epidemic. Throughout the COVID-19 epidemic, low-cost carriers such as Spring Airlines (9C), Air Arabia (G9), Cebu Air (5J), EasyJet (U2), and JetBlue Airways (B6) exhibited inferior performance relative to numerous major airlines.

2. METHODOLOGY

The research evaluated the performance of airline companies operating globally. In this context, CRITIC and MAVT, which are widely used multi-criteria decision-making methods in this field, were used in an integrated manner. CRITIC method was used to obtain the weights of the evaluation criteria and MAVT method was used to rank the companies.

The airline companies included in the study are among the world's leading organizations with large and extensive flight networks and fleets. These airlines stand out as important players in their regions and worldwide. Located in Europe, North America and Asia-Pacific, these major

airlines stand out with their passenger transportation, large fleet structures and international cooperation.

Table 1 includes various performance criteria of airlines. The criteria used and their orientations are as follows:

- ASM (Available Seat Miles): Indicates the total seat capacity and flight distance offered by the airline within a certain period of time. It is an important indicator in terms of capacity management and efficiency and shows how effectively the seat capacity supplied is utilized (Gerede, 2015).
- MV (Market Value): Market capitalization shows the financial strength of the company and the perception of investors. The airline's share price multiplied by the total number of shares. It is an important indicator of the company's future growth potential and competitive advantage in the industry and shows the value the market places on the company (Abdi et al., 2020).
- OPM (Operating Profit Margin): Operating profit margin refers to profitability. The ratio of the airline's profit from its operations to total revenue. It is an important indicator of efficiency, cost management and profitability and shows how profitable the company's core operations are (Andoko and Angeline, 2023, s. 61).
- ROA (Return on Assets): Return on assets shows how effectively the company utilizes its assets. It is important in terms of capital efficiency and return on investment and is used to evaluate the investment decisions of airlines (Asatryan and Březinová, 2014).
- RPM (Revenue Passenger Miles): Revenue kilometers per passenger determines load factor and revenue generating capacity. RPM indicates the total distance traveled by fare-paying passengers. It is a critical measure for demand management (Francis et al., 2005).
- YIELD: Indicates the level of revenue per passenger-kilometer that generates revenue in the airline industry. Pricing strategies are an important indicator of demand elasticity and profitability and are used to evaluate the optimization of ticket prices (Donovan, 2005).
- TD/TC (Total Debt/Total Capital): The ratio of total debt to total capital. A low debt ratio indicates that the company's financial risk is low. The airline industry is important for financial risk management due to high fixed costs and large investment requirements. Over-indebted companies are less likely to survive in times of crisis (Chairunisa et al., 2023).

As emphasized in the literature, the relevant criteria are not addressed in only one dimension. For this reason, criteria reflecting both operational and financial performances of airlines are included in the study. The relevant indicators are capacity and cost management, return on investments and market perception.

The decision-making units in the study consist of 12 airlines operating globally. The geographical distribution of airline companies covers North America, South America, Europe, Asia Pacific regions. The airline companies serve with large and wide flight networks worldwide.

Table 1. Criteria and Alternatives Used in the Study

Criteria			Alternatives	
Codes	**Direction**	**Criteria Name**	**Codes**	**Firms**
C1	MAX	Available Seat Miles	A1	AIR FRANCE-KLM
			A2	AMERICAN AIRLINES
C2	MAX	Market Value	A3	ANA HOLDINGS
			A4	DELTA AIRLINES
C3	MAX	Operating Profit Margin	A5	DEUTSCHE LUFTHANSA
			A6	IAG SA
C4	MAX	Return on Assets	A7	JAPAN AIRLINES

			A8	LATAM AIRLINES
C5	MAX	Revenue Passenger Miles	A9	QANTAS AIRWAYS
			A10	SINGAPORE AIRLINES
C6	MIN	Total Debt/Total Capital	A11	TURKISH AIRLINES
C7	MAX	Yield	A12	UNITED AIRLINES

After the presentation of alternatives and criteria, information on the methods used for weighting the criteria and ranking the decision-making units will be given.

CRITIC Method

The Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) approach, introduced by Diakoulaki, Mavrotas, and Papayannakis in 1995 (Xie et al., 2014), is primarily employed to ascertain the weight of the criteria. The standard deviation of the choice matrix for the evaluation criteria and the correlation coefficient of these criteria are used in the weighting procedure of the CRITIC method (Krishnan et al., 2021). The decision matrix is used to establish the feature weights, and the procedure is predicated on the idea that the features do not contradict each other. Numerous applications have used the CRITIC method, such as the ranking of machining processes (Madic and Radovanovic, 2015), aircraft selection (Kaur et al., 2023), and blockchain evaluation systems (Zafar et al., 2021). Below is a summary of the CRITIC method's application steps (Diakoulaki et al., 1995, p. 765):

The preparation of the decision matrix is a prerequisite for the CRITIC technique. Equation 1 provides the decision matrix:

$$Y = [y_{ij}] = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \cdots & y_{1n} \\ y_{21} & y_{22} & \cdots & y_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ y_{m1} & y_{m2} & \cdots & y_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Equation (2) is used to normalize the decision matrix. The evaluation criteria's cost and benefit aspects are considered.

$$r_{ij} = \frac{y_{ij} - y_j^{min}}{y_j^{max} - y_j^{min}} \quad (2)$$

The correlation coefficient of the pertinent criterion is determined using equation (3), and a matrix $R = (\rho_{jk})_{mxm}$ made up of linear correlation coefficients (ρ_{jk}) is constructed to illustrate the direction and strength of the association between the evaluation criteria.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^{m}(r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

Equation (4) is used to determine the value σj, which gives the standard deviation value of each metric, and Cj, which indicates the amount of information for each parameter.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{n}(1 - \rho_{jk}) \quad (4)$$

Finally, equation (5) is used to calculate the weight of each evaluation criterion.

$$w_j = C_j / \sum_{k=1}^{n} C_k \quad (5)$$

MAVT Method

Multi-Attribute Value Theory (MAVT) is one of the multi-criteria decisions making (MCDM) methods that enables the evaluation of multiple criteria in the decision-making process. MAVT, which is one of the quantitative decision-making techniques, is especially used for ranking alternatives and determining the best option (Ferretti et al., 2014, 646). Keeney and Raiffa (1993), Raiffa (1969), and Fishburn (1967) have all elaborated on the theoretical ideas of MAVT.

MAVT assumes that each criterion has different degrees of importance and is based on converting the alternatives into an overall value score. The criteria identified in the MAVT method are weighted by expert opinion or some objective weighting methods (CRITIC, Entropy, etc.). Then, with the help of Equation (6), the Value Functions and Total Utility Scores of the alternatives are calculated (Montibeller and Yoshizaki, 2011):

$$V(\alpha) = \sum w_i \, v_i(\alpha_i) \qquad (6)$$

$V(\alpha)$= Total value of alternative "α"

$v_i(\alpha_i) =$ "α" value function reflecting the performance of alternative "α" on criterion "i"

$w_i =$ The importance weight value for each criterion (this value is usually obtained from weighting methods)

4. FINDINGS

The application stages of the CRITIC and MAVT methodologies are discussed in this section of the research, which gives information on those stages. The performance indicators of twelve firms operating in the international airline industry were analyzed over the period of time spanning 2019 to 2023 as part of the research pertaining to the industry. The investigation consisted of a total of seven different operational and financial metrics.

4.1. CRITIC Results

The first step involved implementing the CRITIC method to assign weights to the performance indicators. The weighting process in this study was conducted individually for each year from 2019 to 2023, with the criteria weights for each year obtained from the decision matrix. For the purpose of exemplification and to conserve space, only the weighting process applied to the 2023 data is presented here. The first phase of the CRITIC method involves constructing a decision matrix to represent the evaluation criteria. The decision matrix included 12 airlines within the industry as alternatives and 7 criteria as indicators, structured according to Equation (1). The decision matrix for these enterprises is illustrated in Table 2.

Table 2. Initial Decision Matrix (2023)

	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MIN	MAX
	ASM	MV	OPM	ROA	RPM	TD/TC	YIELD
AIR FRANCE-KLM	192.317.491	3.096	5,23	4,32	167.853.486	104,11	5,00
AMERICAN AIRLINES	277.723.000	7.803	7,60	4,13	231.926.000	118,78	21,00
ANA HOLDINGS	53.299.723	1.424.548	7,03	3,61	36.419.167	64,88	10,21
DELTA AIRLINES	272.033.000	22.148	11,00	7,24	232.241.000	64,36	21,00
DEUTSCHE LUFTHANSA	186.772.996	8.590	3,69	5,27	154.888.576	58,96	10,06
IAG SA	200.771.867	7.142	11,99	9,44	171.328.815	83,07	6,00
JAPAN AIRLINES	48.912.945	1.177.883	2,34	1,96	33.107.914	51,92	10,49
LATAM AIRLINES	85.274.046	4.442.617	8,32	8,72	70.832.549	94,06	7,40
QANTAS	72.860.743	8.449	13,63	10,09	60.703.616	99,85	11,00

SINGAPORE AIRLINES	82.662.190	18.848	15,15	5,11	70.605.228	60,51	7,00
TURKISH AIRLINES	145.905.470	307.739	12,62	19,00	120.517.918	47,79	9,14
UNITED AIR	291.333.000	12.965	9,61	5,81	244.435.000	75,88	20,00

According to the values in the Table 2, United Airlines (ASM, RPM, MV), Delta Airlines (OPM, RPM, Yield) and Turkish Airlines (ROA, OPM, Yield, low debt ratio) perform strongly. Among the airlines, United Airlines has the highest capacity, while Japan Airlines has the lowest capacity. American airlines such as American, Delta and United have higher unit revenues than others. OPM is highest for Singapore Airlines. During the second stage of the CRITIC method, the decision matrix is normalized using Equation (2), reflecting the benefit and cost characteristics of the decision alternatives. During the normalization process, the minimum and maximum values for each criterion are determined, followed by the application of the equation using the alternative values. To achieve this, the relevant formula was utilized to obtain the normalized values, derived by dividing the criteria by the sum of the corresponding columns. Table 3 presents the decision matrix that has been normalized.

Table 3. Normalized Decision Matrix (2023)

	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MIN	MAX
	ASM	MV	OPM	ROA	RPM	TD/TC	YIELD
AIR FRANCE-KLM	0,59	0,00	0,23	0,14	0,64	0,21	0,00
AMERICAN AIRLINES	0,94	0,00	0,41	0,13	0,94	0,00	1,00
ANA HOLDINGS	0,02	0,32	0,37	0,10	0,02	0,76	0,33
DELTA AIRLINES	0,92	0,00	0,68	0,31	0,94	0,77	1,00
DEUTSCHE LUFTHANSA	0,57	0,00	0,11	0,19	0,58	0,84	0,32
IAG SA	0,63	0,00	0,75	0,44	0,65	0,50	0,06
JAPAN AIRLINES	0,00	0,26	0,00	0,00	0,00	0,94	0,34
LATAM AIRLINES	0,15	1,00	0,47	0,40	0,18	0,35	0,15
QANTAS	0,10	0,00	0,88	0,48	0,13	0,27	0,38
SINGAPORE AIRLINES	0,14	0,00	1,00	0,18	0,18	0,82	0,13
TURKISH AIRLINES	0,40	0,07	0,80	1,00	0,41	1,00	0,26
UNITED AIR	1,00	0,00	0,57	0,23	1,00	0,60	0,94

It was identified, in the second phase of the CRITIC method, the direction and intensity of the association between the performance measurement criteria by applying a correlation analysis to the relevant criteria with the assistance of Equation (3). This was done in order to determine the relationship between the criteria. The results of the correlation study that was carried out on the performance measurement criteria are presented in Table 4.

Table 4. Correlation Matrix (2023)

	ASM	MV	OPM	ROA	RPM	TD/TC	YIELD
ASM	1,00	-0,47	0,02	0,00	1,00	-0,29	0,66
MV	-0,47	1,00	-0,22	0,00	-0,47	-0,06	-0,26
OPM	0,02	-0,22	1,00	0,58	0,04	-0,01	0,00
ROA	0,00	0,00	0,58	1,00	0,01	0,18	-0,17
RPM	1,00	-0,47	0,04	0,01	1,00	-0,30	0,63
TD/TC	-0,29	-0,06	-0,01	0,18	-0,30	1,00	-0,13
YIELD	0,66	-0,26	0,00	-0,17	0,63	-0,13	1,00

There is a final phase of the CRITIC approach that involves determining the amount of information that is available as well as the weights that are allocated to the criteria. In the context of this discussion, the initial determination of the information quantity (Cj) is accomplished by applying Equation (4). After then, the value of (Cj) for each criterion is divided by the total value of (Cj) for all of the criteria before the process is complete. After that, the value that was obtained is expressed as the criterion weight value, which is determined with the assistance of Equation (5) by calculation. The (Cj) and (Wj) values for the performance measurement criterion are presented. Table 5 contains these values.

Table 5. Amount of Information and Standard Deviations (2023)

	ASM	MV	OPM	ROA	RPM	TD/TC	YIELD
Std. Dev.	0,37	0,29	0,31	0,26	0,37	0,32	0,36
Cj	1,90	2,19	1,76	1,43	1,89	2,12	1,92

The Table 5 evaluates the discrimination and variability of the criteria. Market Value (MV) and Total Debt/Total Capitalization (TD/TC) are the criteria with the highest amount of information (2.19 and 2.12). ROA has the lowest amount of information (1.43), which may indicate that there is not much variation across firms. To this point in the investigation, the only values that have been established for 2023 are the criterion weight value and the amount of information value to be determined. Table 6 displays the information regarding the weight values of the criteria for the period of 2019-2023.

Table 6. Weight of criteria (2019-2023)

		ASM	MV	OPM	ROA	RPM	TD/TC	YIELD
2019	W_j	0,158958	0,179856	0,108823	0,109410	0,160988	0,137966	0,143997
2020	W_j	0,145423	0,211075	0,149930	0,109812	0,131166	0,096029	0,156564
2021	W_j	0,129086	0,272987	0,123231	0,092359	0,122174	0,122632	0,137530
2022	W_j	0,134909	0,168281	0,100631	0,101089	0,137810	0,192190	0,165090
2023	W_j	0,143799	0,166168	0,133211	0,107971	0,143153	0,160605	0,145094

When the changes between 2019 and 2023 are analyzed, Market Value (MV) has the highest weight in 2021 (0.272987). Investor interest may have made this criterion more important due to the uncertainty in financial markets after the pandemic. The weight of ROA has decreased over time (0.1094 → 0.1079). How companies manage their assets may have become less decisive than in the past. TD/TC (Debt/Total Capital) increased to 0.192 in 2022, but declined to 0.1606 in 2023. This may indicate that companies' debt management has become more stable compared to previous years. MV (Market Value), TD/TC (Total Debt/Total Capitalization) and ASM (Available Seat Miles) have the highest weights. Market capitalization and debt ratios of airlines stand out as important variables that determine financial performance and investor expectations.

4.2. MAVT Results

In this section, the decision matrix that was utilized in the computations of the CRITIC technique is utilized to rank the options by evaluating the performance of airlines in accordance with the MAVT approach. Table 7 contains the initial choice matrix that is provided in this context.

Table 7. Initial Decision Matrix for MAVT (2023)

Weights	0,1438	0,1662	0,1332	0,1080	0,1432	0,1606	0,1451
Alternatives\ /Criteria	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
AIR FRANCE-KLM	192.317.491	3.096	5,23	4,32	167.853.486	104,11	5,00
AMERICAN AIRLINES	277.723.000	7.803	7,60	4,13	231.926.000	118,78	21,00
ANA HOLDINGS	53.299.723	1.424.548	7,03	3,61	36.419.167	64,88	10,21
DELTA AIRLINES	272.033.000	22.148	11,00	7,24	232.241.000	64,36	21,00
DEUTSCHE LUFTHANSA	186.772.996	8.591	3,69	5,27	154.888.576	58,96	10,06
IAG SA	200.771.867	7.142	11,99	9,44	171.328.815	83,07	6,00
JAPAN AIRLINES	48.912.945	1.177.883	2,34	1,96	33.107.914	51,92	10,49
LATAM AIRLINES	85.274.046	4.442.617	8,32	8,72	70.832.549	94,06	7,40
QANTAS	72.860.743	8.450	13,63	10,09	60.703.616	99,85	11,00
SINGAPORE AIRLINES	82.662.190	18.848	15,15	5,11	70.605.228	60,51	7,00
TURKISH AIRLINES	145.905.470	307.740	12,62	19,00	120.517.918	47,79	9,14
UNITED AIR	291.333.000	12.965	9,61	5,81	244.435.000	75,88	20,00

Following the initial decision matrix in Table 7, Table 8 presents the ranking results of airline companies for 2019-2023 using MAVT.

Table 8. Ranking of Alternatives (2023)

Alternatives	2019	2020	2021	2022	2023
AIR FRANCE-KLM	5	10	4	4	5
AMERICAN AIRLINES	1	1	1	1	2
ANA HOLDINGS	11	5	9	12	11
DELTA AIRLINES	3	2	2	3	3
DEUTSCHE LUFTHANSA	4	8	5	6	6
IAG SA	6	7	7	5	4
JAPAN AIRLINES	12	9	11	9	12
LATAM AIRLINES	9	12	8	8	8
QANTAS	10	6	10	11	10
SINGAPORE AIRLINES	8	4	12	10	9
TURKISH AIRLINES	7	11	6	7	7
UNITED AIR	2	3	3	2	1

The data presented in the table indicates that American Airlines and United Airlines are the airlines that have the highest levels of stability and success. The year 2023 saw American Airlines fall from its previous position of first place, which it held between the years 2019 and 2022. United Airlines, on the other hand, went from standing in second place in 2019 to being in first place in 2023. The fact that the company has been able to sustain its performance while simultaneously increasing its competitiveness is demonstrated by this. Delta Airlines has also maintained a position within the industry that is robust, as seen by the fact that it has constantly ranked among the top three since 2019. From sixth place in 2019 to fourth place in 2023, IAG

SA, which is a conglomerate that includes brands such as British Airways and Iberia, has managed to climb up the rankings. A similar pattern may be seen in the fact that Air France-KLM maintains its position as the fifth best airline in 2023, having risen from fifth place in 2019. On the other hand, Deutsche Lufthansa has demonstrated a performance that is generally consistent, falling from fourth to sixth position with their performance.

On the other side, airlines that are based in the Asia-Pacific area, such as ANA Holdings, Japan Airlines, Qantas Airways, and Singapore Airlines, are typically positioned in the center of the ranking or at the bottom of the ranking. Turkish Airlines, on the other hand, maintained its position as the seventh best airline in 2023, maintaining its position as the seventh best airline in 2019, suggesting that it has not undergone a significant shift in performance. According to these findings, airlines located in North America, particularly United, American, and Delta, are at the top of the list, while airlines based in Europe are constantly positioned in the center of the ranking, and airlines based in Asia-Pacific are frequently at the bottom of the ranking. It is essential to have this table because it offers valuable insight into the ways in which factors such as fleet management, operational efficiency, regional economic dynamics, and post-pandemic recovery procedures influence the ranks of airlines.

5. CONCLUSION, DISCUSSION AND FUTURE STUDIES

This study uses CRITIC and MAVT methods to evaluate the performance of 12 firms operating in the international airline industry between 2019 and 2023. According to the results of the analysis, American-based airlines (United Airlines, American Airlines and Delta Airlines) in particular have generally shown high performance. European-based airlines generally ranked in the middle, while Asia-Pacific-based airlines ranked at the bottom of the rankings. The weights of financial and operational criteria have varied over the years, with the weights of market capitalization and debt-to-total capitalization ratio showing significant fluctuations over time.

The findings of this study reveal that airline companies' financial and operational performance exhibit regional differences and the weights of some criteria have changed over time. Comparing the findings with the literature will enable the results to be evaluated in a broader context. First of all, the evaluation in terms of the weights of the criteria shows that the ASK and RPK criteria were also used in the study by Bakır et al. (2020). However, in the related study, it was determined that the weights of these factors were lower. In our study, the fact that MV has the highest weight in 2021 (0.272987) can be attributed to the uncertainty created by the pandemic in financial markets and investors' sensitivity to stock value. This has also been mentioned in studies such as Krišto et al. (2014) and Bassanini and Reviglio (2011), who emphasize that the financial soundness of companies becomes a priority criterion for investors in times of crisis. In general, the findings of our study are consistent with the existing literature, which shows that the importance of financial indicators in airline performance evaluations may vary over the years and that regional factors are determinant.

Especially Asia-Pacific based airlines need to develop strategies to increase their operational efficiency and create flexible business models that can adapt to global demand changes faster. Companies with high debt-to-equity ratios should develop long-term sustainable growth strategies and adopt investor-friendly policies to increase market capitalization. Considering regional differences, incentive mechanisms can be developed to increase competition in the airline industry and enhance the resilience of companies in times of crisis.

In this study, only certain operational and financial indicators were used. In future research, additional variables such as customer satisfaction, service quality and sustainability criteria can be included in the model. Furthermore, time series analysis or panel data methods can be applied to further examine the impact of regional economic factors on airline performance. This research is limited to the period 2019-2023 and includes only a select number of financial and operational

indicators. Exogenous variables such as macroeconomic factors, fuel prices and the effects of global economic crises are not included in the model. Moreover, the long-term effects of the pandemic on the industry could not be fully assessed.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik izin gerekli değildir. / Ethical clearance is not required for this study

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

Abdi, Y., Li, X., & Càmara-Turull, X. (2020). Impact of sustainability on firm value and financial performance in the air transport industry. Sustainability, 12(23), 9957.

Alemayehu, W., & vom Brocke, J. (2010, September). Sustainability performance measurement–the case of Ethiopian airlines. In International Conference on Business Process Management (pp. 467-478). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Andoko, A., & Angeline, A. (2023). The Influence Of Debt To Equity Ratio, Operating Profit Margin Ratio And Operating Expense Toward Entity Income Tax Of Infrastructure, Utility And Transportation Companies Listed On The Indonesia Stock Exchange. International Journal of Sociıal, Policy and Law, 4(1), 58-68. https://doi.org/10.8888/ijospl.v4i1.115

Asatryan, R., & Březinová, O. (2014). Corporate social responsibility and financial performance in the airline industry in central and eastern Europe. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 62(4), 633-639.

Asker, V. (2024). Financial Performance Analysis Using the Merec-Based Cobra Method: An Application to Traditional and Low-Cost Airlines. Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics, 318(2), 35-52.

Bakir, M., Akan, Ş., Kiraci, K., Karabasevic, D., Stanujkic, D., & Popovic, G. (2020). Multiple-criteria approach of the operational performance evaluation in the airline industry: Evidence from the emerging markets. Romanian Journal of Economic Forecasting, 23(2), 149-172.

Bassanini, F., & Reviglio, E. (2011). Financial stability, fiscal consolidation and long-term investment after the crisis. OECD Journal: Financial Market Trends, 1, 1-45.

Batrancea, L. M., Nichita, A., & Cocis, A. D. (2022). Financial performance and sustainable corporate reputation: Empirical evidence from the airline business. Sustainability, 14(20), 13567.

Bhadra, D. (2009). Race to the bottom or swimming upstream: performance analysis of US airlines. Journal of Air Transport Management, 15(5), 227-235.

Cento, A. (2009). The airline industry: challenges in the 21st century, Verlag-Heidelberg, Heidelberg. doi:10.1007/978-3-7908-2088-1.

Chairunisa, S. S., Digdowiseiso, K., & Karyatun, S. (2023). The Effect of Total Assets Turnover, Debt to Assets Ratio, Cash Ratio and Current Ratio on Financial Performance of Companies The Hotel, Restaurant and Tourism Subsector in IDX for The Period 2016-2020. Jurnal Syntax Admiration, 4(3), 548-558.

Davila, A., Venkatachalam, M. (2004). The Relevance of Non-financial Performance Measures for CEO Compensation: Evidence from the Airline Industry. Rev Acc Stud 9, 443–464. https://doi.org/10.1007/s11142-004-7792-8

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. Computers & Operations Research, 22(7), 763-770.

Dike, S. E., Davis, Z., Abrahams, A., Anjomshoae, A., & Ractham, P. (2024). Evaluation of passengers' expectations and satisfaction in the airline industry: an empirical performance analysis of online reviews. Benchmarking: An International Journal, 31(2), 611-639.

Donovan, A. W. (2005). Yield Management in the Airline Industry. Journal of Aviation/Aerospace Education & Research, 14(3). DOI: https://doi.org/10.58940/2329-258X.1522

Ferretti, V., Bottero, M., & Mondini, G. (2014). Decision making and cultural heritage: An application of the Multi-Attribute Value Theory for the reuse of historical buildings. Journal of cultural heritage, 15(6), 644-655.

Fishburn, P. C. (1967). Methods of Estimating Additive Utilities, Manage. Sci. 13 435–453.

Francis, G., Humphreys, I., & Fry, J. (2005). The nature and prevalence of the use of performance measurement techniques by airlines. Journal of Air Transport Management, 11(4), 207-217.

Gerede, E. (2015), "Havayolu İşletmeciliğine İlişkin Temel Kavramlar", in: Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması, 1-46.

Kao, F. C., Ting, I. W. K., Chou, H. C., & Liu, Y. S. (2022). Exploring the influence of corporate social responsibility on efficiency: An extended dynamic data envelopment analysis of the global airline industry. Sustainability, 14(19), 12712.

Kaur, G., Dhara, A., Majumder, A., Sandhu, B. S., Puhan, A., & Adhikari, M. S. (2023). A CRITIC-TOPSIS MCDM technique under the neutrosophic environment with application on aircraft selection. Contemporary Mathematics, 1180-1203.

Keeney, R. L., & Raiffa, H. (1993). Decisions with multiple objectives: preferences and value trade-offs. Cambridge university press.

Kiracı, K., & Yaşar, M. (2020). The Determinants of Airline Operational Performance: An Empirical Study on Major World Airlines. Sosyoekonomi, 28(43), 107-117. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.01.06

Krishnan, A. R., Kasim, M. M., Hamid, R., & Ghazali, M. F. (2021). A modified CRITIC method to estimate the objective weights of decision criteria. Symmetry, 13(6), 973.

Krišto, J., Stojanović, A., & Pavković, A. (2014). Impact of institutional investors on financial market stability: lessons from financial crisis. International Journal of Diplomacy and Economy 1, 2(1-2), 102-117.

Lee, J. (2019). Effects of operational performance on financial performance. Management Science Letters, 9(1), 25-32.

Liedtka, S. L. (2002). The information content of nonfinancial performance measures in the airline industry. Journal of Business Finance & Accounting, 29(7-8), 1105-1121.

Madic, M., & Radovanovic, M. (2015). Ranking of some most commonly used non-traditional machining processes using ROV and CRITIC methods. UPB Scientific Bulletin, Series D, 77(2), 193–204.

Mahesh, R., & Prasad, D. (2012). Post-merger and acquisition financial performance analysis: A case study of select Indian airline companies. International journal of engineering and management sciences, 3(3), 362-369.

Min, H., & Joo, S. J. (2016). A comparative performance analysis of airline strategic alliances using data envelopment analysis. Journal of Air Transport Management, 52, 99-110.

Montibeller, G., Yoshizaki, H. (2011). A Framework for Locating Logistic Facilities with Multi-Criteria Decision Analysis. In: Takahashi, R.H.C., Deb, K., Wanner, E.F., Greco, S. (eds) Evolutionary Multi-Criterion Optimization. EMO 2011. Lecture Notes in Computer Science, vol 6576. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-19893-9_35

Nasir, A. M., Ahmed, A., & Barkat, W. (2017). Operational performance and financial performance of Malaysia Airlines. Paradigms, 11(1), 34.

Nguyen, M. A. T., Yu, M. M., & Lirn, T. C. (2022). Revenue efficiency across airline business models: A bootstrap non-convex meta-frontier approach. Transport Policy, 117, 108-117.

Özdağoğlu, A., Ustaömer, T. C., & Keleş, M. K. (2022). Performance Evaluation in Airline Industry with Critic and Merec Based Maut and Psi Methods. Transport & Logistics, 22(52).

Pineda, P. J. G., Liou, J. J., Hsu, C. C., & Chuang, Y. C. (2018). An integrated MCDM model for improving airline operational and financial performance. Journal of Air Transport Management, 68, 103-117.

Raiffa, H. (1969). Preference for multi-attributed alternatives, RM-5868-DOT/RC, The RAND Corporation, Santa Monica, CA.

Sarıgül, S. S., Ünlü, M., & Yaşar, E. (2023). Financial performance analysis of airlines operating in Europe: CRITIC based MAUT and MARCOS methods. International Journal of Business and Economic Studies, 5(2), 76-97.

Schefczyk, M. (1993). Operational performance of airlines: an extension of traditional measurement paradigms. Strategic management journal, 14(4), 301-317.

Tanrıverdi, G., Merkert, R., Karamaşa, Ç., & Asker, V. (2023). Using multi-criteria performance measurement models to evaluate the financial, operational and environmental sustainability of airlines. Journal of Air Transport Management, 112, 102456.

Teker, S., Teker, D., & Güner, A. (2016). Financial performance of top 20 airlines. Procedía-Social and behavioral sciences, 235, 603-610.

Xie, Y., & Li Z. J., Xu, Z. (2014). Evaluation on spontaneous combustion trend of sulfide ores based on the method of CRITIC and TOPSIS testing method. Journal of Safety and Environment, 14(1), 122–125.

Yasar, M., Asker, V., & Ozdemir, E. (2018). Havayolu şehir çifti pazarlarinda veri zarflama analizi ve malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemleriyle etkinlik ölçümü. PressAcademia Procedia, 7(1), 228-232. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2018.886

Yaşar, M. (2023). Havayolu Işletmelerinde Hat Bazli Operasyonel Performansin Iş Modeli Temelinde Değerlendirilmesi. Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(2), 88-106.

Yaşar, M. (2024). Investigating the Air Travel-Tourism Relationship Using Granger Causality Analysis: The Case of Turkish Destinations. Studies in Business and Economics, 19(1), 301-316.

Yaşar, M., & Gerede, E. (2023). Examination of the factors determining the operational and financial performance of airlines: The case of the Turkish international airline market. Journal of Entrepreneurship, Management & Innovation, 19(4), 111-145.

Yu, C. (2016). Airline productivity and efficiency: concept, measurement, and applications. In Airline Efficiency (pp. 11-53). Emerald Group Publishing Limited.

Zafar, S., Alamgir, Z., & Rehman, M. H. (2021). An effective blockchain evaluation system based on entropy-CRITIC weight method and MCDM techniques. Peer-to-Peer Networking and Applications, 14(5), 3110-3123.

Zhang, Q., Koutmos, D., Chen, K., & Zhu, J. (2021). Using operational and stock analytics to measure airline performance: A network DEA approach. Decision Sciences, 52(3), 720-748.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

KIRILGAN BEŞLİ EKONOMİLERDE EĞİTİM VE SAĞLIK HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tuğçe TAŞAR YILDIRIM
Medical Doctor
ttasar_09@hotmail.com
0000-0003-0769-6357

İnci TAŞAR
English Teacher
incitasar440@gmail.com
0000-0001-8171-7182

Yavuz ÖZEK
Doç. Dr. Firat University, Social Sciences Vocational School
yozek@firat.edu.tr
0000-0003-4517-4875

Atıf / Citation: Taşar Yıldırım, Taşar, İ. & Özek, Y. (2025). The impact of education and health expenditures on economic growth in fragile five economies. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS), 14*(1), 354-369.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1676008

Öz

Neo-Klasik iktisadın yakınsama hipotezine yönelik öngörülerinin başarısız olması nedeniyle içsel büyüme modelleri ekonomik büyümeyi açıklamak için alternatif makroekonomik parametrelere yönelmektedir. Söz konusu alternatif makroekonomik parametrelerin içerisinde ise eğitim ve sağlık harcamalarının artırılması ile birlikte toplumun refah seviyesinin ve toplam faktör verimliliğinin artırılması amacı yatmaktadır. Bu çalışmada 2004-2021 yılları arasında kırılgan beşli ülkelerinde eğitim/sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi incelenmektedir. Her üç değişkende yatay kesit bağımlılığı ve düzey değerinde birim köke sahiptir. Kısa dönemde eğitim/sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı, eğitim harcamalarından sağlık harcamalarına doğru nedensellik tespit edilmektedir. Hata düzeltme katsayılarına göre sağlık harcamalarının büyüme üzerinde etkisinin daha uzun dönemde ortaya çıktığı ve hasıla döngülerinden daha az etkilendiği görülmektedir. Ülke bazında ise yalnızca Güney Afrika'da sağlık harcamalarından, Brezilya ve Güney Afrika'da eğitim harcamalarından hasılaya doğru nedensellik bulunmaktadır. Son olarak hiçbir ekonomide hasıladan sağlık harcamalarına doğru nedensellik yokken, yalnızca Türkiye'de hasıladan eğitim harcamalarına doğru nedensellik bulunmaktadır. Bu nedenle Brezilya'da sosyal transferlerin odak olarak yer aldığı kamu harcamalarının olduğu, Güney Afrika'da tarihsel süreçte yaşadığı eşitsizlikler ve sağlık sorunlarının çözümüne yönelik kamu harcamalarının beşeri sermayenin verimliliğe dönüşünün olduğu, Hindistan ve Endonezya'da yarı saf kamusal mal üretimine yönelik harcamaların verimliliğinin düşük olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Türkiye'de ise ekonomik refahın eğitime doğrudan yansımadığına yönelik bulgulara rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Harcaması, Ekonomik Büyüme, Sağlık Harcaması, Panel Veri

Received / Geliş Tarihi: 14.04.2025 Accepted / Kabul Tarihi:17.06.2025

THE IMPACT OF EDUCATION AND HEALTH EXPENDITURES ON ECONOMIC GROWTH IN FRAGILE FIVE ECONOMIES

Abstract

After the failure of the neoclassical convergence hypothesis in explaining economic growth, endogenous growth models have focused on education and health expenditures as important determinants of economic growth. This study examines the effect of education and health expenditures on economic growth in the Fragile Five economies during the period 2004–2021. All three variables exhibit cross-sectional dependence and contain unit roots at their level values. In the short run, a bidirectional causality is observed between education/health expenditures and economic growth, along with a unidirectional causality running from education expenditures to health expenditures. According to the error correction coefficients, the effect of health expenditures on growth emerges in the long run and is less influenced by output cycles. At the country level, causality from health expenditures to output is found only in South Africa, while causality from education expenditures to output is observed in Brazil and South Africa. Finally, there is no evidence of causality from output to health expenditures in any of the economies, whereas causality from output to education expenditures is found only in Turkey. Therefore, it is concluded that in Brazil, public expenditures focus on social transfers; in South Africa, historical inequalities and public health spending have translated into human capital productivity; in India and Indonesia, the efficiency of expenditures directed toward quasi-public goods remains low. In Turkey, findings indicate that economic prosperity does not directly translate into increased investment in education.

Keywords: Economic Growth, Education Expenditure, Health Expenditure, Panel Data

INTRODUCTION

The economies of Turkey, Brazil, India, Indonesia and South Africa, referred to as the "Fragile Five" in the global economic system, exhibit a profile that is particularly vulnerable to macroeconomic shocks due to their structural fragility. These countries are defined by common characteristics such as high current account deficits, external financing dependency, inflationary pressures and institutional weaknesses (Morgan Stanley, 2013). These fragility factors threaten the sustainability of economic growth and bring about academic and political discussions on the role of human capital investments in long-term development strategies.

Human capital theory suggests that investments in education and health trigger economic growth through labor productivity, technological adaptation capacity and social welfare (Schultz, 1961; Becker, 1964). However, the dynamics of this relationship in the Fragile Five countries may differ from developed economies due to institutional deficiencies, asymmetries in resource distribution and macroeconomic instabilities. For example, the decrease in the real effect of health expenditures in a high inflation environment or the disruption of human capital accumulation due to quality problems in education systems are critical factors limiting the growth potential in these countries (Acemoğlu & Robinson, 2012).

This study aims to empirically examine the impact of health expenditures and education investments on economic growth in the Fragile Five economies.

1. THEORETICAL FRAMEWORK

1.1. Human Capital and Growth Theories:

The concept of human capital refers to the capacity of individuals to produce economic value through education, health, and skill development (Becker, 1964). Endogenous growth models developed by Romer (1990) and Lucas (1988) position human capital as the main driver of long-term growth by associating it with technological progress and economies of scale. According to these models, an educated workforce creates a "learning-by-doing" effect by

increasing the efficiency of R&D activities. Health expenditures, on the other hand, provide increased productivity by optimizing the physical and mental capacity of the workforce (Bloom et al., 2004).

However, this relationship may be interrupted in developing countries due to the weakness of institutional structures. For example, Acemoğlu and Robinson (2012) argue that in the absence of "inclusive institutions", the transformation of human capital investments into growth will be limited. In this context, factors such as corruption, bureaucratic inefficiency and political instability in Fragile Five countries should be considered as important obstacles that reduce the effectiveness of health and education policies (World Bank, 2021).

1.2. Macroeconomic Effects of Health Expenditures:

The effect of health expenditures on economic growth can be examined through three main channels:

a. Labor Productivity: Healthy individuals have higher working hours and physical/mental performance (Suhrcke & Urban; 2010).

b. Demographic Transition: Decreased infant mortality and increased life expectancy can change the demographic structure of the population and increase savings rates (Bloom et al., 2003).

c. Diffusion of Health Technologies: Public health infrastructure can trigger industrial growth by supporting private sector innovation (Goel &Gupta; 2021).

In the Fragile Five countries, Silva et al. (2018) found that public health expenditures in Brazil increased economic growth by 0.7% by reducing regional inequalities. In contrast, in South Africa, Mugizi and Matshaka (2022) found that the impact of health expenditure on GDP is only half that of developed countries due to institutional corruption.

1.3. Macroeconomic Effects of Health Expenditures:

The economic impact of education is directly related to the level of education (primary school, high school, university) and its quality (curriculum, teacher qualification). Hanushek and Woessmann (2012) empirically proved that a 1 standard deviation improvement in PISA scores increases the long-term growth rate by 2%. The example of India in the Fragile Five shows that technical and vocational education infrastructure increases manufacturing sector productivity by 15-20% (Rao & Singh; 2019). However, in Türkiye, Demir and Öztürk (2021) argue that personnel expenses, which constitute 70% of the education budget, remain inefficient due to the inadequacy of allocating sufficient resources to infrastructure investments.

1.4. Macroeconomic Effects of Health Expenditures:

Morgan Stanley (2013) explains the classification of these countries as "fragile" with their dependence on external financing and volatility in their currencies. In the post-COVID-19 era, Aizenman et al. (2022) found that economic recovery is 3-4% faster when health expenditure exceeds 1% of GDP. However, budget deficits in these countries lead to cuts in social spending, which hinders human capital investments (IMF, 2022).

2. LITERATURE REVIEW

Author(s)	Years	Country(ies)	Variable and Method	Results
Akıncı (2017)	2006-2017	Türkiye	This study, the relationship between education expenditures and economic growth was tested with time series analysis.	The findings showed that there was a statistically significant long-term relationship between the variables.
Altunöz (2020)	2000-2016	15 OECD countries	This study, the relationship between health expenditures and economic growth was tested with panel data analysis.	The findings showed that there was a positive and significant relationship between the variables.
Boussalem vd (2014)	1974-2014	Algeria	This study, the Granger Causality Test was used to test the relationship between health expenditures and economic growth.	The findings showed that there is a long-term relationship between the variables. It was found that public expenditures on health did not have a positive effect on economic growth.
Çetin & Doğan (2015)	1980-2011	Romania	This study tested the effect of education and health expenditures on economic growth with the Johansen Cointegration Test, Bounds test approach and Toda-Yamammoto causality test.	The findings showed that there is a long-term relationship between the variables and that these variables have a positive effect on economic growth.
Dinçer & Yüksel (2019)	1996-2016	E7 Countries	This study tested the relationship between health expenditures and economic growth using panel data analysis.	The findings concluded that there is a long-term relationship between the variables, but there is no causality relationship between health expenditures and economic growth.
Dudzevicute & Simelyte (2018)	1997-2016	Selected European Union countries	This study tested the relationship between education expenditures and economic growth by applying economic techniques within the scope of descriptive statistical analysis.	The findings showed that there was a statistically positive and significant relationship between the variables in the majority of the selected countries.
Eggoh vd (2015)	1996-2010	49 African Countries	This study tested the effect of education and health expenditures on economic growth with panel data analysis.	The findings showed that these variables have a negative impact on economic growth in Africa.
Hanif &	1960-2013	Member States	This study tested the	The findings showed

Arshed (2016)		of the Organisation for South Asian Cooperation	relationship between education expenditures and economic growth using panel data analysis.	that education, especially higher education, has a significant and positive relationship with economic growth.
Kar & Taban (2003)	1971-2000	Türkiye	This study tested the effect of public expenditures (education, health, social security, infrastructure) on economic growth with the cointegration approach.	The findings showed that the effect of education and social security expenditures on economic growth is positive, the effect of health expenditures is negative and the effect of infrastructure expenditures is statistically insignificant.
Mandiefe & Tieguhong (2017)	-	-	This study tested the relationship between health expenditures and economic growth through comparative analysis.	The findings show that health expenditures are the main determinant of economic growth of every country and that increasing these expenditures leads to higher growth rates.
Oğuz & Dinçer (2021)	2000-2018	OECD Countries	This study tested the effect of education and health expenditures on economic growth using panel data analysis.	The findings showed that a 1% increase in education expenditures resulted in a 0.11% increase in economic growth, while a 1% increase in health expenditures resulted in a 0.18% increase in economic growth.
Sağır & Kaplan (2024)	2000-2018	Türkiye	This study tested the relationship between health expenditures and economic growth with the ARDL bounds test.	The findings showed that there was a positive, significant and long-term relationship between the variables.
Wahab vd (2018)	1990-2015	Member States of the Organization of Islamic Cooperation	This study tested the effect of education and health expenditures on economic growth using panel data analysis.	The findings showed that there was a positive and long-term relationship between the variables.
Yakışık & Çetin (2014)	1980-2012	Türkiye	This study tested the effects of education (secondary and higher education enrollment rates), health (life expectancy) and technology level	The findings show that patents, life expectancy and secondary school enrollment rate have a significant and positive effect on

			(number of patents) on economic growth with the ARDL bounds test.	growth, while higher education has no effect.
Ali et al. (2016)	1982–2014	Pakistan	The study analyzed time series data (1982–2014) using GDP per capita as the dependent variable. Independent variables included higher education enrolment, physical capital, and labor force. The analysis employed ADF, Johansen co-integration, and Granger causality tests to examine relationships among variables.	The results revealed a long-run positive impact of higher education enrolment on economic growth. However, Granger causality tests showed a unidirectional relationship from GDP to higher education, not the reverse.

3. EMPRICAL RESULTS

In this study, the impact of education and health expenditures on economic growth in the Fragile Five countries during the period 2004–2021 is examined. In the empirical analyses, the variables used are gross domestic product at current prices in U.S. dollars (lnGDP), the ratio of education expenditures to gross domestic product (EE), and the ratio of health expenditures to gross domestic product (HE). The data are obtained from the World Bank database. The analyses involve the application of cross-sectional dependence (hereafter CSD), cointegration, and causality tests, respectively. The Pesaran et al. (PUY, 2008) LM test, on the other hand, is applied when the individual means deviate from zero while the panel mean is equal to zero. The LM test statistic is calculated as follows:

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=it1}^{N} T\overline{P_{ij}} \frac{(T-k)\widehat{P}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}}$$

where P^_ij^2represents the average correlation coefficient between cross-sectional units.

Table 1. CSD Results

	lnGDP	HE	EE
CD_{lm} (BP,1980)	13.57 (0.193)	20.996 (0.021)[b]	19.026 (0.04)[b]
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	0.799 (0.212)	2.459 (0.00)[a]	2.018 (0.022)[b]
CD (Pesaran, 2004)	-2.886 (0.00)[a]	-2.848 (0.00)[a]	-2.106 (0.018)[b]
LM_{adj} (PUY, 2008)	6.805 (0.00)[a]	0.261 (0.397)	0.823 (0.205)

p<0.01 a

In the CD and LMadj tests, the lnGDP variable is found to be significant at the 1% level; the HE variable is significant at the 5% level in the CDlm test and at the 1% level in the other CD tests, while the EE variable is significant at the 5% level in the CD tests. These findings indicate that the variables are socio-economically interdependent. The significance of CSD in lnGDP suggests that the output levels of the Fragile Five economies affect one another, and that their growth trajectories are closely aligned. Factors such as capital flows from international markets, similarities in trade structures and production patterns, and commonalities in monetary and

fiscal policies explain this interdependence. Furthermore, the countries' external debt ratios, financial market volatilities, and pressures on their national currencies contribute to a coordinated growth process (Şentürk et al., 2016). In the case of HE, the existence of CSD can be attributed to shared policies promoted by international health organizations and the similar shares of public budgets allocated to the health systems in these countries. Likewise, the dependence observed in EE may be explained by the comparable budget shares allocated to education and the relatively high proportion of young people within the total population.

Table 2. Smith et al. (2004) "bootstrap" Unit Root Test

	Constant		Constant and Trend	
		Bootstrap		Bootstrap
Levels	Statistic	p-value	Statistic	p-value
lnGDP	-1.542	0.43	-2.184	0.46
HE	-1.946	0.15	-2.268	0.43
EE	-0.694	0.96	-0.990	0.99
First difference				
lnGDP	-3.088	0.00[a]	-4.258	0.00[a]
HE	-4.484	0.00[a]	-4.576	0.00[a]
EE	-3.109	0.00[a]	-3.697	0.00[a]

p<0.01 a

According to the panel causality test of Smith et al. (2004) presented in Table 2, all three variables included in the model are affected by economic shocks at their level values, but these effects dissipate when the first differences are taken. Economically, global and internal crises cause shocks that have lasting effects on these variables. This indicates that in the Fragile Five economies, public expenditures and output are subject to structural issues that affect LR (hereafter LR) macroeconomic performance beyond short-term (SR) fluctuations. Problems stemming from fiscal policy implementation, high levels of public debt, volatility in commodity prices, and persistent hysteresis effects in the labor market contribute to unit root issues in these economies (Şahbaz et al., 2014). Structural transformations in the education and health sectors have LR impacts on the labor market and, consequently, on output (Koçyiğit et al., 2011). Within the framework of endogenous growth models, education and health expenditures support human capital accumulation and enhance total factor productivity in the LR. As previously mentioned, in the Fragile Five economies—net importers of commodities—fluctuations in oil prices (Erkan et al., 2011), pressures on national currencies, and structural problems in labor markets hinder the contribution of the education and health sectors to output growth (Konat et al., 2022). The LM bootstrap cointegration test developed by Westerlund and Edgerton (2008) addresses issues of autocorrelation and heteroskedasticity even in the presence of CSD in the panel.

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2}\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}\hat{w}_i^{-2}s_{it}^2$$

w^_i^(-2) long-run variance refers to the partial sum of the error terms.

Table 3. CSD, Homogeneity and Cointegration

	Statistic	Asymptotic p-value	Bootstrap p-value
CSD:			
CD_{lm} (BP,1980)	178.038	0.00[a]	

CD_{lm} (Pesaran, 2004)	5.813	0.00[a]	
CD (Pesaran, 2004)	4.922	0.00[a]	
LM_{adj} (PUY, 2008)	11.915	0.00[a]	
Homogeneity tests:			
$\tilde{\Delta}$	11.878	0.00[a]	
$\tilde{\Delta}_{adj}$	13.391	0.00[a]	
Panel Cointegration			
Constant	0.985	0.97	0.19
Constant and Trend	3.544	0.97	0.00[a]

Model (1) is estimated. p<0.01 a

According to the results presented in the first part of Table 3, there is evidence of CSD in the regression. Furthermore, the slope parameters obtained for the Fragile Five countries, which indicate the effects of HE and EE on lnGDP, differ across countries. Finally, in the model where lnGDP is the dependent variable and EE and HE are the independent variables, the null hypothesis asserting that EE and HE have a long-run effect on lnGDP is accepted.

$$\Delta lnGDP = \delta_{1i} + \sum_{p=11i}^{k} \delta_{11ip}\Delta lnGDP_{it-p} + \sum_{p=12i}^{k} \delta_{12ip}\Delta HE_{it-p} + \sum_{p=13i}^{k} \delta_{13ip}\Delta EE_{it-p} + \phi_{1i}\hat{\varepsilon}_{it} + v_{1it}$$

In this model, where lnGDP is the dependent variable and EE and HE are the independent variables, two different types of causality can be tested. The hypothesis $\sum_{p=12i}^{k} \delta_{12ip}\Delta HE_{it-p} = 0$ tests the absence of SR causality from HE to lnGDP, while $\sum_{p=12i}^{k} \delta_{12ip}\Delta HE_{it-p} \neq 0$ tests the presence of SR causality from HE to lnGDP. Similarly, the hypothesis $\sum_{p=13i}^{k} \delta_{13ip}\Delta lnEE_{it-p} = 0$ tests the absence of SR causality from EE to lnGDP, whereas $\sum_{p=13i}^{k} \delta_{13ip}\Delta EE_{it-p} \neq 0$ tests the presence of SR causality from EE to lnGDP. If the null hypothesis $\phi_{1i}\hat{\varepsilon}_{it} = 0$ is accepted, it indicates the absence of joint long-run causality from HE and EE to lnGDP. Conversely, if the alternative hypothesis $\phi_{1i}\hat{\varepsilon}_{it} \neq 0$ is accepted, it indicates the presence of joint long-run causality from HE and EE to lnGDP.

Table 4. Panel VAR and Panel VECM Causality

	Short Run			Long Run
	Δ(lnGDP)	Δ(EE)	Δ(HE)	ECT(-1)
Δ(lnGDP)	-	11.069 (0.00)[a]	9.720 (0.02)[b]	-0.31 [-5.626][a]
Δ(EE)	12.785 (0.00)[a]	-	12.201 (0.00)[a]	0.97 [0.976]
Δ(HE)	15.951 (0.00)[a]	2.573 (0.27)	-	0.064 [2.750][a]

a p<0.01, b p<0.05, c p<0.1 () and [] show probability value and t statistics, respectively.

In the SR, there is causality from EE and HE to lnGDP at the 1% significance level. This empirical finding indicates that public education and health expenditures, as components of aggregate demand, support output in the SR. According to Keynesian economic theory, particularly in economies with low per capita income, public spending contributes to output through the multiplier mechanism. It is quite natural for investment expenditures such as education and health, which prioritize individual development, to positively affect output in the SR. Additionally, in the SR, there is causality from lnGDP to EE at the 1% significance level and to HE at the 5% level, as well as from EE to HE at the 1% significance level. This implies that as lnGDP increases, more public resources are allocated to education and health expenditures. This finding is also consistent with Wagner's Law, which suggests that rising income levels lead to an

expansion of public spending (Bayat et al., 2017). Therefore, the increase in social security expenditures alongside output growth in fragile economies, and the emphasis on grounding the development process in social foundations, render this finding significant. The causality from EE to HE indicates that public expenditure policies are interdependent. It is expected that well-educated individuals will generate stronger demand for healthcare services. In the LR, within the model where lnGDP is the dependent variable, there is joint causality from EE and HE to lnGDP at the 1% significance level. In this model, short-term disequilibria are corrected within approximately 3.22 years. According to endogenous growth models, the increase in human capital supports sustainable growth by enhancing total factor productivity (Yenişehirlioğlu et al., 2020). When both the short- and long-run causality results are considered together, it is evident that HE and EE generate a demand-side effect in the SR and contribute to production capacity in the LR. In the long-run model where HE is the dependent variable, there is joint causality from lnGDP and EE to HE at the 1% significance level. In this case, the short-term disequilibria are corrected in approximately 15.6 years, which is considered a considerably long period. This suggests that health expenditures are either independent of or less affected by output cycles and public revenue policies. In summary, education and health expenditures support output in the SR, while output contributes to resource allocation to these sectors in the LR. Over the long term, education and health expenditures contribute to output in a sustainable manner by raising the average knowledge level of the population. The coordination between education and health spending is crucial for the effectiveness of public expenditure policies. Health and education expenditures should be considered together in the formulation of public spending strategies. Based on the error correction coefficients, it should be noted that the effects of health expenditures tend to emerge over a longer period.

Emirmahmutoğlu and Köse (2011), dmaxi represents the optimal lag length between the two variables, determined based on the panel vector autoregression (VAR) method.

$$\boldsymbol{lnGDP_{it} = \alpha_{1,it} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} \beta_{1,ij} lnGDP_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} \gamma_{1,ij} HE_{i,t-j} + \varepsilon_{1,it}}$$

The regression is estimated, and the null hypothesis of the Granger-based causality test, $\gamma_{1,i} = \gamma_{2,i} = \cdots = \gamma_{k,i} = 0$ states that there is no causality from HE to lnGDP. The alternative hypothesis, $\gamma_{1,i} = \gamma_{2,i} = \cdots = \gamma_{k,i} \neq 0$ asserts that there is causality from HE to lnGDP.

Table 5. Causality in Countries

Countries	Lag	lnGDP≠>HE	HE≠>lnGDP	Lag	lnGDP≠>EE	EE≠>lnGDP
Brazil	3	3.391 (0.33)	2.430 (0.48)	3	0.919 (0.82)	11.288 (0.01)[b]
India	2	0.431 (0.80)	0.133 (0.93)	1	1.037 (0.30)	0.020 (0.88)
Indonesia	3	2.122 (0.54)	5.003 (0.17)	1	1.622 (0.20)	0.069 (0.79)
South Africa	3	1.005 (0.79)	16.055 (0.00)[a]	1	0.611 (0.43)	4.257 (0.03)[b]
Turkiye	1	0.064 (0.79)	0.006 (0.93)	1	3.470 (0.06)[c]	0.459 (0.49)
Panel Fisher		4.718 (0.90)	18.843 (0.04)[b]		13.153 (0.21)[b]	17.747 (0.059)[c]

a p<0.01, b p<0.05, c p<0.1

According to the country-level causality test results, there is no evidence of causality from lnGDP to HE in any of the countries. This finding generally indicates that in the Fragile Five economies, health expenditures are more influenced by central government budget planning,

political priorities, and the international context than by the level of output. This is because in these economies, the healthcare system is publicly funded, and resources generated from output are not directly allocated to this sector. Moreover, the healthcare systems in these economies are highly dependent on external shocks and political plans. As a result, even if output increases rapidly, this may not immediately lead to a rise in health expenditures. Only in the South African economy is there causality from HE to lnGDP at the 1% significance level. It is thought that high-volume public spending over an extended period in response to issues such as HIV/AIDS has increased labor productivity through employment generated by health expenditures (Odhiambo, 2021). Additionally, in Brazil and South Africa, there is causality from EE to lnGDP at the 5% significance level. During the Lula da Silva administration, social transfers under the program "Bolsa Família" were directed toward education (Montenegro & Shenai, 2019). In this way, the accumulation of human capital contributed to output by enhancing total factor productivity. A similar situation occurred in post-Apartheid South Africa, where education spending reduced socio-economic exclusion and increased household participation in economic activities (Eggoh et. al., 2015). In the case of Turkey, causality from lnGDP to EE exists at the 10% significance level. Public spending increases resulting from output growth are reflected in education expenditures. However, the relationship between lnGDP and EE in the Turkish economy does not fully operate within an institutional framework. The centralized structure of education policy in Turkey has led education spending decisions to be closely tied to political cycles. The absence of causality between lnGDP and EE or HE in India and Indonesia can be attributed to the spatial nature of public spending in these economies and the inefficiencies introduced by bureaucracy. Furthermore, since the production structure in these economies is largely dependent on industry and the private sector, the impact of social transfer expenditures on output is indirect and delayed. The weak institutional structures in these countries prevent public spending from generating the expected effect on output. In economies like South Africa, where severe public health challenges exist and systemic health reforms are necessary, the effect of health expenditures on output is relatively more difficult to realize. For education expenditures to generate the expected effect on output, strong institutional foundations are required. In India and Indonesia, where the population is large, the weak institutional structure and the inefficiency of the centralized system imply that output growth does not stem from the development of human capital (Mallick et. al., 2016). Ultimately, although output in the Turkish economy does affect the education system, this influence is not at the expected level and is largely shaped by the political preferences of the government.

CONCLUSION AND POLICY IMPLICATIONS

With the failure of the neoclassical convergence hypothesis to adequately explain output growth, endogenous growth models have increasingly turned to alternative concepts. Among these alternatives, the aim is to enhance total factor productivity through increased investment in education and health expenditures. For this reason, investment in these two sectors is of critical importance for the sustainability of output growth in both the SR and LR. The efficiency of such expenditures not only raises the average level of societal welfare but also enhances labor productivity. Accordingly, the primary motivation of this study is to examine the effects of education (EE) and health (HE) expenditures on output (lnGDP) in Brazil, India, Indonesia, South Africa, and Turkey—emerging economies collectively known as the Fragile Five—over the period 2004–2021. These countries were selected because they share similar macroeconomic vulnerabilities, such as large current account deficits, dependence on foreign savings to finance investment, exposure to nominal exchange rate volatility, low marginal propensities to save, and frequent, irregular political instability. Furthermore, these economies face structural issues in financing quasi-public goods, making it essential to understand how such expenditures influence output from a policymaking perspective. Ultimately, this study investigates the impact of human capital on output in five countries that, while geographically distinct, share similar socio-political characteristics. The empirical analysis begins with testing for CSD, which reveals that all three

variables are subject to similar external or global shocks across these economies. Macroeconomic problems emerging in global markets tend to elicit similar policy responses in these countries. Using the Smith et al. (2004), the findings indicate that all three variables are exposed to economic shocks. This suggests that HE and EE exert not just temporary but also structural and LR effects on lnGDP. In the panel causality tests, bidirectional causality is observed in the SR: from EE and HE to lnGDP, and from lnGDP to both EE and HE. These findings support both the demand-side approaches of Keynesian economics and Wagner's Law. In this context, while expenditures on quasi-public goods contribute to output, increases in output also reinforce spending on such goods. The observed causality from EE to HE further suggests that the provision of education and health services is complementary in nature. In the LR, joint causality from EE and HE to lnGDP is confirmed, and short-term imbalances are corrected within approximately 3.2 years. This underscores the necessity for continuity in public education and health policies to ensure their effectiveness over time. Additionally, LR causality from EE and lnGDP to HE is detected, with the adjustment mechanism taking approximately 15.6 years. This indicates that the responsiveness of health expenditures to output growth is relatively slow and unfolds gradually. At the country level, distinct dynamic relationships are observed. In Brazil, the presence of causality from EE to lnGDP reflects the impact of public spending focused on social transfers. In South Africa, causality from both EE and HE to lnGDP suggests that public spending aimed at addressing historical inequalities and health crises has contributed to transforming human capital into productive capacity. In contrast, in Turkey, the causality from lnGDP to EE implies that economic prosperity does not directly translate into education investment. The absence of causality in India and Indonesia may indicate low efficiency in expenditures on quasi-public goods. Although the study aims to be as detailed as possible, several limitations exist. First, the empirical analysis considers only the impact of EE and HE on lnGDP, excluding variables such as private sector fixed capital investment, institutional quality indicators, technological advancement, and political preferences. Second, the classification of EE and HE into public and private components has not been performed. Third, spatial effects and the qualitative aspects of both sectors have not been incorporated into the model. In terms of policy implications, governments should align their expenditure composition with human capital accumulation objectives. Investments in both sectors should aim to enhance quality. In Brazil, the continuation of social assistance programs is crucial; in India and Indonesia, stricter oversight of public expenditures is needed; and in Turkey, institutional strengthening and avoidance of frequent policy shifts are recommended. These economies should also increase cooperation with international education and health organizations, design data-driven policies, and implement performance-based budgeting practices. Lastly, educational policy must be closely linked to the labor market, while health policy should be aligned with productivity, requiring coordinated and mutually reinforcing public strategies.

EXTENDED ABSTRACT

This study comprehensively examines the impact of education and health expenditures on economic growth in the economies of Turkey, Brazil, India, Indonesia and South Africa, referred to as the "Fragile Five" between 2004 and 2021. Since the convergence hypothesis of neoclassical economics is insufficient to explain the growth dynamics in developing economies, the research is based on human capital-focused endogenous growth models. In this context, the study analyzes how structural vulnerabilities, especially high current account deficit, external financing dependency, inflationary pressures and institutional weaknesses, affect the efficiency of public expenditures. Using panel data obtained from the World Bank, short- and long-term causality relationships are detailed with advanced econometric methods such as cross-section dependency (CSD), unit root tests (Smith et al., 2004), Westerlund and Edgerton (2008) LM bootstrap cointegration test and panel vector error correction models (VECM). The analyses revealed the existence of cross-sectional dependence in all variables (GDP, education and health expenditures) and that the variables contained unit roots in their level values. The Westerlund

and Edgerton (2008) test confirmed that there was a long-term equilibrium relationship between the variables. Short-term dynamics, consistent with Keynesian demand-side effects and Wagner's Law, showed bidirectional causality between education and health expenditures and GDP: While public expenditures support economic activity, the increase in growth triggers the allocation of resources to these sectors. For example, while investments in education infrastructure create employment and stimulate consumption, they increase GDP in the short term, while health expenditures increase labor productivity, which leads to a similar effect. In addition, the unidirectional causality from education expenditures to health expenditures reflects the complementarity of these two areas; since the educated population has a higher demand for access to health services. In the long term, error correction mechanisms have highlighted the sustainable impact of education and health expenditures on GDP: While imbalances in GDP are balanced in a relatively short time of 3.2 years, the impact of health expenditures requires a 15.6-year adjustment period, indicating that the transformation of these investments into productivity encounters structural obstacles (institutional slowness, bureaucratic inefficiency). The heterogeneous results across countries have highlighted the critical role of contextual factors in policy design. Social transfer programs such as Bolsa Família in Brazil have reduced poverty and alleviated regional inequalities by strengthening human capital through education expenditures. For example, this program, implemented between 2003 and 2014, provided cash support to families in return for sending their children to school and significantly increased school enrollment rates. In South Africa, public investments in the fight against HIV/AIDS have improved health infrastructure, increased labor productivity, and, especially since the early 2000s, reduced the rate of spread of the disease. The unidirectional causality from GDP to education expenditures in Turkey indicates that centralized and political cycle-dependent spending policies are combined with institutional weaknesses. For example, the fact that a large portion of the education budget is allocated to personnel expenses restricts infrastructure and technology investments and prevents quality improvements. In contrast, the absence of a significant relationship between public expenditures and growth in India and Indonesia is explained by bureaucratic inefficiencies, low quality of semi-public goods, and a private sector-dominated growth model. In India, the inadequacy of technical and vocational education infrastructure causes the workforce to fail to adapt to industrial needs, while in Indonesia, regional inequalities in access to health services deepen productivity losses.

In terms of policy recommendations, the study emphasizes the need for customized strategies for each country. It is recommended that Brazil strengthen its anti-corruption mechanisms while continuing social programs, South Africa expand its health infrastructure to rural areas, and prioritize preventive policies in the fight against HIV/AIDS. In Turkey, it is critical to purify education policies from political influences, implement quality-oriented reforms through autonomous institutions, and ensure harmony between vocational training and industrial needs. In India and Indonesia, the capacity of local governments should be strengthened, transparent budgeting systems should be established, and private sector-human capital collaborations should be encouraged to increase the efficiency of public expenditures. Performance-based budgeting, cooperation with international organizations in education and health projects, development of qualified data collection systems, and integration of sectoral policies with long-term development plans are recommended for all economies. The limitations of the study include the fact that private sector investments, technological innovations, and institutional quality indicators are not included in the model. In addition, analyzing education and health expenditures without making a public-private distinction has prevented a full understanding of the efficiency in these sectors. It is recommended that future studies use qualitative data (quality of education curriculum, accessibility of health services), examine regional differences with spatial econometric methods, and test the asymmetric effects of expenditures on growth through threshold models.

As a result, education and health expenditures in Fragile Five economies, although they create demand-side effects in the short term, should be supported by institutional reforms, transparent governance mechanisms, and coordination of sectoral policies for long-term sustainable growth. These findings reveal that human capital should not be considered as a mere cost item, but as the fundamental dynamic of inclusive development.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik izin gerekli değildir. / Ethical clearance is not required for this study

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.

Ali, A., Hakim, R. A., & Abdullah, H. (2016). The relationships between higher education and economic growth in Pakistan. *Journal of management and training for industries*, *3*(2), 16-29.

Aizenman, J., Jinjarak, Y., & Park, D. (2022). Health expenditures and post-COVID recovery in emerging economies. *Journal of Development Economics*, 158, 102945. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2022.102945

Akıncı, A. (2017). Türkiye'de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Maliye Dergisi*, 173, 387-397.

Altunöz, U. (2020). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisinin OECD ülkeleri için analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi, 12*(1), 85-105.

Barro, R. J. (2013). Education and economic growth. *Annals of Economics and Finance*, 14(2), 301–328.

Bayat, T., Tasar, I., & KAYHAN, S. (2017). The validity of efficiency and compensation hypothesis for G7 countries. *Ecoforum Journal*, *6*(2).

Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education*. University of Chicago Press.

Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth: A production function approach. *World Development*, *32*(1), 1–13.

Boussalem, F., Boussalem, Z. & Taiba, A. (2014). The relationship between public spending on health and economic growth in Algeria: Testing for co-integration and casuality. *International Journal of Business and Management, 2*(3), 25-39.

Breusch, T.S., and Pagan, A.R. (1980), The Lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-53

Çetin, M. & Doğan, I. (2015). The impact of education and health on economic growth: Evidence from Romania (1980-2011). *Romanian Journal of Economic Forecasting, 18*(2), 133-147.

Demir, A., & Öztürk, S. (2021). Türkiye'de mesleki eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 45–67.

Dinçer, H. & Yüksel, S. (2019). Identfying the casuality relationship between health expenditure and economic growth: An application on E7 countries. *Health Systems and Policies Research Center of Istanbul Medipol University Journal of Health Systems and Policies*, 1, 5-23.

Dudzevičiūtė, G. & Šimelytė, A. (2018). Education and economic development in the selected European Union countries. *European Journal of Sustainable Development, 7*(2), 14-28.

Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. *MPRA Paper 17692*, University Library of Munich, Germany.

Eggoh, J., Houeninvo, H., & Sossou, G. A. (2015). Education, health and economic growth in African countries. *Journal of Economic Development, 40*(1), 93.

Emirmahmutoglu, F., & Kose, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.

Erkan, B., Şentürk, M., Akbaş, Y. E., & Bayat, T. (2011). Uluslararası ham petrol fiyatlarındaki volatilitenin işsizlik göstergeleri üzerindeki etkisi: Türkiye örneği üzerine ampirik bulgular. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(2), 715 -730

Goel, R. K., & Gupta, S. (2021). Health infrastructure and industrial growth: Evidence from India. *Journal of Policy Modeling*, 43(4), 803–818.

Hanif, N. & Arshed, N. (2016). Relationship between education and economic growth: SAARC countries. *International Journal of Economics and Financial Issues,* 6(1), 294-300.

Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2012). Do better schools lead to more growth? *Journal of Economic Growth*, 17(4), 267–321.

IMF. (2022). Fiscal monitor: Fiscal policy for the great transformation. International Monetary Fund.

Kar, M., ve Taban, S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(3), 145-169.

Koçyiğit, A., Bayat, T., & Tüfekçi, A. (2011). Türkiye'de işsizlik histerisi ve STAR modellerinin uygulaması. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (2), 45-59.

Konat, G., Taş, Ş., & Bayat, T. (2022). Döviz piyasası baskı endeksi ve dolarizasyon arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 575-584.

Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.

Mallick, L., Das, P. K., & Pradhan, K. C. (2016). Impact of educational expenditure on economic growth in major Asian countries: Evidence from econometric analysis. *Theoretical and Applied Economics,* 2(607), 173-186.

Mandiefe, P. S. & Tieguhong, C. J. (2017). Health expenditure and economic growth: A review of the literature and an analysis between the economic community for central African States (CEMAC) and selected African countries. *Health Economics Review*, 7(23), 1-13.

Montenegro, F., & Shenai, V. (2019). Government expenditure, economic development and economic growth in Brazil. *International Journal of Business Marketing and Management,* 4(10), 35-58.

Morgan Stanley. (2013). *Fragile Five: The evolving economic landscape.* Global Economic Forum Report.

Mugizi, F. M. P., & Matshaka, T. (2022). The impact of health expenditure on economic growth in South Africa: A threshold analysis. *Development Southern Africa,* 39(3), 367–382.

Odhiambo, N. M. (2021). Education and economic growth in South Africa: An empirical investigation. *International Journal of Social Economics,* 48(1), 1-16.

Oğuz, S., & Yaşar Dinçer, F. C. (2021). OECD ülkelerinde eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 47-62. https://doi.org/10.17130/ijmeb.776845

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. SSRN Working Paper No. 572504.

Pesaran, M.H., Ullah, A., Yamagata, T., 2008. A bias-adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal 11*, 105–127.

Rao, P., & Singh, A. (2019). Vocational education and manufacturing productivity: Evidence from India. *Economic Development and Cultural Change,* 67(4), 879–910.

Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102.

Sağır, M., & Kaplan, S. (2024). Türkiye'de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(1), 157-175. https://doi.org/10.17336/igusbd.1159671

Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review,* 51(1), 1–17.

Silva, L. A., Costa, M. F., & Ribeiro, E. P. (2018). Public health spending and regional inequality in Brazil. *Health Policy and Planning,* 33(8), 925–933.

Smith, L. V., Leybourne, S., Kim, T., & Newbold, P. (2004). More powerful panel data unit root tests with an application to the mean reversion in real exchange rates. *Journal of Applied Econometrics,* 19(2), 147–170.

Suhrcke, M., & Urban, D. (2010). Are cardiovascular diseases bad for economic growth? *Health Economics,* 19(12), 1478–1496. https://doi.org/10.1002/hec.1566

Şahbaz, A., Adıgüzel, U., Bayat, T., & Kayhan, S. (2014). Relationship between oil prices and exchange rates: the case of Romania. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research/Academy of Economic Studies*, 48(2), 245-256.

Şentürk, M., Kayhan, S., & Bayat, T. (2016). Küresel Finans Krizi Sonrasında Merkez Bankacılığı Ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 9(3), 147-160.

Wahab, A., Oluwanisola, A. A., Kefeli, Z. & Nurhazirah, H. (2018). Investigating the dynamic effect of healthcare expenditure and education expenditure on economic growth in Organisation of Islamıc Countries (OIC). *MPRAPaper,* No. 90338.

Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and statistics,* 69(6), 709-748.

Westerlund, J. 2008. Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics 23:* 193–223

Westerlund, J., and Edgerton, D. (2008) A simple test for cointegration in dependent panels with structural breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics,* 70(5), 665-704.

World Bank. (2021). *Türkiye'nin insan sermayesi karnesi: Eğitim ve sağlıkta ilerleme ve zorluklar* [Dünya Bankası Raporu].

Yakışık, H. & Çetin, A. (2014). Eğitim, sağlık ve teknoloji düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: ARDL sınır test yaklaşımı. *Sosyoekonomi,* 21(1), 169-186.

Yenişehirlioğlu, E., Taşar, İ., & Bayat, T. (2020). Tourism revenue and economic growth relation in Turkey: Evidence of symmetrical, asymmetrical and the rolling window regressions. *Journal of Economic Cooperation & Development,* 41(2), 1-16.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2023)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

CAHİDE BİRGÜL'ÜN ROMANLARINDA VAROLUŞÇULUĞUN İZLERİ: TOPLUMSAL CİNSİYET VE AİLE

Ahmet EVİS
Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ahmetevis@gmail.com
0000-0003-4205-2661

Atıf / Citation: Evis, A. (2025). Cahide Birgül'ün romanlarında varoluşçuluğun izleri: toplumsal cinsiyet ve aile. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 370-389.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1674599

Öz

Cahide Birgül (Sesveren) (1956-2009), kaleme aldığı tiyatro ve romanlarla Türk edebiyatı tarihi içinde tanınırlık kazanır. Yaklaşık yirmi tiyatro eseri ve dört romanıyla çeşitli ödüllere layık görülen Birgül, bunların yanında deneme, söyleşi, derleme, günlük gibi farklı türlerde de eserler verir. Modernist sanat anlayışı etrafında kaleme aldığı çoğu romanında insanın iç dünyasına yönelerek psikolojik tahliller üzerinden özgün tipler yaratmayı başarır. Döneminin genel kabullerine karşıt bir tavır benimseyerek ele aldığı eşcinsellik, ataerkil toplum eleştirisi, çekirdek aile yapısına yönelik yergiler gibi konu ve temalarla çağdaşlarından ayrılır. Toplumsal ve bireysel problemleri modern romanın gerekleri içerisinde başarıyla harmanlayarak okurlarda bir farkındalık yaratır. Bu çalışmanın amacı, Cahide Birgül'ün romanlarındaki ontolojik kullanımları bireysel ve kolektif tecrübeler etrafında anlamlandırmaktır. Çalışmada betimsel bir yöntem tercih edilerek öncelikle literatür taraması yapılmış ardından metin merkezli okumalarla toplumsal cinsiyet ve aile odağında yazarın eserlerindeki varoluşsal problemlerin ve arayışların somut ve temsili düzeydeki görünümlerine yer verilmiştir. Yapılan tahliller neticesinde Birgül'ün çoğu başkişi olarak karakterize ettiği kadın tiplerinde ferdî hassasiyetler etrafında aşk, yalnızlık, mutsuzluk, aile içi çatışmalar, eşcinsellik, yabancılaşma gibi konu ve temalara yöneldiği anlaşılmıştır. Böylesi bir içerik, eserlerini ontik düzeyde incelemeye müsait hâle dönüştürerek yazarın eserlerine özgün bir değer katmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cahide Birgül, Varoluşçuluk, Modern Roman, Toplumsal Cinsiyet, Aile

Received / Geliş Tarihi: 12.04.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 23.06.2025

TRACES OF EXISTENTIALISM IN CAHİDE BİRGÜL'S NOVELS: GENDER AND FAMILY

Abstract

Cahide Birgül (Sesveren) (1956-2009) is well-known in Turkish literature for her plays and novels. Birgül has received various awards for around twenty plays and four novels, and she also writes in different genres, including essays, interviews, compilations, and diaries. In most of her novels, she writes with a modernist understanding of art, concentrating on the inner world of human beings and adeptly creating unique characters through psychological analysis. She distinguishes herself from her contemporaries by addressing homosexuality, critiques of patriarchy, and challenges to the nuclear family, adopting a perspective that contrasts with the acceptance of her era. She raises reader awareness by blending social and individual issues in modern novels. This study aims to analyse the ontological practices in Birgül's novels within the context of individual and collective experiences. In this study, a descriptive method was adopted; first, a literature review was conducted, followed by text-centred readings focusing on gender and family, through which the existential problems and quests in the author's works were examined both in their concrete and representational forms. The results highlighted that Birgül's female characters, most of whom were characterised as protagonists, tend towards subjects and themes such as love, loneliness, unhappiness, family conflicts, homosexuality, alienation, and individual sensitivities. This content uniquely enhances the author's works for ontic analysis.

Keywords: Cahide Birgül, Existentialism, Modern Novel, Gender, Family

GİRİŞ

Varoluşçuluk, modernizmin yeni felsefi eğilimleri ve pozitif bilimler ışığında insanı merkeze alan, pragmatist ve toplumdan bireye doğru açımlanan Avrupa menşeli bir akımdır. Modernleşme projesinin sanattaki en etkili ve uzun ömürlü akımlarından olan varoluşçuluk, tarihsel süreç içinde psikolojik ve sosyolojik verileri temel değişkenler şeklinde kabul ederek yeni bir toplum tasarımının ve tahayyülünün sembolüne dönüşür.

Antik Yunan'dan başlayarak 19. yüzyıla dek bilgi, metafizik ve felsefe ekseninde kendini gösteren varoluşçu eğilimler; 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına dek Jean Paul Sartre, Albert Camus, Soren Kierkegaard, Frederic Nietzsche, Martin Hegel, Karl Jaspers, Bergson gibi felsefecilerin öncülüğünde ve farklı bakış açıları ekseninde ele alınarak hâkimiyet alanını genişletir. İlkin sosyal bilimler alanında sonrasında farklı sanatlarda etkisi görünen varoluşçu düşünce, günümüzde dahi birçok sanatçının temel aldığı estetik eğilimdir. Varoluşçuluğun tarihsel gelişim süreci içinde öncü teorisyenlerin kuramları dikkate alındığında iki farklı koldan geliştiği anlaşılır. Bunlardan ilki Katolik Hıristiyan düşünürlerce meydana gelen oluşumken ikincisi ise ateist düşünürlerce savunulan varoluşçu düşünce sistemidir. Her iki eğilimin ortak noktası ise varoluşun -öz de dâhil olmak üzere- her şeyden önce geldiğidir (Sartre, 1985: 61; Yılmaz, 2024: 199; Evis, 2020: 7). Kapsamı bakımından varoluşçuluk "herhangi bir özsel ve genel tasarım karşısında somut bireysel varoluşa öncelik verir. Bu çerçevede, bireysel insanın, varoluşsal özgürlüğü kendi seçim ve eylemleriyle kendi dışına çıkıp kendini gerçekleştireceğini ve yaşamını anlamlı kılabileceğini varsayar" (Coşkun, 2015: 101). Başka bir deyişle varoluş, rasyonalitenin sınırlarını aşan, evrensel problemlerin yarattığı somut ya da soyutlaştırmaların reddettiği bir öznelliği kucaklamalıdır (Kierkegaard, 2002: 38). Söz konusu öznellik, bireyin sağlam ve gerçek bir benlik kazanmasındaki biricikliğiyle varoluşçuluğun temel dayanaklarından birine dönüşür. Örneğin; Kierkegaard'a göre gerçek benlik, sadece ruhun bir zaman dilimi olarak şimdi içerisindeki yaptığı seçimler ve/ya özgür eylemleri sayesinde meydana gelir (2004: 156). Heidegger ise varlığı, düşünce ve dilin doğal bağına dayandırarak açıklar (2013: 5). Çünkü "varlık ile insanın etkileşimi dilde gerçekleşir ve insan konuşarak kendi özsel varlığına kavuşur" (Schmidt, 2010: 83). Bu noktada varoluşçu düşüncenin şekillenmesinde öne çıkan birkaç kavram şu şekilde sıralanabilir: Özgür seçme iradesi, düşünce, dil, benlik, öznellik, menfi durumlar karşısındaki tepkisellik yahut pasiflik, toplumsal kurallara yahut dinî öğretilere karşı çıkma, insancılık, usdışılık, diyalektik, determinizm, saçma, bunaltı, idealizm… Tüm bu kavramlar, Batı

dünyasında yaşanan tarihsel, yazınsal ve iktisadi dönüşümlerin doğal neticeleri olarak düşünülebilir. Fransız İhtilali, coğrafi keşifler, sömürgecilik, rönesans, sekülerizm, sanayi devrimi, I. ve II. Dünya savaşları gibi insanlık tarihine yön veren Batı kökenli olaylar insanı düşünmeye, kendisini ve çevresini sorgulamaya itmiş ve dolayısıyla varoluşçu eğilimlerin çeşitlilik kazanmasında etkili olmuştur.

Varoluşçu felsefenin somut yansımalarının göründüğü alanların başında kuşkusuz ki edebiyat gelir. Öncelikle Avrupa ve Rus edebiyatlarında pratiğe dökülen varoluşçu felsefe, kısa sayılabilecek bir süre içinde tüm dünya edebiyatlarını da tesiri altına alır. Türk edebiyatında 1950 ve 1960 kuşağıyla artan modernist eğilimler, beraberinde varoluşçu akımın da eserlerde boy göstermesine vesile olur. Bu dönemde varoluşçu edebiyat; Erdal Öz, Leyla Erbil, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ferit Edgü, Peyami Safa, Bilge Karasu, Güven Turan, Feyyaz Kayacan, Orhan Duru, Yusuf Atılgan, Demir Özlü, Tezer Özlü, Kamuran Şipal, Vüsat O. Bener gibi yazarlarla hatırı sayılır bir külliyat oluşturur (Şahin, 2020: 83). İntihar, mutsuzluk, yabancılaşma, ölüm, bireyleşme, eşcinsellik, küçük burjuva aydın tipinin bunalımları gibi konu ve temalar varoluşçu bir düzlemde anılan yazarların eserlerinde sıkça kullanılır. Söz konusu temaların "mutsuzluk" duygusuyla doğrudan ilişkisi Svetlana Uturgauri'ye (1989) göre 1950 ve özellikle 1960'lı yıllarda ülkenin içinde bulunduğu tarihsel ve ruhsal atmosferin doğal sonucudur. 1960 askerî darbesi akabinde ortaya çıkması beklenen özgürlükçü yapının istenen seviyede olmayışı dönem aydınları arasında hoşnutsuzluk ve hayal kırıklıkları yaratır. Bu durum kısa süre içinde eserlerde varoluşçu ve Freudçu etkilerin boy göstermesine yol açar. 1970'li yıllarda Oğuz Atay'ın modern ve postmodern içerikli eserleriyle derinlik kazanan varoluşçu edebiyat anlayışı, 1980 darbesi sonrasında ortaya çıkan apolitik ortam nedeniyle gittikçe popüler hâle gelir. Modern edebiyatın estetik kaygılarıyla desteklenen varoluşçuluk, 1990'lı ve 2000'li yıllarda Türk edebiyatında etkisini arttırarak sürdürür. Cahide Birgül de bu dönemlerde varoluşçu tarza uygun eserler veren yazarlardan biri olarak öne çıkar.

1990'lı yıllarda edebî eserler veren Cahide Birgül (Sesveren), 1956 yılında Ankara'da doğar. Babasının asker olması nedeniyle ilkokulu Ankara'da, liseyi Erzurum'da okur. Üniversite eğitimi için tekrar Ankara'ya dönen yazar, Mimarlık-Mühendislik Akademisi Mimarlık Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlar. On beş yıl boyunca mimarlık mesleğini çeşitli kurumlarda icra eder. 1999 yılında emekliliğe ayrılarak tam anlamıyla edebiyata yönelir. TRT Ankara Radyosu'nda skeç ve oyunlar yazmaya başlar. Birgül, tiyatro oyunu olan "Kaplumbağa Sever misiniz?" gösterisiyle Avrupanın Sesi radyosunda Türkiye'yi temsil eder. Çocuk yaşlarda ilgi duyduğu edebiyat alanına, tiyatro ve skeçler yazarak başlar. Cahide Birgül'ün çağdaş edebiyata kazandırdığı yirmi tiyatro eseri, bir söyleşi kitabı ve dört romanı vardır. Sanat anlayışında farklı edebî türlerin etkileri açıkça hissedilir. Şöyle ki o, çağdaş edebiyatta mensur tarzı benimseyen yapısıyla romanlardaki kurgunun temelini tiyatro yazılarından edinir. Patricia Hihgsmith ve George Simeon gibi polisiye yazarlarından etkilenir ve bu türün özelliklerine uygun şekilde eserlerinde psikolojik tahlil ve çözümlemelere başvurur. Bu da polisiye ve varoluşçu estetiğin iç içe geçtiği kurmaca bir yapının ortaya çıkışına zemin hazırlar. Ayrıca romanlarında insan-nesne münasebetini ayrıntılı şekilde tasvir eder. 2009 yılında kanser nedeniyle Ankara'da vefat eden Birgül, Karşıyaka Mezarlığına defnedilir (Akar, 2019; Erayda, 2020; Karakuş, 2019: 70).

Romancı kimliğiyle tanınırlık kazanan Birgül'ün eserlerinde ortak bir kompozisyondan bahsetmek mümkündür. Yazarın; psikolojik çıkmazlar, hayal gücü, nesnelerin insanlar üzerindeki etkisi ve bireyin iç dünyasını kurgulama başarısı oldukça dikkat çekicidir. Eserlerindeki karakterler, zaman ve mekân canlı şekilde tasvir edilir. Sağlam bir neden-sonuç ilişkisine dayandırılan olaylar, genellikle kahraman bakış açısı ve I. tekil anlatıcıyla sunularak romanlardaki gerçeklik hissi olabildiğince arttırılır. Birgül, bireyin kendini gerçekleştirme sürecini psikolojik değişkenlere göre biçimlendirerek kişilerin karakteristik yahut tipik özelliklerini modern romanın gereklilikleri etrafında işler. Tüm romanlarında benzer konu ve temalar kullanır. Olaylar dar bir çevrede ve belli şahıslar etrafında gerçekleşir. Sorunlu aile içi yaşantılar, bedensel engeller,

kadınların toplumsal hayatta yaşadığı problemler, aşk, eşcinsel eğilimler, insan-eşya, insan-insan ve insan-mekân ilişkilerinin ortaya çıkardığı menfi tecrübeler yazarın, romanlarında ele aldığı başat konulardır. Bu konular etrafında yalnızlık, bunalım, melankoli, hüzün, yabancılaşma, çaresizlik gibi hisler tematik yapının (Türker, 2019) belirleyici unsurlarına dönüşür. Romanlarda, varoluşsal kaygı ve arayışlarla modern dönem insanının mutsuz, ötekileşmiş profili çizilir.

Bu çalışmanın sonraki bölümlerinde metin merkezli bir yaklaşımla Birgül'ün eserlerindeki varoluşçu eğilimlerin somut görünümleri örneklenerek izah edilmiştir. Ontolojik problemleri ve kimlik arayışını ortaya çıkaran sorunlu aile yapısı ve bir kaçış yahut arayış alanı olarak eşcinsellik ise tahlil aşamasındaki jenerik kavramlar şeklinde tercih edilmiştir. Söz konusu kavramlara dair kuramsal bilgiler, ilgili alt başlıklarda ve varoluşçu düşünceyle ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.

1. BENLİK İNŞASINDA YIKICI BİR GÜÇ OLARAK AİLE İÇİ İLİŞKİLER

Cahide Birgül, eserlerinde, modern roman estetiğine uygun şekilde kişinin iç dünyasını gerçekçi şekilde tasvir eder. Modern dünyanın tükettiği bireyleri determinizm, nihilizm, varoluşçuluk gibi sanat eğilimlerinin gerektirdiği psikolojik tahlillerle eserlerine taşır. Kişi kadrosunda karakter olarak yaratılan başkişi(ler) yanında yardımcı karakterlerin işlevsellikleri, söz konusu psikolojik tahlillerin derinlik kazanmasını sağlar. Birgül'ün aile içi problemleri ele aldığı çoğu romanında başkişinin ruh hâline dair ayrıntılar, yardımcı şahısların tipik özellikleri neticesinde belirginleşir. Romanlarda aile içi problemlerin daha çok fiziksel ve duygusal şiddet yahut annesiz büyümek üzerine inşa edildiği görülür. Bu durum psikolojik rahatsızlıkların gerçekçi şekilde eserlere taşındığını gösterir. Zira psikolojik manada aile içi şiddete doğrudan yahut dolaylı şekilde maruz kalan çocuklarda kısa ve uzun vadede çoğu psikolojik temelli sağlık problemleri gözlemlendiği bilinmektedir: "Anksiyete, depresyon, öğrenme güçlüğü, duygu ve davranış bozuklukları, sonraki yaşamlarında daha fazla şiddete maruz kalma ve kendilerinin de şiddet uygulaması, okul başarısızlığı, post-travmatik stres bozukluğu, somatik yakınmalar, anti-sosyal davranış, fobi, uyum bozuklukları ve içe kapanma gibi sorunlar görülmektedir" (Lök, Başoğul & Öncel, 2016: 160). Söz konusu sorunlar Birgül'ün roman kişilerinde maruz kaldıkları şiddet türüne uygun şekilde işlenir. Aşırı endişeli, yalnızlık duygusuna kapılmış, depresif ve içe kapalı tiplerle sosyal ilişkileri zayıf, intihara meyyal kişilerin ailedeki sorunlu ilişkilere bağlı olarak karakterize edildiği anlaşılır. Ebeveyn şiddetinin ortaya çıkardığı korku duygusu[1] beraberinde yeni korkular doğurarak daha takıntılı, fobik bireylerin ortaya çıkmasına neden olur. Tüm bu etkenler, roman kişilerinin iç dünyasının tematik düzlemde işlenmesini sağlar. Ayrıca aile içi sorunlu ilişkilere neden olan toplumsal etkenler de romanlarda dolaylı biçimde eleştirilir.

Cahide Birgül'ün eserlerinde sıkça yer verilen çekirdek aile yapısı barındırdığı sorunlar ve sosyo-psikolojik yönleri ile ortak bir tema olarak ele alınır. Onu Türk edebiyatında özgün kılan temel noktalardan biri de kuşkusuz ki "bugün pek meşhur olan orta sınıf aile yapısı eleştirisini asla didaktik olmayan bir tonda, hakaretamiz bir ifade kullanmaksızın, her karakterin çıkışsızlığını da deşifre ederek sunabilme yetisidir" (Özsoy, 2019: 13). Türk aile yapısındaki bilindik kalıplardan farklı olarak özellikle kadın ve anne tipinin yazarın romanlarında belirleyici bir misyona sahip olduğu söylenebilir. Kurguya yön veren olayların merkezinde ya bir kadın ya da bir kadından çeşitli açılardan etkilenen bir erkek vardır. Birgül'ün eserlerinde anne tipi, daha çok yokluğuyla olay örgüsü ve tematik yapıya yön verir. Örneğin; *Ah Tutku Beni Öldürür müsün*? adlı romanın başkişisi Melih, annesinin ölümü ardından üvey annesi ve babasının yaptıklarıyla gittikçe mut-

[1] Çocuklardaki şiddet odaklı korku duygusu; bir nesneye, hayvana, annesizliğe, sevilmeme/beğenilmemeye, günah kavramına, karanlık ortamlara yahut toplumsal hayata dahil olamama gibi etkenleri de bünyesine dâhil edebilir. Tüm bu korkular, kökenini çocukluk çağından alan ve kişinin yetişkinlik dönemindeki yaşantısını büyük ölçüde etkileyerek sağlıklı bir kimlik kazanımını olumsuz şekilde biçimlendirir (Atlı, 2017: 203). Dolayısıyla aile içindeki şiddetin yarattığı korkunun, yeni korkuları tetikleyen bir işlev taşıyarak bireyden topluma doğru genişleyen problemli bir yapının ortaya çıkışına zemin hazırladığı sonucuna ulaşılabilir.

suzlaşır ve kendini değersiz hisseder. Bu romanıyla yazar, polisiye tarza yönelir. Türünün yetkin bir örneği şeklinde değerlendirebileceğimiz eserde, varoluşsal manada aidiyet duygusunun sorgulandığı görülür. Annesinin ölümü sonrasında üvey anneyle büyüyen Melih, maruz kaldığı fiziksel ve psikolojik şiddetle ruhsal manada ciddi sorunlar yaşar. Üstelik babasının da bu şiddete ortak oluşu, ondaki aile kavramına yönelik tutumun olumsuz yönde gelişmesine neden olur:

> Annesi öldükten sonra, henüz altı yaşındayken hayatına giren o kadınla birbirlerini hiç sevmemişlerdi. Daha sonra doğan çocuklar ise, huzursuzluğu gidereceğine iyice artırmıştı. Hayal meyal hatırlıyordu, babası ilk onu korur gibi davranmışsa da giderek karısından yana olmuştu (…) Melih sadece zavallı değil, duygusuz ve korkak bir adam olduğunu da düşünüyordu onun. (…) Hele bir defasında o kadar acımasızca dövmüştü ki, Artık ölüyorum herhâlde, diye düşünmüştü Melih (Birgül, 2020: 19).

Anne sevgisinden yoksunluğun yanında baba tarafından uygulanan şiddet, Melih'te, psikolojik manada sorunlu bir kişiliğin ortaya çıkmasına yol açar. Çocukluk çağında yaşadığı problemler gençlik yıllarında etkilerini devam ettirir. Sağlıklı bir aile ortamında büyüyemeyen birinin hissettiği sevgi açlığı Melih'te açıkça görünür. O, varlıklı bir ailenin bir kaza sonucu bakıma muhtaç oğluna arkadaşlık etmek amacıyla çalışmaya başladığı evdeki ortamın büyüsüne kapılır. Melih, ebeveynlerinin gösterdiği yakınlıktan etkilenerek bu ailenin bir parçası olmaya çabalar. Ne var ki evin oğlu, bu durum karşısında Melih'i uyararak ona karşı tavır alır:

> "İşini iyi yapmıyorsun" diye devam etti Olcay. Sesi sert değilse de otoriterdi.
> "Anlamadım"
> "Neden buradasın? Bana arkadaşlık etmek için. Peki sen ne yapıyorsun? Evde yaşayan biri gibi davranıyorsun."
> Melih yüzünün kıpkırmızı kesildiğini hissetti (Birgül, 2020: 50).

Dışarıdan bakıldığında ideal bir aile görüntüsü çizen bu varlıklı ailenin maddi çıkarları için birbirine yaptıkları kötülükler, polisiye roman ekseninde kurguya eklemlenir. Miras ve antika bir eser için cinayet işlendiğini düşünen ve geçirdiği kazayı bir komplo olarak Melih'e anlatan Olcay, kazada ölen ikizi Gülce'yi güzelliği ve iyi kalpliliği ile anarak Melih'teki sevgi yoksunluğunu tekrar ortaya çıkarır. Melih ise kızın hayaletini görme umuduyla evde kaldığı sürece düşüncelere dalıp Gülce'yi hayatının aşkına dönüştürür:

> Rüyasında Gülce'yi gördü. Genç kız, teyzesinin eflatun elbisesini giymişti. Sarı saçları omuzlarından aşağı dökülüyor ve yüzünde ancak hayatta olmayan birine yakışacak bir gülümsemeyle Melih'i yanına çağırıyordu. (…) Melih derin bir huzur duygusuyla Gülce'yi düşündü. Gülce hakkında kimse olumsuz bir şey söylememişti o güne kadar. Bütün duydukları kızın onun aşkını hak eden biri olduğu duygusunu daha da güçlendiriyordu (Birgül, 2020: 61-66).

Ölmüş genç bir kıza âşık olan Melih, bu eylemini anlamsız bulmasına rağmen aşkından vaz geçemez. Bu da Melih'in marazi bir aşkın pençesinde kendini aradığına işaret etmektedir. Söz konusu tutum; varoluşçu düşüncenin saçma, irade, seçme özgürlüğü ve arayış kavramları etrafında anlamlı görünmektedir. Ne var ki Olcay'ın ikizi olan ve kazada vefat eden ikizi Gülce'ye âşık olan Melih için Gülce, bir noktadan sonra saplantıya dönüşür. Melih'teki bu sağlıksız düşünme ve nafile çabaların temelinde çocukluk döneminde ailesinden göremediği sevginin yattığı mesajı örtük biçimde verilir. Yaşadığı maddi sorunlar neticesinde tanıştığı bu şaşalı hayatın bir parçası olmaya çabalarken gayretinin boşa çıkması Melih'te nefret, aidiyetsizlik ve yabancılaşma gibi durumların belirmesine neden olur. Dolayısıyla olaylar, her ne kadar polisiye unsurlar üzerine inşa edilse de roman kişilerindeki ruhsal yıkımların varoluşsal çerçevede işlenmesiyle muhteva özgünlük kazanır. Ayrıca eserde, ebeveyn şefkatinden yoksun büyüyen çocukların ilerleyen dönemlerde yaşayabileceği psikolojik problemler, Melih üzerinden örneklenerek bireysel ve toplumsal bir soruna dikkat çekilmiştir. Özetle, annesizliğin vermiş olduğu yalnızlık hissi yanında

üvey annesinin uyguladığı psikolojik baskı ve babasından gördüğü fiziksel şiddet Melih'in benlik inşasında yıkıcı bir etki yaratır. Romanın temel vurgusu anne-baba-çocuk ilişkisindeki sorunlu münferit ilişkilerden çok belirtilen problemler neticesinde ortaya çıkan menfi hisler üzerinedir. Bireysel hassasiyetler etrafında şekillenen psikolojik yıkımlar gerek ferdî gerekse toplumsal düzeyde kişilerin kendisine ve çevresine yabancılaşmasına neden olur. Romanda, olumsuz manzaralarla işlenen sorunlu aile içi ilişkilerin özellikle çocuklar üzerindeki tesirleri gösterilerek okurda bir farkındalık yaratılır. Cinsiyet rollerinde erkeğin anneyle olan ilişkisine dair fikirler veren romandaki içerik, özellikle erkek egemen toplumlardaki kültürel yapıyla ilişkilendirilebilir. Zira bu toplumlarda kültür, annenin kendiyle olan ilişkisine odaklanır, erkeği annenin dünyasından ayırmaya niyetlenir ve dolayısıyla onun kazandığı otonomi sadece görünüşte kalır. Bu nedenle erkekler, çevresindekilerle ilişkiye girebilmek için vahşice davranmak ve var olmak zorunda kalır (Irigaray, 2023: 139). Söylenenlerden hareketle aile kurumunda annenin önemine dair doğrudan yahut dolaylı göndermeler, yazarın bu eserlerindeki özgün taraflardan biridir, denebilir.

Birgül, *Gölgeler Çekildiğinde* eserinde ise anne figürünü baskıcı yönüyle kurguya dâhil eder. Asosyal ve kendine güveni olmayan bir tip olan Esin, annesinin ölümünden sonra da değişemez. Babasının tekerlekli sandalyeye mahkûm oluşu, nişanlısına içten bir aşk beslemeyişi ve varoluşsal manada benlik bütünlüğüne ulaşamaması Esin'deki genel mutsuzluk ve depresifliğin temel gerekçeleri şeklinde yorumlanabilir. Kurgunun başından itibaren Esin'in yakın çevresindeki kişilerin hem birbirleri hem de genç kız üzerinde olumsuz etkiler yarattığı açıkça dile getirilir: "Babam, yıllarca gölgelere sinerek son darbeyi, onun kuralsız, vahşi inişini beklemiş, ama kaybeden annem olmuştu. (…) Eğer benim gibi bir anneye sahipseniz, renksiz biri olmanız kaçınılmazdır. (…) Düşüncelerimin annemden sıyrılıp Kenan'la buluşmasına önce sevindiysem de, uzun sürmedi. Kenan'ı hatırlamak da annemi hatırlamak kadar çaresiz bırakıyordu beni" (Birgül, 2019: 38, 40). Esin'in ikili ilişkilerindeki mutsuzluğu, çevresindeki kişilerin tipik özellikleri nedeniyle içinden çıkılmaz bir hâl alır. Annesi, babasıyla mutsuz bir evlilik yaşar, nişanlısı yahut nişanlılığı onun için bir zorunluluktan ibarettir. Babası ise silik bir tip olarak hayatının hiçbir noktasında anlam kazanamaz. Mutsuz, ümitsiz ve kendi ifadesiyle "renksiz" biri olmaya mahkûm hisseden Esin, tüm bu etkenlerle benlik inşasında sorunlu bir süreç geçirir.

Roman içerisinde gerçekleşen çoğu olay, Esin için bir başka imtihana dönüşür. Deniz'in Kenan'la kaçması sonrasında genç kızın kendini ve çevresini sorgulayışı fakat mutsuzluk duygusu etrafında çaresiz kalışı Esin'in kaybettiği imtihanlardan biri olarak yorumlanabilir:

> "Kenan'la kaçtı Deniz."
> Bunu biliyorum Selcan Abla. Bana yaşananları anlatma, anlamışsan, şunu söyle: BİZLERE NE OLDU? (…) sonunda anlamıştım: "Kırmızı Başlıklı Kız" gerçekten bir masaldı (…) boyumun ölçüsünü almıştım sonunda. Coşkulu türküler söyleyerek karanlık ormana dalmış, şişkin bir midede yolculuğumu bitirmiştim.
> Kısaca, denemeden bilenlerden daha aptal, gidip de dönmeyenlerden daha şanslıydım (Birgül, 2019: 183, 184).

Romanda ele alınan bireysel sorunlar yanında toplumsal aksaklıklara yönelik eleştiriler de dikkat çeker: "[K]itaba dair atlanmaması gereken; kutsal aileyi aşındıran, ilişkilerde gücün öne çıktığı durumları deşifre eden, kurumları sorgulayan bir metin olması"dır (Erez, 2019: 6). Ayrıca geleneksel aile yapısını ve toplumsal normları eleştiren romandaki en dikkat çeken hususlardan biri de eşcinsel yakınlaşmalarla ortaya çıkan heyecandır. Yazar, eserinde eşcinselliği toplumsal normların belirlediği suç ve suçluluk algısından bağımsızlaştırmaya çalışır (Erdoğan, 2022: 207). Eşcinsellik, kurgu içerisinde taraf olmadan yahut özendirmeden işlenmeye çalışılır. Romana konu bakımından derinlik kazandıran bu tarz bir muhtevayı diğer eserlerinde de işlemesi Birgül'ün, eşcinsellik bağlamında okurlarda bir farkındalık yaratmaya çalıştığını düşündürür.

Sonuç olarak, *Gölgeler Çekildiğinde* eserinde çekirdek aile yapısı, evlilik kurumu ve yakın ilişkilerin başkişi üzerinde doğurduğu olumsuz etkiler işlenmiştir, denebilir.

Yazarın külliyatı içindeki *Eflatun Koza* romanı, taşıdığı polisiye içerik ve insan-eşya ilişkisindeki derinlikli analizlerle özgünlük kazanır. Birgül, romanda eşcinsellik temasını belirgin şekilde öne çıkarırken modern romanın insan psikolojisindeki farklı tarafları ele alan yönünü kurgudaki şahıs ya da olaylar üzerinden örnekler: "İki kız kardeşin yaşadığı garip çekişme, plazalarda yaşanan iş ilişkileri, rekabet, gereksiz söylenen yalanlar, insan psikolojisinin aslında ne garip olduğunu anımsatıyor okura" (Yıldıran Genç, 2019: 19). Gazeteci olarak işe başlayan başkişinin kayıp kadınların akıbetlerini araştırdığı dosyanın adı romana ismini verir. Gerilim unsurunun üst safhada tutulduğu olay örgüsünde kadınların yaşadığı zorluklar, psikolojik ve fizyolojik şiddet odağında sıklıkla öne çıkarılır. Romanda çeşitli sebeplerle kayıplara karışan kadınların bir gazetede yeni göreve başlayan anlatıcı tarafından araştırılması işlenir. Popüler çizgide hikâyeleştirilerek incelenmesi için anlatıcıya teslim edilen dosya, olay örgüsünde gerçekleşecekler hakkında okura açık bilgiler verir: "Kapağın sol üst köşesinde 'İstanbul Asayiş Bölge Müdürlüğü Kayıp Şahıslar Büro Amirliği' yazıyordu. Başlık ise şöyleydi: 'Çağla Akışlı- Irmak Derderoğlu'" (Birgül, 2010: 14). Bu süreçte anlatıcının çevresindeki kişilerin kayıp insanların hikâyelerinden nemalanma arzuları, onların yaşadığı zorluklara karşı duyarsız kalışları ve dolayısıyla toplumsal yozlaşma durumunu öne çıkarır: "Aslı alaycı gülümsedi. 'Sen yoksa onları bulmayı mı düşünüyorsun?' Ne diyeceğimi bilemedim. 'Bizim işimiz kaybolanları bulmak değil. Onların hikâyesini yazmak. Polis miyiz biz?'" (Birgül, 2010: 25-26). Gerek anlatıcının gerekse kayıp kişilerin kadın oluşu, kurgudaki odağı toplumsal yapıda kadınların yaşadığı problemlere yöneltir. Söz konusu kadınların aile içinde sorunlar yaşamaları ve akabinde kayıplara karışmaları ailevi ilişkilerin yıkıcı etkisine bir örnek olarak yorumlanabilir.

Kurguda gerilim unsurları her ne kadar polisiye ögelere bağlanmış gibi görünse de başkişinin yaşadığı dönüşüm ve ruhsal çatışmaların temelinde çekirdek ailesi yatmaktadır. Silik kişilikte bir baba, dominant bir anne, sevgilisini elinden alacak kadar hırslı bir kız kardeş ile özgüveni yok edilmiş, korkulara hapsolmuş bir başka kardeşten müteşekkil bir ailede Evrim, kimlik kazanımında yaşadığı varoluşsal çıkmazlarla karakterize edilir. Örneğin kız kardeşinin Evrim'in sevgilisi Gürdal'la kaçarak kayıplara karışması onda nefret, kıskançlık ve aynı zamanda özlem duygularını tetikleyerek sağlam bir benlik inşasında yıkıcı etkiler yaratır. Ailesinin bu kaçışı kabullenip tepkisiz kalışı ise Evrim'in aile kurumuna yönelik geliştirdiği olumsuz tutumun çıkış noktalarından biridir. Böylesi bir aile ortamında başından geçen olumsuz tecrübeler, Evrim'i farklı arayışlara iter. Evdeki gergin ve mutsuz ortamdan uzaklaşmak için başladığı gazetecilik işinde çalışma arkadaşlarının menfaatçi tiplerden oluşu, ilgilendiği haberlerin trajik yönler barındırması, genç kızdaki ruhsal düğümleri daha da aşılamaz hâle getirir. Ne var ki bu süreçte deneyimleyip öğrendikleriyle belli bir bilinç seviyesine ulaşır. Evrim, evin dışında farklı ve marjinal hayatların var olduğunu gördükçe kendini gerçekleştirme yolunda ciddi atılımlar yaşar.

Modern romanların önemli unsurlarından biri olan imgesel kullanımlar daha çok söz oyunları, nesne, mekân yahut kişilere atfedilen yan ve özgün anlamlarla sağlanır. Bu bağlamda *Eflatun Koza* romanında nesne-insan ilişkisinin sembolik düzlemde etkili şekilde kullanıldığı görülür. Nitekim gündelik hayatta etrafımızı saran basit nesneler ve bunlara yüklenen anlamlar, kişinin benlik inşasındaki etkileriyle okurların dikkatine sunulur. Romanda Zarife ismi verilen cansız mankenin ev ahalisi üstündeki etkileri dikkat çeker:

> Bu mankene yıllar önce, ben doğmadan 'Zarife" adı konmuş. Zaman içinde de evdekilerden biri hâline gelmiş Zarife. Objelerin giderek hayatlara sızması, hatta o hayatları ele geçirmesi böyle bir şey olmalı. Görseniz, gerçek ve güzel bir kadından ayrıt edemezsiniz onu. Hayalinizde canlanan şimdiki mankenlerden farklıdır biraz (…) Geçmişte birileri üzerinde çalışmış, kaş, göz, dudak, burun yapmış Zarife'ye (Birgül, 2010: 10).

İsminden başlayarak dış görünüşüne dek söylenenlerle estetize edilen cansız manken, evin annesi için sevilmese de belli yönleriyle ulaşılmak istenen ideal kadın profilinin temsili gibidir. Kadın; yapmak, giymek istediklerini Zarife üzerinden gerçekleştirir. Ne var ki alıntıyı önemli kılan nokta, uzun yıllar boyunca muhafaza edilerek evin bireyi hâline dönüşen cansız mankenin evdekilerden gördüğü değerdir. Güzel, zarif ve sessizliğiyle uyumlu bir kadın olarak kişileştirilen manken, salt bir dekor olmaktan öte evdekiler üzerinde hâkimiyeti olan biridir. Babası Zarife'yi annesini eleştirmek amacıyla kullanırken annesi için o, önemli bir bireydir. Anlatıcı ise cansız mankeni çocukluğunun kâbusu olarak tanımlar. Geceleri odasından tuvalete kalkan genç kızın korkusuna dönüşen Zarife, mükemmel vücudu, gerçekle cansızlık arasındaki simasıyla çocukluk dönemindeki anlatıcının travmalarından biridir. Söylenenlerden hareketle cansız bir mankenin çocuk veya yetişkin fark etmeksizin şahısların kişilik özelliklerini ve psikolojik durumlarını şekillendirmede faal olarak etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Geceye Uyananlar romanı aynı evde yaşayan üç kardeşin sorunlu yaşantılarının açtığı olumsuzluklar üzerine kurgulanır. Romanda "zihinsel engelli kardeş Memo, teşkilatta çalışan genç, yakışıklı Haluk ve Nilüfer ekseninde ivme alır hikâye. Dışarıdan oldukça olağan görünen bir ailenin üzerindeki sırları kazıyarak altında yer alan yaraları, marazları ve çatışmaları açığa çıkarır" (Küçüksarp, 2020). Kurguda, yaşadıkları sıradan hayat içerisinde geçmişlerinden gelen sorunlarla sağlam bir benlik kuramayan üç kardeşin ölümle sonuçlanan trajik hikâyesi anlatılır. Romanın başkişilerinden "Nilüfer hayatı boyunca bir yere ait olamamış, bir evi yuva kılmanın sorumluluğunu üstlenmiş, hayatının hiçbir döneminde özgür olamamış kadınların temsilidir" (Atiç, 2024: 69). Yalnızlık, mutsuzluk, annesizlik, sorunlu çocukluk dönemlerinin yarattığı travmatik durum ve duygular romandaki olay örgüsüne yön verir. Üç kardeş de kendi hayatları özelinde mutsuzluklarından kurtulmak için çıkış yolları ararlar. Memo bu yolda uyuşturucuya başvururken Nilüfer, aile bağları aracılığıyla kendini gerçekleştirmeye çalışır. Fakat yapılan her türlü eylem başarısızlıkla sonuçlanır. Roman bitirilirken Haluk'un kendisini ve kardeşlerini kimyasal gazla zehirleyip öldürme girişimi, varoluşsal düzlemde gerçekleştirilen tüm arayışların başarısızlıkla neticelendiğini gösterir:

> Artık ne yapacağımı biliyordum. Belki bütün hayatım boyunca, hiçbir şeyden bu kadar emin olmamıştım. Önce banyodaki tüpü söktüm. Sonra mutfaktakini. Balkondan yedek olanı da alıp hepsini koridora yan yana dizdim. (…) Sonra tüplerden birini Memo'nun odasına götürdüm. Deliksiz uyuyordu… (…) Camların kapalı olup olmadığını kontrol ettim, tüpü açtı, sonra da bir battaniye alıp çıktım odadan. (…) Kapsını dışarıdan kilitledim ve battaniyeyi kapının altına sıkıştırdım. (…) Sıra ikimize gelmişti. Nilüfer ile bana. (…) Örtüyü kapının altına sıkıştırdım sonra ve iki tüpü de açtım (Birgül, 2004: 240).

Annesinin kaybı akabinde ölümün yıkıcı tarafıyla tanışan Nilüfer, sevdiği adamla da evlenemez. Yaşadıkları karşısında çaresizlik duygusuna teslim olarak derin bir mutsuzluğa mahkûm olur. Roman sonunda ise Haluk, sorunlu kişiliği sebebiyle kendisi ve kardeşlerini gazla zehirleyerek ölümü tercih eder. Bu tercih, varoluşçu anlayışın temel referanslarından özgür irade ve tercih kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Varoluşsal manada arayış ve eylemler; kişinin ontik sorgulamaları, hayat tecrübeleri ve edindiği birikimle neticelenerek bütünlük kazanır. Haluk'un bu süreç sonunda intiharı bilinçli bir eylem olarak benimseyip uygulaması romandaki varoluşçu eğilimin somut görünümüne dönüşür. Başka bir ifadeyle modern romanların bilindik temalarından olan ölüm ve intihar, *Geceye Uyananlar*'ı varoluşsal arayışların çözümsüzlüğüne ve sonuçlanma biçimine uygun bir kimliğe büründürmüştür. Burada dikkat çeken husus, aile içi ilişkilerdeki sorunlu yapıların kişiyi, sadece mutsuzluk duygusuyla sınırlamayarak ölüme ve öldürmeye kadar sürükleyebileceğine yapılan vurgudur. Söylenenler hâricinde roman, 1990'lı yılların çalkantılı politik ortamını, toplumsal sorunlarını da satır aralarında işler. Faili meçhul cinayetler, Cumartesi Anneleri, şüpheli şekilde kaybolan insanlar dönemin gerçekliği ve atmosferine uygun şekilde "suç ve suça bulaşmışlık" vurgusu etrafında ele alınır. Tüm bu sosyolojik vakalar, romanın tematik yapısına hâkim olan mutsuzluk, çaresizlik, yalnızlık, ölüm ve belirsizlik

duygularını pekiştirerek toplumdan aileye, aileden de bireylere sirayet eden menfi duyguların tutarlı ve devamlı hâle gelmesine hizmet eder.

Yapılan tahliller neticesinde aile içi ilişkilerin Cahide Birgül'ün romanlarında henüz çocukluk çağından başlayarak yetişkinlik dönemine dek daha ziyade yıkıcı etkileriyle ele alındığını gösterir. Kurgudaki olumsuz yaşantılar, ebeveynlerin uyguladığı psikolojik ve fizyolojik baskı/şiddetin yarattığı travmatik durumlar, kişinin benlik bütünlüğü kazanmasındaki en büyük engeller olarak işlenir. Ayrıca aile içi menfi deneyimler modern romanın özgün yönlerinden biri olan tematik zenginliği sağlamasının yanında kişi kadrosundaki karakterizasyon metodunda da işlevsel bir misyon kazanır.

İncelenen romanlardan hareketle eserlerde aile içi problemleri ortaya çıkaran etmenlerin öncelikle bireyden topluma, ardından toplumdan yeniden bireye doğru kısır bir döngü yaratarak kurguya etki ettiği görülür:

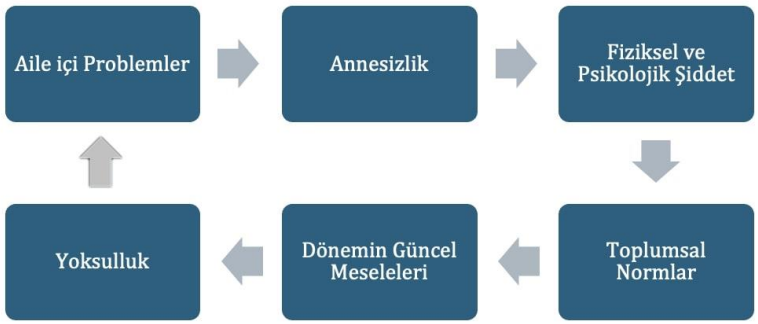

Şekil.1. Varoluşsal Tesirleriyle Aile İçi Problemler

Şekil.1'de gösterilen değişkenler, kurgu üzerindeki belirleyici unsurlarının bir özeti olmanın yanı sıra roman kişilerinin sürdürdüğü varoluşsal mücadelelerinin de çıkış noktalarını temsil etmektedir.

2. VAROLUŞSAL BİR ARAYIŞ OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumsal cinsiyet rolleri geçmişten günümüze dek güncelliğini koruyan meselelerdendir. Çeşitli tartışmalara konu olan toplumsal cinsiyet rolleri, özellikle kadının toplumsal hayattaki ve bireysel düzlemdeki bağımsızlığı üzerine yoğunlaşır. Toplumsal cinsiyet kavramının tanım ve kapsamı dikkate alındığında kadın ve erkeğe yüklenen cinsiyet rollerinin bireysel/biyolojik farklılıklardan ziyade kolektif/kültürel özelliklere dayandırıldığı söylenebilir (Bal & Reyhanoğlu, 2022: 902). Dinî yozlaşma, gelenek, genetik, dil ve üslup gibi değişkenler ise toplumsal cinsiyet çalışmalarının felsefi temellerini ortaya koyar. Bu doğrultuda tarihsel süreçte başta feminizm olmak üzere queer ve farklı cinsiyet eğilimlerini temsil eden hareketlerin ortaya çıktığı görülür. Temelinde cinsiyet rollerindeki eşitsizliğe vurgu yapan bu eğilimlerin odağında kadın, eşcinsel veya farklı cinsel tercihleri benimsemiş bireylerin sorunları vardır. 1980'li yıllarda edebî metinlerde de sıkça değinilen bu eğilimler genellikle toplumsal cinsiyet kavramı etrafında ve tematik bir düzlemde işlenir. Kuramsal yahut akademik çalışmalarla gittikçe popüler hâle gelen toplumsal cinsiyet kavramı, edebî eserlerde daha çok sosyo-psikolojik yönleriyle ele alınır. Bu bağlamda ataerkil anlayış, toplumsal normlar, modern dünya düzeni gibi unsurlar feminist bir bakış açısıyla kurmaca içinde tartışma zeminine çekilir. Türk edebiyatında feminist içerikli eserler daha çok 1980 sonrasında gözlemlense de farklı cinsiyet eğilimlerini işleyen eserlerin ortaya çıkışı -istisnalar olsa da- 2000'li yılları bulur. Cahide Birgül de 1990'lı yılların sonundan itibaren marjinal sayılabilecek içeriğiyle kadın ve eşcinselliği cinsellik odağında eserlerinde işleyen bir yazar olarak tanınır.

Cahide Birgül'ün eserlerindeki cinsellik unsuru, kadın odaklı bir düzlemde ve daha çok ontolojik sorgulamalara paralel şekilde ele alınır. Feminist algı ve lezbiyenlik ise romanlardaki cinsellik temasına yön veren temel değişkenlerdir. Birgül'ün eserlerinde feminist eleştiri kuramının etkilerini kolaylıkla tespit edebilmek mümkündür. Kadınların maruz kaldığı toplumsal baskı, şiddet, ötekileştirme ve cinsellik odaklı metalaştırılma durumları, romanların bazen doğrudan bazen dolaylı meselesi olarak işlenir. Teorik bağlamda Birgül'in eserlerinin Humm'un tasnif ettiği "siyah feminist eleştiri, lezbiyen feminist eleştiri ve üçüncü dünya feminist eleştirisi" (1994: 171-283) başlıklarından daha çok lezbiyen feminist eleştiriye uygun bir içerik sunduğu söylenebilir. Bu eleştiri kuramının esas dayanağı olan lezbiyen feminizm,[2] kadınların hem erkek egemenliğinden hem de heteroseksizmden kurtulmaları için bir yol sunarak popülerlik kazanır. Kuramsal içeriğinde ve pratikte toplum analizini iki temel iddiaya dayandıran lezbiyen feminizme göre ilk iddia, heteroseksüelliğin bir cinsel arzu biçiminden çok daha fazlasını kapsadığı, aynı zamanda erkek üstünlüğünü ve kadın boyunduruğunu destekleyen bir kurum olarak işlev görmesidir. Lezbiyen feministlerin ikinci iddiası ise heteroseksüelliğin ve evliliğin erkek üstünlüğünün sürdürülmesindeki merkezi önemi göz önüne alındığında, lezbiyen bireylerin ve ilişkilerinin toplumsal ve ekonomik düzene derin bir meydan okuma sunmasıdır (Valk, 2024). Dolayısıyla lezbiyen feminizmin özünde erkek egemen yapıyı destekleyen, pekiştiren heteroseksüel cinsel eğilim ve erkek-kadın biçimindeki evliliklere karşı çıkarak kadına hem toplumsal hem de bireysel anlamda özgür bir seçim alanı yaratmayı amaçladığı söylenebilir. Toplumsal yönüyle politik bir taraf taşıyan kuram, bireysel yönüyle daha ziyade cinsiyet temelli varoluşsal arayışların temsiline dönüşür.

Ayrıca feminizmin genel işlevlerinden biri olan "feminist kimlik, tıpkı LGBT kimliği gibi, cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinselliğe dair yerleşik kategorilerin sınırlarını esnetir" (Marinucci, 2020: 72). Bu durum özellikle kadın merkezli eserlerde toplumsal cinsiyet odaklı tartışmaları öne çıkarır. Çünkü Butler'a göre cinsiyet ve dolayısıyla cinsiyet rolleri sürekli tekrar edilen bedensel bir stilizasyondur ve bu tekrarlar katı, düzenleyici eylemlere evrilerek doğal bir tür/varlık görünümünün oluşumuna neden olur (2020: 38). Modern dünyada cinsiyet rollerinin belirlenmesinde, kapitalist ve neoliberal politikaların ekseninde tasarlanan ve "normal" olarak dayatılan normlar temel ölçüt olarak belirlenir. Deleuze'ün sağlıklı bir ontolojik bütünlük kazanmada öne sürdüğü reçete, bu normatif ve erkek egemen normalleştirmelere karşı çıkıp radikal değişimlere gitmeyi gerektirir (Direk, 2018: 228). İşte feminizmin isyanı tam da bu noktada ortaya çıkar. Zira ahlaki normların erkek egemen söyleme göre şekillendiği toplumlarda kadınların sürdürdükleri mücadele; genelde eşitlik arayışı, özelde ise varoluşsal alanın sınırları içinde anlam kazanır. Nitekim tarihsel süreçte ortaya çıkan feminizm, queer (kuir), LGBT gibi kuram ya da oluşumların temelinde cinsiyet temelli dışlanmışlık hissi ve özgür bir benlik kazanımı arzusu bulunmaktadır. Örneğin queer kuramında cinsiyet rolleriyle normlar arasında çift yönlü bir etki olduğu varsayılır. Normlar değiştikçe cinsiyetlere biçilen roller de farklılaşır. Dolayısıyla insan, normların belirlediği her yasada yeniden cinsiyetlenir ve bedenlenir (Direk, 2018: 222-223). Tüm bu değişim ve yenilenme her defasında özgün varoluşsal sorgulamaların önünü açarak insan gerçeğine dair yeni açılımların doğuşuna neden olur.

Şimdiye dek dile getirilen tüm bu hususlar, öncelikle Batı'da, daha sonraları ise dünya edebiyatlarında kendine has bir külliyat oluşturur. Türkiye'de doğrudan kadın haklarını konu alan eserlerin ortaya çıkışı 1980'li yılları bulsa da feminist bilinç, esasında, yapılan akademik ve

[2] Lezbiyen feminizm, tarihçesi ve işlevi bakımından şu şekilde açıklanabilir: Amerika'da 20. yüzyılın ortalarından sonlarına dek devam eden kadın hareketidir. Eşcinsel hakları hareketi ile cinsel devrimin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkan bir feminizm alt kümesidir. Lezbiyen feministler, eşcinsel ilişkileri meşru görür ve lezbiyen kimliklerini topluluk oluşturma ve kolektif eylem için bir temel olarak kullanırlar. Lezbiyen feminizm, heteroseksüellik ve erkek üstünlüğünün "normal" olarak algılanmasına meydan okur, cinsiyet ve güç hakkında alternatif düşünme yolları sunar (Valk, 2024). Diğer feminist hareketlerinden hem farklı olarak hem de onları destekleyecek biçimde topluluklar oluşturur ve dikkat çekici aktivist eylemlerde bulunurlar. Bu yönleriyle suçladıkları erkek egemen iktidar yapısında olduğu gibi kendilerinin de zamanla politize oldukları yönünde eleştirilere maruz kalırlar.

sanatsal çalışmalarla 1990'larda kazanılmıştır.[3] Türk edebiyatında lezbiyen feminizm ile alakalı eserlerin ise sayıca çok az olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu bakımdan Cahide Birgül'ün romanları ayrıca önem kazanır.

Cahide Birgül'ün kadın merkezli eserlerinde varoluş sorunları yaşayan kişilerin çözüm arayışlarında eşcinsel eğilimler göstermeleri, ataerkilliğin ve heteroseksüelliğin baskın olduğu bir toplumda ortaya çıkan problemlerle ilişkilendirildiği gözlemlenir. Bu durum, yazarın romanlarında hem toplumsal hem de bireysel çıkmazlar şeklinde somutlanır. Toplum tarafından dayatılan heteroseksüel ilişkiler, kadının cinsel bir obje olarak tanımlanışı, varlıklarını belli iş yahut görevlerle sınırlamaya mahkûm bırakmıştır. Kaldı ki olay örgüsünde yer alan sorunlu ilişkilerin neredeyse tamamında bahsedilen tarza uygun bir yapı mevcuttur. Yazar, bunun karşısında alternatif bir çözüm yolu olarak eşcinselliğin varoluşun muhtemel bir parçası olabileceğini bir kadın nazarından ve aşk duygusu etrafında işlemeye çalışmıştır. Romanlardaki eşcinsel eğilimlerin pornografik içerikten uzak oluşu bu noktada anlamlı görünmektedir. Kaldı ki Birgül'ün ifadesiyle onun eserleri popüler lezbiyen öykülerinden ve bunların sunduğu cinsel açılımlardan uzak bir görünümdedir (Demirkan, 1999: 261). Gerçekten de Birgül'ün eserlerinde cinsellik muhtevalı sahnelerin çoğunda ayrıntısız ve ilkellikten uzak yakınlaşmalar gözlemlenir. Özellikle *Gölgeler Çekildiğinde* ve *Eflatun Koza* romanları, bu tarz içeriğe uygun birçok sahne barındırır. Örneğin, *Gölgeler Çekildiğinde* romanında Deniz ve Esin'in yakınlaşmaları iki kadın arasındaki ilişkinin cinsellikten ziyade aşk duygusuna dayandırıldığını düşündürür:

> "Koltuğa, yanıma geldi. Başımı kavrayıp göğsüme dayadı. Düzenli kalp atışlarını duyuyordum. Parmakları, kimsenin bilmediği bir yol açıyordu saçlarımda. Gözlerimi kapamıştım. Yüzüm kazağının yumuşak tüylerine gömülü, derinden gelen kokusunu içime çekerek bütünüyle ona bırakmıştım kendimi. (…) Karanlığın içinde parlayıveren o hiç bilmediğim ateşi ve onunla yalımlanan bedenlerimizi düşündüm, bir kez, bir kez daha. Keyiflenerek içimi çektim ardından ve Deniz'in artık ısınmaya başlayan boynuna, oradaki yumuşak çukura biraz daha sokulup odama baktım" (Birgül, 2019: 86, 143).

Romandaki lezbiyen eşcinsellikte sadece aşkın değil özlem duygusunun da ikircikli bir şekilde ve tematik düzlemde işlendiği görülür. Lezbiyenliğini kabullenen fakat ilişkisini devam ettiremeyen Esin için aşkı, benlik kazanımında yıkıcı bir etki yaratır. Keza Esin için Deniz, aşkla arzulanan bir ideal olduğu gibi aralarındaki ilişki hiçbir zaman emin olamadığı bir görünümdedir: "Görünmez olduğu için asla güvenle geçilemeyecek bir köprüye benzetiyorum şimdi" (Birgül, 2019: 87).

Toplumsal dayatmalara uygun, mutsuzluğun normalleştirildiği nişanlılık sürecinde Deniz'in eve gelişiyle lezbiyenliğini fark eden Esin, kısa süreli heyecan, arayış ve mutluluğun tadına varır. Ne var ki bu süreç, benlik inşasında kalıcı ve bütünleyici bir faktöre dönüşmez. Esin'in mevcut melankolik hâli Deniz'in gidişiyle daha da derinleşir. Buradaki önemli nokta, cinsiyet rollerinden ziyade aşk duygusuna bağlı kaybedişler sonrasında kişinin tecrübe ettiği acılı sürecin ruhunda açtığı onarılmaz yaralardır:

[3] 1980'li yıllardan günümüze uzanan süreçte feminst düşünceyi üzerine akademik ve edebî eleştiri çalışmalar gerçekleştiren isimlerden ilk akla gelenler şunlardır: Jale Parla, Fatmagül Berktay, Ayşe Durakbaşa, Sibel Irzık, Hülya Adak, Zeynep Direk, Aslı Güneş, Güzin Yamaner, Zeynep Ergun, Özden Sözalan. Edebî düzlemde eser veren sanatçılar içinde öne çıkanlar ise Duygu Asena, Sevgi Soysal, Leyla Erbil, Feride Çiçekoğlu, Ayşe Düzkan, Nalân Barbarosoğlu, Feyza Hepçilingirler, Müge İplikçi, Betül Tarıman, Birhan Keskin, Pınar Selek, Mine Söğüt ve Sibel K. Türker gibi isimlerdir (Öğüt, 2017). 1980 sonrasında feminist düzlemde kadını ele alan yazarların temel odakları her ne kadar toplumsal cinsiyet rolleri neticesinde ortaya çıkan çeşitli sorunlar olsa da 2000'li yıllardan sonra yine kadını merkeze alan dinî/muhafazakâr içerikli eserlerin de sayıca arttığı ayrıca dikkat çeker.

> Hepimiz, onunla bildiğimizden, olduğumuzu sandığımızdan bambaşka kimliklere bürünmüş ve belki de kendimizi bile şaşırtan, yabancı, hatta irkiltici bir "ben"le yüz yüze gelmiştik. Belki doğru sorular değildi sorduklarım?
> Belki bütün yanıtlar, o ince belli kadınla birlikte gitmişti. Ve artık hiçbirimiz, onları öğrenemeyecektik" (Birgül, 2019: 199).

Söylenenlerden hareketle *Gölgeler Çekildiğinde* romanının, başkişinin varoluşsal arayışlarını lezbiyen feminist bir duyarlılıkla kurgulandığını gösterir. Bu doğrultuda aşk, özlem, ihtiras, hayal kırıklıkları gibi temaları merkeze alan yazar, hem modern romanın genel görünümüne uygun bir içerik yaratır hem de lezbiyen feminist kuramın salt cinsellikten ibaret olmadığını gösteren yönleri vurgulayan bir atmosfer tasarlamış olur. Çünkü Esin'in lezbiyenliğinin farkına varıp bundan kaçmaması, romanda kadınlara biçilen toplumsal cinsiyet rollerinin dayatmalarına karşı bir isyan yahut mücadelenin temsilidir. Bu mücadele her ne kadar yenilgiyle sonuçlansa da arka planda verilen mesaj; kişinin kendini tanıması, özgür bir benlik edinme yolunda verdiği mücadelenin en az zafer kadar önemli olduğudur.

Eflatun Koza romanında eşcinsellik olgusu ataerkil toplumsal algı ve çeşitli zıtlıklar etrafında trajik bir çerçevede işlenir. Yazarın, diğer eserlerinden farklı olarak bu romanında lezbiyenliği açıkça ve yüksek sesle kurgusuna taşıdığı görülür. Toplumsal baskı altında ezilen kadınların kaçışı/kayboluşu polisiye unsurlarla desteklenerek ve okurda farkındalık yaratacak bir olay örgüsü içinde sunulur. Başkişi konumundaki Evrim'in kayıp kadınları araştırmaya başladıkça eşcinsel ilişkilerle yüzleşmesi ve bunun da hayatın bir parçası olabileceği düşüncesi alt metin olarak okura sezdirilir. Ne var ki bu duyguya ulaşmak için kurguda öncelikle olumsuz yönde söylemler öne çıkarılır. Örneğin kayıp kadınlardan Irmak Derderoğlu'nun yaşam biçimi ile çalıştığı mekân, annesi tarafından geleneksel aile yapısı ve heteroseksüel çizgide normalleştirilmeye çalışılır: "Irmak Derderoğlu'nun marjinal hayatı annesi tarafından da kabul edildi. Kızının gey bir barda hafta sonları barmenlik yaptığını ifade eden Siham Derderoğlu, kızının çalışmasını hiç onaylamadığını, ama Irmak'ın yanlış bir cinsel tercihinin olmadığından emin olduğunu söylemiştir'" (Birgül, 2010: 20-21). Alıntıdaki "yanlış cinsel tercih" ifadesiyle lezbiyenliğin toplumun genelini temsil edecek biçimde istenmeyen bir davranış yahut homofobik bir tavır olarak algılandığı düşündürülür. Buna karşın olaylar irdelendikçe kayıp kadınların aslında kaybolmadıkları, ilişkilerini mutlulukla sürdürebilecekleri bir bilinmeze gitmeyi tercih ettikleri anlaşılır. Böylesi bir içerik, varoluşçu düşüncedeki özgür irade ve seçme kavramları etrafında anlamlı görünmektedir: "Evrim'in ayrıntıları kovalayarak gay barda Necla ile konuşması üzerine işin iç yüzü ortaya çıkar: "'Irmak ile Çağla sevgiliydiler. Kimse dikkate almadı ama bunu onlar kaybolduğunda da söyledim.' (…) 'Gittiler.' 'İyi de nereye?' (…) 'Kimbilir? Belki de mutlu olacakları, kimsenin onları rahatsız edemeyeceği bir yere'" (Birgül, 2010: 77).

Irmak'ın Çağla ile olan münasebeti, bu uğurda kayıplara karışması lezbiyenliğin "kötülüğüne/yanlışlığına" dair genel kabule yönelik bir başkaldırı misyonundadır. Yazarın kayıp kadınların peşine düşürdüğü Evrim'i eşcinsellikle tanıştırması ve bu tarz eğilimleri ne abartarak güzellemesi ne de yargılaması romanın özgün taraflarından birine dönüşür. Ayrıca gazete köşelerinin üçüncü sayfa kayıp haberleri aracılığıyla toplumun kanayan yaraları sıradan hayatlar üzerinden gerçekçi şekilde sunulur. Gazetede kayıp kadınların gizemlerini anlatan yazıların zamanla etkisini kaybetmesi, sıradan ve magazinsel bir yöne evrilmesi toplumsal bir yergi şeklinde düşünülebilir: "Ferrari'nin bulunmasıyla 'Eflatun Kadınlar' dosyası birden diğer yazı dosyalarından ayrılmış, dikkat çekici, hatta 'moda' olmuştu. Evet, doğru kelime buydu. Ve 'moda' olan her şey gibi kısa zamanda sıradanlaşmaya mahkûmdu" (Birgül, 2010: 131).

Romanda lezbiyenliğin varoluşsal manada dikkat çeken işlevselliklerinden biri kadınların çevresindeki başka kadınlara yönelik duygu ve düşüncellerinin değişmesidir. Evrim'in eşcinsel kişilerle olan samimiyetlerinin artması, ikili kadın ilişkilerindeki dostluk, sevgi, arzu ve aşk kavramlarının birbiriyle karışmasına neden olur:

> "Kendini bildi bileli kadınlardan hoşlanıyormuş. Uzun yıllar bu duyguyu 'dostluk' olarak tarif etmiş kendisine. Az önce 'dostluk' üzerine aklımdan geçenlerle onun 'dostluk' sandığı şey ne kadar farklıydı birbirinden? Kavramlar birden böyle karma-karışık olunca Necla üzerine kurduğum o mükemmel 'dostluk' imgesi de paramparça oldu" (Birgül, 2010: 94).

Kişi kadrosundaki şahıslardan benlik arayışında kendini gerçekleştirme sürecini başarıyla tamamlayanların daha çok eşcinselliğini kabul edip buna uygun yaşayan tipler olduğu görülür. Bu kişilerin sayıca az olması ve toplumdan yalıtılmış bir yaşam sürmeleri ise benlik bütünlüğü kazanmalarına rağmen toplumsal aidiyet konusunda hâlâ sorunlar yaşadıklarını gösterir. Her türden baskıya rağmen hayatlarına devam eden kadınların aşkları ve birliktelikleri, verdikleri mücadele ile somutlanarak varoluşsal bir eylem olarak sunulur. Özellikle gey bar, sevgili kadınların düzenlediği piknikler, samimi, aşk odaklı münasebetler, ilişkilere renk katan ufak kıskançlıklar *Eflatun Koza*'nın varoluşsal düzlemdeki olumlu pekiştireçleridir. Lezbiyenliğin feminist düzeyde ele alınmasıyla homofobik ve ataerkil yapının eleştirilmesi de yine romanın dikkat çekici yönlerinden biridir. Ayrıca lezbiyen feminist düşüncenin temel eylemlerinden biri olan grup/topluluklar oluşturmaları romanda örneklendirilerek kuram ve eser arasındaki uyum bir kez daha doğrulanmıştır. Özetle, "*Eflatun Koza*, gerek güçlü lezbiyen karakterlere açık bir anlatımla yer vermesi, gerekse eril kanonun 'hastalıklı' olarak ele aldığı lezbiyen imgesinin toplumsal sebeplerini ortaya koyması bakımından, lezbiyen varlığını 'koza'sından çıkarmıştır" (Karakuş, 2019: 153). Bir başka ifadeyle yazarın marjinal sayılabilecek hayatları normalleştirerek toplumsal cinsiyet rollerini tartışmaya açtığı söylenebilir.

Geceye Uyananlar romanında, eşcinsellik önceki iki romanından farklı olarak daha yüzeysel ve başkişi dışındaki yardımcı karakter Zeynep üzerinden dolaylı şekilde işlenir. Romandaki eşcinselliğe dair yaklaşım, Nilüfer'in Zeynep'in lezbiyenliği üzerine düşünceleriyle belirginleşir:

> Onları görür görmez sevgili olduklarını düşünmüştüm. Başka bir olasılığın aklıma gelmemesi tuhaftı elbette. (…). Rüzgâr çıkmış, kızın gür saçları kabarmıştı. Zeynep okşar gibi yatıştırdı onları. İşte o zaman emin oldum. Belli belirsiz bir kıskançlık duygusu, yaşamadığım, ama yaşandığına şahit olduğum bir aşkın görüntüye yansıyışıyla bir olup yokladı beni. Zeynep bana asırlardır anlatılan bir masalın kahramanlarının hayal ürünü değil, kanlı canlı insanlar olabileceğini göstermişti (Birgül, 2004: 73).

Alıntıda dikkat çekilen noktalar; lezbiyen olduğu düşünülen kadınların birbirine aşkla bağlı oluşu, birer masal karakteri olarak olumlanmaları ve bu tarz bir ilişkinin hayatın tüm gerçekliği içinde var olabileceği düşünceleridir. Ayrıca böylesi "farklı" bir ilişkinin Nilüfer'in bakış açısına kattığı derinlik yahut farkındalık ile kişilere ve dolayısıyla topluma farklı bir vizyon kazandırdığı mesajı da verilir. Sonuç olarak romandaki bu kısım, lezbiyen feminizmin salt cinsellik odağında alımlamanın bir hata olduğu, eşcinselliğe duygusal bağlamda da anlam yüklenebileceğine yönelik dolaylı bir vurgu olarak okunabilir.

Ah Tutku Beni Öldürür müsün? ise erkek eşcinselliğinin kurgu içinde işlenmesiyle diğer romanlarından ayrılır. Romandaki eşcinselliğe dair söylem ve hisler, başkişisi Melih'in gey olduğunu öğrendiği ve hayranlık duyduğu Bora Bey'in kendisini arzuladığını öğrenmesiyle ortaya çıkar. Romanda erkek eşcinselliği hem homofobik hem de arzulanmanın verdiği zevkle iç içe sunulur: "Elektrik çarpması gibi onu sersem edense, Bora Bey'den iğrendiği oranda onun tarafından arzulanıyor olmaktan aldığı müthiş zevki ayırt etmiş olmasıydı" (Birgül, 2020: 108). Kurgu içinde kısa ve tesiri düşük olarak tasarlanan bu kısım, erkek eşcinselliğinin, homofobi ve zevk duygularının bir erkek nazarından algılanma biçimlerine yönelik düşünceleri yansıtması bakımından dikkate değerdir.

Cahide Birgül'ün romanlarında eşcinsel yakınlaşmalar dışında doğrudan eyleme dökülmese de ensest yaklaşımların mevcudiyetinden de bahsedilebilir. Örneğin *Geceye Uyananlar* roma-

nında sorunlu bir cinsel eğilim olarak ensest yaklaşımlara da rastlamak mümkündür. Kurgunun genelinde Haluk'un, kardeşi Nilüfer'e derin bir sevgi duyduğu açıkça gözlemlenir. Ancak bir noktadan sonra bu sevginin farklı bir boyuta evrilerek enseste yaklaştığı anlaşılır. Haluk, Nilüfer'in evlenmesini istemez, erkek arkadaşlarını takip eder ve uzun süreli ciddi bir ilişkisi olmayışından rahatsız olmaz. Suat'a âşık olan Nilüfer'in birlikteliğini devam ettirememesine içten içe sevinir. Haluk'un yasak aşkı, mesleğinin verdiği psikolojik baskı ve sapkınlığa kayan fantezileri evindeki kamçılarla somutlanır. Babasından kendine kalan bir miras olarak değerlendirdiği kamçılar, onun için duvara asılacak kadar önemli ve otoriteyi temsil eder niteliktedir. Haluk'un kamçıları ile ilgili düşüncelerini aktarırken Nilüfer'i hatırlaması aile içi ensest eğilimin örneği olarak yorumlanabilir: "Onlara dokunmak rahatlatacak, gevşetecek, tekrar eski Haluk yapacaktı beni. Kamçılarımı duvarımda hayal edince Nilüfer geldi aklıma. Eminim buna karşı çıkacaktı. Çıksın. O bir engel değil benim için. Ne olursa olsun bir gün çıkarıp asacağım onları. Benim onlar. Benim kamçılarım…" (Birgül, 2004: 119). Haluk'un şiddete meyal kişiliği, cinselliği doğal bir olgudan ziyade bir saplantıya dönüştürdüğü ve bunu âdeta kutsiyet kazandırdığı kamçı gibi acı verici bir nesneyle özdeşleştirmesi romandaki ensest düşüncelerin neden ve sonuçlarının açıklamasında işlevsellik taşır. Ayrıca kardeşler arasındaki bu tarz düşüncelerin belirmesini sadece şahsi psikolojik sorunlara indirgemek eksik/hatalı değerlendirmelere neden olacaktır. Kaldı ki romanda Haluk her ne kadar sorunlu bir tip olarak karakterize edilse de onun bu hâle gelmesinde problemli aile yapısının da etkili olduğu âşikardır. Yapılan kimi ilmi çalışmalarda erkek-kız kardeş ensest ilişkisinin görüldüğü ailelerde erkek çocukların yaşça büyük, ebeveyn kontrolünden bağımsız, ayrıcalıklı konumda olduğu, cinsel istismarda şiddete başvurduğu ve sonrasında kız kardeşte ortaya çıkacak duygusal acılara yönelik umursamaz bir tavır takındıkları dolayısıyla empati hissinden yoksun bir kişiliğe sahip oldukları gözlemlenmiştir (DiGiorgio-Miller, 1998; Laviola, 1992; Rudd & Herzberger, 1999'dan akt. Taşğın & Sarı, 2014: 488). Yukarıda romandan yapılan alıntı hatırlandığında Haluk'un düşüncelerindeki şiddet eğilimi, kardeşinin kamçıların duvara asılmasına yönelik olası tepkisini umursamayışı ve bunların yanında Haluk'un aile içindeki konumu dikkate alındığında kurgudaki ensest düşüncelerin gerçekçi şekilde tasarlandığını gösterir. İşin varoluşsal boyutu göz önüne alındığında ise Haluk'un sorunlu bir kişilik yapısında olduğu ve kimlik inşasında şiddet, ensest, sapkınlık, özentilik, baskı gibi olumsuz etkenlerin tesirinde kendini gerçekleştirmeye çalıştığı anlaşılır. Ayrıca romanda olumsuz bir tip olarak tasvir edilen babasını örnek alması ondaki varoluş çabasının başarısızlıkla neticelenmesine yol açar. Sonuç olarak, tüm bu etkenlerle Haluk'un hem toplumsal hem de bireysel mana da varoluşsal tükenişi yazar tarafından sosyolojik ve psikolojik gerçeklik etrafında başarıyla işlenmiştir, denebilir.

Toplumsal yapı içerisinde farklı cinsel eğilimlerin boy göstermesi kuşkusuz ki bir arayış ya da kaçış şeklinde yorumlanabilir: "Modern zamanlarla birlikte değişen dünya ve geniş teknolojik imkânlar içinde kendini bulan insan, bu maddesel değişimlere paralel olarak ruhsal ve düşünsel değişimler de yaşar. Bu maddi ve manevi değişimler, bireyde görece ontolojik sorgulamaları da kaçınılmaz kılar" (Ersoy & Karadeniz, 2022: 800). Özellikle modernizmin sosyal, iktisadi, mimari, kültürel vs. düzlemlerde hakimiyet alanını genişletmesiyle beraber fayda odaklı bir yaşam biçimi ortaya çıkar. Bu durum insanlardaki mutsuzluğu pekiştirerek sağlam bir benlik inşasının önüne geçer. Nitekim sanayileşme akabinde yaygınlaşan şehirleşme/metropolleşme ile belirginleşen yalnızlık, yabancılaşma, ötekileşme, aşırı bireycilik ve teşhircilik[4] durumları modern

[4] Söz konusu teşhir kavramı modern çağla beraber mahremiyet duygusunun yozlaşması ve farklı şekillerde algılanmasıyla yeni bir boyut kazanır. Teşhir ve mahremiyet kavramları "günümüz toplumunda özellikle modernleşme, kentleşme, kapitalist kültür ve insanların daha aktif bir şekilde katılım gösterdiği iletişim araçları vasıtası ile daha farklı bir zemine oturmaktadır" (Çağlak, 2020: 17). Bu durum, bedensel ve mekânsal mahremiyetin sınırlarını genişleterek varoluşsal bir kimlik arayışı olarak farklı cinsel eğilimlerin daha kolay tanınırlık ve yaygınlık kazanmasında etkili olur. Ne var ki sanal dünyanın sunduğu pornografik içerik, eşcinsellik yahut farklı cinsel eğilimlerin salt bir sapkınlık olarak algılanmasına ve toplumsal düzeyde homofobik bir algının doğuşuna zemin hazırlar. Yazarın, romanlarında eşcinselliğin doğal bir olgu şeklinde sunumu ise söz konusu tercihlerin sapkınlıktan uzak olduğunu vurgulama çabası olarak yorumlanabilir.

bireylerin mücadele ettiği en başat problemlerdir. "Bu koşullar altında birey çözümü kendi içinde aramakta, belki de çıldırmamak için, aslında savunma mekanizması olarak beliren fantezilere sığınmaktadır" (Talu, 2010: 164). Sağlıklı aile ilişkilerinin bozulmasıyla içine kapanan ve sosyalliğini kaybeden modern birey, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için bir çıkış yolu olarak fantezilere sığınabilir. Bu doğrultuda farklı cinsel eğilimlerin de boy göstermesi daha mümkün hâle gelir. Ne var ki söz konusu eğilimlerin kişiyi ne ölçüde mutluluğa ulaştırabileceği tartışmalıdır. Zira Cahide Birgül'ün romanlarındaki ana mekân ve kişilere bakıldığında modern kent ve aşırı bireyci, bencil tiplerin öne çıktığı görülür. Bu tiplerin çoğu varoluşsal düzeyde kendini gerçekleştirmekten uzak ve mutsuz kişilerdir. Dolayısıyla eserlerdeki eşcinsel yahut ensest eğilimlerin söz konusu mekân türleri veya kişilerde gözlemlenmesi gerçekçi bir sunuma işaret ettiği gibi kişiler üzerinde yapıcı bir misyon taşımadığını gösterir.

İncelenen romanlardan hareketle cinsellik unsurunun hem kurgu hem de tematik yapıda merkezî bir konumda ele alındığı görülür. Eserlerdeki karakterler, cinsel kimliklerinin kendilerine biçtiği rolleri ya bir güç unsuruna dönüştürür ya da mücadele ettikleri bir gerilim unsuru olarak tecrübe ederler. Lezbiyen ve feminist eğilime uygun şekilde karakterize edilen kadınların ontik arayışlarında karşılarına çıkan etkenleri ve bunlara bağlı olarak eşcinselliği kabul ettikleri görünürken, erkek tiplerin cinselliği daha çok homofobik yahut ensest düzeyde algıladıkları anlaşılmıştır:

Şekil.2. Cinsellik Teması Etrafında Şekillenen Kimlik Arayışı

Şekil.2'de gösterilen değişkenler, Cahide Birgül'ün eserlerindeki tematik evrenin temsili niteliğindedir. Aile içi sorunlu ilişkiler yanında cinselliği gerek toplumsal gerek bireysel gerekse sanatsal açıdan eserlerinin başat unsurlarından biri olarak tercih ettiği düşünüldüğünde bu kullanımlar daha anlamlı hâle gelir. Cinsellik olgusundan lezbiyenlik, ensest ve geyliğe uzanan süreçte kişinin yaşadığı varoluşsal arayışlar tabloda gösterilen her değişken etrafında sağlam bir neden-sonuç ilişkisine dayandırılarak ve sosyo-psikolojik gerçeklikten koparılmadan işlenir. Bu da yazarın hem modernist estetiğin gereklerinin hem de lezbiyen feminist kuramın roman sanatı sınırlarında başarıyla pratiğe döküldüğüne işaret eder.

Toplumsal cinsiyet rolleri içerisinde kadınların arayışlarına ve sürdürdükleri mücadelelere odaklanan Cahide Birgül, daha önce de vurgulandığı üzere eşcinselliği ayrıntılı ve gerçekçi şekilde romanlarında işler. Romanlarda, eşcinsel kadınların ilişkilerinde hem mutluluğu yakalamış hem de bu süreçte benlik bütünlüğü kazanamayan kadınlara yer verilir. Ne var ki aynı durum, kadın-erkek ilişkilerinde söz konusu değildir. Romanların neredeyse tamamında mutlulukla neticelenen yahut devam eden bir kadın-erkek birlikteliğine rastlanmaz. Üstelik bu birliktelikten zarar gören ya da mağdur olan kişilerin çoğunlukla kadınlar olması eserlerdeki gerçeklik duy-

gusuna zarar verir. Başka bir ifadeyle yazarın, kadın-kadın ilişkilerindeki realist ve tutarlı tutumunu kadın-erkek birlikteliklerinde uygulayamadığı söylenebilir. Bu durum Birgül'ün romanlarındaki en büyük noksanlık olarak dikkat çeker.

Sonuç olarak Cahide Birgül'ün incelenen romanlarındaki temel ortaklıklardan birinin cinsellik teması etrafında şekillenen ontolojik bir arayış olduğu söylenebilir. Yazar, bir kadın nazarından toplumun alışılagelen cinsel eğilimlerinden farklı olarak eşcinselliği/lezbiyenliği dolaylı olarak ve aşk duygusu etrafında samimi bir şekilde ele almıştır. Bu hususu önemli kılan nokta, ataerkil yapı karşısında eşcinselliğin bir kaçış ve kendini bulma yönünde bir arayış biçiminde toplumsal cinsiyet rollerine dayandırılarak işlenmesidir. Kadınların ikinci plana itildiği, ötekileştirildiği, yalnızlaştığı bir düzen içinde bu tarz radikal eğilimler, karşıt bir görüş ve alternatif bir çözüm arayışı olarak okurların dikkatine sunulur. Alışılmışın dışında ilişkilerin sunumundaki amaç her ne kadar eşcinsel/lezbiyen ilişkilerini özendirmek yahut olumlamak olmasa da bunun hayatın bir gerçeği olduğu modern romanın gerçeklik ilkesi etrafında tematik evren içinde vurgulanır. Dolayısıyla modern ve/ya psikolojik romanlarda sıklıkla işlenen cinsellik teması Birgül'ün eserlerinde pornografik düzeye indirgenmeden lezbiyen feminist algıya göre inşa edilmiştir, denebilir.

SONUÇ

2000'li yılların üretken yazarlarından biri olan Cahide Birgül, eserlerinde, merkeze aldığı modernist sanat anlayışıyla kadınların varoluş sancılarını sağlam bir neden-sonuç ilişkisine dayandırarak sosyal ve psikolojik değişkenler etrafında gerçekçi şekilde işler. Bu durum, modern romanların yalnızlık, ötekileşme, melankoli, bunalım gibi kanıksanmış temalarına farklı bir nazardan bakmaya olanak tanır. Varoluşsal problemler yaşayan kadınların kimlik kazanma serüveninde tecrübe ettikleriyle toplumsal ve kamusal alanda yaşanan sorunlara dolaylı eleştiriler de yapılmış olur. Böylelikle Birgül'ün romanları ele aldıkları problemli yönlerle bireyden topluma doğru açımlanan sosyolojik muhtevalı eserler olarak değerlendirmeye uygun bir hâl alır. Ayrıca kurgu ve tematik örgüde kullanılan nesneye yüklenen imgesel anlamlar, bireysel hassasiyetler, yalnızlık, eşcinsellik, ölüm, intihar, mutsuzluk, hastalık, ataerkil toplum eleştirisi gibi tercihler gerilim unsurları olarak Birgül'ün romanlarında öne çıkan ortaklıklardır.

Cahide Birgül'ün romanlarındaki özgün yönlerden bir diğeri sıradan insan tiplerinin kişi kadrosunu oluşturmasıdır. Böylelikle onun romanlarında modern sanatın seçkinci tavrı karşısında sıradanlığın da idealize edilerek bireyin merkeze alınabileceği gösterilir. Toplumsal cinsiyet rolleri aracılığıyla gerek karakter gerekse tip konumundaki kişilerin psikolojik değişkenlere göre benlik bütünlüğü kazanıp kazanamayacağı örneklenir. Yazar, bu noktada iki temel unsuru eserlerindeki tematik yapının odağına taşır: aile içi ilişkiler ve cinsellik. Aile içi ilişkiler romanlarda yıkıcı yönleriyle ve mutsuzluk duygusu etrafında anlamlandırılırken cinsellik hususu, içinde bulunulan ve rahatsızlık duyulan toplumsal yapıya yönelik bir isyan yahut pasif bir yergi şeklinde sembolize edilir. Ebeveyn-çocuk, sevgililik, nişanlılık, evlilik gibi geleneksel kabul görmüş ve kalıplaşmış ilişkilerin yarattığı huzursuzluk yanında eşcinsel, lezbiyen eğilimler, ataerkil yahut heteroseksüel birlikteliklerin karşısında bir çıkış yolu olarak sunulur. Ensestlik ise dolaylı şekilde kurguya dâhil edilerek yerilir. Genel toplumsal kabullere uygun düşmeyen tarzdaki bu birliktelik ya da yakınlaşmalar kişiler üzerinde ruhsal çatışmalar yaratarak benlik kazanımında ilk ve önemli adımlardan birinin atılmasını sağlasa da kalıcı bir çözüme dönüşmez. Aksine, uzun vadede mevcut mutsuzluk durumunun pekişmesine neden olur. Çünkü kişinin kendini gerçekleştirme süreci anlık mutluluk yahut heyecanların geçiciliği, toplumsal yapının dışlaması ve kişilerin menfaate dayalı tercihleri ile mutlak bir yıkıma dönüşür. Bu etkenler sonucunda Birgül'ün romanlarındaki varoluşsal arayışların çoğunlukla başarısızlıkla neticelendiği anlaşılır.

EXTENDED ABSTRACT

Cahide Birgül (Sesveren) has been a prolific figure in Turkish literature since the 1990s with her works in various genres. The author, who stands out especially with her works in drama and novel genres, achieves originality with the subjects and themes she deals with, and gains recognition with the female and detective-oriented content of her novels. Birgül, who successfully applies the requirements of modernist aesthetics in her novels, carries the problems that people may encounter in daily life into fiction with an ontic approach instead of an elitist discourse or content. Therefore, her novels have critical aspects that offer sociological insights into Turkish society with their content that will raise awareness among readers. Considering the dates when the author's novels were written, it is noteworthy that she especially deals with the issue of homosexuality. Because at the end of the 1990s, homosexuality, especially lesbian homosexuality, was very marginalised and 'diseased' for Turkish society. Birgül's depiction of this subject in almost every novel and in increasing detail created content that, although not new for Turkish literature, could be considered daring. Her criticism of the traditional and idealised Turkish nuclear family structure can also be considered content that can be considered original for its time. However, these two unique subjects dealt with by Birgül gain value with their ability to be impartial in terms of their treatment. In her works dealing with homosexuality, the author avoids taking sides by maintaining her objectivity as a journalist. In other words, she neither praises nor criticises homosexuality. Her focus is on the fact that this situation is included in human reality, and her endeavour is to present content about the experiences of lesbian individuals in the process of self-discovery, the pressure they face in society and thus, the process of gaining identity/self. She shows the same endeavour in the content she presents about the family structure. Her focus is on the fact that this situation is included in human reality and her endeavour is to present a content about the experiences of lesbian individuals in the process of self-discovery, the pressure they face in the society and thus the process of gaining identity/self. She shows the same endeavour in the content she presents about the family structure. With an ontic approach, she portrays in her fiction that the traditional nuclear family structure, which is presented from rose-colored spactacles, may actually carry many problems, and that these problems may cause unrecoverable destructions in the lives of individuals. Lastly, the choice of a female-centred cast of characters also turns into a remarkable content by reflecting the dilemmas experienced by women both individually and socially.

In this study, the descriptive method was preferred to qualitative research methods. Therefore, firstly, a literature review was presented, and then information about the existentialist movement, which constitutes the theoretical basis of the study, was given. In the analysis phase, traces of existentialism were analysed in Cahide Birgül's works with a text-centred approach. The similarities of the existentialist theory were exemplified by the quotations from the novels. In addition, some conceptual references or explanations to the disciplines of psychology, sociology and philosophy have been used when necessary. The basis of the study is that there are not enough academic studies about the writer, and despite the aesthetic value of the works, they are not sufficiently recognised in Turkish literature.

As a result of the analyses, it was observed that Cahide Birgül succeeded in creating characters unique to the modern novel, and that she mainly preferred female characters, especially those in search of identity crisis and self, as protagonists. Depending on the subjects of her novels, it has been observed that she tends towards themes such as loneliness, death, suicide, melancholy, tragedy, alienation and love. It can be said that Birgül's most prominent achievement is her ability to add ordinariness and simplicity to the marginalist tendency of the modern novel with the characters she creates and the language she uses. Because the elitist cast of characters and the quest for perfectionist language of modern novels limit the subject and genre to a narrow environment. However, Birgül has succeeded in blending the requirements of modernist aesthetics with characters from daily life and current social problems, thus creating a content that is both individual and social in nature. That is to say, the author's impartial

presentation of the problems (psychological and physiological violence) experienced through women and from a woman's point of view, mostly around psychological variables, has enabled readers to create an awareness in this regard. In conclusion, it can be said that Cahide Birgül has created a unique thematic universe and increased the aesthetic value of her works by processing the struggle for human existence without isolating it from society and in accordance with its own internal dynamics.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik izin gerekli değildir. / Ethical clearance is not required for this study

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Akar, Y. (2019). Cahide Birgül Sesveren. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim adresi: https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sesveren-sahide-bırgul

Atiç, Ş. N. (2024). *Cahide Birgül'ün romanlarında yapı ve tema.* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=UjlM15wKZGQW6TLC0pvCt2Hn4VegCZ47rzK3ixPemXfQX6oukXorAaaLRHB55VNl

Atlı, F. (2017). Abdullah Efendi'nin Rüyaları hikâyesinde korkunun hükümranlığı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 42, 201-230. doi: 10.21563/sutad.368610

Bal, M. H. & Reyhanoğlu, G. (2022). Toplumsal cinsiyet bağlamında Âşık Şevki Halıcı'nın hikâyelerinde kadın. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 899-924.

Birgül, C. (2004). *Geceye uyananlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birgül, C. (2010). *Eflatun koza*. İstanbul: Everest Yayınları.

Birgül, C. (2019). *Gölgeler çekildiğinde*. Ankara: Kafka Kitap.

Birgül, C. (2020). *Ah tutku beni öldürür müsün?*. Ankara: Kafka Kitap.

Butler, J. (2020). *Cinsiyet belası* (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Coşkun: (2015). Varoluşçuluk ve özgürlük problemi. *Felsefe Dünyası*, 61, 80-105. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1481994

Çağlak, U. (2020). Teşhir toplumu ve yeni medya: teşhir toplumunun oluşmasında önemli bir araç olan yeni medya üzerine bir değerlendirme. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2, 12-20. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1339407

Demirkan, E. (1999). Gölgeler çekildiğinde geride gölgelerden başka ne kalır?" *Kitap-lık Dergisi*, 36, 260-263.

DiGiorgio-Miller, J. (1998). Sibling incest: treatment of the family and the offender. *Child Welfare, 77*(3), 335-346. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/i40235298

Direk, Z. (2019). *Cinsel farkın inşası -felsefi bir problem olarak cinsiyet-*. İstanbul: Metis Yayınları.

Erayda, G. (2020, 1 Aralık). Cahide Birgül. *Pazartesi Gazetesi*. Erişim adresi: https://pazartesi14.com/2020/12/01/cahide-birgul

Erdoğan: (2022). Gölgeler çekildiğinde aynaların serinliğinde. *Cogito*, 107, 198-207.

Erez, E. (2019). Gölgeler çekildiğinde: olumlanan 'tuhaflık'. *Gazete Duvar Kitap*, *2*(8), 4-10. Erişim adresi:

https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/12/19/golgeler-cekildiginde-olumlanan-tuhaflik

Ersoy, B. & Karadeniz, M. (2022). Sema Kaygusuz'un öykülerinde kadın karakterler. *Söylem Filoloji Dergisi*, *7*(3), 789-806. doi: 10.29110/soylemdergi.1168782

Evis, A. (2020). Güven Turan'ın Dalyan romanında benlik arayışı. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. *12*(24), 01-32. doi: 10.26517/ytea.451

Heidegger, M. (2013). *Hümanizm üzerine* (Y. Örnek, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Humm, M. (1994). *A reader's guide to contemporary feminist literary criticism*. UK: Harvester Wheatsheaf.

Irigaray, L. (2023). *Başlangıçta kadın vardı* (İ. Özallı & M. Odabaşı Çev.). Akara: Fol Kitap.

Karakuş: H. (2019). *Cahide Birgül romanlarında toplumsal cinsiyet ve cinsellik* (Yüksek lisans tezi), Erişim adresi:

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vjszP7PzV0HebcjFEvDfwN2la_MRJylQ9Owvs2VoUl15AnAfaHpT1MbQvXlwKHwa

Kierkegaard: (2002). *Korku ve titreme* (İ. Kapaklıkaya, Çev.). İstanbul: Anka Yayınları.

Kierkegaard: (2004). *Kaygı kavramı* (V. Taşdelen, Çev.). Ankara: Hece Yayınları.

Küçüksarp, M. (2020, 10 Temmuz). İnsan ruhunun karanlık dehlizlerinde dolaşan bir yazar: Cahide Birgül. *Birgün*. Erişim adresi:

https://www.birgun.net/makale/insan-ruhunun-karanlik-dehlizlerinde-dolasan-bir-yazar-cahide-birgul-307806

Laviola, M. (1992). Effects of older brother-younger sister ıncest: a study of the dynamics of 17 cases. *Child Abuse & Neglect*, 16, 409-421. doi: 10.1016/0145-2134(92)90050-2

Lök N., Başoğul C. & Öncel: (2016). Aile içi şiddetin çocuk üzerindeki etkileri ve psikososyal desteğin önemi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 8*(2), 155-161. doi: 10.18863/pgy.05252

Marinucci, M. (2020). Queer feminizme yönelik notlar (A. Barutçu, Çev.). *Interdisciplinary Encounters*, 11, 69-81. Erişim adresi:

https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1143767

Öğüt, H. (2017). Edebiyatta feminizm ve feminist edebiyat eleştirisi. *T24 Gazetesi*. Erişim adresi: https://t24.com.tr/k24/yazi/edebiyatta-feminizm,1120

Özsoy, A. M. (2019). Cahide Birgül: Kadın, lezbiyenlik ve polisiye. *Gazete Duvar Kitap*, *2*(8), 11-14. Erişim adresi:

https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/12/19/cahide-birgul-kadin-lezbiyenlik-ve-polisiye

Rudd, J. M. & Herzberger, D. (1999). Brother-sister incest, father-daughter ıncest: a comparison of characteristics and consequences. *Child Abuse & Neglect*, *23*(9), 915-928. doi: 10.1016/S0145-2134(99)00058-7

Sartre, J. P. (1985). *Varoluşçuluk* (A. Bezirci, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Schmidt, L. K. (2010). *Understanding hermeneutics.* Durham: Acumen.

Şahin, Y. (2020). Varoluşçuluğun Türk edebiyatında algılanışı ve tutunamayanlar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, *4*(1), 78-91. doi: 10.34083/akaded.683256

Talu, N. (2010). Modernlik söylemi: Endişeli bakışlarda modern birey. *METU*, *27*(2), 141-171. doi: 10.4305/METU.JFA.2010.2.8

Taşğın: & Sarı, İ. (2014). Aile içi ensestin nitel analizi: Şanlıurfa örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(35), 486-500. Erişim adresi:

https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/qualitative-analysis-of-the-incestuous-cases-in-families-sanliurfa-case-study.pdf

Türker, Y. (2019, 12 Aralık). Edebiyatın gerginlik ustası. *Bianet.* Erişim adresi: https://bianet.org/haber/edebiyatin-gerginlik-ustasi-cahide-birgul-un-eserleri-kafka-kitap-ta-217052

Uturgauri: (1989). Bunalım edebiyatı ve modernizmin sorunları. *Türk edebiyatı üzerine*, İstanbul: Cem Yayınları.

Valk, A. M. (2024). Lezbiyen feminizm. *Britannica Ansiklopedisi*. Erişim adresi: https://www.britannica.com/topic/lesbian-feminism

Yıldıran Genç, B. (2019). Bir son roman olarak eflatun koza. *Gazete Duvar Kitap*, *2*(8), 15-19. Erişim adresi:

https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/12/19/bir-son-roman-olarak-eflatun-koza

Yılmaz, E. (2024). Varoluşçuluk: hümanizm, antihümanizm ve ötesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 195-216. doi: 10.53844/flsf.1418580

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TASARRUFLAR, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hacı Hayrettin TIRAŞ
Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF
hhayrettintiras@hotmail.com
0000-0001-5197-9827

Dilek ATILGAN
Dr. Öğr. Üyesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF
atlgndilek@hotmail.com
0000-0002-3776-558X

Atıf / Citation: Tıraş, H. H. & Atılgan, D. (2025). Tasarruflar, doğrudan yabancı yatırımlar ve sanayi üretim endeksi ilişkisi: Türkiye örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* (INIJOSS), 14(1), 390-412.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1644071

Öz

Türkiye'de, 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açık, ihracata dayalı büyüme stratejisi ve liberalleşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu stratejiye uygun olarak 1980'li yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve dünya ekonomisine entegre olma çabaları artmış, yapılan düzenlemelerle mal ve sermaye hareketlerinin önündeki kısıtlamalar azaltılmıştır. Türkiye'de yatırımların finansmanı için iç tasarruflar yetersiz kalmakta ve yeterli sermaye birikimi sağlanamamaktadır. Finansman açığı olan diğer ülkeler gibi Türkiye'de bu ihtiyacını ülke dışından karşılamaya çalışmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar önemli ve avantajlı bir dış finansman kaynağıdır. Ayrıca kalkınma, refah ve yeni teknolojilerin icadını doğrudan etkileyen sanayi sektörü, ekonomik büyümenin lokomotifi konumunda olmasından dolayı ülkeler için kritik öneme sahiptir. Türkiye'de sanayi sektörüne yapılacak doğrudan yabancı yatırımlar sanayileşmenin ve kalkınmanın hızlanmasına, üretimin ve verimliğin artmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye'de sanayi sektörünün üretim faaliyetlerinde yıllar itibariyle artış ve azalışlar sanayi üretim endeksi ile ölçülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de tasarruflar ve doğrudan yabancı yatırımların sanayi üretim endeksi ile olan ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada kullanılan değişkenler arası ilişkilerin analizinde ekonometrik yöntem olarak Johansen eşbütünleşme testi ve uzun dönem tahminlerde kullanılan FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden yararlanılmıştır. Eşbütünleşme yöntemine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu doğrulanmaktadır. FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden elde edilen bulgular ise tasarruflar ve DYY'deki artışın sanayi üretim endeksini arttırdığı yönündedir. Dolayısıyla sanayileşmeyi hızlandırarak, üretim ve ihracat artışı ile ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için tasarrufların artırılması ve DYY'lerin önündeki ekonomik, politik, sosyal ve hukuki engellerin kaldırılması uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Üretimi, Tasarruflar, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Türkiye

Received / Geliş Tarihi: 20.02.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 23.06.2025

THE RELATIONSHIP BETWEEN SAVINGS, FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND INDUSTRIAL PRODUCTION INDEX: THE CASE OF TÜRKİYE

With the January 24, 1980 decisions, Türkiye started to implement an outward-oriented, export-oriented growth strategy and liberalization policies. In line with this strategy, efforts to liberalize capital movements and integrate into the world economy increased in the 1980s, and restrictions on the movement of goods and capital were reduced through regulations. In Türkiye, domestic savings are insufficient for financing investments and sufficient capital accumulation cannot be achieved. Like other countries with financing deficit, Türkiye tries to meet this need from outside the country. In addition, the industrial sector, which directly affects development, prosperity and the invention of new technologies, is of critical importance for countries as it is the engine of economic growth. Increases and decreases in the production activities of the industrial sector in Türkiye over the years are measured by the industrial production index. The aim of this study is to reveal the relationship between savings and foreign direct investments and industrial production index in Türkiye. In the analysis of variables used in the study, the Johansen cointegration test was used as an econometric method and FMOLS, DOLS and CCR methods used in long-term estimates were used. According to the cointegration method, it is confirmed that there is a long-run relationship between the variables. The findings obtained from FMOLS, DOLS and CCR methods are that the increase in savings and FDI increases the industrial production index. Therefore, it would be appropriate to increase savings and remove economic, political, social and legal barriers to FDI in order to accelerate industrialization, increase production and exports and achieve economic growth.
Keywords: Industrial Production, Savings, Foreign Direct Investment, Türkiye

GİRİŞ

Ülkelerin temel hedeflerinden biri, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak ve toplumun refah seviyesini artırmaktır. Sanayi sektörü, yarattığı katma değer ve diğer sektörler üzerindeki olumlu etkileriyle ekonomik kalkınmanın yanı sıra refah ve teknolojik gelişimin de itici gücü konumundadır. Bu doğrultuda, sanayi sektörü ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel dinamiklerinden biri olarak değerlendirilmekte ve ekonomik gelişimin lokomotifi olarak stratejik bir rol üstlenmektedir.

Ekonomik alanda 1980 yılına kadar ithal ikameci sanayileşme politikaları izleyen Türkiye'de sanayileşme açısından 24 Ocak kararları önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açık, ihracata dayalı büyüme stratejisi ve liberalleşme politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu politika değişikliğinin temel amacı, ekonomik istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, sanayileşme sürecini hızlandırmak, verimliliği ve rekabet gücünü yükseltmek, ayrıca ihracatı teşvik ederek ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklemektir (Erkek, 2022: 161). Ancak, hayata geçirilen yeni strateji ve politikalar, sanayileşme sürecinde beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Türkiye'de sanayileşme, yapılan çeşitli reformlara ve gösterilen çabalara rağmen, istenilen hızda ilerleyememiş ve beklenen dönüşümü gerçekleştirmekte yetersiz kalmıştır.

Sanayi, genel olarak hammadde ve yarı mamul malları, emek ve sermaye kullanarak taşınabilir, kullanılabilir mamul maddelere dönüştüren üretim faaliyetlerini kapsamaktadır. Sanayi sektörü; imalat sanayi, enerji ve madencilik olmak üzere üç ana faaliyet koluna ayrılırken, imalat sanayi hemen her ülkede üretim değeri ve istihdam hacmi bakımından en büyük paya sahiptir. İmalat sanayi, son yirmi yılda (2002-2022) yıllık ortalama %5,5 oranında büyüme gösteren Türkiye ekonomisinde büyümenin en önemli destekleyicisi olmuştur. İmalat sanayi, sanayi üretimi değerinin yaklaşık %86'sını, katma değerin yine %86'sını ve istihdamın yaklaşık %95'ini oluşturmuştur. Sanayi sektörünün 2002-2017 döneminde Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) içerisindeki payı yaklaşık %20 civarında seyrederken, hızlı bir gelişmeyle bu oran 2022 yılında yaklaşık %27,1'e yükselmiştir (SHURA, 2024: 35-40). Bu değerler ekonomik büyüme ve gelişmeye sanayi sektörünün katkısı açısından önemlidir.

İmalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalar için üretimin ve karlılığın artırılarak sürdürülebilirliğin sağlanması ve finansman kaynaklarına erişim oldukça önemlidir (Sezal, 2022:

119). Türkiye'de yatırımların finansmanı için iç tasarruflar yetersiz kalmakta ve yeterli sermaye birikimi sağlanamamaktadır. Sanayi sektörünün ithalata bağımlılığı ve tasarrufların yetersizliği finansman sıkıntılarına neden olmaktadır. Finansman açığı olan diğer ülkeler gibi Türkiye'de bu ihtiyacını ülke dışından karşılamaya çalışmaktadır. Türkiye'de sanayileşme sürecinde önemli aşamalardan biri de 1980 yılı başından itibaren Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıdır (Barışık ve Yayar, 2012: 54). DYY'ler gelişmekte olan ülkeler için önemli ve avantajlı bir dış finansman kaynağıdır. DYY, çok uluslu firmaların bir başka ülkede, yeni bir fabrika veya tesis kurma, kurulu bir fabrika veya tesisi satın alma, kuruluş sermayesini artırma veya ortak olma biçiminde yapılan yatırımlar olarak ifade edilmektedir. DYY'ler, portföy yatırımları gibi gittikleri ülkelerde meydana gelen herhangi bir olumsuzlukta ülkeyi hemen terk edemezler. Ayrıca bu yatırımlar ev sahibi ülkeye sermayeyi sağlamak yanında; teknik bilgi, yönetim, üretim ve pazarlama bilgilerini transfer ederek, üretimi, istihdamı, ihracatı ve ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedirler (Şahin, 2010: 97). Türkiye'de sanayi sektörüne yönelik gerçekleştirilecek DYY sanayileşme sürecinin hızlanmasına ve ekonomik kalkınmanın ivme kazanmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Bu yatırımlar, üretim kapasitesinin genişlemesine, teknolojik yeniliklerin sanayiye entegrasyonuna ve verimliliğin artırılmasına olanak tanıyacaktır.

Günümüzde ekonomik büyümenin itici gücü olan sanayi sektörünün durumunu ve üretim faaliyetlerindeki değişimi gösteren; ekonomik güven endeksi, imalat kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi (SÜE) gibi çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Türkiye'de sanayi sektörünün üretim faaliyetlerindeki yıllar itibariyle artış veya azalışlar, TÜİK tarafından aylık veriler olarak hesaplanan SÜE ile ölçülmektedir (Koç vd., 2016: 43). Sanayi sektörünün esas durumunu gösteren endeks arındırılmamış (mevsim ve takvim etkisinden arındırılmamış) SÜE'dir ve büyüme hesaplarında arındırılmamış SÜE dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve toplumun refahını yakından ilgilendiren tasarruflar, DYY'ler ve SÜE'nin birbirleriyle olan ilişkisi önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada, tasarruflar ve DYY'nin SÜE ile ilişkisi Türkiye'ye ait 1986-2023 dönemi verileri kullanılarak araştırılmaya çalışılmıştır. Literatür incelendiğinde teorik ve ampirik olarak tasarruflar ve DYY'nin birlikte SÜE ile ilişkisini araştıran çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın aynı zamanda literatüre bu konuda katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada kullanılan tasarruflar ve DYY verileri yıllık ortalamaları ifade ederken, aylık olarak hesaplanan arındırılmamış SÜE değerlerininde yıllık ortalaması alınarak analize dahil edilmiştir. Ekonometrik yöntem olarak Johansen eşbütünleşme testi ve uzun dönem tahminlerde kullanılan Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS)", "Dinamik Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (Dynamic Ordinary Least Squares-DOLS)" ve "Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu (Canonical Cointegrating Regression-CCR)" yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın izleyen bölümünde, kullanılan değişkenlere ilişkin açıklayıcı ve istatistiki bilgiler sunulmaktadır. Sonraki bölümde konu ile yakından ilgili literatür özeti yer alırken, ampirik analiz bölümünde çalışmada kullanılan veri seti, metodoloji, analiz ve bulgulara yer verilmiştir. Çalışma, değerlendirme ve önerilerin sunulduğu sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

1. DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Toplumun ekonomik açıdan refah düzeyinin yükseltilmesi ekonomik büyüme ve üretim için gerekli yatırımların yapılmasına bağlıdır. Gerekli yatırımların yapılması ise öncelikle yurtiçi tasarruflar ve yetersiz kaldığı durumlarda dış tasarruflarla sağlanabilmektedir. Yurtiçi tasarruflar, yatırımlar için gerekli olan en önemli fon kaynağıdır. İktisat yazınında farklı görüşler olmakla birlikte tasarruflar ekonomik büyümenin kaynağı olarak kabul edilmektedir. DYY'ler ise tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda ihtiyaç duyulan yatırımların yapılabilmesi için önemli bir araçtır.

1.1. Tasarruflar

Genel olarak harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmını oluşturan tasarruflar, sermaye birikiminin temel kaynağıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde düşük tasarruf oranları bu ülkelerde tasarruf açığı sorununun yaşanmasına neden olmaktadır. Tasarrufların düşük seviyede gerçekleşmesi ihtiyaç duyulan yatırımların yapılamamasına (veya yetersiz yapılmasına) neden olarak istihdamın, üretimin, milli gelirin ve yeniden tasarrufların düşmesine yol açmaktadır. Bu kısır döngü, ülkelerin tasarruf açıklarını kapatmak için kısa vadede dış tasarruflara başvurmalarına neden olurken, orta ve uzun vadede tasarrufları artırıcı politikaların uygulanmasına yöneltmektedir (Barış, 2016: 40). Türkiye'de yatırımların finansmanı için iç tasarruflar yetersiz kalmakta ve yeterli sermaye birikimi sağlanamamaktadır. Tablo 1'de Türkiye'de yıllar itibariyle tasarruf miktarları bulunmaktadır. Ayrıca, Şekil 1'den Türkiye'de tasarrufların yıllar itibariyle nasıl değiştiği izlenebilir.

Tablo 1: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Tasarruf Miktarları

Yıllar	Tasarruflar (Milyon $)	Tasarruflar (GSYİH %'si)		Yıllar	Tasarruflar (Milyon $)	Tasarruflar (GSYİH %'si)
1986	29.061	38,4		**2005**	119.695	23,6
1987	21.075	24,2		**2006**	137.190	24,6
1988	25.832	28,4		**2007**	162.919	23,9
1989	27.935	26,1		**2008**	189.688	24,6
1990	32.679	21,7		**2009**	142.517	21,9
1991	28.021	18,6		**2010**	169.361	21,8
1992	29.194	18,3		**2011**	193.149	23,0
1993	33.402	18,5		**2012**	205.878	23,4
1994	23.767	18,2		**2013**	229.026	23,9
1995	33.202	19,6		**2014**	233.794	24,9
1996	39.561	21,8		**2015**	217.932	25,2
1997	38.910	20,5		**2016**	217.263	25,0
1998	71.003	25,7		**2017**	223.826	26,1
1999	55.946	21,8		**2018**	218.018	28,0
2000	58.710	21,4		**2019**	200.839	26,4
2001	43.418	21,5		**2020**	195.019	27,1
2002	53.942	22,5		**2021**	251.062	30,6
2003	64.976	20,7		**2022**	272.405	30,0
2004	91.205	22,3		**2023**	297.052	26,6

Kaynak: WB, 2025

Tablo 1'de Türkiye'de tasarrufların 2000 yılına kadar istikrarsız bir seyir izlediği ve düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde tasarrufların GSYİH içerisindeki oranı düşme eğilimindedir. 1986 yılında %38,4 olan tasarruf/GSYİH oranı 1994 yılında %18,2 düzeyine kadar düşmüştür. 1990-2003 döneminde ise genellikle yatay bir trend izlemiştir. 2001

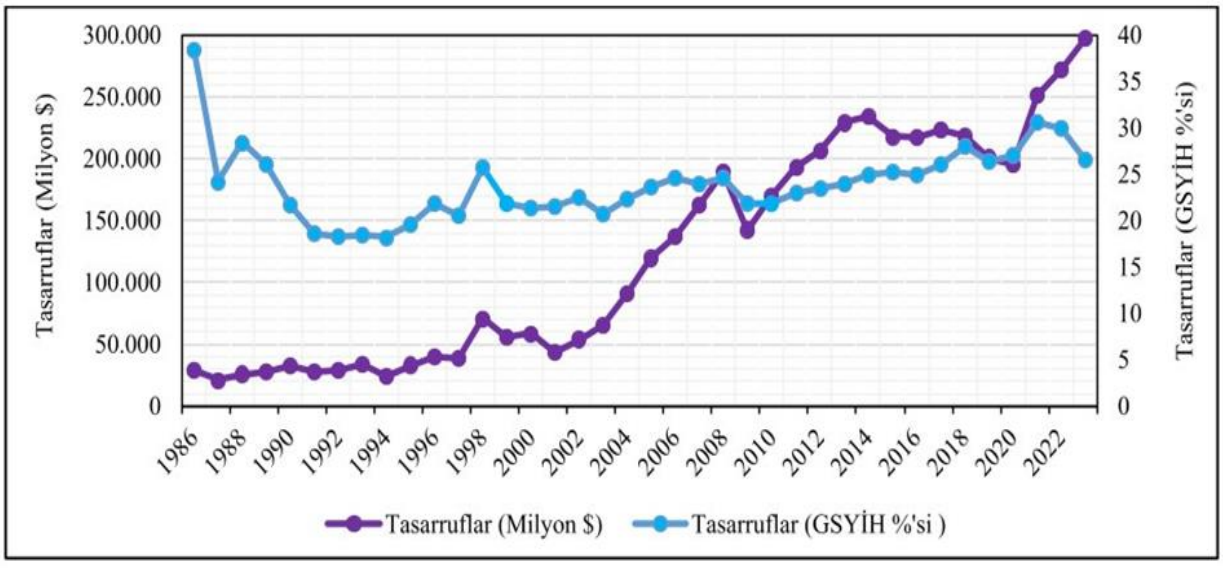

krizinin ardından yükselmeye başlayan tasarruf miktarı, 2008 küresel finansal krizi, 2015 Türkiye'deki siyasi istikrarsızlık ve 2019 pandemi yılları dışında sürekli artış göstermiştir. 2004 yılı ile birlikte yavaşta olsa yükselme eğilimine giren tasarruflar/GSYİH oranı 2022 yılında %30'a kadar yükselmiştir. Tablo 1 tasarruflar açısından değerlendirildiğinde Türkiye'de ekonomiyi derinden etkileyen ulusal ve küresel düzeyde ekonomik krizlerin yaşandığı 1994, 1998, 2001, 2008 yılları, 2015 siyasi istikrarsızlık yılı ve 2019-2020 pandemi döneminde tasarrufların önemli miktarda düştüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde tasarrufların, ekonomik krizlerden, siyasi istikrarsızlıklardan ve küresel olaylardan önemli oranda etkilendiği söylenebilir.

Şekil 1: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Tasarruf Miktarlarının Değişimi

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)

İç tasarrufların yetersiz kaldığı ve yeterli sermaye birikiminin sağlanamadığı durumlarda yatırımların yapılabilmesi ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için en önemli araç dış tasarruflardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin iç tasarruf açığı bulunmakta ve finansal sistemlerinin yeteri kadar gelişmemiş olmasından dolayı yeterli sermaye birikimini sağlayamamaktadırlar (Önder, 2022: 37). Hızlı küreselleşmenin ekonomiler arasında bütünleşme ve sermayenin serbest dolaşımını artırması bu ülkeler için bir avantaj oluşturmuştur. Uluslararası sermayenin serbest dolaşımı, yurtiçi tasarruf yetersizliği bulunan ülkelerin bu açıklarını kapatmaları ve ihtiyaç duydukları sermayeyi bulmalarında etkili bir yöntem haline gelmiştir (Ayaydın, 2010). Yurt dışından ülkeye doğru veya ülkeden yurtdışına doğru olan sermaye hareketleri olarak tanımlanan uluslararası sermaye hareketleri, portföy yatırımları ve DYY biçiminde olabilmektedir. DYY'ler başka bir ülkede var olan şirkete ortak olma, şirketi satınalma, şirketle birleşme (şirket evliliği) veya yeni yatırımların yapılaması biçiminde olmaktadır (Özçağ vd., 2019: 42). Ülkeler DYY aracılığı ile ilave dış sermaye sağlamanın yanında, yeni teknoloji transferi, know-how, istihdam ve üretim artışı, yeni yönetim becerisi, pazarlama katkısı ve ihracat artışı sağlamayı hedeflemektedirler (Yükseler, 2006: 3). DYY'ler, portföy yatırımlarına göre daha yavaş karar verilen, daha seçici davranılan, daha uzun vadeli olan, daha uzun zamanda şekillenen ve herhangi bir olumsuzlukta ülkeyi hemen terk edemeyen yatırımlardır (Tıraş, 2024: 306). Türkiye de gelişmekte olan bir ülke olarak DYY'leri ülkeye çekmek için önemli çaba sarf etmektedir. Türkiye'ye gelen DYY'lerin yıllar itibariyle değişimi Tablo 2'de yer almaktadır. Ayrıca, Şekil 2'den Türkiye'de DYY miktarlarının yıllar itibariyle nasıl değiştiği izlenebilir.

Tablo. 2: Türkiye'de Yıllar İtibariyle DYY Miktarları

Yıllar	DYY (Milyon $)	DYY (GSYH %'si)		Yıllar	DYY (Milyon $)	DYY (GSYH %'si)
1986	125	0,17		**2005**	10.031	1,98
1987	115	0,13		**2006**	20.185	3,62
1988	354	0,39		**2007**	22.047	3,24
1989	663	0,62		**2008**	19.851	2,58
1990	715	0,47		**2009**	8.585	1,32
1991	810	0,54		**2010**	9.099	1,17
1992	844	0,53		**2011**	16.182	1,93
1993	678	0,38		**2012**	13.744	1,56
1994	608	0,47		**2013**	13.563	1,42
1995	885	0,52		**2014**	13.337	1,42
1996	722	0,40		**2015**	19.263	2,23
1997	805	0,42		**2016**	13.835	1,59
1998	940	0,34		**2017**	11.190	1,30
1999	783	0,31		**2018**	12.450	1,60
2000	982	0,36		**2019**	9.507	1,25

2001	3.352	1,66		**2020**	7.675	1,07
2002	1.082	0,45		**2021**	12.895	1,57
2003	1.702	0,54		**2022**	13.666	1,51
2004	2.785	0,68		**2023**	10.951	0,98

Kaynak: WB, 2025

Tablo 2'ye göre 1986-2000 döneminde Türkiye'ye istenen düzeyde DYY girişinin olmadığı görülmektedir. Yatay bir seyir izleyen DYY/GSYİH oranı dönem içinde en fazla %0,6'ya çıkabilmiştir. 2001 ekonomik krizi sonrası yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve sonrasında gerçekleşen seçimlerle birlikte siyasi istikrarın sağlanması ekonominin toparlanmasına ve ülkeye gelen DYY'lerin artmasına katkı sağlamıştır. Ülkeye gelen DYY miktarı 2001 yılında yükselmeye başlamış ve tarihindeki en yüksek seviyeye 2007 yılında ulaşarak 22.047 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde DYY/GSYİH oranı da artarak %3,6'ya kadar yükselmiştir. Ancak ardından yaşanan küresel kriz, aralıklarla yaşanan ülke içi ve dışı olumsuzluklar ve pandemi süreci ülkeye gelen DYY miktarının dalgalı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Çünkü yabancı yatırımlar istikrarlı ve güvenli ortamları seven yatırımlardır. Ayrıca bu dönemde DYY/GSYİH oranının ortalama %1,5 etrafında yatay bir seyir izlediği söylenebilir.

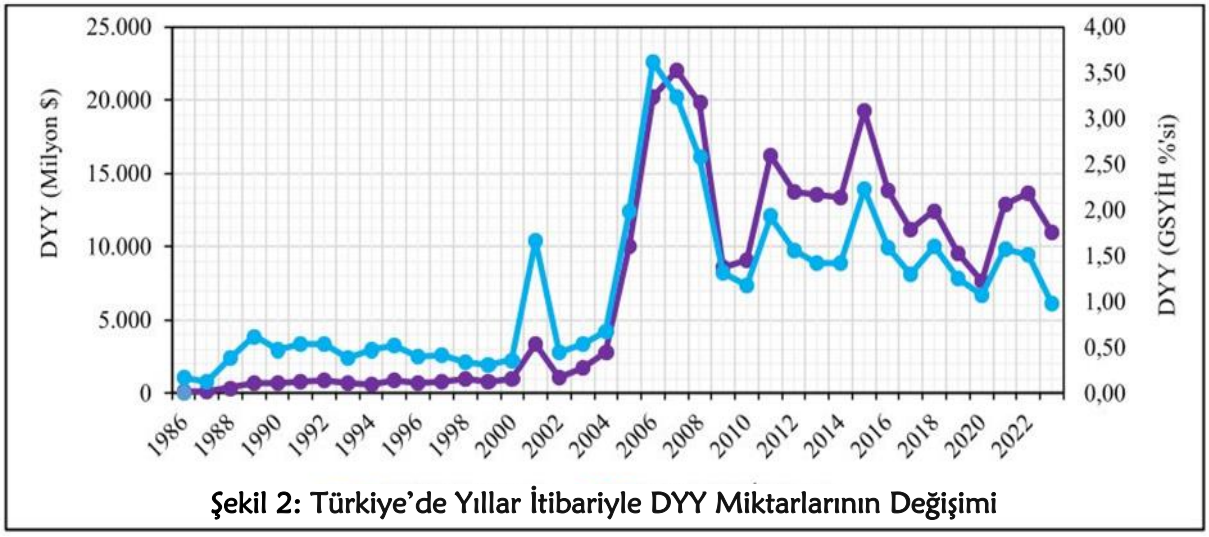

Şekil 2: Türkiye'de Yıllar İtibariyle DYY Miktarlarının Değişimi

1.3. Sanayi Üretim Endeksi (SÜE)

Bir ülkenin ekonomik büyümesinde itici güç konumunda bulunan sanayi sektörü, teknolojik ilerlemenin yanı sıra kalkınma ve refah seviyesinin yükselmesine doğrudan etki etmektedir. Aynı zamanda, üretim kapasitesini artırarak istihdamı destekleyen ve yenilikçi çözümleri teşvik eden sanayi sektörü, küresel ekonomi içinde stratejik bir öneme sahiptir. Bu sektörün gelişimi, uluslararası rekabet gücünü artırırken sürdürülebilir ekonomik büyümeye de zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, sanayi sektörü yalnızca ekonomik büyümeye katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda tarım ve hizmetler sektörlerini dönüştürme kapasitesine de sahiptir. Üretim süreçlerinde yenilikçi teknolojilerin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması sayesinde, sanayi sektörü diğer sektörlerin modernizasyonunu teşvik ederek verimliliğin artırılmasına olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, sanayi sektörü teknolojik adaptasyonun en yüksek olduğu alanlardan biri olup, dijitalleşme, otomasyon ve yapay zeka gibi ileri teknolojilerin entegrasyonu ile sürdürülebilir kalkınmaya önemli katkılar sunmaktadır. (İstikbal, 2022: 9).

Türkiye'de toplam çıktı içerisinde ortalama %20 civarında paya sahip olan sanayi sektörü, GSYİH'nin önemli bir öncül göstergesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle imalat sanayinin SÜE içerisinde %80'nin üzerinde paya sahip olması sanayi sektörünün önemini artırmaktadır. Yurtiçi tüketim ve ihracat yoluyla sanayi üretimindeki artışın, hem tüketim talebine hem de faiz oranlarına duyarlılığı SÜE'yi büyüme ile yakından ilişkili kılmaktadır (Pekçağlayan, 2021: 438).

SÜE, sanayi sektörünün durumunu gösteren ve sanayi üretimindeki artış veya azalışların yıllar itibariyle karşılaştırılmasına imkan sağlayan bir göstergedir. TÜİK tarafından sanayi işyerinde yapılan sanayi üretim anketinden yararlanılarak hesaplan endeks aylık olarak yayınlanmaktadır. Hesaplamaya dahil edilecek sanayi kuruluşları; imalat sanayi sektörü, gaz, buhar ve iklimlendirme üretim ve dağıtım alt sektörü ve madencilik ve taş ocakçılığı sektörü olmak üzere üç alt kategoriye ayrılmaktadır (Koç vd., 2016: 43). Endeks hesaplanırken belirli bir yıl referans olarak alınmakta ve referans yıl beş yılda bir değiştirilmektedir. Son referans yılı olarak 2021 (2021=100) alınmıştır (TÜİK, 2025b). Sanayi üretim endeksi, takvim etkisinden arındırılmış, takvim ve mevsim etkisinden arındırılmış ve arındırılmamış olmak üzere üç farklı şekilde hesaplanmakta ve yayınlanmaktadır. Sanayinin esas durumunu gösteren endeks arındırılmamış sanayi üretim endeksidir. Tablo 3'te Türkiye'de arındırılmamış SÜE yıllık ortalama değerleri bulunmaktadır. Şekil 3'den Türkiye'de SÜE'nin yıllar itibariyle gelişimi izlenebilir.

Tablo 3: Türkiye'de Sanayi Üretin Endeksinin Yıllara Göre Değişimi

Yıllar	SÜE		Yıllar	SÜE		Yıllar	SÜE
1986	17,9		1999	30,6		2012	61,9
1987	19,8		2000	32,5		2013	66,0
1988	20,6		2001	29,7		2014	69,9
1989	21,2		2002	32,5		2015	74,2
1990	23,3		2003	35,3		2016	76,7
1991	24,0		2004	38,8		2017	83,6
1992	25,1		2005	44,2		2018	84,5
1993	26,6		2006	47,5		2019	84,0
1994	24,9		2007	50,8		2020	85,9
1995	27,1		2008	50,5		2021	100,0
1996	28,7		2009	45,5		2022	105,0
1997	31,4		2010	51,5		2023	106,7
1998	31,8		2011	59,4			

Kaynak: TÜİK, 2025a

Tablo 3'e göre Türkiye'de SÜE değerleri sanayide yapılan üretim miktarına bağlı olarak yıllar itibariyle artış göstermektedir. İmalat sanayinin SÜE içerisinde yaklaşık %86 civarında (SHURA, 2024: 35) ağırlığı bulunmaktadır. Endeks değerleri 1994, 2001, 2008 ekonomik krizleri ve 2019 pandemi süreci dışında sürekli artış göstermiştir. Türkiye'de 1986 yılında 17,8 olan SÜE değeri, 2023 yılında 106,7 düzeyine ulaşmıştır. Ele alınan dönemde Türkiye'de özellikle imalat sanayinde gerçekleştirilen üretime bağlı olarak SÜE'nin ekonomik krizler ve olağanüstü durumlar dışında sürekli arttığı söylenebilir.

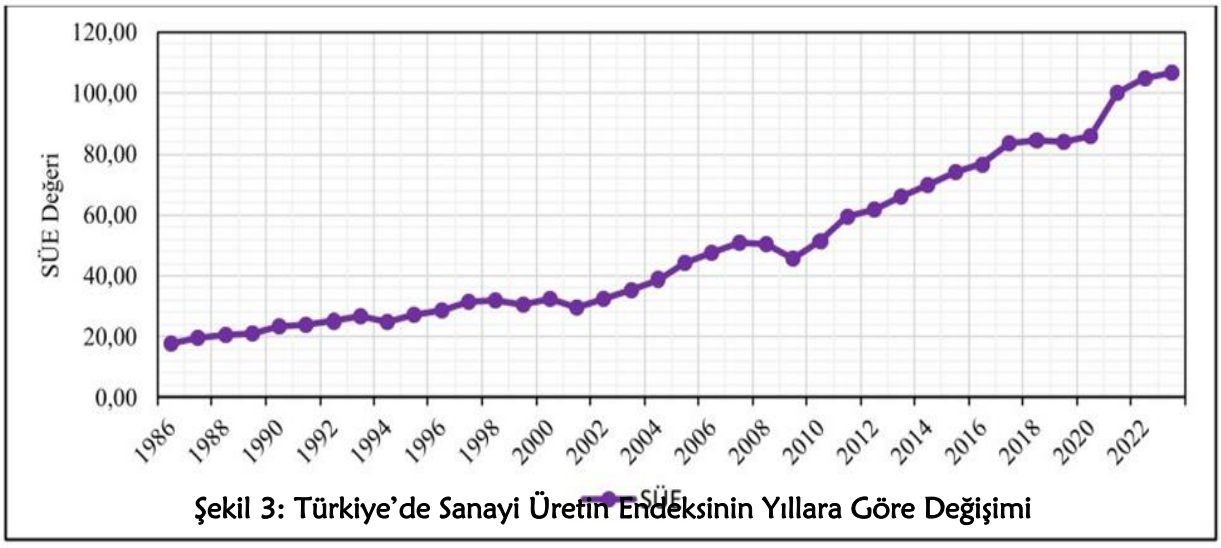

Şekil 3: Türkiye'de Sanayi Üretin Endeksinin Yıllara Göre Değişimi

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatür incelendiğinde SÜE ile ilgili pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar genellikle SÜE'nin, sanayi üretimi, ara ve sermaye malı ithalatı, ihracat, yatırımlar, faiz oranları, petrol fiyatları, döviz kuru, elektrik tüketimi, tüketim harcaması, kamu harcaması, iş yeri sayısı, istihdam, ekonomik büyüme gibi pek çok değişken ile olan ilişkisini araştırmaktadır. Yurtiçi yapılan çalışmalarda SÜE veya imalat sanayi üretim endeksi üzerinde yoğunlaşma görülürken, yabancı çalışmalarda imalat sanayi sektörü veya endüstriyel üretim üzerinde yoğunlaşma görülmektedir. Ancak SÜE'nin tasarruflar ve DYY ile olan ilişkisini araştıran çalışmalara çok nadir rastlanmaktadır. Literatürde SÜE'nin bağımlı değişken olarak kullanıldığı daha çok Türkiye için yapılan farklı çalışmaların özeti Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Literatür özeti

Yazar/Yıl	Ülkeler/ Dönem	Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Marchetti ve Parigi (1998)	İtalya (1995:5-1997:9)	SÜE, elektrik tüketimi, Farklı işgücü anketi verileri	Regresyon Analizi	Çalışmadan elde bulgulara göre, elektrik tüketimi ile sanayi üretimi arasında yakın ilişki bulunmaktadır.
Kızılca (2007)	Türkiye (1980-2001)	SÜE, işyeri sayısı, sanayi ürünleri ithalatı ve ihracatı, istihdam, reel ücretler ve reel katma değer	Regresyon Analizi	Çalışma sonucunda sanayi ürünleri ihracatı, reel katma değer ve istihdamın SÜE'yi açıklamada anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Özün ve Çiftter (2007)	Türkiye (1992:3-2006:12)	SÜE ve bankalardaki kredi hacmi	Wavelet Analizi	Çalışmadan elde edilen bulgular sanayi üretiminin kredi hacmi üzerinde 24 aya kadar etkili olduğunu, kredi hacminin ise sanayi üretimini 2 yıl sonra etkilemeye başladığını göstermektedir.
Yalçınkaya vd. (2009)	Türkiye (1989: 1. Çeyrek-2009: 2. Çeyrek)	SÜE, ara malı ithalatı/toplam ithalat, imalat sanayi ihracatı/toplam ihracat ve reel efektif döviz kuru endeksi	VAR (Vektör Otoregresyon) Yöntemi	Elde edilen bulgulara göre, bu dönemde imalat sanayi ihracatı, ara malı ithalatı ve reel kurdaki değişmeler en fazla kendi değişmelerinden etkilenmektedir. Ayrıca 1996 yılından sonraki ara malı ithalatında meydana gelen değişmelerin çoğunlukla reel döviz kuru değişimlerinden kaynaklandığı belirtilmiştir.
Wojewodzki (2010)	Polonya (1997-2010) (Üç aylık veriler)	Hanehalkı tasarrufları ve Sanayi üretim endeksi (Ekonomik büyüme)	VAR, ARMA ve GARCH Ekonometrik Modelleri	Analiz sonucunda ekonomik büyümeden (sanayi üretim endeksi) tasarruflara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme tasarrufları pozitif etkilemektedir.
Barışık ve Yayar (2012)	Türkiye (1998-2010)	SÜE, petrol fiyatları, döviz kuru, ihracat, ithalat, kamu	Regresyon Analizi ve VAR Modeli	Yapılan regresyon analizinden; döviz kuru, para arzı, petrol fiyatları, ithalat, ihracat, tüketim harcaması, kamu harcaması gibi

		harcaması, tüketim harcaması, para arzı, interbank faiz oranları		değişkenlerin sanayi üretimini etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. VAR analizinden ise sanayi üretimini en fazla kamu harcamaları ve ithalatın etkilediği sonucu elde edilmiştir.
Kaya vd. (2013)	Türkiye (1998:1-2009:4)	SÜE, GSMH, özel sektör yurt içi kredi hacmi, ithalat, ihracat, kapasite kullanım oranı ve İMKB endeksi	EKK (En Küçük Kareler Yöntemi), Johansen Juselius Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	Yapılan analizler sonucunda özel sektör yurt içi kredi hacminin ilgili dönemde, ekonomik büyüme ve reel sektöre olumlu etkide bulunduğu ve uzun dönemli bir ilişki içerisinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Öcal (2013)	Türkiye (2001-2008)	SÜE ve imalat sanayi eğilim anketinde yer alan 15 değişken	Engle-Granger Testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Üretim miktarının SÜE üzerinde pozitif etkisi olduğu ve üretim miktarındaki %1'lik artışın sanayi üretim endeksini %12,13 oranında artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Bayar ve Tokpunar (2014)	Türkiye (2005 ilk çeyrek-2011 ilk çeyrek)	Reel bazda; sanayi üretimi, ihracat, ithalat, sektörel verimlilik, reel döviz kuru, interbank faiz oranı, Türkiye'nin ticari ortaklarının ağırlıklı GSYİH'leri, toplam yatırımlar.	AMG (Genişletilmiş Ortalama Grup) Yöntemi	Toplam yatırımlar, sektörel ithalat ve ihracat, sektörel verimlilik ve ticaret ortaklarının GSYİH'sinin imalat sanayi sektörleri üretimini pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca reel döviz kurunun değer kazanması ve faiz oranlarının artmasının imalat sanayi sektöründe üretimi düşürdüğü bulgusu elde edilmiştir.
Yıldız ve Atasaygın (2015)	Türkiye (1984-2014)	SÜE ve İstanbul borsa endeksi, tahviller ve hisse senetleri	Engle Granger Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Analiz sonuçları değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna ve Türkiye'de talep-çekme hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.
Öztürk ve Agan (2017)	Türkiye (2002-2012)	SÜE, ihracat, yatırımlar, faiz oranları	VAR Yöntemi	SÜE ile ihracat, yatırımlar ve faiz oranları arasında anlamı bir ilişkinin olduğu bulgusu elde edilmiştir.
Haykır ve Aydın (2019)	Türkiye (2005-2018)	İmalat sanayi üretim endeksi, imalat sanayi kredi kullanımı ve ihracat değerleri	Granger nedensellik testi ve etki-tepki testi	Çalışmanın bulguları imalat sanayi kredilerinden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir.
Erkişi ve Tekin (2019)	Türkiye (2010-2017)	Ekonomik büyüme, ara malı ithalatı, sermaye malı ithalatı, sanayi üretimi	VAR, Granger nedensellik testi, Johansen Eşbütünleşme Testi	Kısa dönemde ara malı ithalatı ve sanayi üretimi arasında iki yönlü, sanayi üretiminden ekonomik büyümeye ise tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Uzun dönemde ise değişkenler arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
Şahin ve	Türkiye	SÜE (ekonomik	ADF	Çalışmanın bulguları değişkenler

Durmuş (2019)	(2006:1-2017:6)	büyüme), bankacılık sektörü kredileri	(Augmented Dickey-Fuller), PP (Philips Perron), FMOLS ve CCR Testleri	arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu, bankacılık sektörü kredisindeki %1'lik artışın ekonomik büyümeyi (SÜE) %0,37 oranında artırdığını, bankacılık sektörü kredilerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.
Eze, Nnaji ve Nkalu (2019)	Nijerya (1970-2016)	DYY, imalat sanayi üretimi, elektrik üretimi, özel sektör kredisi, döviz kuru, brüt sabit sermaye oluşumu, faiz oranı, enflasyon, politik istikrar	OLS ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmadan Nijerya'da, DYY ile imalat sektörü çıktısı arasında istatistiksel olarak anlamısız ama uzun dönemli bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, elektrik üretimi, döviz kuru, özel sektör kredisi, politik istikrar ve imalat sektörü çıktısı arasında ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.
Pekçağlayan (2021)	Türkiye (2007-2020)	SÜE, elektrik tüketimi, beyaz eşya üretimi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı	ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif) Modeli	Elektrik tüketimi ve imalat sanayi kapasite kullanım oranları ile SÜE arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uzun dönemde Elektrik tüketiminin %1 artışı SÜE'yi %1,2 artıracaktır.
Altınok ve Akça (2021)	BRICS+T ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) (2016:1-2020:10)	SÜE ve kredi temerrüt takası	Kónya Bootstrap Granger Nedensellik Testi	Elde edilen bulgulara göre, Çin ve Rusya için kredi temerrüt takasından SÜE'ne doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken, Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin ve Türkiye için SÜE'den kredi temerrüt takasına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Jena ve Sahoo (2022)	Hindistan (1991-2019)	İmalat Çıktı Endeksi ve DYY	ARDL Yöntemi	Çalışmanın bulgularından Hindistanda DYY ile imalat çıktı endeksi arasında kısa ve uzun dönemde pozitif ilişkinin olduğu sonucu elde edilmiştir.
Sezal (2022)	Türkiye (2004-2022)	İmalat sanayi üretim endeksi, nakdi kredi hacmi, gayrimenkul kredi hacmi ve toplam kredi hacmi	Zivot-Andrews Birim Kök Testi, Maki Eşbütünleşme Testi	Çalışmadan elde edilen sonuçlar seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olduğuna işaret etmektedir.
Oyewole, Adeniyi, Lawal, Ajayi ve Adekunle (2023)	Nijerya (1981-2016)	Sanayi Üretimi Değeri, Faiz Oranı, Ulusal Tasarruflar ve Enflasyon Oranı	Sıradan En Küçük Kareler (OLS) yaklaşımı	Analiz sonuçlarına göre Nijerya'da tasarruflar, sanayi üretimi üzerinde önemli bir etkiye sahipken, faiz oranı ve enflasyon oranı sanayi üretimi üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.

Küçük Karaman ve Kapkara Kaya, (2024)	Türkiye (2027:1-2022: 9)	Banka kredileri, bankacılık faiz oranı, imalat sanayi üretim endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, imalat sanayi yurt içi üretici fiyat endeksi, 2008 küresel finansal krizin ve COVID-19 pandemisinin imalat sanayi üretim endeksi ile ilişkisini gösteren iki kukla değişken		Çalışmadan, seçilmiş değişkenler ile imalat sanayi üretim endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kredi hacmi ve kapasite kullanım oranı imalat sanayi üretim endeksi üzerinde pozitif bir etki oluştururken; üretici fiyat endeksi ve faiz oranı, imalat sanayi üretim endeksi üzerinde negatif bir etki göstermektedir. Ayrıca, kısa dönemde, imalat sanayi üretim endeksinin uzun dönem sonuçlarına paralel olarak imalat sanayi kapasite kullanım oranı tarafından pozitif etkilendiği, ticari kredilere uygulanan faiz oranı ve imalat sanayi yurt içi üretici fiyat endeksi tarafından ise negatif yönde etkilendiği görülmüştür. Kısa dönemde 2008 küresel krizi imalat sanayi üretim endeksini negatif, COVID-19 ise pozitif yönlü etkilemektedir.
Saraç ve Koçak, (2024)	Türkiye 2005:1-2024:7 dönemleri	Reel Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Sanayi Üretim Endeksi, Dayanıklı Tüketim Malı Üretim Endeksi, Dayanıksız Tüketim Malı Üretim Endeksi, Sermaye Malı Üretim Endeksi, Ara Malı Üretim Endeksi, Enerji Malı Üretim Endeksi, Tüketici Fiyat Endeksi,	Eşbütünleşme Testi ve DOLS Yöntemi	Çalışmanın bulgularından; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sanayi üretim endeksi, dayanıklı ve dayanıksız mal üretim endeksi, sermaye malı üretim endeksi, ara malı üretim endeksi ve enerji malı üretim endeksini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en yüksek oranda sermaye malı üretim endeksini etkilerken en düşük oranda ise dayanıksız mal üretim endeksini etkilediği belirlenmiştir.

3. AMPİRİK ANALİZ

Bu bölümde Türkiye'ye ait veri setleri kullanılarak yapılan ekonometrik tahminler yer almaktadır.

3.1. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, Türkiye'de tasarruflar, DYY'ler ve SÜE arasındaki ilişki 1986-2023 dönemi verileri kullanılarak araştırılmıştır. Ampirik analizlerde kullanılan değişkenlerin belirlenmesi sürecinde literatür taranarak daha önce kullanılmayan değişkenlerin analize dahil edilmesine çalışılmıştır. Çalışmada, bağımlı değişken SÜE iken; bağımsız değişkenler tasarruf oranı ve DYY'ler olarak analizlere eklenmiştir. SÜE verileri TÜİK veri tabanından, tasarruf ve DYY verileri Dünya

Bankası (WB) veri tabanından elde edilmiştir. Ayrıca aylık olarak hesaplanan "arındırılmamış" (mevsim ve takvim etkisinden arındırılmamış) SÜE değerlerinin yıllık ortalaması kullanılmıştır. Analizlerde kullanılacak modelin logaritmik dönüşümü denklem (1)'deki gibidir.

$$LnSUE_t = \beta_0 + \beta_1 LnDYY_t + \beta_2 LnTS_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de LnSUE, sanayi üretim endeksi; LnDYY doğrudan yabancı yatırım ve LnTS tasarruf oranını ifade ederken "Ln" göstergesi doğal logaritmasının alındığını belirtmektedir. Değişkenlerde logaritmik dönüşümün yapılmasının temel amacı, değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkileri doğrusal hale getirerek modelin daha iyi bir şekilde tahmin edilmesini sağlamaktır (Wooldridge, vd., 2016: 197). Ayrıca denklemde t zaman periyodunu ve ε_t hata terimini göstermektedir.

Çalışmanın ekonometrik analiz sürecinde öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Durağanlık testi, Dickey-Fuller'in (1981) geliştirdiği "Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF)" ve Phillips ve Perron'un (1988) geliştirdiği "Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri" ile incelenmektedir. ADF testi, bir zaman serisinin durağan olup olmadığını belirlemek için kullanılan en yaygın birim kök testlerinden biridir. Test temel olarak Dickey-Fuller (DF) testinin bir genişletilmiş halidir. ADF testinin hipotezleri; H_0 hipotezi: seride birim kök vardır, yani seri durağan değildir iken, H_1 hipotezi: seride birim kök yoktur, yani seri durağandır şeklindedir (Dickey ve Fuller, 1981:1057-1072). Sabit ve sabitli trendli test istatistikleri sırasıyla aşağıda sunulduğu gibidir.

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 trend + \sum_{i=1}^{k} \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Eşitliklerde X, analiz edilen seriyi ifade ederken, Δ fark operatörünü, k ise denkleme eklenen bağımlı değişkenin gecikmelerini temsil etmektedir. Bunun yanında, β ve λ parametreleri modele dahil edilen katsayıları, trend terimi doğrusal bir zaman trendini ve u_t hata terimini göstermektedir.

Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen bu test de birim kök testidir ve ADF testine benzer şekilde zaman serilerinin durağanlığını test etmektedir. Ancak, PP testi ADF testinden farklı bir yöntem kullanarak, otokorelasyon ve heteroskedastisite problemlerini çözmeyi amaçlamaktadır. PP testinin hipotezleri; H_0 hipotezi: seri birim kök içerir, yani durağan değildir iken H_1 hipotezi: seri birim kök içermez, yani durağandır şeklindedir (Phillips ve Perron, 1988: 338). Testin test istatistiği aşağıda sunulduğu gibidir.

$$y_t = \hat{\mu} + \hat{a} y_{t-1} + \hat{u}_t \quad (4)$$

$$y_t = \hat{\mu} + \hat{\beta} \left(t - \frac{1}{2}\lambda\right) + \hat{a} y_{t-1} + \hat{u}_t \quad (5)$$

Her iki test de, serinin durağan olmaması durumunda farklı düzeyde fark alma işlemlerine geçerek durağan hale getirmenin gerekli olup olmadığını tespit etmeye yardımcı olmaktadır.

Geleneksel birim kök testinin uygulanmasının ardından, serilerin durağanlığı değerlendirilirken yapısal kırılmaları da göz önünde bulunduran birim kök testlerinden biri olan kırılmalı Zivot-Andrews (ZA) testi kullanılmıştır. ZA testi (1992), kırılma zamanını içsel olarak tahmin eden bir model geliştirmiştir. Bu model, üç farklı düzeyde yapısal kırılmayı incelemektedir: Model A, düzeydeki tek kırılmayı; Model B, eğimdeki tek kırılmayı; Model C ise eğim ile düzeydeki tek kırılmayı dikkate almaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 254). İlgili analizlerde bu modeller aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

Model A: $\mu + \alpha t + \beta yt - 1 + 61\, DU(\theta) + \sum_{i-1}^{k} ci\, \Delta \mathrm{yt} - \mathrm{i} + \mathrm{et}$ (6)

Model B: $\mu + \alpha t + \beta yt - 1 + 62\, DT(\theta) + \sum_{i-1}^{k} ci\, \Delta yt - i + et$ (7)

Model C: $\mu + \alpha t + \beta yt - 1 + 62\, DT(\theta) + 61\, DU(\theta) + \sum_{i-1}^{k} ci\, \Delta yt - i + et$ (8)

Bu modellerde t, zamanı; TB, kırılma zamanını; t - TB/T ise kırılma noktasını ifade etmektedir. Bununla birlikte, modelin hata teriminde meydana gelebilecek otokorelasyon sorunlarını gidermek adına denkleme gecikmeli farklar dahil edilmiştir (Polat, 2017: 305).

Değişkenlerin durağanlığının tespitinden sonra, uygun gecikme sayısı belirlenerek eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Zaman serisi analizinde gecikme uzunluğu özellikle durağanlık testlerinde, modelin performansı ve doğruluğu açısından kritik bir parametredir. Gecikme uzunluğunun doğru seçilmesi, modelin doğru sonuçlar üretmesini sağlamakta ve test sonuçlarının güvenilirliğini artırmaktadır. Genellikle, uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için bilgi kriterleri kullanılmaktadır. En yaygın kullanılan bilgi kriterleri "Ayrık modifiye edilmiş LR testi istatistiği (LR)", "Son Tahmin Hatası Kriteri (FPE)", "Akaike Bilgi Kriteri (AIC)", "Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)", ve "Hann-Quinn Bilgi Kriteri (HQ)" olarak sıralanmaktadır (Gabaçlı, 2020: 58).

Değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişki, "Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990)" tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilmektedir. Bu test, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini saptamak için en yüksek öz değer (Max- eigenvalue) ve iz test istatistiklerinin karşılaştırılmasıyla yapılmaktadır. Testin H_0 hipotezi, "eşbütünleşme yoktur" ifadesini içermektedir. İstatistiklerin kritik değerlerden yüksek olması durumunda H_0 hipotezinin reddedileceğini göstererek seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır (Sandalcılar, 2012: 281). Testlerin istatistikleri aşağıdaki gibidir.

$$\lambda_{trace\,(r)} = -T \sum_{i=r+1}^{n} \left[ln\left(1 - \hat{\lambda}_i\right) \right] \quad (9)$$

$$\lambda_{max\,(r,r+1)} = -T ln\left(1 - \hat{\lambda}_{r+1}\right) \quad (10)$$

Burada (8) nolu eşitlikte yer alan λi ifadesi, matrislerden elde edilen karakteristik kökler (özdeğerler) olup, T ise gözlem sayısını temsil etmektedir. Genel olarak, alternatif hipoteze kıyasla r sayıda veya daha az eşbütünleşme vektörünün bulunduğunu öne süren temel hipotez test edilmektedir. (9) nolu eşitlikte ise temel hipotezde *r* kadar eşbütünleşme vektörü olduğu varsayımını, *r+1* eşbütünleşme vektörünün varlığını savunan alternatif hipoteze karşı sınamaktadır.

Daha sonra, değişkenlerin uzun dönemli katsayıları "Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS)", "Dinamik Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (Dynamic Ordinary Least Squares-DOLS)" ve "Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu (Canonical Cointegrating Regression-CCR)" yöntemleriyle test edilmiştir. Tutarlılık için bütün sonuçlar raporlanmıştır.

3.2. Analiz ve Bulgular

Bu bölümde öncelikle, analizde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve sunulmuştur. Ardından, değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla korelasyon katsayıları analiz edilmiştir. Değişkenlerin durağanlık düzeyleri ise geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri aracılığıyla incelenmiştir. Son olarak, eşbütünleşme ilişkisi ve uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmin edilerek analiz tamamlanmıştır. Elde edilen tanımlayıcı istatistikler Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

	LnSUE	LnDYY	LnTS
Ortalama	1.6317	3.4972	1.9439
Medyan	1.6170	3.7051	2.0190
Maksimum	2.0281	4.3433	2.4728
Minimum	1.2518	2.0606	1.3237
Standart Sapma	0.2316	0.6840	0.3870
Çarpıklık	0.1708	-0.3674	-0.1755
Basıklık	1.7551	1.8058	1.4023
Jarque-Bera	2.6383	3.1128	4.2366
Gözlem sayısı	38	38	38
Korelasyon Matrisi			
	LnSUE	LnDYY	LnTS
LnSUE	1.0000		
LnDYY Olasılık	0.8885 (0.0000)	1.0000	
LnTS Olasılık	0.9600 (0.0000)	0.9378 (0.0000)	1.0000

Değişkenler incelendiğinde, serilerin oynaklık dağılımını gösteren standart sapmaların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca serilerin normal dağılım özelliklerini taşıyıp taşımadığını değerlendirmek amacıyla kullanılan Jarque-Bera istatistiği, serilerin normal dağılım özelliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Serilerin korelasyon matrisi incelendiğinde ise tüm değişkenler arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte en yüksek korelasyon ilişkisinin 0.9600 ile tasarruf oranı (LnTS) ve sanayi üretim endeksi (LnSUE) arasında olduğu söylenebilir.

Serilerin durağanlığını belirlemek amacıyla yapılan ve geleneksel birim kök testleri arasında yer olan ADF ve PP birim kök testi bulguları Tablo 6'da aktarılmıştır.

Tablo 6: ADF ve PP Birim Kök Testi Bulguları

	ADF			PP		
	LnSUE	LnDYY	LnTS	LnSUE	LnDYY	LnTS
Seviye						
Sabitli	-0.1453 (0.9367)	-1.9106 (0.3240)	-0.5461 (0.8704)	0.1314 (0.9640)	-1.9257 (0.3173)	-0.4485 (0.8900)
Sabitli ve Trendli	-2.5935 (0.2853)	-2.1185 (0.5189)	-2.6204 (0.2740)	-2.6978 (0.2433)	-2.1185 (0.5189)	-2.6965 (0.2403)
Birinci Fark						
Sabitli	-6.0244*** (0.0000)	-5.9077*** (0.0000)	-7.7984*** (0.0000)	-7.0865*** (0.0000)	-5.9089*** (0.0000)	-7.7665*** (0.0000)
Sabitli ve Trendli	-5.9736*** (0.0000)	-6.0743*** (0.0001)	-7.6899*** (0.0000)	-7.3585*** (0.0000)	-6.1202*** (0.0001)	-7.6653*** (0.0000)

Not: *** %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Elde edilen bulgulara göre, LnSUE, LnDYY ve LnTS değişkenlerinin düzey değerlerinde birim köke sahip olduğu bulgusu elde edilirken, birinci farklarında bütün değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bakımdan bütün seriler birinci farkında durağan hale gelmekte ve bu durum serilerin birinci derece entegre (I(1)) olduğunu göstermektedir.

Modelde kullanılan değişkenlerin, analiz dönemi boyunca farklı alt dönemlerde deterministik bir trend etrafında durağanlık göstermesi, yapısal kırılmalardan etkilenebileceklerini işaret etmektedir. Bu nedenle, değişkenlerin trend içerdiği göz önünde bulundurularak, birim kök testi uygulanırken, yapısal kırılmanın içsel olarak dikkate alındığı Zivot ve Andrews (1992) sabit ile sabitli ve trendli birim kök testi tercih edilmiştir. Ayrıca, 1986-2023 döneminde Türkiye ekonomisinin birçok kriz yaşamış olması ve bu krizlerin modelde yer alan değişkenlerde yapısal kırılmalara yol açmış olabileceği düşüncesiyle, Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi kullanılmıştır. Bu testin bulguları Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7: Zivot ve Andrews Testi Bulguları

	Model	Optimal Gecikme uzunluğu	Kırılma Tarihi	T istatistiği
LnSUE	A	0	1998	-3.6251
	C	0	2004	-4.2335
LnDYY	A	0	2005	-4.5322
	C	0	2005	-4.5350
LnTS	A	0	2004	-4.4629
	C	0	2004	-4.8029
ΔLnSUE	A	0	2002	-6.3796***
	C	0	2002	-6.3913***
ΔLnDYY	A	0	2008	-6.4088***
	C	0	1995	-6.5920***
ΔLnTS	A	0	2006	-7.1589***
	C	0	1994	-6.9430***
Kritik Değerler (Zivot ve Andrews, 1992: 256-257)				
		%1	**%5**	**%10**
Model A		*-5.34*	*-4.93*	*-4.58*
Model C		*-5.57*	*-5.08*	*-4.82*

Not: *** %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığını ifade etmektedir. Modelde uygun gecikme uzunlukları AIC kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 7'de model A sabitteki kırılmayı, model C ise sabitteki kırılmanın yanı sıra trenddeki kırılmayı da göstermektedir. LnSUE, LnDYY ve LnTS değişkenlerinin hem model A hem model C'de hesaplanan t istatistiğinin mutlak değerinin, yapısal kırılma dikkate alınarak belirlenen Zivot ve Andrews kritik değerinden küçük olması, serilerin durağan olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra ΔLnSUE, ΔLnDYY ve ΔLnTS değişkenlerinin hem model A hem model C'de hesaplanan t istatistiğinin mutlak değerinin, yapısal kırılma dikkate alınarak belirlenen Zivot ve Andrews kritik değerinden büyük olması, serilerin durağan olduğuna işaret etmektedir. Buna göre tüm değişkenler I(1)'de yani farkta durağan hale gelmektedir. Kırılma tarihleri incelendiğinde, 1994 ekonomik kriz, 1998 küresel finansal kriz, 2001 Türkiye ekonomik krizi ve 2008 küresel mali krizlerinin SÜE, DYY ve tasarruf oranlarını etkilediği ifade edilebilir. Bu değerlendirme Küçük Karaman ve Kapkara Kaya'nın (2024) yaptığı çalışmadan elde ettiği 2008 küresel finansal krizinin kısa dönemde imalat sanayi üretimini negatif etkilediği sonucu ile paralellik arz etmektedir.

Tüm serilerin hem geleneksel hem de yapısal kırılmalı birim kök testlerinde I(1)'de durağan olması Johansen eşbütünleşme testi ve uzun dönem eşbütünleşme katsayı tahmincilerinin (FMOLS, DOLS ve CCR) uygulanabileceğini göstermektedir. Bu testlere geçmeden önce gecikme uzunluğunu belirlemek için ulaşılan sonuçlar Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme Sayısı	*LogL*	*LR*	*FPE*	*AIC*	*SC*	*HQ*
0	-40.43429	NA	2.36e-05	-2.1391102	-2.005787	-2.093082
1	144.6666	184.6401*	1.03e-07*	-7.580949*	-7.047687*	-7.396867*
2	151.0835	10.26701	1.21e-07	-7.433342	-6.500134	-7.111199
3	153.6865	3.718522	1.80e-07	-7.067797	-5.734642	-6.607592

Gecikme uzunluğu, zaman serisi analizinde oldukça önemli bir parametredir. Gecikme uzunluğunun doğru seçilmesi, modelin doğru çalışmasını ve analiz sonuçlarının güvenilir olmasını sağlamaktadır. Test bulgularına göre optimal gecikme uzunluğunun 1 olduğu bulgusu ortaya konulmuştur. Johansen eşbütünleşme test bulguları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Johansen Eşbütünleşme Test Bulguları

Hipotez	*Trace İstatistiği*	*Kritik değer (%5)*	*p-value*	*Max- eigenvalue istatistiği*	*Kritik değer (%5)*	*p-value*
r=0 Yok*	38.736	35.192	0.019	25.177	22.299	0.019
r≤1 En az 1	13.559	20.261	0.329	11.121	15.892	0.243
r≤2 En az	2.4373	9.1645	0.690	2.4373	9.1645	0.690

Not: * Ho hipotezinin %5 anlam düzeyini göstermektedir.

Test sonuçlarına göre trace istatistiğinin kritik değerden büyük olması H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermekte ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yine Max-eigenvalue istatistiğinin kritik değerlerden büyük olması sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermekte ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca P-value değerlerinden de eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Uzun dönem katsayı tahminlerine ait bulgular Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10: Uzun Dönem Katsayı Tahmin Bulguları

Bağımlı değişken= LnSUE				
Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t-istatistiği**	**Olasılık Değeri**
FMOLS				
LnDYY	0.315	0.045	6.940	0.000***
LnTS	0.579	0.048	11.93	0.000***
DOLS				
LnDYY	0.314	0.048	6.517	0.000***
LnTS	0.566	0.050	11.17	0.000***
CCR				
LnDYY	0.315	0.042	7.392	0.000***
LnTS	0.580	0.048	11.93	0.000***

Not: *** ifadeleri sırasıyla %1 anlamlılığı göstermektedir.

Uzun dönem katsayı tahmin bulgularına göre, %1 anlamlılık düzeyinde SUE, DYY ve TS değişkenlerinin anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir. DYY'deki %1'lik bir artış SUE'yi FMOLS yöntemine göre yaklaşık %0,315 oranında, DOLS yöntemine göre %0,314 oranında ve CCR yöntemine göre %0,315 oranında artırmaktadır. Elde edilen katsayı tahmin bulgularına göre her üç yöntemde de DYY'ler SUE üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Literatürde bu değişkenlerle yapılan nadir çalışmalardan; Saraç ve Koçak'ın (2024) Türkiye üzerine yaptığı DYY'nin SUE ve alt endeskler ili ilikisini araştıran çalışmanın sonuçları ve Jena ve Sahoo'nun (2022) Hindistan için

yaptığı DYY ile imalat çıktı endeksi arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmasından elde ettiği sonuçlar bu çalışmada elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Buna göre DYY'ler ile SUE arasında anlamlı ve pozitif ilişkinin olduğu söylenebilir. Ancak literatürde nadir de olsa Eze vd.'nin (2019) Nijerya için yaptığı çalışmada olduğu gibi DYY'ler ile imalat sektörü çıktısı arasında uzun dönemli ama anlamsız ilişkilerin olduğu sonuçları görmekte mümkündür.

Çalışmanın diğer değişkenine ait sonuçlara göre ise; TS'deki %1'lik bir artış SUE'yi FMOLS yöntemine göre yaklaşık %0,579 oranında, DOLS yöntemine göre %0,566 oranında ve CCR yöntemine göre %0,580 oranında arttırmaktadır. Yine her üç yöntemde de elde edilen bulgular tasarrufların SUE üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuda yapılan nadir çalışmalardan Oyewole vd.'nin (2023) Nijerya için yapmış olduğu çalışmadan elde ettiği tasarrufların sanayi üretimi üzerinde önemli etkisinin olduğu bulgusu, bu çalışmada elde edilen tasarruflardaki artışın SUE'yi pozitif etkilediği sonucunu destekler niteliktedir. Buna göre tasarruflardaki artışın SUE'yi pozitif etkilediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Wojewodzki'nin (2010) Polonya için yapmış olduğu ve tasarruflar ile SUE ilişkisini araştıran çalışmasında elde ettiği, SUE'den tasarruflara doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığını gösteren sonuçlara literatürde nadirde olsa rastlamak mümkündür. Dolayısıyla, gerek bu çalışmadan gerekse literatür araştırmasından elde edilen bulgulara göre DYY'lerin ve tasarruf oranlarının SUE üzerindeki olumlu etkisi bulunmakta ve ülkenin uzun vadeli ekonomik büyümesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın son aşamasında, uzun dönem katsayılarına yönelik tahminler gerçekleştirilmiş ve ardından hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Söz konusu tahmin sonuçları Tablo 11'de sunulmaktadır.

Tablo 11: Kısa Dönemli Katsayı Tahmin Bulguları

LnSUE	ECT	ΔLnDYY	ΔLnTS	C
FMOLS	-0.244** (0.042)	0.547*** (0.009)	0.114*** (0.019)	0.578*** (0.000)
DOLS	-0.240** (0.035)	0.589** (0.020)	0.216** (0.023)	0.623*** (0.000)
CCR	-0.185* (0.054)	0.456*** (0.000)	0.109** (0.030)	0.558*** (0.000)

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***p < 0.01, **p < 0.05 ve *p < 0.10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 11'deki sonuçlara göre ECT katsayısı (0, −1) aralığındadır ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum, teorik beklentilerle uyumlu olup, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu teyit etmektedir. ECT katsayısı, sistemin dengesiz bir durumdan ne hızla eski dengesine döneceğini ifade eden bir düzeltme oranıdır. Örneğin, bir önceki dönemdeki sapmanın yaklaşık olarak FMOLS ve DOLS tahminlerine göre sapmanın yaklaşık %0,24'ü, CCR tahminine göre ise %0,18'i bir sonraki dönemde ortadan kaldırılmaktadır. Bu durum, sistemin belirli bir zaman dilimi içerisinde denge seviyesine doğru yöneldiğini göstermektedir.

SONUÇ

Sanayi sektörü, ekonomik büyüme ve toplumun refah düzeyinin yükseltilmesinde yarattığı katma değer ve diğer sektörlere yaptığı pozitif katkılardan dolayı öncü rol oynamaktadır. Sanayi sektörünün durumu ve sektörde meydana gelen değişiklikler SÜE ile ölçülmektedir. Sanayileşme açısından 24 Ocak kararları Türkiye için önemli bir dönüm noktasıdır. Öncelikli amaçları arasında sanayileşmeyi hızlandırmanın da yer aldığı bu kararlar ile ekonomik alanda dışa açık, ihracata dayalı büyüme stratejisi ve liberalleşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu

doğrultuda Türkiye'de, 1980 yılı başından itibaren DYY'ler üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve 1989 yılından itibaren sermaye hareketlerinin serbest bırakılması kararı alınmıştır. Bu yolla iç tasarrufların yetersizliğinden dolayı ortaya çıkan yeterli sermaye birikimi probleminin ortadan kaldırılması ve yatırımlar için ihtiyaç duyulan sermayenin dış kaynaklardan sağlanması amaçlanmıştır. Tasarruflar, yatırımların kaynağını oluştururken DYY'ler tasarruf yetersizliği durumunda gelişmekte olan ülkeler için önemli ve avantajlı bir dış finansman kaynağı olarak görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de ekonomik büyüme ve toplumun refahını yakından ilgilendiren tasarruflar ve DYY'lerin SÜE ile olan ilişkisi, Johansen eşbütünleşme testi ve uzun dönem tahminlerde kullanılan FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden yararlanılarak araştırılmıştır.

Yapılan analizlerden elde edilen bulgular değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğuna ve uzun dönemde birlikte hareket ettiklerine işaret etmektedir. Uygulanan hata düzeltme modeli sonuçlarıda bunu teyit etmektedir. Uzun dönemde her üç yöntemle yapılan tahmin sonuçları, tasarruflardaki %1'lik artışın SÜE'yi yaklaşık %0,566 ile %0,580 oranında; DYY'deki %1'lik artışın SÜE'yi yaklaşık %0,314 ile %0,315 oranında artırdığına işaret etmektedir. Bu değerlere göre, tasarruflar ve DYY'deki artışın SÜE'ye pozitif etkilediği, ancak tasarruflardaki artışın SÜE'ye, dolayısıyla üretime ve ekonomik büyümeye DYY'lere göre daha fazla katkıda bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte kırılma tarihleri incelendiğinde ulusal ve küresel düzeyde yaşanan ekonomik krizlerin (1994, 1998, 2001, 2008) tasarruflar, DYY ve SÜE değerlerini olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Elde edilen analiz sonuçlarına göre tasarrufların ve DYY'lerin SÜE üzerindeki olumlu etkisi Türkiye'de uzun vadeli ekonomik büyüme açısından büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan yatırımlar için gerekli olan sermaye birikiminin sağlanabilmesi amacıyla iç tasarrufların teşvik edilmesi ister kamu ister özel kesim açısından büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmek adına hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesi, altyapı ile ilgili engellerin ortadan kaldırılması ve ülke genelinde ekonomik, siyasi ve güvenlik açısından istikrarlı bir ortamın oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, ülkeye çekilen DYY'lerin katma değeri yüksek sektörlere (makine, bilgisayar, optik, eczacılık ve kimya gibi) yönlendirilmesi DYY'lerin etkisini artırmak adına faydalı olacaktır. Dolayısıyla iç tasarrufların teşviki ve DYY'lerin ülkeye çekilmesi adına gerçekleştirilecek yapısal reformlar, ekonomik büyümeyi destekleyerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlayabilir.

EXTENDED ABSTRACT

One of the primary goals of countries is to achieve sustainable economic growth and enhance societal welfare. The industrial sector plays a crucial role in economic development by creating added value and having positive effects on other sectors, serving as a driving force for both prosperity and technological advancement. In this context, the industrial sector is considered one of the fundamental dynamics of economic growth and development, playing a strategic role as the locomotive of economic progress.

Until 1980, Türkiye followed an import-substitution industrialization policy in the economic sphere. However, the decisions of January 24, 1980, marked a significant turning point for industrialization in Türkiye. With these decisions, Türkiye adopted an outward-oriented, export-driven growth strategy and liberalization policies. The primary objectives of this policy shift were to eliminate economic instability, accelerate the industrialization process, enhance productivity and competitiveness, and promote exports to support economic growth and development (Erkek, 2022: 161). However, the newly implemented strategies and policies did not achieve the expected success in the industrialization process. Despite various reforms and efforts, industrialization in Türkiye did not progress at the desired pace and failed to realize the anticipated transformation.

Various indices have been developed to illustrate the state of the industrial sector, which serves as the driving force of economic growth today, as well as changes in production activities. These include the Economic Confidence Index, the Manufacturing Capacity Utilization Rate, and the Industrial Production Index (IPI). In Türkiye, increases or decreases in industrial production activities over the years are measured using the IPI, which is calculated on a monthly basis by the Turkish Statistical Institute (TÜİK) (Koç et al., 2016: 43). The index that reflects the actual state of the industrial sector is the unadjusted IPI (not seasonally and calendar-adjusted), and unadjusted IPI is taken into account in growth calculations. In this context, the relationship between savings, foreign direct investments (FDI), and IPI becomes crucial, as these factors are closely related to economic growth and societal welfare. This study aims to investigate the relationship between savings and FDI with IPI in Türkiye using data from the period 1986–2023. A review of the literature indicates that there is no theoretical or empirical study examining the relationship between savings, FDI, and IPI together. Thus, this study is expected to contribute to the literature in this regard. The savings and FDI data used in the study were obtained from the World Bank (WB) database, while the IPI data were retrieved from the TÜİK database. The annual average of the unadjusted IPI values, which are calculated on a monthly basis, was used in the study. Econometric methods applied include the Johansen cointegration test and long-term estimation techniques such as Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS), Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS), and Canonical Cointegrating Regression (CCR).

According to the long-term coefficient estimation findings, the variables IPI, FDI and SAV are found to be statistically significant at the 1% significance level. According to the FMOLS method, a 1% increase in FDI increases IPI by approximately 0.315%, while a 1% increase in SAV increases IPI by approximately 0.579%. According to the DOLS method, a 1% increase in FDI increases IPI by approximately 0.314%, while a 1% increase in SAV increases IPI by approximately 0.566%. According to the CCR method, a 1% increase in FDI increases IPI by approximately 0.315%, while a 1% increase in SAV increases IPI by approximately 0.580%. The findings indicate that DYY and SAV have a significant positive impact on the IPI, which is crucial for the country's long-term economic growth.

The industrial sector plays a leading role in economic growth and improving societal welfare due to the added value it generates and the positive contributions it makes to other sectors. The condition of the industrial sector and changes within it are measured by the IPI. The January 24 Decisions marked a significant turning point for Türkiye in terms of industrialization. These decisions, which aimed to accelerate industrialization, introduced an export-oriented growth strategy and liberalization policies in the economic sphere. Accordingly, starting from the early 1980s, restrictions on FDI were lifted, and in 1989, a decision was made to liberalize capital movements. The aim was to overcome the problem of insufficient capital accumulation caused by low domestic savings and to obtain the necessary capital for investments from foreign sources.

Savings serve as the primary source of investments, while FDI is considered a crucial and advantageous external financing source for developing countries in cases of insufficient domestic savings. This study examines the relationship between savings, FDI, and IPI, which are closely related to economic growth and societal welfare in Türkiye, using the Johansen cointegration test and long-term estimation methods such as FMOLS, DOLS, and CCR. The findings from the analyses indicate the presence of a long-term relationship among the variables and that they move together over time. The long-term estimation results from all three methods suggest that 1% increase in savings raises the IPI by approximately 0.566% to 0.580%, and 1% increase in FDI raises the IPI by approximately 0.314% to 0.315%. These findings suggest that while both savings and FDI have a positive impact on the IPI, savings contribute more significantly to industrial production and, consequently, to economic growth than FDI. Moreover, an

examination of structural breakpoints reveals that national and global economic crises (1994, 1998, 2001, 2008) have had negative effects on savings, FDI, and IPI values.

The results of this analysis highlight the crucial role of savings and FDI in Türkiye's long-term economic growth. Therefore, it is essential to promote domestic savings to ensure sufficient capital accumulation for investments. Additionally, to attract more foreign direct investments, it is necessary to implement legal reforms, remove infrastructural barriers, and establish a stable economic, political, and security environment across the country. Such structural reforms will support economic growth and contribute to achieving sustainable development goals.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu araştırma makalesi bir etik kurul kararı gerektirmemektedir. / This research article does not require an ethics committee decision.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Altınok, H. & Akça, A. (2021). BRICS+T Ülkelerinde Sanayi Üretim Endeksi ve Kredi Temerrüt Takası Arasındaki İlişki: Kónya Bootstrap Nedensellik Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 180, 252-269.

Ayaydın, H. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55602

Barış, S. (2016). Yurtiçi Tasarrufları Belirleyen Faktörler ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme (1990-2016). *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives,* 4(2), 39-57.

Barışık, S. & Yayar, R. (2012). Sanayi Üretim Endeksini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27 (316), 53-70.

Bayar, G. & Tokpunar, S. (2014). Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üretiminin Belirleyicileri-Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 5(1), 67-85.

Dickey, D. A. & Fuller, A, W. (1981). Likelihood Ratıo Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.

Erkek, B. (2022). 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Darbesindeki Rolü. *The Journal of Academic Social Science*, 10(126),159-176. Doi //dx.doi.org/10.29228/ASOS.57356

Erkişi, K. & Tekin, Ü.E. (2019). The Relationship Between Intermediate and Capital Goods Imports, Industrial Production And Economic Growth: The Case of Turkey. *Journal of Yasar University,* 14(55), 358-368.

Eze, A. A., Nnaji, M. & Nkalu, N. C. (2019). Impact of Foreign Direct Investment on Manufacturing Sector Output Growth in Nigeria. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting,* 5(2), 55-64. DOI: 10.33094/8.2017.2019.52.55.64

Gabaçlı, N. (2020). Paranın Miktar Teorisi Üzerine Ekonometrik İnceleme: Türkiye Örneği. *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, *1*(1), 50-62.

Haykır, Ö. & Aydın, M. (2019). Türkiye'de Banka Kredilerinin İhracat Üzerine Etkileri: Ekonometrik Analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 515-533.

İstikbal, D. (2022). Türkiye'de Sanayinin Dönüşümü ve Yeni Teknolojik Trendler. SETA|ANALİZ, SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Nisan, Sayı: 365.

Jena, P. K. & Sahoo, R. T. (2022). Nexus between Foreign Direct Investment and Manufacturing Output in India: An ARDL Approach. *Research & Reviews: Journal of Social Sciences (RRJSS)*, 8(6), 1-8. DOI: 10.4172/JSS.8.6.001

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economics Dynamic and Control*, 12(2-3), 231-254

Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation And İnference On Cointegration With Application to the Demand of Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.

Kaya, A., Gülhan Ü. & Güngör B. (2013). Türkiye Ekonomisinde Finans Sektörü ve Reel Sektör Etkileşimi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,* 5(8), 2-15.

Kızılca, Z. (2007). *Türkiye'de Sanayi Üretim Endeksini Etkileyen Faktörler ve Zaman Serisi Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koç, E., Kaya, K. & Şenel, M. C. (2016). Türkiye'de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri - Sanayi Üretim Endeksi. *Mühendis ve Makina*, 57(682), 42-53.

Küçük Karaman, S. & Kapkara Kaya, S. (2024). Türkiye Örneğinde İmalat Sanayi Üretim Endeksinin Belirleyicileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(1), 43-62. http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.1327437

Marchetti, D.J. & Parigi, G. (1998). Energy Consumption, Survey Data and The Prediction of Industrial Production in Italy. Banca D'Italia. *Temi Di Discussione*. No: 342.

Oyewole, A. S., Adeniyi, O. S., Lawal, O. A., Ajayi, M. T. & Adekunle, W. (2023). Interest Rate, Savings, and Industrial Performance in Nigeria. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research (EAJMR)*, 2(2), 511-524. DOI : https://10.55927/eajmr.v2i2.2881

Öcal, F. M. (2013). Türkiye'de Sanayi Üretim Endeksi ve İmalat Sanayi Eğilim Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 242-258.

Önder, F. (2022). Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Journal of Economics and Research*, 3(2), 36-48. https://doi.org/10.53280/jer.1158496

Özçağ, M., Bozdağlıoglu, E. Y. & Küçükkaya, H. (2019). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 10(1), 41-53. https://doi.org/10.20409/berj.2019.155

Öztürk, M. & Ağan, Y. (2017). Determinants of Industrial Production in Turkey. *Journal of Economics and Financial Analysis,* 1(2), 1-16. http://dx.doi.org/10.1991/jefa.v1i2.a6

Özün, A. & Çifter, A. (2007). Industrial Production as a Credit Driver in Banking Sector: An Empirical Study With Wavelets. *Banks and Bank Systems*, 2(2), 69-80.

Pekçaglayan, B. (2021). Türkiye'de Sanayi Üretim Endeksinin Belirleyenleri: ARDL Modeli. *İstanbul İktisat Dergisi - Istanbul Journal of Economics,* 71(2), 435-456. ttps://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-972114

Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika,* 75(2), 335-346.

Polat, M. A. (2017). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye'de Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5*(*2), 299-313.

Sandalcılar, A. R. (2012). Türkiye'de Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 273-285.

Saraç, T. & Koçak, C. (2024). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sanayi Üretim Endeksi ve Seçilmiş Alt Üretim Endeksleri Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 4(2), 221-240.

Sezal, L. (2022). Ticari Kredi Kullandırımları İle İmalat Sanayi Üretim Endeksi Arasındaki İlişkinin Keşfi: 2004-2022 Dönemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (95), 117-134.

SHURA. (2024). Adil Dönüşüm Kapsamında Türkiye İçin Sanayi Politikası Alternatifleri. SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi, https://shura.org.tr/wp-content/uploads/2024/01/SHURA-2024-01-Rapor-Adil_Donusum_Sanayi-1.pdf (E. Tarihi: 12.01.2025)

Şahin, B. E. (2010). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi*. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi,* 47(550), 97-108. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820004781_7.pdf

Şahin, D. & Durmuş, S. (2019). Yapısal Kırılmalı Testlerle Türkiye'de Bankacılık Sektörü Kredileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *İSMMMO Mali Çözüm İki Aylık Mesleki Dergi*, 29(151), 33-54.

Tıraş, H. H. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı Örnekleminde AR-GE Harcamaları ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 9(24), 303-320.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2025a). İstatistiksel Tablolar. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-Uretim-Endeksi-Agustos-2024-53777 (E. Tarihi: 11.01.2025).

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2025b). Metaveri, İstatistiksel Sunum, Sanayi üretim Endeksi. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-%C3%9Cretim-Endeksi-Kas%C4%B1m-2024-53780&dil=1 (E. Tarihi: 11.01.2025).

WB (World Bank). (2025). World Development Indicators. http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators (E. Tarihi: 11.01.2025).

Wooldridge, J. M., Wadud, M. & Lye, J. (2016). *Introductory Econometrics: Asia Pacific Edition with Online Study Tools 12 Months.* Cengage AU.

Wojewodzki, M. (2010). The Household's Savings and The Industrial Production: A Time Series Analysis For Poland. *Lingnan Journal of Banking, Finance and Economics*, 2(1), 87-108. http://commons.ln.edu.hk/ljbfe/vol2/iss1/8

Yalçınkaya, M. H., Çılbant, C. & Özçalık, M. (2009). Avrupa Birliği Sürecinde Türk İmalat Sanayi Dış Ticaretinin Rekabet Gücü: 1989-2009 Dönemi VAR Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 115-137.

Yıldız, H. & Atasaygın, S. (2015). Financial Deepening and Economic Growth: The Turkish Experience. *American Journal of Economics*, 5(5), 477-483.

Yükseler, Z. (2006). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş / Yatırım Ortamı İlişkisi. Tartışma Metni 2006/1, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.

Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on The Great Crash, The Oil-Price Shock, and The Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

JUNG'UN ARKETİP TEORİSİ BAĞLAMINDA KAHRAMAN VE ANTI KAHRAMAN OLARAK "BAHAR" VE "RENGİN": BAHAR DİZİSİNDE KADIN ANLATISI

Özlem BOZYER
Öğr. Gör. Sakarya Üniversitesi. Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü
ozlembozyer@saakrya.edu.tr
0000, 0003, 1628, 0628.

Zeynep BOSTANCIOĞLU
Öğr. Gör. Sakarya Üniversitesi. Yaşlı Bakımı Bölümü
zbostancıoglu@sakarya.edu.tr
0000, 0003, 3879, 0979.

Atıf / Citation: Bozyer, Ö. & Bostancıoğlu, Z. (2025). Jung'un arketip teoroisi bağlamında kahraman ve anti kahraman olarak "Bahar" ve "Rengin": bahar dizisinde kadın anlatısı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 413-435.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1527498

Öz

Kadın karakterlerin televizyon dizilerindeki temsili, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, kadın karakterlerin nasıl tasvir edildiğini ve hangi arketipleri temsil ettiklerini incelemek hem toplumsal cinsiyet çalışmalarına hem de medya analizlerine değerli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda, analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung'un arketip teorisi, kadın karakterlerin evrensel sembollerle nasıl temsil edildiğini ve bu temsilin kadına dair algıları nasıl şekillendirdiğini anlamak için önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Bu araştırmada, Şubat 2024'ten Haziran 2024'e kadar yayınlanan *Bahar* dizisinin birinci sezonu araştırma evreni olarak seçilmiş ve dizideki iki kadın ana karakter olan *Bahar* ve *Rengin* incelenmiştir. Araştırmada öncelikle Jung'un arketip kuramına değinilmiş, ardından kadın anlatısı ve Jung arketipleri arasındaki ilişki, *Bahar* ve *Rengin* karakterlerinin diyalogları ve olay örgüsü çerçevesinde analiz edilmiştir. Dizideki diyalogların güvenilirliğini sağlamak için Miles-Huberman'ın geliştirdiği güvenilirlik formülü kullanılmıştır. Jung'un arketip teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Bahar'ın "Kahraman" arketipini, Rengin'in ise "Anti-Kahraman" arketipini temsil ettiği görülmüştür. Bahar karakteri, içsel ve dışsal engelleri aşmaya çalışan, fedakârlık, direnç ve dönüşüm süreciyle ön plana çıkan bir figür olarak yorumlanmıştır. Öte yandan, Rengin karakteri, hırsları, etik sınırları zorlayan tutumları ve çatışmalı iç dünyasıyla anti-kahraman arketipinin bir örneğini oluşturmuştur. Bu çalışmanın, kadın karakterlerin dizilerdeki temsiline dair daha derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine ve eleştirisel bir bakış açısına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bahar Dizisi, Jung Arketip Teorisi, Toplumsal Cinsiyet, Arketip Analizi

Received / Geliş Tarihi: 03.08.2024 Accepted / Kabul Tarihi: 23.06.2025

"BAHAR" AND "RENGIN" AS HERO AND ANTI-HERO IN THE CONTEXT OF JUNG'S ARCHETYPE THEORY: FEMALE NARRATIVE IN THE TV SERIES BAHAR

Abstract

The representation of female characters in television series plays a significant role in shaping gender roles and perceptions of women in society. Therefore, examining how female characters are portrayed and which archetypes they represent can provide valuable contributions to both gender studies and media analysis. In this context, Carl Gustav Jung's archetype theory offers an important theoretical framework for understanding how female characters are represented through universal symbols and how these representations shape perceptions of women.

In this research, the first season of the *Bahar* series, aired from February 2024 to June 2024, was chosen as the research population, and the two main female characters, *Bahar* and *Rengin*, were analyzed. The research first discusses Jung's archetype theory, and then examines the relationship between female narrative and Jungian archetypes by analyzing the dialogues and plot structure of the *Bahar* and *Rengin* characters. To ensure the reliability of the dialogues in the series, Miles-Huberman's reliability formula was used.

When evaluated through the lens of Jung's archetype theory, it was found that *Bahar* represents the "Hero" archetype, while *Rengin* embodies the "Anti-Hero" archetype. The character of *Bahar* is interpreted as a figure who stands out through her efforts to overcome internal and external obstacles, characterized by sacrifice, resilience, and a process of transformation. On the other hand, *Rengin* represents the anti-hero archetype with her ambitions, ethical boundaries being pushed, and a conflicted inner world. This study aims to contribute to a deeper understanding of the representation of female characters in series and provide a critical perspective on these portrayals.

Keywords: Bahar Series, Jungian Archetype Gender, Archetype Analys

GİRİŞ

Carl Gustav Jung'un arketipler kuramına göre, arketipler, kolektif bilinçaltında yer alan evrensel ve doğuştan gelen sembollerdir. Bu arketipler, bireylerin ve kültürlerin psikolojik yapısını şekillendirir ve insan deneyimlerinin ortak temalarını yansıtır. Arketipler, bireylerin düşünce, davranış ve duygularını etkilerken, ayrıca kültürel ve bireysel öykülerde belirli roller oynarlar. Kollektif bilinçdışı, bireylerin kişisel deneyimlerinden bağımsız olarak, tüm insanlığın ortak deneyimlerinden, kültürel mirasından oluşur ve arketipler, kollektif bilinçdışının temel yapı taşlarındandır. Arketipler, çeşitli kültürlerde benzer biçimlerde ortaya çıkar ve insan psikolojisinin temel yapısını oluşturur. Kahraman, anti- kahraman, anne ve gölge, yaralı şifacı gibi arketipler, bireylerin içsel dünyasını ve dış dünyayla etkileşimlerini şekillendirir. Jung'un ortaya attığı teoride yer alan arketipler, psikoloji, televizyon serileri, sinema, reklam, sosyal medya gibi birçok alanda kullanılmaktadır (Tuncay & Türkyılmaz, 2021, s. 566).

Araştırmanın ilk kısımlarında Carl Gustav Jung'un arketip kavramı, araştırma amacı, araştırma soruları, yaklaşım, verilerin toplaması ve analize yer verilmiştir. Araştırmada, Show TV'de 13 Şubat ve 11 Haziran 2024 tarihleri arasında yayınlanan, "Bahar" dizisi incelenmiştir. Birinci sezonunun on altı bölümün incelendiği bu araştırmada arketipsel analiz kullanılmıştır. Arketipsel analizin tercih edilme sebebi Jung'un arketip teorisinin, karekterlerin evrensel sembeollerle nasıl temsil edildiğinin ve bu temsilin kadına sair algıları nasıl şekillendirdiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

Araştırmanın son kısımlarında, elde edilen bulguların analizi yapılmış ve bu bulgular ışığında sonuçlar tartışılmıştır. Jung'un arketip teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Bahar'ın "kahraman" arketipini, Rengin'in ise "anti-kahraman" arketipini temsil ettiği görülmüştür. Ayrıca kahraman ve anti-kahraman arketiplerini besleyen ve karakterlerde görülen diğer arketipler üzerine de incelemeler yapılmıştır. Bahar, saf, dürüst ve iyimser özellikleriyle izleyicilere umut, iyilik aşılayan kendi hayatının kahramanı olmak için çabalayan bir kadın figürken, Rengin'in daha

karmaşık, çelişkili ve zaman zaman karanlık yanlarıyla izleyicilere insan doğasının çok yönlülüğünü, içsel çatışmalarını gösteren bir karakter olduğu görülmüştür. Rengin ve Bahar'ın etkileşimleri, Jung'un arketip teorisinin bir yansıması olarak insan ruhunun çatışmalarını gözler önüne serilmesini sağlamıştır. Bu araştırma, Carl Gustav Jung'un arketip kuramını temel alsa da aynı zamanda toplumsal cinsiyet kuramlarının medya temsili üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle Simone de Beauvoir'ın "kadın doğulmaz, kadın olunur" sözüyle vurguladığı toplumsal cinsiyetin inşacılığı, bu çalışmada incelenen kadın karakterlerin medya temsili açısından önemli bir kuramsal referans noktasıdır. Kadınlar, çoğunlukla içinde bulundukları toplumun kendilerine biçtiği role ve yazgıya boyun eğmekte; bu yazgıyı dönüştürmeye çalışanlar ise, çoğu zaman kendi benliklerinden, farklılıklarından vazgeçerek hareket etmektedir. (Beauvoir, 1993, s. 139). Butler'a göre, toplumsal cinsiyet bir töz ya da öz değil; bireylerin tarihsel süreçler içinde tekrar eden eylem, söylem ve davranış aracılığıyla inşa edilen tekrarlanan bir yapıdır (Sofuluoğlu, 2010, s. 92). Bu bağlamda Bahar ve Rengin karakterlerinin davranışları da toplumsal cinsiyetin medya aracılığıyla nasıl inşa edildiğini göstermektedir. Bahar karakteri, özverili ve toplumun beklentileriyle şekillenmiş kimliğini yeniden kurarken, bireysel bir dönüşüm sergiler. Buna karşılık Rengin karakteri, toplumsal rolleri sorgulasa da güçlü ve başarılı bir kadın imajı yaratmak uğruna kimi zaman kendi duygularını bastırmakta ve çevresine yabancılaşmaktadır. Her iki karakter de toplumsal cinsiyet normlarının kadınlar üzerindeki etkisini farklı biçimlerde yansıtarak, özneleşme ve direnç süreçlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç bölümünde kadın karakterlerin temsili ve arketipsel temaların izleyicilere etkisi üzerine çıkarımlar sunulmuş ve araştırmanın sınırlılıkları ile gelecekte yapılabilecek çalışmalar hakkında önerilerde bulunulmuştur. Son olarak, elde edilen sonuçların medya eleştirisi ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanındaki katkıları değerlendirilmiştir.

1. CARL GUSTAV JUNG VE ARKETİP KAVRAMI

Carl Gustav Jung, psikoloji biliminin en önemli temsilcilerinden biridir. Carl Gustav Jung, İsviçreli bir papazın oğludur. 1895 yılında Basel'de tıp eğitimi almaya başlamıştır (Ukray, 2016: 9). Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin ilk başkanı olmuştur. (Geçtan, 2014, s. 158). Amerika, Güneydoğu Asya ve Afrika'ya seyahat eden Jung, bu yolculukları sırasında kolektif bilinçdışı, onun bilinçle olan ilişkisi ve bireylerin ruhsal gelişim süreçleri üzerine araştırmalar yapmıştır (Kavut, 2020, s. 682).

Başlangıçta Freud'un etkisinde kalan ve onun yazılarını takip eden Jung, daha sonra bağımsız çalışarak "Analitik Psikoloji" ekolünü oluşturmuştur. Jung, Freud'un libido olarak tanımladığı ruhsal enerjiyi psişik enerji olarak adlandırmış ve bu enerjinin yalnızca cinsel güdülerden değil, ruhun bütün yapısından kaynaklandığını savunmuştur (Ukray, 2016, s. 11).

Tıp ve psikiyatri kökenli bir ruh çözümlemeci olan Carl Gustav Jung, psikolojik tiplemeler, kompleksler teorisi ve sözcük çağrışım testi gibi alanlarda özgün bilimsel çalışmalar yapmıştır. Jung'un sembol-bilim ve bilinçdışı üzerine yaptığı çalışmalar, onu bir ekol haline getirmiştir. Bu katkılar, antropoloji, teoloji, psikoloji, felsefe, etnoloji ve sosyoloji gibi alanlarda değişim ve dönüşümlere yol açmış, hatta kuantum fiziği gibi doğa bilimlerinde eşzamanlılık (sinkronisite) gibi yeni kavramlar önermiştir (Jung, 2005, s. 25).

Kökeni Antik Yunan'a dayanan "arketip" kelimesi "arke" ve "tip" köklerinin birleşmesinden meydana gelir. "Arke", orijinal ve eski anlamını taşırken, tip, kalp ve desen anlamlarını taşır (Yılmaz, 1018, s. 102). Arketip Yunanca "ana düşünceler" anlamına gelmektedir. Jung arketipten önce insan psişizmi kavramını kullanmıştır (Jung, 2006, s. 47). Jung, arketip kavramını ilk ortaya atanın kendisi olmadığını, Platon, Hubert, Mauss, Bastian ve Usener gibi düşünürlerin de bu konuda fikir yürüttüğünü belirtir. Ancak ona göre arketipler sadece kültürel etkilerle değil, her zaman ve her yerde kendiliğinden ortaya çıkabilir (Yeşildal, 2018, s. 421).

Jung'a göre; insan yaşantısının ilk kaynağı olan arketip, bilinçdışındadır ve yaşamlarımıza oradan etki eder. İnsanın amacı; bilinçdışının yansımalarını çözümleyip bilinç yüzeyine çıkarmak olmalıdır. Her bireyde farklı arketip özellikleri görülüyor olsa da baskın olan mutlaka bir tanesidir ve mutlaka o kişinin kişilik yapısı hakkında bilgi verir. Halk masalları ve mitler aracılığıyla kendini ifade eden bilinçaltı, Jung'un belirlediği dört aşamayı içinde barındırır. Bu aşamalar, bireyin kendini gerçekleştirme sürecini ve psikolojik gelişimini anlamada önemli rol oynar. Jung'a göre, bu mitler ve masallar, insanın içsel dünyasını keşfetmesinde rehberlik eden semboller ve işaretlerdir (Jung, 2015, s. 36). Kişilik tanımları, bu dört aşamada gerçekleşir: Persona, topluma karşı takındığımız maskelerimizdir. Benlik maskeleri; toplumda kabul edilebilir olmak için dış dünyaya uyum sağlarken taktığımız maskelerimizdir (Gülcan, 2020, s. 289). Bir ortamda gerçek benliğimizle değil bize biçilen rollere uygun davranırız. Ancak kişinin bu maskelerden birini çok fazla sahiplenmesi, onu kendi benliğinden uzaklaştırarak sağlıksız bir psikolojiye yönelmesine sebep olabilir.

Anima ve Animus, erkekteki kadınsı yön ve kadındaki erkeksi yön olarak tanımlanır. Jung'a göre, her bireyde karşı cinsin arketipi bulunur; erkeğin içindeki kadınsı yön "Anima", kadının içindeki erkeksi yön ise "Animus" olarak adlandırılır. Bu arketipler, bireyin karşı cinsle olan iletişimi ve sosyalleşmesi için kritik öneme sahiptir (Gülcan, 2020, s. 290).

Gölge, en karanlık yanımızdır. Kişiliğimizin bilinçsiz, hatırlanmayan, bastırılmış kısımlarıdır. Bu nedenle Jung, bireyin karanlık yönlerini reddettiğinde, aslında onları bastırdığını ve farkında olmadan sürekli olarak çevresine yansıttığını belirtir. Jung, bu karanlık yönlere "gölge arketipi" adını vermiştir (Pelister, 2016, s.100). İlkel dürtülerimizi kabul edemediğimiz için uzaklaştırdığımız ya da bazen farkında bile olmadığı bu yolculukta bireyin öncelikli olarak karşılaşması ve kendi ile bütünleşmesi gereken ilk arketip gölgedir (Erol, 2024, s. 87). Çocukluk çağından itibaren ortaya çıkan bu süreç, kişinin bazı şeyleri iyi olarak benimseyip, bazılarını kötü olarak kodlayarak uzaklaştırma çabalarının sonucu olarak belirlenir.

Benlik, bilinçdışı ve bilincin birleşiminden oluşur (Abdullayeva,2024, s. 361). Jung psikolojisinde yaşamın temel amacı, benliğin gelişmesidir. Bunun içinse diğer tüm arketiplerin görevini düzenli yapması gerekmektedir. Bu da bilinçaltının bilinçli hale getirilebilmesi ile mümkündür.

Bahar dizisi, Jung'un arketip kavramlarını derinlemesine yansıtan bir yapıt olarak dikkat çeker. Bahar karakteri, "Kahraman" arketipinin temsilcisi olarak öne çıkar. Bahar, içsel çatışmalarla mücadele ederken, adalet ve iyilik arayışı içindedir. Dizi, Bahar'ın "Gölge" yönlerini de sergileyerek, onun karmaşık psikolojik yapısını ve kişisel büyüme sürecini gözler önüne serer. Bu arketipik yapılar, izleyicilere hem bireysel hem de toplumsal seviyede derin bir keşif sunar. Karakterin evrimi ve karşılaştığı zorluklar aracılığıyla Jung'un teorilerinin pratik bir yansımasını sağlar. Ayrıca dizinin 2. bölümünde Bahar'ın elinde tuttuğu Carl Gustav Jung'un "Ruhun Yaralı Şifacı" kitabı, karakterin içsel dünyası ve yaşadığı zorluklarla başa çıkma süreci açısından derin bir sembolizmi temsil etmektedir.

Resim 1. Bahar'ın Hastalığını Öğrendikten Sonra Elinde Tuttuğu Kitap

(Resim 1, @Bahardizisi Youtube Kanalı, Erişim tarihi: 07. 07. 2024)

Resim 1'de görüldüğü üzere Bahar'ın yaşamındaki acı verici olaylarla yüzleşmek zorunda kaldığı ve içsel bir şifa arayışına girdiği bir dönemdir. Bahar'ın hastanede kitabı elinde tutması kendi iyileşme sürecinde bu kavramı anlamaya çalıştığının, kendi yaralarını anlama ve iyileştirme sürecine dair bir yansıması olarak görülebilir.

2. BAHAR DİZİSİ KÜNYESİ VE OLAY ÖRGÜSÜ

Bahar, tıp fakültesine gitmiş, ancak hayatını kayınpederine, kayınvalidesine, eşine ve iki çocuğuna adamıştır. Bir gün kendisine karaciğer yetmezliği tanısı konur ve aniden ölümle burun buruna gelir. Eşi Timur'un donör olmayı reddetmesi, Bahar'ı büyük bir hayal kırıklığına uğratır. Hastalığı nedeniyle tanıştığı Doktor Evren ise zamanla Bahar'ın en büyük destekçisi olur. Operasyon geçirdikten sonra mesleğine geri dönme kararı alan Bahar, hastanede Timur'un eski sevgilisi Doktor Rengin tehlikesiyle de karşı karşıya kalacaktır. Bu süreçte, Bahar'ın etrafında olup bitene başkaldırışı ve yeniden doğuşu başlayacaktır.

Dizi Adı: Bahar

Yönetmen: Neslihan Yeşilyurt

Oyuncular: Demet Evgar, Mehmet Yılmaz Ak, Buğra Gülsoy, Ecem Aslan, Hatice Aslan, Füsun Demirel…

Senarist: Ayça Üzüm, Atasay Koç

Yapımcı: MF Yapım / Asena Bülbüloğlu

Yayınlanan TV Kanalı: Show TV

Yayın Tarihi: 13 Şubat 2024- 11 Haziran 2024

Uyarlama: Dizi bir Güney Kore dizisi olan Doktor Cha (2023) dizisinin uyarlamasıdır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı, Bahar dizisindeki kadın karakterler Bahar ve Rengin'in Jung'un arketip teorisi bağlamında "kahraman" ve "anti kahraman" olarak nasıl temsil edildiğini analiz etmektir. Ayrıca Jung'un arketip teorisi, karakterlerin evrensel sembollerle nasıl temsil edildiğini ve bu temsilin kadına dair algıları nasıl şekillendirdiğini anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Araştırmada, Jung'un arketip teorisi kullanılarak, dizideki Bahar ve Rengin karakterleri derinlemesine incelenmiştir. Belirlenen arketipler dizideki kadın karakterlerin temsil ediliş biçimlerini ve izleyicilere nasıl aktarıldığını anlamak için kullanılmıştır. Özellikle Bahar'ın

kahraman arketipi ve Rengin'in anti kahraman arketipi üzerinden, dizinin kadın anlatısının nasıl kurgulandığı ve izleyicilere nasıl aktarıldığı araştırılmıştır. Bu araştırmanın kadın karakterlerin güçlenme süreçlerini, izleyicilere kadın karakterleri ile ilgili verdiği arketip mesajları, medya eleştirisi ve kadın çalışmaları alanlarına önemli bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Araştırmada Jung'un arketip teorisi kullanılarak. Jung arketipleri üzerinden aşağıdaki sorulara cevap bulunulmaya çalışılmıştır.

1. Bahar karakteri, Jung'un kahraman arketipi çerçevesinde nasıl temsil edilmektedir?

2. Rengin karakteri, Jung'un anti kahraman arketipi çerçevesinde nasıl temsil edilmektedir?

3. Rengin ve Bahar'ın "kahraman" ve "anti-kahraman" arketiplerini besleyen başka hangi arketipsel temalar vardır?

4. Bahar ve Rengin'in temsil ediliş biçimleri, kadın karakterlerin güçlenme süreçlerine dair ne tür mesajlar vermektedir?

Bu sorular ışığında, dizideki kadın karakterlerin arketipler aracılığıyla nasıl inşa edildiği ve izleyicilere nasıl mesajlar iletildiği incelenmiştir. Araştırma betimleyici ve yorumlayıcı nitelikte olmakla birlikte, bu sorulara dayanarak aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

H1: Bahar karakteri, Jung'un kahraman arketipi kapsamında güçlü, kararlı ve olumlu kadın temsili olarak tasvir edilmektedir.

H2: Rengin karakteri ise anti-kahraman arketipi çerçevesinde karmaşık, çatışmalı ve normlara meydan okuyan bir kadın figürü olarak temsil edilmektedir.

H3: Bahar ve Rengin karakterlerinin arketipsel temaları, dizide kadın güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerine farklı ve zıt mesajlar vermektedir.

4. YAKLAŞIM

Bu araştırmada, Bahar dizisindeki kadın karakterler Bahar ve Rengin'in temsilini incelemek için kullanılan Jung'un arketip teorisini içeren bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yöntemle, karakterlerin diyalogları ve görsel semboller üzerinden derinlemesine incelenerek, Bahar ve Rengin'in kahramanlık ve anti kahramanlık rollerinin nasıl kurgulandığını ortaya koymayı amaçlanmıştır. Jung arketipi, kullanılan sözlü, sözsüz sembollerin ve görsel unsurların anlamını çözmemize katkı sağlamıştır. Ayrıca Jung'un arketip teorisi karakterlerin derin psikolojik dinamiklerini ve evrensel kalıpları anlamamıza olanak tanımıştır.

Bu araştırmada, yalnızca dizinin birinci sezonuna odaklandığı için, karakter gelişiminin tüm sezonlar boyunca nasıl değiştiğini tam olarak yansıtamamaktadır. Ayrıca, diyalogların tamamı yerine sadece seçilmiş kısımların incelenmesi, karakterlerin derinlemesine ve eksiksiz bir şekilde yorumlanmasını sınırlayabilir. Veri analizinde kodlayıcıların kişisel algılarının etkisi olabileceği düşünülsede bu risk güvenilirlik ölçümü ile azaltılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, analiz yalnızca nitel veriler üzerinden yapılmış; izleyici algısı ve etkileşimi gibi nicel veriler araştırmanın kapsamına dahil edilmemiştir. Bu sınırlamalar, elde edilen bulguların yorumlanmasında dikkate alınması gereken önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

5. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Bu araştırmada, 13 Şubat 2024-11 Haziran 2024 tarihleri arasında yayınlanan bahar dizisinin 1. Sezonunda yer alan on altı bölümü, Türkiye'de kadın anlatısının dizilerdeki temsilini incelemek amacıyla ana veri kaynağı olarak seçilmiştir. Dizinin 7,6 IMDB değeri (Internet Movie Database) ve izleyici üzerindeki etkisi ile popülerliği göz önüne alınmıştır. Dizi bölümleri, @Bahardizisi Youtube kanalından izlenmiştir. Bahar dizisinin her bölümün yaklaşık iki saat olması ve her diyalogun aktarılmasının mümkün olmayacağı dikkate alınarak, dizinin her bölümünden kısa

alıntılar yapılmış ve bu alıntılar hem dizinin analizinde hem de karakterlerin incelemesinde kullanılmıştır. Bu alıntılar, dizi içeriğinin doğru ve yasal bir şekilde sunulmasını sağlamak amacıyla özenle seçilmiştir. Araştırmada telif hakları ve etik kurallar gözetilmiş, yalnızca kamuya açık ve yasal kaynaklar kullanılmıştır.

Veri toplama süreci Bahar ve Rengin karakterlerinin Jung arketipi teorisi bağlamında dikkatli bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir. Öncelikle dizideki, iki kadın karakterinin meslek, aile yapısı, eğitim durumu, gelir düzeylerine bakılmıştır. Dizide kullanılan diyaloglar, göstergeler, kadın konusunun "kahraman" ve "anti- kahraman" olarak nasıl ele alındığı, Bahar ve Rengin karakterlerinin gelişimi incelenmiştir. Dizinin birinci sezonun tüm bölümleri izlenmiş ve her bölümde Bahar ve Rengin karakterlerinin önemli diyalogları ve ilişkileri kodlanmış, kahraman ve anti kahraman arketipleri ile ilişkili temalar belirlenmiştir. Araştırmada, verilerin güvenilirliğini sağlamak amacıyla dizi karakterleri, kodlayıcılar tarafından ayrı bir şekilde değerlendirilmiştir ve Fedakârlık (F), annelik (A), toplumsal beklentiler (TB), masumiyet ve saflık (MS), hırs (H), rekabetçilik (R), toplumsal normlara meydan okuma (TNM), karmaşıklık ve karanlık yan (KKY), mücadele ve direniş (MD), intikam (İ), manipülasyon (MN), sevecenlik (SV), yalnızlık (Y), anlaşılmamak (AK) şeklinde kodlar oluşturulmuştur. Belirtilen bu ön koşullar doğrultusunda, Bahar dizisinde Bahar ve Rengin karakterlerinin eylemleri, diyalogları, ilişkilerini kodlamak için kullanılan Miles-Huberman'ın $\Delta = C \div (C + \partial) \times 100$ güvenirlik formülü, kodlayıcılar arasındaki görüş birliğini ve içsel tutarlılığı ölçülmüştür. Bu değerlendirme sonucunda kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesi 82,3 olarak belirlenmiştir. Çalışmadaki verilerin güvenilir olduğu, kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesinin 70'in üzerinde olması nedeniyle kabul edilmiştir (Miles & Huberman, 1995; Arıcı, 2021).

Rengin ve Bahar karakterleri, her biri ayrı ayrı değerlendirilerek oluşturulan kodlar ve seçilen göstergeler temelinde analiz edilmiştir. Diyalogların seçimi, araştırmanın amacına uygun olarak karakterlerin arketipsel özelliklerini ve tematik derinliklerini en iyi şekilde yansıtacak nitelikte olmasına dikkat edilerek yapılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle karakterlerin gelişimini, kişilik özelliklerini ve aralarındaki ilişkileri ortaya koyan, özellikle "kahraman" ve "anti-kahraman" arketiplerine dair temaları destekleyen diyaloglar tercih edilmiştir.

Sembolik olarak çevremizdeki her şeyin gösterge sayılabileceği konusunda bilim adamlarının net bir görüş birliği içinde olmadıkları görülmüştür (Şermin Tekinalp & Uzun, 2004, s. 133). Bu nedenle dizi de sadece sembolik öğeler olarak, karakterlerin diyalogları sembol olarak incelenmiştir. Oluşturulan kodlar ve sembolik öğelerle birlikte Jung'un arketip teorisine dayanarak, Bahar ve Rengin karakterlerinin hangi arketiplerle örtüştüğü belirlenmiştir. Ayrıca Bahar ve Rengin'in diğer karakterlerle olan etkileşimleri incelenmiştir. Bu etkileşimler, karakterlerin arketipik rollerini ve hikâye içindeki önemlerini anlamak için kullanılmıştır.

Bahar dizisi, Güney Kore yapımı özgün bir diziden uyarlanmıştır. Uyarlama sürecinde, kültürel bağlamdaki farklılıklar nedeniyle karakter temsilleri ve kadın rolleri açısından belirgin değişiklikler görülmüştür. Dizinin başlangıcında ve afişlerinde de vurgulandığı üzere, Bahar karakteri ev kadınlığı ve bakım rollerine daha fazla odaklandığı, ayrıca, ev işleri, geleneksel kadınlık figürlerinin ön planda olduğu gözlemlenmiştir. Fakat, Jung'un arketip teorisi bağlamında yapılan analiz, uyarlamanın özgün bağlamda sunduğu kadın temsilini anlamaya yöneliktir. Bu araştırma Bahar dizisinin arketipsel temsiline odaklanmaktadır, başka bir uyarlama karşılaştırması çalışmanın kapsamı dışındadır

6. BULGULAR

Araştırmada oluşturulan kodlar doğrultusunda, her iki karakterin davranışları, diyalogları ve ilişkileri detaylı bir şekilde değerlendirilmiş, Jung arketipler çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

6.1. Kahraman Arketipi (Bahar)

Bahar, kırklı yaşlarında, tıp fakültesi mezunu ancak mesleğini hiç icra etmemiş bir kadın karakterdir. Okul arkadaşı Timur ile evlenmiş ve iki çocuk sahibi olmuştur. Bir eş, gelin ve anne olarak hayatını kayınpederine, kayınvalidesine, eşine, çocuklarına adamıştır. Bahar, evlendiği andan itibaren eski bir genel cerrah olan hasta kayınpederinin bakımını üstlenmiştir. Bahar, fedakâr, anaç ve her zaman orta yolu bulmaya çalışan pozitif bir yapıya sahiptir. Herkesin mutlu olması için çaba harcarken aslında kendisini ihmal etmiştir.

Jung, iyi bir doktorun yaralı olması gerektiğine inanır. Anne arketipi, güvenli, besleyici ve sevgi dolu bir ortamda büyümekle ilişkilidir. Ayrıca bireyin kendine güven duymasını, cesaretini, fedakârlığını teşvik eder (Ilıca, 2023, s. 80). Bahar, çocukluğundan itibaren baba ile olan ilişkilerinde gözlemlendiği üzere yaralı olmasına rağmen annesini rol model alarak, fedakârlık duygusunu çocuklarıyla olan iletişiminde uygulamaktadır. Bahar'ın mücadelesi sadece hayatındaki erkek figürlerin baskısı, aldatması, duygusal sömürüsü ile sınırlı değildir. Kayınvalidesi Nevra Hanım ve Doktor Rengin, Bahar'ın yaşam yolculuğunda savaşmak zorunda olduğu kadın karakterlerdendir.

Resim 2. Bahar'ın Mutfak İçindeki Dizi Görüntülerinden Kesitler

(Resim 3, @Bahardizisi Youtube Kanalı, Erişim tarihi: 05. 07. 2024)

Resim 2'de görüldüğü üzere, Bahar mutfakta çeşitli duygusal hallerde görülmektedir. Kimi zaman düşünceli ve dalgın, kimi zaman ise hüzünlü ve yorgun. Mutfakta geçirdiği zaman dilimleri, onun iç dünyasını ve yaşadığı zorlukları yansıtır niteliktedir. Yemek yaparken, bulaşık yıkarken veya sadece düşüncelere dalmışken görüntülenen Bahar, fedakarlıklarının ve sorumluluklarının ağırlığı altında ezilirken, mutfakta gizlice TUS (Tıpta Uzmanlık Sınavı) hazırlığı yaparken görülmektedir. TUS hazırlığı yaparken mutfakta olması, onun hem toplum tarafından beklenen görevi ev içi sorumluluklarını yerine getirdiğini hem de profesyonel hedeflerine ulaşmak için yoğun bir çaba harcadığını göstermektedir. Diğer fotoğraflarla birleştiğinde, Bahar'ın yaşamındaki çok yönlü mücadelelerini ve fedakarlıklarını daha da belirgin hale gelmektedir.

İş hayatına adım attığı andan itibaren Bahar, yaşı ve geçirdiği operasyon nedeniyle mobbinge maruz kalır. Toplumsal normlar gereği, yaşının ve sağlık durumunun mesleki yeterliliğini etkileyebileceğine dair önyargılarla karşılaşır; beceriksiz olarak tanımlanıp özgüveni zedelenmeye çalışılır. Ayrıca, toplumsal beklentilere göre evini ve ailesini ihmal ettiği, çocukları ile yeterince ilgilenmediği imasıyla sürekli karşı karşıya kalır. Bu toplumsal normlar ve beklentilerin baskısı altında olmasına rağmen, Bahar, tüm bu olumsuzluklardan güçlenerek çıkar ve kahramanlıklarına devam eder.

Kahraman arketipi, cesur, kararlı ve çözüm odaklı yapısıyla zorluklara meydan okur; amacı dünyayı daha iyi bir yer hâline getirmektir. Güçlü olma arzusu onu ileri taşırken, en büyük zayıflığı kibir ve sürekli bir mücadeleye ihtiyaç duymasıdır (Türk, 2022, s. 290). Jung; büyük arayışlar, keşifler, kurtuluşlar ve büyük eylemleri; kahraman arketipiyle ifade etmiştir. Kahraman arketipinde hedef, bilinçdışını aşıp kişiliğini bütün olarak gerçekleştirmektir. Kendilik arketipi, bilinçdışında elde edilmesi zor bir hazine gibidir. Mitolojideki büyük sınavlar ve zorlu engellerle

başa çıkan kahraman gibi, birey de egosuyla yüzleşmeli ve onu aşarak bütünlük haline ulaşmalıdır (Gürses,2007, s. 80).

Joseph Campbell kahraman arketipini, özellikle "Kahramanın Yolu" adlı çalışmasında kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Campbell, kahraman arketipini üç ana aşamada incelemiştir. Bunlar, ayrılma, yüzleşme ve dönüştür (Üstün Dökmen & Dökmen, 1987, s. 86). Böylece olağan dünyasından ayrılarak bilinmeyen bir dünyaya adım atar ve çeşitli zorluklarla karşılaşır.

Sıkıntı ve zorlukları aşma ve hedefe ulaşma için gidilen yolda kahramanın karşısına çıkan zorluklarla savaşma, kahramanlık arketipinin bir bölümünü yansıtmaktadır. Bahar karakteri; psikolojik olarak her tür zorlukla karşılaşma ve bu figürleri yenme boyutunda, benliğinin kendisine baskı yapan ve ilerlemesini engelleyen güçlerin üstesinden gelmesi şeklinde bir duruş sergilemektedir. Jung'un arketip kavramı çerçevesinde ele alındığında; Bahar, kahraman arketipine ulaşıncaya kadar, pek çok korku objesiyle yüz yüze gelmiştir ve gelmeye devam etmektedir. Korkularıyla yüzleşen Bahar, aslında olgunlaşan benliğinin de yavaş yavaş farkına varmaktadır. Bahar bu mücadele yolculuğunda; ıstırap ve fedakârlık aracılığıyla yeni bir benlik biçimlenmesine ulaşarak yaşanan olumsuzlukları bir yaşam dersi olarak almakta ve küllerinden yeniden doğmaktadır. Olağanüstü gayretler sonucu kazandığı başarılar, daha fazla başarıyı mümkün kılmaya dair özgüvenini yükseltmektedir.

Tablo 1. Kodlama Şeması, Kahraman-Bahar Karakteri Hakkında Bilgiler

Bahar'ın Eylemi	Diyalog	Arketip	Kod	Bölüm
Bahar annesi Gülçiçek Hanıma ilk maaşı ile erzak alır.	"Okulda okurken, Bahar diyordum, doktor çıkacaksın, maaş alacaksın, kendi paranı kazanacaksın, annenin dolabını dolduracaksın. Ben şu an hayalimi yaşıyorum."	Kahraman	F, SV, H	1. bölüm
Bahar kızına mektup yazar.	"Yapamazsın diyecekler hep, inanma. İçindeki şarkıyı susturacaklar, sesini kısmaya çalışacaklar. Sen iç sesine güven ve ondan başka kimseye aldırma."	Kahraman	A, MD, TNM	2. bölüm
İş İnsanı Cihan Taşkesti, hastaneye 30 Milyon TL bağışta bulunur. Bahar'ın hastanede uzmanlaşmasını şart koşar, aksi takdirde bağışı kuruşuna kadar geri alacağını beyan eder.	"Bana kendimi hatırlattığınız için teşekkür ederim…Dünyada pek çok kadın yetersizlik duygusu ile sınanıyor. Kendisini ailesine adamış kadınlar kariyer yapamadığı için, kariyerinde şahane olan kadınlar aile kuramadığı için yetersizlik damgası yiyor"	Kahraman	TB, TNM, MD	3. bölüm
Hastanede yapılan çekimde Bahar'a mesleğe ara verme sebebi sorulur.	"Çok hastaydı kayınpederim, birinin kendini feda etmesi gerekiyordu, ben gönüllü oldum diyelim. Öyledir ya ailelerde biri kendini feda ederse diğerleri istediklerini yapabilir."	Kahraman Bakıcı	F, TB, A	10. bölüm
Nevra Hanım, geçirdiği operasyon sonrası evinde bir parti düzenlemiştir. Aynı zamanda Bahar ve Timur'un 25. evlilik yıldönümüne özel bir	"Bu şekilde söylemek istemezdim ama yeri geldi söylüyorum. Timur, 25 yıl boyunca geçirdiğimiz güzel günler için sana teşekkür ederim. Biz Timur'la ayrılma	Kahraman Asi	TNM, I, MN	14. bölüm

pasta yaptırmıştır.	kararı aldık.
Bahar'ın saçını	Boşanıyoruz."
topladığını gören Timur	(Oysa ortafa boşanma ile
tedirgin olur.	ilgili Timur'la alınan bir
	karar yoktur.)

Tablo 1'de görüldüğü üzere Fedakârlık arketipi, bir karakterin başkalarının iyiliği için kendi çıkarlarını riske attığı veya feda ettiği durumları ifade eder. Bu arketip genellikle kahramanlarla ilişkilendirilir ve karakterin olağanüstü bir özveri gösterdiği, karşılıksız yardım ettiği veya kendini tehlikeye attığı durumları içerir. Fedakârlık, karakterin bireysel çıkarlarından ödün vererek toplumun veya başkalarının yararına hareket etmesini vurgular. Bahar karakterinde yoğun bir şekilde rastlandığı üzere; bu tür eylemler genellikle karakterin içsel gücünü, erdemini ve insanlık dışı durumlarda bile iyiliği seçme yeteneğini göstermek için kullanılır.

Bahar'ın karakterinde gözlemlenen Anne arketipi ise; yaratılışın, varoluşun, evrenin anlamlandırılmasında, gelenekler ve toplumsal uygulamaların açıklanmasında en önemli kavramlardan biridir (Aysun Dursun & Torun, 2020, s. 359). Bir bebek, dünyayı ilk kez annesi aracılığıyla deneyimler. Toplumların dünya görüşü ve yaratılış hakkındaki temel inançları, genellikle anne arketipi üzerinden yansıtılır (Fedakâr, 2014, s. 8). Bahar'ın, oğlu Aziz Uras ve kızı Umay söz konusu olduğunda, Bahar'ın tüm dünyayı karşısına alabilecek şekildeki tavrı ve fedakarlıkları Bahar'da gözlemlenen en baskın arketiplerden birinin anne arketipi olduğunun bir kanıtıdır.

Resim 3. Bahar Dizisi Afişi ve Sloganı:

(Resim 2, Bahar karakterinin ütü yaptığı sahne. Bu sahne, karakterin Jung'un 'anne' ve 'bakıcı' arketipleriyle örtüştüğünü sembolik olarak göstermektedir." Show TV, Erişim tarihi: 30.07.2024)

Resim 3'de görülüğü üzere bu afiş, "Bahar" dizisini tanıtan bir görseldir. Afişte, başrol karakteri Bahar, doktor forması giymiş halde mutfakta yemek yaparken görülmektedir. Afişte kullanılan "Bahar" kelimesinin yanındaki çiçek dalları ve "Uyanmaya hazır mısın?" sloganı, bir dizi göstergeyi içinde barındırmaktadır. Bahar mevsimi, doğanın yeniden canlandığı, çiçeklerin açtığı bir dönemdir. Bu bağlamda, Bahar karakteri, yeniden doğuş, yenilenme ve tazelenme temalarını temsil etmekte ve çiçek dalları da bu canlanma sürecini vurgulanmaktadır. Ayrıca slogan, izleyiciye bir farkındalık ve uyanış çağrısı yapmaktadır. "Hazır mısın?" sorusu, bir hazırlık ve beklenti duygusu oluşturmaktadır.

Jung, yeniden doğuş arketipinde, evrensel kahramanın yolculuğu motifini kullanarak yaşam enerjisinin bilinçdışına çekildiğinde bilinçaltının karanlığı tarafından yutulduğunu belirtir. Bireyin bu ölümcül tuzaktan kurtulması için, kahramanlık öykülerindeki gibi bir kurtuluş yolculuğuna

çıkması gereklidir (Jacobi, 1999, s.155-156). Bahar, hastalığını öğrendiği andan itibaren yeniden doğuş sürecini başlatmış ve bir kahramanlık hikayesinin başrolünü üstlenmiş durumdadır.

Tablo 2. Bahar, Kahraman Karakteristik Özellikleri

Özellik	Açıklama
Hedefe Odaklanma	Hem kendi dünyasını hem de etrafını iyileştirmeye dair motivasyon.
Kişisel Özellikler	Masum, kâşif, anaç, sevgi odaklı. İtici gücü, toplumsal iyilik.
Karakter Özellikleri	Pes etmeme, cesaret ve yeterlilik, etrafına motivasyon kaynağı olma, bunaldığı zaman asi boyutuna geçme.
İçsel Çatışma	Kötülükler içinde iyi olmaya çalışma, zaman zaman isyanlar.
Değişkenlik	Her zaman iyi ancak çocukları ile alakalı her şeyi göze alabilme.

Tablo 2'de görüldüğü üzere Bahar'ın kahraman özellikleri pes etmeme, cesaret ve yeterlilik, etrafına şekillenmektedir. Bahar, yaşadığı olumsuzluklarla başa çıkabilme ve bunu yaparken de insani tavrından ödün vermeme boyutunda kahraman özelliklerini en iyi şekilde yansıtan karakterdir.

6.2. Kahraman Bahar'da Görülen Diğer Arketip Özellikler

Bahar karakteri, dizide karşımıza kahraman arketipiyle çıkmıştır.; ancak sadece kahramandan ibaret değildir. İyi niyeti, her olumsuz durumla olumlu bir bakış açısı ile başa çıkma çabası, merhameti Bahar'ın kahraman arketipi olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte; Bahar'ın maruz kaldığı haksızlıklar karşısında yaşadığı içsel çatışmalar ve dönem dönem asi bir karaktere bürünmesi, her insanın bir gölge yanının bulunduğunu gözler önüne serer. İyilik yönü her daim daha ağır bastığı için Bahar, kahraman tanımında sabittir. Bazen açığa çıkan gölge yanlarına rağmen, kahramanın, kahramanlığından ödün vermediği gözlenmektedir. Ancak, kişinin bireyselleşebilmesi için gölge yanını görmesi ve gölge yanlarıyla yüzleşmesi gerekmektedir.

Tablo 3. Bahar Karakteri Hakkında Arketipsel Bilgiler

Eylem	Diyalog	Arketip	Kod	Bölüm
Ailesinin dalga geçmesi üzerine tuzluğu tezgâha vurur.	"Yok bir şey, tuz rutubet yapmış"	Gölge Asi Yeniden doğuş	AK, MD	1.bölüm
Yakın arkadaşı, Doktor Çağla ile diyalog halindedir.	"Timur'la işim bitti benim, ben biraz Bahar'la ilgileneceğim artık."	Gölge Asi	MD, Y, I	1. bölüm
Bahar, hastaneye Timur'u ziyarete gider. TUS dershanesi için 200.000 TL ister.	Timur: Benim sokağa atılacak 200.000 Liram yok. Bahar: Benim de vazgeçmeye niyetim yok."	Gölge Savaşçı	MD, I, R	2.bölüm
Timur ve Bahar hastane de diyalog halindedir.	"Timur: Bence kimse hasta ve yaşlı asistan istemez. Bahar: Bence sen beni hafife alma!"	Gölge Savaşçı	R, TNM, MD	2.bölüm
Bahar ve Nevra diyalog halindedir.	"Sizin karşınızda o ürkek korkak Bahar yok." Çantaya gelince de bugüne kadar benden esirgediklerine sayarsın.	Gölge Savaşçı	TNM, KKY, I, MN	3.bölüm
Nevra Hanım Bahar'ın doktorluğa geri döndüğünü öğrenir.	"Siz benim sırtıma öyle bir minnet hırkası giydirdiniz ki, 20 yılımı aldı benim o hırkayı çıkarmak. Sizin karşınızda artık o ürkek, korkak Bahar yok!"	Gölge Asi Savaşçı	MD, I, H	3. bölüm
Bahar, üzgün olan Umay'ın odasına girer.	"Büyüyorsun bebeğim. Sana bir şey söyleyeyim mi? Ben de senle beraber büyüyorum."	Anne Gölge	A, SV	4.bölüm
Bahar evde ütü yapmaktadır. Timur'un gömleğini yakar. Timur	"Gıcık olabildim mi gerçekten? Tutamıyorum kendimi ağzımdan çıkıyor	Gölge Asi	I, MN	5. bölüm

söylenir.	işte. Ben gittim yerime bambaşka biri geldi."			
Bahar hastane mülakatındadır.	"Ben bugün karşınızdaysam, evlatlarımı kucaklayabiliyorsam, yine bir doktor sayesinde…"	Persona Kendilik (Ben)	MD, H	6.bölüm
Timur Umay'ın resim malzemelerini çöpe atmaktadır.	"Sana verilmeyen şansın, dinlenmeyen sözün intikamını çocuklarından alma!"	Anne Asi	A, MD	7. bölüm
Bahar, Timur'un kahve kupasını kırar.	"Bundan sonra böyle, kolla kendini. Çanak çömlek patladı!"	Gölge Savaşçı	H, KKY, I	8.bölüm
Jenerik Bahar'ın sesi ve siyah beyaz görüntüsü ile başlar.	"İçimdeki bu karanlıkla yüzleşmekten korkmasam. Ah bir cesaret, bir cesaret girebilsem gizli, tozlu odalarıma. Bağıra çağıra yüzüme söylesem: Sen değerlisin!"	Gölge	KKY, Y	9. bölüm
Bahar evinin girişinde ayakta durmaktadır.	"Kaçıp gitmek suç sayılmaz, yüreklerin taş kesildiği yerden." (William Shakespeare)	Gölge	KKY, Y	10. bölüm
Bahar boşanma kararından sonra çocukları ile annesi Gülçiçek hanımın evindedir.	"Babanızın yaptığı şey babanızla benim aramda, tamam mı? O sizin babanız."	Anne	F, A	11. bölüm
Bahar hastanenin terasında kendi kendine söylenmektedir. Dr. Evren yanına gelir.	"Sabah kalkıyorum, oh diyorum, başlangıca uyanıyorum, bahar gibi kalkıyorum. Buraya bir geliyorum, ikisinin saçmalıklarını görüyorum, kuyuya düşüyorum...Yeni başlangıçlar yaparsam hayat bana tatlılıklar yapar diye hayal ettim."	Asi Kâşif	MD, Y	12. bölüm
Timur, kendisine gelen boşanmaya dair mahkeme celbini sormaktadır.	"Ben aslında sen bana donör olmadığında, beni ölüme terk ettiğinde boşanmalıydım. Sen beni ölüme terk ettiğinde zaten tercihini yaptın."	Gölge Asi	MS, Y	13. bölüm
Yangın sonrası Bahar ve Çağla hastane koridorundadır. Çağla'nın telefonu çalar. Rengin aramaktadır.	"Rengin seni neden arıyor? Uzak dursunlar artık benden, senden, çocuklarımdan, annemden."	Gölge Asi	KKY, MD	14. bölüm
Bahar ve Evren hastanenin terasında diyalog halindedirler. Evren destek olmak istediğini söyler.	"Evet, korkuyorum. Ben birine güvenmekten korkuyorum, sevmekten korkuyorum, üzmekten daha çok korkuyorum."	Gölge	F, KKY, AK	15. bölüm
Bahar karaciğer nakli için hastane odasında eşi Timur'la konuşmaktadır.	"Kusura bakma benim bünyem senin ciğerini kabul etmiyor. İstemiyorum"	Gölge	MD, I, KKY	16. bölüm

Tablo 3'de görüldüğü üzere Bahar karakterinde birden çok arketip bulunmaktadır. Bu arketiplerden biri de gölge arketipidir. Gölge yanımız aslında kişiliğimizde barındırdığımız en karanlık yönümüzdür. Her türlü bastırılmış duygu, düşünce, kabul görmeyen istek ve arzular burada bulunur. Gölge, insanın bastırılmış, fakat aynı zamanda sürekli belli bir formda yaşamak isteyen canlı bir yanıdır" (Jung, 1968: 20).

Bahar'ın gölge yanı dizi içerisinde pek çok sahnede açığa çıkmaktadır. Bazen sadece Bahar'ın hayal gücünde gözlemlediğimiz kılıç kuşanması, fiziki olarak Timur'u darp ettiğini hayal etmesi, hayalde bile olsa bilinç altında yapmak istediklerinin birer göstergesidir. Carl Gustav Jung'a göre persona görünen yüzümüz; diğer bir tanımlama ile toplumsal yüzümüzdür. Antik dönemlerde

oyuncuların yüzlerine taktıkları maske olarak da bilinmektedir. Persona insanın sosyal kimliğini temsil eder. Birey, bu sosyal kimliği, toplumun beklentilerine ve sosyal rollerine uyum sağlamak amacıyla bilinçli olarak oluşturabilir. Ancak bu sosyal kimlik aynı zamanda bilinçdışı süreçlerin etkisiyle de şekillenebilir (Snowden, 2012, s. 87). Bu, bireyin sosyal çevresiyle uyum sağlama çabası içinde bilinçli ve bilinçdışı olarak geliştirdiği bir yapıdır, kişinin gerçek benliğiyle olan ilişkisini etkileyebilir. Gölge ise görünmeyen yüzümüz; yani bilinçaltımızdır. Bahar'ın personası onu, otokontrolü gelişmiş, merhametli bir kişilik sergilemeye yönlendirdiği için zihninde hayal ettiği bu eylemlerden kolayca çıkabilmekte, içinde bulunduğu duruma uyumlanarak kaldığı yerden devam edebilmekte ve toplumun değer yargılarına uygun davranmaktadır.

Bahar'ın yaşamındaki zorlu yolculuğunda en büyük destekçileri; annesi Gülçiçek Hanım, yakın arkadaşı Estetik Doktoru Çağla ve Genel Cerrah Evren'dir. Yaşamları gözden geçirildiğinde aslında Bahar'ın hayatındaki her destekçi, aynı zamanda birer Yaralı-Şifacı figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahar'da görülen arketiplerden biri de yaralı şifacıdır. Dizinin ikinci bölümünde de belirtildiği gibi ancak yaralı şifacı yarayı iyileştirebilir. Jung'a göre bir doktorun tedavisinin yüzde ellisi belirleyen şey doktorun kendisindeki o yarayı tedavi etmiş olmasına bağlıdır (Türkyılmaz, 2021). Bahar'ın karaciğer ameliyatıyla birlikte yaralı şifacı, yeniden doğuş ve savaşçı arketipi devreye girmiştir. Jung, arketip kuramını temellendirerek yeniden doğuş arketipini evrensel kahramanın yolculuğu ilişkilendirmiştir (Korucu, 2019, s. 711). Yeniden doğan kişinin özü değişmeden bazı kısımları iyileşmiş, güçlenmiş ve değişmiştir (Başboğa, 2019, s. 3819). Bahar da yeniden doğuşla birlikte savaşçı bir kimlik kazanmıştır. Bu savaşta eski hayatını, doktorluğunu geri kazanmak üzerinedir. Kahraman arketipine benzeyen savaşçı, kurtarıcı bir özellik taşır. Kendini yok eden düşmanı alt ettikten sonra yeniden doğar (Jung, 2009, s. 73). Fakat savaşçı arketipinin gölge yanı baskın gelirse, sahte kahraman özelliği gösterir (Al, 2018, s. 3). Böylece bu sahte kahraman yıkıcı ve agresif davranışlar sergileyebilir ve çevresine zarar verir. Bahar'ın kahramanlığı sahte bir kahramanlık değildir. Asi, savaşçı özellikleri kendi hayatına, yeniden doğuşunu kazanmak içindir.

Bahar karakterinin kahraman arketipi haricinde en baskın olan arketip, anne arketipidir. Anne arketipi, besleyici, sevgi veren, koruyucu, şefkatli ve bakımı üstlenen nitelikleri içinde barındırır. Burada karşı tarafa verilen güvenlik ve destek güvencesi, arketipin karşısındaki bireyde bir teslimiyet duygusunu oluşturur. Anne arketipinin olumlu yönleri arasında annenin desteği, yardımseverliği, manevi bilgeliği, yaratıcılığın kaynağı ve yeniden doğuşun sembolü olması bulunur (Erdoğan, 2020, s. 62). Olumsuz yönleri ise zehirleyici, korkutucu, baştan çıkarıcı ve karanlık güçlerin temsilcisi olmasıdır (Yılmaz, 2018, s. 62). Bahar çocuklarına verdiği sonsuz, sınırsız sevgi, koruma ve güven duygusu ile anne arketipinin olumlu bir modelidir. Bahar'ın gölge yanı ile personası çatışmalar yaşasa bile birbiri ile uyum içerisinde hareket etmektedir. Çatışmalar bilinç düzeyinde farkındalık oluşturarak gölge yanın deneyimlenmesini sağlar. Gölge yanın farkına varan birey ise bilinçdışını kolay bir şekilde yönetebilir.

Bahar'da görülen Kendilik (Ben) Arketipi, Bahar'ın bireysel farkındalığının bir göstergesidir. Bilinçdışında yer alan diğer arketipleri düzenleyen ve bilince erişimlerini örgütleyen ben arketipi, insanın kendisiyle uyum ve denge içinde olmasını destekler (Geçtan, 2014, s. 171). Bir bireyin kendini huzurlu ve dengeli hissetmesi, ben arketipinin etkin işleyişi ile doğrudan bağlantılıdır. Kişiliğin tam gelişmiş hali orta yaşlarda ortaya çıktığından, kendilik de orta yaşlarda gözlemlenebilen bir bilinç durumunu ifade eder. Bilinç ve bilinç dışı kavramlarını içeren Kendilik (Ben) Arketipi, Bahar karakterinin orta yaşlarda olması ve yıllarca maruz kaldığı haksızlıklara karşı farkındalık geliştirerek karşı çıkmaya başlaması şeklinde gözlemlenmektedir.

6.3. Anti Kahraman Arketipi (Rengin)

Kahraman kelimesi "heros" kelimesinden türemiştir. Kahraman genellikle erdemleri ve zaferleriyle öne çıkan bir karakter olmuştur. Bu nedenle sıradan insanlardan üstünlerdir ama Yunan mitolojisine göre Tanrılardan aşağı olan varlık olarak görülmüştür (Gökşenli, 2017, s. 97).

Anti-kahraman ve kavramını tam olarak anlamak için, kahramanların sahip olduğu geleneksel nitelikleri ve toplumdaki rollerini bilmek gerekmektedir (Gümüş, 2023, s. 2). Joseph Campbell'e göre kahraman, belirli aşamalardan geçen bir figür olmuştur. Campbell, tüm mitolojik kahramanların benzer bir yolculuk şeması izlediğini ileri sürmüştür ve bu yolculuğa "monomit" veya "kahramanın yolculuğu" olarak adlandırmıştır. Kahramanın yolculuğu üç ana aşamadan oluşmaktadır. Bunlar: ayrılma, giriş ve dönüştür. Kahraman bu üç aşamayı aşınca erginlenme seviyesini ulaşır ve böylece dünyayı kurtarır (Beyzaoğlu, 2022, s. 214). Bahar dizisindeki kahraman karakter olan Bahar'ın kurtardığı dünya, kendi dünyası olmuştur.

Anti-kahraman kavramı, Dostoyevski ile birlikte on dokuzuncu yüzyıl ile edebiyata girmiş, yirminci yüzyılda doruğa ulaşmıştır (Kadiroğlu, 2012, s. 2). Akademik çalışmalar incelendiğinde, anti-kahramanın tanımı konusunda ortak bir görüş birliğine varılamadığı görülmektedir (Özgürbüz, 2022, s. 1381). Anti-kahraman terimi, kahraman teriminden türetilmiş olmasından dolayı sürekli değişen bir terim olan kahramanın algısıyla ilişkilidir. Anti kahramanın anlamı, kahraman veya "kahramanlık" kavramındaki değişime göre şekillenir ve bu terim çeşitli anlamlar ve çağrışımlar kazanır (Kadiroğlu, 2012, s. 2). Anti-kahraman, edebiyat ve sinema gibi popüler kültürün çeşitli alanlarında, geleneksel kahramanların idealleri, amaçları ve kişiliğine tamamen zıt özellikler taşıyan baş karakterleri tanımlamak için kullanılır. J. A. Cuddon'un *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (2013) adlı eserinden alınmıştır ve anti-kahraman kavramını klasik kahraman tipinin zıddı olarak ele almaktadır. Bu eserde, anti-kahramanların başarısız, beceriksiz, şanssız ve zayıf karakter özelliklerine sahip oldukları ve bu özelliklerin kökeninin Yunan Yeni Komedisi'ne dayandığı ifade edilir. Ayrıca, Don Kişot bu karakter tipinin erken örneklerinden biri olarak gösterilir (Cuddon, 2013, akt. Tilbe, 2019, s. 152).

Anti-kahraman karakterlerin davranışlarını anlamak için psikolojik özelliklerine bakmak önemlidir. Özellikle makyavelizm, anti-kahramanlarda sık rastlanan bir kişilik özelliği olarak öne çıkar. Makyavelizm, kişinin kendi çıkarlarını elde etmek için manipülasyon, aldatma ve ahlaki olmayan yöntemler kullanma eğilimidir. Makyavelizm, amaca ulaşmak için her türlü aracın kullanılmasını meşru ve kabul edilebilir görür (Aktan,2022, s. 130). Bu terim, Rönesans dönemi İtalyan diplomat ve yazar Niccolò Machiavelli'nin adından türetilmiştir ve özellikle onun "Hükümdar" (Il Principe) adlı eserinde dile getirdiği pragmatik ve ahlak dışı politik stratejileri ifade eder. Makyavelist kişiler, başarıya ulaşmak için etik ve ahlak kurallarını göz ardı edebilirler ve genellikle kendi hedeflerine ulaşmada diğer insanların duygularını ve haklarını önemsemezler (Tubitak, 2024). Rengin karakteri, makyavelist özellikler sergileyen bir anti-kahraman olarak dikkat çeker. Başarılı ve hırslı bir doktor olan Rengin, kendi hedeflerine ulaşmak ve aşk savaşını kazanmak için manipülasyon, aldatma gibi etik dışı yöntemlere başvurmaktan çekinmez. Bahar'ın kocasıyla uzun süredir devam eden ilişkisi, Rengin'in başkalarının duygularını ve ilişkilerini kendi çıkarları uğruna göz ardı edebileceğini gösterir. Rengin'in bu stratejik ve çıkarcı davranışları, onun makyavelist bir karakter olduğunu vurgular. Başarıya ulaşmak için başkalarının zayıflıklarını kullanma, duygusal manipülasyon ve ahlaki sınırları zorlayan kararlar alma gibi özellikler, Rengin'in Makyavelizm'i nasıl benimsediğini ortaya koyar.

Rengin, kadın doğum profesörü olarak başarıya ulaşmış, zengin bir aileden gelen ve kendi çocuğunu büyütmüş, doktor olarak insan hayatını kurtarmasıyla kahramanlık öğeleri taşıyan bir figürdür. Ancak alaycılığı, insanlara karşı güvensizliği, kazanma hırsı ve asosyalliği, toplum değerlerine karşı ahlaki duruşu geleneksel kahramanlık tanımından uzaklaştırır, onu anti kahramanlığa yönlendirir. Rengin, insanların kendisini sevmesi yerine ondan çekinmelerini tercih eden, hatta ailesiyle sorunlu bir ilişkisi olan bir karakterdir. Anti kahramanlar genellikle iyilik peşinde koşmayan, toplum tarafından dışlanmış kişilerdir. Fakat onlardan nefret etmekte zordur, çünkü bu kişiler genellikle şansın yüzlerine gülmemesinden dolayı haklarını korumak için toplum tarafından kabul edilmeyen yolları tercih eden karakterlerdir. Modern hayatın yarattığı bunalımlar, toplumun anti-kahramanlarla empati kurmasını ve onlara bir misyon yüklemesini sağlamaktadır (Demir, 2022, s. 58).

Tablo 4. Kodlama Şeması, Anti-kahraman Rengin Hakkında Bilgiler

Eylem	Diyalog	Arketip	Kod	Bölüm
Gergin, öfkeli. Boğazlı kazağını düzeltme.	"Vazgeçmem. O da beni seviyor. Madem öyle, savaşsa zaferi görmeden meydanı terk etmek yok."	Anti-kahraman	MD, TNM, R	1.bölüm
Hastane koridorunda Timur ile konuşan Rengin	"Sen Bahar'ı hastaneden gönderemeyeceksin belli ki. İş başa düştü.	Anti- kahraman Gölge	MD, MN, R	5.bölüm
Rengin Timur'la olan ilişkisini herkese açıklamak için evden çıkmaktadır.	"Biz buradan çekip gitsek bile zafere ve bir özre ihtiyacım var. Hem senden hem benden özür dileyecek."	Anti-kahraman	MD, H, İ	9.bölüm
Rengin öfkeli halde Bahar'ın arkasından gider ve konuşmaya başlar.	"Ben sana değil gururuma yenildim. Keşke aklımın sesini değil de kalbimin sesini dinleseydim. Timur'dan hamile kızı terk etmesini isteseydim."	Anti-kahraman Gölge	MD, R, H, KYK	11.bölüm
Rengin hastanenin kafeteryasında Baharla bir araya gelir.	"Hiç düşünebildin mi, ne zaman boşanacaksın? Bir sonraki hamlelerimi tasarlamam için bu cevaba ihtiyacım var."	Anti-kahraman	MD, R, MN	12.bölüm

Tablo 4'de görüldüğü üzere Rengin karakteri birçok anti-arketip özellikler taşımaktadır. Rengin'i ifade eden kodlar "mücadele", "toplum normlarına karşı gelme", "intikam", "hırs", "rekabet", "manipülasyon", "karmaşıklık ve karanlık" olduğu görülmüştür. Rengin kendi içindeki çatışmalarla mücadele eden, güçlü ancak yaşadığı zorluklarla şekillenen bir karakterdir. Onun hikayesi, geleneksel kadın karakterlerden farklı olarak derin ve karmaşıktır.

Anti-kahraman, özellikle ilk dönem edebi metinlerde kurtarıcı veya lider olarak değil, genellikle korkak, cesaretsiz, beceriksiz hatta sadece şanssız olarak tasvir edilmektedir (Demir, 2022, s. 59). Geleneksel kahramanlar cesur, asil, yakışıklı, güzel olarak tanımlanırken, gösterilirken; anti-kahramanlar yetersiz, şanssız, sakar, çirkin veya kaba olabilir. Ayrıca, bu olumsuz nitelikleri olmasa da toplumun onaylamadığı marjinal bireyler de anti kahraman sayılabilir (Akyıldız, 2024, s. 18). Rengin karakteri ise cesur, becerikli, güzel, dişil, düşmanına karşı (Bahar'a karşı) meydan okuyan bir anti karakterdir. Bahar, Süpermen gibi cesur, adil, genellikle doğruluk, kendi geleceği için mücadele eden geleneksel bir kahraman karakteriyken, Rengin, Walter White (Breaking Bad) gibi geleneksel kahraman özelliklerinden yoksun, genellikle ahlaki çelişkiler yaşayan ve karmaşık anti- kahraman karakterdir.

Tablo 5. Rengin, Anti- kahraman Karakteristik Özellikleri

Özellik	Açıklama
Belirsizlik	Etik ve ahlaki pusulanın olmaması. Bazı durumlarda, kötü eylemleri meşru gösterebilme savunabilme.
Kişisel Nedenler	Bencil ve kişisel nedenlerle hareket etme. İtici güç, genellikle kişisel kazanç veya intikam, savaş arzusudur, toplumsal iyilik veya adalet için değil.
Karakter Kusurları	Derin karakter kusurlarına sahip olma. Hırs, intikam, manipülasyon ile dolu olma.
İçsel Çatışma	İyi ile kötü arasında bir mücadele yaşama.
Değişkenlik	Bazen iyi bazen kötü. Hikâye ilerledikçe karakter gelişimi gösterebilirler; bu değişim genellikle karmaşıktır.

Tablo 5'te görüldüğü üzere Rengin'in belirsizlik, kişisel nedenler ile hareket etmesi, ahlaki ve etik pusulasının şaması anti-kahramanı en iyi şekilde yansıtan özellikleridir. Rengin ve Bahar arasındaki merkezi figürü olan Timur, iki karakterin temsil ettiği farklı değerler ve arketipler

arasındaki çatışmayı simgeler. Timur, bu iki zıt karakterin etkileşim noktasıdır ve onun tercihleri, bu çatışmanın nasıl çözümleneceğini belirler.

6.4. Anti Kahramanın Karanlık Yüzü: Rengin'de Görülen Diğer Arketip Özellikler

Rengin karakteri, sadece anti-kahraman arketipiyle sınırlı değildir; aynı zamanda bu arketipi besleyen ve destekleyen çeşitli diğer arketipleri de bünyesinde barındırır. Alaycı tavırları, insanlara karşı güvensizliği ve hırsı, onu anti-kahraman arketipinin içine çeker. Rengin'in karakterindeki karmaşıklık, onu geleneksel kahramanlık kalıplarından uzaklaştırır. Ayrıca, içsel çatışmaları ve toplumsal normlara karşı duruşu da onun karmaşık bir karakter olduğunu ve sadece bir tek arketip ile tanımlanamayacağını gösterir. Rengin'in hikayesi, bu farklı arketipleri bir araya getirerek onun derinlikli, çok yönlü bir karakter olduğunu vurgular, böylece izleyiciye daha zengin bir karakter deneyimi sunar.

Tablo 6. Rengin Karakteri Hakkında Arketipsel Bilgiler

Eylem	Diyalog	Arketip	Kod	Bölüm
Falcı karşısında Koltukta rahat oturur pozisyonda	"Bazen ne düşünüyorum. Biliyor musunuz İliklerime kadar yanlışa battığımı. Yanlıştan dönmek için çok geç olduğunu."	Gölge	KKY, TNM	1.bölüm
Timur, hastane de Rengin'i Bahar'ın görmemesi için uzaklaştırır.	"Bak Timur, ben senin metresin olabilirim ama bu hastanede bir profesörüm tamam mı? Senin karın buraya gelmeyecek gelemez tamam mı?"	Gölge	KKY, H, R, MN	2.bölüm
Rengin, Bahar'ın asistanlık için hastaneye başvuru evrağını görünce şaşırır, rahatsız olur.	"Hocam orada atladığınız bir şey var, karaciğer nakli olduğu yazıyor bakar mısınız? Bu tempoyu kaldırması mümkün değil."	Asi	MN, R	2.bölüm
Bahar, Rengin'in son oyuyla hastaneye asistan olarak kabul edilir.	"Hayır mı deseydim. Timur, ben hayır deseydim ikimizden de şüphelenirdi."	Gölge	MN, KKY, TNM	3.bölüm
Bahar'ı mülakata alınmasında etken olan Evren Hoca ile kahve içerken sohbet etme.	"Bahar'ı siz ameliyat etmişsiniz. Bu bilgiyi öğrenmek hiç zor değil. Evren hocam, kusura bakmayın."	Asi	MN, H	3.bölüm
Kendisindeki Timur'un hediye ettiği aynı bilekliği Bahar'da görmesi	"Bahar, bana hocam diyeceksin."	Gölge	KKY, R, H	4.bölüm
Timur, Rengin'den Paris'te hediye ettiği bilekliği Bahar görmesin diye çıkartmasını ister.	"Git Bahar'a ver. Senin hayatında iki kadın olacağına kolunda iki bileklik olsun o zaman.	Aşık	MN, Y, AK	5.bölüm
Konferans salonunda ülke çapında oluşturduğu otuz altı adet kadın araştırma merkezi açılmasını sağladığı için ödül alma sürecini dinleme.	"Bu ödülü, başkalarını mutlu etmek için çabalayan tüm kadınlara ve zaman zaman işim dolayısıyla ihmal ettiğim, yanında olmadığım kızım Parla'ya hitap ediyorum."	Persona Anne	A, F	5.bölüm
Rengin kardeşi Selimle restoranda buluşur.	"Hadi git, baba mı al. Karakol falan diyorlar. Başımız belaya girecek rica ediyorum."	Persona	KYK	6.bölüm
Rengin hasta için yaptığı hata yüzünden tuvalette ağlarken Baharla bir aradadır.	"Sen beni neden şikâyet etmiyorsun. Ne güzel kendini kahraman ilan edersin."	Gölge	MN, KYK	7.bölüm
Rengin ameliyattan	"Anne bana söz ver o	Gölge	AK, KYK	8.bölüm

sonra yatağında kızı Parla ile konuşur.	Timur'dan kurtul artık anne. Bunu sonra konuşuruz Parla."			
Bahar yakan arkadaşı Çağla ile akşam yemeği yerken.	"Ben seninle bir sırrımı paylaşmak istiyorum. Asla Bahar'a söylemeyeceksin. Timur, Parla'nın babası."	Asi	MN, İ, H, R	13.bölüm
Parla hastanede yatarken.	"Benim hayatımla oynadınız. Ama kızımın hayatıyla oynamanıza izin vermeyeceğim"	Anne	A, MD	15.bölüm
Nevra Hanım, Rengin'i ziyarete gider.	"Benim tek düşündüğüm Parla. Ben kızımın yıpranmasını, kendini değersiz hissetmesini istemiyorum."	Anne	A, SV	16. bölüm (final)

Tablo 6'da görüldüğü üzere Rengin bünyesinde birçok arketip barındırmaktadır. Bu arketiplerden biri de gölge arketipidir. Gölge herhangi bir arketipin içerdiğinden daha çok, insanın temel hayvansı yapısını içerir (Türkan, 2018, s. 139). Bilinç dışını persona ve gölge olarak ikiye ayıran Jung'a göre, persona toplumla ve insanlarla ilişkilerimizi sürdürebilmemiz için taktığımız maskedir (Fordham 2015, s. 63). Gölge ise, bilinçli benliğimizin kabul edemediği, bastırdığı ve toplum normlarına uymadığı için dışladığı özelliklerimizden oluşur. "Güneş olmadan gölge olmaz." Bilincin ışığı olmadan, gölgenin varlığı da anlam kazanamaz (Fordham 2015, s. 65). Bu nedenle, gölge ile yüzleşmek ve onu entegre etmek, kişinin kendini daha derinlemesine anlaması ve bütünlüğe ulaşması için kritik bir süreçtir. Gölgeyi kabul etmek, bireyin kendi karanlık yanlarını tanımasını ve onlarla barışmasını sağlar, böylece daha dengeli ve özgün bir yaşam sürmesine olanak tanır. Bilinç ve bilinçdışının bütünleşmesiyle birey bireyselleşme sürecine girer (Pelister, 2016, s .101). Tıpkı Bahar dizisindeki Rengin karakteri gibi, bazı insanlar gölge yanlarının farkında değildir ve bilinçdışı düzeyde gölge yanı hayatlarını kontrol altına alır. Rengin'in gölge yanına diziden birçok örnek verilebilir: Timur'la olan ilişkisini saklaması, bu ilişkiden olan çocuğunu saklaması ve hastaneye gelen babasının kimliğini ilk zamanlarda gizlemesi bunlardan birkaçıdır. Rengin'in personası, başarılı bir profesör olarak toplumun kabul ettiği değerlere uygun davranmaktır. Ancak Rengin'in gölge yanı, bu saklı ilişkisinin ortaya çıkması için çeşitli ataklar ve manipülasyonlar yapmaya itmektedir. Rengin'in bu durumu, yaşadığı ilişkinin toplum tarafından kabul edilmeyecek olması nedeniyle bilinçli benliği tarafından reddedilip bastırılmaktadır.

Rengin hem saklı ilişkinin ortaya çıkmasından korkmakta hem de bu ilişkinin ortaya çıkması için Bahar'ın en yakın arkadaşı Çağla'ya kızının Timur'un kızı olduğunu söyleyerek çeşitli manipülasyonlarda bulunmaktadır. Bu durumda gölge ile personanın çatışmasını göstermektedir. Personası, toplumun kabul ettiği başarılı bir kadın doktor olarak görünürken, gölgesi ise bilinç dışında sakladığı ilişki ve bu ilişkinin ortaya çıkmasından duyduğu korkularla doludur. Rengin, bu çatışmayı içsel olarak yaşarken, manipülasyonlar yaparak ve gerçekleri gizleyerek personasını korumaya çalışır. Öte yandan, Bahar'ın en yakın arkadaşı Çağla'ya, Timur'a, Bahar'a yönelik manipülasyonlar, Rengin'in gölgesinin dışa vurumu olarak görülebilir; çünkü bu manipülasyonlar, gerçeklikle baş etmeye çalışırken gölge tarafından yönlendirilen savunma mekanizmaları olarak ortaya çıkar. Jung'a göre çatışma gereklidir, çünkü birey bilinç düzeyinde gölge yanını ancak böyle deneyimleyebilir (Jung 2005, s. 130). Birey, gölge yanının farkına varmazsa gölgesinin kontrolüne geçebilir ve daha kötü, barbar bir hal alarak bilinç dışının etkisine girebilir (Sambur 2005, s. 98). Rengin, başarılı bir doktor olarak toplumda saygın bir yeri olmasına rağmen, gölge yanının etkisi altındadır. Zaman zaman yaptıklarından rahatsız olmasına rağmen, bu rahatsızlık uzun süreli olmamakta ve kendini tekrar gölge yanını destekleyecek davranışlar yaparken bulmaktadır. Bu içsel çatışma, Rengin'in hem kişisel hem de profesyonel hayatında derin izler bırakmaktadır. Bu durum, Rengin'in gölge yanı ve personası arasındaki çatışmayı net bir şekilde göstermektedir. Persona, toplumun beklentilerine ve normlarına uygun şekilde davranan başarılı bir doktor olarak görünse bile gölge yanı, bastırılmış duygular ve isteklerle doludur. Rengin'in dizi boyunca gölge yanıyla yüzleşmesini sağlayan iki mentor vardır.

Bunlardan biri kızı Parla diğer ise eski eşi Can'dır. Can'ın, Rengin'e söylediği kendini yeniden bulmalısın, cümlesi. Jung'un ifade ettiği gibi farkındalığının oluşabilmesi için gölge yanını görmesi gerektiğidir.

Rengin karakterinde dizi boyunca gördüğümüz arketiplerden biri de "anne arketipidir". Anne arketipi, Jung'a göre, kolektif bilinçdışında bulunan ve evrensel bir şekilde tüm insanlarda görülen bir semboldür. Bu arketip hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle çeşitli şekillerde kendini gösterebilir. Olumlu yönleri arasında besleyici, koruyucu, sevgi dolu, şefkatli ve bakım veren nitelikler bulunur. Bu yönleriyle anne arketipi, güvenlik, sıcaklık ve destek sağlayan bir figürü temsil eder. Olumsuz yönleri ise aşırı koruyucu, baskıcı, kontrol edici ve bazen boğucu olabilir. Bu yönleriyle anne arketipi, bireyin bağımsızlığını sınırlayan ve gelişimini engelleyen bir figür haline gelebilir (Jung, 2015, s .22). "Anne arketipi bebekle anne arasındaki ilişkinin yansımasıdır" (Fedakâr, 2014, s. 8).

Rengin'in anne arketipi ifade ediş şekli, onun karakter gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Dizi boyunca Rengin'in kızı Parla 'ya olan bağlılığı, ona duyduğu sevgi ve onu koruma içgüdüsü anne arketipinin güçlü bir şekilde ortaya çıktığını gösterir. Ancak, Rengin'in gölge yanının etkisi altında olması, bu anne arketipinin zaman zaman zayıflamasına veya farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilinçaltında bastırdığı duygular ve içsel çatışmalar, onun anne olarak rolünü yerine getirmede zorlanmasına veya bu rolü farklı şekillerde yorumlamasına yol açmaktadır.

Rengin'in karakter gelişimi boyunca, anne arketipinin nasıl evrildiği ve gölge yanıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğu, onun içsel çatışmalarını ve kişisel dönüşümünü anlamada önemli ipuçları sunar. Bu, izleyicilere sadece Rengin'in karakterini değil, aynı zamanda Jung'un arketip teorisinin karmaşıklığını ve derinliğini de daha iyi anlama fırsatı verir.

Rengin karakterinde dizi boyunca gördüğümüz anti-kahraman arketipi besleyen arketiplerden biri de asi arketipidir. Asi arketipinin ilkesi kurallar yıkmak içinken, temel amacı intikam ve devrimdir. Rengin'de asi arketipinin yansıması Bahar karşısında Timur'u kazanmaya çalışıp güç elde etmektir. Bu gücü elde etmek için ise stratejisi Timur ve Bahar'ı ayırmak üzerinedir. Bu özelliği ile Rengin asi arketipinin karanlık tarafına geçtiği söylenebilir.

Asi arketipi, devrimci, yıkıcı, bölücü, acımasız özelliklere sahiptir (Aysun, Erzincan, Yıldız & Parlak. 2022, s. 181). Asi arketipi mevcutta var olan değişmesi gereken olumsuzlukları değiştirmek için güçlü bir arketip olmasının yanında zıt özelliği kişinin duygusuzluk ve menfaatçi yönün güçlenmesidir. Asi arketipi, yerleşik düzeni sorgulayan, otoriteye karşı çıkan ve değişim arayışı içinde olan bir figürdür. Bu arketip; isyankâr, dönüştürücü, radikal, zaman zaman yıkıcı ve sınırları zorlayan nitelikler taşır (Ay & Yakın, 2017, s. 167). Asi arketipinin olumsuz yönünün etkisinde olan bireyler, değişim ve dönüşüm arzusuyla hareket ederken, sıklıkla çevrelerindeki insanlara ve topluma karşı acımasız ve çıkarcı bir tutum sergileyebilirler. Bu durum, bireyin içsel çatışmalarını ve duygusal karmaşalarını derinleştirirken, eylemlerinin motivasyonlarını da karmaşık hale getirir. Rengin karakteri de asi arketipinin bu olumsuz yönlerine düşmüş gibi görünmektedir; acımasızlık ve menfaatçi özellikleri belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Rengin'in, içsel çatışmaları ve duygusal karmaşaları, onu çevresindekilere özellikle Bahar'a karşı daha soğuk ve hesapçı bir hale getirmiştir.

Rengin karakterinde dizi boyunca gördüğümüz diğer arketiplerden biri de aşık arketipidir. Aşık arketipi, Carl Jung'un arketip teorisi çerçevesinde, bireyin sevgi, ilişki ve bağlılık arayışını temsil eden bir modeldir. Bu arketip, birçok insanın davranışlarını ve duygusal ihtiyaçlarını şekillendiren güçlü bir etkendir. Aşık arketipi, sevdiği kişiye daha çekici gelmek ve ilişkilerini güçlendirmek için sürekli çaba gösterir. Rengin, Timur'la ilişkisini güçlendirmek için çekiciliğini kullanmakta ve Bahar'la arasındaki savaş nesnesi olan Timur'u dolayısıyla savaşı kaybetmekten çok korkmaktadır. Bu korkusu onu gölge yönlerini daha da besleyip bilinç düzeyinde manipülasyonlarını artıran bir anti kahraman haline getirmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada "Bahar" dizisinin kataterleri "Bahar" ve "Rengin" Jung arketipleri bağlamında incelenmiştir. Bahar ve Rengin karakterleri, Jung'un arketip kavramlarının nasıl somutlaştığını ve kadın karakterlerin anlatımında ne tür psikolojik ve kültürel mesajlar iletildiğini anlamak açısından önemli birer örnek teşkil etmiştir. Bahar, dizide "Kahraman" arketipini temsil ederken, karakterinin karşılaştığı zorluklar ve içsel mücadeleler, onun bu arketipin özündeki nitelikleri yansıttığını göstermektedir. Bahar'ın güçlenme yolculuğu, özverili tavrı ve içsel direnci, onun hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki iyileştirme kapasitesini ortaya koymaktadır. Bu süreç, Bahar'ın kendi yaralarını iyileştirmesi ve başkalarına yardım etme yeteneğinin, Jung'un "Ruhun Yaralı Şifacısı" kitabı ile örtüşmektedir. Bu araştırma her ne kadar Jung'un arketip kuramı çerçevesinde yürütülmüş olsa da Mulvey'nin "erkek bakışı" (male gaze) kavramı, medya ürünlerinde kadın karakterlerin nasıl konumlandırıldığını anlamamız açısından da önemli bir kuramsal araç sunmaktadır. Bu bağlamda kadın, ataerkil kültürde özneleşen birey değil, erkek bakışıyla pasif bir gösterim temsil etmketedir (Mulvey, 1997: 18-19). Özellikle Bahar karakterinin bakım verme, şefkat gösterme ve özveri gibi özelliklerle temsili; kadının pasif, duygusal ve fedakâr rollere hapsedildiği geleneksel erkek bakışının yeniden üretimi olarak değerlendirilebilir. Ancak Susan Faludi'nin (2006) "geri tepmeler" (backlash) kavramı üzerinden okunduğunda, Bahar'ın mesleğine yeniden dönüş süreci, toplumun kadınların güçlenmesine yönelik tutumlarındaki çelişkileri ve bu süreçte ortaya çıkan kültürel gerilimleri de gözler önüne sermektedir. Bu yönüyle, araştırmada belirlenmiş olan hipotezi destekler niteliktir. Bahar, geleneksel kadın rollerini taşımasına rağmen bu rollerin ötesine geçebilen bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, Rengin karakteri anti-kahraman arketipi kapsamında; ahlaki ikilemler yaşayan, çatışmalı, toplumsal normlara direnen ve yerleşik düzeni sorgulayan bir kadın profili sunmaktadır. Bu durum, H2 hipotezini desteklemekte ve Rengin'in çok katmanlı yapısının, kadın karakterlerde sıklıkla rastlanmayan bir derinlik taşıdığını göstermektedir.

Rengin ise "Anti-Kahraman" arketipinin örneği olarak incelenmiştir. Rengin'in karakteri, toplumsal normları sorgulayan, kendi karanlık yönleriyle yüzleşen ve bu süreçte karmaşıklık gösteren bir profil çizmektedir. Rengin'in içsel çatışmaları, toplumsal baskılara karşı verdiği mücadeleler ve kişisel hırsları, onun karakterinin çok boyutlu ve karmaşık olmasını sağlamaktadır. Rengin, toplumsal normları ve rollerini sorgularken, bu süreçte hem kendi kimliğini yeniden değerlendirmekte hem de toplumsal beklentilerle çatışmaktadır. Bu çatışmalar, Rengin'in karakterinin evrimini ve anti-kahraman olarak nasıl şekillendiğini anlamamızda önemli bir rol oynamaktadır.

Bu araştırmanın sınırlıkları arasında, sadece dizinin ilk sezonunun incelenmiş olması ve belirli karakterler üzerinde yoğunlaşılması yer almaktadır. Bu nedenle, elde edilen bulguların genellenebilirliği, dizinin ilerleyen sezonları ve karakterlerin gelişim süreçleri açısından sınırlı olabilir. Bu araştırmanın bulguları, medya eleştirisi ve kadın çalışmaları alanlarında önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır. Gelecek çalışmalar, diğer dizilerdeki kadın karakterlerin arketipsel temsillerini inceleyerek, farklı medyalar ve kültürel bağlamlarda kadın temsillerinin nasıl şekillendiğini daha geniş bir perspektiften ele alabilir. Ayrıca, karakterlerin evrimini ve dizinin tematik derinliğini incelemek, arketiplerin zaman içindeki değişimlerini ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak için faydalı olabilir. Bu araştırma, kadın karakterlerin arketipsel temsillerinin medya içindeki rolünü ve etkilerini anlamamıza katkıda bulunmuştur. Jung'un arketip teorisinin televizyon dizilerindeki uygulamaları, kadın karakterlerin nasıl temsil edildiğini ve izleyici üzerindeki etkilerini değerlendirmek için güçlü bir araç sunmaktadır. Teorik olarak, bu çalışma Jung'un arketip teorisinin güncel medya içeriklerine nasıl uyarlanabileceğini ve kadın temsillerinin derinlemesine analizini sağlayabileceğini göstermektedir.

Kadın karakterlerin arketipsel temsilleri ve toplumsal mesajları incelemek açısından "Bahar" dizisi zengin bir analiz fırsatı sunmuştur. Bu çalışma, kadın karakterlerin medya temsilinde arketiplerin nasıl işlediğini anlamamıza katkıda bulunarak, medya eleştirisi ve kadın çalışmaları alanlarına önemli bilgiler sağlamaktadır. Dizin ilerleyen bölümleri ve sezonları, bu temaların nasıl geliştiğini ve genişlediğini anlamak için ek bir araştırma alanı sunmaktadır. Ayrıca İzleyicilerin bu arketipsel temaları nasıl algıladıkları ve karakterlerle kurdukları bağlar, dizinin genel etkisini ve izleyici üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bağlamda, izleyici geri bildirimleri ve algı araştırmaları, gelecekteki çalışmalarda önemli bir rol oynayabilir.

EXTENDED ABSTRACT

İn this study focuses on the representation of female characters in television series, aiming to deeply examine these representations using Jung's archetype theory. The first season of the series Bahar, aired between February 2024 and June 2024, is analyzed, on the two main female characters, Bahar and Rengin. Jung's archetype theory is used to understand how these characters are represented through universal symbols and how these representations shape the perception of women. The identified archetypal themes reveal how the characters are portrayed and conveyed to the audience.

In the research treatment, Bahar's narrative is explored through the "Hero" archetype, while Rengin's narrative is examined through the "Anti-Hero" archetype. In this context, the characters' dialogues and visual symbols are analyzed in detail. Jung's archetype theory allows us to understand the deep psychological dynamics and universal patterns of the characters, providing a comprehensive analysis of the narrative of women through the representations of Bahar and Rengin. This study addresses the empowerment processes of female characters and the archetypal messages conveyed to the audience, contributing to the fields of media criticism and women's studies.

During data collection and analysis, factors such as the characters' professions, family structures, educational backgrounds, and income levels were considered. Short excerpts from each episode of the series were taken, and the characters' dialogues and relationships were coded, with archetypal themes identified. Independent coding by two researchers was evaluated using Miles and Huberman's reliability formula, resulting in an inter-coder agreement percentage of 82.3. Throughout this process, themes such as sacrifice, motherhood, societal expectations, innocence, ambition, competitiveness, challenging social norms, dark sides, struggle, revenge, manipulation, kindness, loneliness, and feeling misunderstood were analyzed in relation to the characters Bahar and Rengin.

This research reveals in detail how female characters are constructed through archetypes and how messages are conveyed to the audience. Due to the analysis being limited to the first season of the series, the generalizability of the findings is restricted. Nevertheless, the findings offer significant insights into the empowerment of female characters and make meaningful contributions to the fields of media criticism and women's studies.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu araştırma makalesi bir etik kurul kararı gerektirmemektedir. / This research article does not require an ethics committee decision.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Abdullayeva, S. (2024). Jung ve bilinçaltına dair öğretisi. Journal of Awareness. 9(4): 357-363, https://doi.org/10.26809/joa.2480

Al, H. İ. (2018). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde savaşçı arketipi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-13. https://doi.org/10.35235/uicd.434330

Aktan, C. C., (2022), Makyavelizm, herestetik ve politik manipülasyon sanatı (Kamu tercihi perspektifinden "İyiliksever Despot" ve İktidar Hırsı), *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 14 (2): 122-145., https://doi.org/10.55978/sobiadsbd.1129577.

Akyıldız, H. B. (2015). Eylemsizlik ve anti kahramanların dönüştürücü gücü üzerine. *Humanıtas. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 17-29. https://doi.org/10.20304/husbd.89798

Ay, C., & Yakın, V. (2017). Reklamlarla marka kişiliği geliştirmek: Arketipler tüketicileri yakalayabiliyor mu? *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(2), 161-178.

@Bahardizisi Youtube Kanalı. (2024). https://www.youtube.com/@Bahardizisi Erişim Tarihi: 05.07.2024

Başboğa, Ö. (2019). İki başına yürümek: Behçet Necatigil şiirlerinin yeniden doğuş arketipi bağlamında incelenmesi. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 379-390

Beauvoir, S. (1993). Kadın "İkinci Cins": Bağımsızlığa Doğru (Cilt 3). (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

Beyazoğlu, A. (2022). Mitolojik kahramanın yolculuğundan modern kahramanın yolculuğuna: *Kaspar. Tykhe Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 7(13), 212-222. https://doi.org/10.55004/tykhe.1130419

Demir, K. S. (2022). Son dönem Türk sinemasında anti-kahraman kadınlar. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (*8*), 51-80. https://doi.org/10.46372/arts.1022839

Dökmen, Üstün, & Dökmen, Zehra, (1987). Jung'un aşama arketipi'nin test edilmesi, *Türk Psikoloji Dergisi, .*6, 21-86

Dursun, A., & Torun, D. (2020). Türk halk anlatılarında anne arketipi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(30), 537-554. https://doi.org/10.12981/mahder.695206

Erdoğan, M. (2020). Dede Korkut hikâyelerinden Kanlı Koca oğlu Kan Turalı hikâyesinin arketipsel sembolizm açısından çözümlemesi. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 57-74.

Erol, E. (2024). Boğa Boğa Filminde kahramanın Jung'un gölge arketipi bağlamında çözümlenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 82-100. https://doi.org/10.54282/inijoss.1451012

Erzincan, A., Yıldız, N., Parlak, D., Türkmen, E., et al. (2022). Kurumsal kimlik tasarımlarında logo, amblem ve arketip ilişkisi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* (74), 170-192. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1128784

Faludi, S. (2006). *Backlash: The Undeclared War Against American Women* (15th anniversary ed.). Three Rivers Press.

Fedakar, P. (2014). Besleyen mi, öldüren mi: Türk mitik tasavvurunda anne arketipinin antropomorfik görünümleri. *Milli Folklor,* 13 (103), 5-19.

Fordham, Frieda (2015). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. Çev. Aslan Yalçıner. İstanbul: Say Yayınları.

Geçtan, Engin (2014). *Psikanaliz ve Sonrası,* Metis Yayınları.

Gümüş, Y. E. (2023). Kahramanın karanlık yüzü anti-kahraman; tiyatroda karakterin evrimi. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* (35), 846-860. https://doi.org/10.29000/rumelide.1342254

Gürses, İbrahim. (2007). "Jung'cu Arketip teorisi bağlamında tasavvufî öykülerin değerlendirilmesi: Sîmurg örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 77-96.

Ilıca, S. (2023). Vyaçeslav İvanov'un bebeklik adlı eserinin Carl Gustov Jung'un anne Arketipi bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 76-93. https://doi.org/10.37999/udekad.1256537

Jacobi, Jolande. (1999). *Complex/Archetype/Symbol in the Psychology of C. G. Jung.* Routledge: London.

Jung, Carl Gustav (2005). *Dört Arketip*. (Zehra Aksu Yılmazer, Çev.). Metis Yayınları.

Jung, C. Gustav. (2006). *Analitik Psikoloji.* (Ender Gürol, Çev.) Payel Yayınları.

Jung, C.G., Memories, Dreams, Reflections. ([1946] 1963). New York: Vintage Books..

Kadiroğlu, M. (2012). A Genealogy of antihero. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 52(2), 1-18.

Kavut, S. (2020). Carl Gustav Jung: Kavramları, kuramları ve düşünce yapısı üzerine bir inceleme. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (UKSAD), 6 (2), Kış, s. 681-695.

Kiraz Demir, S. (2022). Son dönem Türk sinemasında anti-kahraman kadınlar. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşerî Bilimler Dergisi*, (8), 51-80. https://doi.org/10.46372/arts.1022839

Korucu, A. (2019). Ruh Adam'da animayla aydınlanan yeniden doğuş arketipi: Selim Pusat'ın sonsuz ıstırabı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 710-724. https://doi.org/10.33206/mjss.499181

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2015). *Nitel Veri Analizi* (S. Akbaba ve A. Ersoy, Çev. Ed.). Pegem Akademi.

Mulvey, Laura (1997). Görsel Haz ve Anlatı Sineması, (Çev. Nilgün Abisel), Kare, (21): s.38-46.

Özgürbüz, M. E. (2022). Bir anti kahraman olarak Keşanlı Ali. *Turkish Studies - Language,* 17(4)

Pelister, T. (2016). Othello'da ilkel kavramı bağlamında gölge arketipi. *Yedi*, (15), 99-109. https://doi.org/10.17484/yedi.38253

Show TV, (2024). "Bahar: Uyanmaya Hazır Mısın?". https://www.showtv.com.tr/dizi/haber/3659117-show-tv-nin-yeni-dizisi-bahar-uyanmaya-hazir-misin-in-ilk-afisi-yayinlandi Erişim Tarihi: 30.07.2024

Snowden, Ruth. (2012). *Jung Kilit Fikirler,* (K. Atakay Çev.). Optimist Yayınları.

Sofuoğlu Kılıç, N. (2010). Butler'ı Schutz ile okumak: Toplumsal cinsiyet kavramı ve cinsiyet ayrımcılığının bazı göstergeleri üzerine bir değerlendirme. *Toplum Bilimler Dergisi*, 4(2).

Tekinalp, Ş., & Uzun, R. (2006). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları.* İstanbul: Derin Yayınları.

Tilbe, B. T. (2019). Antik kahramandan anti-kahramana: Kahraman kavramının kökeni ve gelişimi. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 142–158. https://doi.org/10.30804/cesmicihan.578233

TUBİTAK. Makyavelizm https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/makyavelizm Erişim tarihi: 12. 07.2024

Türk, G. D. (2022). Sosyal medyada marka kişiliklerinin Jung arketipsel marka kişilik modeline göre göstergebilimsel analizi. *Business and Management Studies: An International Journal*, *10*(1), 280–309. https://doi.org/10.15295/bmij.v10i1.2005

Türkan, K. (2018). Tahir ile Zühre Hikâyesinin Çeşitli Varyantlarında Gölge Arketipi. *Türkbilig*(*36*), 137-146.

Türkyılmaz, T. (2021). Hekimoğlu ve Mucizevi Doktor dizilerinin youtube gösterimlerince yaralı şifacı arketipi. Communication and Technology Congress.

Ukray, Murat. (2016). *Jung Psikolojisi,* Yason Yayınları.

Yener Gökşenli, E. (2017). 16. ve 20. Yüzyıl İspanyol Romanında anti-Kahramanın gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 95-110. https://doi.org/10.21497/sefad.376588

Yeşildal, Ü. Y. (2018). Bir arketip olarak yılan. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 420-431. https://doi.org/10.33692/avrasyad.510240

Yılmaz, F. Begüm. (2018). Carl Gustav Jung'un arketipleri bağlamında "Persil, Magnum ve Eti Canga" reklam filmlerinin çözümlemeleri. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 98-114.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

I N I J O S S

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES WRITTEN WITH THE CONCEPT OF STRATEGIC LEADERSHIP IN TURKEY

S. Mustafa ÖNEN
Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye
mustafa.onen@inonu.edu.tr
0000-0002-7284-2616

Serap ULUBAY İSTEK
Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Muş, Türkiye
s.istek@alparslan.edu.tr
0000-0003-0212-2821

Atıf / Citation: Önen, S. M. & İstek Ulubay, S. (2025). Bibliometric analysis of postgraduate theses written wıth the concept of strategic leadership in Turkey. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 436-452.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1663438

Abstract
The concept of strategic leadership, which has its origins in business management, has recently gained importance in public administration and continues to maintain its relevance. The aim of this study is to appraise the theses in the database of the Natıonal Thesis Center of the Council of Higher Educatıon ((YÖKTEZ) and containing the concept of "Strategic Leadership" in various disciplines in Turkey by using bibliometric analysis. In alignment with the study's objective, a conceptual framework was established based on bibliometric analysis and strategic leadership, after which postgraduate theses forming the sample were examined through bibliometric methods. The analyses revealed that a total of 110 postgraduate theses were completed between 1998 and 2025. The first study, a master's thesis in the field of Business within the Institute of Engineering and Natural Sciences, was supervised by a professor in 1998. It was concluded that 84 master's theses and 26 PhD theses were prepared in a 27-year period, and the highest number of theses was prepared in 2023. It has been determined has not been investigated in some years (2000-2003-2006) and that has been studied more in state universities and that there has been an increase in the number of theses since 2013 when the quantitative method was preferred in research. Approximately 50% of the theses were in the field of business management, 30% in educational management, and the concept was found to be not exclusively limited to the social sciences but rather a multidisciplinary research topic. Postgraduate theses in health sciences, natural sciences, religious studies, and sports sciences, as well as those related to maritime studies, tourism, psychology, philosophy, social work, and public administration, demonstrated an increasing number of studies in recent years.
Keywords: Strategic Leadership, Postgraduate Theses, Bibliometric Analysis

Received / Geliş Tarihi: 22.03.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 25.06.2025

TÜRKİYE'DE STRATEJİK LİDERLİK KAVRAMI İLE YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Öz

Kökeni işletme yönetimine dayanan stratejik liderlik kavramı günümüzde kamu yönetiminde önem kazanmış ve güncelliğini korumaya devam etmekte olan bir kavramdır. Bu çalışmanın amacı, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında yer alan ve Türkiye'de çeşitli disiplinlerde "Stratejik Liderlik" kavramını içeren lisansüstü tezleri bibliyometrik analiz kullanarak değerlendirilmesidir. Çalışmanın amacına uygun olarak bibliyometrik analiz ve stratejik liderlik ile kavramsal çerçeve oluşturulduktan sonra çalışmanın örneklemini oluşturan lisansüstü tezler bibliyometrik yöntemlerle incelenmiştir. Analizler sonucunda, 1998 yılından itibaren 2025 yılına kadar 110 lisansüstü tezin tamamlandığı ortaya çıkmıştır. Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde İşletme alanında yüksek lisans tezi olan ilk çalışma, 1998 yılında Prof. Dr. unvanlı danışman tarafından hazırlatılmıştır. 27 yıllık süre içerinde 84 yüksek lisans tezi ve 26 doktora tezi hazırlandığı, 2023 yılında en fazla sayıda tez hazırlandığı sonucu elde edildi. Belirli yıllarda (2000-2003-2006) araştırılmadığı ve devlet üniversitelerinde daha fazla çalışıldığı, araştırmalarda nicel yöntemin tercih edildiği 2013 yılından itibaren tez sayılarında artış olduğu belirlendi. Tezlerin yaklaşık %50'si işletme yönetimi, %30'u eğitim yönetimi alanında olduğu kavramın sadece sosyal bilimlerle sınırlı olmadığı çok disiplinli bir araştırma konusu olduğu tespit edilmiştir. Sağlık bilimleri, fen bilimleri, din bilimleri, spor bilimleri ile denizcilik, turizm, psikoloji, felsefe, sosyal hizmet, kamu yönetimi ile ilgili lisansüstü tezler son yıllarda artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Liderlik, Lisansüstü Tezler, Bibliyometrik Analiz.

INTRODUCTION

The concept of leader has been defined in ancient narratives and military records, displaying ever-evolving models throughout history. Although the notion of strategic leadership emerged fifty years ago through the study of senior executives' personalities and leadership traits in the private sector, it has since become a critical concept in the public sector with the widespread adoption of strategic management approaches. There remains no consensus as to whether strategic leadership is distinct from other leadership characteristics. Some scholars view strategic leadership as an independent form of leadership, while others regard it as a style that results from the amalgamation of various leadership types, applied successfully at the right time and circumstances. In organizational management, the leader represents a complex process of influencing others and may differ from the manager by aiming for change; nevertheless, every manager involved in strategic management is expected to exhibit qualities of strategic leadership. Leadership, refers to the power and ability to influence individuals or groups; however, strategic leadership is thought to differ from standard leadership due to its focus on achieving results aligned with the organization's predetermined vision and mission statements, as well as its holistic influence on the organization. The association of strategic leadership with senior executives directly impacts organizations' performance, a key benchmark in their management processes. Through strategic management approaches that emphasize goal-oriented administration, managers—regardless of their placement in the private or public sectors—are expected to make decisions in alignment with transparency and accountability principles, considering both internal and external environmental factors. Given that all stakeholders influencing and being influenced by a strategic leader's decisions are integral to the management process, planning and executing this process require acknowledgment of the constantly evolving expectations and traits of strategic leaders. In this context, the evaluation of human capital significantly affects managerial and organizational performance. While contemporary management in the private sector increasingly emphasizes corporate social responsibilities alongside economic profit, the efficiency-based provision of public services focused on citizen satisfaction, coupled with regulations aimed at preventing resource waste, has steered managers away from traditional practices toward modern management paradigms.

Strategic leaders, as instruments of strategic management are responsible for adding value to the organization. Rather than being recognized as a new category or type of leadership, such as transformational leadership, strategic leadership is considered a concept within a broader learning-oriented leadership paradigm. Consequently, the term strategist can be defined as an individual capable of strategic thinking, assessing events comprehensively, and guiding employees to determine long-term directions. Strategic thinking ought to be distinguished from spontaneous or tactical decisions. The fundamental goal of strategic leadership is to foster a productive and efficient environment in collaboration with all participants. To this end, strategic leaders must prioritize the establishment of an organizational climate that encourages the development of novel and diverse ideas while demonstrating the ability to organize incentive programs when necessary. Evaluating the internal and external participant of the organizational environment objectively, without personalization, and upholding organizational justice are among the essential attitudes of a strategic leader. When approached as a management strategy aimed at directing organizations and motivating individuals, strategic leadership necessitates key competencies such as aligning organizations with environmental changes, promoting innovation, and developing long-term perspectives. Through bibliometric analysis, the current state, evolution, and direction of a research topic can be determined by classifying and visualizing data using specific parameters. This method is employed across a broad range of disciplines, including technological forecasting, engineering, social sciences, library studies, business administration, marketing, tourism, public relations, econometrics, and entrepreneurship. A review of the literature reveals the presence of studies employing bibliometric analysis to examine postgraduate theses in Turkey, demonstrating that bibliometric analysis has also gained traction in the social sciences as a noteworthy research method in recent years. Among the limited studies analyzing postgraduate theses related to leadership using bibliometric analysis, Uçkun (2022) examined 67 theses on "authentic leadership," (Uçkun, 2022) and Aksoy Kürü (2022) assessed 89 theses on servant leadership prepared between 2008-2021, establishing the current state of these works (Aksoy Kürü, 2022). Conducting bibliometric analysis on master's and doctoral theses concerning strategic leadership in Turkey is expected to help researchers interested in the subject and contribute to studies in the field. The only study to conduct a status assessment of theses using content analysis is the work by Ertürk and Gökçe (2019), titled "An Examination of Theses Prepared in the Field of Strategic Leadership (Ertürk&Gökçe, 2019)."

As the problem of the research, although many studies have been carried out at national and international level on strategic leadership practices and characteristics of strategic leaders in recent years, in which the concept of strategic leadership has been used, it has been determined that there is no bibliometric analysis to determine the current status of graduate theses prepared on strategic leadership in our country, so with the concept of strategic leadership in the National Thesis Center (YÖKTEZ) database It is aimed to examine the prepared graduate theses by determining them with certain parameters.

In this research, the concepts of bibliometric analysis and strategic leadership were included in the conceptual framework, the research method was explained, and the results of the analysis were evaluated after the research findings section.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

This part of the research encompasses the concepts of bibliometric analysis and strategic leadership.

1.1. Bibliometric Analysis

Bibliometrics refers to the quantitative analysis of publications within a specific domain and their interrelationships over a designated period (ULAKBİM, 2025). Bibliometric analysis

employs statistical methods to provide a quantitative evaluation of academic literature in a given field (Pritchard, 1969). This quantitative approach is utilized to map research areas and analyze bibliographic materials without subjective biases. Through bibliometric analysis, features of academic works such as books, articles, and theses in the social sciences are examined using numerical analyses and statistics to reveal dominant outcomes, the evolution of frequently used keywords, and highly associated topics and authors.

The goal of bibliometric analysis is to measure the academic outputs and the evolution of disciplines in quantitative terms. By targeting existing studies, statistical analyses are conducted using secondary data. Performance analysis and science mapping constitute the two primary methods used in bibliometric analysis. Performance analysis evaluates the impact of scientific actor groups such as universities, departments, and researchers. Science mapping, represent the structural aspects of the cognitive structure of a specific research area. Co-word analysis is commonly used technique for creating science maps. Bibliometric data such as keywords, indexes, authors, titles, and abstracts can be utilized to develop maps and examine various facets of a research area, including topics and future associations (Cobo et al., 2011). With bibliometric analysis, visualizing the status of academic works in a particular field within the existing literature becomes feasible. The parameters can subject to change. For postgraduate theses, analyses may include classifications such as the year and location of the study, the advisor's title, research methodology, study topic and language, and the number of pages.

1.2. Strategic Leadership

Leadership behaviors, initially seen in the early 20th century within the field of business management as innate individual traits, have evolved significantly. Today, expectations from strategic leaders shaped by strategic management are influenced by organizational practices. According to Wheelen and Hunger (1995), a strategic leader is an individual who sets organizational goals, acts as a role model through their behavior and appearance, and assumes the role of a coach for employees (Wheelen&Hunger, 1995). Shrivastava and Nachman (1989) describe strategic leadership through entrepreneurial, bureaucratic, political, and professional models. While entrepreneurial leaders define roles and oversee performance, exhibiting charismatic traits, bureaucratic leaders operate within the confines of formal rules. Political models emphasize interdependence and coalitions, while professional models integrate flexibility into organizational management (Shrivastava&Nachman, 1989).

Zwell and Lubawski (2000) define a strategic leader as someone who creates a unique style by motivating employees in alignment with organizational mission and vision (Zwell& Lubawski, 2000). Ülgen and Mirze (2004) emphasize the need for strategic leaders to possess forward-looking perspectives and guiding abilities (Ülgen&Mirze, 2004). Ireland and Hitt (2005) define strategic leaders as individuals responsible for determining organizational goals and vision, maintaining core competencies, developing human resources, and fostering an organizational culture based on ethical practices. Finkelstein et al. (2008) contextualizes the concept of strategic leadership by examining executives' characteristics, their methodologies, and their influence on performance (Finkelstein et al., 2008). Hitt et al. (1998) underline strategic leaders' abilities to be flexible for change, foresee the future, and empower employees (Hitt et al., 1998). Pisapia (2009) integrates leadership models arising from activities into four categories: transformational, managerial, ethical, and political leaders (Pisapia, 2009). Transformational activities focus on organizational learning, cultivating a culture of change, adapting to environmental conditions, and fostering innovation to enhance performance. Interpretive and sense-making abilities distinguish transformational leadership (Bass & Avolio, 1994). Managerial activities concentrate on achieving short-term objectives effectively, often aligning with public institution practices where managers are inevitably seen as leaders. Ethical activities involve establishing standards concerning right and wrong to align organizational

values with objectives, ensuring a trustworthy environment. Ethical leaders motivate through virtuous behavior, respecting thought and privacy, and prioritizing institutional interests. Political activities focus on obtaining resources for the organization through collaborations with influential individuals, often involving reciprocal relationships. Strategic leaders' success depends on skillfully utilizing leadership capabilities in response to time, context, and environmental conditions. Adair (2004) identifies seven dimensions of strategic leadership practices: setting direction for the organization, pursuing effective strategies and policies, applying appropriate strategies, reorganizing, cultivating organizational culture, integrating the organization with society, and nurturing future leaders (Adair, 2004). Strategic leadership emphasizes the importance of vision and mission attaining institutional goals. This approach relies on strategic management to predict future developments with a long-term perspective. The complexities and significance of its addressed topics distinguish strategic leadership from other forms of leadership. Strategic leadership pertains to institutional/organizational leadership. While the concept of a strategic leader aligns with leadership and management typologies, it differs from lower-level leadership due to distinctions in authority and responsibility, the legality of powers exercised, and stakeholders' awareness of their influence. Top-level executives responsible for achieving designated goals take strategic decisions as strategic leaders, their roles in require extensive expertise. Additionally, their responsibility for managing intellectual capital necessitates distinctive qualifications. As a model bridging the past and future, the concept of strategic leadership combines intent with action, management with leadership, and ethics with strategic tactics. Defining strategic leadership traits emphasizes the managerial attitudes and personal characteristics of strategic leaders. Strategic leaders, as key representatives of senior management in the strategic management process should demonstrate qualifications such as:

- Designing the future from diverse perspectives,
- Creating vision,
- Managing risks and time,
- Motivating and empowering employees,
- Understanding and positively influencing others' behaviors and thoughts,
- Excelling in human resource management,
- Demonstrating adaptability and building positive relationships,
- Being reliable and innovative,
- Continuously assessing and improving their abilities,
- Valuing spirituality, and
- Making bold decisions suited to environmental conditions (Yılmaz, 2008).

Thus, the leadership style most aligned with the requirements of contemporary conditions is believed to be strategic leadership.

2. METHOD

In this section, the purpose and scope of the research, research questions and research model are included.

2.1. Purpose and Scope of The Research

The subject of the research is the examination of the graduate theses in the YÖKTEZ database in which the concept of strategic leadership is used in Turkey. The aim of the research is to analyze and reveal the status of the concept of strategic leadership in the academic literature. The universe of the research consists of graduate theses in the database of the National Thesis Center and containing the concept of strategic leadership. In order to provide access to the theses, "Strategic Leadership" was written in the search term section, the search area, permission status and thesis type sections were marked as "All", and it was determined that there were a total of 112 master's and doctoral theses on 29.01.2025. It was determined that one of the master's theses prepared during the subject and index scanning was not related to strategic leadership in terms of field, subject and title, where one of the master's theses prepared in 2024 was on entrepreneurship and a thesis prepared in 2022 was on foreign policy and energy; For this reason, 110 theses constituted the sample of the study.

2.2. Research Questions

With this research, it is expected that researchers interested in strategic leadership will be guided in this regard and contribute to the literature. Regarding the graduate theses that include the concept of strategic leadership in Turkey, the following questions are sought to be answered in the research:

- What is the number of theses prepared per year, and how are they distributed by thesis type?

- What is their distribution across universities and institutes?

- How are they distributed by departments?

- How are they distributed based on the titles of their advisors?

- What research method was used?

- What are the index terms and keywords of theses?

2.3. Research Model

This study utilized the bibliometric analysis method. A total of 110 master's and PhD theses incorporating the concept of strategic leadership in the National Thesis Center database were analyzed using the bibliometric analysis method based on predetermined parameters. All postgraduate theses containing the concept of strategic leadership were examined according to specific parameters (year, thesis type, university, institute, department, research methods, advisor title, and index terms). The data collected, considering these parameters, were transferred to a Microsoft Excel spreadsheet, converted into tables, and analyzed. The frequency and percentage values of the tables were calculated, visualized in graphs, and subsequently analyzed.

3. FINDINGS

The analysis results of all postgraduate theses that include the concept of strategic leadership in the YÖKTEZ database are presented.

Table 1. Theses Prepared by Year

Year	Master's	PhD	Total	Percentage %
1998	1	**0**	**1**	**1**

1999	1	**0**	**1**	**1**
2001	0	**1**	**1**	**1**
2002	2	**0**	**2**	**2**
2004	3	**1**	**4**	**4**
2005	1	**0**	**1**	**1**
2007	2	**1**	**3**	**3**
2008	1	**0**	**1**	**1**
2009	**3**	**1**	**4**	**4**
2010	**1**	**0**	**1**	**1**
2011	**2**	**0**	**2**	**2**
2012	**1**	**0**	**1**	**1**
2013	**5**	**0**	**5**	**5**
2014	**4**	**1**	**5**	**5**
2015	**5**	**0**	**5**	**5**
2016	**3**	**3**	**6**	**6**
2017	**5**	**2**	**7**	**7**
2018	**6**	**1**	**7**	**7**
2019	**8**	**2**	**10**	**10**
2020	**5**	**2**	**7**	**7**
2021	**6**	**1**	**7**	**7**
2022	**7**	**1**	**8**	**9**
2023	**8**	**5**	**13**	**12**
2024	**3**	**5**	**8**	**8**
	84	**26**	**110**	**100**

At the master's level, the highest number of theses—eight in total—were prepared in 2019 and 2023. At the PhD level, five theses were completed in both 2023 and 2024. Notably, no theses were identified for the years 2000 2003 and 2006. The peak in thesis production occurred in 2023, with a total of 13 theses being prepared during that year.

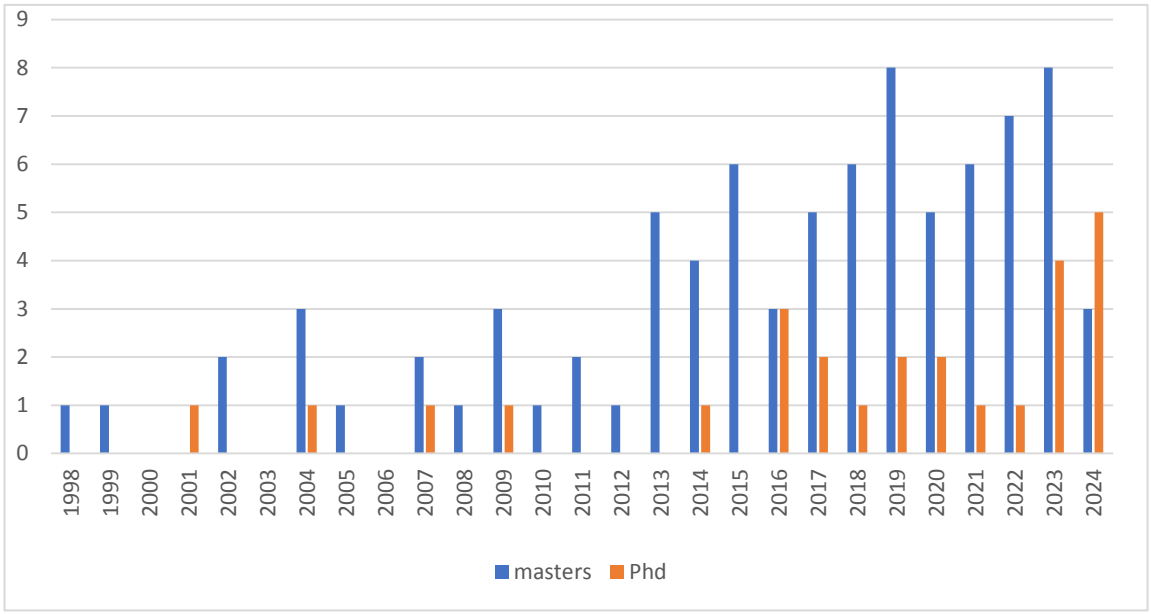

Graph 1. Distribution of Theses by Type Across Years

Graph 1 provides information on the fluctuation in the number of theses over the years, spanning from 1998 to 2025. The graph illustrates trends in the increase and decrease in thesis production during this period. It seen that the number of studies at the graduate level increased after 2014 when no studies were carried out in 2000,2003 and 2006.

Table 2. Theses by Institutes

Insttute	Frequency	Percentage (%)
Social Science	97	88,2
Eduucational Science	2	1,8
Health Science	2	1,8
Natural Science	2	1,8
Graduate Education	7	6,4
TOTAL	110	100

It can be observed from Table 2 that 97 theses, accounting for 88.2% of the total, were prepared in the Social Sciences Institute. Additionally, has been studied in other institutes, although to a lesser extent.

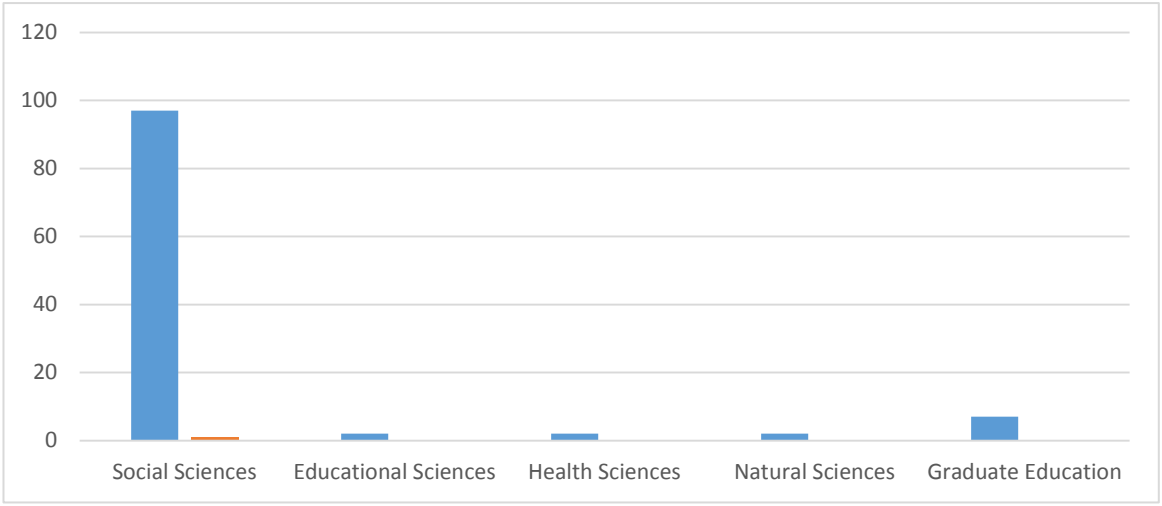

Graph 2. Distribution by Institutes

It can be observed from Graph 2 that postgraduate theses incorporating the concept of strategic leadership are predominantly concentrated within the Social Sciences Institutes at both levels of study. Additionally, in universities where a Social Sciences Institute is absent, particularly in newly established institutions, postgraduate institutes have also facilitated research at the master's level.

Table 3. Universities and Their Status in Thesis Preparation

	University	Status	Master's	PhD	TOTAL
1	AFYON KOCATEPE	P	2	-	2
2	AĞRI İ. ÇEÇEN	P	1	-	1
3	AKDENİZ	P	2	-	2
4	ALTINBAŞ	F	2	-	2
5	ANADOLU	P	-	3	3
6	ANK.YBÜ	P	1	-	1
7	ARDAHAN	P	1	-	1
8	ATATÜRK	P	1	3	4
9	ATILIM	F	1	-	1
10	AYDIN ADNAN MENDERES	P	1	6	7
11	BAHÇEŞEHİR	F	4	-	4
12	BAŞKENT	F	1	-	1
13	BEYKENT	F	1	-	1
14	BİNGÖL	P	1	-	1
15	BOLU AİBÜ	P	1	1	2
16	BOĞAZİÇİ	P	-	1	1
17	BURDUR	P	-	1	1
18	CUMHURİYET	P	1	-	1
19	ÇOMÜ	P	2	-	2
20	ÇANKIRI	P	1	-	1
21	ÇAĞ	F	1	-	1
22	DİCLE	P	-	1	1
23	DOKUZ EYLÜL	P	5	1	6

24	DUMLUPINAR	P	2	-	2
25	DÜZCE	P	4	-	4
26	GALATASARAY	P	1	-	1
27	GAZİ	P	3	2	5
28	GAZİANTEP	P	2	-	2
29	GEBZE	P	1	-	1
30	HACETTEPE	P	1	1	2
31	İNÖNÜ	P	2	2	3
32	İSTANBUL	P	-	1	1
33	İST. AREL	F	1	-	1
34	İST. AYDIN	F	1	-	1
35	İST. GELİŞİM	F	1	-	1
36	İST. OKAN	F	3	-	4
37	İST. S.ZAİM	F	1	-	1
38	İTÜ	P	1	-	1
39	İST. TİCARET	F	-	1	1
40	KSİÜ	P	1	-	1
41	KARAMAN	P	1	-	1
42	KAYSERİ	P	-	1	1
43	KOCAELİ	P	1	-	1
44	KONYA KARATAY	P	1	-	1
45	KIRŞEHİR	P	1	-	1
46	MANİSA CBÜ	P	-	1	1
47	MALTEPE	F	1	-	1
48	MARMARA	P	4	2	6
49	N. ERBAKAN	P	1	-	1
50	NİĞDE ÖHÜ	P	-	1	1
51	ORDU	P	1	-	1
52	ODTÜ	P	1	-	1
53	PAMUKKALE	P	1	-	1
54	RTE	P	1	-	1
55	SAKARYA	P	1	-	1
56	SELÇUK	P	1	1	2
57	SDÜ	P	2	-	2
58	TOBB	F	1	-	1
59	TRAKYA	P	1	-	1
60	THK	F	2	-	2
61	ÜSKÜDAR	F	-	1	1
62	YYÜ	P	1	-	1
63	YEDİTEPE	F	1	1	2
64	YTÜ	P	1	1	2
65	ZİRVE	F	2	-	2
			84	26	

It is seen that has been chosen as a research topic in both public and foundation universities. A total of 18 theses were prepared in foundation universities, while 47 theses were completed in public universities, resulting in research being conducted across 65 universities in total. Aydın Adnan Menderes University stands out as the public university where the highest number of PhD studies were conducted, whereas Dokuz Eylül University has the most master's level research. In foundation universities, master's theses were more prevalent, with only Üsküdar University and Istanbul Commerce University producing PhD theses as noted in Table 3.

Graph 3. Distribution of Theses by University Status

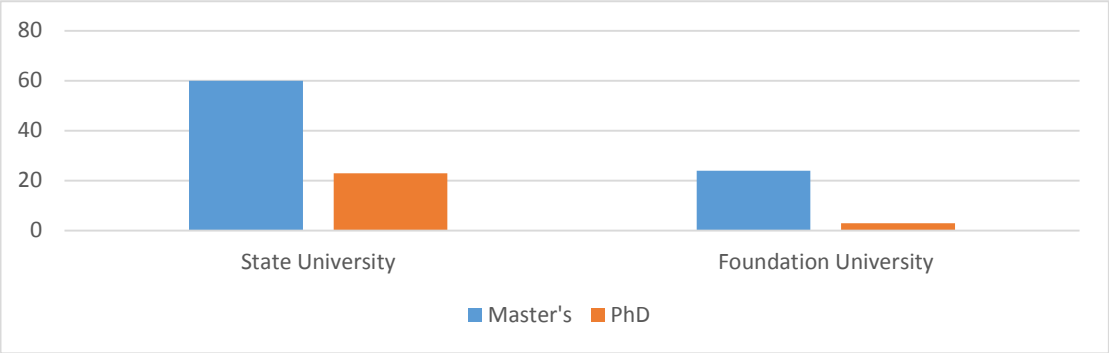

Graph 3 illustrates that the number of thesis studies conducted at public universities significantly exceeds those carried out at foundation universities.

Table 4. Titles of Advisors

TITLES	PhD	Masters	Frequency	Percentage (%)
Professor, PhD	20	22	42	38,1
Associate Professor, PhD	5	26	31	28,2
Assistant Professor	1	35	36	32,8
PhD	-	1	1	0,9
TOTAL	26	84	110	100

Considering the number of theses according to the academic titles of the advisors, it is observed that 42 postgraduate theses were supervised by Professors and 31 by Associate Professors. Following the 2018 change, whereby the title “Assistant Professor was replaced with Doctor Lecturer 17 theses were supervised under the title of Doctor Lecturer, while 19 theses were supervised by academic advisors previously holding the title of Assistant Professor. One master's thesis prepared in 2019 was supervised by an advisor with the title of among the theses prepared in 2023, one was supervised by three advisors, including one with the now-defunct title of Assistant Professor. To ensure consistency in the data, the title of the first advisor was considered and recorded in the table. It is noted that Professors account for 38% of the titles of thesis advisors, followed by Associate Professors with 28%. Although not explicitly reflected in the table or graph, the Doctor Lecturer title, which is essentially the updated version of Assistant Professor, represents 36 postgraduate theses, accounting for 32.8%. This makes it the second most prevalent academic title among advisors supervising theses on the concept of strategic leadership.

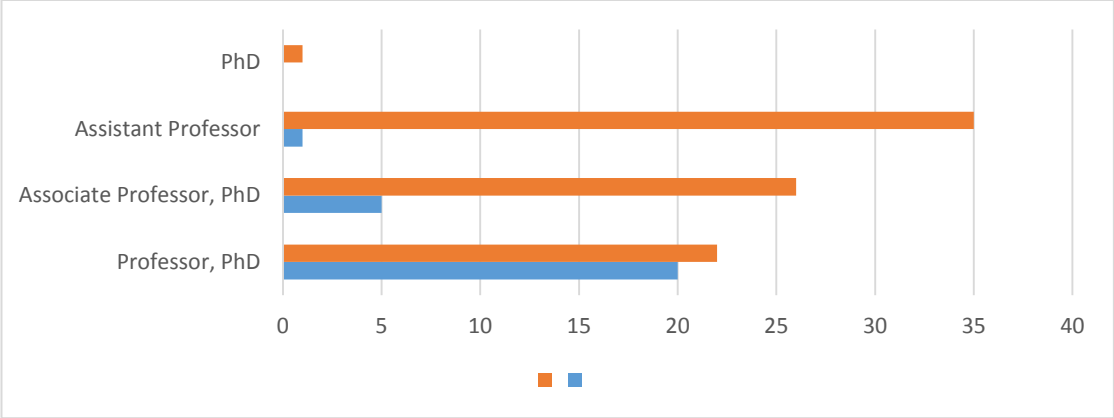

Graph 4. Frequency and Percentage Distribution of Advisor Titles

Graph 4, created using the data from Table 4, visualizes the distribution of thesis studies according to the academic titles of advisors. It highlights the frequency and percentage contribution of each title, such as Professors, Associate Professors, Doctor Lecturers and other relevant categories. These observations can provide insights into the fields of expertise and academic standing of the advisors, as well as their alignment with the thematic focus of the research under supervision.

Table 5. Distribution of Theses by Academic Departments

DEPARTMENT	PhD	Master	Total
Business	18	38	56
Education Management	5	27	32
Public Administration	-	4	4
Healthcare Management	1	5	6
Tourism	0	1	1
Engineering-Architecrure	0	2	2
Social Work	0	1	1
Psychology	1	1	2
Political Science	1	0	1
Maritime	0	1	1
Sport	0	2	2
Religious Studies	0	1	1
International Relations	0	1	1
TOTAL	26	84	110

When examining postgraduate theses based on their preparation within specific disciplines: Business Administration Department: 18 PhD and 38 master's theses have been prepared,

constituting approximately 51% of all studies. Educational Administration Department: A total of 32 theses have been conducted, of which 19 are at the master's level. Public Administration Department: No PhD theses have been prepared within this discipline. Political Science Department: No master's theses have been conducted in this area.

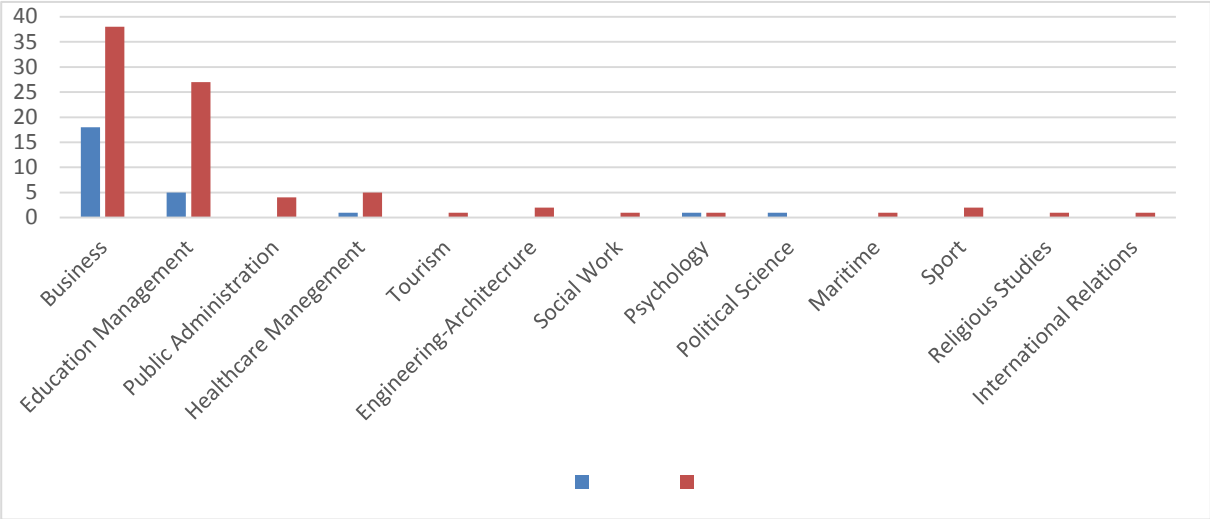

Graph 5. Distribution of Theses by Academic Departments

Graph 5 visualizes the data from Table 5, highlighting that the Business Administration Department and the Educational Administration Department stand out with the highest number of studies focusing on strategic leadership. This distribution effectively emphasizes the prominence of these two departments in postgraduate research on the subject.

Table 6: Research Methods Employed in the Thesis Study

METHOD USES	Master's	%	PhD	%	Frequence	%
Quantitative	65	77,5	19	73	84	76,3
Qalitative	16	19	5	19	21	19,1
Mixed	2	2,3	2	8	4	3,7
Uncertain	1	1,2	0	0	1	0,9
TOTAL	84	100	26	100	110	100

In thesis studies, it was determined that quantitative research methods (84) were predominantly preferred, while 16 master's theses and 5 phd dissertations, totaling 21 studies, were prepared using qualitative methods. Additionally, mixed methods were employed in two master's theses and two PhD dissertations. When examined based on the type of thesis study, it was observed that 77.5% of master's theses were prepared using quantitative methods, while 16 studies, corresponding to a rate of 19%, were prepared using qualitative methods. The overall predominance of quantitative methods across all studies is evident in the frequency column values in Table 6 and the visual representation in Graph 6.

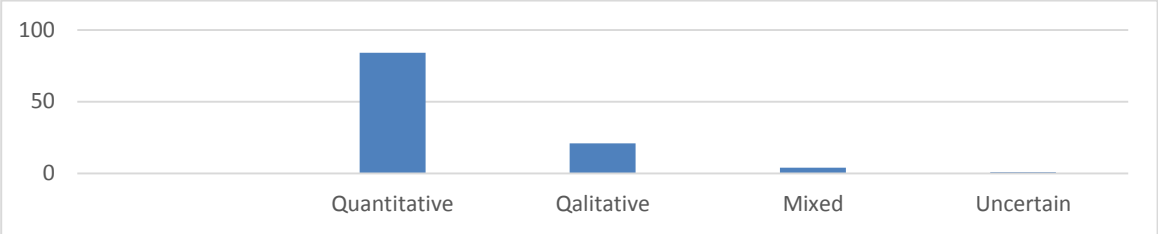

Graph 6: Research Methods Utilized in the Thesis Study

Table 7: Thesis Index Terms Table

SERIES TERMS	Frequency	SERIES TERMS	Frequency	SERIES TERMS	Frequency
Learship	55	Organizational Identification	4	Organizational Agility	1
Strategic Leader	48	Innovation	3	Managerial Behavior	1
Strategic Management	28	Managerial Competence	2	Corporate Social Responsibility	1
Leadership Models	28	Total Quality Management	2	Paternalistic Leadership	1
Strategy	10	Personality Traits	2	Strategic Decision	1
Transformationa l Leader	8	Charismatik Leader	2	Armed forces	1
Administrators	7	Democratic Leadership	2	Environment	1
Crisis Management	7	Liberating Leadership	2	Effective Leadership	1
Performance	6	Organizational Devotion	2	Growth	1
Organizational Change	6	Situational Leader	2	Terrorist Organizations	1
Organizational Integration	5	Administrator Behavior	2	Social Capital	1
Scholl Administrayors	5	Company	1	ISO 500	1
Management	5	Interactional Leader	1	Enneagram	1
Ethical Leader	5	Politics Lider	1	Learning Organization	1
Organizational culture	5	Public Bureaucracy	1	E-Governance	1
Visionary Leadership	5	Health Institutions	1	Intellectual Leadership	1
Strategic Plan	4	Managerial Leader	1	Private	1

Upon reviewing the theses, it was observed that some lacked index terms, while others included both index terms and keywords. It was also noted that terms such as leadership, leadership models, and strategic leader, as well as concepts associated with the thesis sample, formed the basis of the index in theses prepared using quantitative methods. The terms utilized are presented in Table 7.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The contribution and importance of literature review while determining the subject and concept in scientific studies is accepted as a challenging process by all researchers. Bibliometric studies, which guide decision-making by determining the current status of the researches that will contribute to the literature, have also been used in the field of social sciences in recent years and reveal the quantities of the studies carried out. As a result of the bibliometric analyzes carried out in order to determine the level of preference of the concept of "Strategic Leadership" as the subject of study in graduate thesis studies and to visualize the prepared theses; that the first study was prepared in 1998 using the quantitative research method in the field of Business Administration with the advisor with the title of Prof. Dr. In 1999, a similar study in terms of field type and consultant title was the first studies prepared with the qualitative method, in 2000, in 2003 and 2006, there were no studies in the following years, there were theses prepared at the master's level, and the first thesis study at the PhD level was prepared in 2001 under the supervision of Prof. Dr. is seen.

Between 2004 and 2024, a total of five PhD theses and 26 master's theses were related to strategic leadership, but the concept was continuously studied at the PhD level by Prof. Dr. Titled advisors after 2015. At the master's level, it is understood that no studies were carried out in these years. It is possible to say that the subject of strategic leadership was not an interesting concept until 2016 in PhD studies. In this context, the development of the strategic management process and the understanding of strategic leadership can be attributed to the idea and practices of redesigning organizations depending on the institutional change and reform efforts in the world, and in the field of public administration, the desire to have a more active and more productive structure based on private management in the public sector on the axis of the New Public Administration idea. When we look at the distribution of theses prepared on strategic leadership by universities, it is understood that the highest number of doctoral theses were written at Aydın Adnan Menderes University and the highest number of master's theses were written at Dokuz Eylül University. In addition, it is noticed that the relevant studies are not continuous within the universities where thesis studies are carried out on a similar subject, and in this context, there are changes even in the preference of the subject according to state and foundation universities or according to old universities and new universities. Studies have been carried out at both PhD and master's levels in public universities. Two of the 26 PhD studies were prepared at the foundation university. Due to the lack of doctoral programs in newly established state universities and especially foundation universities, it is thought that studies will be carried out in these universities when PhD programs are opened in the coming years. According to the type of study, it was concluded that with 84 studies, studies were carried out at the master's level, which has a rate of approximately 76%, approximately 24% of the studies consisted of PhD studies, the most studies were carried out with a rate of 13% in 2023 and were weighted at the master's level (8%). Although the concept of strategic leadership is preferred by educators and business managers as a subject of continuous study, it is noteworthy that the current studies in the field of public administration, where there is no doctoral study, are at the master's level. In terms of academic title, it is seen that the most theses are prepared by advisors with the title of Prof. Dr. and are constantly studied in the department of business administration, and it is also a concept that educators and health professionals are interested in. The fact that engineers and athletes have thesis studies outside of social sciences proves that the concept is used as an umbrella concept used in a wide range. It can be said that quantitative research methods are widely used in research in the field of organization and management and it is preferred to associate it with the variable determined according to the subject of study. Leadership, leadership models and the concept of strategic leader are the most associated terms, and an index has been created for the concepts associated with strategic leadership in quantitative studies. The index terms vary according to the sample of the study and the department in which the thesis is prepared. At the same time, when the thesis is examined with the year in which it was

prepared, it is seen that the relevant terms change according to the period. It comes to the fore that the studies in which leadership types such as charismatic leadership are specified as indexes are dated in all studies and current terms are used according to the years. In this context, the concept of strategic management and strategic leadership are among the current issues of the last decade. As a research subject, the number of studies in state universities where both state and foundation universities are studied is high and studies are carried out in each of the institutes (science-social-education-health) in these universities; In private universities, it is seen that it is concentrated in the field of business administration, especially in the Institute of Social Sciences. The ones prepared in the Institute of Engineering and Science are master's theses and were prepared in 2020 in the Department of Business Administration and Project and Construction Management in the Department of Architecture. Although it is not included in the analysis, it is understood that there has been progress at the international level in graduate education with foreign students in our country due to the increase in the studies carried out by researchers who are considered to be foreign nationals by taking into account the name of the author during the review phase.

When the values in the tables are examined, it is seen that the graduate thesis studies that include the concept of "Strategic Leadership" have progressed in recent years and that their status in academic studies is at the stage of growth and development. Considering that the number of doctoral theses prepared in 2023 and 2024 is the same and that the education process at the doctoral level covers at least eight semesters, it can be evaluated that the preparation started in 2020 and there may be theses in the preparation phase while this study is being carried out. As an actor of the strategic management process, it can be thought that more researchers will be interested in and prefer the subject of strategic leadership as a current concept. As a result, it is seen that the subject of strategic leadership is not only the focus of attention in the field of social sciences, but also in health sciences and sciences, and continues to attract attention in graduate studies. Understanding how the concept of strategic leadership is handled in the literature, as an important and valuable topic for analyzing studies in this field in depth, can be expected to be a guide for future research. Despite the fact that the strategic management process has been implemented in all institutions and organizations with the change in public administration in the 2000s, the fact that the concept of strategic leader in public administration is the subject of very few studies with a rate of 3.6% may lead to the idea that public administrators do not move away from the traditional management approach and that leadership and management are still in the integration stage. In this context, it is recommended that the concept should be adopted and that it should be the subject of graduate studies in a way that supports the development of the qualifications of public administrators.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu araştırma makalesi bir etik kurul kararı gerektirmemektedir. / This research article does not require an ethics committee decision.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

Adair, J. (2004). Effective strategic leadership (S. F. Güneş, Trans.). Babiali Publisher.

Aksoy Kürü, S. (2022). Bibliometric analysis of graduate theses written on servant leadership in Turkey (2008-2021). Düzce University Journal of Social Sciences, 12(1), 379-403. [https://doi.org/10.55179/dusbed.1023008]

Bass, B. M., & Avolio, B. J. (Eds.). (1994). Improving organizational effectiveness through transformational leadership. Sage.

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). An approach for detecting, quantifying, and visualizing the evolution of a research field: A practical application to the fuzzy sets theory field. Journal of Informetrics, 5 (1), 146–166. [https://doi.org/10.1016/j.joi.2010.10.002]

Ertürk, E., & Gökce, Ş. (2019). Examination of graduate theses on strategic leadership in Turkey. Business and Management Studies: An International Journal, 7(3),165-182. [https://doi.org/10.15295/bmij.v7i3.1237]

Finkelstein, S., Hambrick, D. C., & Cannella, A. A. (2008). Strategic leadership. Theory and research on executives, top management teams, and boards. Oxford University Press. [https://doi.org/10.1093/acprof\:oso/9780195162073.001.0001]

Hitt, M. A., Keats, B. W., & DeMarie, S. M. (1998). Navigating in the new competitive landscape: Building strategic flexibility and competitive advantage in the 21st century. Academy of Management Perspectives, 12 (1), 22–42. https://doi.org/10.5465/ame.1998.1333922.

Ireland, R. D., & Hitt, M. A. (2005). Achieving and maintaining strategic competitiveness in the 21st century: The role of strategic leadership. Academy of Management Executive, 19(4), 63–78.

Pisapia, J. (2009). The strategic leader. Information Age Publishers. [https://archive.org/details/strategicleadern0000pisa]

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. Journal of Documentation, 25(4), 348-349.

Shrivastava, P. & Nachman, S. A. (1989). Strategic leadership patterns. Strategic Management Journal, 10(S1), 51–66.

Uçkun, S. (2022). Bibliometric analysis of graduate theses written on authentic leadership. IDEA Studies Journal, 8(47), 823–832.

ULAKBİM. (2025). What is bibliometrics? Cahit Arf Information Center. [https://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulan-sorular/] (Access Date: 19.01.2025)

Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2004). Strategic management in business. Literature Publication.

Wheelen, T., & Hunger, J. (1995). Strategic management and business policy (5th ed.). Addison-Wesley.

Yılmaz, H. (2008). Strategic leadership. Kumsaati Broadcast Distribution.

Zwell, M., & Lubawski, J. L. (2000). Hiring the right management team. Trustee, 24-28.

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

INIJOSS

http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss

Volume/Cilt 14 Number/Sayı 1 (2025)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM LİTERATÜRÜNE BİBLİYOMETRİK BİR BAKIŞ: EĞİLİMLER, TEMALAR VE GELECEK YÖNELİMLER

Arif YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü,
arif.yildiz@ozal.edu.tr
0009-0004-8488-8082

Atıf / Citation: Yıldız, A. (2025). Sürdürülebilir tüketim literatürüne bibliyometrik bir bakış: eğilimler, temalar ve gelecek yönelimler. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 14(1), 453-476.

https://doi.org/10.54282/inijoss.1671671

Öz

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir tüketim kavramına yönelik akademik eğilimleri, öne çıkan temaları ve temel araştırma odaklarını belirlemek için bir bibliyometrik analiz yapmaktır. Sürdürülebilir tüketim, çevre politikalarından dijital pazarlama stratejilerine kadar geniş bir etki alanına sahip olup, literatürdeki gelişim sürecini anlamak ve gelecekteki araştırmalara yön vermek önemlidir. Bu çalışma, sürdürülebilir tüketimle ilgili yayınların yıllara göre dağılımı, disiplinler arası etkileşimler, atıflar ve anahtar kelimeler üzerinden literatürün mevcut durumunu incelemektedir. Araştırma, Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan ve "sürdürülebilir tüketim" anahtar kelimesini içeren 2002-2024 yılları arasında yayımlanan 712 çalışmanın bibliyometrik analizini içermektedir. VOSviewer programı kullanılarak yapılan analizler, yıllara göre yayın sayıları, yayınlanan makalelerin disiplinlere göre dağılımı, yayın türleri ve yayın sayıları, yayın sayılarının ülkelere göre dağılımı, atıfların yıllık analizi ve atıf sayılarına göre yayınların incelenmesi, atıf ağı analizi, dergilere göre yayın sayıları, anahtar kelime ilişki ağı, Türkiye'de yapılan çalışmaların analizi gibi farklı açılardan literatürün haritalandırılmasına olanak sağlamıştır. Çalışma, disiplinler arası bir bakış açısıyla sosyal bilimler alanındaki çalışmaların analizini de kapsamaktadır. Yapılan analizler sonrasında sürdürülebilir tüketimle ilgili literatürde 2002 yılından itibaren artış eğilimlerinin olduğu ve 2024 yılı itibarıyla bu alanda yapılan en yüksek sayıda yayının bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, sosyal bilimler alanında sürdürülebilir tüketim üzerine yapılan çalışmaların ön planda olduğu ve bu alanda en fazla katkıyı Çin, ABD ve Almanya'nın sağladığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin ise bu konuda daha düşük bir yayın sayısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bibliyometrik analiz, sürdürülebilir tüketimle ilgili anahtar kavramların literatürde daha fazla yer bulmaya başladığını ve konunun öneminin giderek arttığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir tüketim, Bibliyometrik analiz, VOSviewer, Web of Science, Literatür incelemesi.

Received / Geliş Tarihi: 08.04.2025 Accepted / Kabul Tarihi: 25.06.2025

A BIBLIOMETRIC PERSPECTIVE ON THE SUSTAINABLE CONSUMPTION LITERATURE: TRENDS, THEMES, AND FUTURE DIRECTIONS

Abstract

The aim of this study is to conduct a bibliometric analysis to identify academic trends, prominent themes, and key research focuses regarding the concept of sustainable consumption. Sustainable consumption has a broad impact ranging from environmental policies to digital marketing strategies, making it important to understand the development process in the literature and guide future research. This study examines the current state of the literature on sustainable consumption through the distribution of publications over time, interdisciplinary interactions, citations, and keywords. The research includes a bibliometric analysis of 712 publications published between 2002 and 2024 that contain the keyword "sustainable consumption" in the Web of Science (WoS) database. The analysis, conducted using the VOSviewer program, facilitates the mapping of the literature from various perspectives, including publication counts over time, distribution of publications by disciplines, publication types and counts, distribution of publications by countries, annual citation analysis, examination of publications based on citation counts, citation network analysis, publication counts by journals, keyword co-occurrence network, and an analysis of studies conducted in Turkey. The study also includes an analysis of works in the social sciences from an interdisciplinary perspective. The analyses reveal an increasing trend in the literature on sustainable consumption since 2002, with the highest number of publications in this field recorded in 2024. Furthermore, it was found that studies on sustainable consumption are predominantly located in the field of social sciences, with the most significant contributions from China, the United States, and Germany. It was observed that Turkey has a lower number of publications on this subject. The bibliometric analysis highlights the increasing presence of key concepts related to sustainable consumption in the literature and demonstrates the growing importance of the topic.

Keywords: Sustainable consumption, Bibliometric analysis, VOSviewer, Web of Science, Literature review.

GİRİŞ

Sürdürülebilir tüketim, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu tüketim davranışlarının nasıl şekillendirilebileceğini ele alan çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavram, çevre bilimlerinden dijital pazarlamaya kadar birçok disiplinde geniş bir etki alanına sahip olup, günümüzde akademisyenler, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için giderek daha önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Jackson, 2005; Lorek & Fuchs, 2013).

Son yirmi yılda sürdürülebilir tüketim üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı dikkate değer biçimde artmıştır. Bu artış, iklim değişikliğiyle mücadele, doğal kaynakların tükenmesinin önlenmesi ve toplumsal refahın artırılması gibi küresel sorunlara karşı sürdürülebilir uygulamaların önemine dair farkındalığın yükseldiğini göstermektedir (Mont & Plepys, 2008; Reisch et al., 2015).

Sürdürülebilir tüketimin önemi yalnızca bu konudaki yayınların sayısal artışında değil, aynı zamanda disiplinlerarası yapısında da kendini göstermektedir. Ekonomi, sosyoloji, çevre bilimleri ve pazarlama gibi çeşitli disiplinlerden araştırmacılar; tüketici davranışları, kamu politikaları, kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları ve dijital teknolojilerin bu sürece katkısı gibi birçok boyutu incelemektedirler (Peattie & Collins, 2009; Belz & Peattie, 2012). Ancak, bu alandaki çalışmaların çeşitliliğine rağmen, literatürdeki genel eğilimlerin, ana temaların ve yeni araştırma alanlarının daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Sahakian & Seyfang, 2018).

Bibliyometrik analiz, belirli bir akademik alanın gelişimini haritalamak, anahtar katkıları ve eğilimleri belirlemek açısından güçlü bir yöntem sunar. Yayınların yıllara göre dağılımı, yazarlar arasındaki iş birlikleri, atıf ilişkileri ve anahtar kelimeler üzerinden gerçekleştirilen analizler; sürdürülebilir tüketim araştırmalarının nasıl evrildiği ve gelecekte hangi yönlere ilerleyebileceği konusunda önemli bilgiler sağlayabilir (Donthu et al., 2021). Bibliyometrik analiz, literatürdeki eğilimleri, iş birliklerini ve entelektüel yapıyı nicel verilerle ortaya koyan sistematik bir inceleme

yöntemidir (Özkan, 2023, s. 102). Bibliyometrik analizin amacı temel olarak belirli bir alandaki bilimsel literatürü değerlendirmektir. Dolayısıyla her türlü disipline geniş uygulanabilirliği vardır (Andres, 2009, s. 1). Bu bağlamda, bu çalışma 2002-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanında yayımlanan sürdürülebilir tüketim konulu yayınları inceleyerek bu alandaki bilimsel gelişimi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel amacı, sürdürülebilir tüketim alanında akademik eğilimleri ve ortaya çıkan ana temaları belirlemek, bu alanda en fazla katkı sağlayan ülkeleri ve kurumları tespit etmek ve özellikle sosyal bilimler perspektifinden sürdürülebilir tüketim tartışmalarına yapılan katkıları değerlendirmektir. Disiplinlerarası yaklaşımların ön plana çıkarıldığı kapsamlı bir bibliyometrik analiz aracılığıyla, bu çalışma sürdürülebilir tüketim literatürüne teorik ve yöntemsel düzeyde katkı sağlamayı ve gelecekteki araştırmalar için yön gösterici olmayı hedeflemektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilir tüketim, tüketici davranışlarının çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını kapsayan çok yönlü bir alan olarak giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Bu konuya ilişkin yapılan bibliometrik analizler, akademik ilgideki artışı ve araştırma trendlerini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Yapılan literatür taramasında özellikle son yıllarda Sürdürülebilir Tüketim kavramı ile ilgili bibliyometrik incelemelerin arttığı görülmektedir:

Eren ve Şengün (2022) çalışmalarında sürdürülebilir tüketim konusunda 2017-2022 yılları arasında ele alınan çalışmaların bibliyometrik analiz çerçevesinde incelenmesini amaçlamışlardır.

Geng ve Maimaituerxun (2022) tarafından yapılan çalışmada, sürdürülebilir tüketimin psikolojik ve davranışsal boyutları ele alınmıştır. Çalışma, tüketicilerin sürdürülebilir ürünleri satın alma motivasyonlarını ve engellerini analiz ederek, sürdürülebilir tüketimi teşvik etmeye yönelik stratejiler sunmaktadır.

Özen ve Yavaş (2022) çalışmasında işletme bilim dalı altında sürdürülebilir üretim ve tüketim kavramlarını birlikte inceleyen çalışmalar ile ilgili olarak alan yazı taraması ve içerik analizi gerçekleştirmişlerdir.

Sosyal işletmelerin sürdürülebilir tüketimle bağlantısına odaklanan Salido-Andres, Garcia-Rodriguez ve Cachero-Martinez (2022) tarafından yapılan sistematik inceleme ve bibliometrik analiz, sosyal işletmelerin sürdürülebilir tüketim davranışlarına etkisini anlamaya yöneliktir. Bu çalışma, sınırlı sayıda yayının mevcut olduğunu, ancak bu alanda gelecekteki çalışmalar için çeşitli potansiyellerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Hael, Hazaea, Zhang ve Mareeh (2023) tarafından yapılan çalışma, sürdürülebilir tüketimin çevresel gelişim ve ekonomik sürdürülebilirlikle olan bağlantısını incelemektedir. Çalışma, sürdürülebilir tüketim trendlerinin ekonomik büyümeye etkisini tartışarak, işletmelerin sürdürülebilir stratejiler geliştirmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Kashyap, Khandai ve Mathew (2023) tarafından yapılan çalışma, dinamik tüketici ilişkileri yönetimi bağlamında sürdürülebilir tüketimin önemini ele almaktadır. Çalışma, işletmelerin sürdürülebilir tüketimi teşvik etmek için tüketici ilişkilerini nasıl yönettiğine dair içgörüler sunmaktadır.

Kazancı Sunaoğlu (2023) çalışmasında pazarlama alanındaki sürdürülebilir tüketim literatürünün gelişimini incelemiş ve alanın genel görünümünü ortaya koymayı amaçlamıştır.

Liu, Zhao, Xiong ve Ren (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışma, tüketici sinirbiliminin sürdürülebilir tüketimle ilişkisini inceleyen bir bibliyometrik analiz sunmaktadır. 2000-2021

yılları arasında bu alanda 364 yayın yapıldığını ve tüketici sinirbiliminin sürdürülebilir tüketim davranışlarını anlamada önemli bir araç olduğunu belirtmektedir. EEG ve fMRI gibi nörobilimsel araçların kullanımının yaygınlığına vurgu yapılmakta ve bu alanın gelecekteki araştırmalara önemli katkılar sağlayabileceği belirtilmektedir.

Vergura, Zerbini ve Luceri (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışma, sürdürülebilir gıda tüketimi ile tüketici tercihleri arasındaki ilişkiyi ele almakta, tüketicilerin sürdürülebilir gıda seçimlerindeki motivasyonlarını ve engelleri ortaya koyarak, sürdürülebilir gıda pazarının gelişim potansiyelini değerlendirmektedir.

Buri, Sipos, Sz˝ ucs ve Máté (2024) tarafından gerçekleştirilen bibliometrik analiz, akıllı ve sürdürülebilir enerji tüketimi konusundaki akademik literatürü incelemektedir. Çalışma, enerji tüketiminde sürdürülebilirlik ilkelerinin nasıl benimsendiğini ve gelecekteki araştırma alanlarını vurgulamaktadır.

Benzer bir yaklaşımla Gomez-Olmedo, Aranega ve Ulrich Barenguer (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışma, farkındalığın (mindfulness) sürdürülebilir tüketim davranışlarıyla ilişkisini incelemektedir. Bibliometrik analiz sonucunda 65 temel çalışmanın mindfulness'ın bireylerin sürdürülebilir tüketim kararlarını etkilediğini gösterdiği ortaya konmuştur. Bu bağlamda, bireysel farkındalığın sürdürülebilir tüketim davranışlarını artırmadaki rolüne dair bulgular sunulmuştur.

Kumar ve Harichandan (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışma ise, sürdürülebilir tüketim üzerine yapılan araştırmaların küresel eğilimlerini analiz etmektedir. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yapılan bu araştırma, sürdürülebilir tüketim alanındaki yayınların yıllara göre artış eğilimi gösterdiğini ve özellikle son on yılda büyük bir ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Çalışma, sürdürülebilir tüketim konusundaki temel araştırma alanlarını belirleyerek, bu alanın gelecekteki yönelimlerine dair önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Rabbi ve Amin (2024) tarafından gerçekleştirilen bir diğer bibliometrik analiz, gıda endüstrisinde döngüsü ekonominin sürdürülebilir tüketimle ilişkisini incelemektedir. 2005-2023 arasında Web of Science veritabanından elde edilen 1000 makale üzerinden yapılan analiz, döngüsü ekonominin gıda israfını azaltmadaki rolünü ve sürdürülebilir gıda sistemlerine katkısını vurgulamaktadır. Araştırma, döngüsü ekonomi ilkelerinin gıda atıklarını biyogaz ve biyobazlı malzemelere dönüştürebileceğini ortaya koyarak, gelecekteki politika geliştirme süreçleri için önemli bir yol haritası sunmaktadır.

Raman, Lathabhai, Pattnaik, Kumar ve Nedungadi (2024) tarafından yapılan araştırma, sürdürülebilir tüketim ve dijitalleşmenin kesişimini ele almaktadır. Teknolojik gelişmelerin tüketicilerin sürdürülebilir alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiğine dair bulgular sunan bu çalışma, dijital pazarlama stratejilerinin sürdürülebilir tüketimi teşvik edici yönlerine odaklanmaktadır.

Singh, Behera ve Bala (2024) tarafından yapılan çalışma, sürdürülebilir perakendeciliğin gelişimini ve tüketici davranışı üzerindeki etkisini incelemektedir. Sürdürülebilirlik konusunda perakendecilerin aldıkları aksiyonların tüketici algılarını nasıl şekillendirdiğini vurgulayan çalışma, bu alanın gelecekteki akademik araştırmalar için büyük bir potansiyel sunduğunu ortaya koymaktadır.

Sürdürülebilir tüketim ve bibliometrik analizler ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmının tüketici davranışı ve psikoloji temelli çalışmalar olduğu (Geng & Maimaituerxun, 2022; Vergura et al., 2023; Kashyap et al., 2023), bazı konuların perakendecilik ve pazarlama odaklı çalışmalar olduğu (Singh, Behera & Bala, 2024; Raman et al., 2024); bazı çalışmaların sürdürülebilirliği makro perspektiften ele aldığı (Hael et al., 2023); bazı çalışmaların gıda ve döngüsel ekonomiyi kapsadığı (Rabbi & Amin, 2024; Vergura et al., 2023); bazı çalışmaların ise enerji ve tekonoloji ile ilgili olduğu (Buri et al., 2024; Raman et al., 2024) görülmektedir.

Bu çalışmada VOSviewer programı kullanılarak; yıllara göre yayın sayıları, yayınlanan makalelerin disiplinlere göre dağılımı, yayın türleri ve yayın sayıları, yayın sayılarının ülkelere göre dağılımı, atıfların yıllık analizi ve atıf sayılarına göre yayınların incelenmesi, atıf ağı analizi, dergilere göre yayın sayıları, anahtar kelime ilişki ağı, Türkiye'de yapılan çalışmaların analizi gibi farklı açılardan literatürün haritalandırılmasına olanak sağlamıştır. Böylece sürdürülebilir tüketim konusundaki akademik eğilimler, öne çıkan temalar ve temel araştırma odakları bibliyometrik analiz yardımıyla incelenmiştir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM KAVRAMI

Her ne kadar "sürdürülebilir tüketim" kavramı 1990'lı yıllarda literatürde yer almaya başlamış olsa da, bu alandaki öncü çalışmalardan birinin 1970'li yıllarda Roma Kulübü tarafından yayımlanan Büyümenin Sınırları (Limits to Growth) adlı rapor olduğu söylenebilir. Bu raporda, hızlı nüfus artışının aşırı kaynak kullanımına yol açacağı ve bu durumun devam etmesi halinde küresel ölçekte kıtlık ve çevresel çöküş gibi ciddi sorunlarla karşılaşılabileceği öngörülmüştür. Toplumlar ve bireyler geliştikçe maddi ihtiyaçların da artması kaçınılmaz hale gelmektedir. Ancak, söz konusu çalışmanın kaynak kıtlığının temel nedeni olarak nüfus artışına odaklanması – özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında – dönemin bilimsel ve politik bakış açısını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, zengin ülkelerdeki yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıklarının sorgulanmasının önüne geçmiştir (Seyfang, 2009, s. 28).

Sürdürülebilir tüketim, bireylerin ve toplumların mevcut ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan karşılamayı amaçlayan bir tüketim biçimidir (UNEP, 2001). Bu kavram yalnızca çevresel etkileri azaltmayı değil, aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirlik ile sosyal eşitliği de göz önünde bulundurur. Sürdürülebilir tüketim, üretim süreçlerinin çevresel etkileriyle tüketim alışkanlıklarının bütüncül bir şekilde değerlendirilmesini ifade eder. Sürdürülebilir tüketim kavramı çok uzun geçmişlere sahip köklü ve oldukça inatçı tartışmaların üzerine kurulu bir kavramdır. Sürdürülebilir tüketimi anlamakla ilgili birkaç önemli temayı ortaya çıkarmak faydalı olacaktır. Bunlardan ilki, bir tüketim toplumunda yaşanıyor olmasıdır. İkinci bir konu ise kültürel kimliğin temel yönleri, yüz elli veya iki yüz yıl önce olduklarından farklıdır. Modern tüketici toplumunun kendi mantığı, kendi dinamikleri, kendi epistemolojileri ve etiği, kendi mitleri ve kozmolojileri vardır. Ve bunların hepsi diğer zaman ve yerlerden belirgin şekilde farklıdır. Tüketim literatüründen çıkarılacak bir başka önemli öngörü, maddi eserlerin önemli sembolik roller oynadığı ve bunun sonucunda da insan yaşamında hayati psikolojik ve sosyal işlevleri üstlenebildiğidir (Jackson, 2005, s. 17).

Sürdürülebilir tüketim, 1992 yılında Rio Konferansı'nda benimsenen Gündem 21 belgesinde açık bir şekilde dile getirilmiş ve daha sonra 2002 Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde yeniden vurgulanmıştır (UN, 2002). Bu gelişmeler, konunun yalnızca çevre bilimlerinin değil, aynı zamanda tüketici davranışı, pazarlama ve kamu politikaları alanlarının da gündemine girmesine neden olmuştur.

3. METODOLOJİ

Bu başlık altında sürdürülebilir tüketim literatürünün bibliyometrik analizinin amacı ve önemi, verilerin elde edilme yöntemi ve verilerin analizi hakkında kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin merkezinde yer alan sürdürülebilir tüketim, son yıllarda disiplinler arası bir ilgi odağı haline gelmiştir. Tüketici davranışlarından çevre politikalarına,

üretim süreçlerinden dijital pazarlama stratejilerine kadar geniş bir etki alanına sahip olan bu kavramın akademik düzeyde nasıl ele alındığını anlamak, hem literatür birikiminin değerlendirilmesi hem de gelecek araştırmalara yön verilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir tüketim konusundaki akademik eğilimleri, öne çıkan temaları ve temel araştırma odaklarını tespit etmek amacıyla bir bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında, Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan ve "sürdürülebilir tüketim" anahtar kelimesini içeren yayınlar taranmış; 2002-2024 yılları arasında yayımlanan toplam 2054 çalışma incelemeye alınmıştır. Alanlara göre filtreleme yapıldığında ise çalışma sayısı 712 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen 712 çalışma bibliyometrik analiz yöntemi ile değerlendirilmiş ve çalışma bulguları elde edilmiştir. Yapılan analizle birlikte sürdürülebilir tüketim literatürünün gelişim seyri, üretken yazarlar, ülkeler, disiplinler ve dergiler gibi pek çok farklı açıdan değerlendirilmiştir.

3.2. Verilerin Elde Edilme Yöntemi

Sürdürülebilir tüketim kavramı ile ilgili araştırmaları incelemek için yapılan bu çalışmada bibliyometrik analiz ve bilimsel haritalama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler "Web of Science (WoS)" veri tabanından sağlanmıştır. WoS veri tabanının tercih edilmesinin nedeni ise etki faktörü yüksek dergilerin büyük bir kısmını içinde barındırması ve bibliyometrik analiz çalışmalarında kapsamlı bir içerik sunarak analiz kolaylığı sağlamasıdır. Çalışmada literatürde yer alan sürdürülebilir tüketim kavramı esas alınmış ve bu amaçla sadece "sustainable consumption" anahtar kelimesini içeren yayınlar taranmıştır. Ayrıca kavramın sosyal bilimler düzeyinde değerlendirilmesi amacı ile sadece işletme, ekonomi, sosyal bilimler (disiplinlerarası) alanlarında yapılan çalışmalar içine girebilecek disiplinler kapsamındaki akademik çalışmalar ele alınmıştır. Belirtilen tarama sonucunda 2002 – 2024 (her iki yıl da dahil) arasında yayınlanmış 712 çalışmaya ulaşılmıştır.

VOSviewer programı, araştırmacılara belirli bir alandaki çalışmaları ağ, bibliyografik ve metin verilerine dayalı analizlerle inceleme imkânı sunmaktadır. Bu analizler, ortak yazarlık, ortak atıf, bibliyografik eşleşme ve kavram birlikteliği gibi ölçüm birimleriyle gerçekleştirilir. Yazarlar, kurumlar, ülkeler, belgeler, anahtar kavramlar, özetler ve kaynaklar gibi farklı analiz birimlerinde literatürün haritalandırılmasına olanak tanıyan program, kullanıcı dostu ara yüzü ve güvenilir çıktılarıyla 2010'dan itibaren uluslararası literatürde yaygın olarak tercih edilmiştir. Ancak, ulusal literatür ve özellikle sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda henüz yeterince ilgi görmemektedir (Arslan, 2022: 35). Bu çalışmada VOSviewer programı aracılığıyla 712 akademik çalışma bibliyometrik analiz ile incelenirken aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Sürdürülebilir tüketim kavramının tarihsel gelişim sürecinde eğilim nasıldır?

Kavram hangi disiplinlerdeki çalışmalarda kullanılmıştır?

Kavramla ilgili hangi türlerde yayınlar yapılmıştır?

Kavram hangi ülkelerde, ne yoğunlukta ele alınmıştır?

Atıfların yıllara ve yayın sayılarına göre değişimi nasıldır?

En çok atıf alan yayınlar hangileridir?

Yazarların birbirine atıf yapma ilişkisi nasıldır?

Kavramla ilgili makaleler hangi dergilerde yoğunlaşmıştır?

Çalışmalardaki anahtar kelimelerin kavramsal ilişkilendirmesi nasıldır?

Ulusal düzeyde mevcut durum nedir?

3.3. Verilerin Analizi

Çalışmada, bibliyometrik yöntemle aşağıdaki analizler gerçekleştirilmiştir:

•*Yayın Sayısının Yıllara Göre Dağılımı:* Literatürdeki artış eğilimi görselleştirilerek sürdürülebilir tüketim konusuna olan akademik ilginin zaman içindeki gelişimi ortaya konmuştur.

•*Yayınlanan Makalelerin Disiplinlere Göre Dağılımı:* Hangi akademik alanların bu konuya daha fazla katkı sunduğu analiz edilmiştir.

•*Yayın Türleri ve Yayın Sayıları:* Literatürdeki üretimin ne ölçüde özgün makale, konferans bildirisi, kitap bölümü vb. türlerde gerçekleştiği belirlenmiştir.

•*Yayın Sayılarının Ülkelere Göre Dağılımı:* Uluslararası düzeyde hangi ülkelerin bu alana öncülük ettiği gösterilmiştir.

•*Atıfların Yıllık Analizi ve Atıf Sayılarına Göre Yayınların İncelenmesi:* Sürdürülebilir tüketim konusundaki etkili çalışmalar belirlenerek literatürde öne çıkan yapıtlar tespit edilmiştir.

•*20'den Fazla Atıf Alan Yazarların Atıf Ağı Analizi:* Literatürde öne çıkan yazarlar arasındaki etkileşim ve atıf ilişkileri görselleştirilmiştir.

•*Dergilere Göre Yayın Sayısı Listesi:* Hangi akademik dergilerin bu konuya odaklandığı ve en fazla yayını yayımladığı gösterilmiştir.

•*Anahtar Kelime İlişki Ağı:* Sürdürülebilir tüketimle ilişkilendirilen temel kavramlar, anahtar kelime eşleşmeleri üzerinden analiz edilerek tematik yoğunluk alanları belirlenmiştir.

•*Türkiye'den Yapılan Çalışmaların Analizi:* Türkiye merkezli akademik üretimin düzeyi, odaklandığı konular ve uluslararası iş birlikleri incelenmiştir.

Bu analizler sayesinde sürdürülebilir tüketim literatürünün gelişim dinamikleri ortaya konulmakta, literatürdeki boşluklar tespit edilmekte ve gelecek çalışmalara yönelik stratejik öneriler sunulmaktadır. Ayrıca bu çalışma, sürdürülebilir tüketim konusunda politika yapıcılar, araştırmacılar ve uygulayıcılar için kapsamlı bir bilgi kaynağı ve rehber niteliği taşımaktadır.

4. BULGULAR

Bu araştırmada, "sustainable consumption" anahtar kelimesini içeren yayınlar Web of Science (WoS) veri tabanında taranmış ve bu tarama sonucunda toplamda 2054 çalışma tespit edilmiştir. Tespit edilen yayınlar arasında işletme, ekonomi, sosyal bilimler (disiplinlerarası) alanlarındaki çalışmalara odaklanıldığında ise 712 yayına ulaşılmıştır. Bibliyometrik analiz, bu 712 çalışma üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4.1. Yıllara Göre Yayın Sayılarına İlişkin Bulgular

"Sürdürülebilir tüketim" anahtar kelimesini içeren yayın sayılarına ilişkin bilgilere Şekil 1'de yer verilmiştir.

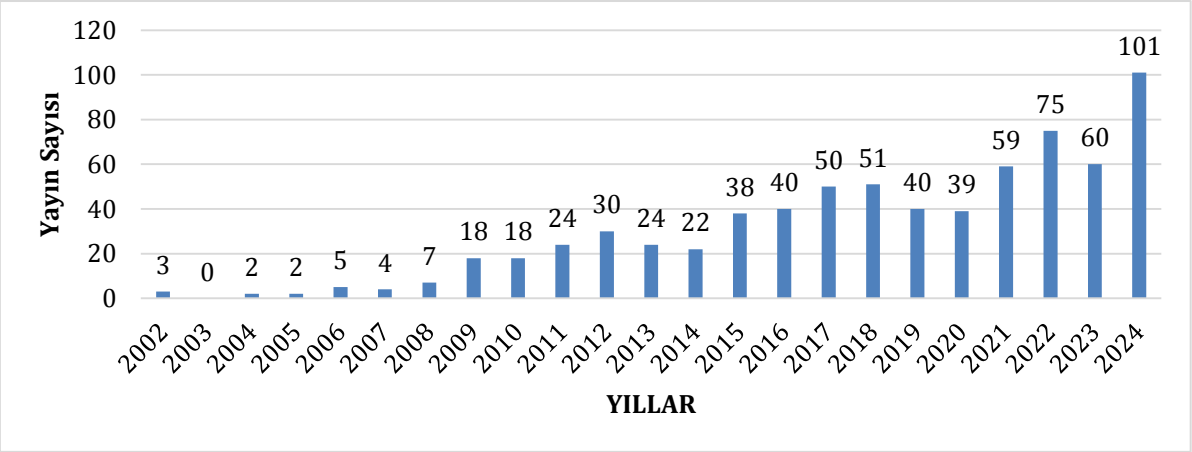

Şekil 1. Yayın Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1'de görüldüğü üzere Web of Science veri tabanı, 1975 yılından bu yana yayınlara ev sahipliği yapmakta olup, 2002 yılına kadar "sürdürülebilir tüketim" anahtar kelimesini içeren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, kavramın literatürdeki geçmişinin görece yeni olduğunu göstermektedir. Yayın sayılarının yıllara göre dağılımı, "sürdürülebilir tüketim" kavramıyla ilgili araştırmaların düzensiz bir ilerleyiş izlediğini, ancak genel olarak bir artış eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle, 2024 yılı 101 yayınla en fazla araştırma yapılan yıl olmuştur. Bu durum, kavramın son yıllarda daha fazla ilgi görmeye başladığını ve literatürde daha fazla yer almaya başladığını göstermektedir. 2025 yılı itibarıyla mart ortasında 76 yayın gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, 2025 yılı bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Ancak, yayın sayılarının yıllara göre ilerleyen dönemde artış gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda, sürdürülebilir tüketim kavramının popülerliğini sürdüreceği ve 2025 yılı itibarıyla daha fazla araştırmaya konu olacağı öngörülmektedir.

4.2. Çalışmaların Yayınlandığı Disiplinlere İlişkin Bulgular

Sürdürülebilir tüketim kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların taraması, bu kavramın kökeninin dayandırıldığı sosyal bilimler alanına odaklanmıştır. Tarama sonucunda elde edilen 12 farklı disiplin ve bu disiplinlere ait yapılan tanımlama sayıları Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Çalışmaların Yayınlandığı Disiplinler Tablosu

Disiplin	Yayın Sayısı
İşletme	387
Ekonomi	161
Yönetim	152
Kalkınma Çalışmaları	38
Sosyal Bilimler (Disiplinlerarası)	37
Konaklama ve Turizm	31
Çok Disiplinli Bilimler	12
Davranış Bilimleri	8
Beşerî Bilimler (Çok Disiplinli)	7
İşletme Finans	6
Sosyal Sorunlar	3
Sosyal Çalışma	1
Toplam	**843**

Elde edilen verilere göre, "sürdürülebilir tüketim" anahtar kelimesini içeren 2054 akademik çalışma için 108 farklı disiplinde toplamda 4248 tanımlama gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların önemli bir kısmında aynı anda birden fazla disiplin tanımlandığı belirlenmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere sosyal bilimler alanında yapılan analizlerde, 12 disiplinin filtrelendiği ve bu disiplinlerde toplam 712 çalışmanın bulunduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmalar için yapılan tanımlama sayısı ise toplamda 843'tür. Elde edilen veriler, sürdürülebilir tüketim kavramının, çok sayıda disiplinin konusu olmasına rağmen özellikle sosyal bilimlerde baskın bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Sosyal bilimler alanındaki 12 disiplin, toplam disiplin sayısının yalnızca %11,1'ini oluşturmasına karşın, yapılan tanımlamaların %19,84'ünü kapsamaktadır. Bu bulgu, sürdürülebilir tüketim kavramının sosyal bilimler alanındaki literatürde önemli bir yere sahip olduğunu ve bu alanın kavramın analizinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu tablo, sürdürülebilir tüketim kavramının en çok işlendiği disiplinlerin başında işletme, ekonomi ve yönetim gibi sosyal bilimler alanlarının yer aldığını göstermektedir.

4.3. Yayın Türleri ve Yayın Sayılarına İlişkin Bulgular

Yapılan analizler doğrultusunda elde edilen yayın türleri ve yayın sayılarına ilişkin bilgilere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Yayın Türleri ve Yayın Sayıları

Yayın Türü	Yayın Sayısı
Makale	627
Bildiri	52
İnceleme	28
Kitap Bölümü	18
Editöre Yazı	6
Veri Belgesi	3
Toplam	**734**

Tablo 2'de görüldüğü üzere sosyal bilimler disiplinlerinde yapılan 712 yayının türlerine göre sınıflandırılmasında, makaleler önemli bir yer tutmaktadır. Toplam yayın sayısının 712'den fazla olması (734) ise bazı yayınların birden fazla türde yayımlanmasından kaynaklanmaktadır. Birden fazla türde yayımlanan çalışmalar için Tablo 2'de tüm türler verilmiş olsa da, diğer değerlendirmelerde sadece ana yayın türü dikkate alınmış ve verilerin geçerliliği sağlanmıştır. Tablo 2 incelendiğinde, en yüksek yayın sayısına sahip türün makale olduğu görülmektedir. Makale türünde yapılan çalışmalar, toplam yayınların %85,42'sini oluşturmaktadır. İkinci sırada ise 52 adetle bildiriler yer almaktadır. Bu tablo, sürdürülebilir tüketim kavramıyla ilgili yapılan araştırmaların çoğunlukla makale türünde olduğunu ve bu türün araştırmaların büyük kısmını oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

4.4. Yayın Sayılarının Ülkelere Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Sürdürülebilir tüketim kavramı ile ilgili yapılan yayınların ülkelere göre dağılımına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Yayın Sayılarının Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Yayın Sayısı	Ülke	Yayın Sayısı	Ülke	Yayın Sayısı	Ülke	Yayın Sayısı
İngiltere	102	Kanada	15	Belçika	6	Bangladeş, Estonya, Gana, İran, Lüksemburg, Malta, Peru, Filipinler, Sırbistan, Birleşik Arap Emirlikleri	2 (Toplam 20 Adet)
ABD	98	Danimarka	14	Hırvatistan	6		
Almanya	69	Güney Kore	14	Suudi Arabistan	6		
Fransa	49	Litvanya	13	Kolombiya	5		
Çin	47	Macaristan	12	Çek Cumhuriyeti	5		
Hindistan	38	İskoçya	12	Endonezya	5		
İsveç	33	İsviçre	12	Letonya	5		
Brezilya	32	Türkiye	12	Rusya	5		
Polonya	30	Pakistan	11	Slovenya	5		
Avusturalya	29	Güney Afrika	11	Tayland	5	Arnavutluk, Bosna Hersek, Brunei, Şili, Kıbrıs, Ekvador, Gürcistan, Honduras, Fas, Umman, Papua Gine, Katar, Sri Lanka, Ukrayna	1 (Toplam 14 Adet)
Hollanda	26	Vietnam	11	Yunanistan	4		
İspanya	25	Japonya	10	Nijerya	4		
İtalya	24	Portekiz	10	Bulgaristan	3		
Finlandiya	22	Romanya	10	Mısır	3		
Yeni Zelanda	20	Tayvan	10	İsrail	3		
Norveç	18	İrlanda	9	Meksika	3		
Malezya	16	Galler	9	Singapur	3		
Avusturya	15	Slovakya	8				

Tablo 3'te görüldüğü üzere 712 çalışmanın 77 farklı ülkede gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu veri, sürdürülebilir tüketim kavramının küresel ölçekte önemli bir konu olduğunu ve dünya çapında bilim insanlarının ilgisini çektiğini ortaya koymaktadır. En fazla çalışma yapılan ülkeler sırasıyla Çin (102 çalışma), ABD (98 çalışma) ve Almanya (69 çalışma) olarak belirlenmiştir. Türkiye ise 12 çalışma ile 26. sırada yer almaktadır. Türkiye'deki çalışma sayısının daha fazla olması beklenmesine rağmen, Web of Science veri tabanında yer almayan çalışmalar, sayının düşük görünmesine neden olmuştur. Ancak, veri tabanının objektif kurallara dayalı olarak oluşturulması sayesinde sıralama doğru bir şekilde yapılabilmiştir. Bu dağılım, sürdürülebilir tüketim konusundaki araştırmaların küresel ölçekte yaygın olduğunu ve en fazla katkıyı Çin, ABD ve Almanya'nın sağladığını göstermektedir. Türkiye'nin, bu ülkelerle karşılaştırıldığında daha düşük sayıda çalışmaya sahip olması; konunun öneminin tam olarak anlaşılmamış olması, veri tabanının sınırlamaları ve yayın imkanlarındaki zorluklar ile ilişkilendirilebilir.

4.5. Atıfların Yıllık Analizine İlişkin Bulgular

Sürdürülebilir Tüketim ile ilgili çalışmalara yapılan atıf bilgilerine Şekil 2'de yer verilmiştir.

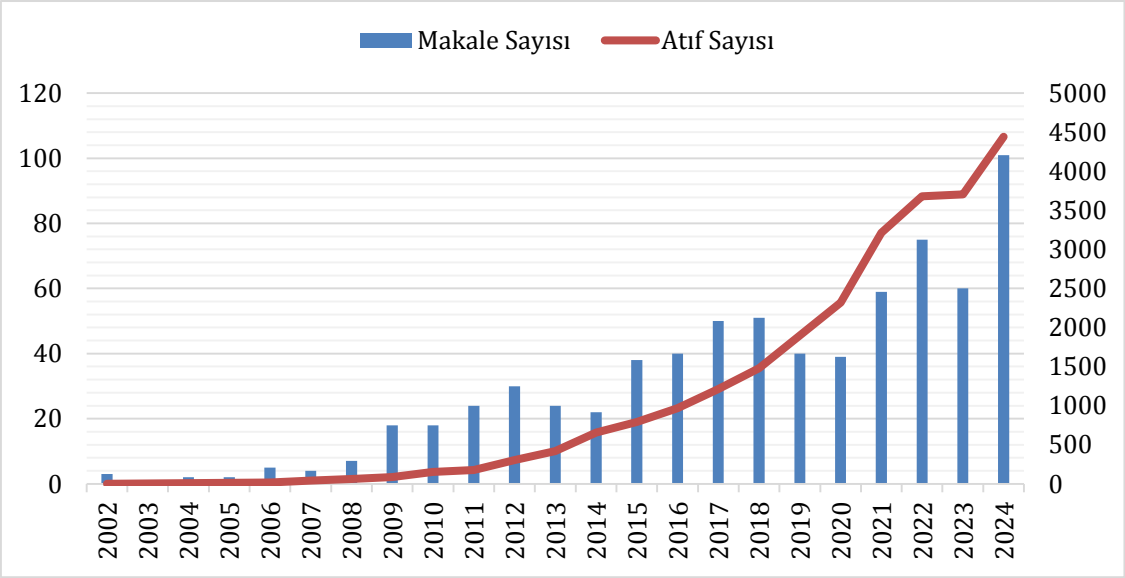

Şekil 2. Atıfların Yıllık Analizi

Şekil 2'deki atıf sayılarının yıllara göre analizi incelendiğinde, 2015 yılına kadar atıfların yatay bir seyir izlediği ve sınırlı bir artış gösterdiği, ancak 2015 yılından sonra belirgin bir artış başladığı ve bu artışın 2023 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. 2023 yılı hariç, artış ivmesinin sürekli bir şekilde devam ettiği dikkate değerdir. Araştırma kapsamında incelenen 712 yayına, toplamda 19.686 farklı yayından 26.562 atıf yapılmıştır. Kendi çalışmalarına atıf yapan araştırmacıların yayınları çıkarıldığında ise 19.262 yayında 25.431 atıf yapıldığı tespit edilmiştir. En fazla atıf, son üç yıl içerisinde yapılmıştır; 2024 yılında 4.442 atıf, 2023 yılında 3.704 atıf ve 2022 yılında 3.680 atıf yapılmıştır. Bu veriler, toplam atıfların %44,52'sinin son üç yılda gerçekleştiğini ve sürdürülebilir tüketim kavramının öneminin günden güne arttığını ortaya koymaktadır.

4.6. Yayınların Atıf Alma Sayılarına İlişkin Bulgular

Sürdürülebilir tüketim konusunda yapılan çalışmaların aldığı atıf sayılarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Yayınların atıf alma sayılarına göre analizi

Sıra	Yayın İsmi ve Yazarlar	Yayın Yılı	1997-2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam
1	The water footprint of humanity Hoekstra, Arjen Y.; Mekonnen, Mesfin M.	2012	445	139	145	175	169	154	125	132	1484
2	Sustainable food consumption among young adults in Belgium: Theory of planned behaviour and the role of confidence and values Vermeir, Iris; Verbeke, Wim	2008	180	50	69	75	89	82	78	56	679
3	Sustainable Consumption: Opportunities for Consumer Research and Public Policy	2011	135	52	55	52	59	37	38	32	460

	Prothero, Andrea; Dobscha, Susan; Freund, Jim; Kilbourne, William E.; Luchs, Michael G.; Ozanne, Lucie K.; Thogersen, John										
4	Exploring attitude-behavior gap in sustainable consumption: comparison of recycled and upcycled fashion products Thogersen, J; Ölander, F	2002	181	30	31	30	43	36	26	22	399
5	Human values and the emergence of a sustainable consumption pattern:: A panel study Park, Hyun Jung; Lin, Li Min	2020	0	0	3	18	49	88	109	122	389
6	Household energy consumption in the UK: A highly geographically and socio-economically disaggregated model Druckman, A.; Jackson, T.	2008	165	37	28	30	27	23	14	19	343
7	Feelings that Make a Difference: How Guilt and Pride Convince Consumers of the Effectiveness of Sustainable Consumption Choices Antonetti, Paolo; Maklan, Stan	2014	25	12	23	38	53	57	56	41	305
8	Theory of planned behavior approach to understand the green purchasing behavior in the EU: A cross-cultural study Liobikiene, Genovaite; Mandravickaite, Justina; Bernatoniene, Jurga	2016	11	17	33	40	66	47	40	44	298
9	Allocating ecological footprints to final consumption categories with input-output analysis Wiedmann, T; Minx, J; Barrett, J; Wackernagel, M	2006	181	15	10	13	19	13	12	11	274
10	Willing consumers - or locked-in? Policies for a sustainable consumption Sanne, C	2002	167	17	23	16	14	14	7	12	270

Tablo 4, en fazla atıf alan ilk 10 çalışmanın detaylarını sunmaktadır. Bu çalışmaların atıf sayıları, yıllık atıf ortalamaları, belirli yıllarda aldıkları atıf sayıları ve toplam atıf sayıları ile birlikte gösterilmiştir. Tabloya göre, sürdürülebilir tüketim alanında yapılan en çok atıf alan çalışmalar arasında "The water footprint of humanity" (2012) başlıklı çalışma 1484 atıf ile açık ara önde yer almaktadır. Bu çalışmanın her yıl düzenli olarak yüksek düzeyde atıf aldığı, özellikle 2018-2024 yılları arasında istikrarlı bir şekilde ilgi gördüğü görülmektedir. Bu durum, çalışmanın alandaki temel referans kaynaklardan biri olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci sıradaki Vermeir ve Verbeke'nin (2008) genç yetişkinler üzerine yaptığı çalışma 679 atıf ile dikkat çekerken, yıllar içerisinde giderek artan bir ilgiyle karşılaştığı izlenmektedir. Özellikle 2020 sonrası dönemde atıf sayılarının yükseldiği gözlemlenmektedir. Üçüncü sırada ise Prothero ve arkadaşlarının (2011)

sürdürülebilir tüketim üzerine politika ve tüketici araştırmaları fırsatlarını ele alan yayını yer almakta ve 460 atıf almıştır. Bu çalışma da özellikle 2018-2021 arasında dengeli bir atıf dağılımına sahiptir. Dördüncü sıradaki Thogersen ve Ölander'in (2002) tutum-davranış boşluğu konulu çalışması 399 atıf alarak uzun yıllara yayılmış bir etkiye sahiptir. Bu yayın, sürdürülebilirlikte tüketici davranışı arasındaki farklara dair önemli katkılar sunmuştur. Beşinci sırada, Park ve Lin'in (2020) görece yeni çalışması dikkat çekmektedir. Yayın tarihi yakın olmasına rağmen kısa sürede 389 atıf alarak hızlı bir yükseliş göstermiştir. Bu durum, çalışmanın güncel akademik ilgiyi cezbettiğini ve etkili bir literatür katkısı sunduğunu göstermektedir. Genel olarak tablo, sürdürülebilir tüketim alanındaki bazı çalışmaların uzun yıllar boyunca istikrarlı biçimde atıf aldığını, bazılarının ise kısa sürede hızla yükseldiğini ortaya koymaktadır. Atıf sayılarındaki artış trendi, bu konunun akademik dünyada giderek daha fazla önem kazandığını da destekler niteliktedir. Özellikle tüketici davranışı, değerler, duygular ve kültürel faktörlerin öne çıktığı çalışmaların daha fazla dikkat çektiği görülmektedir. Bazı yayınların yayınlandığı yıldan hemen önceki yıl atıf almış olmasının sebebi özellikle yurtdışında sıkça kullanılan ön baskı (preprint) yayınlama işlemidir. Tablo, sürdürülebilir tüketim alanında yapılan araştırmaların önemli bir kısmının son yıllarda daha fazla atıf aldığına işaret etmektedir. 2020 ve sonrasında yapılan çalışmalara olan ilginin artması, sürdürülebilirlik alanındaki güncel gelişmelerin ve uygulamaların akademik ilgiyi arttırdığına işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında kullanılan 712 yayından ilk 10 dışındaki yayınların atıf sayıları hakkında daha bütüncül bir veri elde edilebilmiştir. Ancak, verilerin daha anlaşılır olabilmesi için atıf sayıları belirli gruplara ayrılarak analiz edilmiştir:

251-300 arası atıf: 4 yayına atıf yapılmıştır.

201-250 arası atıf: 9 yayına atıf yapılmıştır.

151-200 arası atıf: 17 yayına atıf yapılmıştır.

101-150 arası atıf: 29 yayına atıf yapılmıştır.

51-100 arası atıf: 67 yayına atıf yapılmıştır.

1-50 arası atıf: 478 yayına atıf yapılmıştır.

Hiç atıf yapılmayan yayınlar: 97 yayına hiç atıf yapılmamıştır.

Bu veriler, sürdürülebilir tüketim konusundaki araştırmaların çoğunun, başlangıçta çok sayıda atıf almasa da zamanla daha fazla dikkat çektiğini ve akademik literatürdeki etkisini artırdığını göstermektedir. Özellikle "hiç atıf yapılmayan" ve "1-50 arası atıf yapılan" çalışmaların yüksek sayısı, araştırmaların ilk yayımlandığı dönemde daha az tanındığına ya da sınırlı bir çevre tarafından değerlendirildiğine işaret edebilir. Zamanla, sürdürülebilir tüketim konusuna olan ilgiyi artıran faktörler, bu çalışmalara yapılan atıfların sayısını da etkileyebilir.

4.7. 20'den Fazla Atıf Alan Yazarların Birbirlerine Atıf Yapma İlişkisine Yönelik Bulgular

Şekil 3'te 20'den fazla atıf alan yazarların birbirlerine atıf yapma ilişkisine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

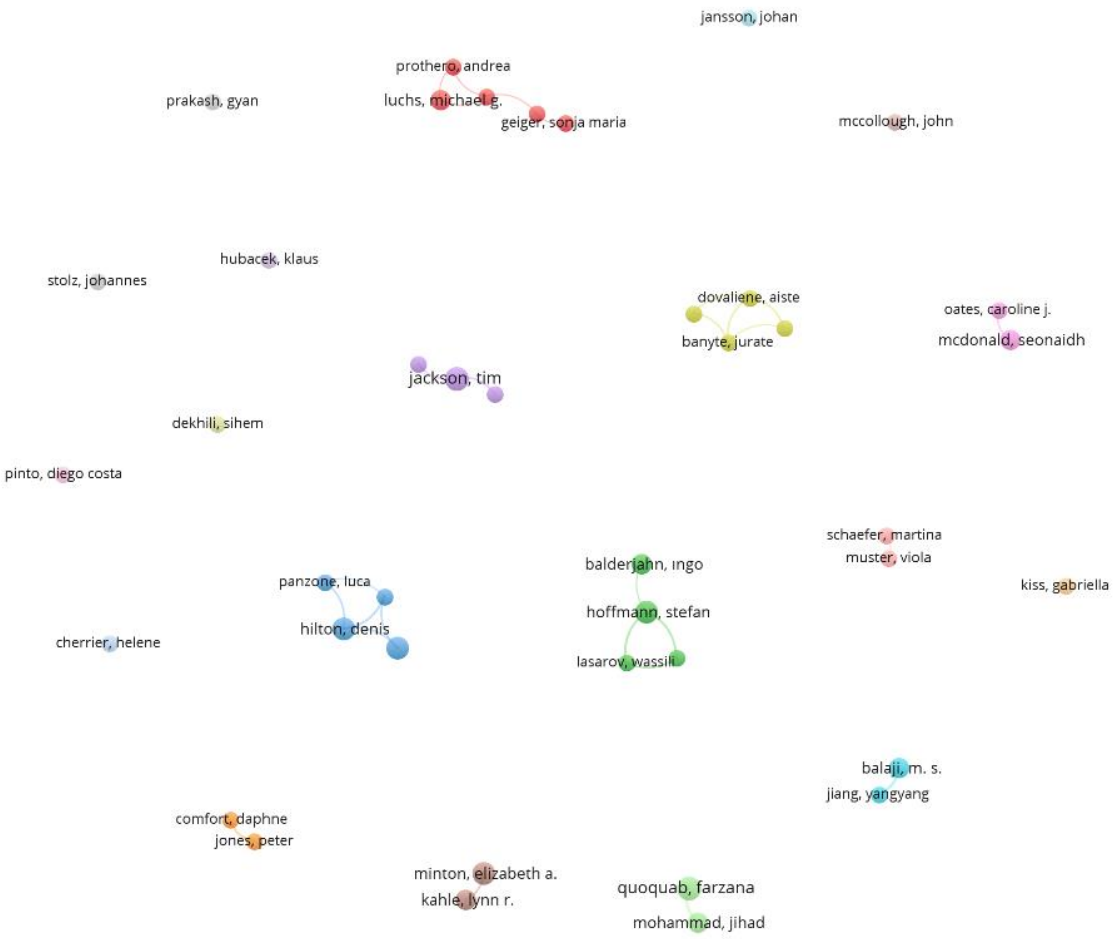

Şekil 3. 20'den Fazla Atıf Alan Yazarların Birbirine Atıf Yapma İlişkisi

Şekil 3'te görüldüğü üzere atıf alan yayınların ilişkilendirmesinde 3 ve üzeri yayını olan ve en az 20 atıf almış olan yazar sayısının 41 olduğu tespit edilmiştir. Bu yazarların birbiri ile atıf ilişkisinin görselleştirilmesi Şekil 3'te verilmiştir. Görsele göre yazarlar arasında baskın düzeyde öne çıkan bir atıf ilişkisi olmadığı, bunun yerine birbirine atıf konusunda az sayıda 3 ve üzeri yazarlı kümeleşme olduğu tespit edilmiştir. Genel durum ele alındığında ise yazarların genelde ikili gruplar halinde veya sadece kendi yayınlarına atıf yaptıkları görülmektedir. Bu durum sürdürülebilir tüketim konusunda çeşitliliğin fazla olduğunu fakat bir kümelenme oluşturulduğunu göstermektedir.

4.8. Yayınların Yapıldığı Dergilere İlişkin Bulgular

Sürdürülebilir tüketim ile ilgili yapılan çalışmaların yayınlandığı dergilere ilişkin bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Yayınların Yapıldığı Dergilere Göre Yayın Sayısı Listesi

Sıra	Dergi Adı	Yayın Sayısı
1	Ecological Economics	41
2	International Journal of Consumer Studies	37
3	Business Strategy and The Environment	25
4	Journal of Consumer Policy	25
5	Sustainable Development	22
6	Journal of Business Research	21
7	Journal of Retailing and Consumer Services	16
8	Journal of Macromarketing	14
9	Energy Policy	10
10	Journal of Marketing Management	10

Araştırma kapsamında ele alınan yayın türleri arasında makalelerin genelliği ve sayısının diğer yayın türlerine göre daha fazla olması nedeniyle, yayın birimi özelinde makalelere odaklanılmıştır. Tablo 5'te makalelerin yayınlandığı dergiler incelendiğinde, belirli bir dergiye yoğunlaşmanın olmadığı görülmektedir. Araştırma kapsamında yer alan 627 makalenin, farklı 200 dergide yayınlandığı tespit edilmiştir. En fazla makale yayımlanan dergi ise 41 adetle Ecological Economics dergisi olmuştur. Bu dağılım, sürdürülebilir tüketim konusunun, çeşitli disiplinler ve alanlar içerisinde ilgi gördüğünü, ancak belirli bir dergide daha fazla yoğunlaşmadığını göstermektedir. Ecological Economics dergisi, bu alandaki makalelere ev sahipliği yapan en fazla yayına sahip dergi olarak dikkat çekmektedir.

4.9. Anahtar Kelime İlişki Ağına Yönelik Bulgular

Sürdürülebilir tüketim anahtar kelimesi ile yapılan çalışmaların anahtar kelime ilişki ağına yönelik bulgulara Şekil 4'te yer verilmiştir.

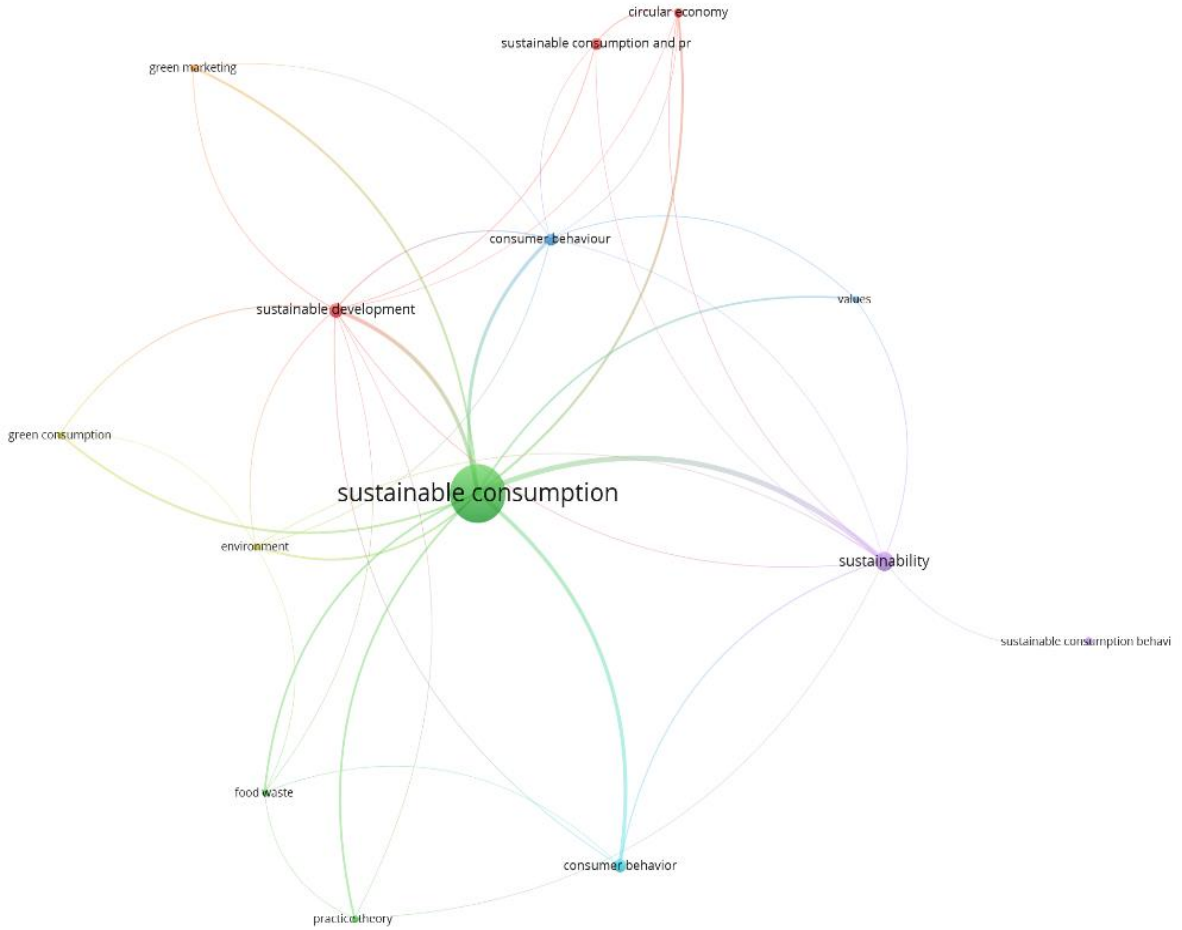

Şekil 4. Anahtar Kelime İlişki Ağı

Araştırma kapsamında yer alan 712 çalışmada, "sürdürülebilir tüketim" ifadesi de dâhil olmak üzere toplamda 2171 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu sayı, araştırmanın kapsamı göz önüne alındığında oldukça yüksektir. Bu nedenle, daha anlaşılır bir analiz yapılabilmesi için, tekrar sayısı 10 veya üzerinde kullanılan anahtar kelimelere odaklanılmış ve anahtar kelime sayısı 14'e indirilmiştir. Bu bağlamda, "sürdürülebilir tüketim" içeren çalışmalarda en fazla kullanılan diğer ilk 5 anahtar kelimenin sırasıyla "sürdürülebilirlik", "sürdürülebilir kalkınma", "tüketici davranışı", "dönüşüm ekonomisi" ve "çevre" olduğu belirlenmiştir. Anahtar kelimelerinin ilişki kavram haritası Şekil 4'te sunulmuştur.

4.10. Türkiye'de Yapılan Çalışmalara İlişkin Bulgular

Sürdürülebilir tüketim anahtar kelimesi ile Türkiye'de yapılan çalışmalara ilişkin bulgulara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye'den Yapılan Çalışmaların Analizi

Sıra	Yazar	Çalışma İsmi	Atıf Sayısı	Yayın Yılı	Disiplin
1	Koruk, U.; Mandrik, C. A.	Effects of Money Priming on Sustainable Consumption Attitudes	0	2024	İşletme; Ekonomi
2	Yilmaztürk, Y.; Akdogan, Ç.	The Effect Of Materialism On Sustainable Consumption Behavior: The Mediating Role Of Green Purchase Intent	1	2023	İşletme; Ekonomi
3	Avci, I.	How Pro-Environmental and Saving Behaviours Determine Organic Product and Second--Hand Product Purchase Intentions: A Study In Turkey	1	2023	Sosyal Sorunlar
4	Kuduz, N.	Decreasing Carbon Footprint For Sustainable Consumption	0	2022	İşletme; Ekonomi
5	Ayar, I.; Gürbüz, A.	Sustainable Consumption Intentions of Consumers in Turkey: A Research Within the Theory of Planned Behavior	21	2021	Sosyal Bilimler (Disiplinlerarası)
6	Nart, S.; Öztürk, A.	Circular Economy From The Point Of Consumption Relations: Consumer's Role In Maintaining Circular Process	2	2021	İşletme; Ekonomi; Sosyal Bilimler (Disiplinlerarası)
7	Alola, A. A.; Akadiri, S. S.; Usman, O.	Domestic material consumption and greenhouse gas emissions in the EU-28 countries: Implications for environmental sustainability targets	73	2021	Kalkınma Çalışmaları
8	Hatipoglu, B.; Inelmen, K.	Effective management and governance of Slow Food's Earth Markets as a driver of sustainable consumption and production	9	2021	Sosyal Bilimler (Disiplinlerarası)
9	Büyük, H. D.; Ünal, S.; Ercis, A.	Evaluation of Ethics Element in Purchasing Sustainable Clothing: A Research On Social Network Users	0	2020	İşletme; Ekonomi
10	Özgül, E.	Determinants of Sımplicity Behavior: Effects On Sustainable Consumption and Life Satisfaction	3	2017	İşletme; Ekonomi
11	Bulut, Z. A.; Çimrin, F. K.; Doagn, O.	Gender, generation and sustainable consumption: Exploring the behaviour of consumers from Izmir, Turkey	90	2017	İşletme; Ekonomi
12	Südas, H. D.; Özeltürkay, E. Y.	Analyzing the Thoughts of Ecological Footprints of University Students: A Preliminary Research on Turkish Students	8	2015	İşletme; Ekonomi; Sosyal Bilimler (Disiplinlerarası)

Tablo 6'da görüldüğü üzere Web of Science (WoS) üzerinden elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda, Türkiye'deki araştırmacılara ait 12 çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalara ait yazar isimleri, tam çalışma başlıkları, aldığı atıf sayıları, yayın yılı ve bulunduğu disiplin Tablo 6'da yayın yılına göre, yeniden eskiye doğru sıralanarak sunulmuştur.

SONUÇ

Bu araştırma, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin temel unsurlarından biri olan sürdürülebilir tüketim kavramının akademik literatürde nasıl ele alındığını ortaya koymak

amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak, Web of Science veri tabanında 2002-2024 yılları arasında yayımlanmış ve sosyal bilimler alanına dâhil edilen 712 çalışma detaylı biçimde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, sürdürülebilir tüketim literatürünün genel görünümünü, gelişim dinamiklerini ve mevcut akademik odakları ortaya koymaktadır.

Analiz sonuçlarına göre, sürdürülebilir tüketim kavramının akademik literatürdeki geçmişi oldukça yenidir. 2002 yılı öncesinde bu kavrama dair herhangi bir çalışmaya rastlanmaması, kavramın son yirmi yılda önem kazandığını göstermektedir. Özellikle 2024 yılı itibarıyla ulaşılan 101 yayın, bu alana yönelik ilginin giderek arttığını ve sürdürülebilir tüketimin hem akademik hem de pratik düzeyde daha fazla gündeme geldiğini ortaya koymaktadır. Bu yükselişin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği öngörülmektedir.

Çalışmaların disiplin dağılımı incelendiğinde, sürdürülebilir tüketim kavramının sosyal bilimler başta olmak üzere birçok farklı disiplinde ele alındığı, ancak en yoğun katkının işletme, ekonomi ve yönetim alanlarından geldiği görülmüştür. Bu durum, sürdürülebilir tüketimin sadece çevresel bir mesele değil, aynı zamanda tüketici davranışları, pazarlama stratejileri ve ekonomik politikalarla doğrudan ilişkili çok boyutlu bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

Yayın türleri açısından değerlendirildiğinde, makale türündeki çalışmaların %85'lik oranla literatüre hâkim olduğu belirlenmiştir. Bu durum, sürdürülebilir tüketim konusunun akademik dergiler aracılığıyla tartışıldığını ve bu yolla bilimsel katkıların yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca bildiriler, kitap bölümleri ve inceleme yazıları gibi diğer türlerin daha sınırlı oranda temsil edilmesi, bu alandaki akademik tartışmaların ağırlıklı olarak derinlemesine, özgün makaleler yoluyla yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Ülke bazlı analizde ise 77 farklı ülkeden sürdürülebilir tüketime yönelik katkı sağlandığı görülmüştür. Bu durum, sürdürülebilir tüketim kavramının küresel bir mesele haline geldiğini ve farklı coğrafyalarda farklı bakış açılarıyla ele alındığını göstermektedir. Ancak katkıların çoğunlukla belirli ülkelerde yoğunlaştığı, özellikle gelişmiş ülkelerdeki akademik kurumların bu alanda daha üretken olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, gelişmekte olan ülkelerdeki akademik çevrelerin de sürdürülebilir tüketim konusuna daha fazla odaklanmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelime analizleri ise sürdürülebilir tüketimle ilişkilendirilen kavramların çeşitliliğini ve tematik yoğunluğunu ortaya koymuştur. Özellikle "çevre", "tüketici davranışı", "yeşil pazarlama", "etik tüketim", "sürdürülebilir kalkınma" gibi anahtar kavramların sıklıkla tekrarlandığı belirlenmiştir. Bu durum, sürdürülebilir tüketim araştırmalarının çok disiplinli bir karakter taşıdığını ve kavramın geniş bir kavramsal çerçeve içerisinde ele alındığını göstermektedir.

Son olarak, Türkiye'den yapılan çalışmaların analizinde, sürdürülebilir tüketim konusunun ulusal düzeyde de ilgi gördüğü; ancak literatürdeki temsil düzeyinin uluslararası düzeye kıyasla daha sınırlı olduğu belirlenmiştir. Türkiye merkezli çalışmaların çoğunun yerel bağlamda, tüketici tutumları, çevresel bilinç ve yeşil ürün tercihleri gibi mikro düzeydeki konulara odaklandığı görülmektedir.

Yapılan değerlendirmeler doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Sürdürülebilir tüketim kavramı, yalnızca sosyal bilimlerin değil, mühendislikten çevre bilimlerine kadar birçok disiplinin katkısıyla daha kapsamlı biçimde ele alınabilir. Bu nedenle, disiplinlerarası araştırma ekiplerinin oluşturulması teşvik edilmelidir.
- Literatürdeki ülke dağılımı analizine göre sürdürülebilir tüketim konusunda yoğunlaşan ülkelerle iş birlikleri kurulması, özellikle gelişmekte olan ülkelerin literatürdeki temsiliyetini artıracaktır.

- Akademik bulgular, sadece literatür katkısı olarak kalmamalı, aynı zamanda kamu politikalarının oluşturulmasında da yol gösterici olmalıdır. Bu doğrultuda, üniversiteler ile yerel yönetimler, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları arasında daha güçlü köprüler kurulmalıdır.
- Türkiye bağlamında, sürdürülebilir tüketim konusundaki çalışmaların artırılması, daha kapsamlı veri kümeleriyle çalışılması ve yerel sorunların daha fazla vurgulanması literatür zenginliği açısından önem taşımaktadır.
- Sürdürülebilir tüketimle ilgili gelişmelerin izlenebilmesi için düzenli olarak güncellenen bibliyometrik veri tabanları ve raporlar oluşturulması, literatür taramalarının sistematik ve güncel kalmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, sürdürülebilir tüketim kavramının akademik literatürdeki seyrini anlamak isteyen araştırmacılar, öğrenciler, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için kapsamlı bir kaynak olma niteliği taşımakta; aynı zamanda gelecek çalışmalara yön verecek stratejik açılımlar sunmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to conduct a bibliometric analysis to identify academic trends, prominent themes and key research focus for the concept of sustainable consumption. Sustainable consumption has a wide range of domains, from environmental policies to digital marketing strategies, and it is important to understand the development process in the literature and to guide future research. This study examines the current state of the literature on sustainable consumption through the distribution of publications by year, interdisciplinary interactions, citations and keywords. The study includes a bibliometric analysis of 712 studies published in the Web of Science (WoS) database between 2002 and 2024 that contain the keyword "sustainable consumption". The analyses performed using VOSviewer program enabled mapping the literature from different perspectives such as number of publications by years, distribution of published articles by disciplines, types of publications and number of publications, distribution of number of publications by countries, annual analysis of citations and examination of publications according to the number of citations, citation network analysis, number of publications by journals, keyword relationship network, analysis of studies conducted in Turkey.

In this study, bibliometric analysis and scientific mapping method were used to examine the research on the concept of sustainable consumption. The data used in the study were obtained from the "Web of Science (WoS)" database. The reason for choosing WoS database is that it contains a large number of journals with high impact factor and provides ease of analysis by providing a comprehensive content in bibliometric analysis studies. The study was based on the concept of sustainable consumption in the literature and for this purpose, only publications containing the keyword "sustainable consumption" were scanned. In addition, in order to evaluate the concept at the level of social sciences, only academic studies within the scope of disciplines that can be included in the studies conducted in the fields of business, economics and social sciences (interdisciplinary) were considered. As a result of the aforementioned search, 712 studies published between 2002 and 2024 (including both years) were reached.

The VOSviewer program offers researchers the opportunity to examine studies in a particular field through network, bibliographic and textual data-based analyses. These analyses are performed with measurement units such as co-authorship, co-citation, bibliographic matching and concept association. The program, which allows mapping the literature in different units of analysis such as authors, institutions, countries, documents, key concepts, abstracts and sources, has been widely preferred in the international literature since 2010 with its user-friendly interface and reliable outputs. In this study, while examining 712 academic studies with bibliometric analysis through the VOSviewer program, answers to the following questions were sought:

What is the trend in the historical development process of the concept of sustainable consumption?

In which disciplines has the concept been used?

What types of publications have been made on the concept?

In which countries and how intensively has the concept been addressed?

What is the change in citations according to years and number of publications?

Which are the most cited publications?

What is the relationship between authors citing each other?

In which journals are the articles on the concept concentrated?

What is the conceptual association of keywords in the studies?

What is the current situation at the national level?

In the study, the following analyses were carried out with the bibliometric method:

- Distribution of the Number of Publications by Years,

- Distribution of Published Articles by Disciplines,

- Types of Publications and Number of Publications,

- Distribution of the Number of Publications by Countries,

- Annual Analysis of Citations and Examination of Publications According to the Number of Citations

- Citation Network Analysis of Authors with More than 20 Citations

- List of Number of Publications by Journals

- Keyword Association Network

- Analysis of Studies from Turkey

These analyses reveal the development dynamics of the sustainable consumption literature, identify gaps in the literature and provide strategic recommendations for future studies. In addition, this study is a comprehensive source of information and guidance for policymakers, researchers and practitioners on sustainable consumption.

The findings reveal the general outlook of the sustainable consumption literature, its development dynamics and current academic focus. According to the results of the analysis, the history of the concept of sustainable consumption in the academic literature is quite recent. The fact that there were no studies on this concept before 2002 shows that the concept has gained importance in the last two decades. In particular, the 101 publications reached as of 2024 reveal that the interest in this field is gradually increasing and sustainable consumption has become more on the agenda at both academic and practical levels. This rise is expected to continue in the coming years.

When the disciplinary distribution of the studies is analyzed, it is seen that the concept of sustainable consumption is addressed in many different disciplines, especially in the social

sciences, but the most intense contribution comes from the fields of business, economics and management. This reveals that sustainable consumption is not only an environmental issue, but also a multidimensional concept directly related to consumer behavior, marketing strategies and economic policies.

When evaluated in terms of publication types, it was determined that article type studies dominated the literature with a rate of 85%. This shows that the issue of sustainable consumption is discussed through academic journals and scientific contributions are intensified in this way. In addition, the limited representation of other genres such as papers, book chapters and review articles indicates that academic discussions in this field are mainly carried out through in-depth, original articles.

In the country-based analysis, it was observed that contributions on sustainable consumption were made from 77 different countries. This shows that the concept of sustainable consumption has become a global issue and is addressed from different perspectives in different geographies. However, it is understood that contributions are mostly concentrated in certain countries and that academic institutions in developed countries are more productive in this field. At this point, it is thought that academic circles in developing countries focusing more on sustainable consumption will contribute to the literature.

Keyword analysis revealed the diversity and thematic density of the concepts associated with sustainable consumption. In particular, key concepts such as "environment", "consumer behavior", "green marketing", "ethical consumption", "sustainable development" were frequently repeated. This shows that sustainable consumption research has a multidisciplinary character and the concept is addressed within a broad conceptual framework.

Finally, the analysis of studies from Turkey reveals that the issue of sustainable consumption also attracts attention at the national level; however, the level of representation in the literature is more limited compared to the international level. Most of the Turkey-based studies focus on micro-level issues such as consumer attitudes, environmental awareness and green product preferences in the local context.

In line with the evaluations made, the following suggestions can be made:

- The concept of sustainable consumption can be addressed more comprehensively with the contribution of not only social sciences but also many disciplines from engineering to environmental sciences. Therefore, the formation of interdisciplinary research teams should be encouraged.

- According to the country distribution analysis in the literature, establishing collaborations with countries that focus on sustainable consumption will increase the representation of developing countries in the literature.

- Academic findings should not only be a contribution to the literature, but should also guide the formulation of public policies. To this end, stronger bridges should be built between universities and local governments, public institutions and civil society organizations.

- In the context of Turkey, it is important to increase the number of studies on sustainable consumption, to work with more comprehensive data sets and to emphasize local problems more in terms of literature richness.

- Creating regularly updated bibliometric databases and reports to monitor developments in sustainable consumption will contribute to keeping literature reviews systematic and up-to-date.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu araştırma makalesi bir etik kurul kararı gerektirmemektedir. / This research article does not require an ethics committee decision.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Andres, A. (2009). Measuring Academic Research: How to undertake a bibliometric study. Chandos Publishing.

Arslan, E. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında VOSviewer ile bibliyometrik haritalama ve örnek bir uygulama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 33-56.

Belz, F. M., & Peattie, K. (2012). Sustainability Marketing: A Global Perspective. Wiley.

Buri, Z., Sipos, C., Szűcs, E., & Máté, D. (2024). Smart and sustainable energy consumption: a bibliometric review and visualization. Energies, 17. doi:https://doi.org/10.3390/en17133336

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. Journal of Business Research, 133, 285–296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Eren, Y., & Şengün, H. (2022). Sürdürülebilir tüketim kavramı üzerine bibliyometrik bir çalışma. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Iktisadi Ve Idari Bilimler Fakültesi Dergisi(40. Yıl Özel Sayısı), 78-93.

Geng, Y., & Maimaituerxun, M. (2022). Research progress of green marketing in sustainable consumption based on citespace analysis. Sage Journals, 1-19. doi:https://doi.org/10.1177/21582440221119835

Gomez-Olmedo, A., Aranega, A., & Berenguer, K. (2024). Mindfulness and sustainable consumption: a bibliometric and systematic literature review of empirical findings. Transformations in Business & Economics, 23(2), 390-409.

Goyal, S., & Goyal, P. (2024). The evolution of pro-environmental behavior research in three decades using bibliometric analysis. Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 31(5), 4133-4153.

Hael, M., Hazaea, S., Zhang , H., & Mareeh, H. (2024). Mapping the literature trends of consumer behavior and sustainability: insights from a bibliometric analysis approach. Environment, Development and Sustainability, 1-31. doi:https://doi.org/10.1007/s10668-023-04382-8

Haider, M., Shannon, R., & Moschis, G. (2022). Sustainable consumption research and the role of marketing: A review of the literature (1976–2021). Sustainability, 14. doi:https://doi.org/10.3390/su14073999

Jackson, T. (2005). Motivating Sustainable Consumption: A Review of Evidence on Consumer Behaviour and Behavioural Change. Sustainable Development Research Network.

Kar, S., & Harichandan, S. (2022). Green marketing innovation and sustainable consumption: A bibliometric analysis. Journal of Cleaner Production, 361, 1-14. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132290

Kashyap, N., Khandai, S., & Mathew, J. (2023). Sustainable consumption: a bibliometric study. Dynamic Relationships Management Journal, 12(2).

Kazancı Sunaoğlu, Ş. (2023). Sürdürülebilir tüketim çalışmalarının pazarlamadaki rolü: Bibliyometrik analiz (2000-2023). Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(2). doi:10.53306/klujfeas.1346866

Liu, Y., Qu, Y., Lei, Z., & Jia, H. (2017). Understanding the evolution of sustainable consumption research. Sustainable Development, 25, 414-430.

Liu, Y., Zhao, R., Xiong, X., & Ren, X. (2023). A bibliometric analysis of consumer neuroscience towards sustainable consumption. Behavioral Sciences, 13(4), 1-17. doi:https://doi.org/10.3390/bs13040298

Lorek, S., & Fuchs, D. (2013). Strong sustainable consumption governance – precondition for a degrowth path? Journal of Cleaner Production, 38, 36–43. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.08.008

Mont, O., & Plepys, A. (2008). Sustainable consumption progress: should we be proud or alarmed? Journal of Cleaner Production, 16(4), 531–537. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2007.01.009

Nascimento, J., & Loureiro, S. (2022). The PSICHE framework for sustainable consumption and future research directions. EuroMed Journal of Business, 19(3), 571-611.

Özen, Y., & Yavaş, V. (2022). Sürdürülebilir üretim ve tüketim anlayışına yönelik bir bibliyometrik analiz. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(3), 209-228.

Özkan, Ö. (2023). Denetimde Rotasyon Çalışmalarının R Programı ile Bibliyometrik Analizi. In Denetimde Yeni Trendler: Teori ve Uygulamalar 2 (pp. 99-120). Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Peattie, K., & Collins, A. (2009). Guest editorial: Perspectives on sustainable consumption. International Journal of Consumer Studies, 33(2), 107–112. https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2009.00758.x

Rabbi, M., & Amin, M. (2024). Circular economy and sustainable practices in the food industry: A comprehensive bibliometric analysis. Cleaner and Responsible Consumption, 14. doi:https://doi.org/10.1016/j.clrc.2024.100206

Raman, R., Lathabhai, H., & Pattnaik, D. (2024). Research contribution of bibliometric studies related to sustainable development goals and sustainability. Discover Sustainability, 5, 1-39.

Reisch, L. A., Eberle, U., & Lorek, S. (2013). Sustainable food consumption: an overview of contemporary issues and policies. Sustainability: Science, Practice and Policy, 9(2), 7–25. https://doi.org/10.1080/15487733.2013.11908111

Sahakian, M., & Seyfang, G. (2018). A sustainable consumption teaching review: From building competencies to transformative learning. Journal of Cleaner Production, 198, 231–241. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.06.238

Salido-Andres, N., Garcia-Rodriguez, N., & Cachero-Martinez, S. (2022). Connecting Social Enterprises and Sustainable Consumption: Systematic Review, Bibliometric Analysis, and Conceptual Framework. Sustainability, 14(20), 1-20. doi:https://doi.org/10.3390/su142013428

Seyfang, G. (2009). The new economics of sustainable consumption. Palgrave Macmillan.

Silviu, B., Arghiroiu, G., & Bobeică, M. (2024). From Origins to Trends: A Bibliometric Examination of Ethical Food Consumption. Foods, 13(13).

Singh, A., Behera , R., & Bala, P. (2024). Evolution of sustainable retailing and how it influences consumer behavior: a bibliometric review. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research, 1-31. doi:https://doi.org/10.1080/09593969.2024.2381066

Valenzuela-Fernández, L., & Escobar-Farfá, M. (2022). Zero-waste management and sustainable consumption: A comprehensive bibliometric mapping analysis. Sustainability, 14. doi:https://doi.org/10.3390/su142316269

Vergura, D., Zerbini, C., & Luceri, B. (2022). Investigating sustainable consumption behaviors: a bibliometric analysis. British Food Journal, 125(13), 253-276.